

*Гродзенскае абласное грамадскае
аб'яднанне маладых навукоўцаў «ВІТ»*

ВЯЛІКАЕ КНЯСТВА ЛІТОЎСКАЕ: гісторыя вывучэння ў 1991–2003 га.

Матэрыялы міжнароднага круглага стала [16–18 мая 2003 г., г. Гродна]

GRAND DUCHY OF LITHUANIA: history of research, 1991–2003

Proceedings of the International Round Table [16–18 May 2003, Grodna, Belarus]

Мінск
«МЕДИСОНТ»
2006

УДК 94(476)(043.2)
ББК 63.3 (4Бей)я43
В 99

Рэдкалегія: С. Б. Каўн (адказны рэдактар), Д. С. Вырскі,
Г. Міцкунайтэ, С. М. Салей, Н. У. Сліж (нам. адказнага
рэдактара), А. І. Філюшкін, Г. Блашчык

Рэцэнзенты: кандыдат гістарычных навук, Л. А. Жылуновіч,
кандыдат гістарычных навук, Дз. С. Самахвалаў

Вялікае княства Літоўскае: гісторыя вывучэння ў 1991–2003 гг. =
В 99 **Grand Duchy of Lithuania: history of research, 1991–2003 :** матэрыялы
міжнар. круглага стала «Гісторыя вывучэння Вялікага княства Літоўскага
ў 1991–2003 гг.», Гродна (16–18 мая 2003 г.) / рэдкал. : С. Б. Каўн (адказ.
рэд.) [і інш.]. — Мінск : Медисонт, 2006. — 544 с.

ISBN 985-6530-29-6.

Зборнік навуковых артыкулаў, прадстаўленых на міжнародным круглым stole «Гісторыя вывучэння Вялікага княства Літоўскага ў 1991–2003 гг.» (16–18 мая 2003 г., г. Гродна), праведзеным Гродзенскім абласным грамадскім аб'яднаннем маладых навукоўцаў «ВІТ» сумесна з Акадэмічнай сеткай даследчыкаў Вялікага княства Літоўскага. Змяшчае інфармацыю пра дасягненні ў даследаванні гісторыі ВКЛ у Беларусі, Літве, Польшчы, Расіі і на Украіне за апошнія дзесяць год. Выданне разлічана на гісторыкаў, выкладчыкаў, студэнтаў і ўсіх тых, хто цікавіцца гісторыяй.

УДК 94(476)(043.2)
ББК 63.3 (4Бей)я43

ISBN 985-6530-29-6

© Гродзенскае абласное грамадскае аб'яднанне
маладых навукоўцаў «ВІТ», 2006
© Афармленне. СТАА «Медисонт», 2006

ЗМЕСТ / TABLE OF CONTENTS

ПРАДМОВА / INTRODUCTION	6
РАСІЯ / RUSSIA	8
Александр Филюшкин (Санкт-Петербург) <i>Изучение Великого княжества Литовского и Речи Посполитой в российской историографии 1990-х гг.: проблемы, тенденции и перспективы</i>	8
<i>Alexander Filyushkin (St. Petersburg) Research on the Grand Duchy of Lithuania and the Polish Lithuanian Commonwealth in Russian Historiography of the 1990s: Issues, Trends, and Perspectives</i>	16
Андрей Кузьмин (Москва) <i>Российская историография изучения генеалогии белорусской и литовской знати (1990–2003)</i>	17
<i>Andrey Kuzmin (Moscow) Russian Historical Research on Genealogy of Belarusian and Lithuanian Nobility (1990–2003)</i>	24
Константин Ерусалимский (Москва) <i>Изучение в российской историографии 1991–2003 гг. культурных и литературных связей России и Великого княжества Литовского (А. М. Курбский и курбскиана в историографии рубежа веков)</i>	25
<i>Konstantin Erusalimskiy (Moscow) Cultural and Literary Relations between Russia and the Grand Duchy of Lithuania in Contemporary Russian Historiography (1991–2003): A. M. Kurbsky and Kurbsky's Works in the Fin-de-Siècle Historiography</i>	30
Сергей Жемайтис (Санкт-Петербург) <i>Источники по истории Великого княжества Литовского: поиск и основные находки</i>	31
<i>Serguey Zhemaitis (St. Petersburg) Sources on the History of the Grand Duchy of Lithuania: Search and Main Findings</i>	36
А. В. Кузьмин, К. Ю. Ерусалимский, А. И. Филюшкин. <i>Российская историография изучения истории Великого княжества Литовского в 1990–2003 гг.: Библиографический указатель</i>	37
<i>A. Kuzmin, K. Erusalimskiy, A. Filyushkin. Russian Historiography of the Grand Duchy of Lithuania in 1990–2003: Selected Bibliography</i>	37
ДЫСКУСІЎ / DISCUSSION	100
БЕЛАРУСЬ / BELARUS	112
Георгій Галенчанка (Мінск) <i>Беларуская гістарыяграфія гісторыі Вялікага княства Літоўскага XIII–XVIII стст. за 1991–2003 гг.</i>	112
<i>Heorhiy Halenchanka (Minsk, Belarus) The History of the Grand Duchy of Lithuania in Belarusian Historiography of 1991–2003</i>	123
Валянцін Голубеў (Мінск) <i>Гістарыяграфія сацыяльна-эканамічнай гісторыі Вялікага княства Літоўскага XIII–XVIII стст.</i>	124
<i>Valiantsin Holubeu (Minsk, Belarus) Studies in Social and Economic History of the Grand Duchy of Lithuania in Belarusian Historiography of 1991–2003</i>	138

Андрэй Янушкевіч (Мінск) <i>Беларуская гістарыяграфія гісторыі знешняй палітыкі Вялікага княства Літоўскага: асноўныя тэндэнцыі і перспектывы развіцця</i>	139
<i>Andrei Yanushkevich (Minsk, Belarus) Belarusian Historiography of the History of Foreign Policy of the Grand Duchy of Lithuania: Main Tendencies and Perspectives of the Development</i>	148
Альбіна Семянчук (Гродна) <i>Найноўшая беларуская гістарыяграфія культуры Вялікага княства Літоўскага</i>	149
<i>Albina Semianchuk (Grodna, Belarus) Contemporary Belarusian Historiography of the Culture of the Grand Duchy of Lithuania</i>	158
Святлана Марозава (Гродна) <i>Беларуская гістарыяграфія канфесійнай гісторыі Вялікага княства Літоўскага 1991–2003 гг.</i>	159
<i>Sviatlana Marozava (Grodna, Belarus) Belarusian Historiography (1991–2003) of Religious History of the Grand Duchy of Lithuania</i>	168
Г. Галенчанка, В. Голубеў, С. Каўн, С. Марозава, А. Семянчук, А. Янушкевіч. <i>Беларуская гістарыяграфія вывучэння гісторыі Вялікага княства Літоўскага ў 1990–2003 гг.: Бібліяграфічны паказальнік</i>	169
<i>H. Halenchanka, V. Holubeu, S. Kaun, S. Marozava, A. Semianchuk, A. Yanushkevich. Belarusian Scholarship of the Grand Duchy of Lithuania 1990–2003: Bibliography</i>	169
ДЫСКУСІЯ / DISCUSSION	219
ЛІТВА / LITHUANIA	224
Дарюс Вилимас, Рамуне Шмигельските-Стукене (Вильнюс) <i>Основные достижения историографии Литвы последнего десятилетия в исследовании проблем Великого княжества Литовского (XIII–XVIII вв.): краткий обзор</i>	224
<i>th–18th Centuries)</i>	236
Мариус Сирутавичюс (Каунас) <i>Тенденции в исследовании истории внешней политики и дипломатии Великого княжества Литовского в литовской историографии последнего десятилетия</i>	237
<i>Marius Sirutavičius (Kaunas, Lithuania) Tendencies in Studying of the History of Foreign Policy and Diplomacy of the Grand Duchy of Lithuania in Lithuanian Historiography of the Last Decade</i>	245
<i>(Vilnius) Art and Architecture of the Grand Duchy of Lithuania: Lithuanian Scholarship 1990–2003</i>	246
Гедре Мицкунайте (Вильнюс, Литва) <i>Искусство и архитектура в Великом княжестве Литовском в литовской историографии 1990–2003 гг.</i>	251
Года Гедрайтите. <i>Литовская историография изучения Великого княжества Литовского XIII–XVIII вв.: Библиографический указатель (1991–2003 гг.)</i>	252

. Lithuanian Scholarship of the Grand Duchy of Lithuania, 13 th –18 th Centuries: Bibliography (1991–2003)	252
<i>ДЫСКУСІЯ / DISCUSSION</i>	330
<i>ПОЛЬЩА / POLAND</i>	336
Grzegorz Biaszczyk (Poznan) <i>Polska historiografia Wielkiego księstwa Litewskiego w latach 1990–2003</i>	336
Grzegorz Biaszczyk (Poznan, Poland) Polish Historiography of the Grand Duchy of Lithuania in 1990–2003.	374
Dorota Michaluk (Torun) <i>Omywienie polskiej historiografii dotyczącej przeszłości Podlasia za lata 1991–2003</i>	376
Dorota Michaluk (Torun, Poland) Polish Historiography of 1991–2002 on the History of Podlasie Region of the Grand Duchy of Lithuania	385
Grzegorz Biaszczyk, Dorota Michaluk i Krzysztof Pietkiewicz. <i>Wielkie Księstwo Litewskie w historiografii: Bibliografia 1990–2003 (Bibliografia zawiera dane niepełne za lata 2001–2003)</i>	386
Grzegorz Biaszczyk, Dorota Michaluk and Krzysztof Pietkiewicz. Grand Duchy of Lithuania in Polish Historiography: Bibliography of 1990–2003	386
<i>ДЫСКУСІЯ / DISCUSSION</i>	480
<i>УКРАЇНА / UKRAINE</i>	484
Катерина Кириченко (Київ). <i>Історія Великого князівства Литовського в українській історіографії 1991–2003 рр.: основні тенденції</i>	484
Kateryna Kyrychenko (Kyiv, Ukraine) History of the Grand Duchy of Lithuania in Ukrainian Historiography of 1991–2003: Main Trends	495
Віталій Василенко (Дніпропетровськ). <i>Дослідження політичної історії Великого князівства Литовського (до 1569 р.) в сучасній українській історіографії (1991–2003 рр.)</i>	496
Vitalij Vasylenko (Dnipropetrovsk, Ukraine) Study of Political History of the Grand Duchy of Lithuania (before 1569) in Contemporary Ukrainian Historiography (1991–2003).	505
Дмитро Вирський (Київ) <i>Велике князівство Литовське як історичний досвід: випадок України</i>	506
Dmytro Vyrski (Kyiv, Ukraine) Grand Duchy of Lithuania as a Historical Experience: the Case of Ukraine.	513
К. Кириченко, Д. Вирський. <i>Українська бібліографія ВКЛ 1990–2003 рр.</i>	514
K. Kyrychenko, D. Vyrski. Ukrainian Scholarship of the Grand Duchy of Lithuania in 1990–2003: Bibliography	514
<i>ДЫСКУСІЯ / DISCUSSION</i>	537

ПРАДМОВА / INTRODUCTION

Дадзены зборнік навуковых артыкулаў з’явіўся ў выніку правядзення міжнароднага круглага стала «Вялікае княства Літоўскае: гісторыя вывучэння ў 1991–2003 гг.», які адбыўся 16–18 мая 2003 г. у г. Гродна. У ім прынялі ўдзел як дасведчаныя, так і маладыя гісторыкі пяці краін — «спадкаемніц» ВКЛ: Беларусі, Літвы, Польшчы, Расіі і Украіны.

Асноўныя накірункі ў вывучэнні Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у расійскай гістарыяграфіі 1990-х гг. былі прааналізаваны к. г. н. А. І. Філюшкіным (Санкт-Пецярбургскі дзяржаўны політэхнічны ўніверсітэт). А. В. Кузьмін (Інстытут расійскай гісторыі РАН, Аддзел рукапісаў Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі) прадставіў апошнія распрацоўкі ў даследаванні генеалогіі беларускай і літоўскай шляхты ў Расіі. Даследаванні па гісторыі культурных і літаратурных сувязяў Расіі і ВКЛ адлюстраваны ў артыкуле к. г. н. К. Ю. Ерусалімскага (Расійскі дзяржаўны гуманітарны ўніверсітэт). Дыскусію вёў і каментываў д-р габ. К. Пяткевіч (Усходні Інстытут Універсітэта імя А. Міцкевіча ў Познані).

Артыкул д. г. н. Г. Я. Галенчанкі (Інстытут гісторыі НАНБ) раскрывае агульныя тэндэнцыі ў вывучэнні ВКЛ у беларускай гістарыяграфіі ў 1991–2003 гг. Акрамя гэтага, у беларускім раздзеле змешчаны артыкулы, якія прадстаўляюць найбольш важныя накірункі ў даследаванні гісторыі ВКЛ на сучасным этапе: знешняя палітыка Вялікага княства Літоўскага (к. г. н. А. М. Янушкевіч, Інстытут гісторыі НАНБ), сацыяльна-эканамічная гісторыя (к. г. н. В. Ф. Голубеў, Інстытут гісторыі НАНБ), культура (к. г. н. А. А. Семянчук, Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Я. Купалы), рэлігія (д. г. н. С. В. Марозава, Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Я. Купалы). Каментываў беларускі раздзел і вёў дыскусію д-р Д. Вілімас (Інстытут гісторыі АН Літвы).

Асноўныя тэндэнцыі ў літоўскай гістарыяграфіі ВКЛ прааналізаваны ў сумесным артыкуле д-ра Р. Шмігельскітэ-Стукене і д-ра Д. Вілімаса (Інстытут гісторыі АН Літвы). Даследаванні літоўскіх гісторыкаў у галіне дыпламатыі і знешняй палітыкі ВКЛ адлюстраваны ў артыкуле М. Сірутавічуса (Універсітэт імя Вітаўта Вялікага ў Каўнасе). У дакладзе д-ра Г. Міцкунайтэ (Вільнюская акадэмія мастацтваў) прааналізавана вывучэнне архітэктуры і мастацтва ВКЛ у Літве за апошнія 10 год. У ролі каментатара выступіў С. Г. Жэмайціс (Расійская нацыянальная бібліятэка).

Напрацоўкі польскай гістарычнай навукі ў даследаванні ВКЛ за апошняе дзесяцігоддзе былі адлюстраваны ў дакладзе д-ра Г. Блашчыка (Універсітэт імя А. Міцкевіча ў Познані). Асаблівасці вывучэння Падляшша вызначаны ў актыкуле д-ра Д. Міхалюк (Універсітэт імя Мікалая Каперніка ў Торуні). Дыскусія па польскім раздзеле праходзіла пад кіраўніцтвам к. г. н. Г. М. Семенчука (Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Я. Купалы).

К. В. Кірычэнка (Кіеўскі нацыянальны ўніверсітэт імя Т. Г. Шаўчэнкі) зрабіла параўнаўчы аналіз агульных тэндэнцый даследавання Вялікага княства Літоўскага ў гістарычнай навуцы Украіны. Накірункі даследавання ў палітычнай гісторыі Вялікага княства Літоўскага разгледзеў к. г. н. В. А. Васіленка (Днепрапятроўскі ўніверсітэт). Досвед украінскай гістарыяграфіі ў вывучэнні ВКЛ прадставіў к. г. н. Д. С. Вырскі (Інстытут гісторыі НАН Украіны). Украінскі раздзел вяла і каментавала д. г. н. Г. Л. Харашкевіч (Інстытут славяназнаўства РАН).

Паводле рашэння рэдакцыйнай калегіі, усе тэрміны, назвы і бібліяграфічныя пазіцыі падаюцца ў адпаведнасці з прынятымі ў нацыянальных гістарыяграфіях традыцыямі. У прыватнасці, укладальнікі бібліяграфіі да расійскага раздзела ўключылі ў спіс літаратуры працы беларускіх, украінскіх і літоўскіх аўтараў, выдадзеныя на расійскай мове ў Расіі. У сувязі са спецыфікай нацыянальных гістарыяграфічных традыцый адказнасць за ўсю інфармацыю, прадстаўленую ў артыкулах, ускладаецца на іх аўтараў.

У заключнай дыскусіі была зроблена прапанова аб стварэнні Акадэмічнай сеткі гісторыкаў Вялікага княства Літоўскага, якая была прыхільна прынята ўсімі прысутнымі. Падтрымана была ініцыятыва аб інфармацыйным і даследчым супрацоўніцтве для пераадолення навуковага вакууму, у якім даводзіцца працаваць спецыялістам у краінах – спадкаемцах ВКЛ. Інфармацыйным сродкам абмену паміж удзельнікамі Акадэмічнай сеткі з'яўляюцца сайты <http://vklonline.com> (на беларускай мове) і <http://www.civic-educationproject.org/projects/grandduchy> (на англійскай мове).

Матэрыялы зборніка размеркаваны ў адпаведнасці з тым, як праходзілі выступы. Рэдагаванне кожнай часткі здзяйснялася сябрамі аргкамітэта круглага стала ад краін-удзельніц: А. І. Філюшкіным (Расія), С. Б. Каўнам, С. М. Салеем, Н. У. Сліж (Беларусь), Г. Міцкунайтэ (Літва), К. Пяткевічам (Польшча), Д. С. Вырскім (Украіна). Кожны раздзел суправаджаецца тэкстам дыскусіі, якую падчас круглага стала запісвала студэнтка Гродзенскага філіяла Установы адукацыі «Інстытут сучасных ведаў» В. Камягіна.

Арганізацыйны камітэт выказвае асаблівую падзяку Праекту «Грамадзянская Адукацыя» (СЕР-ANI), Гродзенскаму абласному грамадскаму аб'яднанню маладых навукоўцаў «ВІТ» і Установе адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Я. Купалы» за арганізацыйную дапамогу ў правядзенні круглага стала і выданні гэтага зборніка.

Н. У. Сліж, С. М. Салей, С. Б. Каўн

РАСИЯ / RUSSIA

Изучение Великого княжества Литовского и Речи Посполитой в российской историографии 1990-х гг.: проблемы, тенденции и перспективы

Александр Филлюшкин

(Санкт-Петербург)

Исследование истории Великого княжества Литовского (далее — ВКЛ) и Речи Посполитой (далее — РП) не было популярным в российской историографии новейшего времени. Это связано преимущественно с официальным господством москвоцентричной концепции объединения русских земель, которое не позволяло развиваться альтернативным точкам зрения («литовской» и «тверской»). Очень показательно, что первая монография по истории Великого княжества Тверского в России вышла только в 1994 г., и ее автором был немец¹! ВКЛ в этом плане повезло больше — в советское время вышли фундаментальные монографии В. Т. Пашуто, А. Л. Хорошкевич, Б. Н. Флори². Однако значительного развития «литовская» проблематика не получила, за исключением интереса авторов к отдельным сюжетам.

Ситуация начала принципиально меняться в конце 1980-х гг., на общей волне идеологической перестройки в СССР. В исторической науке это проявилось в виде трех тенденций. Во-первых, доминировал лозунг: «Закрывать белые пятна истории!» Во-вторых, стал модным поиск исторических альтернатив, размышлений над вариантами развития российской государственности. В-третьих, в годы перестройки начался стремительный рост интереса к европейской истории. История ВКЛ и РП идеально подходила под все данные тенденции. Отсюда — и увеличение ее популярности.

Интенсивное развитие историографии ВКЛ и РП в России началось в конце 1980-х – начале 1990-х гг. по трем направлениям. Сначала было изучение источников по истории ВКЛ, их переиздание и анализ. Внимание исследователей (среди которых прежде всего следует выделить А. Л. Хорошкевич) привлекла Литовская Метрика. Здесь вводились в оборот новые документы [56; 250], а также были опубликованы некоторые материалы из творческого наследия В. Т. Пашуто [91], хотя большинство его

¹ Клюг Э. Княжество Тверское: 1247–1485 гг. Тверь, 1994.

² Пашуто В. Т. Образование Литовского государства. М., 1959; Пашуто В. Т., Флоря Б. Н., Хорошкевич А. Л. Древнерусское наследие и исторические судьбы восточного славянства. М., 1982.

замыслов так и остались нереализованными [об этом см.: 170; 272]. Главным достижением стало издание в 1989 г. научного сборника в 385 страниц по Литовской Метрике [126] и участие российских историков в межреспубликанских конференциях [269; 272]. Однако за последнее десятилетие так и не воплотилось в жизнь никаких крупных публикаторских проектов. К середине 1990-х гг. активность российских ученых по изучению Метрики приутихла и сейчас сводится к утилитарному привлечению отдельными исследователями конкретных материалов из фондов Российского государственного архива древних актов (далее — РГАДА) или из публикаций зарубежных коллег.

В конце 1980-х гг. стал развиваться интерес к юридическим памятникам ВКЛ, особенно в сравнительно-историческом аспекте, в сравнении с российским законодательством [122; 139; 245; 247]. Здесь надлежит отметить исследования И. П. Старостиной. Изучались и издавались целые комплексы актового материала [42], архивные коллекции и их описания, например, связанные с именами Радзивиллов, Сигизмунда II Августа [19; 40; 43; 44]. В оборот был введен ряд переводных памятников, до того малоизвестных в российской историографии, например, сочинения Г. Бреретона, Н. Мархоцкого [3; 23], или же заново переведенных и прокомментированных (например, дневник Марины Мнишек, сочинение Михалона Литвина и др.) [6; 7; 22]. Также переиздавались комплексы памятников, исторические хрестоматии, содержащие документы по истории отношений ВКЛ и России, что отвечало росту читательского интереса к данной проблематике [48; 51]. В тематическом аспекте среди публикаций источников исследователи чаще всего обращались к источникам по истории посольских и военных отношений ВКЛ с Московским государством в XVI–XVII вв. [1; 4; 8; 9; 10; 12; 13; 14; 21; 52; 54; 58]. Значительное количество текстов издано по истории духовно-религиозных течений в Речи Посполитой [10; 12; 13; 14; 48; 49; 50; 53; 54; 55]. Здесь особенно нужно отметить публикационную деятельность Б. Н. Флори, Л. В. Заборовского, Н. С. Захарьиной.

Особо следует отметить переиздание московским издательством «Языки русской культуры» под руководством А. Д. Кошелева целого комплекса летописных текстов, в том числе содержащих сведения и по истории ВКЛ [28–39]. Ценность данной публикации в том, что она — репринтная, воспроизводит все археографические параметры изданий XIX и XX вв. «Полного собрания русских летописей», что значительно облегчает работу исследователей. К сожалению, в публикацию серии еще не вошли редкие тома ПСРЛ, изданные в начале XX в. и в силу трагических событий русской истории давно ставшие библиографической редкостью. Не переизданы и белорусско-литовские летописи.

При обзоре публикаций источников необходимо остановиться также на выходе в свет подготовленных В. И. Матузовой западноевропейских ранне-средневековых источников, которые дают дополнительные материалы по проблеме возникновения ВКЛ и отношений древних литовцев с кресто-

носцами [24; 27; 220]. На сённяшні дзень гэта самыя полныя публікацыі істачнікаў па ролі крестаносцаў в Прыбалтыке, ізданыя на руском языке.

Констатуру па вышнне вниания ученык к істачніковедческой праблематыке, все же стоит отметить, что этот интерес не вылился в организацию значительных исследовательских центров или коллективов, возникновение научных школ, а ограничился воплощением в частных инициативах отдельных историков. Обращение к Литовской Метрике проходило во многом под лозунгом реализации всех задумок и идей покойного В. Т. Пашуто и его учеников, публикации его неизданных исследований. Однако, когда идеи самого В. Т. Пашуто закончились, то последователей, которые смогли бы обеспечить работу научных школ или направлений по изданию источников по истории ВКЛ, по разным причинам не нашлось.

Исключением здесь, пожалуй, стало только основание в 1995 г. серии «Памятники истории Восточной Европы», связанное с работой польского историка И. Грали, российских специалистов Б. Н. Флори, Ю. М. Эскина и сотрудников Российского государственного архива древних актов (РГАДА). Создатели серии поставили перед собой задачу введения в оборот ранее неизвестных или неопубликованных документов по истории отношений России, ВКЛ и РП, хранящихся в русских и польских архивохранилищах. Благодаря этой инициативе почти через 100 лет возобновилась публикация текстов, связанных по происхождению с посольскими книгами [5]. Особо хотелось бы выделить издание уникальных комплексов документов походных воинских канцелярий времени Ливонской войны [8] и Смуты [9]. В серию также вошел ряд комплексов актового материала XVI–XVII вв. [17; 19; 42]. Необходимо подчеркнуть высокий уровень археографической работы составителей данной серии. К сожалению, сегодня она является единственным в России продолжающимся изданием, посвященным истории ВКЛ и РП.

Развитие российской историографии ВКЛ в конце 1980-х – начале 1990-х гг. было тесно связано с общественными настроениями периода перестройки в СССР, и прежде всего – с популярностью исторической публицистики. В ней был необычайно популярен поиск исторических альтернатив «русской модели». Этапным здесь явилось появление статей С. В. Думина, напечатанных как в научных [169–171], так и в научно-популярных изданиях просветительно-учебного характера [61]. Сходные идеи или их интерпретации были высказаны в работах М. М. Крома, М. Е. Бычковой и других [72; 86; 112; 115; 164; 202; 216; 232]. В них ВКЛ по ряду параметров изображалось как средневековая «демократическая альтернатива» Московскому автократическому государству. Данная концепция содержала несколько принципиальных идей. Во-первых, подчеркивалось, что ВКЛ было таким же центром собирания русских земель, как Великое княжество Московское, что нашло выражение и в титулатуре литовских правителей – «великие князья литовские и русские». Собираение «литовцами» земель бывшей Киевской Руси было не агрессией и аннексией, как часто счи-

талось в дореволюционной и советской исторической литературе, а исторической необходимостью, позволившей этим территориям гораздо успешнее отразить татарские нападения и быстрее достичь собственной независимости, чем княжествам Северо-Восточной Руси. Во-вторых, отмечался более развитый и «демократичный» характер многих государственных институтов по сравнению с Москвией: религиозный плюрализм, система сеймов, магдебургское право в городах, высокий статус сословия горожан и т. д. В-третьих, речь шла о более высокой культуре ВКЛ, прежде всего городской.

Следующим направлением, опять-таки тесно связанным с политико-идеологическими тенденциями перестроечного периода в СССР, был тогда модный поиск «белых пятен» в русской истории и историографии. К таковым в исследованиях тех лет, прежде всего, была отнесена проблема разделов РП [99; 129; 155; 248; 251; 252], то есть ликвидации Литовского государства. Среди публикаций были как статьи пропагандистского характера [192], так и серьезные научные исследования (П. В. Стегния, Б. М. Туполева и др.).

Важной вехой явилось издание под эгидой МИД РФ серии работ по истории международных отношений России с окружающими странами, начиная с XV в. (под общей редакцией Г. А. Санина). В первых двух книгах [62; 63] отдельные главы были посвящены отношениям Московии и ВКЛ, роли РП в русской Смуте начала XVII в., войнам, сопровождавшим присоединение Украины к России, проблемам «польского наследства» в XVIII в., разделам РП. Несмотря на обобщающий характер работы, она выполнена на высоком научном уровне, с учетом последних достижений отечественной и зарубежной науки.

В связи с ростом интереса в постсоветской России к истории религии и духовной жизни в современной российской историографии ВКЛ сложилось, пожалуй, единственное более-менее определенное научное направление, связанное с изучением церкви и прежде всего церковных уний в ВКЛ и РП. Его лидерами выступают Б. Н. Флоря, М. В. Дмитриев, Л. В. Заборовский [59; 79; 116; 130; 134; 135; 158; 165; 166; 167; 168; 177; 181; 212; 217; 226; 263; 266; 267; 284].

Традиционно высокий уровень интереса остается к проблемам международных отношений России и Литвы и к осмыслению процессов перехода земель Восточной Европы под власть Московии или ВКЛ. Поскольку произошел отказ от традиционной для советской историографии москвоцентричной концепции, когда считалось, что земли бывшей Киевской Руси лишь по недоразумению не сразу оказались в составе «Государства всея Руси» (под которым понималась исключительно Московская Русь), то началось более объективное и спокойное исследование дипломатических и военных отношений двух держав, княжеств, оказавшихся между ними, проблем взаимовосприятия народов Восточной Европы, формирования у них национального самосознания и этностереотипов. Здесь особо надлежит вы-

делить работы Д. Н. Александрова, В. А. Волкова, Д. М. Володихина, А. А. Горского, М. М. Крома, А. Л. Хорошкевич, Л. В. Заборовского, А. С. Мыльников, перевод на русский язык книги польского историка И. Грали и др. [66; 67; 73; 74; 75; 80; 86; 89; 90; 104; 105; 123; 125; 158; 161; 194–197; 199; 201; 211; 212; 216; 237; 244; 259; 260; 264]. Показателем интереса к данной проблематике является переиздание классических трудов К. В. Базилевича, А. Е. Преснякова, Е. Ф. Шмурло [69; 93; 108]. Ряд публикаций был посвящен Ливонской войне, предложены новые концепции причин ее начала и переосмысление характера войны [104; 144; 256; 258; 270].

Отдельным направлением было изучение книжных и литературных связей ВКЛ и Московского государства, особенно памятников, находящихся на стыке различных культур, например, сочинений Андрея Курбского, Юрия Крижанича, Симеона Полоцкого и др. Их творчество изучается в работах В. В. Калугина, А. В. Каравашкина, К. Ю. Ерусалимского, Т. А. Опариной, А. А. Турилова и др. [82; 83; 114; 119; 124; 142; 149; 150; 172–176; 178; 180; 184–190; 233–236; 238; 242; 253; 254; 256; 257].

Традиционной темой для российской историографии оставалось изучение Смутного времени, в частности, участия РП в событиях тех лет. Отдельные аспекты данного вопроса затрагиваются в исследованиях Р. Г. Скрынникова, И. О. Тюменцева, А. Л. Станиславского, А. В. Лаврентьева и др. [87; 96; 98; 101].

В результате развития вышеназванных тенденций к середине 1990-х гг. в российской историографии сложилась ситуация, характеризующаяся наличием особого поля научных поисков, связанного с историей ВКЛ и РП. Это выразилось в появлении ряда диссертационных работ и серьезных монографий по данной проблематике. Некоторые из них были посвящены традиционным еще для советской историографии темам аграрной истории [111; 127]. Историки также отдали дань модному в эти годы направлению — историографическим работам, в которых освещались вопросы научного творчества того или иного дореволюционного историка [117; 229; 230; 231]. Однако появилась и новая тематика. Во-первых, специальному изучению подверглись отдельные, достаточно обширные сюжеты из истории ВКЛ. На некоторых из работ этого времени стоит остановиться подробнее.

Прежде всего, делались попытки вписать историю ВКЛ в уже имеющиеся концептуальные схемы. Примером подобного подхода могут быть исследования А. Ю. Дворниченко [77; 113], который в своей докторской диссертации и монографии применил к изучению истории земель ВКЛ XIV–XV вв. методологию и теоретические положения концепции, обнародованной в его совместной монографии с И. Я. Фрояновым о существовании в средневековой Восточной Европе городов-государств по типу самоуправляющихся городских коммун³. А. Ю. Дворниченко исследовал также соци-

³ Фроянов И. Я., Дворниченко А. Ю. Города-государства Древней Руси. Л., 1988.

альные структуры ВКЛ. В центре его внимания находились служилая и общинная системы. Автор поставил перед собой задачу раскрыть через эти институты важнейшие стороны становления литовской государственности. Монография содержит обширный фактический материал и очень подробный обзор российской историографии XIX в.

Попытка показать тенденции развития городов ВКЛ на примере истории в XII–XVI вв. одного центра — Полоцка — была предпринята в научно-популярной книге Д. Н. Александровым и Д. М. Володихиным [67]. Судьба этого населенного пункта рассматривается в контексте перманентного московско-литовского противостояния. Д. М. Володихин также вступил в полемику с белорусскими историками, отстаивая традиционную «москвоцентричную» точку зрения в оценках российского продвижения на территорию ВКЛ и РП [157; 159].

Фундаментальным и в значительной степени эталонным является историко-географическое исследование В. Л. Янина и Л. А. Бассальго [109], содержащее реконструкцию системы населенных пунктов между Новгородской, Псковской землями и Литвой в XIII–XV вв. Издание сопровождается подробными картами.

Большую популярность у читателей получила монография М. М. Крома [86], посвященная истории социально-политических процессов в ВКЛ в конце XV – первой трети XVI вв. Ученый анализирует эти процессы в контексте противостояния Московского государства с Королевством Польским и Великим княжеством Литовским. В центре внимания исследователя оказались две основные проблемы, обращение к которым во многом было вызвано необходимостью корректировки существующей историографической ситуации. Это, во-первых, вопрос об «украинных» и православных князьях в ВКЛ и степени их связей с Москвой. Автор пришел к выводу, что часто встречающееся в литературе мнение о взаимообусловленности православного вероисповедания князей и их политической ориентации на сотрудничество с московскими властями далеко не всегда оправдано. Источники свидетельствуют о гораздо более разнообразной конфессиональной принадлежности как союзников, так и противников Московской Руси. Во-вторых, в монографии отдельно разбирается вопрос о политической ориентации городских слоев ВКЛ и проблеме выбора между Москвой и Литвой, стоявшей перед ними. Поскольку автор убедительно показал, что, вопреки утверждениям советской историографии, этот выбор далеко не всегда решался в пользу Москвы, то его книга вызвала немалый резонанс, особенно среди белорусских и литовских историков.

Последней монографией, на которой хотелось бы остановиться, является книга М. Е. Бычковой, на основе которой ею была защищена докторская диссертация [72; 112]. Работа посвящена сравнительному анализу институтов власти, политической идеологии и социального строя Литвы и Московии. В предисловии к книге автор заявляет, что «при современном состоянии исторических исследований политической истории России, Лит-

вы и Польши в средневековый период вскрыть поставленные вопросы практически невозможно... поэтому в ряде случаев наблюдения автора носят скорее постановочный характер, направлены на то, чтобы стимулировать дальнейшие исследования, а не претендуют на окончательное решение проблемы» [72, с. 17]. Труд М. Е. Бычковой содержит очень краткий фрагментарный обзор главных вопросов социально-политического строя ВКЛ, которые освещены на 173 страницах. К сожалению, практически все они при этом остались открытыми.

В России не сложилось периодического издания, целиком посвященного исследованию ВКЛ. Наиболее часто связанные с данной проблематикой вопросы поднимались на ежегодной научной конференции «Славяне и их соседи», проводящейся в Москве при участии специалистов Института всеобщей истории РАН и Института славяноведения РАН. Тезисы и материалы конференций неоднократно издавались [131–138].

Со второй половины 1990-х гг. исследовательский интерес к истории ВКЛ и РП в России начал падать. Думается, что главных причин этого было две. Во-первых, в российской науке так и не возникли значительные научные центры в виде кафедр, секторов академических институтов и т. д., посвященные изучению ВКЛ. История ВКЛ и РП оказалась, образно выражаясь, «бомжем» в русской научной жизни — ни одно учреждение ею специально не занималось. Во-вторых, защиты докторских диссертаций, как это ни печально, не привели к складыванию научных школ, появлению когорты учеников, которые могли бы впоследствии сформировать «литовское» направление в отечественной науке. Поэтому с конца 1990-х гг. по настоящее время ситуацию с историографией ВКЛ в Российской Федерации определяет ряд тенденций, которые мы попытаемся раскрыть ниже.

Во-первых, изучение истории ВКЛ и РП в большинстве случаев является личной творческой инициативой исследователей, занимающихся отдельными вопросами прошлого Восточной Европы.

Во-вторых, история ВКЛ все реже становится предметом специального изучения, а чаще исследуется в контексте более глобальных проблем: истории международной политики, восточноевропейских войн, культурной, литературной и религиозной жизни региона. Так или иначе, вопросы, связанные с Литвой, затрагиваются в трудах по русской истории.

В-третьих, поскольку изучение истории ВКЛ и РП сегодня «не модно», то его почти совсем не коснулись новые методологические веяния, которые так или иначе начинают проникать в российскую науку⁴. На данном направлении господствуют позитивистские школы. Период увлечения поиском исторических альтернатив и моделирования путей государственного разви-

⁴ Подробнее см.: Филюшкин А. И. Методологические инновации в современной российской науке: Вместо предисловия // Actio Nova 2000: Сборник научных статей. М., 2000. С. 7–50; его же. Post-Modernism and the Study of the Russian Middle Ages // Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History. 2002. Vol. 3. N. 1. P. 89–109.

тия прошел, да и, строго говоря, его надлежит относить не к истории как науке, а к влиянию на историю политологических веяний. Другие же методологии исторической науки, которые сегодня осваиваются в России, — историческая герменевтика, историческая антропология, историческая феноменология и т. д. — пока не распространились на изучение ВКЛ. Это свидетельствует о низком градусе интереса наиболее активных представителей русской исторической науки к литовской проблематике.

В-четвертых, подобная ситуация во многом порождена неопределенностью дисциплинарной принадлежности истории ВКЛ в современной российской науке и высшей школе. Вместе с курсом «истории СССР» исчез раздел «история народов СССР», и в современных вузовских курсах по истории России, равно как и в академических секторах по специальности «история России», ВКЛ и населявшие его народы не являются предметом изучения. Кафедры и центры по средневековой и новой истории европейских стран эту проблематику также не подхватили. В результате история ВКЛ осталась «за скобками» образовательного процесса в российской высшей школе, а следовательно, нет потребности в специалистах по ней — почти отсутствуют аспирантуры и т. д.

Это породило в некотором смысле парадоксальную ситуацию — сегодня в российской науке гораздо плодотворнее, причем с применением современных методов гуманитарного знания, изучается история земель ВКЛ и РП в составе Российской империи, то есть в XIX – начале XX вв. (работы А. И. Миллера, М. Д. Долбилова, Л. Е. Горизонтова и др.)⁵. Предыдущий же период, несмотря на большое количество трудов, оказывается изученным позитивистскими методами и весьма фрагментарно. В современной российской историографии ВКЛ мало фундаментальных исследований и много «белых пятен», особенно при изучении XVII–XVIII вв.

⁵ Горизонтов Л. Е. Парадоксы имперской политики: Поляки в России и русские в Польше (XIX – начало XX в.). М., 1999; Долбилов М. Д. Конструирование образов мятежа: Политика М. Н. Муравьева в Литовско-Белорусском крае в 1863–1865 гг. как объект историко-антропологического анализа // Actio Nova 2000. М., 2000. С. 338–408; Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении: Вторая половина XIX в. СПб., 2000.

Research on the Grand Duchy of Lithuania and the Polish Lithuanian Commonwealth in Russian Historiography of the 1990s: Issues, Trends, and Perspectives

Alexander Filyshkin

(St. Petersburg)

The history of the Grand Duchy of Lithuania (GDL) was not a popular issue in Russian historiography of the 20th century. However, at the end of the 1980s this situation changed dramatically in connection to general rethinking of the USSR history, ideology, and legacy. Three directions in historical scholarship represent these new concerns: The first was dominated by the slogan: “To investigate blank pages of our history!” The second started searching for historical alternatives with the aim at reflecting upon variations in the development of Russian statehood. The third direction prompted inquiries into European history. All this resulted into the growth of Russian interest into the research of the GDL at the late 1980s and early 1990s. It was connected with public moods of the period of reorganization (‘perestroika’) in the USSR, and, primarily, with popularity of historical publicistic narrations. All this encouraged special interest into documentary sources of the GDL (primarily, the Lithuanian Metrica). As a result, several dissertations were defended and a number of significant monographs appeared in print.

In the second half of the 1990s research interest to a history of GDL in Russia began to decrease. It was caused by several problems. First of all, in Russia there were no significant research schools and research centers for medieval Lithuania, thus, individual scholars carried out the research into the GDL history. The history of the GDL has been investigated in a context of issues more global: foreign policy, military history as well as cultural, literary, and religious life of Eastern Europe. However, there were practically no attempts at investigating GDL history in the light of new research methodologies. Thus, positivistic approach still dominates in Russian historiography of the GDL.

As for today, the history of GDL is not a specified research and study area in Russia. This can be explained by difficulties in finding appropriate section for the GDL in Russian history: it is excluded from the History of the USSR and can be regarded neither as within the History of Foreign Countries, nor within the Russian History. There is no specialized scholarly journal dedicated to the research of GDL history. One might even observe a kind of semi-professional and/or publicistic gamble over the GDL history. Unless schools of historical research interested in the GDL are established and GDL History is introduced into university curricula, GDL will remain in the periphery of Russian historical scholarship.

Российская историография изучения генеалогии белорусской и литовской знати (1990–2003)

Андрей Кузьмин

(Москва)

Историки-медиевисты уже давно установили, что без изучения происхождения, формирования и эволюции политической элиты и сословных структур страны во времени и пространстве невозможно в полной мере представить себе основные пути развития средневекового общества. Поступательное исследование данной темы было прервано искусственным путем событиями 1917–1920 гг. Такая важная историческая дисциплина как генеалогия без согласия ученых была объявлена идеологически чуждой советской науке. Заниматься изучением истории отечественной аристократии теперь стало абсурдным, так как после уничтожения сословного статуса дворянства и установления курса на построение в СССР бесклассового общества данную проблему зачислили в разряд бесперспективных. Трудями С. Б. Веселовского, А. А. Зимина, В. Б. Кобринина, Ю. Г. Алексеева, М. Е. Бычковой и других исследователей в 1940–1980-е гг. данный стереотип в советской науке постепенно был сломлен. Оказалось, что без изучения в области генеалогии истории наших предков и фамилий весьма сложно уяснить не только династическую политику средневековых княжеств-государств Восточной Европы, но и развитие феодального землевладения, историю церкви, государственную идеологию, социальные и гендерные отношения и еще много различных, но очень важных тем для исследования средневекового общества. Распад СССР на ряд независимых государств усилил интерес ученых к изучению древности, в том числе и истории происхождения, формирования и развития по разным регионам сословных элит — политического и культурного мозга нарождавшихся наций Восточной Европы.

Особенность формирования государственной территории России, которая наряду с Беларусью, Литвой и Украиной в полной мере является носителем традиций древней Руси, выявила, к сожалению, неравномерный, а подчас и недостаточный интерес современных российских исследователей к проблемам истории и генеалогии знати Великого княжества Литовского. Тому есть как объективные, так и субъективные причины. В основном внимание отечественных исследователей оказалось сосредоточено на изучении в области генеалогии и родственной ей биографии правящих и служилых родов на территории будущего Московского царства. В силу этого генеалогия и источники по истории политической и культурной элиты соседних с Россией стран пока ведутся выборочно. Ни специального научного подразделения, ни четко продуманного плана в изучении данной

проблематики в стенах институтов Российской Академии наук пока нет. Тем не менее определенные наработки и локальные открытия в деле изучения белорусской и литовской знати в российской историографии существуют.

Прежде всего, внимание отечественных ученых привлекают источники, созданные в Великом княжестве Литовском, содержащие сведения о русской знати и ее взаимоотношениях со своими ближайшими соседями и соперниками, о русских выходцах в ВКЛ и русско-литовских беглецах в России, особенно в XVI в. Среди работ по данной теме следует выделить исследования и публикации источников, которые были подготовлены А. В. Антоновым, М. М. Кромом, Б. Н. Флорей, А. Л. Хорошкевич, Ю. М. Эскиным и др. [1; 21; 41; 198; 211; 265; 280; 291 и др.]. Определенный интерес у исследователей (при этом, прежде всего, стоит выделить статьи М. Е. Бычковой, А. И. Филюшкина и А. Л. Хорошкевич) вызвали и генеалогические источники, раскрывающие не только происхождение, но также скрытую и явную идеологическую полемику между правящими в Московском государстве и ВКЛ династиями, стремившимися доказать свой династический приоритет на управление восточнославянскими землями [72; 104; 143; 151; 259 и др.]. Публикация и комментарии Л. В. Столяровой текста синодика Псковского Спасо-Мирожского монастыря дают сведения о пребывании и степени значимости служилых князей в Пскове в XIII–XV вв., часть из которых происходила из Литвы и Белой Руси [41; 294, с. 31–37]. Отдельные исследовательские работы были посвящены дипломату ВКЛ, автору известного трактата о народах Восточной Европы Михалону Литвину [376], польскому ротмистру, участнику Смуты и автору «Истории Московской войны» Николаю Мархоцкому [424].

Большой интерес в историографии вызывают неординарные личности эпохи Средневековья и раннего Нового времени, сыгравшие важную роль в истории и культуре народов Восточной Европы, чьи генеалогии и биографии не укладываются в рамки государственных границ какой-либо одной страны. Внимание М. Е. Бычковой, А. Л. Хорошкевич и других исследователей приковано к изучению личности и источников о судьбе в ВКЛ и России князя Михаила Львовича Глинского — организатора восстания православной шляхты на территории Белой Руси против королевской власти в 1508 г., одного из видных московских воевод, принявшего участие во взятии войсками Василия III Смоленска в 1514 г., ставшего впоследствии близким родственником великого князя владимирского и московского [25; 86; 152; 201 и др.]. При этом М. Е. Бычкова, сделавшая ряд существенных замечаний о происхождении отдельных ветвей рода князей Глинских, представленном в работе украинской исследовательницы Н. Н. Яковенко (1993), ввела в научный оборот новый источник — роспись князей Глинских, поданную ими в Палату родословных дел [153], которая в 1686 г. окончила сбор и проверку родословных документов для составления Бархатной книги, важнейшего источника по генеалогии служилых родов не только Рос-

сии, но и соседнего с ней ВКЛ. Помимо личности князя М. Л. Глинского и судьбы его рода в ВКЛ в XV – начале XVI вв., М. М. Кром посвятил еще один отдельный очерк непростой судьбе такого известного авантюриста первой половины XVI в. (Гедиминовича по происхождению), как князь Семен Федорович Бельский [204]. В работе О. Ю. Кузнецова рассматриваются и анализируются причины перехода на службу в Москву и военная деятельность известного политика Юго-Западной Руси, одного из основателей Запорожской Сечи — князя Дмитрия Ивановича Вишневецкого по защите южных рубежей России от агрессии крымских татар [205]. С. И. Сметанина вводит в научный оборот новый архивный источник, характеризующий пребывание и последние годы жизни великого князя Ивана Ивановича (последнего правителя и представителя династии черниговских Ольговичей в независимом Переяславле Рязанском) на территории ВКЛ [47].

В статье Л. В. Соболева дается обзор историографии и публицистической литературы XVI в. о разных (русской — от турово-пинских или галицко-волынских князей и литовской — от старшей ветви Гедиминовичей — князей Наримунтовичей) версиях происхождения одного из самых богатых и влиятельных княжеских родов, находившихся на службе в ВКЛ, — князей Острожских. Вслед за украинской исследовательницей Н. Н. Яковенко (1993) Л. В. Соболев, к сожалению, не привлекает для анализа степени достоверности используемых им в исследовании публицистических источников Речи Посполитой сведения древнерусских актов и синодиков, где упоминаются представители этого княжеского рода за XIII – начало XVI вв. Внимание исследователя было сосредоточено в основном на анализе датировок, содержания и источников публицистических памятников. Тем не менее в рамках данного круга источников его вывод также представляет несомненный научный интерес. По мнению Л. В. Соболева, распространение в ВКЛ версии о происхождении князя Константина-Василия Константиновича Острожского и его рода от короля Даниила Романовича Галицкого относится «именно к периоду после 1578 г.». Таким образом, «принадлежность князя к роду законного по тогдашним понятиям коронованного правителя Галицко-Волынских земель давала своеобразную идеологическую основу для его притязаний на политическое и духовное лидерство» [244].

Однако до сих пор наибольший интерес у российских исследователей по-прежнему вызывает личность князя Андрея Михайловича Курбского, самого заметного русского перебежчика на территории ВКЛ в XVI в. Его неординарная и неоднозначная деятельность вызывает подчас диаметрально противоположные оценки и по-прежнему порождает серьезные научные дискуссии между исследователями. Здесь стоит отметить посмертную публикацию статьи А. А. Зимина [390], а также ряд исследований К. Ю. Ерусалимского, В. В. Калугина, А. В. Каравашкина, Ю. Д. Рыкова, А. И. Филюшкина и др. Уточнение биографии князя Курбского позволило более точно датировать время создания и написания его трудов и переводов [ср.: 102; 172; 173; 174; 175; 176; 184–190; 191; 256; 381; 382; 520; 552 и др.]. Творчес-

тво и личность князя А. М. Курбского, наряду с лидером православной шляхты ВКЛ — князем Константином-Василием Константиновичем Острожским [114], также является темой для отдельных диссертаций [121]. Не меньшее внимание российских исследователей в сотрудничестве с белорусскими коллегами сосредоточено на продолжении изучения происхождения и биографий таких наиболее видных просветителей на православных землях ВКЛ в эпоху Нового времени, как Франциск Скорина и Симеон Полоцкий [124; 160; 339; 388; 389; 394; 418; 444; 466; 492; 493; 545; 616 и др.].

В настоящее время постепенно намечается переход к изучению историй отдельных титулованных и нетитулованных родов, происходивших с территории древнерусских и литовских земель, находившихся в составе ВКЛ, причем как выехавших на службу в другие государства, так и оставшихся в стране. Внимание исследователей латинской средневековой историографии, посвященной становлению феодальных государств в Прибалтике XIII в., было сосредоточено на упоминании в источниках литовских князей, их происхождении и родственных связях с Рюриковичами. Перевод В. И. Матузовой прусской хроники Петра из Дусбурга вводит в широкий научный оборот сведения о первых предках Гедиминовичей — великих литовских князьях Пукувере и Витене [27], бывших соответственно отцом и братом подлинного основателя новой правящей в Литве династии — Гедимины, умелая династическая политика которого привела в первой половине XIV в. к распространению власти литовских князей на большинство земель Западной Руси [64]. Совместная работа В. И. Матузовой и Е. Л. Назаровой над рядом источников о крестоносной агрессии на востоке Балтики содержит интересные историко-генеалогические комментарии и интерпретации ряда неясных и «глухих» чтений средневековых латинских и древнерусских источников, позволяющих по-новому взглянуть на формирование и развитие правящего класса летто-литовских союзов племен, где важную политическую роль в борьбе с внешним агрессором играли не только их родственники и сюзерены — смоленские и полоцкие князья, но и местные нобили [24].

Изучению в том числе и вопросов генеалогии родов, правивших на территории Белой Руси, их судьбам и политическому наследию в XIII–XV вв. посвящены работы Л. В. Алексеева, А. А. Горского, В. Л. Янина и др. исследователей. Особое внимание было уделено судьбе последних правителей Полоцка, Витебска, Друцка, Смоленска, Торопца и Брянска, принадлежавших к разным ветвям династии Рюриковичей — потомкам Рогволодовичей, Ольговичей и Мономашичей, их генеалогическим связям, были решены проблемы происхождения и дальнейшей истории ряда княжеских и боярских фамилий (князей Торопецких и Брянских, боярских родов княжеского происхождения — Всеволожей и Заболоцких, представителей нетитулованной знати — Ослябтяевых и Пересветовых) [77; 109; 161; 206; 208; 210; 276; 306; 347; 349 и др.]. Кроме того, затрагивались актуальные вопросы истории и генеалогии правящих и служилых родов русского и литовского

происхождения на территории ВКЛ в период правления здесь представителей династии Гедиминовичей, социальной мобильности и родственных связей, использовавшихся как для династических союзов, так и как повод для захвата или унаследования соседних с их владениями земель, причин перехода на службу в Москву. Данным проблемам с пристальным вниманием к генеалогическим сюжетам посвящены работы М. Е. Бычковой, А. А. Горского, А. Ю. Дворниченко, М. М. Крома, В. Л. Янина и ряда других исследователей [64; 71; 72; 74; 77; 86; 207; 209; 295; 336; 334; 335; 398; 421; 522; 550; 562 и др.], а также переведенные на русский язык работы украинских историков Е. В. Русиной и Н. Н. Яковенко [517; 518; 618]. Монография последней (1993) вызвала оживленный отклик и высокую оценку среди российских коллег [414; 593; 621]. Тем не менее, далеко не все генеалогические наблюдения Н. Н. Яковенко о происхождении украинской шляхты на землях ВКЛ признаны убедительными [ср.: 153; 621].

Помимо историко-генеалогических и собственно генеалогических по сути исследований в российской историографии аналитический материал данной тематики используется при анализе состава лиц, подписавших важнейшие политические акты. Так, например, В. А. Кучкин подверг скрупулезному анализу состав титулованной и нетитулованной знати, упоминавшейся с московской и литовско-смоленско-тверской сторон при утверждении dokonчания между великими князьями Дмитрием Ивановичем и Ольгердом Гедиминовичем, что позволило исследователю аргументированно доказать заключение данного договора не в 1371, а в 1372 г. [214, N 1, с. 11–39; N 2, с. 1–14]. Перспективность генеалогических наблюдений над информацией источника в изучении более общих исторических проблем демонстрирует и Б. Н. Флоря при изучении состава русско-литовской титулованной и нетитулованной знати, скрепившей своими подписями в 1476 г. послание к папе Сиксту IV об условиях заключения унии между римско-католической и православной церковью на территории русских и литовских земель, входивших в состав ВКЛ. Разбор и анализ происхождения, биографии и службы при дворе польского короля и великого князя литовского Казимира Ягеллончика (1440–1492) детей подскарбия Александра Юрьевича — руководителей государственной и личной казны правителя ВКЛ — Михаила, Александра Солтана, Андрея и Ивана, потомков киевских бояр — Ходкевичей, полоцких бояр — Корсаков и других лиц, представителей титулованной знати из числа Гедиминовичей — князей Олельковичей (Слуцких) и Бельских, а также потомков смоленских Рюриковичей — князей Вяземских позволили исследователю сделать обоснованный вывод, что появление на свет данного документа «было результатом совместных действий части православного духовенства митрополичьего диоцеза и ряда представителей связанной с монархом служилой знати, которые сумели добиться содействия некоторых православных князей, чьи владения располагались на территориях, находившихся под церковным управлением Михаила, и некоторых представителей местной верхушки отдельных «земель» [267].

Помимо дипломатических документов, ретроспективному анализу вновь были подвергнуты сведения белорусско-литовских летописей XVI–XVIII вв. о судьбе последних правителей Полоцкой земли из числа представителей местной династии князей, эволюция общественного строя Полоцка и роль в этом процессе местной знати [582]. Данные вопросы вызвали оживленную дискуссию среди исследователей [327; 341; 513; 514; 511 и др.].

В российской историографии монографических исследований, специально посвященных актуальным проблемам генеалогии политической элиты ВКЛ и ее связям с титулованной и нетитулованной знатью Московского государства (после работы М. Е. Бычковой, вышедшей в 1986 г., и посмертно изданной, к сожалению, в усеченном варианте книги А. А. Зимина — в 1988 г.), не появилось. Тем не менее в исследованиях петербургских историков А. Ю. Дворниченко и М. М. Крома, тульского археолога А. В. Шекова историко-генеалогические очерки занимают важное место при анализе службы и причин перехода большинства правителей Верховских княжеств, Чернигово-Северской и Смоленской земель из подданства Ягеллонов на сторону потомков Ивана Калиты — великих князей владимирских и московских [77; 86; 106]. В их число вряд ли следует включать сугубо компилятивные работы Д. Н. Александрова. К сожалению, их автор не только не привлекает новые архивные источники по своей теме, но и оставляет без внимания ряд важных источников по истории южных и западных земель Руси в XIII–XV вв. Проверка системы аргументации Д. Н. Александрова по широкому кругу проблем в области генеалогии русской и литовской знати показывает, что он весьма смутно знаком с методикой текстологического и источниковедческого анализа нарративных памятников прошлого (в том числе и генеалогических источников), критической оценки данных дореволюционной историографии XVIII – начала XIX вв., небрежен в цитировании источников и не всегда понимает ценность исторических данных, сохранившихся в составе комплекса древнейших материалов Литовской Метрики [ср.: 66; 67 и др.].

Более заметное место в историографии занимают работы А. Ю. Дворниченко и М. М. Крома. Первый из них довольно уверенно ориентируется в дореволюционной и современной историографии. Заслуживают внимания наблюдения А. Ю. Дворниченко об общем характере политического развития древнерусских земель в составе ВКЛ. Поскольку роль генеалогических процедур в его работе незначительна, то ряд выводов автора о роли в управлении землями ВКЛ местных политических элит выглядят недостаточно аргументированно, не хватает конкретных исторических примеров. Кроме того, в исследовании сказывается известный теоретический схематизм в вопросе о городах-государствах и степени их влияния на местные общины. Иногда очевидны и археографические и библиографические пробелы, так как А. Ю. Дворниченко использовал в работе ряд устаревших и неудачных изданий источников — прежде всего, Литовской Метрики, на что указано в современной историографии [ср.: 77; 342; 414].

Наиболее обстоятельным исследованием по истории политической элиты ВКЛ представляется работа М. М. Крома. Помимо известных и опубликованных источников, исследователь стремился максимально использовать сведения иностранцев, писавших о России и ВКЛ в Новое время, для дополнительного анализа привлекаются и неопубликованные материалы Литовской Метрики, что ставит исследование М. М. Крома на порядок выше работ Д. Н. Александрова и А. Ю. Дворниченко. Тем не менее при такой обширной базе используемых источников практически не была обстоятельно решена ни одна из известных проблем в области генеалогии титулованных Рюриковичей из Верховских княжеств и Смоленской земли. Важным и заслуживающим пристального внимания направлением данного исследования стало стремление М. М. Крома показать судьбу живших на московско-литовском рубеже в XV – начале XVI вв. представителей не только титулованной, но и нетитулованной знати, прежде всего, смоленских бояр. Вероятно, значительность поставленных исследователем задач не дала ему возможности для скрупулезного анализа известных сведений посольской документации и материалов Литовской Метрики по истории родов русского боярства, служившего в ВКЛ (таких, например, как Александровы, Жабины, Кривцовы, Пивовы, Полтевы и др.). Наблюдения М. М. Крома по данной теме, хотя и не представляются отрывочными, но нуждаются в уточнении и расширении фактического материала для более весомых выводов. К сожалению, как и большинство вышеупомянутых авторов, М. М. Кром (за исключением Любецкого помянника) практически так и не привлек для работы данные по генеалогии русско-литовской знати, находящиеся в сохранившихся до наших дней памятниках поминального культа, а также записи исторического содержания на пергаменных и бумажных кодексах XIV – начала XVI вв. [ср.: 86]. Впрочем, последний недостаток характерен не только для российской, но и других национальных историографий, занимающихся изучением политических элит ВКЛ.

Современная российская историография по истории правящей титулованной и нетитулованной элиты Великого княжества Литовского пока находится на стадии определения круга источниковедческих задач и аналитических проблем, которые было бы необходимо решать. Отсутствие координирующего центра, конечно, позволяет исследователям фактически независимо определять приоритеты своих исследований. Однако при этом очевидна другая весьма важная проблема — отсутствие авторитетных историографических обзоров и изданий источников по истории ВКЛ, которые могли бы стимулировать более серьезное отношение российских исследователей к кругу использованных источников и сделанных на их основании выводов. Будем надеяться, что данная работа будет способствовать преодолению отмеченных выше недостатков.

Russian Historical Research on Genealogy of Belarusian and Lithuanian Nobility (1990–2003)

Andrey Kuzmin

(Moscow)

Current review presents major trends within the development of modern Russian historiography concerned with history and genealogy of the political elites of the Grand Duchy of Lithuania (the GDL). Firstly, the survey deals with research and publications of historical sources containing information on the Russian nobility and political refugees from Russia and the GDL. Secondly, it reveals genealogical sources on the origins of reigning dynasties in Vilnius and Moscow. Thirdly, it describes extraordinary personalities of medieval and early-modern times, such as princes Mikhail Glinsky, Semen Belsky, Dmitri Vishnevetsky, Andrei Kurbsky, Konstantin Ostrozhsky, as well as Francisk Scorina, Simeon Polotsky, and others. Lastly, the review introduces research, translations, and commentaries on the first Swedish and Teutonic chronicles, and numerous data they provide on the history of the Russian and Lithuanian lands. The article includes a survey of works and reviews on genealogy of the ruling nobility in the GDL.

**Изучение в российской историографии 1991–2003 гг.
культурных и литературных связей
России и Великого княжества Литовского
(А. М. Курбский и курбскиана в историографии рубежа веков)**

Константин Ерусалимский

(Москва)

Книжность Российского государства и ВКЛ остается наиболее популярным среди российских специалистов сюжетом. Сравнительные исследования в этой области характерны для последнего десятилетия, что доказывают работы М. В. Дмитриева [79], В. В. Калугина [186–189], Ю. А. Лабынцева и Л. Л. Щавинской [215–217], Н. В. Николаева [118] и др. Книжники и общественные деятели масштаба Франциска Скорины, кн. К.-В. К. Острожского, Симеона Полоцкого составляют особые вехи в культурных связях Восточной Европы. Одним из деятелей перекрестка культур России, Польши и ВКЛ является А. Курбский. На его примере здесь и будут рассмотрены основные тенденции в изучении культурных и литературных связей России и ВКЛ.

Личность князя Андрея Михайловича Курбского (1528–1583) привлекает внимание исследователей России, Украины, Германии, США, Великобритании и других стран. Московит по происхождению, А. М. Курбский принадлежал к нескольким интеллектуальным кругам. Всплеск интереса к творчеству московского эмигранта приходится на 1970-е гг. Именно в то десятилетие началась дискуссия вокруг «ереси» Э. Л. Кинана о подлинности переписки Ивана IV с А. М. Курбским. Я. С. Лурье и Ю. Д. Рыков по следам дискуссии подготовили лучшее на сегодняшний день издание этой переписки. Началось подготовленное И. Ауэрбах и растянувшееся вплоть до наших дней издание переведенного в кружке А. М. Курбского на Волини «Нового Маргарита».

В советских научных концепциях отношение к князю Андрею Михайловичу было в лучшем случае двойственным. Предатель, вставший на путь «прямой измены» родине, не мог не стать мишенью для национально и этически заостренной патриотической критики. Прогрессивная роль централизации, служившая в историографии оправданием тех или иных политических режимов Московского государства, выступала против перебежчика, в словах которого находили вслед за С. М. Соловьевым подтверждение тому, что он приверженец отжившего аристократического, боярского или удельно-княжеского общественного устройства. С другой стороны, работы С. Б. Веселовского, А. А. Зимина, В. Б. Кобрина, С. О. Шмидта, Ю. Д. Рыкова, А. Л. Хорошкевич показали, что А. М. Курбский, какими бы предательскими,

корыстнымі, жорсткімі прынцыпамі он ні руководстваваўся ў сваёй палітычнай дзейнасці, ў сваіх выступленнях супраць царскай улады опіраўся на асобае бачэнне будучага Расіі. Дасягненні маскоўскай эліты і місія царскай улады не вызывалі ў яго сумненняў і нарэканняў, і, следвала, тэорыя агульнага прагрэса не дазваляе ўловіць асабнасці яго міравоззрэння.

Калі для дзяржаўнага напраўлення ў расійскай гістарычнай навуцы А. М. Курбскі ў першую ачарэду прадатель, нонконформіст, борец супраць тыраніі і дажэ дысідэнт [233–236; 238], то для ісследаватэляў, прэтэндуючых на сістэматычнае ізуучэнне камплекса яго сочыненняў і сведэнняў о нем, Курбскі прадстаўляе складны сімбіоз энцыклапедычнага гуманіста і воінсваючага праваслаўнага ортодокса, страстнага борца ў творчасце за нестыжанае, раўнапраўе правітэляў і падданых, ненасілле, а ў жыцці — за імушчэственыя выгоды, вертыкальнае падчыненне себе слуг і служэбнікаў, дасягненне сваіх цэляў любой ценой, нерэдка с прымененнем внесудэбнай сілы. Значыт лі гэта, што тэорыя была лішч прыкрыццём для непрыгляднай практыкі борыбы за ўладу? Ілі ў павседаеннасці А. М. Курбскі аставаўся маскоўцітам, тагда как ў творчасце іспытываў ўплыванне свабоды і вольнасці Вялікага княжэства Літоўскага? Ілі он быў ўверен, што супрацьрочыя не там, дзе оні абнаружываюцца ісследаватэлямі яго біаграфіі? Ілі он аставаўся верен сваім ідэалам, адступая ад ных лішч ў тых случаях, кагда іспытываў угрозу сваім «естэственным правам»?

Наіболеэ рэзультатыўнымі ў прашэдшае пятнаццілетне былі істочніковедчыя разысканія ў абласці рукопісных традыцый курбскіаны. Очевідна, гэтыя ветвы, даўгае врэмя расматрываўшыяся абасоблена друг ад друга, яўляюцца частямі аднаго дрэва, ствол кагору — канцелярыя, рукопісная мастэрская і лічная творчыя «лабараторыя» А. М. Курбскаго [184–188; 241]. Болеэ 180 манускрыптаў XVI – пачала XIX вв., вклучая копіі Перваго паслання Грознаго Курбскаму, «кавычныя» кнігі з бібліятэкі Маскоўскай Сінодалынай тыпаграфіі, «Скіфскую історыю» А. І. Лызлова, «Історыю» Ф. Полікарпова, дазваляюць рэканструіраваць літэратурны архіў Андрэя Курбскаго, разошэдшыся ў спісках і тэкставых рэфлексах [26; 82; 114; 238; 240]. Гэта прызнак шырокай папулярнасці яго сочыненняў ў Западнай Русі, Расійскім дзяржаўстве і ў Малоросіі. За пастэдыныя гады расійскія учэныя абнаружылі 6 новых спіскаў Перваго паслання Курбскаго Грознаму [233–236; 240], востанавлівалі від таго жэ паслання па яго цытаваньню ў адветным Первым пасланням Грознаго [26; 175], абаснавалі прычастнасць Курбскаго к напісанню павестей о блажэнным Аўгустыне [16; 82]. Вслед за І. Ауэрбах, пастытывшэй многалетнэе ісследаванне «Новому Маргарыту», ізуучэны пэраводы, востходзячыя к канцелярыі Курбскаго ілі непастрэдывенна прасходзячыя з нэе [82; 274]. Пэреіздааны публікацыі аўторскіх сочыненняў князэ Андрэя Міхайлавіча, ў том чіслэ «Історыя», паслання, прэдасловія к саборнікам пэраводаў [2; 20; 26]. Сістэматызаваны апыты каментыраваньня ППК

и предпринята попытка фронтального масштабного комментария переписки [83; 257].

Вместе с тем, существенная проблема заключается в отставании качества публикаций от уровня современного источниковедческого знания о комплексе литературных и богословских сочинений А. М. Курбского. Применительно к переписке этот взгляд выразил Б. Н. Морозов: «Впрочем, как показала работа с некоторыми списками текста Первого послания Грозного [по смыслу: Грозному? — К. Е.] и редакции, в издании Переписки 1979 и 1981 гг. отразились не все даже групповые разночтения, не говоря уже об индивидуальных чтениях» [234, с. 46]. Послания Вассиану Муромцеву также требуют переиздания с учетом чтений обнаруженного игуменом Феодосием (Коротковым) и изученного Р. Г. Скрынниковым древнейшего списка из собрания Псково-Печерского монастыря [97, с. 48–49]. Сходная ситуация с «Историей». Все наиболее популярные ее издания в лучшем случае опираются на издание Г. З. Кунцевича, который, согласно предложенной нами генетической классификации списков, издал четвертый и пятый извод пространной редакции ее текста, приведя крайне выборочные разночтения по одному списку первого извода. На сегодняшний день известно уже три списка первого, протографы второго и третьего изводов, передающие наиболее древнее и близкое к архетипу состояние текста. Все эти списки до сих пор не издавались [114].

Активно устанавливаются и исследуются источники сочинений Курбского, тексты, входившие в круг его чтения, а также процитированные им отрывки из библейских и святоотеческих текстов. Все упоминаемые в его сочинениях книги («Рай», «Хроника» Никифора Каллиста Ксанфопула, сочинения Василия Великого, Иоанна Златоуста, Григория Богослова, Кирилла Александрийского, Иоанна Дамаскина, Евсевия Кесарийского, Августина Гиппонского) были доступны книжникам середины и второй половины XVI в. В. В. Калугин показал, что при подготовке агиографического свода Син-219 в миляновическом кружке Андрея Курбского использовалось кельнское издание агиографической компиляции Лаврентия Сурия «*De probatis sanctorum historiis*» 1570–1575 гг. [82, с. 45–57, 299–312; 184], а при подготовке глосс к переводам в составе «Сборника Курбского», «Нового Маргарита», «Богословия» и «Симеона Метафраста» — толковый словарь Амвросия Калепино и Конрада Геснера в издании, близком к парижскому 1570 г. [82, с. 57–64]. При написании «Истории о Великом князе Московском» А. М. Курбский ссылался также на «Слово о похвале Афанасия Великого» Григория Богослова, возможно, по изданию 1571 г. [82, с. 190]. А. Х. Горфункель подвел итоги полемики об источниках перевода II и IV Парадоксов Цицерона в Третьем послании царю. Э. Л. Кинан предполагал, что в основе перевода мог быть только текст, изданный в Женеве Пьером и Жаком Шуэ в 1633 г., и это наблюдение служило одним из оснований для критики традиционной атрибуции сочинений Курбского. Критики концепции Эдварда Кинана обнаружили близкие к изданию Шуэ чтения в издани-

ях 1532 и 1574 гг., а А. Х. Горфункель — в изданиях 1494, 1506 и 1565–1566 гг.¹ Таким образом, дискуссия о подлинности сочинений Андрея Курбского подтолкнула исследователей к более детальному описанию их источников, и многие из них были обнаружены в книжных традициях XV–XVI вв.² Спорными остаются гипотезы В. В. Калугина о знакомстве А. М. Курбского именно с парижским изданием 1570 г. словаря Калепино—Геснера и А. Х. Горфункеля о том, что князь Андрей Михайлович опирался на Геннадиевскую Библию 1499 г.

Биографическая курбскиана продвигается гораздо медленнее и не находится в России в ряду научных приоритетов, несмотря на обилие общих, обобщающих и справочных работ. Причины этого застоя кроются, прежде всего, в состоянии источников. Они рассеяны по многим европейским архивохранилищам, и чтобы провести исследование, сходное по масштабности с книгой И. Ауэрбах, необходима координация между исследователями и научными институтами ряда стран или большие денежные и временные затраты. Тем не менее такая работа может оказаться чрезвычайно полезной.

Во-первых, после упомянутой книги германского исследователя, вышедшей в 1985 г., значительны достижения в изучении московского периода деятельности А. М. Курбского (до 30 апреля 1564 г.). Обоснована дата его рождения [82, с. 280], систематизированы данные о его военной службе [256; 257], о связях Курбских и других князей Ярославских с Псковом [191], на новый уровень вышла дискуссия о причинах перехода князя Андрея Михайловича на королевскую службу [97, с. 170–202; 103, с. 168–169; 104, с. 401–402; 257, с. 101–107]. Спорными остаются многие вопросы, от которых зависит оценка статуса Курбского в России: его генеалогическое положение в роду и в придворных кланах, связь с Ярославлем и в целом его землевладение, степень его близости к Ивану Грозному и к структурам, принимавшим важнейшие политические решения, круг его друзей, единомышленников и его отношение к вопросам московского престолонаследования. Специально не изучалось отношение в Москве к Курбскому после его перехода на королевскую службу.

Во-вторых, после распада СССР большинство документов, относящихся к литовскому и волынскому периоду деятельности князя А. М. Курбского (1564–1583 гг.), оказались за пределами России, где до сих пор не вызывают специального интереса. Волынские судовые книги Луцка и Владимира сохранили множество актов судебной деятельности самого Андрея Михайловича и близких к нему и его семье лиц. Выборочная публикация этих документов Н. Д. Иванишевым не может считаться достаточным основанием для реконструкции канцелярии и общественных представлений

¹ Горфункель А. Х. Книжная культура в письмах кн. Андрея Курбского // *Palaeoslavica*. Cambridge, 1998. Vol. 6. С. 90–91.

² См. также: Skrynnikov R. G. An Afterword to the Kurbskii-Groznyi Apocrypha // *Imperial Power and Development*. Columbus (Ohio), 1990. P. 175–187.

князя. Тем не менее большинство суждений о А. М. Курбском в эмиграции строится именно на этом издании. Российских исследователей продолжает интересовать религиозная деятельность Курбского в Речи Посполитой. Христианский рыцарь из моноконфессиональной страны в одночасье оказался в кругу конкурирующих религий и выступил в качестве апологета православия, принимая участие не только в литературных, но и в устных религиозных диспутах [59, с. 78–79; 189]. Но на его деятельности не могли не сказаться культурные стереотипы, правовые представления и нормы поведения нового общества. Литературный язык А. М. Курбского подвергся настолько сильному изменению, что современные исследователи склонны говорить о «макароническом» языке, объединяющем лексические элементы московского, польского, западнорусского, смесь русской и латинской морфологии и интерес к перекрестному истолкованию заимствований из названных и других языков [82, с. 17–23 и др.]. А. И. Филюшкиным был поднят одновременно с И. Ауэрбах вопрос об адаптации А. М. Курбского в эмиграции. Впрочем, остается дискуссионным вывод российского исследователя о «невозможности для Курбского вписаться в контекст повседневной жизни литовского общества» [260, с. 95]. В последнее время возобновился интерес к потомкам Андрея Курбского. Б. Н. Флорей, Б. Н. Морозовым и нами были обнаружены новые источники о жизни Курбских Ярославских в Речи Посполитой в конце XVI–XVII вв., и дискутируется вопрос о причастности выехавших в Россию в 1683 и 1685 гг. «Курбских» к князьям Ярославским или к литовскому дворянскому роду Крупских [82, с. 243, 349; 256, с. 90; 257, с. 131–132; ср.: 114, с. 16].

Наиболее оживленный интерес вызывает тема мировоззрения Курбского. Аристократ, близкий сначала к московскому, затем к польскому трону, находившийся в непосредственной близости от лиц, влиявших на жизнь ряда государств Восточной Европы и оказывавший сам влияние на эту жизнь, несомненно, заслуживает особого внимания специалистов. По-новому в российской науке изучались его литературные взгляды [82; 184–188], публицистические приемы [26], политическая терминология [103; 173; 256; 257], исторические [83; 174; 275] и социальные представления [172, 173]. Наиболее оживленной эта область курбскианы оказалась по нескольким причинам. Прежде всего, новые источники, вновь найденные списки сочинений А. М. Курбского позволяют пересматривать и уточнять ряд представлений о мировоззрении князя. Во-вторых, конкурирующие концепции восточноевропейской истории, и особенно России и ее отношений с ВКЛ, заставляют обращаться к А. М. Курбскому как одному из авторитетных участников и исследователей современных ему событий. В-третьих, творчество А. М. Курбского претерпело развитие, и во многом реконструкция его взглядов зависит от понимания этого развития.

Таким образом, деятельность князя А. М. Курбского — неизменный предмет интереса российских историков и филологов. Достижения в изучении его творчества проясняют многие вопросы истории восточноевропей-

ских международных отношений и, в частности, культурных и политических контактов Российского царства и ВКЛ. Остается надеяться, что углубленное изучение многих других аспектов этих отношений будет также оказывать влияние на курбскиану и пополнит понимание контекстов деятельности А. М. Курбского.

**Cultural and Literary Relations
between Russia and the Grand Duchy of Lithuania
in Contemporary Russian Historiography (1991–2003):
A. M. Kurbsky and Kurbsky's Works in the Fin-de-Siècle
Historiography**

Konstantin Erusalimskiy

(Moscow)

For a long time, studies on cultural and literary interrelations between Russia and the GDL have been personality-driven. Although during the last decade of the twentieth century the interests of researchers have widened respectively, there are still some “favorites” and “leaders” whose names appear in the headlines. For example, prince A.M. Kurbsky (1528–1583) attracts instant attention of many Russian researchers in different fields (historians, philologists, linguists, etc.). More than 180 studies concerned with works of this Muscovite emigree in the Polish-Lithuanian Commonwealth appeared as a result of worldwide discussions during the last 30 years. Russian scholars have thoroughly examined sources, described manuscripts, provided hermeneutic commentaries, produced biographical and comparative analyses dedicated to Andrey Kurbsky (summa summarum, more than 20 authors wrote more than 50 monographs and articles during one decade). Compared with his contemporaries, this Russian prince-intellectual appears in modern studies in the light of various cultural contexts representing a sort of mixture of Muscovite, Lithuanian, and Polish mentality. Two opposite trends characterize modern scholarship: the first are inclined to agree with attribution of “Kurbsky’s works” to A. M. Kurbsky; the second think that the whole amount of works attributed to him was either produced on his behalf or with his limited participation. At the same time, there are problems that can not be solved without further investigation of primary sources. However, such investigation faces difficulties because source material have been dispersed among many states of the former USSR.

Источники по истории Великого княжества Литовского: поиск и основные находки

Сергей Жемайтис

(Санкт-Петербург)

История Российской Национальной библиотеки начинается с 1795 г., когда в Россию были привезены книги из варшавской библиотеки графов Залусских с тем, чтобы они составили ядро Публичной библиотеки в Петербурге. Торжественное открытие библиотеки состоялось 1 января 1814 г. За прошедшие с тех пор неполные два века учреждение несколько раз меняло название: Императорская Публичная библиотека, Государственная Публичная библиотека, Государственная Публичная библиотека имени М. Е. Салтыкова-Щедрина, Российская Национальная библиотека.

Рукописный фонд представлен самым крупным в мире собранием древнерусской рукописной книги, собраниями западноевропейских и восточных рукописных книг V–XX вв., документов и архивных материалов VIII–XX вв. На сегодняшний день отдел рукописей хранит 1 450 фондов, в которых насчитывается более 400 000 единиц хранения.

Западный фонд отдела рукописей РНБ составляют около 6 тыс. кодексов V–XIX вв. и более 70 тыс. документов IX–XX вв. на всех западноевропейских языках. Рукописные книги хранятся по системе, принятой от основания библиотеки, — они расставлены и зашифрованы по языковому признаку.

В Отделе рукописей находится более 1 300 фондов личного происхождения, т. е. личных архивов государственных деятелей, ученых, деятелей культуры России XVIII–XX вв., а также богатейшее эпистолярное наследие крупнейших деятелей различных стран мира, акты и грамоты государственного характера, архивные, делопроизводственные материалы, картографические и иконографические материалы (атласы, рукописные карты, планы, чертежи, рисунки, акварели, фотографии), сформированные в собрания карт, рисунков, архитектурных чертежей и т. д.

Для того чтобы ориентироваться в этом массиве рукописного наследия, созданы справочно-библиографические пособия и информационные издания.

Материалы рукописного фонда отражены в:

- Отчетах Императорской Публичной библиотеки за 1814–1993 гг.;
- Аннотированном указателе фондов личного происхождения XVIII–XX вв. в 4 выпусках, где дается краткая характеристика архивов (готовится дополненное и переработанное издание);

- На каждый фонд, хранящийся в Отделе рукописей, имеется инвентарная опись.

Однако тема «Источники по истории Великого княжества Литовского» при создании справочно-библиографических пособий и информационных изданий не рассматривалась специально, и выявить материалы по ней с помощью этих изданий практически невозможно. Только в новом тематическом информационно-библиографическом издании, подготовленном сотрудниками различных организаций г. Санкт-Петербурга и Польской Республикой, по истории римско-католической церкви в какой-то степени отражены материалы по истории католической церкви в ВКЛ¹. Данный путеводитель по фондам Отдела рукописей носит предварительный характер. Для полного выявления всех источников по истории римско-католической церкви, хранящихся в ОР РНБ, необходимо проводить долговременную и целенаправленную работу.

Что же касается темы изучения источников по истории Великого княжества Литовского, то эту задачу можно решать, действуя по трем направлениям:

1. Учет всех материалов по имеющимся справочным изданиям и инвентарным описям. Только просмотр инвентарных описей позволяет очертить тот круг фондов из общего массива (1 450 фондов), которые содержат в себе интересующие нас материалы. Поскольку история комплектования Отдела рукописей достаточно продолжительная и материалы по истории ВКЛ поступали в составе разных фондов, а специальной работы в этом направлении до недавнего времени не проводилось, то она требует длительного времени и значительных затрат.

2. Просмотр, описание, систематизация и составление перечней материалов из необработанных фондов, которые до сих пор не были описаны, ввиду отсутствия специалистов.

3. Публикация исторических памятников ВКЛ и издание каталогов актов и грамот.

Открытие неизвестного исторического памятника имеет неоценимое научное и культурное значение. Круг источников, не вошедших в научный оборот, неумолимо сужается, но и в наши дни возможны находки, которые в корне меняют традиционные представления и научные взгляды на отдельные моменты исторического процесса. Это относится и к источникам по истории Великого княжества Литовского.

При разборе документов, хранящихся в фонде N 293 «Западно-русские акты», нами был найден и опубликован² неизвестный ранее юридический

¹ Жемайтис С. Г., Логутова М. Г. Отдел рукописей Российской национальной библиотеки (ОР РНБ) // История римско-католической Церкви в России и Польше в документах архивов, библиотек и музеев Санкт-Петербурга: Очерк-путеводитель. Часть 2. СПб.; Варшава, 2000. С. 377–415.

² Жемайтис С. Г. Привилей Новогрудской земле 1440 г. // Рукописные памятники: Публикации и исследования. Вып. 4. СПб., 1997. С. 415–425.

памятник — подлинный привилей Новогрудской земле, выданный великим князем Казимиром 22 июля 1440 г. Грамота важна не только для понимания средневековой истории города Новогрудка, но и для изучения многих аспектов истории Великого княжества Литовского XV–XVI вв., в частности, для исследования истории и содержания Литовских Статутов.

Привилей представляет собой прямоугольный кусок пергамена с неровными краями размером 38 x 54 см. Написан мелким полууставом на древнерусском языке с диалектными особенностями, присущими для всего княжества. Сохранилось 6 прорезей для шелкового шнура, на котором крепилась вислая великокняжеская печать. На обороте сохранились описания, выполненные чернилами, на польском языке разными почерками XVII–XVIII вв., а также потухшая и трудно читаемая запись западно-русской скорописью XVII в. о снятии копии с привилея писарем Яном Протасевичем в 1624 г. с указанием его владельца — Самуэля Маскевича.

Отдел рукописей не только занимается обработкой и описанием уже имеющихся материалов, но и в настоящие дни комплектуется неизвестными ранее документами ВКЛ. Так, в 1995 г. у жителя г. Санкт-Петербурга Анатолия Павловича Веселова были приобретены 3 документа Великого княжества Литовского XVI–XVIII вв. Самым ранним из них является частный акт 1569 г. — купчая ковенского боярина Бальцера Миколаевича Яну Урбановичу на ниву в Ковенском повете. По нижнему полю акта сохранились восковые печати (в хорошем состоянии) продавца и свидетелей, присутствовавших при сделке. В XVIII в. с этого акта была снята копия с изменением графики письма: кириллица была заменена латиницей с некоторой модернизацией языка. Третий документ — выпись из судебных книг Ковенского повета дела пана Ветчаного с Александром Завишей о приданом за 1674 г.

В 2000–2002 гг. в Отдел рукописей от Ирины Витальевны Платоновой-Лозинской стал поступать один из интереснейших личных архивов г. Санкт-Петербурга — архив поэта и переводчика, сотрудника Публичной библиотеки Михаила Леонидовича Лозинского. В архиве, среди прочих материалов, находится собрание юридических документов ВКЛ. В настоящее время общее количество актов и грамот составляет 74 ед. хр. Они охватывают период с 1570 по 1823 гг. Ныне они хранятся в ОР РНБ. Ф. 1437. Собрание М. Л. Лозинского.

К XVI в. принадлежит 6 документов, к XVII в. — 47 (из них два — в копиях XVIII в.), к XVIII в. — 18 (из них три — в современных этому времени копиях) и к XIX в. — 3. Некоторые документы выходят за хронологические рамки существования литовского государства (1795–1823 гг.). По своему происхождению они локализируются в пределах Гродненского и Волковысского поветов Великого княжества Литовского и Гродненской губернии Российской империи. Акты представляют комплекс, в котором можно выделить две пересекающиеся группы документов.

Первая — акты, связанные с именами Чичеровка и Колосы и их владельцами: Колонтаями и Яскольдами (1602–1726). В 1726 г. супруги Ко-

лонтаи отказали свою часть имения Колоши в пользу Гродненского доминиканского монастыря после их смерти.

Вторая группа — акты, а их большинство — включает документы, связанные с Гродненским доминиканским монастырем (1585–1823) и его землевладением в различных поветах Великого княжества Литовского и города Гродно.

Общность их происхождения не оставляет сомнений в том, что перед нами фрагмент монастырского архива. Монастырь был упразднен в 30-е гг. XIX в. Данные документы спустя 30 лет находились в коллекции некоего М. Гельбинга, а затем составили основу собрания актов и грамот М. Л. Лозинского.

Гродненский доминиканский монастырь, строительство и функционирование которого началось с 1633 г., располагался на улице Виленской и занимал большую площадь. Ему принадлежала и богадельня. На протяжении его почти 200-летнего существования отцы-доминиканцы скупали, получали в дар многочисленные земельные участки и строения в городе Гродно и в близлежащих поветах. Магистрат Гродно в связи с уменьшением численности участков за счет перехода городских владений под юрисдикцию монастыря предъявлял иски в судебные инстанции на незаконное владение недвижимостью. Это подтверждается многочисленными документами из собрания М. Л. Лозинского, которые, вероятно, хранились в монастырском архиве. Это документы прежних владельцев плацев, строений, лавок, огородов непосредственно в г. Гродно и участков в селах городской юрисдикции Грандич и Жажицы. Например, разрешения, купчие, судебные решения Ратуши на владение плацем Кумпеловским, участками по улицам Резницкая, Виленская, Колучинская. В 1609 г. бурмистр г. Гродно Станислав Неопалита получил разрешение польского короля Сигизмунда III на владение и ведение строительства по улице Колучинской. А через 30 лет его сын продал данный плац некоему Войцеху Петровскому.

Материалы из собрания М. Л. Лозинского вносят новое в макротопонику г. Гродно. «Уволочное измерение» города, составленное в 1561 г., и последующее «измерение» не отмечают так подробно район Немецкого рынка. Документы показывают, что между Немецким рынком и Еврейским кладбищем пролегла улица Малая, на которой находился плац Кумпеловский.

Приобретенные Отделом рукописей новые материалы представляют несомненный интерес для изучения истории г. Гродно, землевладения ближайших поветов, истории доминиканского ордена Литовской провинции. Хорошо сохранившиеся сургучные и восковые печати дают великолепный материал по сфрагистике и геральдике ВКЛ и Польши.

В связи с этим хотелось бы остановиться на одном из проектов Отдела рукописей: «Создание фонда цифровых копий и комплексное описание польских документов из коллекции П. П. Дубровского».

Одним из крупнейших сегментов знаменитой коллекции П. П. Дубровского (поступила в ИПБ в 1805 г.) является известная в научной литературе

так называемая «польская часть». Она включает более 3 000 документов XV–XVIII вв., происходящих от одного из архивов могущественнейшей семьи князей Радзивиллов, и неразрывно связана с историей ВКЛ. Исключительная историческая ценность этих материалов привлекает многочисленных ученых различных стран, занимающихся проблемами истории ВКЛ. Для обеспечения сохранности ценнейших документальных источников в Отделе рукописей разработан проект по созданию фонда цифровых копий «польской части» коллекции П. П. Дубровского и их комплексному научному описанию. Проект предусматривает:

1. Создание цифровых копий всех документов.
2. Создание электронной формы каталога.
3. Разработку и апробацию методик электронной съемки филиграней и печатей документов.
4. Получение на основе принципиально новых, впервые разработанных методик качественных изображений филиграней, выявленных на бумаге документов, и имеющих на них печатей.
5. Систематизацию полученных изображений и, как результат, создание двух справочников: 1) «Бумага документов», 2) «Печати документов».

Предполагаемые справочники в настоящее время не имеют аналогов в мире. Они подготавливаются на основании передовых методик оптико-электронного исследования документов, разработанных в Кодикологической лаборатории Отдела рукописей РНБ. Справочник «Бумага», помимо полного воспроизведения филиграней, включает технологическое исследование бумаг, а также описание идентификационных признаков сеток листовых форм. В каталог печатей предполагается включить цифровое воспроизведение всех печатей и подвергнуть их оптико-электронному трассологическому исследованию с целью идентификации конкретных печатей по оттискам или их фрагментам.

Осуществление данного проекта позволит обеспечить сохранность бесценного фонда документальных материалов по истории ВКЛ, полнее раскроет информационный потенциал коллекции. Такой высокий уровень по раскрытию фонда пока не достигнут ни для одной рукописной коллекции мира. Осуществление данного проекта возможно только при всесторонней, в том числе и финансовой, поддержке заинтересованных сторон и государств.

Sources on the History of the Grand Duchy of Lithuania: Search and Main Findings

Serguey Zhemaitis

(St. Petersburg)

The manuscript fund of the Russian National Library possesses a great collection of medieval Russian manuscripts. In addition there are rich holdings of Occidental and Oriental manuscripts dating from the 5th to the 20th century as well as other documents and archival materials from the 7th to the 20th century.

Thus far, no thematic directory on the GDL sources has been compiled. However, efforts were made to register, describe, and publish the already known and newly discovered documents. For example, personal archives of Mikhail Lozinsky, poet, translator, and staff member of the Public Library of Saint Petersburg, have recently become available at the Department of Manuscripts. This collection of materials also contained several legal documents from the GDL. Currently, there are about 74 acts and credentials in the archives in total. They refer to the period from 1570 to 1823.

The Department of Manuscripts also carries out a project entitled the “Creation of Digital Copy Fund and Complex Description of the Polish Documents from the Collection of P.P.Dubrovskij.” The implementation of this project would allow to preserve the valuable fund of the documents highly relevant to the GDL history and would make the collection of the documents widely available. Thus far, no manuscript collection worldwide succeeded to make archival funds accessible on such a broad scale.

**Российская историография
изучения истории Великого княжества Литовского
в 1990–2003 гг.:
Библиографический указатель**

Составители: А. В. Кузьмин, К. Ю. Ерусалимский, А. И. Филюшкин

**Russian Historiography
of the Grand Duchy of Lithuania in 1990–2003:
Selected Bibliography**

Compiled by A. Kuzmin, K. Erusalimskiy, A. Filiushkin

Издание и переиздание источников

1. Антонов А. В., Кром М. М. Списки русских пленных в Литве первой половины XVI века // Архив русской истории. М., 2002. Вып. 7. С. 149–196. Публикация списков русских пленных в ВКЛ, взятых во время порубежных войн в первой трети XVI в.
2. Библиотека литературы Древней Руси. Т. 11. XVI век: Сочинения царя Ивана Грозного и князя Андрея Курбского. СПб., 2001. Издание посланий и гимнографических сочинений царя Ивана Грозного, «Истории о Великом князе Московском» и переписки А. М. Курбского, а также предисловий А. М. Курбского к переводным сочинениям в составе сборников «Новый Маргарит», «Диалектика» Иоанна Дамаскина и «Симеон Метафраст».
3. Бреретон Г. Известия о нынешних бедах России, происходивших в результате последней войны между нынешним королем Польши Сигизмундом, бывшим королем Швеции Карлом, императором России Дмитрием, последним из этой династии / Сост. Г. М. Коваленко. СПб., 2002. Перевод с английского нового источника по истории Смутного времени в России, описывающего действия польских, литовских и шведских войск.
4. Воскобойник Н. И. Английский источник о правлении и гибели Лжедмитрия // Исследования по источниковедению истории СССР дооктябрьского периода. М., 1991. С. 45–52. Публикация с комментарием английского текста о восстании в Москве в 1606 г.
5. «Выписка из посольских книг» о сношениях Российского государства с Польско-Литовским за 1487–1572 гг. / Ред. тома С. О. Шмидт; Сост. Б. А. Морозов // Памятники истории Восточной Европы: Ис-

- точники XV–XVII вв. / Ред. серии И. Граля. М.; Варшава, 1997. Т. II. С. 33–330.
- Публикация из фондов Российского государственного архива древних актов (Москва) сокращенного варианта посольской книги по сношениям с Великим княжеством Литовским и Королевством Польским в 1487–1572 гг.
6. Гваньини А. Описание Московии: Пер. с лат. / Вводн. ст. и комм. Г. Г. Козловой. М., 1997.
- Перевод на русский язык сочинения находившегося на польской службе Александра Гваньини о России эпохи царя Ивана IV Грозного и ее отношениях с соседними странами, в том числе и ВКЛ.
7. Дневник Марины Мнишек / Пер. В. Н. Козляков; Отв. ред. Д. М. Булантин. СПб., 1995. (Серия «*Studiorum Slavicorum Monumenta*». Т. 9).
- Новое издание с комментариями так называемого дневника Марины Мнишек, написанного неизвестным поляком из ее свиты. В приложении к публикации изданы отрывки из «Следственного дела» о смерти царевича Дмитрия Ивановича, документы о свадьбе Лжедмитрия I, а также переписка Марины Мнишек во время ее пребывания в России.
8. Документы Ливонской войны: (Подлинное делопроизводство приказов и воевод) 1571–1580 гг. / Сост. И. Граля, Н. Ф. Демидова, Б. Н. Флоря, Ю. М. Эскин // Памятники истории Восточной Европы: Источники XV–XVII вв. / Ред. серии И. Граля. Т. III. М.; Варшава, 1998.
- Публикация документов текущего делопроизводства приказов и воевод в годы Ливонской войны из фондов Главного архива древних актов (Варшава) и Российского государственного архива древних актов (Москва).
9. Документы Разрядного приказа о походе А. Лисовского (осень – зима 1615 г.) / Подг. к печати Б. Н. Флоря // Памятники истории Восточной Европы: Источники XV–XVII вв. / Ред. серии И. Граля. М.; Варшава, 1995. Т. I. С. 99–124.
- Публикация 11 документов из фондов Российского государственного архива древних актов (Москва) о походе А. Лисовского под Перемышль, Белев и Лихвин в 1615 г.
10. Заборовский Л. В. Католики, православные униаты. Проблемы религии в русско-польско-украинских отношениях конца 40-х – 80-х гг. XVII в.: Документы. Исследования. Ч. I. Источники времени гетманства Б. М. Хмельницкого. М., 1998.
- Публикация и источниковедческое исследование новых документов по русско-польской войне 1655–1667 гг.
11. Заборовский Л. В. Недооцененный документ Богдана Хмельницкого? // Славяноведение. 1992. № 6. С. 49–57.
- Публикация документов из истории русско-польской войны 1654–1667 гг.
12. Заборовский Л. В., Захарьина Н. С. Религиозный вопрос в польско-российских переговорах у дер. Немежа в 1656 году (Предисловия): Документы // Славяне и их соседи. М., 1991. Вып. 3. С. 158–175.

- Публикация дипломатических документов из истории русско-польской войны 1654–1667 гг.
13. Заборовский Л. В., Захарьина Н. С. Россия, Крым, Польша, Украина в середине 50-х гг. XVII в.: Из материалов чрезвычайного посольства в Крымское ханство во главе с дворянином Т. Г. Хотунским и подьячим Поместного приказа И. Фоминым 1654–1655 гг. Ч. 1 // Славяне и их соседи. М., 1992. Вып. 4. С. 165–204.
- Публикация документов из истории русско-польской войны 1654–1667 гг.
14. Заборовский Л. В., Захарьина Н. С. Россия, Крым, Польша, Украина в середине 50-х гг. XVII в.: Из материалов чрезвычайного посольства в Крымское ханство во главе с дворянином Т. Г. Хотунским и подьячим Поместного приказа И. Фоминым 1654–1655 гг. Ч. 2. // Славяне и их соседи. М., 2001. Вып. 10. С. 241–268.
- Публикация дипломатических документов из истории русско-польской войны 1654–1667 гг.
15. Иван Грозный — претендент на польскую корону / Публ. подгот. Б. Н. Флоря // Исторический архив. 1992. N 1. С. 173–182.
- Публикация новых документов, касающихся «артикулов Граевского».
16. Клибанов А. И. Духовная культура средневековой Руси. М., 1996. На с. 344–349 публикуются повести князя А. М. Курбского об Августине Гиппонском.
17. Книга сеунчей 1613–1619 гг. / Подг. к печати А. Л. Станиславский, С. П. Мордовина // Памятники истории Восточной Европы: Источники XV–XVII вв. / Ред. серии И. Граля. М.; Варшава, 1995. Т. I. С. 13–98. Публикация источника по истории боевых действий в последние годы Смуты из фондов РГАДА (г. Москва).
18. Книги из библиотеки польского короля Сигизмунда II Августа: Каталог / Б-ка РАН; Сост. Е. А. Савельева. СПб., 1994. Каталог польских, латинских и литовских книг первой пол. XVI в., хранящихся в российских библиотеках и архивах.
19. Крестоприводная книга шляхты Великого княжества Литовского 1655 г. / Сост. Е. Е. Лыкова, М. Кулецкий // Памятники истории Восточной Европы: Источники XV–XVII вв. / Ред. серии И. Граля. М.; Варшава, 1999. Т. IV. Публикация списков шляхты ВКЛ в 1655 г.
20. Курбский А. М. История о великом князе Московском / Предисл., вступ. ст., пер. Н. М. Золотухиной; Комментар. Р. К. Гайнутдинова, Н. М. Золотухиной. М., 2001. Публикация перевода «Истории» князя А. М. Курбского со вступительной статьей и комментариями.
21. Литва и Русь в 1534–1536 гг. Публ. подгот. И. Граля, Ю. М. Эскин // Вестник МГУ. История. Серия 8. 1999. N 4. С. 65–76. Публикация архивных документов польско-литовского происхождения о событиях в Москве в период малолетства великого князя Ивана IV Васильевича.

22. Литвин М. О нравах татар, литовцев и москвитян / Пер. В. И. Матузовой; Вступ. ст. М. В. Дмитриева; Комм. С. В. Думина и др.; Отв. ред. А. Л. Хорошкевич. М., 1994.
Публикация перевода трактата Михалона Литвина, описывающего быт, нравы и представления людей первой половины XVI в. о генезисе народов Восточной Европы.
23. Мархоцкий Н. История Московской войны / Подг. публикации, пер., ввводн. ст., комм. Е. Куксиной. М., 2000.
Публикация источника, содержащего сведения об участии войск Речи Посполитой в боевых действиях против России во время Смуты начала XVII в.
24. Матузова В. И., Назарова Е. Л. Крестonosцы и Русь. Конец XII в. — 1270 г.: Тексты, перевод, комментарии / Отв. ред. В. Л. Янин. М., 2002. (Серия «Древнейшие источники по истории Восточной Европы»)
Публикация текстов по истории взаимоотношений народов и государств Восточной Европы со Швецией, Данией, Тевтонским и Ливонским орденами, распространявшими свое влияние на Прибалтику, в том числе и материалов, связанных с историей литовских земель и ВКЛ.
25. Назаренко А. В., Хорошкевич А. Л. Неизвестное послание Михаила Глинского // Восточная Европа в древности и средневековье: Спорные проблемы истории: Чтения памяти В. Т. Пашуто: Тезисы докладов / Отв. ред. А. П. Новосельцев. М., 1993. С. 115–122 (перевод источника — с. 117–122).
Публикация малоизвестной грамоты 1509 г. князя М. Глинского в Гданьск, обнаруженной А. Л. Хорошкевич в 1970 г. в Воеводском государственном архиве г. Гданьска (Польша).
26. Переписка Ивана Грозного с Андреем Курбским [Репринтное воспроизведение текста издания 1981 г.] / Подг. текста Я. С. Лурье и Ю. Д. Рыков. М., 1993. [Изд. 1-е — 1979; Изд. 2-е — 1981].
Переиздание переписки царя Ивана IV Грозного со своим беглым боярином князем А. М. Курбским.
27. Петр из Дусбурга. Хроника земли Прусской / Пер., ст., прим. и библиография В. И. Матузовой; Отв. ред. А. Л. Хорошкевич. М., 1997.
Издание и перевод немецкой хроники о первом столетии истории Тевтонского ордена, а также событиях в Восточной Европе. В ней содержится материал по ранней истории балтских и других восточноевропейских народов в XIII – начале XIV вв.
28. Полное собрание русских летописей. Т. 2. Летопись по Ипатьевскому списку. М., 1998.
Репринтное воспроизведение издания Ипатьевской летописи, содержащей в том числе и «Летописец Галицкий», где сохранились уникальные данные по истории Белой и Черной Руси, а также ВКЛ в XIII в.
29. Полное собрание русских летописей. Т. III. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. М., 2000.
Репринтное воспроизведение издания летописей конца XIII – середины XV вв., содержащих ценные сведения, в том числе и по истории Смоленской и Полоцкой земли, а также ВКЛ.

30. Полное собрание русских летописей. Т. V. Вып. 1–2. Псковские летописи. М., 2000.
Репринтное воспроизведение издания списков Псковской II и III летописей, содержащих важные сведения по истории Смоленской земли и ВКЛ в XIII – первой половине XVI вв.
31. Полное собрание русских летописей. Т. VII. Летопись по Воскресенскому списку. М., 2001.
Репринтное воспроизведение издания Воскресенской летописи, содержащей важные сведения по истории ВКЛ и ее интерпретации русскими книжниками в первой трети XVI в.
32. Полное собрание русских летописей. Т. VIII. Продолжение летописи по Воскресенскому списку. М., 2001.
См. выше.
33. Полное собрание русских летописей. Т. X. Летописный сборник, именуемый Патриаршей, или Никоновской, летописью: (Продолжение). М., 2000.
Репринтное воспроизведение издания по нескольким спискам с разночтениями Никоновской летописи, а также Нового Летописца, где находятся в том числе и уникальные данные по истории Белой Руси и ВКЛ в XIII – первой четверти XVII вв.
34. Полное собрание русских летописей. Т. XI. Летописный сборник, именуемый Патриаршей, или Никоновской, летописью: (Продолжение). М., 2000.
См. выше.
35. Полное собрание русских летописей. Т. XII. Летописный сборник, именуемый Патриаршей, или Никоновской, летописью: (Продолжение). М., 2000.
См. выше.
36. Полное собрание русских летописей. Т. XIII. Летописный сборник, именуемый Патриаршей, или Никоновской, летописью: (Продолжение). М., 2000.
См. выше.
37. Полное собрание русских летописей. Т. XIV. Летописный сборник, именуемый Патриаршей, или Никоновской, летописью: (Продолжение). М., 2000.
См. выше.
38. Полное собрание русских летописей. Т. XV. Вып. 1: Рогожский летописец; Тверская летопись. М., 2000.
Репринтное воспроизведение Рогожского (список середины XV в.) и Тверского (начала XVII в.) летописных сводов, содержащих ценные сведения о древнерусских землях в составе ВКЛ в XIV–XV вв.
39. Полное собрание русских летописей. Т. XVI. Летописный сборник, именуемый летописью Авраамки. М., 2000.
Репринтное воспроизведение издания с приложениями так называемой Летописи Авраамки, составленной в Смоленске во второй половине XV в.

40. Полоцкие грамоты XIII – начала XVI вв.: Указатели. М., 1989.
Издание указателей к публикациям полоцких грамот.
41. Помянник великих князей, княгинь, митрополитов и архиепископов новгородских: (Стефановский синодик) / Публ. Л. В. Столяровой // Восточная Европа в древности и средневековье: Генеалогия как форма исторической памяти. XIII Чтения памяти В. Т. Пашуто: Материалы конференции / Отв. ред. Е. А. Мельникова. М., 2001. С. 211–220.
Описание и публикация текста источника по генеалогии представителей разных княжеских династий средневековой Руси, в том числе и выходцев из Литвы и Белой Руси, находившихся на княжении и кормлении в Псковской земле в XII–XV вв.
42. Радзивилловские акты из собрания Российской национальной библиотеки: Первая половина XVI в. / Сост. М. М. Кром // Памятники истории Восточной Европы: Источники XV–XVII вв. / Ред. серии И. Граля. Т. VI. М.; Варшава, 2002.
Публикация комплекса ранних документов бывшего Радзивилловского архива (за 1513–1540 гг.), хранящихся в Отделе рукописей Российской национальной библиотеки в г. Санкт-Петербурге (Россия).
43. Савельева Е. А. Книги польского короля Сигизмунда II Августа // Материалы и сообщения по фондам Отдела рукописной и редкой книги, 1985. Л., 1987. С. 223–246.
Описание польских и литовских документов, хранящихся в российских архивохранилищах, по истории правления Сигизмунда II.
44. Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в России, странах СНГ и Балтии. XIV век. Вып. 1 (Апокалипсис — Летопись Лаврентьевская) / Отв. ред. А. А. Турилов. М., 2002.
Каталог памятников восточноевропейской книжности, содержащий в том числе сведения о записях исторического содержания на пергаменных кодексах XIV в.
45. «Сим листом моим записую вечно и навеки непорочно» / Публ. подг. Б. М. Пудалов // Исторический архив. М., 1999. № 6. С. 214–216.
Публикация грамоты 1539 г. Григория Игинбутовича пану Юрию Радзивиллу.
46. Сказание о Довмонте / Подг. текста, пер. и комм. В. И. Охотниковой // Библиотека литературы Древней Руси. Т. VI. XIV – середина XV века / Под ред. Д. С. Лихачева, Л. А. Дмитриева, А. А. Алексеева, Н. В. Понырко. СПб., 1999. С. 56–64, 523–524.
Публикация текста основного источника по биографии литовского князя Довмонта, находившегося на княжении в Пскове в 1266–1299 гг.
47. Сметанина С. И. Новый документ о пребывании рязанского князя Ивана Ивановича в Литве // Русский дипломатарий / Отв. ред. А. В. Антонов. М., 2000. Вып. 6. С. 14–16.
Публикация источника о жизни последнего правителя Рязани на территории ВКЛ.
48. Смута в Московском государстве: Россия начала XVII столетия в записках современников / Сост. А. И. Плигузов, И. А. Тихонюк. М., 1989.

- Сборник русских и европейских памятников начала XVII в. по истории гражданской войны в России в 1604–1618 гг.
49. Турилов А. А. Забытое сочинение митрополита Спиридона-Саввы литовского периода его творчества // Славяне и их соседи. Вып. 7. М., 1999. С. 121–137.
Публикация на с. 127–137 малоизвестного полемического памятника против унии первой половины 70-х гг. XV в.
50. Турилов А. А. К истории проектов ликвидации Брестской унии: (Неизвестное послание князя К. И. Острожского патриарху Иову) // Славяне и их соседи. Вып. 3. М., 1991. С. 128–140 (с публикацией источника — с. 138–140).
Публикация памятника.
51. Тушинский вор: личность, окружение, время: Документы и материалы / Сост. В. И. Кузнецов, И. П. Кулакова // Труды исторического факультета Московского государственного университета. Т. 10. Серия I. Исторические источники. М., 2001. Вып. 2.
Сборник русских и иностранных документов и фрагментов исторических памятников, посвященных роли Лжедмитрия II и его сподвижников из Речи Посполитой в событиях Смуты в России в начале XVII в.
52. Тюменцев И. О., Тюменцева Н. Е. Жители Ростовского уезда и воры в 1608–1611 гг.: По материалам русского архива Яна Сапеги // Сообщения Ростовского музея. Ростов, 2002. Вып. XII. С. 53–73.
Введение в научный оборот ранее неизвестных источников из истории Смуты в России.
53. Флоря Б. Н. Две грамоты князя Любарта (о луцкой епископской кафедре в первой половине XIV в.) // Древнейшие государства на территории Восточной Европы. 1998 г. Памяти А. П. Новосельцева / Отв. ред. Т. М. Калинина. М., 2000. С. 250–254.
Тексты по истории Луцкой епископии в XIV в.
54. Флоря Б. Н. Киевская митрополия, Россия и казацкое восстание 1625 года // Славяне и их соседи. Вып. 7. М., 1999. С. 143–151.
Публикация текстов источников на с. 145–151.
55. Флоря Б. Н. Послание Иосифа Курцевича князю Григорию Четвертинскому // Славяне и их соседи. Вып. 3. М., 1991. С. 141–151.
Публикация текста памятника.
56. Флоря Б. Н. Прерогатива Сигизмунда III смоленской шляхте: К истории религиозной нетерпимости в Речи Посполитой первой половины XVII века // Славяне и их соседи. Вып. 7. М., 1999. С. 138–142.
Публикация текста памятника.
57. Флоря Б. Н. Сведения о землевладениях русских дворян конца XVI – начала XVII века в материалах Литовской Метрики // Русский дипломатарий / Отв. ред. А. В. Антонов. Вып. 7. М., 2001. С. 403–414.
Публикация и анализ сведений Литовской Метрики.

58. Эскин Ю. М., Граля И. «Новины Московские»: Два донесения пограничных старост эпохи Бориса Годунова // Florilegium: К 60-летию Б. Н. Флори: Сборник статей / Сост. А. А. Турилов. М., 2000. С. 454–478 (с публикацией источников — с. 460–467. N 1–2).
Публикация и анализ текстов источников Речи Посполитой о событиях в России начала XVII в.

Обобщающие работы

59. Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и Белоруссии в конце XVI – начале XVII в. Ч. I. Брестская уния 1596 г.: Исторические причины события / М. В. Дмитриев, Б. Н. Флоря, С. Г. Яковенко; Отв. ред. Б. Н. Флоря. М., 1996.
В коллективном труде обобщены результаты многолетних исследований истории заключения Брестской унии и религиозных процессов в Восточной Европе в конце XVI в.
60. Бычкова М. Е. Великое княжество Литовское // История Европы с древнейших времен до наших дней: В 8 т. Т. 3. М., 1993. С. 114–118.
Энциклопедический очерк истории материальной культуры, образа жизни и социально-экономической деятельности населения ВКЛ на рубеже эпох позднего Средневековья и раннего Нового времени.
61. Думин С. В. Другая Русь // История Отечества: Люди, идеи, решения. М., 1989. С. 112–152.
Научно-популярный очерк средневековой истории ВКЛ.
62. История внешней политики России: Конец XV–XVII вв.: (От свержения ордынского ига до Северной войны) / Отв. ред. Г. А. Санин. М., 1999.
Книга открывает обобщающее пятитомное издание по истории внешней политики России до 1917 г., в том числе рассматриваются вопросы отношений с ВКЛ и Королевством Польским.
63. История внешней политики России: XVIII век: (От Северной войны до войн России против Наполеона) / Отв. ред. Г. А. Санин. М., 2000.
В книге рассматриваются дипломатический и военный аспекты внешней политики Российской империи в XVIII в., в том числе история войны за «польское наследство», проблема разделов Речи Посполитой.
64. Кузьмин А. В. Гедиминовичи // Русская генеалогия: Энциклопедия / Науч. ред. М. Е. Бычкова. М., 1999. С. 127–141.
Энциклопедический очерк генеалогии королевской и княжеских ветвей рода Гедиминовичей.
65. Хорошкевич А. Л. Русь и Восточная Европа в XIII–XIV вв. // История Европы с древнейших времен до наших дней: В 8 т. Т. 2. М., 1992. С. 430–463.
Энциклопедический обзор истории взаимоотношений Руси со странами Восточной Европы в эпоху Средневековья.

Монографии

66. Александров Д. Н. Южная, Юго-западная и Центральная Русь в XIII–XIV вв. и образование Литовского государства. М., 1994.
Монография посвящена изучению судеб древнерусских княжеств после распада Киевской Руси и проблеме образования ВКЛ.
67. Александров Д. Н., Володихин Д. М. Борьба за Полоцк между Литвой и Русью в XII–XVI вв. М., 1994.
Авторы рассматривают историю Полоцких земель в конце XII–XVI вв. и борьбу за них Московского и Литовского государств.
68. Артамонов В. А. Россия и Речь Посполитая после Полтавской победы: (1709–1714). М., 1990.
Монография посвящена изучению политических и социокультурных контактов России и Речи Посполитой на втором этапе Северной войны (1700–1721).
69. Базилевич К. В. Внешняя политика Русского государства: Вторая половина XV века. М., 2001.
Монография посвящена истории внешней политики Ивана III, в том числе проблемам отношений Московии и ВКЛ, участию России в антигеллонских коалициях, «порубежным войнам» конца XV в. Переиздание публикации 1952 г.
70. Борисов Н. С. Политика московских князей: Конец XIII – первая половина XIV в. М., 1999.
В монографии рассматривается политическая история становления Великого княжества Московского, в том числе его внешнеполитическая деятельность и контакты с ВКЛ.
71. Бычкова М. Е. Легенды московских бояр. М., 1997.
Анализ генеалогических легенд московского боярства, в том числе тех, кто связывал свое происхождение с ВКЛ.
72. Бычкова М. Е. Русское государство и Великое княжество Литовское с конца XV в. до 1569 г.: Опыт сравнительно-исторического изучения политического строя. М., 1996.
Монография содержит сравнительный анализ государственных и сословных институтов ВКЛ и Московского государства.
73. Волков В. А. Войны Московской Руси конца XV–XVI вв. М., 2001.
Монография содержит перечень военных конфликтов Московского государства, в том числе с ВКЛ и Королевством Польским в XV–XVI вв.
74. Горский А. А. Русские земли в XIII–XIV вв.: Пути политического развития. М., 1996.
Монография посвящена историческим судьбам древнерусских княжеств XIII–XIV вв. после распада Киевской Руси до их вхождения в состав более крупных государственных образований, в том числе в ВКЛ.
75. Граля И. Иван Михайлов Висковатый: Карьера государственного деятеля в России XVI в.: Пер. с пол. М., 1994.
Монография польского историка, изданная на русском языке, посвящена биографии руководителя московской посольской службы второй половины XVI в. Ивана

- Висковатого, в том числе рассматриваются вопросы дипломатической борьбы в годы Ливонской войны.
76. Гришин Я. Я. Польско-литовские татары: Наследники Золотой Орды. Казань, 1995.
В книге рассматривается история тюркского населения, жившего на территории ВКЛ.
77. Дворниченко А. Ю. Русские земли Великого княжества Литовского (до начала XVI в.). СПб., 1993.
Монография посвящена анализу социального строя в городах, а также особенностям социально-политических отношений на землях ВКЛ XIV–XV вв.
78. Демидова Н. Ф., Морозова Л. Е., Преображенский А. А. Первые Романовы на российском престоле. М., 1996.
Монография посвящена истории правления Михаила Федоровича (1613–1645), Алексея Михайловича (1645–1676) и Федора Алексеевича (1676–1682), в том числе рассматриваются вопросы внешней политики, отношений с Речью Посполитой.
79. Дмитриев М. В. Генезис Брестской унии 1596 г.: Очерки по истории Украины: Пособие к курсу лекций. Вып. 1. М., 1993.
Книга посвящена изучению духовно-религиозных и социальных процессов на одной из частей Речи Посполитой — Малой Руси (Украине) преимущественно во второй половине XVI в.
80. Заборовский Л. В. Великое княжество Литовское и Россия во время польского Потопа (1655–1656 гг.): Документы, исследование. М., 1994.
Монография посвящена изучению важнейших источников о начальном этапе русско-польской войны 1654–1667 гг.
81. Зимин А. А. Витязь на распутье. М., 1991.
Посмертное издание монографии А. А. Зимина, посвященной истории феодальной войны в Московской Руси 1425–1456 гг. Рассматривается участие ВКЛ в конфликте.
82. Калугин В. В. Андрей Курбский и Иван Грозный: (Теоретические взгляды и литературная техника древнерусского писателя). М., 1998.
В монографии вводится в оборот большое количество нового материала по литовскому периоду жизни князя А. М. Курбского и его участию в литературной жизни православной части населения Речи Посполитой.
83. Каравашкин А. В. Русская средневековая публицистика: Иван Пересветов, Иван Грозный, Андрей Курбский. М., 2000.
Творчество, мировоззрение и религиозные представления И. С. Пересветова, царя Ивана IV и князя А. М. Курбского.
84. Клюг Э. Княжество Тверское: 1247–1485 гг.: Пер. с нем. Тверь, 1994.
Перевод на русский язык монографии немецкого исследователя, посвященной истории Великого княжества Тверского. Подробно разбираются его взаимоотношения с ВКЛ.
85. Кобзарева Е. И. Дипломатическая борьба России за выход к Балтийскому морю в 1655–1661 гг. М., 1998.

- Анализ источников и деятельности дипломатии в начальный период русско-польской войны 1654–1667 гг.
86. Кром М. М. Меж Русью и Литвой: Западнорусские земли в системе русско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI вв. М., 1995.
Монография посвящена истории княжеств и городов русских земель в составе ВКЛ в XV – начале XVI вв., а также русско-литовским отношениям данного периода.
87. Лаврентьев А. В. Царевич — царь — цесарь: Лжедмитрий I, его государственные печати, наградные знаки и медали 1604–1606 гг. СПб., 2001.
В монографии рассматриваются сфрагистические материалы и награды, связанные с Григорием Отрепьевым (Лжедмитрием I).
88. Лурье Я. С. Две истории Руси XV века. СПб., 1995.
В монографии проводится источниковедческий анализ русских летописных сводов XV в., исследуется формирование официальной и независимой средневековых историографических концепций, в том числе освещаются взаимоотношения Литвы и Москвы.
89. Мыльников А. С. Картина славянского мира: Взгляд из восточной Европы: Представления об этнической номинации и этничности XVI – начала XVIII века. СПб., 1999.
Монография посвящена изучению этностереотипов, представлений об этнической идентичности народов Восточной Европы в XVI–XVIII вв.
90. Мыльников А. С. Картина славянского мира: Взгляд из восточной Европы: Этногенетические легенды, догадки, протогипотезы XVI – начала XVIII в. СПб., 1996.
Монография посвящена изучению этногенетических легенд и мифов народов Восточной Европы в XVI–XVIII вв.
91. Пащуто В. Т. Исследования по истории Литовской метрики: В 2 вып. / Предисл. А. Л. Хорошкевич. М., 1989.
Сборник исследований автора по Литовской метрике, посвященных социально-экономическим и социально-политическим аспектам истории ВКЛ.
92. Платонов С. Ф. Очерки по истории Смуты в московском государстве XVI–XVII вв. М., 1994.
Переиздание классического труда по истории Смуты в России, в том числе рассматривается вопрос об участии в гражданской войне в России Речи Посполитой.
93. Пресняков А. Е. Образование Великорусского государства. М., 1998.
Переиздание классического труда русского историка об образовании Российского государства на основе Великого княжества Московского. Рассматривается борьба Москвы и Литвы за объединение древнерусских земель.
94. Рогожин Н. М. Посольские книги России конца XV – начала XVII вв. М., 1994.
В монографии приводится анализ и перечень посольских книг Московского государства XV–XVI вв., в том числе польско-литовских.

95. Свирида И. И. Между Петербургом, Варшавой и Вильно: Художник в культурном пространстве, XVIII – середина XIX вв.: Очерки. М., 1999. Очерки истории культуры в ранней Российской империи.
96. Скрынников Р. Г. Самозванцы в России в начале XVII в.: Григорий Отрепьев. Новосибирск, 1990. Монография посвящена истории прихода к власти и царствования в 1605–1606 гг. Лжедмитрия I, в том числе анализируется роль в этих событиях Речи Посполитой.
97. Скрынников Р. Г. Царство террора. СПб., 1992. Исследование политической истории России в годы царствования Ивана IV, Ливонской войны, сочинений царя Ивана IV и князя А. М. Курбского.
98. Станиславский А. Л. Гражданская война в России XVII в.: Казачество на переломе истории. М., 1990. В монографии предлагается пересмотр многих традиционных точек зрения на события Смутного времени в России, в том числе рассматриваются вопросы, связанные с участием в них населения Речи Посполитой.
99. Стегний П. В. Разделы Польши и дипломатия Екатерины II: 1772, 1793, 1795 гг. М., 2002. Монография посвящена политической истории разделов Речи Посполитой, написана на материале, в основном впервые вводимом в научный оборот.
100. Топоров В. Н. Начало литовской письменности: Мартинас Мажвидас в контексте его времени: (К 450-летию со дня выхода в свет первой литовской книги). Вильнюс; М., 2001. Книга посвящена истории книгопечатания на территории Литвы.
101. Тюменцев И. О. Смута в России в начале XVII столетия: Движение Лжедмитрия II. Волгоград, 1999. В монографии рассматриваются история движения Лжедмитрия II, участие в нем литовских и польских отрядов, отношение к самозванцу различных русских и иноземных политических сил.
102. Филюшкин А. И. История одной мистификации: Иван Грозный и «Избранная Рада». М., 1998. В монографии, посвященной политической истории реформ в московском государстве в 1550-е гг., отдельно рассматривается вопрос о причинах Ливонской войны и дипломатической борьбе в ее первые годы.
103. Флоря Б. Н. Иван Грозный. М., 2001. Вышедшая в серии «Жизнь замечательных людей», монография представляет собой опыт политической биографии Ивана Грозного, в том числе рассматриваются многие события Ливонской войны.
104. Хорошкевич А. Л. Россия в системе международных отношений середины XVI века. М., 2003. Монография посвящена военным и дипломатическим отношениям России со странами Европы и Востока с 1547 до 1570 гг.; значительная часть книги посвящена Ливонской войне.
105. Хорошкевич А. Л. Русь и Крым: От союза к противостоянию: Конец XV – начало XVI вв. М., 2001.

Монография посвящена истории международных отношений в Восточной Европе на рубеже XV–XVI вв., в основном в контексте дипломатического противостояния Руси и Крыма, в том числе затрагиваются вопросы внешней политики ВКЛ и Королевства Польского.

106. Шеков А. В. Верховские княжества: (Краткий очерк политической истории: XIII – середина XVI вв.). Тула, 1993.
Историко-археологический очерк прошлого Верхнеокских земель.
107. Шмидт С. О. Россия Ивана Грозного. М., 1999.
В сборнике переизданы статьи С. О. Шмидта, опубликованные ученым в разные годы, в том числе: «А. Ф. Адашев и Ливонская война», «К изучению «Истории» князя Курбского (О поучении попа Сильвестра)», «К истории переписки Курбского и Ивана Грозного», «Посольские книги Российского государства XV–XVI столетий как памятник истории и культуры».
108. Шмурло Е. Ф. Курс русской истории: Русь и Литва. СПб., 1999.
Переиздание известного дореволюционного учебного пособия по истории Восточной Европы.
109. Янин В. Л. Новгород и Литва: Пограничная ситуация XIII–XV вв. М., 1998.
В монографии рассмотрены политические аспекты взаимоотношений Новгородской феодальной республики и Великого княжества Литовского. В приложении помещены историко-географические исследования Л. А. Бассальго о литовско-псковском пограничье.

Авторефераты докторских и кандидатских диссертаций

110. Александров Д. Н. Полицентризм объединительных тенденций в Южной, Юго-Западной, Юго-Восточной и Западной Руси (XIII–XIV века): Автореф. дисс. ...д-ра ист. наук. М., 2001.
Диссертация посвящена теме развития ряда древнерусских княжеств как потенциальных центров объединения земель региона в более крупные государственные образования.
111. Беспаленок Е. Д. Крестьянское хозяйство и рынок в западнорусских уездах во второй половине XVII – первой четверти XVIII в.: Автореф. дисс. ...канд. ист. наук. Брянск, 1997.
Диссертация посвящена социально-экономическим аспектам развития ряда западнорусских земель на рубеже XVII–XVIII вв.
112. Бычкова М. Е. Русское государство и Великое княжество Литовское с конца XV в. до 1569 г.: Опыт сравнительно-исторического изучения политического строя: Автореф. дисс. ...д-ра ист. наук. М., 1998.
Диссертация посвящена сравнительному анализу государственных институтов и социальных отношений в ВКЛ и Московском государстве.
113. Дворниченко А. Ю. Русские земли Великого княжества Литовского (до начала XVI в.): Основные черты социального и политического строя: Автореф. дисс. ...д-ра ист. наук. СПб., 1993.

- Диссертация посвящена изучению городов ВКЛ в контексте теории общинных городов-государств средневековой Руси.
114. Ерусалимский К. Ю. «История о великом князе Московском» А. М. Курбского: Археографические и историографические аспекты: Автореф. дисс. ...канд. ист. наук. М., 2002.
Диссертация содержит источниковедческий и археографический анализ памятника публицистики XVI в. — «Истории о великом князе Московском» русского эмигранта в ВКЛ князя А. М. Курбского.
115. Кром М. М. Западнорусские земли в системе русско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI в.: Автореф. дисс. ...канд. ист. наук. СПб., 1993.
Диссертация посвящена истории княжеств и городов Западной Руси в XV – начале XVI в. и русско-литовским отношениям данного периода.
116. Лукашева С. С. Взаимоотношения клира и мирян в восточных землях Речи Посполитой во второй половине XVI в.: Автореф. дисс. ...канд. ист. наук. М., 2002.
Диссертация посвящена изучению особенностей духовно-религиозной жизни в восточных землях Речи Посполитой.
117. Михальченко С. И. Феодалная Россия и Литва в трудах М. В. Довнар-Запольского: Автореф. дисс. ...канд. ист. наук. М., 1990.
Диссертация посвящена изучению творческого наследия М. В. Довнар-Запольского.
118. Николаев Н. В. Книжная культура Великого Княжества Литовского: Автореф. дисс. ...д-ра филол. наук. М., 1997.
Диссертация посвящена книжности ВКЛ, ее филологическим, палеографическим, кодикологическим и эпиграфическим особенностям.
119. Опарина Т. А. Влияние произведений украинско-белорусских полемистов конца XVI – начала XVII вв. на борьбу идей в России XVII в. («Кириллова книга» и «Книга о вере»): Автореф. дисс. ...канд. ист. наук. Новосибирск, 1993.
Диссертация посвящена изучению культурных контактов русских, украинских и белорусских книжников в XVII в., их взаимному идеологическому влиянию.
120. Санин О. Г. Отношения России и Украины с Крымским ханством в первой четверти XVIII в.: Автореф. дисс. ...канд. ист. наук. М., 1996.
Диссертация посвящена изучению международных отношений на юге Восточной Европы в начале XVIII в.
121. Соболев Л. В. Князь К. В. Острожский как лидер «русского народа» Речи Посполитой: Автореф. дисс. ...канд. ист. наук. М., 2002.
Диссертация посвящена изучению деятельности одного из лидеров православного населения ВКЛ — князя Константина-Василия Константиновича Острожского.
122. Старостина И. П. Судебник Казимира 1468 г.: Автореф. дисс. ...канд. ист. наук. М., 1986.
Исследование происхождения и становления Судебника Казимира 1468 г. как юридического кодекса.

123. Фетищев С. А. Московское великое княжество в системе политических отношений конца XIV в. (1389–1395): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. СПб., 1996.

Диссертация посвящена политической истории древнерусских княжеств конца XIV в., в том числе их отношениям с ВКЛ.

Тематические научные сборники и материалы конференций

124. Великою ласкою: Францишек Скорина в традициях славянского просветительства: Материалы научной конференции, посвященной 500-летию Ф. Скорины / Отв. ред. А. К. Кавко. М., 1994.

Материалы посвящены истории развития книжности, книгопечатания и литературного процесса в Восточной Европе эпохи Нового времени.

125. Граница: Вопросы культурных связей России, Украины, Белоруссии, Литвы и Польши: Сб. материалов международной конференции, состоявшейся в Москве 7–8 октября 1993 г. / Пол. культ. центр в Москве; Ред. Р. Маршалек, Н. Ворошильская. М., 1994.

Сборник посвящен проблемам культурных, этнических и экономических контактов в пограничных зонах государств Восточной Европы.

126. Исследования по истории Литовской метрики / Редкол.: В. Т. Пашуто и др. М., 1990. Ч. 1–2.

В сборнике, содержащем статьи В. Т. Пашуто, С. В. Думина, Я. Р. Дашкевича, Э. Д. Банениса, С. В. Абросимовой, В. С. Менжинского, А. Л. Хорошкевич, Н. Н. Улащика и др., рассматриваются основные проблемы изучения Литовской Метрики, приводится библиография.

127. Основные категории крестьян в период позднего феодализма (XVII – первая половина XIX вв.): Сб. статей. Смоленск, 1985.

Сборник посвящен проблемам аграрной истории, в том числе ряд статей — крестьянству Белоруссии и западнорусского края, среди которых стоит отметить статью С. В. Думина «Крестьяне западнорусских земель под властью феодалов Речи Посполитой».

128. От Древней Руси к России нового времени: Сб. статей к 70-летию Анны Леонидовны Хорошкевич / Отв. ред. В. Л. Янин. М., 2003.

Сборник содержит статьи М. М. Крома, И. П. Старостиной, И. Грали и др. специальных по истории ВКЛ.

129. Польша и Европа в XVIII в.: Международные и внутренние факторы разделов Речи Посполитой: Сб. статей / Отв. ред. Б. В. Носов. М., 1999.

Сборник посвящен политической и социальной истории разделов Речи Посполитой и международным отношениям в Восточной Европе в XVIII в.

130. Русь — Литва — Беларусь: Проблемы национального самосознания в историографии и культурологии: По материалам Международной научной конференции, посвященной 90-летию Н. Н. Улащика (Москва, 31 января 1996 г.). М., 1997.

Сборник содержит материалы выступлений участников конференции, посвященные идеологии и культурному развитию земель Великого княжества Литовского, вкладу в его изучение Н. Н. Улащика.

131. Славяне и их соседи: Сб. статей. Вып. 5. Еврейское население в Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европе: Средние века — Новое время / Отв. ред. Л. В. Заборовский. М., 1994.
Сборник материалов научной конференции в Институте Славяноведения и Балканистики РАН.
132. Славяне и их соседи: Сб. статей. Имперская идея в странах Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы: Тезисы XIV конференции памяти В. Д. Королюка / Отв. ред. Б. Н. Флоря. М., 1995.
См. выше.
133. Славяне и их соседи: Сб. статей. Вып. 8. Имперская идея в странах Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы / Отв. ред. Б. Н. Флоря. М., 1998.
См. выше.
134. Славяне и их соседи: Католицизм и православие в средние века: Сборник тезисов докладов конференции памяти В. Д. Королюка / Отв. ред. Б. Н. Флоря. М., 1991.
См. выше.
135. Славяне и их соседи: Сборник статей. Вып. 3. Католицизм и православие в средние века: К XVIII Международному конгрессу византистов / Отв. ред. Г. Г. Литаврин. М., 1991.
См. выше.
136. Славяне и их соседи: Сборник статей. Вып. 7. Межконфессиональные связи в странах Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XV–XVII вв. / Отв. ред. Б. Н. Флоря. М., 1999.
См. выше.
137. Славяне и их соседи: Османская империя и народы Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы и Кавказа в XIV–XVIII вв.: Тезисы XI конференции памяти В. Д. Королюка / Отв. ред. Г. Г. Литаврин. М., 1992.
См. выше.
138. Славяне и их соседи: Сборник статей. Вып. 4. Османская империя и народы Центральной, Восточной, Юго-Восточной Европы и Кавказа в XV–XVIII вв. / Отв. ред. Г. Г. Литаврин. М., 1992.
См. выше.
139. Судебник 1497 г. в контексте истории российского и зарубежного права XI–XIX вв. / Ред. А. Н. Сахаров. М., 2000.
Материалы международной научной конференции содержат статьи С. Лазутки «Судебник 1497 г. и Первый Литовский статут 1529 г.» и М. Ф. Спиридонова «Выход крестьян Беларуси в XVI в.».

Важнейшие статьи, тексты докладов и сообщений

140. Алексеев Л. В. Археология средневекового периода в Белоруссии (1950–1990 гг.) // Российская археология. 1998. № 3. С. 176–190.
Анализ результатов археологического изучения памятников истории средневековой Белой Руси и ВКЛ.

141. Алексеев Л. В. Проблема становления культово-оборонного зодчества Руси в свете раскопок в Мстиславле (Беларусь) // *Российская археология*. 1993. № 4. С. 217–238.
Анализ генезиса культово-оборонного зодчества на Руси и его влияния на архитектуру в позднейшее время на примере археологического изучения удельного центра Смоленской земли и ВКЛ — г. Мстиславля.
142. Амелькин А. О. Исторические реалии в «Повести о Меркурии Смоленском» // *Мир житий: Сборник статей по материалам конференции* / Отв. ред. О. В. Гладкова. М., 2002. С. 206–210.
В статье рассматривается история создания «Повести о Меркурии Смоленском» — литературного памятника XVII в.
143. Ананьин Г. Г. Автор и социальный заказ: О мотивациях «римского происхождения» литовских князей // *Восточная Европа в древности и средневековье: Автор и его текст: XV Чтения памяти В. Т. Пашуто: Материалы конференции* / Отв. ред. Е. А. Мельникова. М., 2003. С. 8–11.
Анализ идеологической направленности римской версии происхождения правящего в ВКЛ и Польше рода Гедиминовичей и служившей им знати.
144. Ардабацкий Е. Н. Вопрос о продолжении Ливонской войны на Земском соборе 1566 года // *Вопросы отечественной и всеобщей истории*. Саратов, 1987. С. 48–58.
В статье уточняются точки зрения историографии на позиции различных слоев русского общества и верховной власти, проявившиеся в конфликте на Земском соборе 1566 г., по вопросу о финансировании Ливонской войны.
145. Ардабацкий Е. Н. Вопросы русско-польских отношений в соборной практике России 1610 года // *Славянский сборник*. Вып. 4. Саратов, 1990. С. 157–175.
Обсуждение отношений с Речью Посполитой на земских соборах Смутного времени.
146. Бахтурина Р. В. «Космография» русской редакции XVI в. и «Хроника всего света» Мартина Бельского // *Древняя Русь и Запад: Научная конференция: Книга резюме*. М., 1996. С. 148–150.
Анализ средневековых воззрений восточноевропейских авторов на географию.
147. Бектинеев Ш. И. Германское влияние на формирование денежных систем на территории Беларуси в XI–XIV вв. // *Славяне и их соседи: Тезисы XVI конференции*. М., 1997. С. 7–10.
Анализ истоков формирования денежно-монетной системы в ВКЛ.
148. Белецкий С. В. Лично-родовой знак князя Довмонта-Тимофея // *Восточная Европа в древности и средневековье: Спорные проблемы истории: Чтения памяти В. Т. Пашуто: Тезисы докладов* / Отв. ред. А. П. Новосельцев. М., 1993. С. 6–8.
Анализ родовых знаков литовских князей на примере знака псковского князя Довмонта.

149. Бережная Л. А. Украинско-белорусская поэзия и драматургия XVII века о смерти и загробном мире // Исследования по истории Украины и Белоруссии. Вып. 1. М., 1995. С. 28–50.
Литературоведческий анализ памятников белорусско-литовской и украинской литературы.
150. Булыко А. Н. Лексическое наследие Ф. Скорины // Великою ласкою: Францишек Скорина в традициях славянского просветительства. М., 1994. С. 59–65.
Литературоведческое изучение творчества Ф. Скорины
151. Бычкова М. Е. Идеи власти и подданства в генеалогической литературе XV–XVI вв. // Историческая генеалогия. Вып. 2. Екатеринбург; Париж, 1993. С. 4–9.
Анализ влияния античных мотивов на восточноевропейские генеалогические легенды.
152. Бычкова М. Е. Князь Михаил Глинский на службе в Литве и России // Человек XVI столетия: Сборник статей / Под ред. А. А. Сванидзе и В. А. Ведюшкина. М., 2000. С. 108–116.
Исторический портрет Михаила Глинского на фоне зарождения эпохи Нового времени.
153. Бычкова М. Е. Родословие князей Глинских // Историческая генеалогия. Вып. 3. Екатеринбург; Париж, 1994. С. 7–12.
Анализ спорных моментов генеалогии княжеского рода Глинских в XV – начале XVI вв. в связи с выходом в свет монографии украинской исследовательницы Н. Н. Яковенко.
154. Бычкова М. Е. Русское и иностранное происхождение родоначальников боярских родов: Исторические реалии и родословные легенды // Элита и этнос средневековья. М., 1995. С. 53–58.
Анализ генеалогических легенд и сказаний русской и литовской нетитулованной знати.
155. Виноградов М. В. К вопросу об инициаторах разделов Польши: Мифотворчество отечественной историографии // Культурный слой: Исследования по истории европейской культуры. Вып. 1. Калининград, 2000. С. 68–74.
Критика российской историографии за предвзятое освещение истории разделов Речи Посполитой.
156. Володихин Д. М. Лебедевская летопись о взятии Полоцка войсками Ивана IV в 1563 г.: Вопросы атрибуции // Вестник МГУ. История. Серия 8. 1995. N 1. С. 49–62.
Источниковедческий анализ статьи Лебедевской летописи о взятии Полоцка в 1563 г.
157. Володихин Д. М. Основные проблемы современной белорусской исторической литературы по средневековому периоду // Проблемы политической истории и историографии / Отв. ред. Б. А. Рыбаков. М., 1994. С. 137–150.
Анализ белорусской историографии конца 80-х – начала 90-х гг. XX в.

158. Володихин Д. М. Отправка богослужебных книг московской печати в Белоруссию во время войны 1654–1667 гг. // Исследования по истории Украины и Белоруссии. Вып. 1. М., 1995. С. 13–17.
Анализ культурной политики Москвы в отношении населения Белоруссии во время русско-польской войны.
159. Володихин Д. М. «Полоцкий летописец» и процессы, происходящие в современной белорусской исторической науке // Проблемы политической истории и историографии / Отв. ред. Б. А. Рыбаков. М., 1994. С. 167–169.
Анализ белорусской историографии конца 80-х – начала 90-х гг. XX в.
160. Гордеев М. Ю. Новые данные к биографии Симеона Полоцкого: Завещание матери просветителя // Славяноведение. 1999. N 2. С. 37–47.
Материалы к биографии Симеона Полоцкого.
161. Горский А. А. Брянское княжество в политической жизни Восточной Европы (конец XIII – начало XV в.) // Средневековая Русь / Отв. ред. А. А. Горский. М., 1996. С. 76–110.
Политическая роль Брянского княжества и его взаимоотношения с соседними древнерусскими землями и ВКЛ.
162. Дворниченко А. Ю. Верховная собственность на землю на территории Украины в историографии // Актуальные проблемы историографии дореволюционной России. Ижевск, 1992. С. 27–40.
Анализ историографии изучения вопроса о феодальной собственности на территории средневековой Малой Руси (Украины).
163. Дворниченко А. Ю. Древнерусское наследие и формирование повинностной системы Великого княжества Литовского // Славяно-русские древности. Вып. 2. Древняя Русь: Новые исследования / Редкол.: И. В. Дубов, И. Я. Фроянов и др. СПб., 1995. С. 196–204.
Анализ происхождения и развития системы феодальных повинностей в ВКЛ.
164. Дворниченко А. Ю., Кривошеев Ю. В. «Феодальные войны» или демократические альтернативы? // Вестник Санкт-Петербургского государственного университета. История. Языкознание. Литературоведение. Вып. 3. СПб., 1992. Сер. 2. С. 3–12.
Сравнительный анализ политического развития ВКЛ и Великого княжества Московского в первой половине XV в., отзыв на книгу А. А. Зимина «Витязь на распутье». М., 1991.
165. Дмитриев М. В. К истории реформационной проповеди в восточнославянских землях во второй половине XVI в. // Советское славяноведение. 1989. N 2. С. 15–26.
В статье рассматривается влияние Реформации на церковную жизнь ВКЛ в годы Ливонской войны.
166. Дмитриев М. В. О религиозно-культурных задачах Брестской унии 1596 года // Славяне и их соседи. Вып. 3. М., 1991. С. 76–95.
Анализ исторической обстановки, предшествовавшей заключению Брестской унии.

167. Дмитриев М. В. Православная проповедь в Речи Посполитой во второй половине XVI – первой половине XVII века: (По материалам рукописных учительных Евангелий и четких сборников) // *Katolicyzm w Rosji i Prawosławie w Polsce (XI–XX w.) = Католицизм в России и православие в Польше (XI–XX вв.)*. Warszawa, 1997. С. 99–107.
Анализ памятников церковной книжности на землях ВКЛ.
168. Донченко Н. Ф. Григорий Цамблак и антилатинская полемика XIV–XV вв. // *Герменевтика древнерусской литературы* / Отв. ред. М. Ю. Люстров. М., 2000. Сборник 10. С. 215–230.
Анализ текстов памятников древнерусской книжности, использованных в полемике со сторонниками церковной унии в первой четверти XV в.
169. Думин С. В. Об изучении истории Великого княжества Литовского // *Советское славяноведение*. 1988. № 6. С. 97–101.
В статье рассматривается современная историографическая ситуация с изучением Великого княжества Литовского, намечаются основные проблемы и перспективы их решения.
170. Думин С. В. О Литовской метрике // *Вопросы истории*. 1988. № 10. С. 181–183.
В статье подводятся итоги и намечаются перспективы изучения Литовской Метрики.
171. Думин С. В. Татарские царевичи в Великом княжестве Литовском (XV–XVI вв.) // *Древнейшие государства на территории СССР: Материалы и исследования*, 1987 / Отв. ред. А. П. Новосельцев. М., 1989. С. 107–113.
В статье изучается особая этносоциальная группа населения ВКЛ — выезджие татарские царевичи и их служилые дворы.
172. Ерусалимский К. Ю. «Город» и «народ» в социальных представлениях А. М. Курбского // *Экономика, управление, демография городов Европейской России XV–XVIII веков: История, историография, источники и методы исторического исследования: Материалы научной конференции*. Тверь, 1999. С. 117–122.
173. Ерусалимский К. Ю. Идеальный совет в «Истории о великом князе Московском» // *Текст в гуманитарном знании: Материалы межвузовской научной конференции 22–24 апреля 1997 г. М., 1997*. С. 73–87.
Представления князя А. М. Курбского о «совете», «синклите», «избранной раде». Взгляды князя А. М. Курбского на социальную стратификацию.
174. Ерусалимский К. Ю. Конструирование современности в «Истории о великом князе Московском» А. М. Курбского: Постановка проблемы // *Восточная Европа в древности и средневековье: Мнимые реальности в античной и средневековой историографии: XIV Чтения памяти В. Т. Пашуто: Материалы конференции* / Отв. ред. Е. А. Мельникова. М., 2002. С. 68–74.
Изучение аспектов авторского самосознания князя А. М. Курбского.

175. Ерусалимский К. Ю. Первое послание Курбского в Первом послании Грозного: Источниковедческие проблемы // Источниковедение и историография в мире гуманитарного знания: Доклады и тезисы XIV научной конференции. М., 2002. С. 212–213.
Постановка вопроса об использовании Первого послания Ивана Грозного к князю А. М. Курбскому для реконструкции первоначального текста Первого послания этого автора к царю.
176. Ерусалимский К. Ю. Понятие «история» в русском историописании XVI века // Образы прошлого и коллективная идентичность в Европе до начала нового времени / Отв. ред. Л. П. Репина. М., 2003. С. 365–401.
Представления об исторических жанрах и задачах написания «истории» в восточноевропейских странах до конца XVI в. (на материале летописей, хронографов, азбуковников, сочинений Максима Грека, Зиновия Отенского, князя А. М. Курбского и др.).
177. Заборовский Л. В. Религия и политика в кризисный период конца 40-х – 60-х гг. XVII в. в Восточной и Центральной Европе // Вестник Российского гуманитарного научного фонда. М., 1997. № 3. С. 67–75.
Роль церкви в политической борьбе за обладание Восточной Европой в середине XVII в.
178. Заборовский Л. В. Юрий Крижанич о Речи Посполитой: Проблемы «вольнобесия» // Славистические исследования: Доклады к XI Международному съезду славистов. М., 1992. С. 111–135.
Анализ освещения особенностей религиозного плюрализма и нетерпимости в Речи Посполитой в произведениях Ю. Крижанича.
179. Завгородняя И. Произведения златокузнечного дела и натуралии в дипломатических дарах из Литвы и Речи Посполитой // Ювелирное искусство и материальная культура: Семинар. СПб., 2001. С. 46–49.
Анализ состава дипломатических «поминок» с позиций историка материальной культуры.
180. Звонарева Л. У. Библейские мотивы в творчестве Симеона Полоцкого // Герменевтика древнерусской литературы: XVII – начало XVIII вв. / Отв. ред. А. С. Демин. М., 1992. Сборник 4. С. 165–180.
Экзегетический анализ творчества Симеона Полоцкого.
181. Звонарева Л. У. Польша, Литва, Россия в наследии Симеона Полоцкого // Россия и мир глазами друг друга: Из истории взаимовосприятия. Вып. 1. М., 2000. С. 54–68.
Анализ «литовской темы» в творческом наследии Симеона Полоцкого.
182. Иванов Д. И. Речь Посполитая в планах московских политиков накануне Виленских переговоров 1656 года: (Из истории международного кризиса в Восточной Европе середины XVII века) // Славяноведение. 2002. № 2. С. 52–68.
Анализ дипломатических документов середины XVII в.

183. Иванова Л. С. Из истории реформационной церкви в Полоцке: (Вторая половина XVI – первая половина XVII в.) // Русское средневековье: Источники. 2000–2001 гг. М., 2002. С. 70–75.
История протестантов в Полоцке в эпоху Нового времени.
184. Калугин В. В. Агиографический свод в переводе князя А. М. Курбского // *Russica Romana*. 1998. Vol. 5. Pisa; Roma, 1999. S. 11–43.
Исследование обстоятельств возникновения и состава агиографического свода Син-219.
185. Калугин В. В. Князь Андрей Курбский — ритор // Герменевтика древнерусской литературы. М., 1995. Сборник 8. С. 124–146.
Анализ риторической техники и литературных приемов в сочинениях А. М. Курбского.
186. Калугин В. В. Культурные конфликты в русской литературе XVI века: (Иван Грозный и Андрей Курбский) // Вестник РГНФ. 1998. N 4. С. 134–142.
Полемика и литературно-эстетические принципы царя Ивана IV и князя А. М. Курбского.
187. Калугин В. В. Литературное наследие князя Курбского: (Спорные вопросы источников) // *Palaeoslavica*. Vol. 5. Cambridge, 1997. P. 83–133.
Источниковедческие проблемы исследования сочинений князя А. М. Курбского.
188. Калугин В. В. Литературный кружок князя Андрея Курбского в восточнославянских землях Речи Посполитой // *Slavia Orientalis*. Kraków, 1996. Rocznik 45. N 1. S. 39–51.
Изучается просветительская деятельность милянвического литературно-богословского кружка А. М. Курбского на Волыни во второй половине 1560-х – начале 1580-х гг.
189. Калугин В. В. Московские книжники в Великом княжестве Литовском во второй половине XVI века: Исследование // <http://www.voskres.ru/oikumena/kalugin.htm>
Историко-культурный анализ московской эмигрантской интеллектуальной деятельности в ВКЛ.
190. Калугин В. В. Рукопись из скриптория князя Андрея Курбского // Лингвистическое источниковедение и история русского языка. М., 2000. С. 187–212.
Кодикологическое описание и источниковедческое исследование агиографического свода Син-219.
191. Кистерев С. Н. Князья Ярославские и Псков в первой половине XVI в. // У источника. Вып. 1. Сборник статей в честь Сергея Михайловича Каштанова: В 2-х частях / Отв. ред. С. О. Шмидт. Ч. 2. М., 1997. С. 345–379.
Связи князей Курбских с Псковом, переписка и политические представления А. М. Курбского.

192. Кодзеля Л., Цегельский Т. Концерт трех черных орлов: Споры о разделах Польши // *Историки отвечают на вопросы*. М., 1990. С. 83–106.
Публикация на русском языке статьи польских историков, посвященной пересмотру историографических стереотипов истории разделов Речи Посполитой.
193. Кондращенко А. Борьба за смоленские земли в первой четверти XVI века // *Край смоленский*. Смоленск, 1999. N 1–3. С. 3–24.
История русско-литовских войн начала XVI в.
194. Конявская Е. Л. Литва в восприятии русских (На материале древнерусских литературных памятников XIV века) // *Древняя Русь и Запад: Научная конференция: Книга резюме / Отв. ред. В. М. Кириллин*. М., 1996. С. 92–95.
Анализ «литовской» темы в памятниках древнерусской книжности XIV в.
195. Кром М. М. Испомещение служилых людей на новоприсоединенных западнорусских землях: (Первая половина XVI в.) // *Чтения памяти В. Б. Кобриня: Проблемы отечественной истории и культуры периода феодализма: Тезисы докладов и сообщений*. М., 1992. С. 107–109.
Социальная политика на землях, полученных Россией в ходе порубежных войн начала XVI в.
196. Кром М. М. Источники для реконструкции истории русско-литовских отношений 1538–1541 гг. // *Вспомогательные исторические дисциплины*. Т. XXVII. СПб., 2000. С. 3–18.
Обзор источников по русско-литовским отношениям в середине XVI в.
197. Кром М. М. К вопросу о позиции западнорусских и белорусских городов в период войн России с Великим княжеством Литовским конца XV – первой трети XVI века // *Спорные вопросы отечественной истории XI–XVIII вв.: Тезисы докладов и сообщений Первых чтений, посвященных памяти А. А. Зимина / Отв. ред. Ю. Н. Афанасьев, А. П. Новосельцев*. М., 1990. С. 144–147.
Изучение политических настроений горожан в ВКЛ в XV–XVI вв.
198. Кром М. М. «Отъезды» московской знати в Литву во второй четверти XVI века // *Феодальная Россия: Новые исследования: Сборник научных статей / Под ред. М. Б. Свердлова*. СПб., 1993. С. 34–37.
Анализ практики «бегства в Литву» русской знати в первой половине XVI в.
199. Кром М. М. Позиция западнорусских городских слоев по отношению к Литве и Москве: (Конец XV – первая треть XVI в.) // *Экономические и социально-политические проблемы отечественной истории: Сборник научных трудов*. М.; СПб., 1992. С. 19–37.
Анализ политической ориентации литовских городов в период порубежных войн начала XVI в.
200. Кром М. М. Понятие «старины» в политической и правовой практике Великого княжества Литовского XV–XVI вв. // *Наш Радавод*. Кн. 3: Материалы международной научной конференции по региональной истории Восточной Европы. Гродно, 1991. С. 540–544.

- Изучение терминологии политической практики в ВКЛ.
201. Кром М. М. Православные князья в Великом княжестве Литовском в начале XVI века: (К вопросу о социальной базе восстания Глинских) // Отечественная история. 1992. N 4. С. 145–154.
В статье рассматриваются состав, политический вес и ориентиры православной титулованной и нетитулованной знати ВКЛ в начале XVI в.
202. Кром М. М. Россия и Великое княжество Литовское: Два пути в истории // Английская набережная, 4: Ежегодник, 2000. СПб., 2000. С. 73–100.
В статье рассматривается проблема альтернативы в выборе государственного пути для стран Восточной Европы в эпоху Средневековья.
203. Кром М. М. Стародубская война (1534–1537 гг.) // Очерки феодальной России / Ред. С. Н. Кистерев. Вып. 3. М., 1999. С. 85–148.
История так называемой Стародубской войны между Московским государством и ВКЛ в конце первой трети XVI в.
204. Кром М. М. Судьба авантюриста: Князь Семен Федорович Бельский // Очерки феодальной России / Ред. С. Н. Кистерев. Вып. 4. М., 2000. С. 98–115.
Исторический портрет авантюриста первой половины XVI в., Гедиминовича по происхождению — князя С. Ф. Бельского.
205. Кузнецов О. Ю. Князь Д. И. Вишневецкий и оборона русских земель в районе Куликова поля в середине XVI столетия // Куликово поле: Вопросы историко-культурного наследия: Труды научно-практической конференции / Отв. ред. А. Н. Наумов. Тула, 2000. С. 300–315.
Военная и политическая деятельность литовского князя-кондотьера Дмитрия Ивановича Вишневецкого.
206. Кузьмин А. В. Андрей Ослябя, Александр Пересвет и их потомки в конце XIV – первой половине XVI века // Н. И. Троицкий и современные исследования историко-культурного наследия Центральной России: Сборник статей: В 2 т. Т. 2. История, этнография, искусствоведение / Под ред. А. Н. Наумова. Тула, 2002. С. 5–29.
Историко-генеалогическое исследование судьбы и персонального состава представителей митрополичьих боярских родов, в том числе из Брянской земли — Бяконтовых, Пересветовых и Ослябятевых.
207. Кузьмин А. В. Записи о русско-литовских князьях на пергаменных кодексах второй половины XIV в.: Историко-генеалогический аспект // Румянцевские чтения–2003: Культура: От информации к знанию: Тезисы и сообщения / Сост. Л. Н. Тихонова. М., 2003. С. 134–138.
Анализ записей исторического содержания на памятниках западнорусской книжности XIV в., содержащих уникальные данные по генеалогии литовских и русских княжеских родов.

208. Кузьмин А. В. Начало рода Всеволожских // История московского боярства XIV–XVII вв.: Тезисы докладов и выступлений научной конференции / Сост. К. А. Аверьянов. М., 1997. С. 3–7.
Исследование об источниках и происхождении московского боярского рода Всеволожей и Заболоцких от князя Александра Всеволодовича, внука смоленского князя Глеба Ростиславича (ум. в 1277 г.).
209. Кузьмин А. В. Родословная князя Дмитрия Михайловича Боброка-Волынского // Дмитрий Донской и эпоха возрождения Руси: События, памятники, традиции: Труды Юбилейной научной конференции / Отв. ред. А. Н. Наумов. Тула, 2001. С. 111–136.
Историко-генеалогическое исследование биографии знаменитого воеводы Дмитрия Боброка.
210. Кузьмин А. В. Торопецкая знать в XIII веке: Из истории Смоленской земли // *Russia Mediaevalis*. , 2001. Т. X. Fasc. 1. S. 55–75.
Историко-генеалогическое исследование о судьбе представителей торопецкого правящего дома князей и их вассалов в XIII в.
211. Кузьмин А. В., Филюшкин А. И. «Родословец русских князей» из рукописного собрания библиотеки музея Чарторыйских в Кракове // Восточная Европа в древности и средневековье: Генеалогия как форма исторической памяти: XIII Чтения памяти В. Т. Пашуто: Материалы конференции / Отв. ред. Е. А. Мельникова. М., 2001. С. 104–112.
Роспись глав генеалогического источника и его источниковедческий анализ.
212. Куракин Ю. Н. Новые данные о деятельности католической церкви в Северской земле в конце 20-х – начале 30-х гг. XVII века // Славяне и их соседи. М., 1991. Вып. 3. С. 152–157.
Сведения об агрессивном распространении католичества в Северщине накануне Смоленской войны.
213. Кутаков И. В. Битва на реке Ворскле в 1399 г. и ее общественно-политическое значение // Идеология и культура феодальной России. Горький, 1988. С. 47–52.
В статье акцентируется внимание на значении сражения на р. Ворскле для геополитических процессов в Восточной Европе в контексте развития антиордынской борьбы.
214. Кучкин В. А. Московско-литовское соглашение о перемирии 1372 года // Древняя Русь. М., 2000. N 1. С. 11–39; N 2. С. 1–14.
Историко-правовые и источниковедческие проблемы изучения и датировки переговоров великих князей Ольгерда Гедиминовича Литовского и Дмитрия Ивановича Московского.
215. Лабынцев Ю. А., Щавинская Л. Л. Западнобелорусское литературное пространство XV–XIX вв.: Проблемы изучения от «Румянцевской эпохи» до настоящего времени // Румянцевские чтения–2003: Культура: От информации к знанию: Тезисы и сообщения / Сост. Л. Н. Тихонова. М., 2003. С. 138–143.

- Обзор основных проблем и перспективы изучения литературных процессов в Беларуси.
216. Лабынцев Ю. А., Щавинская Л. Л. Между Востоком и Западом Европы: Культура народов Великого княжества Литовского // Славяноведение. 1999. № 5. С. 20–24.
Рассматривается проблема культурной принадлежности ВКЛ.
217. Лабынцев Ю. А., Щавинская Л. Л. Церковнославянский язык у белорусов Польши // Древняя Русь: Вопросы медиевистики. М., 2001. № 4 (6). С. 93–98.
Анализ церковно-книжной лексики в языках народов Восточной Европы.
218. Лебедев А. Д. Пограничные столкновения на московско-литовской границе в первой трети XVI в.: (Регион междуречья Десны и Днепра) // Проблемы славяноведения. Брянск, 2001. Вып. 3. С. 35–42.
В статье уточняется традиционная точка зрения отечественной историографии на русско-литовские войны начала XVI в.
219. Липатов А. В. Меценатство в Польско-Литовском государстве: Высокая культура как сфера взаимосвязей и преемственности эпох: (К постановке проблемы) // Славяноведение. 1999. № 1. С. 76–86.
Анализ меценатства как социально-культурного явления на территории Речи Посполитой.
220. Матузова В. И. Грамота вице-магистра Тевтонского ордена в Пруссии Бурхарда фон Хорнхаузена галицкому князю Даниилу и мазовецкому князю Земовиту (1254 г.) // Восточная Европа в древности и средневековье: Международная договорная практика Древней Руси: IX Чтения памяти В. Т. Пашуто: Материалы конференции / Отв. ред. Е. А. Мельникова. М., 1997. С. 33–35.
Анализ одного из эпизодов истории взаимоотношений государств Восточной Европы в середине XIII в.
221. Наумов О. Н. «Известия Русского генеалогического общества»: Указатель содержания // Историческая генеалогия. Екатеринбург; Париж, 1994. Вып. 3. С. 65–79.
Краткий обзор и библиография генеалогических работ, опубликованных в ИРГО.
222. Новицкая-Ежова А. Орден базилиан и его культурно-просветительская деятельность на украинско-белорусско-литовских землях Речи Посполитой // Славяноведение. 1996. № 2. С. 33–47.
В статье приводятся новые данные о роли католических и униатских церковных организаций в культурных процессах на землях Речи Посполитой.
223. О ключевых проблемах, связанных с Великим княжеством Литовским, на заседании «круглого стола» в редакции журнала «Родина» (Вед. Ю. Борисенюк) // Родина. 1993. № 3. С. 24–26.
Дискуссия о типе литовской государственности, проблеме исторического наследия ВКЛ.
224. Перова О. А. Дипломатическая деятельность А. С. Матвеева, связанная с разработкой нового внешнеполитического курса России во второй половине XVII в.: (На примере переписки А. С. Матвеева с литов-

- ским гетманом М. Пацем о совместных действиях против турок) // Проблемы истории России: Сборник научных трудов. Екатеринбург, 1996. Вып. 1. С. 52–59.
- Проблемы отношений России и Речи Посполитой в контексте «Священной Лиги» и «Вечного мира» 1686 г.
225. Плаутин С. В. Князья Трубецкие в Литве // Историческая генеалогия. Екатеринбург; Нью-Йорк, 1995. Вып. 8.
- Генеалогическое исследование одной из версий о происхождении старшей ветви рода Гедиминовичей — князей Трубецких. (Переиздание «Новика», Нью-Йорк, 1952. С. 2–13.)
226. Полуцкая С. В. Учреждение патриаршества в России и Брестская церковная уния: Некоторые исторические параллели // Россия в IX–XX веках: Проблемы истории, историографии и источниковедения: Сборник статей и тезисов докладов Вторых чтений, посвященных памяти А. А. Зимина / Сост. С. М. Каштанов, Л. В. Столярова, А. Л. Хорошкевич. М., 1999. С. 342–347.
- Сравнительно-историческое исследование духовно-религиозных процессов в странах Восточной Европы в конце XVI в.
227. Медведев П. А. Подготовка Смоленской обороны 1609 г. // Источниковедческое изучение памятников письменной культуры. Л., 1990. С. 72–90.
- Анализ источников по организации обороны г. Смоленска от войск Речи Посполитой в 1609 г.
228. Менжинский В. С. Структура феодального землевладения в Великом княжестве Литовском: (По материалам Переписи войска 1528 г.) // История СССР. 1987. № 3. С. 164–178.
- В статье анализируются типы и пути формирования феодального землевладения в ВКЛ.
229. Михальченко С. И. М. В. Довнар-Запольский о социально-политической истории Великого княжества Литовского // Проблемы отечественной и всемирной истории. Брянск, 1998. С. 47–63.
- Работа посвящена изучению ВКЛ в творчестве М. В. Довнар-Запольского.
230. Михальченко С. И. Неопубликованная «История Белоруссии» М. В. Довнар-Запольского // Археографический ежегодник за 1992 г. М., 1994. С. 254–258.
- Сообщение о нереализованном труде М. В. Довнар-Запольского.
231. Михальченко С. И. Неопубликованные письма ученых школы истории «западно-русского» права в архивах России и Украины // Археографический ежегодник за 1996 г. М., 1998. С. 289–298.
- Сообщение о неопубликованных текстах из творческого наследия историков-юристов XIX в.
232. Могилевский К. И. Отношения Тверского великого княжества с Литовским государством: (Середина XIII – конец XV века) // Дни славянской письменности и культуры. Вып. 3. Тверь, 1997. С. 29–49.

- В статье рассматривается проблема «пролитовской» ориентации Тверского княжества в контексте политической борьбы на Руси в XIII–XV вв.
233. Морозов Б. Н. «Книга Посланье Курбского» в библиотеке Н. Г. Строганова начала XVII в. // Археографический ежегодник за 1990 г. М., 1992. С. 41–45.
Упоминание о Первом послании князя А. М. Курбского царю Ивану IV Грозному, обнаруженное в описи библиотеки купцов Строгановых.
234. Морозов Б. Н. Новый список Первого послания А. М. Курбского Ивану Грозному // Мир источниковедения: Сборник в честь Сигурда Оттовича Шмидта. М.; Пенза, 1994. С. 45–47.
Описание списка Первого послания князя А. М. Курбского царю Ивану IV Грозному, обнаруженного в составе Рукописного собрания РГАДА (г. Москва).
235. Морозов Б. Н. Особая редакция Первого послания Курбского Ивану Грозному // Архив русской истории. М., 1994. Вып. 5. С. 145–151.
Исследование и переиздание опубликованного П. И. Гундобиним списка особой редакции Первого послания князя А. М. Курбского царю Ивану IV Грозному.
236. Морозов Б. Н. Первое послание Курбского Ивану Грозному в библиотеке странствующего монаха Ионы Соловецкого: (К вопросу о распространении переписки в конце XVI–XVII в.) // Culture and Identity in Muscovy, 1359–1584. М., 1997. (UCLA Slavic Studies. New Series. Vol. III). P. 475–494.
Ранний список (конца XVI в.) Первого послания князя А. М. Курбского царю Ивану IV Грозному.
237. Муравьева Л. Л. О русском северо-восточном источнике Густынской летописи // Культура славян и Русь: Сборник статей / Редкол.: Ю. С. Кукушкин, Т. Б. Князевская, Т. И. Макарова. М., 1998. С. 215–229.
Источниковедческое исследование одного из источников западнорусской по происхождению Густынской летописи.
238. Орлова Е. Князь Курбский: «Государев изменник»: Русский вольнодумец в эмиграции // Российская провинция. 1996. N 2 (15). С. 67–75.
Жизнь, творчество и политическая борьба князя А. М. Курбского.
239. Пежемский В. Г. Границы Великого княжества Литовского и России в конце XVI – начале XVII века // Марсово поле. СПб., 1996. N 1. С. 24–32.
Статья посвящена проблеме исторической демаркации границ Московского и Литовского государств в период военных конфликтов между ними.
240. Рыков Ю. Д. О трех новых списках первого послания Курбского Ивану Грозному (первой редакции) // Историк во времени: Третьи Зиминские чтения: Доклады и сообщения научной конференции. М., 2000. С. 175.
Исследование трех новых списков Первого послания А. М. Курбского царю Ивану IV из собраний НИО рукописей ФГУ РГБ.
241. Рыков Ю. Д. Письмо Тимохи Тетерина и Марка Сарыхозина к боярину М. Я. Морозову: (К вопросу о ранней истории текста) // Чтения па-

- мяти В. Б. Кобрин: Проблемы отечественной истории и культуры периода феодализма: Тезисы докладов и сообщений. М., 1992. С. 158–160.
- Реконструкция рукописной традиции послания московских эмигрантов в Речи Посполитой Т. Тетерина и М. Сарыхозина московскому боярину М. Я. Морозову.
242. Саркисова Г. И. Очерк VIII. Беглый боярин Андрей Курбский и его послания // От Нестора до Фонвизина: Новые методы определения авторства. М., 1994. С. 248–270.
- Количественные методы в изучении авторского стиля князя А. М. Курбского.
243. Селезнев Ю. В. Роль ордынского фактора в русско-литовской войне 1406–1408 гг. // Восточная Европа в древности и средневековье: Контакты, зоны контактов и контактные зоны. М., 1999. С. 90–92.
- Исследование важной роли ордынского фактора в московско-литовской войне 1406–1408 гг.
244. Соболев Л. В. Генеалогическая легенда рода князей Острожских // Славяноведение. 2001. № 2. С. 31–44.
- Изучение версий генеалогии князей Острожских в политической публицистике Речи Посполитой второй половины XVI в.
245. Старостина И. П. К вопросу о сходстве и различии законодательных памятников Великого княжества Литовского и Русского государства в XV в. // Древнейшие государства на территории СССР: Материалы и исследования / Отв. ред. А. П. Новосельцев. М., 1989. С. 92–99.
- В статье ставится проблема синхростадиальности юридического развития Московской Руси и Литвы.
246. Старостина И. П. Некоторые вопросы генеалогии литовских и московских правителей периода Ливонской войны // Восточная Европа в древности и средневековье: Генеалогия как форма исторической памяти: XIII Чтения памяти В. Т. Пашуто: Материалы конференции / Отв. ред. Е. А. Мельникова. М., 2001. С. 166–168.
- Рассматривается роль генеалогических легенд о происхождении правящих династий в военном конфликте второй половины XVI в.
247. Старостина И. П. Право Великого княжества Литовского XV в. в контексте культурно-исторических связей Польши, Литвы и Руси // Восточная Европа в исторической ретроспективе: К 80-летию В. Т. Пашуто / Под ред. Т. Н. Джаксон и Е. А. Мельниковой. М., 1999. С. 237–244.
- Изучение синхростадиальности формирования законодательных кодексов в странах Восточной Европы в эпоху Средневековья.
248. Стегний П. В. Первый раздел Польши и российская дипломатия // Новая и новейшая история. 2001. № 2. С. 107–124.
- Дипломатическая подготовка к первому разделу Речи Посполитой.
249. Столярова Л. В. Мария Дмитриевна — жена псковского князя Довмонта // Средневековая Русь / Отв. ред. А. А. Горский. М., 1996. Вып. 1. С. 58–75.

- Исследование одной из версий династических связей служилого литовского князя Довмонта с правителями Северо-Восточной Руси.
250. Топалова Т. В. Задачи изучения истории великокняжеской канцелярии Жигимонта I Старого периода канцлерства О. М. Гаштольда: (По материалам книг-копий Литовской Метрики, 1522–1539 гг.) // Вопросы историографии и источниковедения дооктябрьского периода. М., 1992. С. 5–27.
В статье ставится проблема источниковедческого изучения происхождения материалов, входящих в Литовскую Метрику.
251. Туполев Б. М. Фридрих II, Россия и первый раздел Польши // Россия и Германия. М., 1998. Вып. 1. С. 46–110.
Политические аспекты I раздела Речи Посполитой, участие в нем России и Пруссии.
252. Туполев Б. М. Фридрих II, Россия и первый раздел Польши: Создание Барской конфедерации и начало русско-турецкой войны: Второе политическое завещание Фридриха II // Новая и новейшая история. 1997. N 6. С. 148–171.
Барская конфедерация, Пруссия и позиция России в отношении второго раздела Речи Посполитой.
253. Турилов А. А. Переводы с латинского и западославянских языков, выполненные украинско-белорусскими книжниками в XV – начале XVI века // Культурные связи России и Польши XI–XX вв. / Związki kulturalne między Polską a Rosją XI–XX w. М., 1998. С. 58–68.
Обзор переводческой деятельности белорусско-литовских книжников.
254. Турилов А. А. Южнославянские памятники в литературе и книжности Литовской и Московской Руси XV – первой половины XVI в.: Парадоксы истории и географии культурных связей // Славянский альманах. 2000. М., 2001. С. 247–285.
В статье рассматриваются вопросы культурных, книжных и литературных связей на территории Восточной Европы в эпоху Средневековья.
255. Уваров И. Ю. Шляхта Великого княжества Литовского в контексте рыночных отношений: (По материалам вальных сеймов XVI в.) // Проблемы славяноведения. Брянск, 2000. Вып. 1. С. 40–50.
В статье рассматриваются проблемы формирования финансово-денежных отношений в ВКЛ в контексте проблемы определения его социально-экономического строя.
256. Филюшкин А. И. Андрей Михайлович Курбский // Вопросы истории. 1999. N 1. С. 82–96.
Исторический портрет русского эмигранта в ВКЛ князя А. М. Курбского.
257. Филюшкин А. И. Герменевтический комментарий к первому посланию Андрея Курбского Ивану Грозному // Actio Nova 2000: Сборник научных статей. М., 2000. С. 74–156.
В статье предлагается истолковательный, литературоведческий и источниковедческий комментарий к первому посланию князя А. М. Курбского Ивану Грозному, написанному из Литвы.

258. Филлюшкин А. И. Дискурсы Ливонской войны // *Ab Imperio: Теория и история национальностей и национализма в постсоветском пространстве*. 2001. N 4. С. 43–80.
В статье предложен пересмотр историографических стереотипов, связанных с объяснением причин Ливонской войны, в частности, опровергается положение, будто бы Ливонская война была развязана Россией в борьбе за выход к Балтийскому морю.
259. Филлюшкин А. И. Легендарные родословцы великих князей литовских и великих князей московских // *Русский родословец*. М., 2001. N 1. С. 6–14.
В статье анализируются генеалогические легенды в русских и белорусско-литовских летописях XV–XVIII вв.
260. Филлюшкин А. И. Личность в зоне контактов средневековых культур: (Князь А. М. Курбский в литовской эмиграции) // *Восточная Европа в древности и средневековье: Контакты, зоны контактов и контактные зоны*. XI Чтения памяти В. Т. Пашуто: Материалы к конференции / Отв. ред. Е. А. Мельникова. М., 1999. С. 93–97.
В статье рассматривается жизнь и деятельность в ВКЛ русского эмигранта князя А. М. Курбского.
261. Филлюшкин А. И. Представления о славянском этногенезе у восточноевропейских средневековых авторов // *Труды VI Международного конгресса славянской археологии*. М., 1997. Т. 3. Этногенез и этнокультурные контакты славян. С. 315–324.
В статье рассматриваются средневековые восточно- и центральноевропейские памятники, в которых содержались этногенетические легенды о происхождении народов Восточной Европы.
262. Филлюшкин А. И. Спор о моделях монархической власти в посланиях Ивана Грозного и Стефана Батория // *Мавродинские Чтения* / Под ред. Ю. В. Кривошеева, М. В. Ходякова. СПб., 2002. С. 105–112.
В статье анализируется переписка московского царя Ивана IV Грозного и польского короля Стефана Батория, содержащаяся в неопубликованных сборниках посольских посланий российских архивохранилищ.
263. Флоря Б. Н. Брестские синоды и брестская уния // *Славяне и их соседи*. М., 1991. Вып. 3. С. 59–75.
Анализ подготовки Брестской унии 1596 г.
264. Флоря Б. Н. Орда и государства Восточной Европы в середине XV века: (1430–1460) // *Славяне и их соседи*. М., 2001. Вып. 10. С. 172–196.
Рассматриваются геополитические процессы в Восточной Европе времени распада Золотой Орды на отдельные соперничающие друг с другом ханства.
265. Флоря Б. Н. О родовом землевладении князей Трубецких во второй половине XVI – начале XVII века // *Архив русской истории*. М., 2002. Вып. 7. С. 102–106.
О земельных владениях рода князей Трубецких в России и Речи Посполитой по данным русских актов и Литовской Метрики.

266. Флоря Б. Н. Отношение украинского казачества к Речи Посполитой во время казацких восстаний 20–30-х гг. XVII в. и на начальном этапе народно-освободительной войны // Славяноведение. 2002. № 2. С. 36–51. Анализ политических настроений среди украинского казачества в первой половине XVII в.
267. Флоря Б. Н. Попытка осуществления церковной унии в Великом княжестве Литовском в последней четверти XV – начале XVI века // Славяне и их соседи. М., 1999. Вып. 7. С. 40–81. В статье рассматривается роль знати в попытках заключения церковной унии с Римом на православных землях ВКЛ.
268. Флоря Б. Н. Прокопий Ляпунов и Сигизмунд III // Славянский альманах. 2000. М., 2001. С. 42–51. Статья посвящена малоизвестным страницам из истории связей I Ополчения и Речи Посполитой.
269. Хорошкевич А. Л. Документы начала XV в. о русско-литовских отношениях // Культурные связи России и Польши XI–XX вв. / *Związki kulturalne między Polską a Rosją XI–XX w.* М., 1998. С. 39–57. Обзор, датировка и анализ новых источников по отношениям Москвы и Литвы в начале XV в.
270. Хорошкевич А. Л. Задачи Русской внешней политики и реформы Ивана Грозного // Реформы и реформаторы в истории России: Сборник статей / Отв. ред. А. Н. Сахаров. М., 1996. С. 3–34. В статье предлагается новая трактовка причин введения опричнины, связанная с ведением Ливонской войны.
271. Хорошкевич А. Л. Куликовская битва и становление национального самосознания русских, украинцев и белорусов // Дмитрий Донской и эпоха возрождения Руси: События, памятники, традиции: Труды юбилейной научной конференции / Отв. ред. А. Н. Наумов. Тула, 2001. С. 3–78. Анализ идеологического значения Куликовской битвы для исторических судеб восточных славян в эпоху Средневековья.
272. Хорошкевич А. Л. Последние публикаторские начинания В. Т. Пашуто и их судьба // Восточная Европа в исторической ретроспективе: К 80-летию В. Т. Пашуто / Под. ред. Е. А. Мельниковой, Т. Н. Джексона. М., 1999. С. 294–298. Анализ творческого наследия В. Т. Пашуто.
273. Хоруженко О. И. Гербы потомства Патрикия Наримунтовича, князя Звенигородского // Русский родословец. 2001. № 1. С. 25–36. Исторический обзор родовой символики потомков князей Наримунтовичей.
274. Цеханович А. А. Сочинения князя Курбского и полемические антикатолические традиции древнерусской письменности: К проблеме изучения источников // Вспомогательные исторические дисциплины. СПб., 2000. Т. 27. С. 19–31.

Древнерусские источники полемических сочинений князя А. М. Курбского и его отношение к западноевропейским ценностям.

275. Шмидт С. О. О «жестокой летописи кн. Курбского» // Проблемы истории, русской книжности, культуры и общественного сознания: Сборник научных трудов / Отв. ред. Е. К. Ромодановская. Новосибирск, 2000. С. 406–415.

«История» князя А. М. Курбского в контексте русской книжности середины XVI в.

276. Шокарев С. Ю. К проблеме исследования родословной потомков смоленских князей // Русский родословец. 2001. № 1. С. 15–24.

Обзор историко-генеалогической литературы и источников по истории рода смоленских князей и происходящих от него фамилий.

277. Шустова Ю. Э. Посольские книги как источник по истории введения греко-католической унии на украинских землях в составе Речи Посполитой в 70–90-х годах XVII века // Источниковедение: Поиски и находки: Сборник научных трудов / Отв. ред. В. Н. Глазьев. Воронеж, 2000. Вып. 1. С. 110–120.

Анализ данных посольских книг во внутривосточной ситуации на присоединенных к России землях Речи Посполитой.

Дополнительная библиография

Источники

278. Бегунов Ю. К. Ян Гус и восточное славянство: (По материалам ново найденного источника) // Труды отдела древнерусской литературы. СПб., 1996. Т. XLIX. С. 356–375 (с публикацией фрагмента источника — с. 371–375).

Изучается и публикуется отрывок из первого новеллистического памятника восточнославянских (украинских) земель о Яне Гусе, а также взглядах, поведении и нравах украинских еретиков (гуситов). Показывается влияние его идей и идей чешской реформации на население Малой Руси (Украины) и Белой Руси в XV–XVI вв.

279. Грамоты и «Обидный список» полоцкого воеводы кн. А. И. Ногтева-Суздальского 1571–1572 гг. (Предисловие И. Граля, Ю. М. Эскин) // Памятники истории Восточной Европы. Источники XV–XVII вв. / Ред. серии И. Граля. М.; Варшава, 1998. Т. III. С. 9–46.

Публикация комплекса документов из архива русского воеводы времен Ливонской войны.

280. Грассер И. И. Его сиятельству Октавиану Александру, князю Пронскому, владыке Берестечка и Рязани и т. д., всемилостивейшему господину моему // Михалон Литвин. О нравах татар, литовцев и москвитян. М., 1994. С. 58–61.

- В посвящении князю Александру Пронскому перечисляются основные вехи истории той ветви потомков великих князей пронских, которые во второй половине XV–XVI вв. служили в ВКЛ.
281. Де ла Невилль. Записки о Московии / Предисл., подг. текста, пер. и комм. А. С. Лаврова; Отв. ред. В. Д. Назаров, Ю. П. Калинин. М., 1996. (Серия «Россия и российское общество глазами иностранцев XV–XIX вв.». Выпуск 1).
Публикация с комментариями мемуаров французского дипломата, включающих данные и о Речи Посполитой конца XVII в.
282. Документы походного архива воеводы кн. Василия Дмитриевича Хилкова 1580 года (Предисловие Б. Н. Флори) // Памятники истории Восточной Европы. Источники XV–XVII вв. / Ред. серии И. Граля. М.; Варшава, 1998. Т. III. С. 205–238.
Публикация комплекса документов из архива русского воеводы времен Ливонской войны.
283. Документы Разрядного приказа о походе А. Лисовского (осень–зима 1615 г.) (Подг. к печати Б. Н. Флоря) // Памятники истории Восточной Европы. Источники XV–XVII вв. / Ред. серии И. Граля. М.; Варшава, 1995. Т. I. С. 99–152.
Публикация московских документов о походе польско-литовского войска в Русское государство.
284. Заборовский Л. В. Великое княжество Литовское и Россия во время польского Потопа (1655–1656 гг.): Документы, исследование. М., 1994 (публикация документов — с. 8–111).
Публикация новых архивных документов (РГАДА) о взаимоотношениях государств Восточной Европы и положения православной церкви на территории Речи Посполитой в середине XVII в.
285. Иван IV Грозный: Сочинения / Сост., ст., комм. Т. Чумаковой. СПб., 2000.
286. Инока Фомы «Слово похвальное» / Подг. текста, пер. Н. В. Понырko; комм. Н. В. Понырko, Я. С. Лурье // Библиотека литературы Древней Руси. Т. VII. Вторая половина XV века / Под ред. Д. С. Лихачева, Л. А. Дмитриева, А. А. Алексеева, Н. В. Понырko. СПб., 1999. С. 72–131, 498–506.
Переиздается с новыми комментариями уникальный памятник тверской письменности середины XV в., который содержит данные о литовско-тверских отношениях во второй четверти XV в.
287. Памятники Куликовского цикла / Гл. ред. Б. А. Рыбаков; Ред. В. А. Кучкин. СПб., 1998.
Переиздаются и публикуются новые списки источников о битве на Дону, дается их археография. Издание снабжено новыми комментариями известных российских ученых, посвященными в том числе участию в событиях 1380 г. политической элиты ВКЛ.
288. Послание митрополита Киприана игуменам Сергию и Феодору / Подг. текста, пер. и комм. Г. М. Прохорова // Библиотека литературы

Древней Руси. Т. VI. XIV – середина XV века / Под ред. Д. С. Лихачева, Л. А. Дмитриева, А. А. Алексеева, Н. В. Понырко. СПб., 1999. С. 412–423, 564–566.

Переиздаются грамоты митрополита Киприана, отражающие борьбу за руководство над православной церковью в конце XIV в., в том числе ситуацию с митрополитом землевладением на землях ВКЛ.

289. Привилегия евреям Витаутаса Великого 1388 года // Лазутка С., Гудавичюс Э. Привилегия евреям Витаутаса Великого 1388 года. М.; Иерусалим, 1993. С. 44–90.

290. Проезжая по Московии: (Россия XVI–XVII вв. глазами дипломатов) / Отв. ред., вступ. ст. Н. М. Рогожин; Сост., комм. Г. И. Герасимова. М., 1991 (Серия «Россия в мемуарах дипломатов»).

В публикуемых источниках (Дж. Флетчер «О государстве Русском», «Описание путешествия в Москву Н. Варкоча, посла римского императора, в 1593 г.», из рассказов Дон Хуана Персидского «Путешествие персидского посольства через Россию от Астрахани до Архангельска в 1599–1600 гг.», «Отчет о поездке ганзейского посольства из Любека в Москву и Новгород в 1603 г.» и др.) освещается история России в период правления царей от Ивана Грозного до Алексея Михайловича. Большое внимание уделяется внешней политике России и ее отношениям с соседними странами, в том числе и Речью Посполитой.

291. Пудалов Б. М. Жалованная грамота князя Федора Ивановича Ярославича 1507 года // Русский дипломатарий / Отв. ред. А. В. Антонов. М., 1998. Вып. 3. С. 62–64 (с публикацией подлинника источника — с. 63–64).

Публикация третьей известной в настоящее время жалованной подтверждающей данной грамоты князя Федора Ярославича своему боярину, также выходцу из Москвы, Михаилу Дмитриевичу Шарапу (из рода Нетши) на имения в Клецке и Городке, с подтверждением короля польского и великого князя литовского Сигизмунда I Старого около 1521 (?) г.

292. Россия в первой половине XVI в.: Взгляд из Европы / Сост., ст., прим., указ. О. Ф. Кудрявцев. М., 1997.

Публикуются новые переводы трактатов Альберта Кампенского, Иоганна Фабри, Павла Йовия I, Антона Вида, Себастьяна Мюнстера и Павла Йовия II, посвященные России. Источники содержат информацию, которая относится к Польше и ВКЛ.

293. Столбцы дел московских приказов (Городового, Поместного, Разрядного) по управлению Ливонскими городами 1577–1579 гг. (Предисловие Н. Ф. Демидовой) // Памятники истории Восточной Европы. Источники XV–XVII вв. / Ред. серии И. Граля. М.; Варшава, 1998. Т. III. С. 47–196.

294. Столярова Л. В. Синодик Стефановской церкви псковского Спасо-Мирожского монастыря конца XVI века // Сообщения Ростовского музея / Гл. ред. А. Г. Мельник. Ростов, 2000. Вып. X. С. 28–37 (публикация текста — с. 31–37).

295. Турилов А. А. Камень для вызывания дождя и ветра: Руководство по метрологической магии в старобелорусской записи XVI века // Отреченное чтение в России XVII–XVIII вв. / Отв. ред. А. Л. Топорков, А. А. Турилов. М., 2002. С. 533–541 (с публикацией источника — с. 539–541).
Описание и публикация магического текста «русского письма» из Государственного архива Швеции в Стокгольме, в собрании замка Скуклостер, коллекции «Польские и русские письма» (картон 352), предполагаемым владельцем которого был отъехавший на территорию ВКЛ князь С. Ф. Бельский.
296. Флоря Б. Н. Две грамоты Сахиб-Гирея // Славяне и их соседи. М., 2001. Вып. 10. С. 236–240 (с публикацией источников — с. 237–240. N 1–2).
Публикуемые документы отражают внешнеполитическую ситуацию в Восточной Европе, которая сложилась после Стародубской войны между Россией и ВКЛ.
297. Франческо да Колло. Доношение о Московии / Подг. текста, пер., вступ. ст. и комм. О. Симчич; Общ. ред. Е. Н. Лебедева. М., 1996.
Первое полное издание на русском языке сочинения Ф. да Колло, предшественника С. Герберштейна, оппонента Матвея Меховского.
298. Хождение на Флорентийский собор / Подг. текста, пер. и комм. Н. А. Казаковой // Библиотека литературы Древней Руси. Т. VI. XIV – середина XV века / Под ред. Д. С. Лихачева, Л. А. Дмитриева, А. А. Алексеева, Н. В. Поньрко. СПб., 1999. С. 464–487, 571–574.
Переиздание с переводом и комментариями важнейшего источника по истории Ферраро-Флорентийского собора и церковной унии.
299. Чекин Л. С. «Описание земель», анонимный географический трактат второй половины XIII века // Средние века. Вып. 56. М., 1993. С. 206–225 (публикация и перевод источника — с. 213–220).

Стат'ы

300. Аксенова Е. П. Славяноведение в Академии наук: Краткий очерк: К 275-летию Российской Академии наук // Славяноведение. 2000. N 1. С. 3–13.
301. Аксенова Е. П., Васильев М. А. Проблемы этногонии славянства и его ветвей в академических дискуссиях рубежа 1930–1940-х гг. // Славяноведение. 1993. N 2. С. 86–104.
302. Аксенова Е. П., Горяинов А. Н., Молок Ф. А. Константин Алексеевич Пушкаревич // Славяноведение. 1993. N 6. С. 84–97.
Биографический очерк о научной деятельности известного слависта, посвятившего ряд своих работ истории Белоруссии.
303. Александров Д. Н., Володихин Д. М. Известие Хроники М. Стрыйковского о разгроме Кайдана на Припяти // Россия и Запад: Диалог культур. М., 1996. С. 613–616.
Анализ репрезентативности известий М. Стрыйковского об одном из возможных эпизодов ордыно-русско-литовских отношений во 2-й половине XIII в.

304. Алексеев Л. В. Домонгольская архитектура Полоцкой земли в историческом осмыслении // Российская археология. 1996. N 2. С. 96–110.
305. Алексеев Л. В. Древний Друцк: (Письменные источники, топография, время возникновения). К празднованию тысячелетия Друцка 1001–2001 // Российская археология. 2002. N 1. С. 74–91.
306. Алексеев Л. В. Друцк в XII–XVI вв.: (Общие вопросы истории памятника) // Российская археология. 2002. N 2. С. 81–98.
Анализ материальной истории средневекового Друцка в период независимости и вхождения в состав ВКЛ.
307. Алексеев Л. В. Е. Н. Клетнева — один из первых смоленских археологов // Очерки истории русской и советской археологии. М., 1991. С. 121–136.
Биографический очерк о научной деятельности одного из первых исследователей древностей Белой Руси.
308. Алексеев Л. В. Е. Ф. Канкрин и история открытия «Борисовых камней» в Белоруссии (XII в.) // Российская археология. 1991. N 2. С. 256–265.
309. Алексеев Л. В. Изучение древностей в дореформенной Смоленщине // Очерки истории отечественной археологии / Отв. ред. А. А. Формозов, И. С. Каменецкий. Вып. 2. М., 1998. С. 63–84.
310. Алексеев С. В. К вопросу о происхождении Рогожского летописца: (На монографию Л. Л. Муравьевой «Рогожский летописец XV века») // Русское средневековье. 1999 г.: Духовный мир. М., 1999. С. 127–129.
311. Алексеев Л. В. Крест Евфросинии Полоцкой 1161 г. в средневековье и в позднейшие времена: (К 830-летию знаменитой реликвии) // Российская археология. 1993. N 2. С. 70–78.
Работа посвящена судьбе и роли известной православной святыни на территории Беларуси.
312. Алексеев Л. В. «Менские дреговичи» и полоцкие князья // Российская археология. 1998. N 2. С. 100–112.
313. Алексеев Л. В. «Меньск» и Минск: (К начальной истории белорусской столицы) // Культура славян и Русь: Сборник статей / Редкол.: Ю. С. Кукушкин, Т. Б. Князевская, Т. И. Макарова. М., 1998. С. 375–392.
314. Алексеев Л. В. Мстиславский детинец в XII–XIV вв. (Археологическое исследование) // Российская археология. 1995. N 3. С. 60–76.
Анализ результатов многолетних археологических исследований средневекового Мстиславля.
315. Алексеев Л. В. Судьба Виленского музея древностей // Вопросы истории. 1993. N 4. С. 160–163.
316. Алексеев Л. В. Три научные конференции в Беларуси // Российская археология. 1994. N 1. С. 235–239.
317. Алексеев Л. В. Юбилейная сессия в Гродненском музее (1990) // Российская археология. 1992. N 3. С. 281–283.

318. Алексеев Л. В. XII Археологический съезд в Харькове (1902) // Российская археология. 1992. N 4. С. 192–194.
319. Алексеев Л. В., Колединский Л. В., Метельский А. А. Памяти Михаила Александровича Ткачева (1942–1992) // Российская археология. 1994. N 3. С. 250–252.
320. Андрушайте Ю. В. Международный семинар, посвященный Э. Лауцявичюсу // Археографический ежегодник за 1994 г. М., 1996. С. 364–365.
321. Анненков В. Н., Гаврилова С. Н. Мемориализация полей сражений Могилевщины и их использование в музейной работе // Куликово поле и ратные поля Европы: Прошлое и настоящее: Материалы Международного конгресса «Куликово поле среди ратных полей Европы». Тула, 2002. С. 87–96.
322. Археология: Древняя Русь: Быт и культура / Отв. ред. Б. А. Колчин, Т. И. Макарова. М., 1997.
Анализ материальной культуры древнерусских земель, в том числе и тех, что в XIII–XIV вв. вошли в состав ВКЛ.
323. Белоброва О. А. Симеон Полоцкий — автор вирш к гравюрам Библии Маттиаса Мериана // Труды отдела древнерусской литературы. СПб., 1996. Т. XLIX. С. 526–528.
Выясняется новый источник творчества Симеона Полоцкого.
324. Бобров А. Г. Новгородское летописание XV века. СПб., 2001.
Анализ летописной работы в Новгороде, в том числе известий, сохранивших данные по истории ВКЛ.
325. Бобров А. Г. Новгородско-псковские отношения и Флорентийская Уния // Труды отдела древнерусской литературы. СПб., 1997. Т. L. С. 359–373.
Анализ политических отношений ближайших восточных соседей ВКЛ накануне и после заключения Флорентийской унии.
326. Богатырев С. Н. Историко-генеалогический журнал «Новик» в 1934–1963 гг. // Историческая генеалогия. Екатеринбург; Париж, 1993. Вып. 2. С. 87–113.
Постатейная роспись номеров русского эмигрантского журнала «Новик», где издавались работы, посвященные в том числе истории и генеалогии знати ВКЛ.
327. Богданов В. П., Рукавишников А. В. Взаимоотношения полоцких и смоленских князей в XII – первой трети XIII века // Вопросы истории. 2002. N 10. С. 19–31.
Анализ политических отношений правителей Полоцка и Смоленска накануне монгольского нашествия и образования ВКЛ.
328. Бохун Т. Битва под Москвой // Куликово поле и ратные поля Европы: Прошлое и настоящее: Материалы Международного конгресса «Куликово поле среди ратных полей Европы». Тула, 2002. С. 73–86.
329. Броджи Беркофф Дж. Исследования по литературе средневековой Руси в Италии за последние десятилетия // Славяноведение. 1995. N 2. С. 46–64.

330. Броджи Беркофф Дж. Рец. на кн.: А. С. Мыльников. Картина славянского мира: Взгляд из Восточной Европы: Этногенетические легенды, догадки, протогипотезы XVI – начала XVIII в. СПб., 1996. // Славяноведение. 1999. № 2. С. 111–117.
331. Булыко А. Н. Лексическое наследие Ф. Скорины // Великою ласкою: Францишек Скорина в традициях славянского просветительства. М., 1994. С. 59–65.
332. Булычев А. А. Дионисий Суздальский и его время // Архив русской истории. Ч. I. М., 2002. Вып. 7. С. 7–33.
Обзор деятельности Дионисия Суздальского в период борьбы между Москвой и ВКЛ за обладание киевской митрополией.
333. Бычкова М. Е. Белорусские предки Ивана Грозного // Наш Радавонд. Гродно, 1991. С. 37–39.
334. Бычкова М. Е. Восточные и западные мотивы в памятниках русской генеалогии XVII века // Россия — Восток — Запад: Сборник статей. М., 1998. С. 155–163.
335. Бычкова М. Е. Географические знания в России XVI–XVII вв. (По данным родословных документов) // Исследования по истории России XVI–XVII вв.: Сборник статей в честь 70-летия Я. Е. Водарского / Отв. ред. Э. Г. Истомина. М., 2000. С. 14–26.
336. Бычкова М. Е. Россия и Литва // Россия и страны ближнего зарубежья: История и современность. М., 1995. С. 92–99.
337. Васильев М. А. Рец. на кн.: Славяноведение в СССР: Изучение южных и западных славян: Биобиблиографический словарь. Нью-Йорк, 1993 // Славяноведение. 1993. № 6. С. 104.
338. Водов В. А. Новгород и Флорентийская уния // Восточная Европа в исторической ретроспективе: К 80-летию В. Т. Пашуто / Под ред. Т. Н. Джаксон и Е. А. Мельниковой. М., 1999. С. 42–46.
339. Вознесенский А. В. Сведения и заметки о кириллических печатных книгах. 1. Малая подорожная книжка Францишка Скорины // Труды отдела древнерусской литературы. СПб., 1999. Т. L. С. 337–341.
Анализ фактов, позволяющих рассматривать все части Малой подорожной книги как единое издание.
340. Вознесенский А. В. Служебная Псалтирь в восточнославянском книгопечатании XVI–XVIII вв. // Труды отдела древнерусской литературы. СПб., 1997. Т. L. С. 215–219.
О бытовании, восприятии и влиянии на территории России и Речи Посполитой книг, издаваемых в пределах разных печатных традиций (на примере Псалтыри).
341. Володихин Д. М. Еще раз о княжеской власти в средневековом Полоцке // Вопросы истории. 2000. № 4–5. С. 173–175.
Полемика с А. В. Рукавишниковым о степени репрезентативности белорусско-литовских летописей для реконструкции истории Полоцкой земли долитовского периода.
342. Володихин Д. М. Рец. на кн.: Дворниченко А. Ю. Русские земли Великого княжества Литовского (до начала XVI века): Очерки истории об-

- щины, сословий, государственности. СПб., 1993 // Вопросы истории. 1995. N 8. С. 165–167.
343. Володихин Д. [М.] Современная профессиональная периодика по истории русского средневековья // Русское Средневековье. 1998 г.: Международные отношения. М., 1999. С. 129–136.
344. Восточные славяне в XVII–XVIII вв.: Этническое развитие и культурное взаимодействие: Материалы «круглого стола» // Славяноведение. 2002. N 2. С. 3–35.
345. Генис Й. А. Изразцы Западной Литвы в XIV – первой половине XVI века // Краткие сообщения Института Археологии. Вып. 208. Средневековая археология Восточной Европы. М., 1993. С. 110–117.
346. Гимон Т. В. Отражение в новгородском летописании XII–XIII вв. неновгородских событий // Восточная Европа в древности и средневековье: Контакты, зоны контактов и контактные зоны: XI Чтения памяти В. Т. Пашуто: Материалы конференции / Отв. ред. Е. А. Мельникова. М., 1999. С. 139–144.
- Анализ неновгородских известий, в том числе посвященных ВКЛ.
347. Горский А. А. Брянское княжение в политических взаимоотношениях Смоленска, Москвы и Литвы (XIV в.) // Спорные вопросы отечественной истории XI–XVIII вв.: Тезисы докладов и сообщений Первых чтений, посвященных памяти А. А. Зимина / Отв. ред. Ю. Н. Афанасьев, А. П. Новосельцев. М., 1990. Ч. I. С. 56–57.
348. Горский А. А. К вопросу о составе русского войска на Куликовом поле // Древняя Русь: Вопросы медиевистики. М., 2001. N 4 (6). С. 29–37. Сравнительный анализ состава участников похода на Тверь 1375 г. и битвы на Дону на основе данных Новгородской IV летописи (по списку Дубровского).
349. Горский А. А. О времени и причинах перехода Брянска под власть смоленских князей // Россия в IX–XX веках: Проблемы истории, историографии и источниковедения: Сборник статей и тезисов докладов Вторых чтений, посвященных памяти А. А. Зимина / Сост. С. М. Каштанов, Л. В. Столярова, А. Л. Хорошкевич. М., 1999. С. 118–119.
350. Горяинов А. Н. Трагическая страница биографии В. И. Пичеты в свете одной стенограммы 1928 года // Славяноведение. 2002. N 1. С. 62–71.
351. Граля И. Вступление // Памятники истории Восточной Европы: Источники XV–XVII вв. Т. I. М.; Варшава, 1995.
352. Граля И. Пометы польского дипломата на «Выписке» // Памятники истории Восточной Европы: Источники XV–XVII вв. М.; Варшава, 1997. Т. II. С. 27–32.
353. Граля И., Эскин Ю. М. Введение // Памятники истории Восточной Европы: Источники XV–XVII вв. М.; Варшава, 1998. Т. III. С. 5–7.
354. Граля И., Эскин Ю. М. Предисловие // Памятники истории Восточной Европы: Источники XV–XVII вв. М.; Варшава, 1998. Т. III. С. 11–22.

355. Гримстад К. Славистика между фиордами // Славяноведение. 1992. № 3. С. 101–110.
Основные вехи развития славистики в Норвегии.
356. Грицкевич А. П. Феодалное право земельной собственности в Великом княжестве Литовском в XV–XVI вв. и его соотношение с аналогичным правом в Русском государстве // Великою ласкою: Францишек Скорина в традициях славянского просветительства. М., 1994. С. 36–40.
357. Грицкевич В. П. Белорусские лекари в Московском государстве в XVII веке // Россия в IX–XX веках: Проблемы истории, историографии и источниковедения: Сборник статей и тезисов докладов Вторых чтений, посвященных памяти А. А. Зимина / Сост. С. М. Каштанов, Л. В. Столярова, А. Л. Хорошкевич. М., 1999. С. 119–123.
358. Гусева А. А. Идентификация экземпляров украинских изданий кириллического шрифта второй половины XVI–XVIII вв. // Румянцевские чтения: Материалы научно-практической конференции / Сост. А. И. Илларионова, И. В. Левочкин, В. И. Харламов; Ред. Л. А. Морсина. М., 1996. Ч. 2. С. 163–168.
Освещается проблема определения и научного описания старообрядческих изданий, выходявших на территории Речи Посполитой.
359. Дворниченко А. Ю. История Украины и проблема средневековой восточнославянской государственности // Вестник СПбГУ. Сер. История. Языкознание. Литературоведение. 1992. № 3. С. 13–24.
360. Дворниченко А. Ю. К проблеме восточнославянского политогенеза // Ранние формы политической организации: От первобытности к государственности. М., 1995. С. 294–318.
361. Дворниченко А. Ю. «Служебная система» и военно-служилое государство // Актуальные проблемы дореволюционной отечественной истории. Ижевск, 1993. С. 65–75.
362. Дворянские роды Российской империи. Т. 1. Князья / Авторы-сост.: П. Гребельский, С. Думин, А. Мирвис, А. Шумков, М. Катин-Ярцев; Науч. ред. С. В. Думин. СПб., 1993.
363. Дворянские роды Российской империи. Т. 2. Князья / Авторы-сост.: П. Гребельский, С. Думин, А. Шумков, М. Катин-Ярцев, Т. Ленчевский; Науч. ред. С. В. Думин. СПб., 1995.
364. Демидова Н. Ф. Предисловие // Памятники истории Восточной Европы: Источники XV–XVII вв. М.; Варшава, 1998. Т. III. С. 49–55.
365. Демин А. С. Скорининские предисловия к библейским книгам как литературный цикл // Великою ласкою: Францишек Скорина в традициях славянского просветительства. М., 1994. С. 41–46.
366. Демин А. С. «Слово о погибели Русской земли» и «Задонщина», перенесенные во вторую половину XV века // Древнерусская литература: Тема Запада в XIII–XV вв. и повествовательное творчество /

- О. В. Гладкова, А. С. Демин, Ф. С. Капица, В. М. Кириллин и др.; Отв. ред. О. В. Гладкова. М., 2002. С. 137–143.
367. Демин А. С. Тема Запада и трагические мотивы в Псковской второй летописи // Древнерусская литература: Тема Запада в XIII–XV вв. и повествовательное творчество / О. В. Гладкова, А. С. Демин, Ф. С. Капица, В. М. Кириллин и др.; Отв. ред. О. В. Гладкова. М., 2002. С. 144–150.
Разбор и перевод летописных фрагментов, посвященных описанию взаимоотношений Пскова с западными соседями, в том числе с властью и населением ВКЛ.
368. Дзярновіч О. Імперскі шанс: Союз со Свяшчэннай Рымскай імперыяй як геопалітычная альтэрнатыва для Вялікага княства Літоўскага в першай паловіне XVI стагоддзя // Славяне і іх суседзі: Тезісы XIV канферэнцыі. М., 1995. С. 70–73.
369. Дмитриев М. В. Изменения в идейной и культурной жизни Речи Посполитой в эпоху Реформации и православное общество // Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI – начале XVII века. М., 1996. Ч. I. С. 42–60.
370. Дмитриев М. В. Посольство Ипатия Потия и Кирилла Терлецкого в Рим в 1595–1596 гг. // Славяноведение. 1996. N 2. С. 3–21.
История одного из важных посольств православных иерархов ВКЛ в Рим, предшествовавших заключению Брестской унии 1596 г.
371. Дмитриев М. В. Рец. на кн.: Плохий С. Н. Папство и Украина: Политика римской курии на украинских землях в XVI–XVIII вв. Киев, 1989 // Советское славяноведение. 1991 N 3. С. 88–91.
372. Дмитриев М. В. Рец. на кн.: Bushkovitch P. Religion and Society in Russia. The 16th Century. New York; Oxford, 1992. VII // Исследования по истории Украины и Белоруссии. М., 1995. Вып. 1. С. 188–193.
373. Дмитриев М. В. Характер первых контактов православного и католического общества в эпоху Контрреформации // Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI – начале XVII века. М., 1996. Ч. I. С. 61–84.
374. Дмитриев М. В. Центробежные и центростремительные тенденции в развитии европейского христианства в XVI–XVII вв. // Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI – начале XVII века. М., 1996. Ч. I. С. 15–32.
375. Дмитриев М. В. Центр украинистики и белорусистики в Московском государственном университете в 1999–2000 гг. // Славяноведение. 2001. N 2. С. 111–113.
376. Дмитриев М. В., Старостина И. П., Хорошкевич А. Л. Михалон Литвин и его трактат // Михалон Литвин. О нравах татар, литовцев и москвитян. М., 1994. С. 6–56.
Анализ биографических данных об авторе трактата, его политических и исторических представлений.

377. Досталь М. Ю. Неопубликованная статья А. А. Кизеветтера по проблемам славянской идеологии // Славяноведение. 1993. № 4. С. 81–94 (с публикацией текста статьи — с. 83–94).
378. Древнерусская литература: Восприятие Запада в XI–XIV вв. / О. В. Гладкова, А. С. Демин, Ф. С. Капица, В. М. Кириллин и др.; Отв. ред. А. А. Косоруков. М., 1996.
379. Древнерусская литература: Тема Запада в XIII–XV вв. и повествовательное творчество / О. В. Гладкова, А. С. Демин, Ф. С. Капица, В. М. Кириллин и др.; Отв. ред. О. В. Гладкова. М., 2002.
Публикация и перевод с комментариями древнерусских источников, отражающих восприятие на Руси своих западных соседей, в том числе и населения ВКЛ.
380. Еремеев И. И. Средневековый Усвят: Проблемы ранней истории // Новгород и Новгородская земля: История и археология / Отв. ред. В. Л. Янин. Новгород, 1997. Вып. 11. С. 260–274.
Первый комплексный анализ источников по истории одного из средневековых центров Полоцкой земли — г. Усвята.
381. Ерусалимский К. Ю. Андрей Курбский и Иван Грозный: Борьба филологий: (По поводу двух работ В. В. Калугина) // *Russia Mediaevalis*. М nchen, 2001. Т. X, fasc. 1. S. 303–324.
382. Ерусалимский К. Ю. К вопросу об исторических представлениях Курбского // Сообщения Ростовского музея. Ростов, 2002. Вып. XII. С. 33–52.
383. Ершевский Б. Д. Материалы археологии Дрогичина на реке Западный Буг в письмах 80-х – 90-х гг. XIX в. Н. П. Авенариуса к Д. Я. Самоквасову: (По документам отдела письменных источников ГИМа) // Новгород и Новгородская земля: История и археология / Отв. ред. В. Л. Янин. Новгород, 1997. Вып. 11. С. 382–391.
384. Жакова Н. К. Международный семинар по славянской Библии // Советское славяноведение. 1991. № 3. С. 106–108.
385. Жилина Н. В. Рец. на кн.: Алексеев Л. В., Макарова Т. И., Кузьмич Н. П. Крест — хранитель всея вселенныя. Минск, 1996 // Российская археология. 1998. № 4. С. 121–122.
386. Заборовский Л. В. Греки — политические агенты на международной арене Восточной, Центральной, Юго-Восточной и Северной Европы в 50-х гг. XVII в.: о. Даниил Афинянин // Славяне и их соседи: Тезисы XIII конференции. М., 1994. С. 66–70.
387. Заборовский Л. В. Некоторые вопросы формирования империй раннего нового времени // Славяне и их соседи. М., 1999. Вып. 9. С. 168–179.
Анализ принципов формирования империй в Западной Европе на фоне развития политической системы Речи Посполитой.
388. Звонарева Л. [У.] Попытки синтеза католицизма и православия в текстах Симеона Полоцкого // *Katolicyzm w Rosji i Prawoslawie w Polsce*

- (XI–XX вв.) — Католицизм в России и Православие в Польше (XI–XX вв.). Варшава, 1997. С. 149–161.
389. Звонарева Л. У. Экфрасис в книгах Ф. Скорины и поэзии Симеона Полоцкого // Великою ласкою: Францишек Скорина в традициях славянского просветительства. М., 1994. С. 52–58.
390. Зимин А. А. Побег князя Андрея Курбского в Литву // Русский родословец. М., 2002. N 1 (2). С. 44–48.
Причины побега князя А. М. Курбского в ВКЛ.
391. Зимин А. А. Текстология Пространной редакции Разрядных книг (за 1475–1537 гг.) // Архив русской истории. М., 1992. Вып. 11. С. 149–170.
Текстология и датировка военных походов великих князей Москвы, в том числе и против ВКЛ.
392. Зинкявичюс З. Древнейшие литовские тексты до Мартина Мажвидаса // Славяноведение. 1999. N 5. С. 33–36.
393. Ивинский П. И. Ф. Скорина и возникновение литовского книгопечатания: Изучение вопроса // Великою ласкою: Францишек Скорина в традициях славянского просветительства. М., 1994. С. 80–86.
394. Илюшин А. А. Славяно-русские силлабические переводы польских стихов Симеона Полоцкого // Герменевтика древнерусской литературы: XVII – начало XVIII вв. / Отв. ред. А. С. Демин. М., 1994. Сборник 4. С. 136–164.
395. Исаевич Я. Д. «Греческое» и «латинское» наследие в украинской и белорусской культуре XIV–XVIII вв.: Символическое значение и реальное содержание // Славяне и их соседи: Тезисы XIII конференции. М., 1994. С. 52–54.
396. Кавко А. К. Сеятель хвалы Христовой: О просветительстве Скорины // Великою ласкою: Францишек Скорина в традициях славянского просветительства. М., 1994. С. 23–28.
397. Казаков Р. Б. Летописный «Список русских городов дальних и ближних» в исторической науке первой четверти XIX века: Н. М. Карамзин и З. Я. Доленга-Ходаковский // Археографический ежегодник за 2000 г. М., 2001. С. 169–178.
398. Калинина А. Н. «Призвание» Довмонта: к проблеме появления литовского князя на русском столе // Прошлое Новгорода и Новгородской земли: Материалы научной конференции: В 2 ч. / Сост. В. Ф. Андреев. Великий Новгород, 2001. Ч. I. С. 59–64.
399. Капица Ф. С. Летописная «Повесть о побоище великого князя Витовта с Темир Кутлуем» // Древнерусская литература: Тема Запада в XIII–XV вв. и повествовательное творчество / О. В. Гладкова, А. С. Демин, Ф. С. Капица, В. М. Кириллин и др.; Отв. ред. О. В. Гладкова. М., 2002. С. 100–103.
400. Каштанов С. М. О титуле московских государей в XV–XVIII вв. // Россия в IX–XX веках: Проблемы истории, историографии и источ-

- никоведения: Сборник статей и тезисов докладов Вторых чтений, посвященных памяти А. А. Зимина / Сост. С. М. Каштанов, Л. В. Столярова, А. Л. Хорошкевич. М., 1999. С. 181–187.
401. Кириллин В. М. Западный мир в восприятии Симеона Суздальского и его современников — участников Ферраро-Флорентийского собора // Древнерусская литература: Тема Запада в XIII–XV вв. и повествовательное творчество / О. В. Гладкова, А. С. Демин, Ф. С. Капица, В. М. Кириллин и др.; Отв. ред. О. В. Гладкова. М., 2002. С. 104–136.
402. Кирьянова Н. А. Сельскохозяйственные культуры и системы земледелия в лесной зоне Руси XI–XV вв. М., 1992.
403. Кистерев С. Н. Славяно-русские материалы VI–XV веков в журнале «Российская археология» в 1992 году // Архив русской истории. М., 1994. Вып. 4. С. 223–233.
404. Кистерев С. Н. Славяно-русские материалы в журнале «Российская археология» в 1993 году // Архив русской истории. М., 1995. Вып. 6. С. 252–266.
405. Ковалев А. Н. Западная агрессия в начале XVII в. в изображении Авраамия Палицына // Древняя Русь и Запад: Научная конференция: Книга резюме / Отв. ред. В. М. Кириллин. М., 1996. С. 157–159.
406. Ковтун Л. С. Язык высокой книжности в трактовке лексикографов восточных славян XVI века // Труды отдела древнерусской литературы. СПб., 1993. Т. XLVIII. С. 254–257.
Прослеживается тесная связь лексикографии Северо-Восточной и Юго-Западной Руси на рубеже XVI–XVII вв.
407. Конон В. М. Гуманистический идеал Ф. Скорины в контексте славянской социальной этики // Великою ласкою: Францишек Скорина в традициях славянского просветительства. М., 1994. С. 18–22.
408. Конявская Е. Л. К вопросу об особенностях «Жития Авраамия Смоленского» // Древняя Русь: Вопросы медиевистики. М., 2001. N 1 (3). С. 111–113.
409. Косоруков А. А. Изображение Литвы в повестях о Куликовской битве // Древнерусская литература: Тема Запада в XIII–XV вв. и повествовательное творчество / О. В. Гладкова, А. С. Демин, Ф. С. Капица, В. М. Кириллин и др.; Отв. ред. О. В. Гладкова. М., 2002. С. 38–67.
410. Котляр Н. Ф. Галицко-Волынская летопись: (Источники, структура, жанровые и идейные особенности) // Древнейшие государства на территории Восточной Европы: Материалы и исследования, 1995 год / Отв. ред. Е. А. Мельникова. М., 1997. С. 80–165.
411. Котляр Н. Ф. Договорные отношения галицких и волынских князей с иноземными государями (XII–XIII вв.) // Восточная Европа в древности и средневековье: Международная договорная практика Древней Руси: IX Чтения памяти В. Т. Пашуто: Материалы к конференции / Отв. ред. Е. А. Мельникова. М., 1997. С. 28–32.
412. Кром М. М. Введение // Памятники истории Восточной Европы: Источники XV–XVII вв. М.; Варшава, 2002. Т. VI. С. 5–22.

413. Кром М. М. «Записки» С. Герберштейна и польские известия о регентстве Елены Глинской // *Вспомогательные исторические дисциплины*. СПб., 1994. Т. XXV. С. 77–86.
414. Кром М. М. Новые книги по истории славянских земель Великого княжества Литовского (Дворниченко А. Ю. Русские земли Великого княжества Литовского (до начала XVI века): Очерки истории общины, сословий, государственности. СПб.: Изд-во СПб. Ун-та, 1993; Яковенко Н. Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). Київ: Наукова думка, 1993) // *Архив русской истории*. М., 1994. Вып. 5. С. 248–259.
415. Кром М. М. Радзивилловские акты в фондах Российской национальной библиотеки: Перспективы изучения и публикации // *Lietuvos Metrika. 1991–1996 metų tyrimų rezultatai*. Vilnius, 1998. P. 229–234.
416. Кром М. М. Сведения по истории России конца XV – первой трети XVI в. в Хронике Бернарда Ваповского // *Россия в IX–XX веках: Проблемы истории, историографии и источниковедения: Сборник статей и тезисов докладов Вторых чтений, посвященных памяти А. А. Зимина* / Сост. С. М. Каштанов, Л. В. Столярова, А. Л. Хорошкевич. М., 1999. С. 229–232.
417. Круглова Т. А. О датировке жалованной грамоты киевским мещанам (из Литовской метрики) // *Архив русской истории*. М., 1993. Вып. 3. С. 125–144.
418. Круминг А. А. «Псалтирь Рифмотворная» Симеона Полоцкого (1680) в перепечатках Андрея Решетникова (1809 и 1811) // *Славяноведение*. 2001. № 1. С. 63–75.
419. Кузнецов А. А. Характеристика политических отношений смоленских и владимирских князей в XII – первой половине XIII века // *Мининские чтения: Материалы докладов научных конференций* / Отв. ред. В. П. Макарихин. Нижний Новгород, 2001. С. 37–45.
Оценка взаимоотношений правителей Смоленска и Владимира на Клязьме накануне монгольского нашествия на Русь и образования ВКЛ.
420. Кузнецов В. И., Кулакова И. П. Предисловие // *Памятники Смутного времени. Тушинский вор: личность, окружение, время: Документы и материалы*. М., 2001. С. 7–35.
Обзор историографии и характеристика источников, сохранивших наиболее яркие данные о личности Лжедмитрия II.
421. Кузьмин А. В. Из истории генеалогических связей русского провинциального дворянства. (Ч. I: Жабины, Бувевские и их родичи во второй половине XV – первой трети XVII в.) // <http://www.main.vsu.ru/~CdH/Articles/04-04a.htm>
Генеалогия и публикация источников по истории служивших в ВКЛ и Москве представителей рода Жабиных, Демьяновых, Боевских, Бувевичей-Выжлятинских.

422. Кузьмин А. В. Формирование властной элиты Северо-Восточной Руси XIII–XV вв.: проблема источников и генеалогии // Теоретико-методологические проблемы исторического познания: Материалы Международной научной конференции / Под ред. В. Н. Сидорцова, В. С. Кошелева, Я. С. Яскевич. Мн., 2000. Т. 2. С. 217–219.
423. Кузьминова Е. А. Экзегеза грамматики Юго-Западной Руси конца XVI–XVII века // Древняя Русь: Вопросы медиевистики. М., 2000. N 1. С. 65–70.
424. Куксина Е. Пером и саблей // Мархоцкий Н. История Московской войны. М., 2000. С. 5–23.
Биографический и творческий очерк деятельности польского шляхтича — автора «Истории Московской войны».
425. Кукушкина М. В. К вопросу о месте происхождения Радзивилловской летописи в списке XV века // Труды отдела древнерусской литературы. СПб., 1997. Т. L. С. 374–383.
Предлагается версия, согласно которой список 90-х гг. XV в. Радзивилловской летописи был переписан выходцем из белорусских земель в стенах Кирилло-Белозерского монастыря.
426. Кукушкина М. В. Радзивилловская летопись: из истории подготовки факсимильного издания 1994 г. // Археографический ежегодник за 1995 г. М., 1997. С. 140–147.
427. Курбатов О. А. Рец. на кн.: Сагановіч Г. Невядомая вайна 1654–1667. Мн., 1995 // Архив русской истории. М., 2002. Вып. 7. С. 339–344.
428. Кяупене Ю. Проблемы Кревского акта от 14 августа 1385 года в истории и историографии польско-литовских уний // Восточная Европа в древности и средневековье: X Чтения к 80-летию В. Т. Пашуто: Материалы к конференции / Отв. ред. Е. А. Мельникова. М., 1998. С. 60–62.
429. Лабынцев Ю. А. Греко-«славенские» эпитафии Евфимия Чудовского // Славяноведение. 1992. N 2. С. 102–108.
430. Лабынцев Ю. А. Древнелитовская кирилловская письменная традиция и «Катехизис» М. Мажвидаса // Славяноведение. 1999. N 5. С. 48–51.
431. Лабынцев Ю. А. Интегральное исследование о белорусских и украинских «Литургиконах» XVI–XIX вв. // Бюллетень МАИРСК. 1992. N 26. С. 107–108.
432. Лабынцев Ю. А. Немецкая духовная культура на пограничье Центральной и Восточной Европы: Подляшская земля и Супрасль до начала XX столетия // Славяне и их соседи: Тезисы 16 конференции. М., 1997. С. 71–76.
433. Лабынцев Ю. А. Рец. на кн.: Біблія: Факсімільнае ўзнаўленне Бібліі, выдадзенай Францыскам Скарынаю ў 1517–1519 гадах: У 3 тамах. Мн., 1990–1991. Т. 1–3 // Славяноведение. 1993. N 1. С. 115–117.

434. Лабынцев Ю. А. Рец. на кн.: Русь — Литва — Беларусь: Проблемы национального самосознания в историографии и культурологии: По материалам Международной научной конференции, посвященной 90-летию Н. Н. Улащика (Москва, 31 января 1996 г.). М., 1997 // Славяноведение. 1999. N 1. С. 107–109.
435. Лабынцев Ю. А. Рец. на кн.: Białokozowicz B. Między Wschodem a Zachodem: Z dziejów formowania się białoruskiej świadomości narodowej. Białyostok, 1998 // Славяноведение. 2000. N 1. С. 112–115.
436. Лабынцев Ю. А. Рец. на кн.: Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, 1564–1995 / Opracował L. Grzebiec SJ przy współpracy zespołu jezuitów. Kraków, 1996 // Славяноведение. 2000. N 2. С. 101–102.
437. Лабынцев Ю. А. Рец. на кн.: Mironowicz A. Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku. Białyostok, 1991 // Славяноведение. 1993. N 3. С. 118–119.
438. Лабынцев Ю. А., Щавинская Л. Л. Научно-исследовательская экспедиция 1996 года «Книжная культура православной Польши» и ее итоги // Славяноведение. 1998. N 4. С. 83–90.
439. Лабынцев Ю. А., Щавинская Л. Л. Рец. на кн.: Studia Russica. Budapest, 1999. T. XVII // Славяноведение. 2000. N 2. С. 106–109.
440. Лабынцев Ю. А., Щавинская Л. Л. Супрасльскі церковнаславяно-польскі словарь 1722 г. Мн., 1995.
441. Лабынцев Ю. А., Щавинская Л. Л. Некоторые обстоятельства и средства поддержания белорусско-украинской униатской литургической практики в XVII–XIX вв. // Древняя Русь: Вопросы медиевистики. М., 2000. N 2. С. 125–137.
442. Лазутка С., Гудавичюс Э. Привилегия евреям Витаутаса Великого 1388 года. М.; Иерусалим, 1993.
443. Лаптева Л. П. Рец. на кн.: Пашуто В. Т. Русские историки-эмигранты в Европе. М., 1992 // Славяноведение. 1993. N 4. С. 109–112.
444. Левшун Л. В. К проблеме «христианского» и «ренессансного гуманизма» в творчестве Франциска Скорины // Великою ласкою: Францишек Скорина в традициях славянского просветительства. М., 1994. С. 29–35.
445. Лециловская И. И. Идеи общности славян в культурах славянских народов: (Конец XVIII – первая половина XIX в.) // Славянский вопрос: Вехи истории: Светлой памяти В. А. Дьякова посвящается / Отв. ред. М. Ю. Досталь. М., 1997. С. 20–42.
Рассматриваются типологические особенности славянской идеи в культуре славянских народов в конце XVIII – начале XIX вв.
446. Линд Дж. Большая государственная печать Ивана IV и использованные в ней некоторые геральдические символы времен Ливонской войны / Пер. Н. Охотиной-Линд // Архив русской истории. М., 1994. Вып. 5. С. 201–226.

- Перевод на русский язык статьи Дж. Линд о государственной символике и титулатуре Ивана IV в годы Ливонской войны.
447. Литаврин Г. Г., Флоря Б. Н. Общее и особенное в этническом самосознании славян в XV веке // Этническое самосознание славян в XV столетии / Отв. ред. Г. Г. Литаврин. М., 1995. С. 216–239.
448. Литвина А. Ф. Рец. на кн.: Языки в Великом княжестве Литовском и странах современной Центральной и Восточной Европы: Миграция слов, выражений и идей // Будапешт, 2000. Vol. XVIII // Славяноведение. 2002. N 2. С. 153–155.
449. Литература Древней Руси: Биобиблиографический словарь / Сост. Л. В. Соколова; Под ред. О. В. Творогова. М., 1996.
450. Литература и культура Древней Руси: Словарь-справочник / О. М. Анисимова, В. В. Кусков, М. П. Одесский, П. В. Пятнов; Под ред. В. В. Кускова. М., 1994.
451. Лифшиц А. Л. Рец. на кн.: Столярова Л. В. Свод записей писцов, художников и переплетчиков древнерусских пергаменных кодексов XI–XIV вв. М., 2000 // Славяноведение. 2001. N 2. С. 96–98.
452. Ломизе Е. М. К вопросу о восприятии Ферраро-Флорентийского собора русской делегацией: (Анализ сведений Симеона Суздальского) // Славяне и их соседи. М., 1996. Вып. 6. С. 140–152.
453. Ломизе Е. М. Письменные источники сведений о Флорентийской унии на Московской Руси в середине XV века // Россия и Христианский Восток / Отв. ред. Б. Л. Фонкич. М., 1997. Вып. 1. С. 69–85.
454. Лосева О. В. О землетрясениях в греческих и древнерусских месяцесловах и об особенностях Холмского Евангелия XIII века // Записки Отдела Рукописей Российской государственной библиотеки. М., 2000. Вып. 51. С. 339–349.
455. Лосева О. В. Периодизация древнерусских месяцесловов XI–XIV века // Древняя Русь: Вопросы медиевистики. М., 2001. N 2 (4). С. 15–36.
456. Лурье Я. С. История России в летописании и в восприятии Нового времени // Лурье Я. С. Россия древняя и Россия новая: (Избранное). СПб., 1997. С. 11–172.
457. Лурье Я. С. Как установилась автокефалия русской церкви в XV в.? // Вспомогательные исторические дисциплины. Л., 1991. Т. XXIII. С. 181–197.
458. Люстров М. Ю. Европа и европейцы в Галицко-Волынской летописи // Древнерусская литература: Тема Запада в XIII–XV вв. и повествовательное творчество / О. В. Гладкова, А. С. Демин, Ф. С. Капица, В. М. Кириллин и др.; Отв. ред. О. В. Гладкова. М., 2002. С. 9–25.
459. Макарий (Булгаков), митрополит Московский и Коломенский. История русской церкви. Кн. 3: История Русской Церкви в период постепенного перехода ее к самостоятельности (1240–1589). Отдел 1. Состоя-

- ние Русской Церкви от митрополита Кирилла II до митрополита святого Ионы, или в период монгольский (1240–1448). М., 1995. 703 с.
460. Макарий (Булгаков), митрополит Московский и Коломенский. История русской церкви. Кн. 4: История Русской Церкви в период постепенного перехода ее к самостоятельности (1240–1589). Отдел 2. Состояние Русской Церкви от митрополита святого Ионы до патриарха Иова, или в период разделения ее на две митрополии (1448–1589). М., 1996. Ч. 1. 591 с.; Ч. 2. 439 с.
461. Макарий (Булгаков), митрополит Московский и Коломенский. История русской церкви. Кн. 5: Период разделения Русской Церкви на две митрополии: История Западнорусской, или Литовской, митрополии (1458–1596). М., 1996. 559 с.
462. Макарий (Булгаков), митрополит Московский и Коломенский. История русской церкви. Кн. 6: Период самостоятельности Русской Церкви (1589–1881). Патриаршество в России (1589–1720). Отдел 1: Патриаршество Московское и всея Великия России и Западнорусская митрополия (1589–1654). М., 1996. 799 с.
463. Макарий (Булгаков), митрополит Московский и Коломенский. История русской церкви. Кн. 7: Период самостоятельности Русской Церкви (1589–1881). Патриаршество в России (1589–1720). Отдел 2: Патриаршество Московское и всея Великия, и Малыя, и Белья России — воссоединение Западнорусской Церкви с Восточнорусской (1654–1667). М., 1996. 671 с.
- Переиздание классического труда по истории Русской Православной церкви, снабженное подробными научными комментариями и справочно-библиографическими материалами.
464. Малов В. Н. Западные рукописи в провинциальных хранилищах России // Археографический ежегодник за 2000 г. М., 2001. С. 340–347.
465. Мальдзис А. И. Франциск Скорина как поборник идеи национального духовного единства // Великою ласкою: Францишек Скорина в традициях славянского просветительства. М., 1994. С. 14–17.
466. Маркасова Е. В. К вопросу о соотношении древнерусской литературной традиции и поэтики польского барокко в виршах Симеона Полоцкого // Труды отдела древнерусской литературы. СПб., 1997. Т. L. С. 144–148.
467. Матузова В. И. Английская знать в крестовых походах на Пруссию и Литву (XIV в.) // Восточная Европа в древности и средневековье. Спорные проблемы истории: Чтения памяти В. Т. Пашуто: Тезисы докладов / Отв. ред. А. П. Новосельцев. М., 1993. С. 50–51.
468. Матузова В. И. Борьба за Полоцк в «Новой прусской хронике» Виганда Марбургского // Норна у источника Судьбы: Сборник статей в честь Е. А. Мельниковой / Отв. ред. Т. Н. Джаксон. М., 2001. С. 254–258 (с публикацией и переводом фрагмента источника — с. 256–258).

469. Матузова В. И. Древние пруссы глазами хрониста немецкого ордена: (Об одном фрагменте «Хроники земли Прусской» Петра из Дусбурга) // Восточная Европа в древности и средневековье: X Чтения памяти В. Т. Пашуто: Материалы к конференции / Отв. ред. Е. А. Мельникова. М., 1998. С. 66–67.
470. Матузова В. И. Создание исторической памяти: (Ранние исторические сочинения Тевтонского Ордена в Пруссии) // Восточная Европа в древности и средневековье: Историческая память и формы ее воплощения: XII Чтения памяти В. Т. Пашуто: Материалы конференции / Отв. ред. Е. А. Мельникова. М., 2000. С. 10–14.
471. Медушевский А. Н. Конференция советских и польских историков в Ольштыне // Советское славяноведение. 1991. N 3. С. 105–106.
472. Медынцева А. А. Грамотность в Древней Руси: (По памятникам эпиграфики X – первой половины XIII века). М., 2000.
473. Мельников Г. П. Конференция «Славяне и их соседи», посвященная 70-летию со дня рождения В. Д. Королюка // Советское славяноведение. 1991. N 5. С. 100–101.
474. Мельников Г. П. XI конференция из цикла «Славяне и их соседи» // Славяноведение. 1992. N 4. С. 123–124.
475. Мельников Г. П. Славяне и их соседи: Еврейское население в феодальной Европе // Славяноведение. 1993. N 6. С. 101–103.
476. Мельникова А. С. Средневековая русская нумизматика в советских исследованиях 1950–1980-х гг. // Вспомогательные исторические дисциплины. Л., 1991. Т. XXII. С. 5–24.
477. Морозов Б. Н. «Выписка из Посольских книг» о сношениях Российского государства с Польско-Литовским за 1487–1572 гг. // Памятники истории Восточной Европы: Источники XV–XVII вв. М.; Варшава, 1997. Т. II. С. 13–25.
478. Морозова Л. Е. Смута в России начала XVII в. в сочинениях ее современников // Культура средневековой Москвы: XVII век / Авторы-сост. Л. А. Беляев, Т. И. Макаров, С. З. Чернов; Отв. ред. Б. А. Рыбаков. М., 1999. С. 249–278.
479. Морозова С. В. Немецкая книга XVI–XVIII вв. в монастырских библиотеках Беларуси // Славяне и их соседи: Тезисы XVI конференции. М., 1997. С. 106–109.
480. Муравьев В. А. Новый украинский историко-археографический сборник // Археографический ежегодник за 1998 г. М., 1999. С. 325–328.
481. Муравьева Л. Л. Рогожский летописец XV века. М., 1998.
482. Мыльников А. С. Мифологемы славянского этногенеза XVI – начала XVIII века: Концептуальный проспект проблемы // Славяне и их соседи. М., 1998. Вып. 8. С. 97–106.
483. Мыльников А. С. Рец. на кн.: Этническое самосознание славян в XV столетии. М., 1995 // Славяноведение. 1996. N 6. С. 92–94.

484. Назаренко А. В. Два лица одной России: К выходу в свет книги В. Т. Пашуто «Русские историки-эмигранты в Европе». М., 1992 // Славяноведение. 1993. N 4. С. 112–119.
485. Назарова Е. Л. Ливония между империей и Русью (Конец XII – начало XIII века) // Славяне и их соседи. М., 1998. Вып. 8. С. 64–73.
486. Назарова Е. Л. Местная знать Ливонии как фактор сохранения наций в Латвии и Эстонии // Элита и этнос средневековья. М., 1995. С. 238–246.
487. Назарова Е. Л. Низовские дружины в ливонской политике новгородских князей: 20–60-е гг. XIII века // История и культура Ростовской земли, 1997 г.: Материалы научной конференции / Гл. ред. А. Г. Мельник. Ростов, 1998. С. 15–19.
488. Назарова Е. Л. Регион Западной Двины в эпоху смены политического влияния: Конец XII века // Контактные зоны в истории Восточной Европы. М., 1995.
489. Назарова Е. Л. Рец. на кн.: INDRI
Хроника Генриха. Перевод А. Фелдхунса / Предисл. и коммент. Э. Мугуревича // Средние века. М., 1997. Вып. 59. С. 319–320.
490. Назарова Е. Л. Русско-латгальские контакты в XII–XIII вв. в свете генеалогии князей Ерсики и Кокнесе // Древнейшие государства на территории Восточной Европы: Материалы и исследования, 1992–1993 гг. / Отв. ред. А. П. Новосельцев. М., 1995. С. 182–196.
491. Назарова Е. Л. Спорный вопрос истории Полоцкой земли в латышской историографии конца XIX – начала XX в. // Образование древнерусского государства: Спорные проблемы: Чтения памяти В. Т. Пашуто: Тезисы докладов / Отв. ред. А. П. Новосельцев. М., 1992. С. 53–56.
492. Нарбут А. Н. Родословная рода Франциска Скорины // Великою ласкою: Францишек Скорина в традициях славянского просветительства. М., 1994. С. 87–91.
493. Немировский Е. Л. Апостол 1512 г. Франциска Скорины из собрания В. И. Григоровича // Румянцевские чтения: Тезисы докладов и сообщений научно-практической конференции / Сост. Л. И. Илларионова. М., 1996. С. 135–137.
Анализ состава Апостола 1512 г. — самого полного экземпляра виленского издания Апостола Ф. Скорины.
494. Немировский Е. Л. Неатрибутированное виленское издание, вышедшее до июля 1572 года // Румянцевские чтения: Материалы научно-практической конференции / Сост. А. И. Илларионова, И. В. Левочкин, В. И. Харламов; Ред. Л. А. Морсина. М., 1996. Ч. 2. С. 225–227.
Изучение дефектного экземпляра Часовника, инициалы которого, по мнению исследователя, копируют преимущественно буквицы из изданий Ф. Скорины.

495. Никулина М. В. Рец на кн.: Смирнов С. В. Очерк истории славяноведения в России: Учебное пособие. Таллинн, 1993 // Славяноведение. 1995. N 1. С. 112–116.
496. Новикова О. Л. К истории изучения Супрасльского летописного сборника в первой трети XIX века // Труды отдела древнерусской литературы. СПб., 1997. Т. L. С. 384–386.
История археографического и источниковедческого изучения знаменитого Супрасльского сборника 1-й половины XVI в.
497. Новосельский А. А. Исследования по истории эпохи феодализма: (Научное наследие). М., 1994.
Один из очерков посвящен судьбе Белозерского уезда в период Смуты в начале XVII в.
498. Опарина Т. А. «Книги литовской печати» в «спецхране» Московского Кремля // Славяноведение. 2002. N 2. С. 140–148.
Анализ состава изданных в ВКЛ книг XVI–XVII вв., хранившихся в московских приказах.
499. Орел В. Рец. на кн.: The Five Biblical Scrolls in a Sixteenth — Century Jewish / Translation and notes by M. Altbauer; Concordance compiled by M. Taube. Ierusalem, 1992 // Славяноведение. 1995. N 2. С. 107–109.
500. Панова Т. Д., Колызин А. М. Клад монет начала XVII века из Московского Кремля // Культура средневековой Москвы: XVII век / Авторы-сост. Л. А. Беляев, Т. И. Макаров, С. З. Чернов; Отв. ред. Б. А. Рыбаков. М., 1999. С. 249–278, 361–366.
Анализ монетного клада периода Смуты, в состав которого входили и редкие экземпляры монет польского короля Сигизмунда III Вазы.
501. Пашуто В. Т. Русские историки-эмигранты в Европе. М., 1992.
Анализ научного наследия русских историков-славистов, работавших после 1917 г. в Европе.
502. Перхавко В. Б. Средневековая Русь и международная торговля хлебом // Россия в IX–XX веках: Проблемы истории, историографии и источниковедения: Сборник статей и тезисов докладов Вторых чтений, посвященных памяти А. А. Зимина / Сост. С. М. Каштанов, Л. В. Столярова, А. Л. Хорошкевич. М., 1999. С. 330–334.
503. Петрашкевич А. Л. Энциклопедия «Францыск Скарына і яго час» и проблемы скориноведения // Великою ласкою: Францишек Скорина в традициях славянского просветительства. М., 1994. С. 92–94.
504. Петров А. Е. «...Похвала великому князю Дмитрию Ивановичю и брату его князю Владимиру Андреевичю» (Памятники Куликовского цикла / Гл. ред. Б. А. Рыбаков; Ред. В. А. Кучкин. СПб.: Русско-Балтийский информационный центр БЛИЦ, 1998.) // Древняя Русь: Вопросы медиевистики. М., 2002. N 2. С. 138–146.
505. Петров К. В. К изучению сборников с документами XVI–XVII в. из собрания РНБ (Q. IV. 70. Ч. 1–4) // Опыты по источниковедению: Древнерусская книжность: Археография, палеография, кодикология /

Сост. М. А. Шибаев; Науч. ред. Е. В. Крушельницкая. СПб., 1999. С. 77–99.

В статье рассматривается структура, датировка и анализ содержания военно-дипломатических документов России, затрагивающих ее отношения, в том числе с ВКЛ и Речью Посполитой (таких, например, как книга Полоцкого похода 1563 г.) от времени правления Ивана Грозного до Василия Шуйского включительно.

506. Петров К. В. Посольская книга 1500–1505 гг.: (Некоторые наблюдения над текстом и рукописью) // Прошлое Новгорода и Новгородской земли: Материалы научной конференции: В 2 ч. / Сост. В. Ф. Андреев. Великий Новгород, 2001. Ч. I. С. 134–137.

Палеографический анализ одной из ранних посольских книг, отражающей взаимоотношения Москвы и Литвы на рубеже XV–XVI вв.

507. Петрухин В. Я. Славяне: Учебное пособие для дополнительного образования. М., 1997. (Серия «Иллюстрированная мировая история».)

508. Приселков М. Д. Летописание Западной Украины и Белоруссии // Приселков М. Д. История русского летописания XI–XV вв. СПб., 1996. С. 283–304.

История памятников и летописной работы на древнерусских землях ВКЛ.

509. Пуцко В. Г. Художественное оформление изданий Франциска Скорины как историко-культурная проблема // Великою ласкою: Франциск Скорина в традициях славянского просветительства. М., 1994. С. 74–79.

510. Романова О. В. О хронологии Галицко-Волынской летописи XIII века по Ипатьевскому списку // Прошлое Новгорода и Новгородской земли: Материалы научной конференции / Сост. В. Ф. Андреев. Новгород, 1997. С. 66–70.

Палеографические наблюдения над датами, заимствованными из Новгородской первой летописи, находящимися в рукописи Галицко-Волынской летописи.

511. Рукавишников А. В. Некоторые вопросы истории Полоцкой земли домонгольского периода // Русское средневековье: Источники. 2000–2001 гг. М., 2002. С. 40–69.

Анализ источников по истории Полоцка до его вхождения в состав ВКЛ, в том числе и памятников белорусско-литовского летописания.

512. Рукавишников А. В. Новгород и Полоцк в XII – первой половине XIII вв. История взаимоотношений // Прошлое Новгорода и Новгородской земли: Материалы научной конференции / Сост. В. Ф. Андреев. Великий Новгород, 1999. Ч. I. С. 37–41.

Анализ политики полоцких князей до образования ВКЛ.

513. Рукавишников А. В. Об организации власти в Полоцке в конце XII – середине XIII века // Вопросы истории. 1999. N 3. С. 116–124.

514. Рукавишников А. В. Общественный строй Полоцка в конце XII – первой половине XIII в.: (По материалам «Хроники Польской»

- М. Стрыйковского) // Сборник Русского исторического общества. М., 2000. Т. 2 (150). С. 268–274.
Анализ источников XVI в. об общественном строе Полоцка до его вхождения в состав ВКЛ.
515. Рукавишников А. В. Почему полоцкие князья были сосланы в Византию: Свидетельства источников // Древняя Русь: Вопросы медиевистики. М., 2003. № 2 (12). С. 99–111.
516. Рукописные собрания Государственной библиотеки СССР имени В. И. Ленина: Указатель / Сост.: Г. В. Аксенова, Л. И. Алехина, Ю. В. Анхимюк, Т. А. Исаченко, В. М. Кириллин, И. В. Левочкин и др.; Отв. ред. выпуска Ю. Д. Рыков. М., 1996. Т. I. Вып. 3. (1948–1979).
В обзоре состава рукописных фондов РНБ приводятся данные о рукописях, составленных на землях, входивших в состав ВКЛ и Речи Посполитой.
517. Русина Е. В. Знакомый незнакомец: Василий Никольский *en famille* // Славяноведение. 2000. № 2. С. 69–74.
518. Русина Е. В. Персональный состав северских князей во второй половине XIV века // Историческая генеалогия. Екатеринбург; Париж, 1993. Вып. 2. С. 14–18.
519. Русская генеалогия: Энциклопедия / Науч. рук. М. Е. Бычкова; Под ред. Б. А. Николаева. М., 1999.
Очерки об источниках и исследователях, занимавшихся изучением генеалогии русской знати, в том числе и выходцев из ВКЛ и Речи Посполитой.
520. Рыков Ю. Д. Новые поступления рукописных книг в состав Ярославского собрания НИОР РГБ // Румянцевские чтения–2003. Культура: От информации к знанию: Тезисы и сообщения / Сост. Л. Н. Тихонова. М., 2003. С. 209–217.
521. Рыков Ю. Д. Рец. на кн.: Документы Ливонской войны: (Подлинное делопроизводство приказов и воевод) 1571–1580 гг. / Сост. И. Граля, Н. Ф. Демидова, Б. Н. Флоря, Ю. М. Эскин // Памятники истории Восточной Европы. М.; Варшава, 1998. Т. 3 // Архив русской истории. М., 2002. Вып. 7. С. 345–349.
522. Рымша М. В. Новгородско-литовские отношения в 20–30-е гг. XIV в. и обстоятельства появления в Новгороде литовских служилых князей // Прошлое Новгорода и Новгородской земли: Материалы научной конференции: В 2 ч. / Сост. В. Ф. Андреев. Великий Новгород, 2001. Ч. I. С. 64–72.
Анализ причин для заключения первого ряда между Новгородом и ВКЛ.
523. Саганович Г. Н. Русь в прусских хрониках XIV–XV вв. // Славяне и их соседи. М., 1999. Вып. 9. С. 100–104.
Анализ упоминаний западной «Руси» и «Русской земли» в латинской средневековой историографии.
524. Сазонова Л. И. Восточнославянские академии XVI–XVIII вв. в контексте европейской академической традиции // Славяноведение. 1995. № 3. С. 46–61.

525. Самарин А. Ю. Списки «Синописа» в отделе рукописей РГБ: (К изучению взаимодействия рукописной и печатной книги) // Румянцевские чтения: Тезисы докладов и сообщений научно-практической конференции / Сост. Л. И. Илларионова. М., 1996. С. 152–154.
Проникновение печатного издания «Синописа» в рукописную книжность.
526. Свечников Е. Л., Жабко Г. П., Белов А. А. Опыт радиолокационных исследований историко-архитектурных объектов: Новгород, Тверь, Полоцк, Санкт-Петербург // Тверь, Тверская земля и сопредельные территории в эпоху средневековья. Тверь, 1996. Вып. 1. С. 52–57.
- 526а. Седов В. В. Становление христианства в Смоленской земле: (По курганным материалам) // Восточная Европа в древности и средневековье: Язычество, христианство, церковь: Чтения памяти В. Т. Пашуто: Тезисы докладов / Отв. ред. А. П. Новосельцев. М., 1995. С. 77–79.
Хронология процессов христианизации Смоленской земли в XI – начале XIV в.
527. Семенчук Г. Н., Янушкевич А. Н. Рец. на кн.: W. Peltz. Suwerenność państwa w praktyce i doktrynie politycznej Rusi Moskiewskiej (XIV–XVI w.). Zielona Góra, 1994. — 331 s. // Славяноведение. 2000. № 2. С. 91–94.
528. Сергина Т. В. Керамика Смоленска XIII–XVII вв.: (Вопросы технологии и хронологии) // Археология и история Пскова и Псковской земли, 1993 г.: Материалы семинара / Отв. ред. В. В. Седов. Псков, 1994. С. 67–71.
529. Сергина Т. В. Опыт планиграфического исследования позднесредневековой городской керамики: (По материалам раскопа УС–XI Смоленска) // Археология и история Пскова и Псковской земли, 1993 г.: Материалы семинара / Отв. ред. В. В. Седов. Псков, 1994. С. 64–67.
530. Симчич О. Дипломатическая миссия посла Максимилиана I Франческо Да Колло и его «Relatione di Moscovia» // Франческо да Колло. Доношение о Московии. М., 1996. С. 5–46.
531. Синчук И. И. Прусские монеты на белорусских землях Речи Посполитой в XVII–XVIII вв. // Славяне и их соседи: Тезисы 16 конференции. М., 1997. С. 138–142.
532. Славяне и их соседи: Греческий мир и славянский мир в средние века и раннее Новое время (Тезисы XIII конференции) / Отв. ред. Б. Н. Флоря. М., 1994.
533. Славяне и их соседи: Миф и история. Происхождение и ранняя история славян в общественном сознании позднего средневековья и раннего Нового времени: Тезисы XV конференции памяти В. Д. Королюка / Отв. ред. Б. Н. Флоря. М., 1996.
534. Славяне и их соседи: Славяне и немцы. Средние века — раннее Новое время: Сборник тезисов XVI конференции памяти В. Д. Королюка / Отв. ред. Л. В. Заборовский. М., 1997.

535. Славяне и их соседи: Славяне и кочевой мир. Средние века — раннее Новое время: Сборник тезисов XVII конференции памяти В. Д. Королюка / Отв. ред. Л. В. Заборовский. М., 1998.
536. Славяне и их соседи: Межславянские взаимоотношения и связи: Средние века — раннее Новое время: Сборник тезисов XVIII конференции памяти В. Д. Королюка / Отв. ред. Б. Н. Флоря. Ижевск, 1999.
537. Славяне и их соседи: Сборник статей к 70-летию Г. Г. Литаврина. Вып. 6. Греческий и славянский мир в средние века и раннее Новое время / Отв. ред. Б. Н. Флоря. М., 1996.
538. Славяне и их соседи: Сборник статей. Вып. 9. Славяне и немцы. Средние века — раннее Новое время: 1 000-летнее соседство: мирные связи и конфликты / Отв. ред. Б. Н. Флоря. М., 1999.
539. Славяне и их соседи: Сборник статей. К 75-летию Г. Г. Литаврина. Вып. 10. Славяне и кочевой мир / Отв. ред. Б. Н. Флоря. М., 2001.
540. Славянская мифология: Энциклопедический словарь / Науч. ред. В. Я. Петрухин и др. М., 1995.
541. Славянские древности: Этнолингвистический словарь: В 5 т. Т. I: А — Г / Т. А. Агапкина, Л. Н. Виноградова, А. В. Гура и др.; Под ред. Н. И. Толстого. М., 1995.
542. Славянские древности: Этнолингвистический словарь: В 5-ти тт. Т. II: Д — К (Крошки) / Т. А. Агапкина, О. В. Белова, М. М. Валенцова и др.; Под ред. Н. И. Толстого. М., 1999.
543. Словарь книжников и книжности Древней Руси. Вып. 3 (XVII век). Ч. 1.: А — З / Отв. ред. Д. С. Лихачев. СПб., 1992.
544. Словарь книжников и книжности Древней Руси. Вып. 3 (XVII век). Ч. 2.: И — О / Редколл.: Д. М. Буланин, А. А. Турилов. СПб., 1993.
545. Словарь книжников и книжности Древней Руси. Вып. 3 (XVII век). Ч. 3.: П — С / Ред. Д. М. Буланин. СПб., 1998.
- Публикация завершающего выпуска издания «Словаря», включающего в себя данные об авторах и их произведениях, написанных не только на территории Московского государства, но и на православных землях Речи Посполитой. К статьям прилагается список публикаций и основная научная литература по каждой теме в отдельности.
546. Сляский Я. Из истории италяно-польско-восточнославянских литературных связей XVI—XVIII вв. // Советское славяноведение. 1991. N 2. С. 51–62.
547. Смоленчук А. Ф. Белорусская историография второй половины XIX — начала XX в. и становление национальной идеологии // Славяноведение. 1999. N 5. С. 60–67.
548. Смолич И. К. История Русской Церкви. 1700–1917. М., 1996. Ч. 1. 799 с.; Ч. 2. 799 с.
549. Смолич И. К. Русское монашество 988–1917. Жизнь и учение старцев. (Приложение к «Истории Русской Церкви»). М., 1999. 607 с.

550. Соболев Л. В. Борьба за наследство кн. К. И. Острожского в 40-е гг. XVI в. // *Острогіана в Украіні і Европі: Матэрыялы міжнароднага навуковага сімпозіуму. Старокостянцінів, 2001. С. 33–48.*
551. Соболева Н. А. Первая находка пражского гроша на Новгородском (Рюриковом) городище // *Новгород и Новгородская земля: История и археология: Материалы научной конференции / Отв. ред. В. Л. Янин. Новгород, 1998. Вып. 12. С. 177–182.*
Анализ пути проникновения пражских грошей через территорию Прибалтики и ВКЛ на северо-запад Руси.
552. Солодкин Я. Г. Первое послание Ивана Грозного А. М. Курбскому в русской книжности и дипломатическом обиходе конца XVI – начала XVII века // *Древняя Русь: Вопросы медиевистики. М., 2003. N 2 (12). С. 81–82.*
553. Сосно В. А. Воссоединение Белоруссии с Россией и судьбы крестьянства (последняя треть XVIII в.) // *Россия в IX–XX веках. Проблемы истории, историографии и источниковедения: Сборник статей и тезисов докладов Вторых чтений, посвященных памяти А. А. Зимина / Сост.: С. М. Каштанов, Л. В. Столярова, А. Л. Хорошкевич. М., 1999. С. 439–442.*
554. Сосно В. А. Из истории немецких поселений в Беларуси // *Славяне и их соседи: Тезисы XVI конференции. М., 1997. С. 142–145.*
555. Станиславский А. Л., Мордовина С. П. [Предисловие] // *Памятники истории Восточной Европы: Источники XV–XVII вв. М.; Варшава, 1995. Т. I. С. 11–18.*
556. Старостина В. И. Иван Грозный в изображении Шлихтинга-Стрыйковского // *Восточная Европа в древности и средневековье: X Чтения памяти В. Т. Пашуто: Материалы к конференции / Отв. ред. Е. А. Мельникова. М., 1998. С. 112–117.*
557. Старостина И. П. Древняя Русь и Литва // *Восточная Европа в древности и средневековье: Древняя Русь в системе этнополитических и культурных связей: Чтения памяти В. Т. Пашуто: Тезисы докладов / Отв. ред. А. П. Новосельцев. М., 1994. С. 69–70.*
558. Старостина И. П. К вопросу об авторстве «Сказания» Альбрехта Шлихтинга // *Восточная Европа в древности и средневековье: Спорные проблемы истории: Чтения памяти В. Т. Пашуто: Тезисы докладов / Отв. ред. А. П. Новосельцев. М., 1993. С. 125–130.*
559. Старостина И. П. М. Стрыйковский о язычестве древних литовцев // *Восточная Европа в древности и средневековье: Язычество, христианство, церковь: Чтения памяти В. Т. Пашуто: Тезисы докладов / Отв. ред. А. П. Новосельцев. М., 1995. С. 79–80.*
560. Столярова Л. В. Древнерусские надписи XI–XIV вв. на пергаменных кодексах М., 1998.

Публикация и комментарии надписей на пергаменных кодексах, посвященных в том числе историческим событиям на древнерусских землях, входивших в состав ВКЛ.

561. Столярова Л. В. Записи исторического содержания XI–XIV вв. на древнерусских пергаменных кодексах // Древнейшие государства на территории Восточной Европы: Материалы и исследования. 1995 год / Отв. ред. Е. А. Мельникова. М., 1997. С. 3–79.
Публикация и комментарии надписей на пергаменных кодексах, посвященных в том числе историческим событиям на древнерусских землях, входивших в состав ВКЛ.
562. Столярова Л. В. Родословно-летописные известия о женах псковского князя Довмонта // Восточная Европа в древности и средневековье. Древняя Русь в системе этнополитических и культурных связей: Чтения памяти В. Т. Пашуто: Тезисы докладов / Отв. ред. А. П. Новосельцев. М., 1994. С. 42–45.
563. Столярова Л. В. Свод записей писцов, художников и переплетчиков древнерусских пергаменных кодексов XI–XIV вв. М., 2000.
Публикация и комментарии надписей на пергаменных кодексах, посвященных в том числе историческим событиям на древнерусских землях, входивших в состав ВКЛ.
564. Толстой Н. И. Просветитель земли белорусской // Великою ласкою: Францишек Скорина в традициях славянского просветительства. М., 1994. С. 5–9.
565. Третьякова О. А. Памяти Симеона Полоцкого // Славяноведение. 1994. N 6. С. 117.
566. Турилов А. А. О работе над «Сводным каталогом славяно-русских рукописных книг XIV в.»: (К 30-летию выхода в свет «Предварительного списка славяно-русских рукописей XI–XIV вв.») // Археографический ежегодник за 1996 г. М., 1998. С. 16–22.
567. Турилов А. А. Рец. на кн.: Заборовский Л. В. Великое княжество Литовское и Россия во время польского Потопа (1655–1656 гг.): Документы. Исследование. М., 1994. // Славяноведение. 1995. N 2. С. 111–113.
568. Турилов А. А. Рец. на кн.: Заборовский Л. В. Католики, православные униаты: Проблемы религии в русско-польско-украинских отношениях конца 40-х – 80-х гг. XVII в.: Документы. Исследования. М., 1998. Ч. I. Источники времени гетманства Б. М. Хмельницкого // Славяноведение. 1999. N 2. С. 117–119.
569. Тюменцева Н. Е. Сведения о кн. М. В. Скопине-Шуйском и новгородцах в материалах русского архива Яна Сапеги 1608–1609 гг. // Прошлое Новгорода и Новгородской земли: Материалы научной конференции. 2001–2002 гг. / Сост. В. Ф. Андреев. Великий Новгород, 2002. Ч. I. С. 136–141.

570. Ужанков А. Н. «Летописец Даниила Галицкого»: К вопросу об авторе второй редакции // Герменевтика древнерусской литературы / Отв. ред. В. М. Кириллин. М., 1993. Сборник 6. Ч. I. С. 62–79.
571. Ужанков А. Н. «Летописец Даниила Галицкого»: редакции, время создания // Герменевтика древнерусской литературы. М., 1989. Сборник 1. XI–XVI вв. С. 25–36.
572. Украинские книги кирилловской печати XVII–XVIII вв.: Каталог изданий, хранящихся в Государственной библиотеке СССР имени В. И. Ленина. Вып. 2. Ч. 2. Львовские, новгород-северские, черниговские, уневские издания 2-й половины XVII века / Сост.: А. А. Гусева, И. М. Полонская. М., 1990.
573. Уляхин М., протоиерей. Религиозно-духовная жизнь Полоцка в эпоху Скорины // Великою ласкою: Францишек Скорина в традициях славянского просветительства. М., 1994. С. 10–13.
574. Федотова М. А. О двух источниках украинских проповедей Дмитрия Ростовского (Фома Млодзяновский и Корнелий а Лапиде) // Труды отдела древнерусской литературы. СПб., 1993. Т. XLVIII. С. 343–350. Устанавливаются источники — ранние (украинские) проповеди, которые использовал в творчестве Дмитрий Ростовский.
575. Федотова М. А. Украинские проповеди Дмитрия Ростовского (1670–1700 гг.) и их рукописная работа // Труды отдела древнерусской литературы. СПб., 1999. Т. L. С. 253–288.
Анализ одного из аспектов творчества митрополита Дмитрия Ростовского. Археологический обзор списков его украинских проповедей (с. 278–288), находящихся в архивах и рукописных собраниях России и Украины.
576. Федотова М. А. Украинские проповеди Дмитрия Ростовского (1670–1700 гг.) и их рукописная традиция // Труды отдела древнерусской литературы. СПб., 2001. Т. LII. С. 409–431.
Анализ творчества и археологическое описание сборников проповедей митрополита Дмитрия Ростовского.
577. Филиграни XVII в. по старопечатным книгам Украины и Литвы: Каталог / Сост. Т. В. Дианова. М., 1993. 192 с.
578. Филюшкин А. И. Сравнительный анализ генеалогических легенд XVI в. о происхождении великокняжеских династий Российского и Литовского государств // Древняя Русь и Запад: Научная конференция: Книга резюме / Отв. ред. В. М. Кириллин. М., 1996. С. 133–136.
579. Флоря Б. Н. Брестская уния 1596 г. и некоторые вопросы конфессиональных отношений на Украине и в Белоруссии в первой половине XVII века // Славяноведение. 1996. N 2. С. 22–32.
580. Флоря Б. Н. Восточные патриархи и западнорусская церковь // Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI – начале XVII века. М., 1996. Ч. I. С. 117–130.
581. Флоря Б. Н. Епископы, православная знать и братства: Вопрос о реформе церкви в последних десятилетиях XVI века // Брестская уния

- 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI – начале XVII века. М., 1996. Ч. I. С. 95–116.
Рассмотрение процесса формирования политических структур и абсолютизма в странах Центральной Европы, в том числе в Польше и ВКЛ до и после Люблинской унии 1569 г.
582. Флоря Б. Н. Историческая традиция об общественном строе средневекового Полоцка // Отечественная история. 1995. № 5. С. 110–116.
На основе широкого круга источников, в том числе и белорусско-литовских летописей, прослеживается традиция заключения «ряда» г. Полоцка с местными (XII – начало XIV вв.) и литовскими князьями (XIV–XVI вв.).
583. Флоря Б. Н. Исторические судьбы Руси и этническое самосознание восточных славян в XII–XV вв.: (К вопросу о зарождении восточнославянских народностей) // Славяноведение. 1993. № 2. С. 42–66.
584. Флоря Б. Н. Исторические судьбы Руси и этническое самосознание восточных славян в XII–XV вв.: (К вопросу о зарождении восточнославянских народностей) // Этническое самосознание славян в XV столетии / Отв. ред. Г. Г. Литаврин. М., 1995. С. 10–38.
585. Флоря Б. Н. Кризис организационных структур православной церкви в XVI веке // Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI – начале XVII века. М., 1996. Ч. I. С. 33–41.
586. Флоря Б. Н. Отношения государства и церкви у восточных и западных славян: Эпоха средневековья. М., 1992.
Сравнительный анализ развития структуры и связей церковных организаций в славянских средневековых государствах.
587. Флоря Б. Н. Подготовка Брестской унии и Ватикан // Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI – начале XVII века. М., 1996. Ч. I. С. 169–176.
588. Флоря Б. Н. Подготовка Брестской унии и политика духовной и светской власти Речи Посполитой // Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI – начале XVII века. М., 1996. Ч. I. С. 155–168.
589. Флоря Б. Н. Положение православной и католической церквей в Речи Посполитой: Развитие национально-конфессионального сознания западнорусского православного общества во второй половине XVI века // Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI – начале XVII века. М., 1996. Ч. I. С. 85–94.
590. Флоря Б. N. Попытки заключения церковной унии в Великом Княжестве Литовском в конце XV в. и Брестская уния // *Katolicyzm w Rosji i Prawosławie w Polsce (XI–XX w.)* — Католицизм в России и православие в Польше (XI–XX вв.). Warszawa, 1997. С. 77–86.
Сравнительный анализ историко-политических традиций ВКЛ, предшествовавших и способствовавших заключению Брестской унии.

591. Флоря Б. Н. Предисловие // Памятники истории Восточной Европы: Источники XV–XVII вв. М.; Варшава, 1995. Т. I. С. 99–152.
592. Флоря Б. Н. Предисловие // Памятники истории Восточной Европы: Источники XV–XVII вв. М.; Варшава, 1998. Т. III. С. 199–204.
593. Флоря Б. Н. Рец. на кн.: Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.: (Волинь и Центральна Україна) // Славяноведение. 1995. N 2. С. 101–106.
594. Флоря Б. Н. Самосознание польской народности в XV веке // Этническое самосознание славян в XV столетии / Отв. ред. Г. Г. Литаврин. М., 1995. С. 38–77.
595. Флоря Б. Н. Три письма о событиях Смуты // Архив русской истории. М., 1993. Вып. 3. С. 161–176.
596. Флоря Б. Н. Центральная Европа // История Европы. М., 1993. Т. 3. С. 237–246.
597. Флоря Б. Н., Яковенко С. Г. Внутренний кризис в православном обществе и проекты унии с Римом 90-х гг. XVI века // Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI – начале XVII века. М., 1996. Ч. I. С. 131–154.
598. Флоря Б. Н., Яковенко С. Г. Раскол западнорусского православного общества на два лагеря. Провозглашение унии церквей в Риме. Брестские соборы 1596 г. и закрепление раскола // Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI – начале XVII века. М., 1996. Ч. I. С. 177–193.
599. Хартанович М. Ф. К истории создания первых томов «Полного собрания русских летописей» (30–60-е гг. XIX в.) // Вспомогательные исторические дисциплины. СПб., 1993. Т. XXIV. С. 155–163.
600. Хипписли А. Западное влияние на «Вертоград многоцветный» Симеона Полоцкого // Труды отдела древнерусской литературы. СПб., 2001. Т. LII. С. 695–708.
601. Хорошкевич А. Л. Католики в представлениях русских летописцев XIV–XV вв. // *Katolicyzm w Rosji i Prawosławie w Polsce (XI–XX w.)* — Католицизм в России и православие в Польше (XI–XX вв.). Warszawa, 1997. С. 34–50.
602. Хохлов А. Н. Новгородско-литовско-тверские отношения в третьей четверти XIII века // Новгород и Новгородская земля: История и археология: Материалы научной конференции / Отв. ред. В. Л. Янин. Новгород, 1995. Вып. 9. С. 244–253.
603. Шакун Л. М. Современные исследователи о языке изданий Ф. Скорины // Великою ласкою: Францишек Скорина в традициях славянского просветительства. М., 1994. С. 66–73.
604. Шебанин Г. А. Западный рубеж Рязанского княжества в конце XIV – начале XV вв. по данным нумизматики // Население и территория Центрального Черноземья и Запада России в прошлом и настоящем: Материалы VII региональной конференции по исторической демо-

- графии и исторической географии, посвященной 75-летию В. П. Загоровского / Отв. ред. А. Н. Акиншин. Воронеж, 2000. С. 109–111.
605. Шевченко И. И. Некоторые замечания о политике Константинопольского патриарха по отношению к Восточной Европе в XIV веке // Славяне и их соседи. М., 1996. Вып. 6. С. 133–139.
606. Шеков А. В. О русских «волостях», упоминаемых в посольских книгах конца XV – начала XVI века // Куликово поле: Вопросы историко-культурного наследия: Труды научно-практической конференции / Отв. ред. А. Н. Наумов. Тула, 2000. С. 166–171.
607. Шмидт С. О. От редактора // Памятники истории Восточной Европы: Источники XV–XVII вв. М.; Варшава, 1997. Т. II. С. 7–11.
608. [Шумейко М. Ф.] Доклад Д. И. Довгялло «Археографические работы в Белоруссии» на Первой Всебелорусской конференции архивистов / (Подг. М. Ф. Шумейко) // Археографический ежегодник за 1994 г. М., 1996. С. 321–328.
609. Шумейко М. Ф. Организация и некоторые итоги археографической работы в Белоруссии в 1918–1941 гг. // Археографический ежегодник за 1998 г. М., 1999. С. 21–38.
610. Щавелев С. П. Курск в XIII–XVI вв.: Между Ордой, Литвой и Москвой // Население и территория Центрального Черноземья и Запада России в прошлом и настоящем: Материалы VII региональной конференции по исторической демографии и исторической географии, посвященной 75-летию В. П. Загоровского / Отв. ред. А. Н. Акиншин. Воронеж, 2000. С. 106–108.
611. Щавелева Н. И. Русь и русские в «Анналах» XV в. Иоанна Длугоша // Восточная Европа в древности и средневековье: Историческая память и формы ее воплощения: XII Чтения памяти В. Т. Пашуто: Материалы конференции / Отв. ред. Е. А. Мельникова. М., 2000. С. 173–179.
612. Щавинская Л. Л. Литературная культура белорусов Подляшья XV–XIX в.: Книжные собрания Супрасльского Благовещенского монастыря. Мн., 1998.
613. Щапов Я. Н. Православная рукописная книга в Польше как явление истории культуры // *Katolicyzm w Rosji i Prawosławie w Polsce (XI–XX w.) — Католицизм в России и православие в Польше (XI–XX вв.)*. Warszawa, 1997. С. 68–76.
614. Щенникова Л. А. Смоленские иконы Благовещенского собора Московского Кремля и их списки XV века // История и культура Ростовской земли, 1996 г.: Материалы научной конференции / Гл. ред. А. Г. Мельник. Ростов, 1997. С. 49–54.
615. Элита и этнос средневековья: Сборник статей / Отв. ред. А. А. Сванидзе. М., 1995.

616. Юсим М. А. Книги из библиотеки Симеона Полоцкого — Сильвестра Медведева // Труды отдела древнерусской литературы. СПб., 1993. Т. XLVII. С. 312–327.
617. Ючас М. А. Галицко-Волынская Русь и проблема христианизации Литвы во второй половине XIV века // Восточная Европа в исторической ретроспективе: К 80-летию В. Т. Пашуто / Под ред. Т. Н. Джексона и Е. А. Мельниковой. М., 1999. С. 262–269.
618. Яковенко Н. Н. Персональный состав княжеской прослойки Волыни и Центральной Украины конца XIV – середины XVII в.: Князья в свете закона и традиций // Историческая генеалогия. Екатеринбург, 1993. Вып. 1. С. 32–79.
619. Яковенко С. Г. Католические учебные заведения и их влияние на развитие школы в Восточной Европе (XVI–XVII вв.) // *Katolicyzm w Rosji i Prawosławie w Polsce (XI–XX w.)* — Католицизм в России и православие в Польше (XI–XX вв.). Warszawa, 1997. С. 134–148.
620. Яковенко С. Г. Православная иерархия Речи Посполитой и планы церковной унии в 1590–1594 гг. // Славяне и их соседи. М., 1991. Вып. 3. С. 41–58.
621. Яковлева Т. Г. Рец. на кн.: Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). Київ, 1993 // Исследования по истории Украины и Белоруссии. М., 1995. Вып. 1. С. 176–180.
622. Янин В. Л. Берестяные грамоты об обороне новгородских рубежей в XIII веке // Князь Александр Невский и его эпоха: Исследования и материалы / Под ред. Ю. К. Бегунова и А. Н. Кирпичникова. СПб., 1995. С. 128–133.
623. Янин В. Л. К вопросу о дате составления обзора «А се имена градом всем русским, далним и ближним» // Древнейшие государства Восточной Европы: Материалы и исследования. 1992–1993 гг. / Отв. ред. А. П. Новосельцев. М., 1995. С. 125–134.
624. Янин В. Л. Я послал тебе бересту... 3-е изд., испр. и доп. М., 1998.
625. Янин В. Л., Гайдуков П. Г. Актовые печати Древней Руси X–XV вв. М., 1998. Т. III: Печати, зарегистрированные в 1970–1996 гг.
626. Яскевич Е. А. Франциск Скорина и риторическая культура // Великою ласкою: Францишек Скорина в традициях славянского просветительства. М., 1994. С. 47–51.

ДЫСКУСИ / DISCUSSION

Кшыштаф Пяткевіч (каментатар, Польшча): Прежде всего, в русской историографии советского и постсоветского периода виден повышенный интерес к рассмотрению истории связей Московского государства с Великим княжеством Литовским. Это было показано в последнем докладе К. Ю. Ерусалимского на примере князя Андрея Курбского, жизнь и деятельность которого очень важны для развития книжности Московского государства. Исследователям интересен и культурный аспект отношений князя с литовской шляхтой. В этом докладе раскрыты проблемы уровня оценки образования А. Курбского, рассмотрено его знакомство с московской и литовской книжностью. Он был одним из самых выдающихся представителей эпохи XVI в.

Я бы хотел обратить внимание, прежде всего, на тот факт, что до сих пор в России хранится большой фонд архивных материалов, которые относятся к истории Великого княжества Литовского, и пока они не изучены. Для меня наиболее интересным является фонд N 1602 по образованию, который остался в наследство от иезуитов. Он хранится в Москве, в Российском государственном архиве древних актов, где находится также очень много интересных документов, которые не включены в исторический оборот.

Также, как подчеркнул А. И. Филюшкин, положение дел с изданием Метрики ВКЛ плачевно. Из-за нехватки денежных средств и белорусские, и украинские, и литовские публикации очень редки. Долго готовятся книги, нет постоянных научных групп. Следовало бы сделать одну большую группу, которая специально занималась бы этой работой. На данный момент такой группы нет. Поэтому практически все, что есть ценное — это переиздания. Например, переиздание Полного собрания русских летописей.

Очень важно, что в оборот русской историографии были введены документы крестоносцев и Хроника Дусбурга. Из того, что можно отметить, — это появление в 1990-е гг. публицистического направления и оценки ВКЛ как «демократической альтернативы». Мне также известно, что есть группа ученых в Институте востоковедения, которые занимаются историей монгольского периода. В своей работе они пришли к новой интерпретации роли ВКЛ в истории Руси XIII–XVI вв., но их работы, я думаю, еще не напечатаны.

Что касается новой для России тематики, которая появилась в работах А. Ю. Дворниченко, В. Л. Янина, Л. А. Бассальго, М. М. Крома в 1990-е гг., то я думаю, что в тематическом плане эти работы совпадают с трудами исследователей других стран. Большое внимание привлекает жизнь городов и местечек после принятия Магдебургского права.

Я думаю, что дальнейшая исследовательская работа будет направлена на раскрытие особенности развития городского населения Западной Руси.

Хочу подчеркнуть в своем кратком выступлении то, о чем говорил в своем докладе А. И. Филюшкин, — наличие проблемы отсутствия школы

по изучению ВКЛ в современной русской историографии. В. Т. Пашуто, а теперь А. Л. Хорошкевич являются последними большими учеными, которые занимались этой проблемой, и вся надежда на новое поколение.

Я хотел бы поблагодарить всех, кто принял участие в круглом столе и представил свои доклады.

Г. Я. Галенчанка (Беларусь): Пытанне да А. І. Філюшкіна. Вось Вы гаворыце, што ў сучаснай расійскай гістарыяграфіі, якая займаецца праблемамі Вялікага княства Літоўскага, існуе ў некаторых працах, як архаічны недахоп, тэндэнцыя пазітывізму. Назавіце, калі ласка, гэтыя працы, бо я іх не бачу. Гэта было б добра, калі б яны вылучаліся. У М. Бычковай я гэтай тэндэнцыі не заўважыў. Якія працы яшчэ Вы маеце на ўвазе?

А. І. Філюшкін (Расія): В данном случае под позитивизмом понимается классическое позитивистское источниковедение, основной принцип которого был изложен Ш.-В. Ланглуа, Ш. Сеньобосом и другими представителями западной исторической науки. Главный позитивистский принцип: история — это наука о фактах. Основная задача историка — извлечь из источника фактический материал. В данном случае речь идет о том, что большинство работ, которые существуют, посвящены конкретным историческим сюжетам. Это уточнение датировок документов, тех или иных фактических сторон жизни персонажей, которые изучаются, создание исторических биографий, воссоздание каких-то ситуаций в международных отношениях. Почему я противопоставляю это каким-то другим направлениям? Я в конце своего выступления привел пример, что история Западных окраин в составе Российской империи (речь идет о белорусских, литовских и украинских землях и Царстве Польском) сегодня исследуется в принципиально другом ключе. Она изучается с точки зрения поиска смысла тех исторических событий, которые там происходили, реконструкции этностереотипов: «Русские глазами поляков», «Поляки глазами русских» и т. д. Например, анализ идеологических основ политики М. Н. Муравьева, когда он пытался смоделировать, что из себя должен представлять белорусский крестьянин. Эта работа ведется по другим историческим методикам: исторической антропологии, культурной антропологии, с привлечением современных методов изучения национализма и империй.

В работах, посвященных более раннему периоду истории ВКЛ, такие подходы и проблематика отсутствуют. Мне не известны работы российских ученых, посвященные мировоззрению литовских, ливонских, немецких участников Ливонской войны. Российская историография этим, к сожалению, не занимается. Ведь мало выяснить факты, надо знать, что они означают, и главное — что они означали для участников тех событий, как они их трактовали. У нас немного изучается идеология историко-генеалогических легенд, но при этом они привлекаются для доказательства современных политических теорий, например, о ВКЛ как «демократической альтернативе» Московской Руси. Попыток создания историко-антропологических работ по Литве, например, аналогичных классическим французским работам

Ж. Ле Гоффа по европейскому средневековью, в российской историографии мне не известно. Я считаю, что это существенный пробел в нашей науке. Позитивизм необходим как первый этап исследования, но затем следует идти дальше.

А. А. Семянчук (Беларусь): Вопрос к А. И. Филюшкину. Когда Вы говорили об опубликованных источниках, вернее, о переизданиях, Вы не назвали переиздание русских летописей, которое осуществляется по инициативе А. И. Цепкова в Рязани. Как Вы к нему относитесь? Дело в том, что мы им пользуемся, там есть хорошие дополнения.

А. І. Філюшкін (Расія): Мне кажется, что для издания такого рода все-таки необходима рука специалиста, который не просто осуществит элементарный компьютерный набор текста и последующую вычитку и издание, а который учтет современный уровень работ по данной проблематике. Те переиздания, которые делает А. Д. Кошелев в «Языках русской культуры» («Полное собрание русских летописей»), осуществляются в соответствии с данными требованиями. Там составлены в ряде случаев новые указатели, в издание Новгородских летописей даже включены новые тексты, новые списки. Это качественно иной уровень, чем издания XIX в. Есть издательская традиция — выпускать «Полное собрание русских летописей» большим форматом. Я не вижу смысла изменять формат, как это делает А. И. Цепков, — это резко затрудняет работу исследователей.

А. И. Цепков переиздает тексты, но любой специалист, который привык работать по Полному собранию русских летописей, испытывает значительные трудности при обращении к изданию «Русские летописи». Если бы Александром Ивановичем издавались те летописи, которые не опубликованы, или редкие тома, например, тома начала XX в., то честь и хвала ему. Мы бы благодаря таким переизданиям имели возможность ими пользоваться. Но не вижу смысла, когда выходит новое, современное издание Новгородских летописей у А. Д. Кошелева и почти одновременно — перепечатка публикации XIX в. у А. И. Цепкова. Таких примеров можно привести очень много. А. И. Цепков делает очень благородное дело, но я думаю, что этим работам все-таки не хватает научного подхода. Он как издатель и финансист такой позиции не разделяет. А. И. Цепков считает, что такой уровень переиздания летописей достаточен. Мне кажется, что было бы лучше, если бы он согласился создать какой-то творческий союз с профессионалами. Андрей Валентинович Кузьмин говорил с ним на тему усиления научного потенциала изданий, но эти разговоры не имели успеха. А. И. Цепков по-прежнему берет книги XIX в. и переиздает их. Он занимается основанием серии Византийской библиотеки. Это благородное дело, но оно нуждается в усилении научной составляющей.

Г. Я. Галенчанка (Беларусь): Там же много информации изъято, это уже говорит о том, что данное издание не отвечает современным требованиям. У меня другой вопрос. Сейчас ведется активная полемика по поводу нового переиздания летописей с Б. М. Клоссом на страницах журнала

«Древняя Русь», кажется. Как Вы относитесь к данной полемике? Чью сторону Вы поддерживаете?

А. І. Філюшкін (Расія): Я не могу сказать, что я безоговорочно поддерживаю ту или иную точку зрения. Мне кажется, что, несмотря на эти критические публикации, работы Б. М. Клосса оказались достаточно аргументированными и достаточно сильными. То, что В. А. Кучкин нашел там много уязвимых мест, это значит лишь то, что наука движется вперед. Я уверен, что тут надо стоять сугубо на научных позициях, а не переходить на личное, что так часто можно встретить в подобных полемиках.

А. В. Кузьмін (Расія): Поскольку я являюсь одним из авторов журнала «Древняя Русь» и хорошо знаю обоих исследователей, то хочу сказать, что данную научную полемику в некоем смысле сложно иногда называть научной, поскольку здесь присутствует личный конфликт между этими двумя видными российскими исследователями. Здесь в некоем смысле и методологический спор. В. А. Кучкин — представитель классического позитивизма в нашей историографии, для него презумпция факта превыше всего. Б. М. Клосс в своих трудах создал определенную концепцию развития древнерусской литературы, по крайней мере, такого жанра, как древнерусские жития, и развития литературы XIII–XV вв. по русским княжествам, и дальнейшего развития этой традиции уже в XVI–XVII вв. В. А. Кучкин этим тоже занимался, но его выводы фрагментарны, единой какой-то концепции у него нет. Да, можно спорить с Б. М. Клоссом, что его концепция уязвима, поскольку он видит автора, авторский стиль и авторское сознание уже в XV в., чего многие литературоведы и филологи не признают. Б. М. Клосс, видимо, отталкивается от работ Д. С. Лихачева. В этом отношении В. А. Кучкин более скептичен, и, наверное, он прав. Но, тем не менее, если вы спорите, то нужно оперировать определенными фактами. Например, В. А. Кучкин очень много говорит о том, что Б. М. Клосс был математиком, а потом стал историком, но при этом он не сообщает, что сам привел его в институт. Или эпизод о подделке карты — мол, Б. М. Клосс взял карту. Но ведь был специальный совет в Институте истории, где два видных специалиста, Я. Н. Водарский и Я. Н. Щапов, рассмотрели ее, и было доказано, что эта карта является самостоятельной. Поскольку журнал является научно-популярным, то не каждый пойдет проверять написанное. На мой взгляд, эта полемика на это и рассчитана. Мне известно, что Б. М. Клосс готовит ответ, так что полемика будет продолжаться. В принципе, чем интересна эта полемика? Она идет не только в рамках осмысления истории, но и о принципах публикации текста и интерпретации его. Я думаю, когда Б. М. Клосс напишет свой ответ, у вас у всех будет более-менее объективное мнение об этом споре.

В. Ф. Голубеў (Беларусь): У мяне пытанне да А. І. Філюшкіна. Скажыце, Вы спецыяльна не ўжываеце тэрмін «Вялікае княства Літоўскае», а ўжываеце тэрмін «Літва», і чым Вы гэта тлумачыце? Справа ў тым, што для нас, беларусаў, гэта пытанне прынцыповае. Мы нават з літоўцамі ў

1990-я гг. спецыяльна праводзілі канферэнцыю для таго, каб вызначыцца, якой тэрміналогіяй карыстацца. Калі Вы сказалі, што Дз. М. Уладзіхін «расматривал Литву на примере одного Полоцка», мяне гэта вельмі ўразіла — дзе ж Вы ўбачылі Полацк у Літве, і калі Полацк апынуўся ў Літве? Ці гэта такое бачанне з боку Санкт-Пецярбурга?

А. І. Філюшкін (Расія): Я употреблял термины «ВКЛ» и «Литва» в историческом значении, как синонимы, как обозначение государства, которое существовало в средние века и раннее новое время и носило именно эти названия в источниках. Для русских текстов XVI в. Полоцк однозначно находился в «Литве», т. е. в Великом княжестве Литовском.

Г. Л. Харашкевіч (Расія): Мне кажется, что проблема терминологии — важный и принципиальный вопрос. Хотя мы должны учитывать, как называли современники свое государство и соседние государства, но, тем не менее, в нашей историографии употребляются политико-географические термины, причем не всегда правомерные. Например, Российское централизованное государство. Как можно о нем так говорить, если оно имело свои собственные названия, оно сначала называлось Княжеством Всея Руси, потом было Российское царство, потом была Российская империя. Где кто увидел это централизованное государство, я понять никак не могу. А что касается ВКЛ, то у него было самоназвание, которое мы можем идентифицировать по титулу князя — Великий князь Литовский, Русский, Жемайтский. Мы не можем употребить все эти определения, но хотя бы одно — Великое княжество Литовское — мы должны обязательно оставить, имея в виду, что у нас за спиной остаются еще два политико-географических термина — Жемайтия и Русь.

Я писала об этом очень подробно, потому что этот вопрос очень важный — и идеологический, и практический. А вот относительно предшествующей дискуссии по поводу изучения ВКЛ в целом, то я бы сказала, что очень велика роль личности в истории, а в частности, в изучении ВКЛ. Почему Россия оказалась в заторе по поводу ВКЛ? Просто потому, что вскоре после смерти В. Т. Пашуто к власти пришел директор Института российской истории РАН А. Н. Сахаров, который прекратил издание летописей. Летописная группа была распущена, затормозилось издание актов, прекратились работы по ВКЛ. К тому времени была подготовлена шестая книга записей Литовской метрики. Пусть она опубликована в старых изданиях, но коллектив под руководством М. Е. Бычковой подготовил ее полностью к переизданию. Директору совершенно не нужны были эти разработки. В то же время в Польше в период «Солидарности» также были приостановлены работы по ВКЛ. Было это параллельно с приходом в институт А. Н. Сахарова. Это трагедия нашей историографии, о которой нужно говорить совершенно открыто. Роль личности, в данном случае отрицательной личности, оказала губительное воздействие на развитие нашей историографии.

А. А. Семянчук (Беларусь): Вопрос к А. В. Кузьмину по генеалогии Ивана Федорова. Занимается ли кто-нибудь этой темой, и что нового в ней

произошло? У нас перыядычна з'яўляюцца высказванні о беларускім паходжанні Івана Федорава. На чым яны аснованы, і хто займаецца гэтым у Расіі?

А. В. Кузьмін (Расія): Самым крупным даследвателем гісторыі кнігазвестаў у Расіі, як у савецкае час, так і сёння, з'яўляецца Е. Л. Немировский, супрацоўнік Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі. Ён займаецца Іванам Федоравым і яго калегай Пётрам Мстиславцам. Е. Л. Немировским знайдены новыя тэксты, новыя звестаў і ўстаноўлена шэраг раней не вядомых падрабязнасцей біяграфіі І. Федорава. Аднак я не магу сказаць, ёсць лі там прынцыпальныя ўточненні па генеалогіі.

А. І. Філюшкін (Расія): Калі не памыляюся, з тых час, як Федоравыя звестаў перасталі быць сярэточнем даследавання рускай друкаванай кніжнасці, у апошнія гады нічога не выходзіла.

А. В. Кузьмін (Расія): Сёння звестаў аднавілі і будуць праводзіцца ў гэтым годзе.

Г. Я. Галенчанка (Беларусь): У матрыкулах Кракаўскага ўніверсітэта (дзе, магчыма, вучыўся Іван Федоров) ёсць згадка некага «Івана Федорава». У такіх варыянтах імя ў актах XVI в. можна знайсці вельмі шмат. Таму гэта не доказ. Захаваны запісы, дзе хто служыў, дзе хто памёр. І паказана, што Іван Федоров перамясціўся ў вызначаны павет, працаваў там каталіцкім святаром і памёр. Так якія могуць быць сумнівы? Е. Л. Немировский высокакласны спецыяліст, але часам ён памыляецца. Калі-то ён выступіў з публікацыяй, што кнігадрукаванне — гэта рускае вынашэнне, толькі на аснове ліста Івана Смержы князю Владимиру. Але гэта фальсывка, зробленая пры ўдзеле Сімеона Буднаго, дзе-то ў XVI в.

Д. С. Вырскі (Украіна): Вы вельмі шмат нам распавялі па расійскай гістарычнай навуцы, але ў асноўным канцэнтруецеся на тым, чым займаецца гістарыяграфія ў галоўных цэнтрах — гэты Масква і Пецярбург. Але Вы казалі, што няма каму падхапіць літуаністыку ў правінцыі. Хацелася б паглынуць трохі больш пра рэгіянальныя даследаванні.

А. І. Філюшкін (Расія): К сожалению, я не мог ўмясціць у даклад усю бібліяграфію. Я думаю, што адказ на Ваш пытанне будзе даны пасля выхаду матэрыялаў данага круглага стала, таму што ў бібліяграфіі ёсць казанскія, смаленскія і волгоградскія працы. Я не астанаўліваўся на іх па наступнай прычыне: я стараўся гаворыць аб працах значальных. К сожалению, калі браць даследаванні правінцыяльных гісторыкаў, то яны вельмі шмат другасныя. Напрыклад, артыкулы смольян, прысвечаныя абароне Смаленска, Смаленскаму ўзяццю 1514 г. і Смаленскай вайне XVII в. Калі шчыра, то ў гэтых працах няма прынцыпальна новых аспектаў, якія по-новаму асвятлялі б даны пытанне. Гэта ў большасці перапрацаваныя працы вядомых гісторыкаў. Асобна я павінен назваць працы І. О. Тюменцева з Волгограда, які з'яўляецца адным з самых значальных

льных специалистов по Смуте. Он ученик Р. Г. Скрынникова, опубликовал очень много интересных текстов, в частности ряд материалов по истории рода Сапегов. Его перу принадлежит монография, которая вышла в Волгограде, посвященная Лжедмитрию II и его движению. И. О. Тюменцев является одним из ведущих специалистов. В то же время, я не могу сказать, что вокруг него сложился какой-то центр изучения ВКЛ и Речи Посполитой.

Есть исследователи, пишущие краеведческие работы, которые в силу их географического местонахождения затрагивают проблематику ВКЛ. Это работы брянских исследователей, это работы А. В. Шекова, в том числе его монография. По профессии он археолог. Данная монография написана с археологических и историко-географических позиций. Это исследование интересно тем, что исторические сведения автор пытается положить на археологическую карту и соотнести то, что мы имеем по археологическим и письменным данным. Но, как и у всех археологов, анализ письменных источников у него слабее, чем хотелось бы. Поэтому я не могу сказать, что периферийные историки определяют лицо российской науки. Лицо определяют все-таки Москва и Петербург.

А. М. Янушкевіч (Беларусь): Меня интересует, насколько сильны в современной российской историографии тенденции оправдательных трактовок внешней политики Московского государства по отношению к ВКЛ. Например, работы Дмитрия Володихина, которые касаются Ливонской войны. Белорусская национальная историография восприняла их негативно. Подобные взгляды можно назвать доминирующими или они являются маргинальными на общем фоне научных исследований? Насколько преодолены в российской науке и обществе, в первую очередь в университетском образовании, стереотипы советских времен насчет трактовок внешней политики Московского государства в XV–XVII вв.?

А. І. Філюшкін (Расія): Мне кажется, наука должна быть свободна от обвинений и оправданий. Когда начинаются обвинительно-оправдательные трактовки, это уже не наука, а идеология. Что касается исследований Д. М. Володихина, то он не является лидером какой-либо научной школы, хотя пытался издавать журнал «Русское средневековье». Но не могу сказать, что взгляды Д. М. Володихина имели какой-то сильный резонанс. Отношение к его книге довольно скептическое. Наверное, не в силу каких-то обвинительно-оправдательных аспектов, а в силу того, что книга могла быть намного сильнее. Все-таки она, как монография, нуждается в большей фундаментальности.

Что касается изменения стереотипов трактовки внешней политики Ивана Грозного. Чтобы были преодолены стереотипы, нужно появление новых работ, на основе чего они будут преодолеваются. Потом на основании этих работ нужно появление новых учебников. Это процесс очень долгий, нудный и медленный. Практически он идет очень сложно, потому что в ВУЗах работают те же люди, которые воспитаны на учебниках Б. А. Рыбакова. Они ориентируются на то, чему их когда-то научили. Если говорить о том, преодоле-

ны ли массово эти стереотипы, то я бы ответил, что нет. Но тут надо разделять: есть масса «образованцев», и есть историки, которые работают на принципиально ином уровне. Сейчас появились исследования по Ливонской войне и по другим сюжетам русской внешней политики, где дается другая трактовка. Прежде всего, это работы, где гораздо шире привлекается круг европейских источников, сопоставляются разные точки зрения. Такие труды существуют, но они принадлежат определенному кругу специалистов, которые в большей степени ориентированы в своем научном творчестве на западные гранты, на западную структуру, чем на сугубо российскую. Вот в их трудах и проявляются новые тенденции, только я бы их не связывал с парадигмой «оправданий — обвинений». К науке она не имеет отношения.

Мне кажется, что сейчас в российской науке наметились очень интересные тенденции. Она становится очень и очень разной. Если эти тенденции будут заостряться, то скоро разные слои историков будут говорить между собой на разных языках и не понимать друг друга. При этом одни, которые прошли стажировки в американских, европейских университетах и школах, которые как исследователи сформировались на западной литературе, прочно сидят в грантовой системе — освоили европейские методики гуманитарного знания. Они с презрением, свысока относятся к своим прошлым собратям по «перу», говорят, что те устарели, что это «уровень Карамзина». С другой стороны, огромная масса историков, работающих в традиционных методиках, называет этих «новаторов» философами, культурологами, кем угодно, только не историками.

И вот здесь очень показательна полемика, развернувшаяся вокруг книги А. Л. Юрганова «Категории русской средневековой культуры» (М., 1998). Книга, безусловно, заслуживает и похвалы, и критики. Она явилась как-то своеобразным историографическим водоразделом. Отношение к ней во многом определяет позицию человека в отношении процессов, происходящих сегодня в российской науке: либо ты, признавая отдельные недостатки работы А. Л. Юрганова, в целом приветствуешь его попытку по-новому подойти к изучению русской средневековой истории, либо ты не приемлешь в принципе новых методик, не видишь в них необходимости, и поэтому работа А. Л. Юрганова для тебя — все равно что красная тряпка для быка. В отношении «Категорий...» звучали такие резкие высказывания, что это «пустоцвет», что так писать «совершенно недопустимо» и т. д., хотя в то же время некоторые критики говорили, что после 1998 г. российская историография делится на «до Юрганова» и «после Юрганова».

Как сходный пример можно упомянуть исследования И. Н. Данилевского, в которых предлагается новое прочтение, новая методика исследования Древней Руси. Как сказал один историк, его фамилии я не считаю возможным назвать: «Я читать Данилевского не буду, потому что боюсь соблазниться».

Сейчас в России существуют полностью независимые от государства структуры. В качестве примера могу привести журнал «Ab Imperio». На мой

взгляд, это сейчас один из лучших — не только в России, но и во всем мире — исторических журналов. Он посвящен проблемам изучения империи, национализма, нациостроительства в постсоветском пространстве. Его издают ученые, которые живут в Казани. Там работают и там издают журнал, который рассылают потом по всему миру. У них только подписка, но она бесплатная. Журнал выходит четыре раза в год, объем 600–800 страниц. На его страницах печатаются авторы со всего мира. Издание существует уже четыре года и закрываться не собирается. Это независимая структура. Она делает огромное дело, и благодаря ей российское изучение империи выбралось на мировой уровень. Застойная же ситуация в большей степени присутствует в академической и вузовской сферах, т. е. в государственном секторе. Последний сегодня очень нуждается в притоке и новых людей, и новых идей. Я бы хотел еще раз подчеркнуть, что российская наука разная. В ней есть и очень отрадные, и тревожные перспективы.

А. М. Янушкевіч (Беларусь): Влияет ли каким-либо образом государственная власть, если брать во внимание политику интеграции Беларуси и России, на изучение международных отношений между Российским государством и ВКЛ? Известно, что в новое время их отношения были, мягко говоря, конфликтными. Прямо или опосредованно влияет ли данная политика на историков?

А. І. Філюшкін (Расія): Если сейчас историк в России хочет полностью дистанцироваться от власти и творить самостоятельно, то проблем с этим нет. Но ему для этого нужно искать себе источники финансирования. Ты сам выбираешь, что тебя кормит. Если же историк хочет связать себя с какими-то административными структурами, то он должен, конечно, подстраиваться под принятые в них теории. Это имеет место быть, но такая практика существует во всем мире, это общечеловеческое явление. Кто тебя кормит, тот и заказывает музыку. Хотя сейчас в России можно заниматься самостоятельными, независимыми исследованиями практически по любому вопросу благодаря интегрированности русских ученых в международную грантовую систему.

Что касается влияния российской власти на историков в вопросах освещения истории отношений России и ВКЛ, мне кажется, что у российской власти отсутствует какая-либо позиция по данному вопросу. Что касается союза России и Беларуси, то никакого влияния на историографию в России эта проблема сегодня не оказывает.

С. Б. Каўн (Беларусь): По моим наблюдениям, очень часто историографию двигают вперед некие провокационные книги. Как вы считаете, на изучение А. Курбского, его переписки, его личной жизни повлияли ли взгляды известного американского историка Эдварда Кинана, который признал эту переписку подложной, или же это было логичное развитие историографии?

К. Ю. Ерусалімскі (Расія): Очень интересный вопрос. Я придерживаюсь той точки зрения, что провокационные книги активизируют работу над самыми разными сюжетами. Э. Кинан сыграл свою очень значительную роль в этом деле. Однако нужно учитывать то, как он сам хотел повести дискуссию, как следует из его переписки с А. А. Зиминим. Э. Кинан рассчитывал на то, что он действительно вызовет бурю. Это была его главная цель. Он писал: «Лучше в таких вопросах пережать, чем недожать». Пережать так, чтобы заставить людей активно думать, вызвать у них какие-то чувства. Лично я отношусь к Э. Кинану с глубоким почтением. На меня его книга произвела такое впечатление, на какое он рассчитывал, и побудила меня ко многим идеям. Я думаю, что и в первой книге о сочинениях Грозного и Курбского, и в последующих работах он высказал ряд по-настоящему серьезных исследовательских гипотез, которые развивали историки. Это его источниковедческие находки, касающиеся соотношения текстов Исаяи Кременецкого и первого послания А. Курбского, соотношения текстов первого послания Грозного и документов о венчании конца XVI в. Он нашел такие совпадения, которых до него не видел ни один из отечественных историков. Действительно, Э. Кинан свои выводы постоянно подкрепляет не только провокационными идеями, но еще и очень глубоким анализом книжности.

В этой связи я лично отношусь к Э. Кинану двойственно. Последняя дискуссия, которая была между ним, Ингой Ауэрбах и Чарльзом Гальпериним, показывает, что Э. Кинан уже пытается играть только за счет идей и фактически перестал изучать книжность, перестал интересоваться этой темой. В своей статье, написанной на эту тему в 1998 г., он отметил, что остается скептиком в вопросе об аутентичности сочинений Ивана Грозного и А. Курбского, что его никто не убедил в этой полемике и у него есть новые аргументы. В то же время, эти аргументы заключаются лишь в том, что он нашел трех разных Курбских в разные периоды истории. Один якобы Курбский жил в XVI в., это был Андрей Ярославский, он жил в городе Ярославле в ВКЛ и был священником. Второй Курбский жил где-то в 1620-е гг., а третий – в 1670-е гг. Всё это очень похоже на интеллектуальную игру. Никаких оснований Э. Кинан не приводит, он просто говорит о том, что такая возможность есть.

Что касается других работ Э. Кинана, то это уже другая тема. Сейчас он активно занимается «Словом о полку Игореве». Пытается развить идею, что это поздний памятник, что это мистификация. Мне кажется, что пока аргументация его не очень убедительна, хотя лично я считаю этот вопрос очень сложным. Становиться на какую-то одну сторону я бы сам не рискнул. Поскольку я не являюсь специалистом, то судить о данной полемике я не берусь. Страсть к курьезам, к тому, чтобы удивить, свидетельствует о том, что Э. Кинан больше уделяет внимание именно этой стороне своей научной деятельности.

Если такие книги, как «Апокрифы Курбского и Грозного», создаются на основе очень внимательного исследования предмета, то они очень полез-

ны. Э. Кинан в ряде своих трудов 1960–1970-х гг. провел большую научную работу. Он открыл много интересных фактов, пытался их по-новому объяснить. Он создал новые интерпретации, которые пришлось опровергать уже на новом исследовательском уровне. Но когда Э. Кинан начинает бросаться идеями, ничем их не подкрепляя, это похоже только на игру. На мой взгляд, это ничего общего с наукой не имеет.

Д. С. Вырські (Україна): Питанне да спадара К. Ю. Ерусалімскага. Што вы мелі на ўвазе пад ужываннем да часоў А. Курбскага тэрміна «Маларусія». І Вы занадта актыўна пераносіце кола А. Курбскага на самога А. Курбскага. І што гэта за тэрмін «натуральныя правы Курбскага»?

К. Ю. Ерусалімскі (Расія): Здесь сразу много вопросов по терминологии. Никакой Малой Руси или Малоруссии у А. М. Курбского нет, ни в том, ни в другом смысле. Что касается места, где А. М. Курбский жил с 1564 г., — это довольно сложный вопрос. Считается, что А. М. Курбский жил в Литве и на Волыни. У Ковеля был все-таки статус королевского имения. Сам А. М. Курбский неоднократно проявлял свои предпочтения Польше и считал себя подданным короля, польским дворянином. В этой связи говорить, что А. М. Курбский жил в Литве или на Волыни, — это довольно спорный вопрос. Его имение было частью Польши в этом регионе. На Волыни к нему относились очень жестко, и дело здесь не только в том, что А. Курбский – москвит и что он вел себя в данном обществе по-московски. Дело в том, что он проявлял себя как польский подданный в сообществе, которое к Польше относилось достаточно отстраненно. Во всяком случае, в 1560-е гг. и позднее. Я бы сказал так, политические предпочтения А. М. Курбского – это отдельная тема для очень большого и специального исследования. Инга Ауэрбах только коснулась ее в своих работах. Но этот вопрос до конца не ясен.

Вы совершенно правы, когда предлагаете отделить кружок А. М. Курбского от самого А. М. Курбского, тем более что понятия об авторстве того времени отличаются от сегодняшних. А. М. Курбский сам принимал участие в работе своего кружка, он писал предисловия, он много времени проводил в Меляновичах. От его имени закупалась бумага, она привозилась для работы над книжными собраниями. А. Курбский сам прекрасно знал языки: есть свидетельства посторонних источников. Он был, видимо, лингвистически прекрасно образованным человеком. Есть масса свидетельств, что А. М. Курбский сам принимал активное участие в работе кружка, хотя значительную роль в составлении ряда сочинений этого кружка играли и его сотрудники. Сейчас имена многих из этих сотрудников установлены исследователями. В частности, это краковский ученик Амброджий, его слуга Ждан Миронович, который бежал к Марии Гольшанской с документами своего пана.

Что касается «теории общественного прогресса», то я подразумевал вариант марксистской теории, который был распространен применительно к творчеству А. М. Курбского и не подразумевал каких-то других трак-

товок. Относительно «естественных прав» — это понятие из лексикона самого А. М. Курбского. Он писал о том, что в Москве нарушаются, а на Западе поддерживаются «естественные права» человека. Этот термин А. М. Курбский понимал не так, как понимали его западные европейцы и его младшие современники.

В. Ф. Голубеў (Беларусь): Я не спецыяліст па тых пытаннях, пра якія Вы гаварылі, я гісторык-аграрнік. Калі Вы першы раз выступалі, я звярнуў увагу на тое, што Вы казалі: Курбскі існаваў на мяжы культур Расіі і Рэчы Паспалітай, і ўжылі дату 1560 г. Аднак вядома, што Рэч Паспалітая ўтварылася ў 1569 г. І мы як гісторыкі-спецыялісты павінны быць вельмі дакладнымі ў тэрміналогіі. Другое, я сумняваюся, што А. Курбскі стаў падданым караля. Ён стаў падданым гаспадара вялікага князя літоўскага. Я дакладна ведаю, што першае, што ён атрымаў за свой пераход сюды, — гэта нашую, беларускую Крэўскую вобласць. Яна была перададзена яму як узнагарода, інвентар перадачы знаходзіцца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі ў Мінску. Я, як прадстаўнік беларускага боку, уважлівы да вашых выказванняў, да вашай тэрміналогіі. Тое пытанне наконт Літвы і Літоўскага княства было з майго боку спецыяльна зададзена. Гэта важна для гісторыі і для нашай сумеснай размовы. Калі ўжываецца недакладная гістарычная тэрміналогія, якая хоць крыху не ўспрымаецца другім бокам, то ўзнікае нейкі недавер да тых слоў, якія ідуць з вашага боку. Ёсць просьба — давайце будзем больш карэктнымі ў тэрміналогіі.

К. Ю. Ерусалімскі (Расія): Спасибо за это замечание. Обязательно надо его учесть. Я как раз начал свое выступление, говоря о перекрестке культур России, ВКЛ и Польши, и только позже — о перекрестке культур Речи Посполитой и России. Разумеется, так не совсем корректно говорить обо всей деятельности А. Курбского в эмиграции. Но наиболее известные работы, написанные А. Курбским, составлены им после 1569 г., и поэтому, на мой взгляд, так говорить закономерно. Что касается подданства государю ВКЛ, то я с вами не согласен. Это заметно по актам и поведению самого А. Курбского. Например, он игнорировал канцелярские принципы ВКЛ, подписывался польской подписью, он прямо писал, что «я по русски писати ни вмею», хотя это не имело никакого отношения к его лингвистическим знаниям. Он просто игнорировал местные принципы и старательно позиционировал себя как польский подданный. В этом смысле интересна его служба, поскольку он служил как представитель польского короля, как польский дворянин. Поэтому я думаю, что есть все основания говорить, что он был подданным не столько ВКЛ, сколько польского короля.

БЕЛАРУСЬ / BELARUS

Беларуская гістарыяграфія гісторыі Вялікага княства Літоўскага XIII–XVIII стст. за 1991–2003 гг.

Георгій Галенчанка

(Мінск)

Да пачатку 90-х гг. XX ст. беларуская гістарыяграфія прыйшла з даволі сціплымі дасягненнямі. Для гэтага былі значныя аб'ектыўныя падставы. Беларуская гістарычная навука і гістарыяграфія як інтэгральная яе частка былі адносна маладымі ў параўнанні з традыцыямі суседніх краін (выключаючы, мабыць, Літву). Аднак Літва ўжо ў першую палову XX ст. набыла больш разнастайны вопыт будаўніцтва ўласнай дзяржаўнасці. Панаванне «другой Рэчы Паспалітай» у 1920–1930-я гг. у значнай частцы Літвы мела свае вынікі ў галіне гістарыяграфіі. Большасць польскіх, у т. л. віленскіх, даследчыкаў «Літвы» разглядалі гісторыю ВКЛ як арганічную частку ўласна польскай гісторыі і асабліва гісторыі «першай Рэчы Паспалітай». Распаўсюджанне гэтых канцэпцый і сустрэчны рост палітычнай і нацыянальнай свядомасці літоўцаў абумовілі развіццё літоўскай гістарыяграфіі ВКЛ у 20–30-х гг. XX ст., у якой падкрэсліваліся літоўскія вытокі дзяржаўнасці ВКЛ. Беларуская гістарыяграфія ВКЛ як самастойны напрамак гістарычных даследаванняў фактычна не існавала ледзьве не да канца 1970–1980-х гг., хоць і з пэўным аслабленнем ідэалагічнага кантролю ў апошнія два дзесяцігоддзі. Не выпадкова гісторыя Беларусі ў школьных курсах айчыннай гісторыі асвятлялася як частка агульнарасійскай ці агульнасавецкай гісторыі.

Пад уплывам палітычных тэндэнцый тэматыка балцкіх і ўсходнеславянскіх даследаванняў савецкіх, у т. л. і беларускіх, гісторыкаў 1930–1970-х гг. была вельмі вузкай і дэфармаванай. Некаторыя з іх унеслі значны ўклад у распрацоўку асобных праблем гісторыі Беларусі, Літвы, Украіны. У цэлым пераважалі працы, прысвечаныя «буферным» рускім княствам у атачэнні ВКЛ, вядучай аб'яднальнай ролі Маскоўскай дзяржавы ва ўсёй Усходняй Еўропе, ваенна-палітычнаму супрацоўніцтву «брацкіх» народаў у барацьбе са знешнімі ворагамі (мангола-татарами, нямецкім Ордэнам, Польшчай, Турцыяй), казацкім паўстаннем, нацыянальна-вызваленчай вайне сярэдзіны XVII ст. у Рэчы Паспалітай, «уз'яднанню» Украіны з Расіяй, некаторым аспектам культурных сувязей, сацыяльна-эканамічнай праблематыцы.

Гісторыя ВКЛ фактычна не даследавалася, а асобныя яе тэмы часткова закраналіся галоўным чынам у гісторыі феадальнай Літвы і Польшчы. Самая грунтоўная праца па блізкіх праблемах узаемаадносін Літвы і Беларусі

вядомага рускага даследчыка У. Пашуты мела характэрную назву — «Образование Литовского государства» (М., 1959) і была пераважна зведзена да агляду крыніц і літаратуры па тэме. Акрамя «ахранительных» ідэалагічных пастулатаў на развіцці беларускай гістарыяграфіі сказваліся адсутнасць неабходнай пераемнасці ў гістарычнай навуцы, аддаленыя водгукі рэпрэсій супраць значнай часткі прадстаўнікоў гуманітарных навук, якія дасягнулі свайго піка ў 30-х гг. XX ст., недахоп прафесійных кадраў (даследчыкаў, педагогаў), навуковых устаноў, творчых дыскусій, слабая крыніцазнаўчая аснова і абмежаванасць тэматыкі.

У канцы 1980-х – пачатку 1990-х гг. у развіцці грамадскіх навук, у т. л. айчыннай гісторыі, пачаўся новы, вельмі характэрны перыяд. Яго відавочныя прыкметы: ледзьве не поўная свабода абрання тэматыкі, мета-далогіі, фарміраванне новых навуковых цэнтраў і агульнае павелічэнне колькасці прац і даследчыкаў, новыя магчымасці друкавання, у т. л. сродкамі малай паліграфіі. Больш даступнымі сталі працы замежных і раней забароненых айчынных гісторыкаў, архівы і кнігазборы. На дзейнасць навуковых устаноў і даследчыкаў побач з мікшаваным ідэалагічным і палітычным уплывам пачалі значна мацней уздзейнічаць фінансавыя фактары. Рэзка змяніліся суадносіны паміж навуковымі і навукова-папулярнымі працамі. Аўтары апошніх спрабуюць хутка, прывабна і радыкальна адказаць на ўсе актуальныя пытанні айчыннай гісторыі. З падзеннем шмат якіх старых ідэалагічных стэрэатыпаў і прызнаннем правамернасці існавання разнастайных і супярэчлівых гістарыяграфічных канцэпцый ускладніліся крытэрыі навуковай крытыкі, якая ў значнай меры саступіла месца анатаванаму пераказу і кампліментарным або радзей палемічным водгукам. Пазітыўныя і негатыўныя з’явы ў развіцці гістарычных навук відавочней усяго адбіліся ў школьнай сістэме адукацыі, якая па свайму характару імкнецца да простых адналінейных адказаў, элементарнай займальнасці і прыўзнятасці.

Аб’ектыўную ацэнку дасягненняў, пралікаў і праблем гістарычнай навукі павінна даваць вышэйшая яе сфера — айчынная гістарыяграфія. Дадзены артыкул не прэтэндуе на вычарпальнае раскрыццё тэмы. Яго мэта больш сціплая: першае, пераважна інфармацыйнае асвятленне некаторых вынікаў і тэндэнцый у навейшых айчынных даследаваннях унікальнай гістарычнай спадчыны ВКЛ. Варта ўдакладніць, што большасць закранутых пытанняў на сучасным узроўні беларускай гістарыяграфіі ў той ці іншай ступені асвятляецца праз працы, прысвечаныя гісторыі Беларусі XIII–XVIII стст.

Работы, створаныя ў новых грамадска-палітычных умовах, структураваны па асноўных навуковых напрамках. Улічваецца, што даследаванні па сацыяльна-эканамічнай, культурнай і канфесійнай гісторыі ВКЛ падрабязней характарызуюцца ў іншых артыкулах. Асобнага асвятлення ў будучых гістарыяграфічных працах патрабуюць публікацыі беларускіх аўтараў у замежных выданнях, ледзьве згаданых у прадстаўленым ніжэй аглядзе.

Падмуркам большасці гістарычных прац з'яўляецца *даследаванне і выданне крыніц*. Апошняе дзесяцігоддзе адзначана прыкметнымі поспехамі ў выяўленні, публікаванні і даследаванні пісьмовых крыніц па гісторыі ВКЛ. Пасля доўгага перапынку з 30-х гг. XX ст. у Інстытуце гісторыі Беларусі НАНБ пачата планамернае выданне асноўных дакументальных збораў — капійных кніг вялікакняжацкай канцылярыі — Метрыкі ВКЛ. Прыкметную археаграфічную дзейнасць па цэласнай гісторыі Беларусі разгарнулі новаўтвораная Археаграфічная камісія, Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Беларуска-навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы. Сталі публікавацца часопісы і серыйныя выданні — «Беларускі археаграфічны штогоднік», «Архівы і справаводства», «Arche», «Атэнэум», «Metriciana», пашырылася кола універсітэцкіх навуковых, дакументальных і хрэстаматыйных выданняў.

Эпізадычна выходзяць асобныя зборнікі дакументаў і наратыўных матэрыялаў па гісторыі Беларусі XIII–XVIII стст. (у т. л. летапісаў), перавыданні або перапрацоўкі ранейшых археаграфічных прац і даследаванняў. З новых перадрукаў і аднаўленняў старажытных помнікаў культуры варта адзначыць нямецкае факсімільнае выданне «Апостала» Скарыны 1525 г. (першай друкаванай дакладна датаванай кнігі ва Усходняй Еўропе) з каментарыямі 6-ці беларускіх навукоўцаў (Падэрборн, 2002), публікацыю нясвіжскага Альбома канца XVI–XVII стст. з унікальнымі праектнымі і вучэбнымі чарцяжамі (Рым, 1999, знойдзены ў Кіеве Г. Галенчанкам), энцыклапедычнае выданне «Друцк летапісны. Друцкае Евангелле XIV ст.» (Мн., 2001).

Бясспрэчнай грамадскай удзячнасці заслугоўваюць супрацоўнікі Інстытута гісторыі НАНБ, якія пад кіраўніцтвам М. Спірыдонава падрыхтавалі для «Нацыянальнага атласа Беларусі» (Мн., 2002, навук. рэд. аддзела М. Сташкевіч) унікальны блок з 52-х гістарычных карт, у т. л. 14 — па перыядзе XIII–XVIII стст. Раннія помнікі матэрыяльнай і пісьмовай культуры аналізуюцца ў артыкулах «Гістарычна-археалагічнага зборніка» Інстытута гісторыі НАНБ (выйшлі 18 выпускаў).

Аднак адсутнасць агульнага плана і сталага супрацоўніцтва розных навуковых інстанцый, неадэкватныя метадычныя падыходы тармазяць актывізацыю выдавецкай дзейнасці. Вынікі публікацыі крыніц па гісторыі ВКЛ у цэлым недастатковыя.

Больш відавочныя поспехі дасягнуты ў развіцці *спецыяльных гістарычных навук*, асабліва ў падрыхтоўцы змястоўных метадычных і метадалагічных дапаможнікаў па гісторыі Беларусі, тэорыі і гісторыі крыніцазнаўства, гістарыяграфіі розных гістарычных перыядаў, архівазнаўстве [153; 157; 198; 200; 201; 202; 214; 318].

Асноўнымі цэнтрамі гэтай навуковай працы з'яўляюцца гістарычны факультэт БДУ і аддзел спецыяльных гістарычных навук Інстытута гісторыі НАНБ. Асобныя навуковыя і тэарэтычныя праблемы гісторыі феадальнай Беларусі і ВКЛ, спецыяльных гістарычных навук тэзісна асвятляюцца ў матэрыялах рэспубліканскіх і міжнародных навуковых канферэнцый:

«Гістарычныя крыніцы: Праблемы класіфікацыі, вывучэння і выкладання» (Мн., 1998), «Гістарыяграфія гісторыі Беларусі: Стан і перспектывы развіцця» (Мн., 1999), «Замежная архіўная беларусіка» (Мн., 1998) і інш. Востра адчуваецца неабходнасць падрыхтоўкі навуковых сінтэтычных прац па крыніцазнаўстве і гістарыяграфіі ВКЛ з першачарговым вылучэннем гісторыі Беларусі ў яго складзе.

Першапачатковую аснову для ўсіх гістарычных даследаванняў ствараюць бібліяграфічныя і іншыя інфармацыйныя даведнікі: энцыклапедычныя выданні, гісторыка-біяграфічныя слоўнікі, сінтэтычныя навуковыя працы з шырокім храналагічным і тэматычным дыяпазнам. Сталая бібліяграфія па гісторыі Беларусі і тым больш ВКЛ фактычна адсутнічае ў рэспубліцы. Яе не могуць замяніць перыядычныя выданні дзяржаўнай рэгістрацыйнай інфармацыі. Запланаваны Нацыянальнай бібліятэкай Беларусі бібліяграфічны паказальнік «Новая літаратура па гісторыі і гістарычных навук» вытрымаў усяго некалькі выданняў у пачатку 1990-х гг. [229; 230]. Даследчыкі вымушаны карыстацца гістарыяграфічнымі аглядамі замежнага паходжання, дысертацыйнымі і іншымі аўтарскімі працамі.

Лепшая сітуацыя з энцыклапедычнымі даведнікамі. Упершыню ў гісторыі Беларусі завяршаецца выданне «Беларускай гістарычнай энцыклапедыі» ў 6 тамах, дзе значная ўвага адведзена гісторыі ВКЛ (не менш за 20% агульнага аб'ёму). Большасць артыкулаў маюць гістарыяграфічныя спасылкі, ёсць асобныя агляды крыніц, архіўных, бібліятэчных і музейных збораў, гістарыяграфічныя і крыніцазнаўчыя нарысы [234]. Недахопам выдання з'яўляецца адсутнасць біяграм шмат якіх выдатных даследчыкаў гісторыі ВКЛ, артыкулаў, прысвечаных некаторым землям ВКЛ (за межамі тэрыторыі Беларусі), а таксама суседнім дзяржавам. Зараз энцыклапедычнае выдавецтва працуе над дапоўненым двухтомным даведнікам па гісторыі ВКЛ. Некаторыя дадатковыя звесткі даследчыкі могуць пачэрпнуць з універсальнай «Беларускай энцыклапедыі» ў 18 тамах (выдадзена 15).

Карысную ролю ў даследаваннях гісторыі ВКЛ адыгрываюць спецыяльныя энцыклапедычныя і іншыя даведнікі біяграфічнага характару, слоўнікі па гісторыі мовы, перыядычныя і серыйныя выданні, асобныя кнігі ўнікальнай серыі «Памяць» з грунтоўнай рэтраспекцыяй (усяго з 1990-х гг. апублікавана каля 100 тамоў) [174; 175]. Навуковым узроўнем вылучаюцца перыядычныя універсітэцкія выданні, «Весці НАН Беларусі (серыя гуманітарных навук)», штогоднік Інстытута гісторыі НАН Беларусі, «Беларускі гістарычны агляд» і інш. З канца 1990-х гг. Беларускім гістарычным таварыствам выдаецца «Гістарычны альманах» у Гродна, значную частку якога складаюць дыскусіі і рэцэнзіі, навуковая хроніка. Беларускія навукоўцы з сярэдзіны 1990-х гг. актыўна друкуюцца ў перыядычным беластоцкім выданні Беларускага гістарычнага таварыства: «Białoruskie Zeszyty Historyczne».

Змястоўныя матэрыялы па гісторыі духоўнай культуры ВКЛ сістэматычна публікуюцца ў серыйных выданнях Нацыянальнага навукова-асвет-

нага цэнтра імя Францыска Скарыны «Беларусіка — Albaruthenica» (больш за 20 кніг) [191; 192], Беларускага фонда культуры — «Вяртанне».

Гісторыя ВКЛ у агульных сваіх рысах закранаецца галоўным чынам у абагульняльных працах па гісторыі Беларусі [95; 147–150; 172]. Пераважаюць выданні рознага навукова-метадычнага ўзроўню, прызначаныя для выкладчыцкіх мэтаў, падручнікі, дапаможнікі. Поўнаасцю дадзенай тэме прысвечана праца дэкана гістарычнага факультэта Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. Куляшова П. Дзмітрачкова «Беларусь у складзе Вялікага княства Літоўскага (другая палова XIII – першая палова XVII стст.)» у 2-х частках (Магілёў, 1996–1997). Выданне прызначана для студэнтаў, асноўная ўвага надаецца пытанням фарміравання ВКЛ, унутранай і знешняй палітыкі, сацыяльна-эканамічнай гісторыі з адасабленнем гісторыі гарадоў, часткова закранаюцца канфесійныя і этнічныя аспекты. Па сутнасці, падобную ролю (з дадаткам культуралагічных матэрыялаў) адыгрываюць адпаведныя раздзелы ў буйных абагульняльных працах па гісторыі ВКЛ, у т. л. акадэмічных «Нарысах гісторыі Беларусі», ч. 1 (Мн., 1994), курсе лекцый Гродзенскага ўніверсітэта імя Я. Купалы «Гісторыя Беларусі», ч. 1 (Мн., 2000), вучэбным дапаможніку для студэнтаў ВНУ — «Гісторыя Беларусі», ч. 1 (Мн., 1998, рэд. Я. Новік, Г. Марцуль і інш). Большасць гэтых выданняў арыентуецца на праграмы, распрацаваныя Міністэрствам адукацыі РБ. У скарачаным і стэрылізаваным выглядзе асноўныя пытанні гісторыі Беларусі ў складзе ВКЛ выкладзены ў школьных падручніках, дапаможніках, метадычных, ілюстрацыйных, картаграфічных матэрыялах для 6, 7 і 10 класаў агульнаадукацыйнай школы.

Сярод выданняў, якія прэтэндуюць на сінтэтычнае асвятленне гісторыі ВКЛ, цэнтральнае месца займаюць працы М. Ермаловіча, асабліва «Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае» (Мн., 2000) [46; 47]. Аўтар адыграў выключную ролю ў папулярнасці гісторыі Беларусі і ВКЛ, росце зацікаўленасці беларускага грамадства сваёй палітычнай і дзяржаўнай спадчынай, але яго навуковыя высновы, як адзначаў М. Улашчык, нярэдка маюць аўтарскі і міфалагічны характар. Не вытрымлівае, напрыклад, крытыкі яго канцэпцыя заснавання і размяшчэння гістарычнай Літвы на землях Заходняй Беларусі. Больш рэалістычна выкладзены праблемы палітычнай гісторыі Беларусі ў складзе ВКЛ у працах В. Насевіча, навукова-папулярным аглядзе Г. Сагановіча «Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII стагоддзя» (Мн., 2001) [77; 95].

У апошнія гады неаднаразова перавыдадзены некаторыя працы вядомых беларускіх гісторыкаў, навуковых і палітычных дзеячоў першай паловы XX ст.: В. Ластоўскага, У. Ігнатоўскага, М. Доўнар-Запольскага [42; 236; 238]. Зараз яны маюць галоўным чынам гістарыяграфічнае значэнне. Несумненнай увагі заслугоўваюць таксама перавыдадзеныя або перакладзеныя ў Беларусі кнігі замежных даследчыкаў, якія грунтоўна вывучалі гісторыю ВКЛ на розных яе этапах: працы Е. Ахманьскага, Ю. Бардаха, Г. Віснера, Э. Гудавічуса, М. Грушэўскага, М. Космана, Г. Лаўмянскага,

М. Любаўскага, І. Лапы, Ф. Леантовіча, А. Праснякова, А. Рахубы, Г. Харашкевіч, М. Ючас, Н. Якавенкі і інш.

У айчынай гістарыяграфіі *палітычнай гісторыі* ВКЛ амаль непадзельна пануе навукова-папулярная, адукацыйная і белетрызаваная літаратура. Некалькі буйных прац прысвечаны важным падзеям у палітычнай гісторыі дзяржавы, войнам і вырашальным дыпламатычным імпрэзам, шэраг даследаванняў па палітычнай гісторыі ВКЛ, Рэчы Паспалітай, Расіі канца XVIII ст. прадстаўлены працамі Ю. Бохана, А. Грыцкевіча, П. Лойкі, І. Марзалюка [28; 65; 278; 313; 371].

Наватарскі характар маюць працы Я. Анішчанкі, амаль цалкам заснаваныя на архіўных матэрыялах канца XVIII – пачатку XIX стст. [21–23; 261–262]. Публікацыі У. Емяльянчыка прасочваюць дзейнасць паўстанцаў Т. Касцюшкі на тэрыторыі Беларусі і Літвы і яе вынікі, удзел беларускага насельніцтва [45; 190].

Спрэчныя водгукі выклікала праца А. Краўцэвіча «Стварэнне Вялікага княства Літоўскага» (Мн., 1998), якая стала асновай яго доктарскай дысертацыі. У падмурак канцэпцыі А. Краўцэвіча аб беларуска-балцкім характары ВКЛ, у адрозненне ад поглядаў М. Ермаловіча (якога ён крытыкуе), пакладзены некалькі гіпотэз: аб існаванні агульнай балцка-славянскай супольнасці ў перыяд фарміравання ВКЛ, адсутнасці дзяржаўнага ўтварэння ў Літве ў сярэдзіне XIII ст., якое магло б самастойна ўзначаліць працэс складвання ВКЛ, ваенна-палітычных сутыкненняў паміж літоўцамі і славянамі ў XIII ст. і некаторыя іншыя. Шэраг назіранняў аўтара здаюцца слушнымі, але ў цэлым праца патрабуе доказнага адказу на пытанне: чым у такім выпадку тлумачыцца непрапарцыянальны ўдзел літоўскай дынастыі і баярства ў палітычнай гісторыі ВКЛ XIV ст. і асабліва ў заключэнні дзяржаўных уній з Польшчай канца XIV – пачатку XV стст., якія надалі выключныя палітычныя і сацыяльна-эканамічныя правы літоўскай прывілеяванай знаці. Гэта, між іншым, было адной з кардынальных прычын грамадзянскай вайны ў ВКЛ у пачатку 30-х гг. XV ст. пасля смерці Вітаўта. На асаблівасці адносін ВКЛ з Тэўтонскім Ордэнам у XIV–XV стст. звярнулі ўвагу Г. Сагановіч, А. Грыцкевіч, Р. Гагуа [95; 290; 313]. Аб’ёмную навуковую працу са скрупулёзным аналізам дыпламатычных крыніц па адносінах ВКЛ з Інфлянтамі (Лівоніяй) у першай трэці XVI ст. выдаў А. Дзярновіч [41]. Першую Інфлянцкую (Лівонскую) вайну (1558–1570 гг.) грунтоўна даследаваў А. Янушкевіч [448; 454], адносіны з Маскоўскай дзяржавай, Крымам у першай трэці XVI ст. — іншы даследчык Інстытута гісторыі У. Канановіч [260]. Паўстанні і «руска-польскую» вайну сярэдзіны XVII ст. у кантэксте ўнутраных супярэчнасцей ВКЛ вывучалі В. Мясешка і Г. Сагановіч [96; 376].

У беларускай гістарыяграфіі значна слабей, чым знешнепалітычная, вывучана ўнутрыпалітычная гісторыя ВКЛ. Гэта зразумела, таму што патрабуе папярэдніх рознабаковых даследаванняў амаль па ўсіх сферах тагачаснага жыцця ўсіх пластоў насельніцтва і ў першую чаргу пануючых станаў. Значны крок у гэтым напрамку зроблены П. Лойкам у яго кнізе «Шлях-

та беларускіх зямель у грамадска-палітычным жыцці Рэчы Паспалітай другой паловы XVI – першай трэці XVII ст.» (Мн., 2002). Высвятляюцца прычыны палітычнай актыўнасці шляхты, яе становішча, узаемаадносіны з магнатэрыяй, заканадаўчая і адміністрацыйна-судовая дзейнасць на з’ездах і соймаках ВКЛ у постлюблінскі перыяд.

У арбіце сацыяльна-палітычнай праблематыкі знаходзяцца некалькі прац, прысвечаных лёсу беларускай шляхты пасля падзелаў Рэчы Паспалітай. Храналагічна яны ў асноўным выходзяць за межы нашай тэматыкі. Істотна дапаўняюць «шляхецкую» і саслоўную тэму шматлікія працы, прысвечаныя гербам і генеалогіі прывілеяванага стану ВКЛ, гербавай традыцыі гарадоў і мястэчак, дзяржаўнай сімволіцы. Каштоўную працу па гісторыі прыватнай шляхецкай геральдыкі XVI–XVII стст. абараніў у 2000 г. гродзенскі гісторык А. Шаланда [259]. Некалькі навукова-папулярных кніг і брашур па гарадской і дзяржаўнай геральдыцы Беларусі і ВКЛ выдаў А. Цітоў [113]. Навуковае значэнне яго публікацый некалькі зменшылася пасля выхаду ў свет капітальнага выдання літоўскага гісторыка Э. Рымшы, якое ахапіла ўсе землі ВКЛ (Вільнюс, 1999).

Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі падрыхтаваў першы том генеалагічнага даведніка па гісторыі шляхты ВКЛ на падставе матэрыялаў мясцовых дваранскіх сабранияў і Геральдычнага дэпартаменту Сената Расійскай імперыі канца XVIII–XIX стст. [144].

У працах Я. Юхо, М. Сільчанкі, І. Басюка ў папулярнай форме выкладзены гісторыя беларуска-літоўскага права, беларускай дзяржаўнасці ў розныя гістарычныя эпохі [121–123; 179].

На жаль, ніхто ў Беларусі сістэматычна не займаецца важнейшымі крыніцамі для вывучэння галоўных аспектаў унутранай і знешняй палітыкі ВКЛ канца XVI–XVIII стст.: дакументамі і наратыўнымі помнікамі, што датычацца з’ездаў, сеймаў, сеймікаў, канфедэрацый, рокашаў і іншых прадстаўнічых форумаў шляхты і феадальнай арыстакратыі. Заслугоўваюць большай увагі таксама асноўныя міжнародныя падзеі і дагаворы ВКЛ і Рэчы Паспалітай XIV–XVIII стст. з іншымі дзяржавамі.

У адрозненне ад савецкіх часоў, тэматыка сацыяльнай і эканамічнай гісторыі знаходзіцца на задворках сучаснай беларускай гістарыяграфіі. Існуе памылковае ўяўленне, быццам асноўныя праблемы гэтай тэматыкі даўно даследаваны і вычарпаны. На самой справе далёка не вывучана не толькі цэласная гаспадарчая і сацыяльная гісторыя ўсяго ВКЛ і асобных яго зямель і частак, але і гісторыя феадальнага землеўладання — фундамента ўсіх сацыяльных пераўтварэнняў. Ледзьве закранута даследаваннямі фінансавая і падатковая палітыка вярхоўнай улады, фарміраванне і эвалюцыя саслоўнай структуры, сельскай абшчыны, заканадаўства, рамесніцкая і гандлёвая дзейнасць і інш. Тры значныя працы старшых навуковых супрацоўнікаў Інстытута гісторыі НАН Беларусі, апублікаваныя ў 1990-я гг., — фактычна завяршальная спадчына папярэдняга перыяду: даследаванні П. Лойкі і В. Голубева прысвечаны рэнтным і аграрным адносінам у Бела-

русі XVI–XVIII стст., М. Спірыдонова — працэсу заняволення сялянства і станаўленню прыгонніцтва ў Беларусі XV–XVI стст. [33; 64; 102]. Апошняя манаграфія — вынік пятнаццацігадовых даследаванняў Метрыкі ВКЛ і іншых архіўных матэрыялаў, верагодна, лепшая сучасная праца айчынных даследчыкаў па гісторыі Беларусі ў перыяд ВКЛ. Кандыдацкая дысертацыя М. Спірыдонова, пакладзеная ў аснову кнігі, атрымала надзвычай высокую ацэнку М. Улашчыка. Да публікацыі прыкладзена лепшая на сёння карта Беларусі канца XVI ст. з паказальнікам населеных пунктаў.

Сацыяльна-эканамічныя праблемы XVIII ст. даследаваліся таксама Я. Анішчанкам і некаторымі іншымі вучонымі [65; 73; 187; 463].

У занядбанай сферы даследаванняў па царкоўна-канфесійнай гісторыі, дзе зрэдку з’яўляліся галоўным чынам антыкаталіцкія і антыуніяцкія працы, пачалі распрацоўвацца новыя напрамкі гісторыі ўсіх хрысціянскіх цэркваў на землях ВКЛ з асноўным акцэнтам на іх духоўную, асветніцкую і гуманітарную дзейнасць. З’явіліся першыя абагульняльныя працы па гісторыі хрысціянскіх цэркваў на землях Беларусі і ВКЛ, каштоўныя дапаможнікі і даведнікі.

400-гадовы юбілей Берасцейскай уніі даў падставы для шырокага асвятлення ролі уніяцкай царквы ў царкоўным, грамадска-палітычным і культурным жыцці Беларусі і Украіны з канца XVI ст. да яе забароны пасля «польскага» паўстання 1830-х гг. у Расіі [72; 82; 158; 194; 359]. У асноўнай абагульняльнай працы — С. Марозавай [72] абгрунтоўваецца культурна-цывілізацыйная місія уніяцкай царквы ў Беларусі, што, на думку даследчыцы, было абумоўлена сінтэзам заходніх і ўсходніх культурных уплываў і павеваў, а таксама этнакансалідацыйнай роллю уніяцтва ў XVII–XVIII стст. Гэтыя пастулаты аспрэчваюцца ў шэрагу публікацый па гісторыі праваслаўнай царквы ў ВКЛ, якія, у сваю чаргу, небеспадстаўна падкрэсліваюць даўнасць грэка-візантыйскіх канфесійных і царкоўных традыцый, іх сувязь з этнічнай свядомасцю «русінаў» і залежнасць уніяцкай царквы ад пануючых палітычных і царкоўных структур Рэчы Паспалітай. Праблемы ўзаемадзеяння і саперніцтва уніяцкай і каталіцкай цэркваў на фоне этна-культурнай і этна-палітычнай гісторыі ВКЛ у філасофскім плане даследаваў С. Падокшын [82]. На пераважна новых крыніцах пабудавана скразная праца Т. Бліновай па гісторыі канфесійнай адукацыйнай сістэмы найбольш уплывовага ў ВКЛ ордэна «Іезуіты в Беларусі. Роль іезуітов в организации образования и просвещения» (Гродно, 2002). Арыгінальнай працай па гісторыі некананічнай праваслаўнай царквы ў Беларусі і Расіі стала манаграфія А. Гарбацкага «Стараабрадніцтва на Беларусі ў канцы XVII – пачатку XX стст.» (Брэст, 1999). Не дачакалася ўласных манаграфій гісторыя рэфармацыйнай, іудзейскай, мусульманскай цэркваў ВКЛ.

Для некаторых сучасных прац па гісторыі цэркваў у ВКЛ у той ці іншай ступені характэрна пэўная ідэалізацыя іх дзейнасці, якая прыйшла на змену традыцыйнай у публікацыях многіх савецкіх гісторыкаў выкрывальнай тэ-

матыцы. Рэдка з'яўляюцца канкрэтныя даследаванні па гісторыі асобных храмаў і кляштароў, духоўнай іерархіі, адсутнічаюць рэпрэзэнтатыўныя статыстычныя дадзеныя аб развіцці большасці царкоўных хрысціянскіх структур да канца XVI ст.

Большасць навуковых публікацый апошняга перыяду прысвечана праблемам духоўнага жыцця Беларусі і ВКЛ XIV–XVIII стст. Часткова гэта тлумачыцца самой тэмай, якая непасрэдна працуе на карысць нацыянальнага і дзяржаўнага прэстыжу краіны. Гістарычныя аспекты культуры даследуюць усе гуманітарныя Інстытуты НАНБ, кафедры шмат якіх навучальных устаноў, музеі, бібліятэкі, прафесійныя творчыя арганізацыі і інш. Галоўным цэнтрам навуковых даследаванняў застаецца Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору НАНБ. Менавіта яго супрацоўнікі падрыхтавалі асноўныя працы па гісторыі мастацтвазнаўства Беларусі, архітэктуры і дойлідства, фальклору, традыцыйнай і матэрыяльнай культуры, міжнародных культурных сувязей. Выключна каштоўнай велізарнай працай беларускіх мовазнаўцаў, неабходнай для вывучэння бытавой, грамадскай і прафесійнай культуры, з'яўляецца «Гістарычны слоўнік беларускай мовы» (выдадзена больш за 20 кніг). Інстытут філасофіі працягвае даследаванне грамадска-дзяржаўных і рэнесансава-гуманістычных аспектаў поліэтнічнай культуры ВКЛ, тымі ж пераважна праблемамі ў літаратурна-гістарычным кантэксце займаюцца беларускія філолагі. З іншых навуковых прац першачарговай увагі заслугоўваюць профільныя зборнікі Нацыянальна-асветнага цэнтра імя Ф. Скарыны, Фонда беларускай культуры па гісторыі духоўнай спадчыны Беларусі і праблемах рэстытуцыі, шматпланавыя культурна-гістарычныя матэрыялы навуковых канферэнцый, грунтоўныя манаграфіі па гісторыі палацавай, замкавай, канфесійнай, народнай архітэктуры, музыкі, тэатра, кніжнасці, унікальная калектыўная праца аб драматычных лёсах архітэктурных помнікаў Беларусі — «Страчаная спадчына» [58; 61; 62; 79; 89; 91; 169; 173; 210 і інш.]. Двойчы за апошнія гады выдадзена абагульняльная праца Л. Лыча і У. Навіцкага «Гісторыя культуры Беларусі» (1-е выд.: 1996).

Па этнічнай гісторыі калектывам Інстытута этнаграфіі НАНБ заканчваецца работа па выданні васьмітомнага гісторыка-этнаграфічнага даследавання традыцыйных аспектаў быту і культуры беларусаў у дыяхронным і тэматычным кантэкстах. Для перыяду ВКЛ асабліваю цікавасць уяўляе трэці том, дзе асвятляецца гісторыя этналагічнага вывучэння ўсяго комплекса этнагенезу і этнічнай гісторыі беларусаў, і чацвёрты, значная частка якога прысвечана вытокамі і этнічным працэсам XIV–XVIII стст. [134; 135]. З шырокім выкарыстаннем антрапалагічных, пісьмовых, мовазнаўчых і іншых крыніц напісана манаграфія М. Піліпенкі «Возникновение Белоруссии. Новая концепция» (Мн., 1991). На думку аўтара, фарміраванню беларускага этнасу папярэднічала актыўная асіміляцыя славянамі балцкага насельніцтва. Пазнейшая кансалідацыя этнічных саюзаў дрыгавічоў, крывічоў, радзімічаў і іншых племянных аб'яднанняў прывяла да складвання «ўсходнеславянскай старажытнай рускай супольнасці». Русь з самага свай-

го пачатку, сцвярджае аўтар, не была аднастайнай і падзялялася на рэгіёны, якія не супадалі з былымі этнічнымі арэаламі рассялення ўсходнеславянскіх супольнасцяў. Этнічная тэрыторыя сучаснай Беларусі сфарміравалася ў познім сярэднявеччы ў выніку кансалідацыі паўночнай часткі былога «палескага» субэтнасу і паўднёва-падзвінска-дняпроўскага субэтнасу згаданай «агульнаўсходнеславянскай» супольнасці. Праблемы этнічнага фарміравання і развіцця беларусаў застаюцца найбольш складанымі ў сучаснай гістарыяграфіі з-за дыскусійнасці асноўных навуковых паняццяў і крытэрыяў. Не дзіўна, што ад многіх папярэдніх даследаванняў прыкметна адрозніваюцца, напрыклад, навуковыя публікацыі І. Чаквіна [258].

Мноства прац апошніх гадоў закранаюць праблемы ўзнікнення і развіцця нацыянальнай свядомасці беларусаў, у т. л. манаграфія выкладчыка Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта В. Старасценкі [107].

На перыферыі сучаснай беларускай гістарыяграфіі застаюцца асноўныя праблемы этнічнай гісторыі іншых народаў і груп ВКЛ [23; 156; 166; 204; 213].

Некаторыя тэндэнцыі развіцця навуковай айчыннай гістарыяграфіі ВКЛ прасочваюцца па змесце і ўзроўні доктарскіх і кандыдацкіх дысертацый, што атрымалі адпаведную апрацаваную. Для параўнання варта супаставіць тэматыку дысертацый за два апошнія дзесяцігоддзі, па якіх ёсць апублікаваная інфармацыя, а з 1997 г. — афіцыйныя спісы ўпершыню створанай у рэспубліцы Вышэйшай атэстацыйнай камісіі. У апошняе дзесяцігоддзе «даперабудовачнага» перыяду (1978–1987) было абаронена 10 дысертацый па гісторыі Беларусі ў складзе ВКЛ — па крыніцазнаўстве (1); культурных сувязях з паўднёвым славянствам (1); міграцыі ў Расію (1); сацыяльна-эканамічных працэсах (5, у т. л. 1 доктарская); канфесійных адносінах і нацыянальна-рэлігійным прыгнечанні (2). У 1994–2003 гг. абаронены адпаведна 48 дысертацый, у т. л.: спецыяльныя гістарычныя навукі, крыніцазнаўства, археаграфія, прававодства і інш. — 8 (1 — доктарская); культура, духоўнае жыццё — 12 (5 — доктарскіх); сацыяльна-эканамічныя працэсы, населеныя пункты — 7 (1 — доктарская); сацыяльныя працэсы, саслоўі — 5 (1 — доктарская); царква і канфесійныя адносіны — 4 (1 — доктарская); знешняя палітыка, войны — 3; унутраная палітыка, дзяржаўны лад, грамадска-палітычнае жыццё — 6; этнічныя адносіны — 3 (1 — доктарская). Відавочнае шматразовае павелічэнне колькасці дысертацыйных прац і ўскладненне тэматыкі.

Агульны аналіз апублікаваных навуковых і дысертацыйных прац беларускіх даследчыкаў дазваляе прыйсці да пэўных высноў.

1. Гісторыя ВКЛ дагэтуль не з'яўляецца самастойным комплексным і цэласным аб'ектам гістарычнага даследавання. У гэтым плане беларуская гістарыяграфія не надта адрозніваецца ад даволі герметычнай гістарыяграфіі суседніх краін, якія поўнасюці часткова ўваходзілі ў склад ВКЛ.

2. Асноўныя праблемы гісторыі ВКЛ у сучаснай беларускай гістарыяграфіі апасрэдавана прасвечваюцца праз гісторыю Беларусі, што, зразуме-

ла, недастаткова. Гісторыя ВКЛ — гэта самастойны разгорнуты і спецыфічны аб’ект даследавання.

3. Найбольш прыкметныя навуковыя зрухі ў вывучэнні гісторыі Беларусі і ў пэўнай ступені ВКЛ XIII–XVIII стст. адбыліся ў даследаванні прафесійнай і традыцыйнай культуры, культурных сувязей, унутранай палітыкі, сацыяльнага і гаспадарчага жыцця, царкоўна-рэлігійных адносін, у некаторых спецыяльных навуках (крыніцазнаўства, геральдыка, археаграфія, картаграфія і інш.).

4. Вялікую інфармацыйную і метадалагічную ролю (акрамя спецыяльных даследаванняў, дысертацый) адыгрываюць зборнікі матэрыялаў канферэнцый, навуковых прац, энцыклапедычных і іншыя даведачныя выданні, непасрэдныя навуковыя кантакты з замежнымі ўстановамі і вучонымі.

5. За выключэннем асобных аспектаў і храналагічна вузкіх перыядаў прыкметна адстаюць даследаванні па знешнепалітычнай гісторыі, многіх кардынальных праблемах усіх асноўных напрамкаў гісторыі ВКЛ. Ніводнай навуковай сінтэтычнай працы па комплекснай гісторыі ВКЛ ці гісторыі Беларусі XIII–XVIII стст. дагэтуль не створана. Яна ў значнай ступені застаецца «рэччу ў сабе».

6. У навучальнай, дапаможнай, навукова-папулярнай літаратуры і ў палітызаваных навуковых працах вялікую ўдзельную вагу складаюць гістарычныя міфы або неабгрунтаваныя гіпотэзы, кампілятыўныя матэрыялы і высновы.

7. Метадалагічны і метадычны ўзровень большасці навуковых прац не вельмі адрозніваецца ад папярэдняга перыяду. Новыя ідэі і канцэпцыі з’яўляюцца выключнай рэдкасцю. Паняццёвы апарат нярэдка не ўдакладняецца ў працах або выклікае сумненні.

8. Часта знешняя навізна працы трымаецца пераважна на змене тэрміналогіі. Праўда, канфрантацыйная і палемічная тэматыка ў навуковых працах у значнай ступені саступіла месца талерантнаму і ўзважанаму аналізу падзей і тэндэнцый.

9. Вельмі адстаюць даследаванні і выданні гістарычных крыніц: летапісаў, хронік, мемуараў, заканадаўчых, эпістальярных помнікаў і г. д. Не адпавядае патрэбам агульны ўзровень публічнай навуковай крытыкі.

10. На якасць даследаванняў негатыўна ўплываюць адсутнасць шмат якіх замежных навуковых выданняў і гістарычнай перыёдыкі ў бібліятэках Беларусі, фінансавыя абмежаванні навуковых камандзіровак і адпаведнай працы ў замежных архівах.

11. Пры ўсіх гэтых заўвагах варта адзначыць прыкметы станоўчай эвалюцыі: рэзка пашырылася амплітуда навуковай тэматыкі, узрасла колькасць дысертацый і друкаваных даследаванняў, шэраг прац гісторыкаў новага пакалення вылучаюць энцыклапедычныя гістарыяграфічныя веды, адсутнасць жорсткай палітычнай ці групавой залежнасці, пошук рэпрэзентатыўных крыніц, новых эфектыўных метадаў і навуковай метадалогіі.

The History of the Grand Duchy of Lithuania in Belarusian Historiography of 1991–2003

Heorhiy Halenchanka

(Minsk, Belarus)

The present article attempts at briefly reviewing the results of the scholarly research on the history of the Grand Duchy of Lithuania (the 13th–18th c.) published in Belarus in recent years. These are the main scholarly monographs, collective works, individual articles published after the disintegration of the USSR. This review also points out the impact of independent statehood on the development of Belarusian historiography from 1991 till 2003.

The main centers of historical research in Belarus are the Institute of History of National Academy of Sciences of Belarus, historical faculties of the Belarusian State University in Minsk, the Hrodna State University, and others. The study of the issue allows to come to the following conclusions.

The history of the GDL, one of the largest states in Central and Eastern Europe, which included the territory of Belarus, Ukraine and, partly, some Russian principalities — until now is not the main topic of the majority of the contemporary historical works devoted to the epoch of Middle Ages and Modern Times.

It is caused by the fact that during the Soviet period the history of Belarus was considered mainly as a part of Russian history. Nevertheless, the important results were achieved in direct or indirect studies of the history of GDL during the last decade. The most of scholarly works devoted to the history of the GDL, or history of Belarus as a part of GDL, has remarkably increased. Moreover, inquiries and research methods became more advanced and innovative. Changes in politics and ideology made their impact on directions and results of historical research. The most prominent success has been achieved in studying the culture of GDL, some aspects of social and economic, as well as political and ethnic development. At the same time, it is impossible to consider modern Belarusian research on the history of GDL being satisfactory. There are no synthetic works on GDL history or those on longer time periods. Many aspects of GDL political, social, economic, cultural evolution, the role of Belarusian lands and population in the emergence and development of the GDL political system, internal and international relations, and other issues remain open for scholarly investigation. Critical rethinking of published historical works is not sufficiently advanced.

The methodology and methods of the research basically remain old-fashioned. Principle reorganization of general thematic structure of scholarly research on Belarusian history of the feudal epoch is needed. Investigations should lead towards complex direct studies on GDL history as major historical and political heritage of Belarus. In parallel, search for new archival, written, and other sources is needed. new trends in modern historiography as well as research methods and methodologies should be introduced more actively.

Гістарыяграфія сацыяльна-эканамічнай гісторыі Вялікага княства Літоўскага XIII–XVIII стст.

Валянцін Голубеў

(Мінск)

Праблемы гістарыяграфіі апошнім часам сталі прыцягваць усё больш шырокую ўвагу навуковай грамадскасці. Так, 6–7 кастрычніка 1999 г. у Інстытуце гісторыі НАН Беларусі адбылася навуковая канферэнцыя «Гістарыяграфія гісторыі Беларусі: стан і перспектывы развіцця» [201], 19–21 студзеня 2001 г. Беларускай гістарычным таварыствам была праведзена ў Гродне навукова-тэарэтычная канферэнцыя «Праблемы айчыннай гістарыяграфіі» [205], 6 сакавіка 2003 г. Беларускай ПЭН-цэнтр правёў круглы стол па праблемах беларускай гістарыяграфіі [364].

Галоўная цікаўнасць да праблем гістарыяграфіі выяўляецца не толькі ў разглядзе пытанняў, якія вывучаюцца, а ў высвятленні таго, ці адбываюцца ў гістарычнай навуцы змены ў параўнанні з папярэдняй гістарыяграфіяй, а калі адбываюцца, — то якія. Вельмі важна, каб разам з навацямі не было згублена многае станоўчае, напрацаванае нашымі папярэднікамі, як гэта было, напрыклад, з працамі так званых дваранскіх і буржуазных гісторыкаў у СССР. Спецыялісты, як правіла, адзначаюць дастаткова высокі ўзровень беларускай акадэмічнай навукі, але называюць і шмат недахопаў, нявырашаных задач і неразгледжаных гісторыкамі пытанняў.

На пачатку разгляду праблемы лічым неабходным адзначыць правамернасць і правільнасць ужывання самога тэрміна «сацыяльна-эканамічная гісторыя» ў дачыненні да гісторыі Беларусі феадальнай эпохі. Як сведчаць даследчыкі-гістарыёграфы, даследаванне праблем сацыяльна-эканамічнага развіцця стала адным з вядучых накірункаў савецкай гістарычнай навукі ў 20–30-я гг. XX ст. У гэты ж час вышэйзгаданы тэрмін атрымаў шырокае распаўсюджанне ў беларускай савецкай гістарыяграфіі, найбольш адпавядаючы так званаму «марксісцка-ленінскаму разуменню гістарычнага працэсу». Гісторыкі-марксісты прытрымліваліся такой канцэпцыі сацыяльна-эканамічнага жыцця, якая зводзілася да бесперапыннага развіцця сродкаў здабывання рэсурсаў з навакольнага асяроддзя (прадукцыйных сіл), неабходных грамадству, і спосабаў размеркавання гэтых рэсурсаў у грамадстве (сацыяльных адносін). Таму гістарычнымі фактамі прызнаваліся толькі тыя падзеі, якія дазвалялі выявіць сістэму, парадак і спосабы размеркавання гэтых рэсурсаў [234, с. 247]. Сцвярджалася, што ў грамадстве дзейнічае закон адпаведнасці вытворчых адносін характару і ўзроўню развіцця вытворчых сіл. Характар сацыяльных (вытворчых) адносін, паводле гэтага закону, быў антаганістычным ва ўсіх відах грамадства, акрамя сацыялістычнага. Для «доказу» згаданага закона ў савецкай гістарыяграфіі

замацаваўся тэзіс аб пастаянным, з года ў год, пагаршэнні жыцця працоўных мас у выніку іх эксплуатацыі, якое доўжылася аж да ўсталявання савецкай улады. Прычым заяўлялася, што змена адной грамадска-эканамічнай фармацыі іншай адбываецца не эвалюцыйна, паступова, а толькі ў ходзе сацыяльных рэвалюцый, злому старога ладу і ўсталявання новага.

Перад гісторыкамі адкрыта была пастаўлена задача пацвердзіць сваімі даследаваннямі правільнасць праведзеных бальшавікамі дзеянняў па захопе ўлады і правядзенні пераўтварэнняў у сацыяльнай і эканамічнай сферах. Паказальнай у гэтым сэнсе з'яўляецца, на наш погляд, аўтарская анатацыя да кнігі У. Міхнюка «Становление и развитие исторической науки Советской Белоруссии (1919–1941 гг.)» (Мн., 1985), у якой сказана наступнае: «В монографии освещается деятельность Коммунистической партии и Советского государства по формированию исторической науки БССР на марксистско-ленинской методологической основе». Адкрыта і ясна. Здаецца, камментарыі тут не патрэбныя.

У працах савецкіх гісторыкаў, якія вывучалі гісторыю Беларусі эпохі феадалізму, сацыяльна-эканамічная гісторыя разумелася звычайна не як аналіз гаспадаркі і тэндэнцый, звязаных з эканамічным развіццём, а як асвятленне становішча асноўных вытворчых класаў: феадальназалежнага сялянства і гарадскіх рамеснікаў, чаго патрабавала ад аўтараў «марксісцка-ленінская метадалогія». Разгляд агульнаэканамічнага становішча ў краіне, даследаванне адносін паміж рознымі сацыяльнымі групамі звычайна не рабіліся, галоўным быў паказ супрацьстаяння розных сацыяльных груп (класаў) у працэсе вытворчасці і высновы аб існаванні эксплуатацыі аднаго класа другім. Таму значэнне тэрміна «сацыяльна-эканамічная гісторыя» для савецкай і сучаснай беларускай гістарыяграфіі значна адрозніваецца. Безумоўна, ёсць важкія падставы, каб і сёння карыстацца гэтым паняццем. Аднак пры гэтым ёсць неабходнасць змяніць яго разуменне. Першае значэнне тэрміна — гэта даследаванне стану агульнагаспадарчага развіцця краіны (эканамічная гісторыя), а другое — вывучэнне сацыяльных структур грамадства і адносін паміж імі (сацыяльная гісторыя). Але пры такім падыходзе цяжка зразумець адрозненні ў разуменні тым ці іншым аўтарам зместу тэрміна «сацыяльна-эканамічная гісторыя», тым больш што многія даследчыкі, якія працуюць і сёння, так і не змянілі сваіх ранейшых поглядаў і падыходаў. На сучасным этапе трэба паступова пераходзіць да паасобнага даследавання пытанняў гаспадарчага і сацыяльнага развіцця, разглядаць асобна сацыяльную і асобна эканамічную гісторыю, як гэта прынята ў гістарыяграфіі краін, якія ніколі не належалі да так званага сацыялістычнага лагера. Такі падыход дазволіць, як нам падаецца, больш глыбока і аб'ектыўна вывучаць як становішча эканомікі краіны, так і адносіны ў сферы сацыяльных дачыненняў, ён будзе больш нейтральным, а таму і больш навуковым, у параўнанні з падыходамі савецкай гістарыяграфіі.

Прадметам дадзенага агляду з'яўляюцца работы, напісаныя (выдадзеныя) на працягу 1991–2003 гг. па пытаннях гісторыі сялянства і аграрных

адносін, сацыяльна-эканамічнага развіцця паселішчаў гарадскога тыпу і жыцця іх насельніцтва, форм сацыяльнай арганізацыі насельніцтва, палітыкі дзяржавы, накіраванай на забеспячэнне ўстойлівага развіцця эканомікі і да т. п. у XIII–XVIII стст. Аўтар не прэтэндуе на поўнае асвятленне (ці хаця б поўны ўлік) гістарыяграфіі дадзенай праблемы. На тое ёсць шмат прычынаў. Так, пытанні сацыяльнай і гаспадарчай гісторыі ўтрымліваюцца не толькі ў спецыяльных працах, дзе разглядаюцца сацыяльна-эканамічныя праблемы, а ў тым ці іншым плане праходзяць у даследаваннях, якія прысвечаны праблемам культуры, вайскавай і канфесійнай, палітычнай гісторыі і інш. Ёсць шмат работ, у якіх вывучаецца матэрыяльная культура, архітэктура, горадабудаўніцтва, развіццё рамяства, фінансавая справа, праблемы дэмаграфіі і да т. п. Многія з гэтых прац не заўсёды наўпрост звязаны з пытаннямі сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі, але некаторыя вузкаспецыяльныя даследаванні патрабуюць адмысловага вывучэння і аналізу, і таму маглі не аказацца ў полі зроку гэтага разгляду. Натуральна, што мы не змаглі поўнаасцю ўлічыць не толькі вузкаспецыяльныя даследаванні, да таго ж, напэўна, не ахапілі значную частку напісанага менавіта па праблемах сацыяльна-эканамічнай гісторыі. Не ўлічанымі маглі быць працы, апублікаваныя ў разнастайных зборніках, матэрыялах рэгіянальных краязнаўчых канферэнцый, мясцовай прэсе і да т. п., а таксама надрукаваныя ў іншых краінах. Разам з тым, мы імкнуліся ўлічыць усе асноўныя распрацоўкі як вядомых даследчыкаў сацыяльнай і эканамічнай гісторыі Беларусі эпохі феадалізму, так і маладых навукоўцаў і, у першую чаргу, аспірантаў і суіскальнікаў Інстытута гісторыі НАН Беларусі, універсітэтаў краіны, якія рыхтуюць вучоных-даследчыкаў.

Неабходна таксама адзначыць, што з пачатку 1990-х гг. адбылося значнае змяншэнне колькасці навуковых работ, якія прысвечаны даследаванню сацыяльна-эканамічных працэсаў на тэрыторыі Вялікага княства Літоўскага і Беларусі ў складзе ВКЛ. Глумачыцца такая тэндэнцыя некалькімі прычынамі. Па-першае, падчас уваходжання Беларусі ў склад СССР для даследавання фактычна былі закрытыя праблемы палітычнай, вайскавай, этна-канфесійнай гісторыі ВКЛ, і нават часткова гісторыі культуры. Таму ў гістарыяграфіі Вялікага княства Літоўскага, якая склалася ў часы існавання БССР, быў вельмі заўважны ўхіл у «дазволенаю» гаспадарчую гісторыю з абавязковым дадаткам элементаў «класавай барацьбы» простага насельніцтва супраць пануючага класа. Але адзначым, што нярэдкамі былі выпадкі, калі пры даследаванні строга эканамічных ці класавых пытанняў даследчыкі выходзілі і на асвятленне праблем, якія былі звязаныя са знешняй ці ўнутранай палітыкай ВКЛ і да т. п. Па-другое, пасля пачатку працэсу дэмакратызацыі і зняцця забаронаў у выбары тэмы гістарычнага даследавання вучоных, асабліва маладых, сталі займацца якраз нераскрытымі, найбольш папулярнымі тэмамі, да якіх сацыяльна-эканамічная гісторыя ў той час не належала. Да пачатку 1990-х гг. праводзілася шмат канферэнцый па праблемах аграрнай гісторыі і пытаннях

сацыяльнай і класовай барацьбы. Разам з тым, для даследчыка, асабліва маладога, вельмі востра стаяла пытанне публікацыі вынікаў сваёй працы. Таму многія гісторыкі «прывязвалі» сваю тэматыку да тэматыкі канферэнцый і, такім чынам, павялічвалі колькасць публікацый па сацыяльна-палітычнай гісторыі. Зменшылася колькасць даследчыкаў гаспадарчых працэсаў у Беларусі часоў ВКЛ з-за новых цяжкасцей па доступу да крыніц, якія знаходзяцца за межамі Бацькаўшчыны (Вільня, Масква, Санкт-Пецярбург, Львоў, Варшава і інш.). Калі Варшава за апошняе дзесяцігоддзе стала з дапамогай польскага боку «бліжэй» для беларускага даследчыка, то расійскія, літоўскія і ўкраінскія архівы сталі менш даступнымі ў асноўным па фінансавых прычынах.

Негатыўнай тэндэнцыяй на сучасным этапе беларускай навукі з'яўляецца некаторы адыход ад вывучэння гісторыі гаспадарчага і сацыяльнага развіцця Беларусі ў феадальную эпоху. І палітычныя, і сацыяльныя дасягненні, і росквіт культуры, і нават сам лад грамадскага жыцця залежыць ад эканамічнага становішча як дзяржавы, так і асобнага грамадзяніна. Напрыклад, у еўрапейскіх універсітэтах ужо даўно побач з паліталогіяй выкладаюць эканамічную гісторыю, і такім чынам на аснове ўласнага і чужога досведу фарміруюць светапогляд сваёй эліты. А калі гаварыць уласна пра гістарычную навуку, то таксама зразумела, што даследаванне развіцця эканомікі краіны ў той ці іншы перыяд становіцца базай, падмуркам для вывучэння іншых праблем і пытанняў. Нездарма ўдзельнікі круглага стала па праблемах беларускай гістарыяграфіі 6 сакавіка 2003 г., які ўжо ўзгадваўся раней, адзначалі неабходнасць вызначэння прыярытэтнай тэматыкі беларускай гістарычнай навукі, пэўнай каардынацыі вывучэння гісторыі ў маштабах краіны [364, с. 36–37].

Разам з тым, ёсць і новыя набыткі ў справе разгляду сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі. Абаронена некалькі кандыдацкіх дысертацый па дадзенай праблематыцы. У выдаўцоў і рэдактараў пасля доўгага перыяду зачаравання «белымі плямамі» і раней забароненымі тэмамі з'яўляецца разуменне важнасці даследавання эканамічнага і сацыяльнага жыцця краіны. Так, зараз, у маі 2003 г., выйшаў спецыяльны нумар часопіса «Спадчына» (2002 г., N 4), які абноўленая рэдакцыя прысвяціла якраз сацыяльна-эканамічным пытанням, заявіўшы тэмай нумару прыватную ўласнасць. Большасць узгаданых матэрыялаў адносяцца да XIX ст.: вытворчасць і гандаль селядцамі ў Беларусі (А. Белы), палітычная і гаспадарчая дзейнасць графа Караля Чапскага і віцебскія цэхі XIX ст. (З. Шыбека), будаўніцтва чыгункі Свянцяны — Беразвеч (А. Кіштымаў) і інш. Але ёсць і матэрыялы, якія тычацца развіцця эканомікі ў часы знаходжання Беларусі ў складзе Вялікага княства Літоўскага. Гэта артыкулы І. Кітуркі «За вольнасць і больш заплацяць...»: Спрэчкі пра аграрныя рэформы ў ВКЛ у другой палове XVIII ст.» [355], І. Марзалюка «Прыбытак ці ўратаванне душы? Крэдыт і ліхварства ў Беларусі XVI–XVII стагоддзяў» [372] і А. Цітова «Пад патранатам святога Мікалая. Віцебскія цэхі ў дарасейскі перыяд» [433].

Напэўна, самым вялікім недахопам у спробах падрыхтоўкі новых даследаванняў па сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі XIII–XVIII стст., а таксама па арганізацыі яе выкладання з’яўляецца практычна поўная адсутнасць новых публікацый дакументаў па гэтай праблеме.

У якасці новых, раней невядомых крыніц можна назваць публікацыю двух тамоў Метрыкі Вялікага княства Літоўскага: Кнігі запісаў 28 за 1522–1552 гг., падрыхтаванай В. Мянжынскім [10], і Кнігі запісаў 44 за 1559–1566 гг., якую падрыхтаваў А. Груша [11]. Тут утрымліваюцца звесткі аб відах і формах феадальнага землеўладання, відах і памерах феадальнай рэнты, інфармацыя аб фінансава-крэдытных аперацыях, функцыянаванні дзяржаўнага скарбу, арганізацыі вытворчасці прадукцыі ў гаспадарскіх пушчах, пра гандаль, збор мыта і да т. п.

У часопісе «Спадчына» (1993, N 4) разам з артыкулам «Вялікая аграрная рэформа XVI ст.», які падрыхтаваў В. Голубеў, дзе зроблена ацэнка значнасці валочнай памеры, яе ўплыву на эканоміку краіны і гаспадарчае становішча насельніцтва, апублікаваны таксама вытрымкі з Уставы на валокі ад 1 красавіка 1557 г., што не рабілася з 1959 г. (гл. «Белоруссия в эпоху феодализма». Т. 1.) [298, с. 63–78].

Беларускія летапісы таксама ўтрымліваюць, хаця і ўскосныя, сведчанні аб сацыяльна-эканамічным жыцці нашай Радзімы. Таму ў якасці крыніцы мы адзначаем таксама публікацыю ў «Беларускім кнігазборы» зборніка пад назвай «Беларускія летапісы і хронікі» [3]. Тут упершыню ў перакладзе на беларускую мову апублікаваны «Хроніка Быхаўца», «Летапіс вялікіх князёў літоўскіх», Баркулабаўская хроніка, Віцебскі летапіс, Магілёўская хроніка Сурты і Трубніцкага, а таксама фрагменты «Аповесці мінулых гадоў» і Галіцка-Валынскага летапісу.

У 2003 г. выдавецтва «Беларусь» зрабіла перавыданне Статуту Вялікага княства Літоўскага 1588 г. (з акадэмічнага выдання 1989 г., але без арыгінальнага тэксту і каментараяў). Нягледзячы на тое, што навуковая вартасць новага выдання ніжэйшая за папярэдняе, аднак важна тое, што тэкст Статуту стаў даступным яшчэ большай колькасці зацікаўленых гісторыяй людзей [16].

Спецыяльных публікацый дакументаў па сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі эпохі феадалізму за разгледаны перыяд не праводзілася. Падрыхтаваны супрацоўнікамі Інстытута гісторыі НАН Беларусі другі том трохтомнага зборніка дакументаў і матэрыялаў «Социально-политическая борьба народных масс Белоруссии», прысвечаны сярэдзіне – другой палове XVII ст., так і не выйшаў у свет.

Зборнікі дакументаў і матэрыялаў, якія выходзілі ў якасці дапаможнікаў для вучняў і настаўнікаў, студэнтаў і выкладчыкаў, як правіла, не ўтрымліваюць новых, архіўных дакументаў па сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі эпохі феадалізму, а змяшчаюць перадрукі з ранейшых выданняў. Для прыкладу: «Документы і матэрыялы па гісторыі Беларусі ў сярэднія вякі (VI–XVI ст.): Дапаможнік для вучняў і настаўнікаў» / Склад.

С. Ганцова, В. Чамярыцкі, Г. Штыхаў. Мн., 1998 [7] і «История Беларуси в документах и материалах» / Авт.-сост. И. Кузнецов, В. Мазец. Мн., 2000 [9].

Несумненна, што для максімальна поўнага і аб'ектыўнага асвятлення праблем сацыяльна-эканамічнага развіцця краіны ў XIII–XVIII стст. неабходна публікацыя як мага большай колькасці адпаведных дакументаў, увядзенне ў навуковы ўжытак раней не вядомых архіўных крыніц.

Спыненне выкладання гісторыі КПСС і «навуковага камунізму», увядзенне замест іх у вышэйшых навучальных установах курсу «Гісторыя Беларусі» ці «Эканамічная гісторыя Беларусі» выклікалі неабходнасць распрацоўкі абагульняльных курсаў па гісторыі гаспадаркі, эвалюцыі эканамічнага развіцця краіны на працягу ўсёй яе гісторыі. Аднымі з першых не столькі вывучэннем, а галоўным чынам падагульненнем вынікаў даследаванняў сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі, у тым ліку і падчас яе ўваходжання ў склад ВКЛ, па ініцыятыве прафесара В. Галубовіча стаў займацца калектыў кафедры эканамічнай гісторыі Беларусі Беларускага дзяржаўнага эканамічнага універсітэта. Супрацоўнікамі вышэйзгаданай кафедры быў падрыхтаваны ў 1993 г. і выдадзены курс лекцый «Эканамічная гісторыя Беларусі» [187]. Пазней гэты падручнік быў дапрацаваны і вытрымаў некалькі перавыданняў [188], у тым ліку і на рускай мове [189]. Праца не ідэальная, ёсць пэўныя недахопы, у прыватнасці ў перыядызацыі гісторыі гаспадарчага развіцця [307], але ў цэлым яна адлюстроўвае агульны ўзровень гістарыяграфіі праблемы. Заслугай аўтараў падручніка ёсць увядзенне ў шырокі ўжытак самога тэрміна «эканамічная гісторыя Беларусі», разгляд развіцця эканомікі Беларусі ў дынаміцы на працягу стагоддзяў.

Сярод абагульняльных прац неабходна адзначыць таксама «Нарысы гісторыі Беларусі», падрыхтаваныя калектывам Інстытута гісторыі НАН Беларусі [172]. Гэта першая спроба асвятлення эканамічных, палітычных, сацыяльных, канфесійных і іншых праблемаў гісторыі Беларусі з нацыянальных пазіцый беларускага народа. У гэтай працы больш глыбока, чым раней, на аснове масавага матэрыялу паказана ўсталяванне сацыяльна-эканамічных адносін феадальнага грамадства, раскрыта гаспадарчае жыццё горада і вёскі ў перыяд усталявання паншчыны і прыгонніцтва (З. Капыскі, М. Спірыдонаў). Работа гэтая напісана на моцнай крыніцазнаўчай базе, вучонымі, якія, як правіла, мелі ўласныя манаграфічныя даследаванні пэўных праблем гісторыі Беларусі, асноўны змест якіх зразумелаю мовай змаглі выкласці ў «Нарысах...». Калі гаварыць пра даследчыкаў сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі феадальнай эпохі, то неабходна назваць прозвішчы З. Капыскага, М. Спірыдонава [102; 103; 423], П. Лойкі [64], В. Мялешкі [73], Я. Анішчанкі [21]. Аўтарамі зроблены важныя высновы, у прыватнасці аб сацыяльна-эканамічным развіцці Беларусі XV–XVI стст. Напрыклад, сцвярджаецца, што «вызначаныя асаблівасці аграрных адносін, рост гарадоў у XV–XVI стст. выяўляюць глыбокія зрухі ў гаспадарчым жыцці, якія ўзламывалі векавыя традыцыі феадальных асноў і сведчылі аб параўнаўча высокай ступені сацыяльна-эканамічнага жыцця тагачаснай

Беларусі» [172, с. 166]. Праўда, разглядаючы гаспадарча-эканамічнае становішча Беларусі ў сярэдзіне XVII – першай палове XVIII стст., падчас эканамічных крызісаў, аўтары не змаглі ўбачыць свядомай палітыкі дзяржавы па ўмацаванні гаспадаркі і выказалі меркаванне, што «ў цэлым аднаўленчы працэс не выйшаў за рамкі традыцыйных рыс эканамічнага і сацыяльна-палітычнага жыцця гарадоў, якія склаліся ў XVI – першай палове XVII ст.» [172, с. 253]. У якасці асноўнай заўвагі можна адзначыць амаль поўную адсутнасць характарыстыкі эканамічнага становішча краіны ў сярэдзіне – другой палове XVIII ст. Няма хаця б кароткіх звестак пра аграрную рэформу А. Тызенгаўза, хаця б з улікам таго, што пра гэта ўжо пісалі С. Касцялкоўскі і Д. Пахілёвіч. Аднак трэба прызнаць тое, што як сацыяльна-эканамічная, так і палітычная гісторыя Беларусі XVIII ст. засталася самым маладаследаваным перыядам, і без падрыхтоўкі пэўнай колькасці манаграфічных прац па недаследаваных ці малавывучаных праблемах нашага мінулага і ўвядзення ў навуковы ўжытак больш шырокага комплексу гістарычных крыніц поўна і аб'ектыўна пісаць пра гісторыю Беларусі ў гэты час немагчыма.

Сацыяльна-эканамічную аснову феадалізму складала сельскагаспадарчая вытворчасць, і менавіта таму аграрная гісторыя, сацыяльныя дачыненні ў працэсе вытворчасці прадукцыі сельскай гаспадаркі заўсёды былі ў цэнтры ўвагі даследчыкаў. Склалася так, што ў Інстытуце гісторыі НАН Беларусі значная група навукоўцаў займалася тым ці іншым накірункам аграрнай гісторыі Беларусі эпохі феадалізму. Акрамя таго, пад кіраўніцтвам доктара гістарычных навук В. Мялешка некалькі аспірантаў (П. Лойка, В. Голубеў, Я. Анішчанка, І. Груца, В. Загарульская) пачалі распрацоўваць недастаткова вывучаныя праблемы гісторыі вытворчасці і сацыяльных адносін у сельскагаспадарчай сферы ў XVI–XIX стст. У выніку ў асноўным супрацоўнікамі аддзела гісторыі Беларусі эпохі феадалізму НАН Беларусі быў падрыхтаваны першы том абагульняльнай працы «Гісторыя сялянства Беларусі. Ад старажытнасці да 1861 г.» [152]. У гэтай працы атрымалі асветленне працэсы эканамічнага, сацыяльнага і духоўнага жыцця сялянства ад старажытнасці да сярэдзіны XIX ст. Упершыню ў беларускай гістарыяграфіі комплексна, на падставе шырокай гістарыяграфічнай і крыніцазнаўчай базы разгледжаны сацыяльна-эканамічныя і палітычныя ўмовы развіцця сялянства, вывучаны стан сялянскай гаспадаркі і іх павіннасці ў XV–XVI стст. М. Спірыдонавым прасочаны ўплыў аграрнай рэформы 1557 г. на сацыяльна-эканамічны стан феадальназалежнага насельніцтва і працэс запрыгонвання сялянства.

3. Капыскі даследаваў стан і рыначныя сувязі сялянскай гаспадаркі, сялянскія падаткі і павіннасці ў канцы XVI – першай палове XVII стст. і прыйшоў да высновы, што «вынікам усёй сацыяльна-эканамічнай сітуацыі з'явілася паступовае збядненне сялянства, рэзкае абвастрэнне сацыяльных супярэчнасцей, вострая незадаволенасць прыгонных мас, якая праяўлялася ў розных формах пратэсту — ад падачы скаргаў да адкрытага непадпарад-

кавання» [152, с. 122]. Хаця, на наш погляд, гістарычны матэрыял не даваў падставаў для такіх катэгарычных выказванняў, яны па традыцыі былі зроблены ў стылі «марксісцка-ленінскай метадалогіі». Справа яшчэ і ў тым, што хаця вышэйгаданая «Гісторыя сялянства» выйшла ў 1997 г., напісана яна была ў канцы 1980-х гг., і многія метадалагічныя недакладнасці і прыкрасці аўтаматычна перакročылі з аднаго дзесяцігоддзя ў другое.

В. Мясешка разгледзеў стан сялянскай гаспадаркі і намаганні па яе аднаўленні ў час войнаў сярэдзіны XVII – пачатку XVIII стст., сувязі сялянства з рынкам, неземляробчыя заняткі сялянства. Разам з А. Каралёвай апісаў сялянскую жывёлагадоўлю.

П. Казлоўскі паспрабаваў асвятліць адну са складанейшых задач пры вывучэнні гісторыі сялянства — сялянскі бюджэт XVIII – першай паловы XIX стст. У выніку даследчык прыйшоў да высновы, што сялянская гаспадарка ў тых уладаннях, якія трапілі пад яго разгляд, была здольная да пашыранага ўзнаўлення. Павышэнне ўраджайнасці, рост пагалоўя жывёлы, якія адзначаліся ў сялян у разгледжаных маёнтках, наяўнасць грашовых сродкаў у сялянскіх бюджэтах — усё гэта былі рысы прыкметнага развіцця, руху наперад у сялянскай гаспадарцы [152, с. 241].

В. Голубеў і П. Лойка разгледзелі праблемы сялянскага землеўладання і землекарыстання, павіннасці сялян Беларусі ў XVI–XVIII стст.

У цэлым «Гісторыя сялянства Беларусі» стала значнай падзеяй у гісторыяграфіі гісторыі Беларусі феадальнай эпохі, заклала добры навуковы фундамент для далейшых даследаванняў і стварыла падмурак для напісання вучэбнай і навукова-папулярнай літаратуры.

Яшчэ адной абагульняльнай працай, што мае дачыненне і да праблемы, якую мы разглядаем, з’яўляецца падрыхтаванае ў Інстытуце мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору НАН Беларусі выданне пад назвай «Беларусы. Вытокі і этнічнае развіццё» (Т. 4. Мн., 2001) [132]. У гэтым томе аналізуюцца праблемы паходжання і этнічнага развіцця беларусаў, а таксама разглядаюцца сацыяльна-эканамічныя працэсы, саслоўна-сацыяльная структура грамадства, міжсаслоўныя адносіны ў XIV–XIX стст.

Калектыў гэтага ж Інстытута падрыхтаваў у той жа серыі працу «Беларусы. Грамадскія традыцыі» (Т. 6. Мн., 2002) [136]. Тут праведзена даследаванне гістарычных формаў грамадскага жыцця і традыцый беларусаў, у тым ліку дзейнасць сялянскай грамады, цэхаў, брацтваў і інш.

Сярод іншых падагульняльных прац хацелася б адзначыць некалькі «зборных» работ, якіяносяць назву «Гісторыя Беларусі». Як адну з лепшых работ такога кшталту навукоўцы вылучаюць працу Г. Сагановіча «Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII стагоддзя» [95]. Як адзначана ў анатацыі, кніга з’яўляецца аўтарскай версіяй гісторыі Беларусі да падзелаў Рэчы Паспалітай, напісанай на сучаснай гісторыяграфічнай базе. Г. Сагановіч звярнуў увагу і на пытанні сацыяльна-эканамічнага развіцця, свае высновы пабудаваў на грунтоўным аналізе прац гісторыкаў-спецыялістаў па іншых, больш вузкіх праблемах. Работу значна ўзмацнілі

шматлікія статыстычныя табліцы і схемы, у тым ліку і па пытаннях сацыяльна-эканамічнага развіцця.

Сярод абагульняльных працаў назавём «Гісторыю Беларусі» пад рэдакцыяй А. Каханоўскага і інш. [146], у якой між іншага зроблены добры аналіз сацыяльна-эканамічнага, палітычнага і культурнага развіцця кожнай эпохі, «Гісторыю Беларусі ў 2 ч. Ч. 1. Са старажытных часоў да канца XVII ст. Курс лекцый» (І. Крэнь, І. Коўкель, С. Марозава, С. Сяльверстава, І. Фёдараў) [147].

Больш поўна сацыяльна-эканамічныя пытанні раскрыты ў шасцітомнай «Гісторыі Беларусі», якую падрыхтаваў калектыў аўтараў з Інстытута гісторыі НАН Беларусі і першы том якой ужо апублікаваны [149].

Іншыя падручнікі па гісторыі Беларусі, на наш погляд, з'яўляюцца проста перавыданнямі даўно выказаных, звыклых думак і меркаванняў па самых розных баках гісторыі нашай краіны [186].

Такім чынам, за мінулае дзесяцігоддзе, у выніку ўсталявання значнай адкрытасці беларускага грамадства ў параўнанні з савецкімі часамі, асабліва ў першай палове 1990-х гг., рознымі аўтарскімі калектывамі былі падрыхтаваны абагульняльныя працы, у якіх разглядаліся ў тым ліку і праблемы сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі эпохі феадалізму. «Гісторыя сялянства Беларусі» амаль цалкам прысвечана названай праблематыцы.

Недастаткова вывучаныя і патрабуюць далейшага шырокага даследавання праблемы сацыяльна-эканамічнай гісторыі гарадоў і мястэчак Беларусі XVI–XVIII стст., гісторыі сацыяльна-палітычнага і эканамічнага жыцця Беларусі XVIII ст., праблемы сацыяльна-тэрытарыяльнай арганізацыі насельніцтва (сельская абшчына) і некаторыя інш.

У разгледаны перыяд у краіне выйшла некалькі сур'ёзных *манаграфій* па гісторыі сацыяльна-эканамічнага развіцця Беларусі ў феадальную эпоху. Так, у працы Я. Анішчанкі разглядаецца сацыяльна-эканамічнае і палітычнае становішча беларускіх земляў у першыя дзесяцігоддзі пасля інкарпарацыі Беларусі ў склад Расійскай імперыі [21]. Кніга Ш. Бекцінеева прысвечана грашовому абарачэнню ў ВКЛ XIII–XV стст. [25]. В. Голубеў прасочвае эвалюцыю сялянскага землеўладання і землекарыстання ў Беларусі на працягу XVI–XVIII стст., робіць аналіз сялянскага зямельнага надзела па форме рэнты, вызначае сярэдні зямельны надзел сялян у розных відах феадальнага землеўладання і ў розных эканоміка-геаграфічных зонах [33]. Асноўныя этапы станаўлення і развіцця грашова-крэдытных адносін на тэрыторыі Беларусі ў эпоху феадалізму прадстаўлены ў манаграфіі Ю. Грузіцкага [34]. Гораду Заслаўю і яго сацыяльна-эканамічнаму становішчу прысвечаны працы Ю. Заяца [162] і М. Спірыдонава [103]. Упершыню ў беларускай гістарыяграфіі П. Лойкам было праведзена ўсебаковае даследаванне форм рэнты прыватнаўласніцкіх сялян Беларусі ў феадальную эпоху [64]. А. Люты зрабіў аналіз зараджэння капіталістычных адносін у прамысловасці Беларусі [66]. Разгледу гістарыяграфіі сацыяль-

на-эканамічнай гісторыі Беларусі (у асноўным да сярэдзіны 1980-х гг.) прысвечана манаграфія А. Лютага і В. Касовіча [170]. На багатых археалагічных і пісьмовых крыніцах І. Марзалюк асвятляе матэрыяльную і духоўную культуру Магілёва XII–XVIII стст. [70]. В. Мярзляк разглядае арганізацыю ўнутранага гандлю ў Беларусі канца XVIII – першай трэці XIX стст. [74]. У. Сосна даследуе палітыку царскіх уладаў адносна сялянства Беларусі падчас і пасля далучэння тэрыторыі Беларусі да Расійскай імперыі [101]. На аснове аналізу шырокага кола разнастайных відаў крыніц М. Спірыдонаў упершыню ў беларускай гістарыяграфіі ўсебакова асвятляе працэс станаўлення і ўмацавання прыгонніцтва ў Беларусі [102]. У працы аматара-краязнаўцы А. Атнагулава сабраны, прааналізаваны і навукова ацэнены разнастайныя гістарычныя, эканамічныя, літаратурныя, статыстычныя і іншыя звесткі пра Лельчыцкі раён Гомельскай вобласці ад старажытнасці да нашых дзён [185].

Да манаграфій з поўнай упэўненасцю можна аднесці і апошнія два выданні «Гісторыі Беларусі» М. Доўнар-Запольскага: «Гісторыя Беларусі» (Мн., 1994. Тэкст кнігі па гісторыі Беларусі з архіва КПБ, пераклад на беларускую мову) і «История Белоруссии» (Мн., 2003. Арыгінальны тэкст на рускай мове) [42; 43]. Вядома, што гэтая праца рыхтавалася М. Доўнар-Запольскім як самастойнае даследаванне, у якім ён шмат увагі надаў пытанням сацыяльна-эканамічнага характару.

Вынікам сумеснай працы нямецкіх і беларускіх гісторыкаў з’яўляецца «Handbuch der Geschichte Weißrußland. Herausgegeben von Dietrich Beyrau und Rainer Lindner» (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2001) [458] — дапаможнік па гісторыі Беларусі на нямецкай мове. Аўтарам тэкста па сацыяльна-эканамічным развіцці Беларусі ў эпоху феадалізму з’яўляецца П. Лойка.

Сярод *энцыклапедый*, у якіх разглядаюцца пытанні сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі ў перыяд Вялікага княства Літоўскага, можна адзначыць выданні «Археалогія і нумізматыка Беларусі» [219], якое змяшчае 2,5 тыс. энцыклапедычных артыкулаў пра археалагічныя помнікі і помнікі матэрыяльнай культуры, архітэктуры і нумізматыкі Беларусі, і «Энцыклапедыя гісторыі Беларусі» [234], якая ўтрымлівае артыкулы па шматлікіх пытаннях гісторыі Беларусі ад старажытнасці да сённяшняга дня.

На жаль, нам невядома ніводнай абароненай доктарскай дысертацыі па праблемах сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі XIII–XVIII стст. з 1991 па 2003 гг. Але за гэты час з’явілася некалькі кандыдацкіх дысертацый на згаданую тэматыку. У працы Ю. Бохана праводзіцца даследаванне мястэчкаў вярхоўяў Віліі і нёманскай Бярэзіны ў XV–XVIII стст. як паселішчаў і гаспадарчых цэнтраў [246]. В. Варонін разглядае палітычнае і эканамічнае развіццё Полацкага ваяводства, сацыяльную структуру грамадства, развіццё рамяства і гандлю, стан сельскай гаспадаркі [247]. Кандыдацкая дысертацыя І. Кітуркі прысвечана аналізу дзяржаўнай палітыкі адносна эканамічнага становішча краіны ў XVII–XVIII стст., даследавана палітыка дзяржавы па аднаўленні эканомікі і вывадзе яе з сацыяльна-эканамічных

крызісаў [251]. І. Соркіна даследуе ролю мястэчак у структуры сацыяльна-эканамічнага жыцця Беларусі канца XVIII – першай паловы XIX стст. [256]. У дысэртацыі С. Стрэнкоўскага разглядаюцца асаблівасці самакіравання насельніцтва ў гарадах заходняй часткі ВКЛ, зроблены параўнаўчы аналіз гарадскога традыцыйнага і Магдэбургскага права, таксама адзначаны асаблівасці гарадскога самакіравання на захадзе ВКЛ ў параўнанні з яго цэнтрам і ўсходам [257].

За разгляданы час у краіне прайшло шмат навуковых канферэнцый, на якіх асвятляліся ў тым ліку і пытанні сацыяльна-эканамічнай гісторыі: навуковая канферэнцыя «Гісторыя Магілёва: мінулае і сучаснасць» (Магілёў, 1998 г.); Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя, прысвечаная 120-годдзю з дня нараджэння У. І. Пічэты (Мінск, 1998 г.); III Міжнародная навуковая канферэнцыя «Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі» (Полацк, 1998 г.); Рэспубліканская канферэнцыя «Этнасацыяльныя і культурныя працэсы ў заходнім рэгіёне Беларусі: гісторыя і сучаснасць» (Гродна, 1998 г.); навуковая канферэнцыя «Гістарыяграфія гісторыі Беларусі: стан і перспектывы развіцця», прысвечаная 70-годдзю Інстытута гісторыі НАН Беларусі (Мінск, 1999 г.); Рэспубліканская канферэнцыя «Гістарычная навука і гістарычная адукацыя ў Рэспубліцы Беларусь» (Мінск, 1999 г.); Рэспубліканская навукова-практычная канферэнцыя «Гістарычная навука ў Белдзяржуніверсітэце на рубяжы стагоддзяў», прысвечаная 65-годдзю заснавання гістарычнага факультэта Белдзяржуніверсітэта (Мінск, 1999 г.); Міжнародная канферэнцыя «Даследчык гісторыі трох народаў: М. В. Доўнар-Запольскі» (Гомель — Рэчыца, 2000 г.); Міжнародная канферэнцыя «Мінулая і сучасная гісторыя Магілёва» (Магілёў, 2001 г.); навукова-тэарэтычная канферэнцыя «Праблемы айчыннай гістарыяграфіі» (Гродна, 2001 г.).

Сярод тэматычных зборнікаў неабходна адзначыць другі выпуск зборніка «3 гісторыі эканамічных рэформаў на Беларусі» (Метад. зборнік) / І. Прымачук, Н. Палятаева, Ю. Грузіцкі, Г. Бушчык і інш. Вып. 2. Мн., 1997), які выдаецца калектывам кафедры эканамічнай гісторыі Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта. Зараз падрыхтаваны да публікацыі трэці выпуск.

Акрамя кандыдацкіх дысэртацый і манаграфій у аналіз уключаны артыкулы, якія ахопліваюць разнастайныя праблемы сацыяльна-эканамічнай гісторыі ВКЛ.

Гістарыяграфія. Аналіз сучаснай беларускай гістарыяграфіі гісторыі Беларусі эпохі феадалізму прадстаўлены А. Лютым у артыкуле «Актуальныя пытанні гістарыяграфіі гісторыі Беларусі эпохі феадалізму» [370]. І. Кітурка ў артыкуле «Сацыяльна-эканамічнае развіццё Беларусі XVII–XVIII стст. у працах М. Доўнар-Запольскага» [357] аналізуе пытанні сацыяльна-эканамічнага жыцця Беларусі ў працах М. Доўнар-Запольскага.

Крыніцазнаўства. Даследаванне крыніцазнаўчай базы сацыяльна-эканамічнай гісторыі дазваляе выявіць новыя крыніцы, пашырыць коль-

касць дакументаў, на аснове якіх робяцца навуковыя высновы. Да такіх работ адносіцца артыкул В. Голубева «Крыніцы па гаспадарчай гісторыі Беларусі эпохі феадалізму (XVI–XVIII ст.): пошукі, класіфікацыя, аналіз» [300], дзе аналізуюцца крыніцы па эканамічнай гісторыі Беларусі эпохі феадалізму, а таксама артыкул «Skarbies diplomatuw» Ігната Даніловіча як публікацыя крыніц па палітычнай і сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі (да Люблінскай уніі)» [308], дзе разглядаецца адна з першых у гістарыяграфіі публікацый крыніц па гісторыі Беларусі.

Гарады і мястэчкі Беларусі. Апошнім часам назіраецца прыкметны спад у вывучэнні сацыяльна-эканамічнай гісторыі гарадоў і мястэчак Беларусі ў эпоху феадалізму. Па сутнасці, застаецца поўнаасцю недаследаванай гісторыя гарадоў Беларусі сярэдзіны XVII–XVIII стст. Даследаваннем гісторыі гарадоў і мястэчак у разгляданы перыяд у рознай ступені займаюцца гісторыкі Ю. Бохан, А. Грыцкевіч, Г. Сагановіч, В. Голубеў, І. Кітурка, А. Цітоў.

Так, Ю. Бохан правёў значную работу па вызначэнні месца беларускага мястэчка ў структуры гарадскіх паселішчаў XV–XVIII стст. (па матэрыялах мястэчкаў вярхоўяў Віліі і нёманскай Бярэзіны) [276], вызначыў ролю земляробства і рамяства ў занятках жыхароў мястэчак гэтага рэгіёну [277], апісаў асаблівасці матэрыяльнай культуры мястэчак [279]. І. Кітурка на аснове матэрыялаў Галоўнага архіва старажытных актаў у Варшаве даследавала пытанне аб сацыяльна-эканамічным развіцці Магілёва і Магілёўскай эканоміі ў 1764–1772 гг. [353]. Г. Сагановіч напісаў артыкул пра магдэбургскае права ў гарадах Беларусі [395]. В. Голубеў у артыкуле «Звесткі з сацыяльна-эканамічнага жыцця г. Магілёва канца XVI ст. паводле актавых кніг гарадскога магістрата» паспрабаваў разгледзець некалькі момантаў з штодзённага жыцця тагачасных гараджан [299]. А. Грыцкевіч у артыкуле «Гарадское самакіраванне ў Менску паводле прывілею на Магдэбургскае права 1499 г.» [316] прааналізаваў стан гарадскога самакіравання ў Мінску паводле гэтага дакумента. А. Цітоў у артыкуле «Горад майстроў. Цэхавая арганізацыя горада Мінска» разгледзеў працу цэхаў у Мінску ў эпоху феадалізму, а ў артыкуле «Пад патранатам святога Мікалая. Віцебскія цэхі ў дарасейскі перыяд» даследаваў дзейнасць цэхавых арганізацый у Віцебску ў часы ВКЛ.

Сацыяльная структура грамадства. А. Доўнар у артыкуле «Сацыяльная структура грамадства на беларускіх землях Вялікага княства Літоўскага ў XIV – першай палове XVII ст. паводле дарэвалюцыйнай гістарыяграфіі» [329] зрабіў аналіз дарэвалюцыйнай гістарыяграфіі па пытанні арганізацыі сацыяльнай структуры грамадства.

Сялянская барацьба. М. Спірыдонаў апублікаваў артыкул «Жалобы как одна из форм борьбы крестьянства Белоруссии в XVI в. против усиления эксплуатации» [423].

Грашова-фінансавая сістэма. Для даследавання сацыяльна-эканамічнага развіцця вялікае значэнне мае асвятленне сістэмы грашовага абарачэння, правядзення грашова-крэдытных аперацый, вывучэнне функцыянаван-

ня дзяржаўных фінансавых структур. Сёння ў беларускай гістарыяграфіі гэтымі праблемамі займаюцца Ю. Грузіцкі, Ш. Бекцінееў, В. Галубовіч, В. Зайцава, І. Сінчук, В. Рабцэвіч, І. Марзалюк, А. Самусік. Так, Ш. Бекцінееў на навуковай канферэнцыі, прысвечанай 70-годдзю Інстытута гісторыі НАН Беларусі, выступіў з дакладам, у якім прааналізаваў гістарыяграфію абарачэння пражскага гроша ў Вялікім княстве Літоўскім [265]. В. Галубовіч у сваёй публікацыі прааналізаваў матэрыялы па рэарганізацыі і функцыянаванні скарбу ВКЛ па кнігах запісаў канцылярыі ВКЛ за перыяд праўлення Уладзіслава IV Вазы [293]. У артыкулах Ю. Грузіцкага «Развитие кредитных отношений в Великом княжестве Литовском в XIII–XVII веках» і «Регламентация кредитных отношений в Статутах Великого княжества Литовского» [311; 312] падрабязна выкладзена гісторыя развіцця крэдытных адносін і разгледжана іх заканадаўчая база ў Вялікім княстве Літоўскім. В. Зайцава і І. Сінчук у працы «Находки монет XVI–XX вв. в Дисне и Друе (к истории товарно-денежных отношений города и округа)» [161] зрабілі рэканструкцыю таварна-грашовых адносін у Дзісне і Друі на падставе знаходак манет. І. Марзалюк у артыкуле «Прыбытак ці ўратаванне душы? Крэдыт і ліхварства ў Беларусі XVI–XVII стагоддзяў» [372] разгледзеў прыклады крэдыту і ліхварства ў жыцці феадальнай Беларусі. В. Рябцевіч апублікаваў артыкул пра сістэмы падліку грошай у ВКЛ «Денежный счет на рынках Великого княжества Литовского в XVI в.» [387]. А. Самусік у артыкулах «Грашовае абарачэнне ў Вялікім княстве Літоўскім у XIII–XVI стагоддзях» і «Грашовае абарачэнне на Беларусі ў складзе Рэчы Паспалітай у XVII–XVIII стагоддзях» зрабіў аналіз грашовага абарачэння ў Беларусі XIII–XVIII стст. [409; 410]. І. Сінчук зрабіў апісанне манетных двароў Вялікага княства Літоўскага [419].

Аграрная гісторыя. Аднымі з самых важных пытанняў гісторыі Беларусі застаюцца пытанні аграрнай гісторыі. Да іх асвятлення звярталіся многія даследчыкі: Г. Бушчык, В. Голубеў, І. Кітурка, В. Варонін, А. Каралёва, В. Мялешка, У. Пашкевіч, У. Сосна, М. Спірыдонаў. Напрыклад, Г. Бушчык у артыкуле «Прычыны, механізм і вынікі аграрнай рэформы сярэдзіны XVI – першай паловы XVII ст. на Беларусі» [280], выкарыстаўшы гістарыяграфію, улічыўшы вынікі апублікаваных даследаванняў, змагла прааналізаваць падрыхтоўку, ход і наступствы аграрных пераўтварэнняў (валочнай памеры) XVI – першай паловы XVII ст. у Беларусі. В. Варонін вывучаў мяшчанскае землеўладанне ў Полацкім ваяводстве ў першай палове XVI ст. [282]. В. Голубеў і І. Кітурка прааналізавалі правядзенне аграрнай рэформы Антонія Тызенгаўза ў каралеўскіх сталовых эканоміях у другой палове XVIII ст. [309]. І. Кітурка разгледзела варыянты магчымага развіцця эканомікі дзяржаўных уладанняў Беларусі ў другой палове XVIII ст. [355; 356], становішча дзяржаўных уладанняў Беларусі ў святле люстрацыі 1765 г. [352], выказала меркаванні аб выкарыстанні вынікаў эканамічных рэформ Антонія Тызенгаўза ў выкладанні эканамічнай гісторыі Беларусі [358]. А. Каралёва і В. Мялешка ў артыкуле «Скотоводство в крестьянском

хозяйстве Белоруссии во второй половине XVIII ст.» [363] зрабілі спробу прааналізаваць стан жывёлагадоўлі ў сялян Беларусі ў другой палове XVIII ст. У. Пашкевіч у артыкуле «Восстановление сельского хозяйства Белоруссии после разорения в годы Северной войны» [378] разглядзеў метады аднаўлення сельскай гаспадаркі Беларусі пасля Паўночнай вайны. У. Сосна ў артыкулах «Дзяржаўныя сяляне на Беларусі ў канцы XVIII – першай трэці XIX ст.» [421] і «Рэфармаванне дзяржаўнай вёскі на Беларусі ў канцы XVIII – 60-х гг. XIX ст.» [422] зрабіў аналіз становішча дзяржаўных сялян Беларусі канца XVIII – пачатку XIX стст. М. Спірыдонаў у артыкуле «Podzielenie przez szlachtę pasczuczniianych chiopuw-dannikuw» // *Lituanos-Slawika Posnaniensia. Studia Historika*. VII. 1997 [464] разглядзеў працэс пераходу ў рукі шляхты былых дзяржаўных сялян-даннікаў. У часопісе «Беларуская мінуўшчына» (1996. N 1) быў апублікаваны ранейшы артыкул М. Улашчыка «Валочная памера» [429].

Гандаль. Вельмі важнай для стабільнага функцыянавання эканомікі з’яўляецца ступень развіцця гандлю, сувязь населенства з рынкам. Сярод тых, хто пісаў пра гандаль у гісторыі Беларусі, — В. Варонін і А. Кандратовіч. В. Варонін у артыкуле «Полацкая зямля ў знешнім і ўнутраным гандлі Вялікага княства Літоўскага першай паловы XVI ст.» [284] разглядзеў асноўныя накірункі знешняга гандлю, экспартных паступленняў, зрабіў аналіз прадукцыі, якая прадавалася на ўнутраным і знешнім рынках. В. Варонін у артыкуле «Унутраны гандаль у Полацкім ваяводстве першай паловы XVI ст.» [286] прааналізаваў арганізацыю ўнутранага гандлю ў Полацкім ваяводстве, пералічыў прадукцыю, што выходзіла на рынак. А. Кандратовіч апісаў асноўныя накірункі знешнегандлёвай дзейнасці Верхняга Падняпроўя і тавары, якія вывозіліся і ўвозіліся туды, у артыкуле «Вярхняе Падняпроўе ў сістэме гандлёвых адносін Усходняй Еўропы ў другой палове XVIII ст.» [348].

Сялянская абшчына. Вельмі важным для гістарычнай навукі з’яўляецца высвятленне ролі такой сацыяльна-тэрытарыяльнай структуры як сялянская абшчына (грамада). Даследаваннем гэтага пытання займаецца В. Голубеў, які надрукаваў па гэтай праблеме некалькі артыкулаў [296; 297; 301; 302; 303; 304; 305; 306]. Там прааналізаваны стан навуковай распрацаванасці праблемы, выяўлены своеасаблівасці функцыянавання абшчыны на захадзе і ўсходзе Беларусі, у розных відах уладанняў.

Такім чынам, за апошнія дзесяць гадоў прыкметны некаторыя поспехі ў даследаванні праблем сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі феадальнай эпохі (асабліва ў параўнанні з пачаткам – сярэдзінай 1990-х гг.), але ёсць яшчэ шмат тэмаў і праблем, якія патрабуюць свайго вырашэння.

Studies in Social and Economic History of the Grand Duchy of Lithuania in Belarusian Historiography of 1991–2003

Valiantsin Holubeu

(Minsk, Belarus)

This article reviews the Belarusian scholarship on social and economic development of the GDL. The author compares topics and approaches raised and applied in studies on social and economic development of the GDL in the Soviet times and during the last decade. It is emphasized that contemporary Belarusian historiography enlarged upon the variety of research topics. New issues, such as finance and credit relations, Tyzengauz reform, rent of farmers, oppressing of farmers, and others, have been investigated in Candidate (PhD) dissertations of J. M. Bochan, I. F. Kiturko, S.P.Strenkovski, and I. V. Sorkina. However, during this period no Doctoral dissertation (Habilitation) on social and economic history of Belarus of 13th–18th century has been defended. The author comes to the conclusion that for the last decade there are some positive results in the research of social and economic history of Belarus during the feudal times (especially compared to the situation of early 1990s), and there are still topics and problems to be studied.

**Беларуская гістарыяграфія гісторыі знешняй палітыкі
Вялікага княства Літоўскага:
асноўныя тэндэнцыі і перспектывы развіцця**

Андрэй Янушкевіч

(Мінск)

Здабыткі беларускай навукі ў выданні і перавыданні *крыніц* па знешнепалітычнай гісторыі ВКЛ досыць сціплыя. Спецыялізаваных зборнікаў дакументаў не выдавалася, і, наколькі вядома, праца ў гэтым кірунку не вядзецца. Г. Сагановіч апублікаваў адзін з нямецкіх «лятурых лісткоў», у якім апісваецца захоп маскоўскім войскам Полацка ў 1563 г. [393]. Г. Сагановіч і А. Белы далі характарыстыку гэтых крыніц, якія шырока асвятляюць найбольш значныя падзеі Інфлянцкай вайны 1558–1582 гг. [266; 394]. В. Вароніным былі перавыдадзены два лісты, якія датычаць апісання Клецкай бітвы з крымскімі татарамі ў 1506 г. [281]. А. Белы надрукаваў успаміны Э. Дальберга аб ваенных падзеях вайны паміж Рэччу Паспалітай і Расійскай дзяржавай 1654–1667 гг. [12]. М. Гардзееў апублікаваў падборку дакументаў з актавай кнігі полацкага магістрата за 1656–1657 гг., дзе ў новым святле падаецца характар расійскай палітыкі ў Полацку ў пачатковы перыяд гэтай жа вайны [294]. Асобныя дакументы, якія датычацца знешнепалітычнай гісторыі ВКЛ, апублікаваныя ў беларускіх выданнях кнігаў Метрыкі ВКЛ (кнігі запісаў 28 і 44) [10; 11]. Знешнепалітычная праблематыка канца XVIII ст. асвятляецца таксама ў выдадзеных пад рэдакцыяй Я. Анішчанкі зборніках дакументаў, якія датычацца характару палітыкі Расіі ў Рэчы Паспалітай і паўстання пад кіраўніцтвам Т. Касцюшкі [5; 6; 13].

Абагульняльных выданняў па знешнепалітычнай гісторыі ВКЛ у Беларусі на сённяшні момант няма. Спецыялізаваных энцыклапедыяў альбо бібліяграфічных паказальнікаў таксама не было створана. Агульнае асвятленне праблем знешняй палітыкі ВКЛ адбывалася ў такіх выданнях як «Нарысы гісторыі Беларусі», выдадзеныя Інстытутам гісторыі НАН Беларусі, і найноўшай кнізе Г. Сагановіча «Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII стагоддзя» [95; 172], а таксама ў шматлікіх універсітэцкіх падручніках і папулярных выданнях.

Важнай падзеяй для беларускай гістарыяграфіі без перавелічэння трэба назваць выхад з друку кнігі Г. Сагановіча «Невядомая вайна» [96]. У ёй была ажыццёўлена першая спроба комплекснага аналізу на багатай факталагічнай аснове падзей вайны паміж Рускай дзяржавай і Рэччу Паспалітай 1654–1667 гг. Характарыстыка канцэптualaнага падыходу аўтара падаецца ніжэй, тут толькі заўважым, што для беларускай навукі і гра-

мадства звесткі, пададзеныя Г. Сагановічам, былі сапраўдным адкрыццём. Нягледзячы на той факт, што гэтая кніга выйшла пад грыфам навукова-папулярнага выдання, сваю навуковую актуальнасць яна захоўвае і па сённяшні дзень. Варта адзначыць, што кніга атрымала шматлікія станоўчыя навуковыя рэцэнзіі як у Беларусі, так і за яе межамі.

Зусім нядаўна з друку выйшла праца А. Дзярновіча «...in nostra Livonia»: Дакументальныя крыніцы па гісторыі палітычных адносін паміж Вялікім княствам Літоўскім і Лівоніяй у канцы XV – першай палове XVI стст.: сістэматызацыя і актавы аналіз» [41]. Нягледзячы на свой крыніцазнаўчы характар, манаграфія мінскага даследчыка з’яўляецца важкім унёскам у распрацоўку праблем міжнародных адносін ва Усходняй Еўропе і знешняй палітыкі ВКЛ. Тэматыка літоўска-інфлянцкіх узаемадачынненняў у канцы XV – першай палове XVI стст. да гэтага часу зусім не закраналася ў беларускай навуцы. Трэба прызнаць удалым падыход аўтара да разгляду забытых дыпламатычных пытанняў праз сістэматызацыю дакументальных матэрыялаў. Кніга змяшчае багата інфармацыі і можа служыць своеасаблівым даведнікам па крыніцах. А. Дзярновіч паказаў, што пазітывісцкі падыход да аналізу крыніц і сістэматызацыі матэрыялу па гісторыі знешнепалітычных адносін з’яўляецца дзейсным і актуальным. Гэта асабліва відавочна ва ўмовах слабой распрацаванасці крыніц.

Можна адзначыць, што знешнепалітычныя аспекты першапачатковага перыяду існавання ВКЛ падрабязна асвятляліся ў кнігах В. Насевіча «Пачаткі Вялікага княства Літоўскага: падзеі і асобы» і А. Краўцэвіча «Стварэнне Вялікага Княства Літоўскага» [54; 77]. Знешнепалітычная тэматыка прадстаўлена таксама ў манаграфіі Я. Анішчанкі «Беларусь у часы Кацярыны II», заснаванай на шматлікіх і разнастайных дакументальных матэрыялах, якія ўпершыню ўводзіліся ў навуковы ўжытак [21]. Гэта ў першую чаргу такія тэмы як падзелы Рэчы Паспалітай, расійская палітыка на акупаваных беларускіх землях у пачатковы перыяд сваёй прысутнасці.

У 1997 г. у Беларусі была абаронена першая кандыдацкая *дысертацыя* па гісторыі дыпламатычных зносін ВКЛ. Гэта праца У. Канановіча «Дыпламатыя Вялікага княства Літоўскага ў 1480 – першай трэці XVI ст. (узаемаадносінны з Вялікім княствам Маскоўскім і Крымскім ханствам)» [250]. Як па змесце, так і па зробленых высновах гэтае дысертацыйнае даследаванне з’яўляецца для беларускай гістарыяграфіі наватарскім, хаця трэба заўважыць, што шмат у чым яно абапіраецца на дасягненні ранейшай гістарыяграфіі. Дысертацыю У. Канановіча можна без вялікіх перабольшанняў назваць знамянальнай падзеяй у развіцці беларускай гістарыяграфіі гісторыі знешняй палітыкі ВКЛ. Яна зацвердзіла паступовы пераход ад папулярных рызатарскіх прац да рэальнага навуковага вывучэння асобных знешнепалітычных праблем гісторыі ВКЛ.

У 2001 г. дысертацыю па тэме «Міжнародныя адносінны ва Усходняй Еўропе ў 30–80-я гады XVI ст.» абараніў В. Бобышаў [244]. У ёй была дадзена новая для беларускай гістарыяграфіі інтэрпрэтацыя развіцця міжна-

родных адносін ва Усходняй Еўропе ў адзначаны перыяд. Пры гэтым даследчыкам быў праведзены шырокі аналіз гістарыяграфіі пытання.

У 2002 г. была абаронена кандыдацкая дысертацыя А. Янушкевіча «Першая Інфлянцкая вайна (1558–1570 гг.) і яе ўплыў на сацыяльна-палітычнае развіццё Вялікага Княства Літоўскага» [260]. Значная частка гэтай працы прысвечана асвятленню ваенных дзеянняў і дыпламатычных зносін паміж ВКЛ і Маскоўскай дзяржавай падчас Інфлянцкай вайны 1558–1570 гг., а таксама характарыстыцы інфлянцкага накірунку знешняй палітыкі ВКЛ у канцы 50-х – пачатку 60-х гг. XVI ст. Асноўнай базай даследавання паслужыла Метрыка ВКЛ.

На цяперашні момант рыхтуюцца да абароны некалькі дысертацыйных прац. Г. Сагановіч прысвячае сваю доктарскую дысертацыю ўзаемаадносінам ВКЛ з Нямецкім ордэнам у XIV – першай палове XVI стст. А. Дзярновіч рыхтуе дысертацыю на суісканне ступені кандыдата гістарычных навук, у якой працягвае даследаванні па заяўленай у апублікаванай манаграфіі тэматыцы. С. Салей рыхтуе да абароны працу, прысвечаную дыпламатычным адносінам і арганізацыі дыпламатычнай службы ВКЛ у 30-я–80-я гг. XVI ст. А. Мацук распрацоўвае праблемы развіцця беларускіх зямель у кантэксце геапалітычнага становішча Рэчы Паспалітай у 1721–1764 гг.

Сімптаматычна, што развіццё даследаванняў па знешняй палітыцы Беларусі ў розныя гістарычныя перыяды было падсумавана не ў абагульняльнай працы альбо энцыклапедыі, а на спецыяльна скліканай тэматычнай канферэнцыі, дзе сабралася большасць беларускіх спецыялістаў, якія займаюцца пытаннямі міжнародных адносін і знешняй палітыкі Беларусі. Гэтая канферэнцыя адбылася з ініцыятывы Цэнтра міжнародных даследаванняў БДУ у маі 2002 г. і насіла назву «Знешняя палітыка Беларусі ў гістарычнай рэтраспектыве». З дакладамі на канферэнцыі выступілі амаль усе беларускія даследчыкі, якія ў той ці іншай ступені займаюцца даследаваннямі знешнепалітычнай гісторыі ВКЛ. Гэта А. Грыцкевіч [319], Я. Юхо [443], Г. Сагановіч [391], У. Канановіч [342], В. Бобышаў [272], С. Салей [405], У. Пашкевіч [380], А. Доўнар [331], А. Янушкевіч [451]. Разнастайная тэматыка выступленняў была сугучнай з навуковымі інтарэсамі даследчыкаў, і засведчана імі ў сваіх ранейшых публікацыях, у асноўным у форме навуковых артыкулаў.

Менавіта *артыкулы* найбольш шырока прадстаўлены пры рэпрэзентацыі вынікаў даследаванняў беларускіх гісторыкаў па знешняй палітыцы ВКЛ. На пачатку 1990-х гг. перад беларускімі гісторыкамі стаяла першачарговая задача насычэння гістарыяграфічнай прасторы ведамі пра развіццё знешняй палітыкі княства, азначэння з найважнейшымі падзеямі ваеннай і дыпламатычнай гісторыі. З-за адсутнасці вузкіх спецыялістаў даследаванні ў гэтай галіне вялі найлепшыя прадстаўнікі беларускай гістарычнай навукі, у прыватнасці, А. Грыцкевіч, Г. Сагановіч і інш.

Паступова пашыралася кола даследчыкаў, а значыць, і колькасць публікацый. Пачынаючы з сярэдзіны 1990-х гг. назіраецца даследчыцкая

спецыялізацыя па асобных праблемах знешнепалітычнай гісторыі ВКЛ. Да пачатку XXI ст. гэтая спецыялізацыя ўжо выразна замацавалася. Усё гэта значна паўплывала на падвышэнне якасці навуковых даследаванняў.

Публікацыі раскіданыя па розных навуковых часопісах і зборніках, якія звычайна прысвечаны агульнаму асвятленню гісторыі Беларусі. Надзею на спецыялізаванае выданне па гісторыі знешняй палітыкі ў нейкай ступені спраўджваюць альманах «Беларусь і свет» і часопіс «Белорусский журнал международного права и международных отношений», хоць трэба адзначыць, што гісторыя міжнародных адносін XIII–XVIII стст. у іх прадстаўлена яшчэ досыць фрагментарна.

Пераходзячы да характарыстыкі беларускай гістарыяграфіі за апошнія дзесяць-дванаццаць год, трэба адзначыць, што ў савецкія часы справа вывучэння знешнепалітычнай гісторыі ВКЛ у Беларусі была цалкам занябанай. Не з'явілася ніводнай кнігі, ніводнага значнага артыкула, якія захавалі б на сённяшні дзень не толькі гістарыяграфічную, а і рэальную навуковую актуальнасць.

Гэтае становішча вынікала з агульнага падыходу савецкай гістарычнай навукі да ролі і месца ВКЛ у гісторыі беларускага народа. Пры дэкларацыі адсутнасці ў беларусаў уласнай дзяржаўнасці да 1919 г. (час стварэння БССР) вывучэнне знешняй палітыкі ВКЛ лічылася справай непатрэбнай, непажаданай і нават крамольнай. Калі ўлічыць, што палітычная гісторыя не карысталася пашанай з боку прыхільнікаў марксісцка-ленінскай тэорыі, а сама гістарычная навука знаходзілася пад жорсткім ідэалагічным кантролем з боку палітычнага рэжыму, то робіцца відавочным, што для правядзення даследаванняў па знешняй палітыцы ВКЛ у савецкай Беларусі не існавала нават мінімальна неабходных умоў.

Становішча карэнным чынам змянілася напрыканцы 1980-х – пачатку 1990-х гг. у сувязі з радыкальнымі сацыяльна-палітычнымі пераўтварэннямі ў Савецкім Саюзе і атрыманнем Беларуссю ў 1991 г. дзяржаўнага суверэнітэту.

У гэты пераломны час у беларускім грамадстве адчуваўся сапраўдны інфармацыйны голад на веды аб гістарычным мінулым сваёй краіны. Знікненне метадалагічнага і канцэптualaнага дыктату стварыла ўмовы для разняволення навукова-гістарычнай думкі. Беларускія гісторыкі адкрывалі для сябе раней забароненыя тэмы для даследаванняў, а беларускае грамадства — зусім новыя інтэрпрэтацыі вядомых падзей, а часта проста даведвалася аб «белых плямах» уласнай гісторыі.

Гэтую лакуну запаўнялі ў першую чаргу навукова-папулярныя і публіцыстычныя артыкулы ў перыядычных выданнях. З-за адсутнасці спецыялістаў іх стварэннем займаліся гісторыкі, навуковыя інтарэсы якіх да гэтага ляжалі ў іншых сферах. Гэта было абумоўлена, з аднаго боку, аб'ектыўным станам развіцця гістарычнай навукі і пільнай патрэбай стварэння якасна новай гістарычнай парадыгмы ў беларускай гістарыяграфіі, а з другога — вялікай цікавасцю з боку грамадства да новых гістарычных ведаў.

Пераход беларускай гістарыяграфіі на нацыянальныя пазіцыі абумовіў цалкам новыя інтэрпрэтацыі і ацэнкі гістарычных падзей. У сферы знешнепалітычнай тэматыкі гэтая тэндэнцыя выявілася асабліва яркаватым чынам.

Зусім новай, у параўнанні з савецкімі часамі, сталася трактоўка ўзаемадачынэнняў ВКЛ з Маскоўскай дзяржавай. Адна з асноўных ідэй савецка-беларускай гістарыяграфіі аб «векавечнай цязе беларускага народа да Расіі» стала аб'ектам вострай крытыцы і цалкам абвергнута. Найважнейшую ролю ў гэтым адыгралі працы, прысвечаныя разгляду ваеннага супрацьборства паміж Вільняй і Масквой на працягу XV–XVIII стст.

Сапраўднай сенсацияй на рынку беларускай гістарычнай літаратуры стала з'яўленне кнігі Г. Сагановіча «Невядомая вайна» [96]. Назва кнігі ярка адлюстроўвала стан ведаў у беларускім грамадстве аб ваенна-палітычнай гісторыі ВКЛ. Сапраўды, для большасці беларускіх чытачоў факты, прадстаўленыя аўтарам, былі невядомымі. Гэтая публікацыя развясла міф аб вызваленчым характары вайны Расійскай дзяржавы з Рэччу Паспалітай у сярэдзіне XVII ст. Г. Сагановіч паказаў, што расейцы не мелі вялікіх «братэрскіх» пачуццяў да беларусаў і зусім не паводзілі сябе на тэрыторыі Беларусі як «вызваліцелі», а беларускае насельніцтва імкнулася абараняць сваю дзяржаву і аказвала масавае супраціўленне захопнікам. Падкрэсліваліся катастрафічныя дэмаграфічныя наступствы працяглай вайны для беларускага народа, якія можна параўнаць са стратамі Беларусі ў перыяд другой сусветнай вайны.

Яшчэ адным важным дасягненнем беларускай гістарыяграфіі сталася вяртанне з нябыту Аршанскай бітвы 1514 г. як важнай падзеі ў знешнепалітычнай гісторыі ВКЛ і гісторыі ваеннага мастацтва ўсёй Усходняй Еўропы. У шматлікіх папулярных публікацыях давалася апісанне гэтай бітвы і яе значэння для лёсу ВКЛ. Найбольш разгорнута і поўна гэта зрабіў А. Грыцкевіч у артыкуле, надрукаваным у часопісе «Спадчына» [315], а таксама Г. Сагановіч у біяграфічным нарысе К. Астрожскага [93]. Ва ўмовах фарміравання новай нацыянальнай ідэалогіі бітва атрымала (у немалой ступені дзякуючы гісторыкам) і важнае палітычнае гучанне. Нацыянальнай элітай Беларусі 8 верасня адзначаецца як Дзень вайсковай славы.

Беларускія гісторыкі падкрэслівалі, што ВКЛ з'яўлялася другім, побач з Масквой, цэнтрам збірання «рускіх» зямель. Пры гэтым акцэнтавалася ўвага, што менавіта ВКЛ першае здолела нанесці паражэнне татарам у бітве на Сініх Водах у 1362 г. і тым самым распачаць вызваленне ўсходнеславянскіх зямель ад мангола-татарскага ярма.

Значная ўвага ў апошнія дзесяцігоддзе надавалася супрацьстаянню ВКЛ з Нямецкім (Тэўтонскім і Інфлянцкім) ордэнам. Грунвальдская бітва 1410 г. была вернута ў кантэкст беларускай гісторыі. Асабліва падкрэсліваўся чынны ўдзел у бітве харугваў, якія паходзілі з тэрыторыі Беларусі і якія, на думку беларускіх гісторыкаў, адыгралі вызначальную ролю ў вырашальнай перамозе над крыжакамі [55; 438].

Важным момантам у развіцці беларускай гістарыяграфіі было пераасэнсаванне ролі уніі паміж ВКЛ і Польскай Каронай для лёсаў Беларусі. Ідэя савецка-беларускай гістарыяграфіі аб «змове польска-літоўскіх феадалаў супраць беларускага і ўкраінскага народаў» была адкінутая як спрэчная з пункту гледжання гістарычнай рэчаіснасці. Унія цяпер трактавалася ў пазітыўным ключы як гістарычная неабходнасць у складаных умовах Інфлянцкай вайны. Беларускія гісторыкі імкнуліся абгрунтаваць пастулат аб захаванні ВКЛ свайго суверэнітэту як у рамках персанальнай (дынастычнай) уніі 1386–1569 гг., так і ў структуры канфедэрацыйнай Рэчы Паспалітай. Люблінская унія 1569 г. з’яўлялася кампрамісным актам, згодна з якім княству ўдалося адстаяць асноўныя атрыбуты незалежнасці, па-за аб’яднанымі вярхоўнымі органамі ўлады. Пры гэтым унія трактавалася як «меншае зло» ў параўнанні з небяспекай паглынання ВКЛ праз Маскоўскую дзяржаву, якая набірала моц. Той факт, што за папулярнымі публікацыямі не стаялі канкрэтныя навуковыя даследаванні, абумовіў іх невысокую якасць у навуковым плане. Аднак дзякуючы ім беларуская гістарыяграфія скінула ярмо савецкіх догмаў і выпрацавала ўласнае бачанне знешнепалітычных працэсаў у сярэднявеччы і раннім новым часе. З іншага боку, гэтыя першыя публікацыі засведчылі неабходнасць паглыбленых распрацовак знешнепалітычных тэм і сюжэтаў для пераасэнсавання ходу гістарычных падзей.

Змена палітычнага рэжыму ў 1994–1996 гг. выклікала сярод пэўнай часткі гісторыкаў, у асноўным старэйшага пакалення, спробы рэанімацыі савецкіх гістарычных схем, зыходзячы са старой ідэі аб «славянскай еднасці» беларускага і рускага народаў. Канфліктная мінуўшчына стасункаў у сярэднявеччы перашкаджала прапагандзе «братэрства» паміж Беларуссю і Расіяй, што з’яўляецца на цяперашні момант ідэалагічным фундаментам дзяржаўнай палітыкі інтэграцыі дзвюх краін. Быў узяты курс на замоўчванне войнаў Маскоўскай дзяржавы з ВКЛ і скажэнне інфармацыі пра іх характар і сутнасць. Калі ў навуковым плане такія спробы не мелі поспеху, то ў некаторых найноўшых універсітэцкіх падручніках гэтая тэндэнцыя выявілася з дастатковай відавочнасцю.

Трэба заўважыць, што рэанімацыя ў мадыфікаваным выглядзе савецкіх схемаў выклікала рэзкую крытыку з боку беларускіх навукоўцаў. Калі новыя навучальныя дапаможнікі былі без асаблівых цяжкасцяў раскрытыкаваныя за свой непрафесіяналізм і, без перабольшання, прымітывізм, то справа навуковых дыскусій выглядае больш сур’ёзнаю. Асаблівую ўвагу хацелася б звярнуць на палеміку Г. Сагановіча з маскоўскім даследчыкам Д. Валадзіхіным наконт сутнасці палітыкі Маскоўскай дзяржавы ў дачыненні да «рускіх» зямель ВКЛ [392; 400]. У сваёй манаграфіі «Борьба за Полоцк между Литвой и Русью в XII–XVI вв.» Д. Валадзіхін даводзіць, што Полацкая зямля, знаходзячыся ў полі супрацьстаяння ВКЛ і Масквы, да канца XVIII ст. не вызначылася з дзяржаўнай прыналежнасцю. Падобны канцэпт уальны падыход выклікаў рэзкія заўвагі з боку Г. Сагановіча, які

ўбачыў у ім спробу па-новаму абгрунтаваць прэтэнзіі Масквы на беларускія землі. Антаганізм аўтарскіх пазіцый не дазволіў прыйсці да кампрамісу. Палеміка паказала, што вырашыць спрэчныя навуковыя пытанні, прытым без залішняй ідэалагізацыі канцэптэуальнага грунту, дапаможа толькі глыбокае вывучэнне канкрэтна-гістарычных фактаў і прыцягненне новых дакументальных матэрыялаў.

У апошнія пяць-сем год інтэнсіўнасць папулярных публікацый па гісторыі Беларусі выразна зменшылася. Сярод даследчыкаў вырасла зацікаўленасць у навуковых распрацоўках; вызначылася тэндэнцыя да вузкай спецыялізацыі згодна з асноўнымі навуковымі інтарэсамі. Вырасла колькасць маладых даследчыкаў, якія займаюцца пытаннямі знешняй палітыкі ВКЛ. Нягледзячы на ідэалагічны ціск, большасць навуковых прац захоўвае патрэбныя крытэрыі аб'ектыўнасці, бесстароннасці і апоры на шырокія фактаграфічныя дадзеныя.

У Беларусі сфарміравалася дастаткова выразна акрэсленае кола даследчыкаў, для якіх вывучэнне знешнепалітычных адносін ВКЛ з'яўляецца галоўным прадметам навуковых інтарэсаў.

Г. Сагановіч, застаючыся найбольш універсальным спецыялістам у галіне знешняй палітыкі ВКЛ, асноўную ўвагу надае ў цяперашні час узаемаадносінам ВКЛ з Нямецкім ордэнам. Пры гэтым ён робіць значны акцэнт на аналізе ўдзелу «Русі» ў гэтых узаемаадносінах [389–391; 398]. На гэтую тэму ён рыхтуе, акрамя манаграфіі, дысертацыйнае даследаванне.

А. Дзярновіч у сваіх надрукаваных працах аналізуе перадусім літоўска-інфлянцкія дачыненні ў канцы XV – пачатку XVI стст., а таксама вялікую антыягелонскую кааліцыю, якая складвалася ў азначаны перыяд [325; 327; 328].

У. Канановіч працягвае займацца дыпламатычнымі стасункамі ВКЛ з Маскоўскай дзяржавай і Крымскім ханствам у канцы XV – першай трэці XVI стст. Апошнім часам ім была надрукавана грунтоўная праца па дзейнасці інфармацыйна-выведачнай службы ў ВКЛ у канцы XV – першай палове XVI стст. [344].

Сугучныя інтарэсы мае магілёўскі даследчык Б. Сідарэнка. Ён стала займаецца вывучэннем усходняй палітыкі ВКЛ у першай палове XVI ст. Варта адзначыць, у прыватнасці, яго артыкулы, прысвечаныя «Старадубскай вайне» 1534–1537 гг. (гэта, дарэчы, аўтарская фармуліроўка) і ўсходняй палітыцы ВКЛ у першай трэці XVI ст. [415; 416].

С. Салей у сваіх публікацыях разглядае праблему царскай тытулатыры ў напружаных адносінах паміж ВКЛ і Маскоўскай дзяржавай у сярэдзіне XVI ст. [406; 408; 461; 462]. Варта адзначыць, што даследчык шырока выкарыстоўвае набыткі еўрапейскай гістарычнай навукі для параўнаўчых супастаўленняў.

В. Бобышаў разам з А. Яноўскім у сваіх апошніх працах галоўную ўвагу прысвячаюць разгляду міжнародных адносін ва Усходняй Еўропе ў сярэдзіне XVI ст. у польскай, расійскай і беларускай гістарыяграфіі [272;

275; 444]. Их артыкулы можна лічыць першай спробай у беларускай гістарычнай навуцы падсумавання дасягненняў даследчыцкай думкі за апошнія дзесяцігоддзе. Таксама імі надаецца вялікая ўвага вывучэнню дыпламатыі ВКЛ падчас Інфлянцкай вайны [271; 272; 273; 445].

А. Янушкевіч па-ранейшаму распрацоўвае пытанні Інфлянцкай вайны 1558–1570 гг., робячы асноўны націск на ўплыў ваеннага становішча на развіццё ўнутрыпалітычных і дэмаграфічных працэсаў у ВКЛ [448; 449; 455]. Сваю ўвагу ён звярнуў таксама на характарыстыку савецкай гістарыяграфіі Інфлянцкай вайны [450].

Заўважана, што «верхаводзіць» у знешнепалітычных даследаваннях Мінск. Найбольш актыўна пытанні знешнепалітычнай гісторыі ВКЛ распрацоўваюць супрацоўнікі Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі і Беларускага дзяржаўнага універсітэта. Беларускія рэгіянальныя навуковыя цэнтры прадстаўлены спарадычна: можна ўзгадаць толькі Б. Сідарэнку з Магілёва і С. Салея з Гродна. На жаль, іншыя рэгіёны не ўдзельнічаюць у распрацоўцы знешнепалітычных праблем гісторыі ВКЛ.

Мноства тэм і храналагічных перыядаў застаюцца па-за ўвагай навукоўцаў. З тэматыкі навуковых інтарэсаў беларускіх гісторыкаў амаль цалкам выпадае XVII ст. Пасля Г. Сагановіча, па вялікім рахунку, ніхто не ўзяўся за распрацоўку гэтага так насычанага знешнепалітычнымі падзеямі стагоддзя. Такія праблемы як удзел ВКЛ у «Дзімітрыядах» на пачатку XVII ст. альбо дыпламатыя другой паловы XVII ст. увогуле застаюцца амаль што некранутымі. Не больш пашанцавала і XVIII ст., хоць тут і ёсць пэўныя зрухі.

Найбольш распрацаваным сюжэтам у беларускай гістарыяграфіі з'яўляецца ўсходняя палітыка ВКЛ у XVI ст. А вось даследаванні адносінаў ВКЛ з Масквою і іншымі славянскімі княствамі, а таксама з татарскімі дзяржавамі ў XV ст. ужо значна адстаюць. Пакуль што слаба даследуюцца ўзаемадачыненні княства з заходнімі краінамі (за выключэннем ордэнскіх дзяржаў): можна ўзгадаць толькі працы А. Дзярновіча аб адносінах ВКЛ са Святой Рымскай імперыяй германскай нацыі і свежую кнігу А. Катлярчука аб беларуска-шведскіх дачыненнях [51; 324; 326].

Гэта выяўляецца нават пры вывучэнні адносін з Польшчай. Нягледзячы на вялікую актуальнасць для беларускай гістарыяграфіі праблемы польска-літоўскай уніі, яна належным чынам не прадстаўлена ў навуковых даследаваннях. Няма грунтоўнай, з выкарыстаннем шырокага комплексу крыніц, апрацоўкі самога развіцця дачыненняў паміж Польшчай і ВКЛ. Гэта асабліва датычыць Крэўскай уніі і перыяду канца XIV–XV стст.

У галіне метадалогіі даследаванняў за апошнія пяцігоддзе назіраецца хутчэй не метадалагічны прарыв у вывучэнні знешнепалітычных працэсаў у гісторыі ВКЛ, а паглыбленне даследчыцкіх пастацовак пытанняў, пашырэнне ракурсаў аналізу разнастайных праблем, а таксама паступовае развіццё междысцыплінарных даследаванняў. Добрым прыкладам можа паслужыць апошняе праца А. Дзярновіча, дзе на базе традыцыйнай пазітывісцкай

метадалогіі праз крыніцазнаўчы аналіз і сістэматызацыю дадзена новая трактоўка дыпламатычных зносін ВКЛ з Інфлянцкай дзяржавай. Другім узорам з’яўляюцца апошнія працы У. Канановіча, у якіх ён імкнецца разглядаць дыпламатычныя падзеі XVI ст. праз культуралагічныя інтэрпрэтацыі.

Як паказала развіццё гістарычных даследаванняў за апошняе дзесяцігоддзе, надзённай праблемай для беларускай навукі з’яўляецца ўвядзенне ў навуковы ўжытак новых крыніц і інтэрпрэтацыйная верыфікацыя ўжо даўно вядомых дакументальных матэрыялаў. Пры багацці нераспрацаваных тэматык поле дзейнасці для гісторыкаў уяўляецца вельмі вялікім. Пры гэтым пагоня за метадалагічнымі і тэрміналагічнымі навацямі не павінна падмяняць скрупулёзны аналіз вядомых і новавыяўленых крыніц.

Нельга сказаць, што ў беларускіх гісторыкаў склаўся асаблівы канцэптуальны падыход пры аналізе знешнепалітычнай гісторыі ВКЛ. Яшчэ дастаткова моцна адчуваецца залежнасць ад парадыгмаў расійскай і польскай гістарыяграфіі. На жаль, імкненне да зацвярджэння менавіта беларускай суб’ектнасці ў палітычнай гісторыі ВКЛ часта прыводзіла да міфалагізацыі мінуўшчыны. Гэтая тэндэнцыя выявілася не толькі ў трактоўцы гістарычных падзей, але і ў пэўных тэрміналагічных навацях, якім можна знайсці нацыянальна-ідэалагічнае абгрунтаванне, але ніяк не гістарычна-навуковае.

Нягледзячы на сціплыя вынікі і нераспрацаванасць мноства ключавых праблем, беларуская гістарыяграфія за мінулае дзесяцігоддзе зрабіла вялікі крок па развіццю ўласных даследаванняў знешняй палітыкі Вялікага княства Літоўскага. За апошнія гады адбыўся паступовы пераход ад папулярызатарскага характару публікацый да навуковай распрацоўкі асобных знешнепалітычных праблем на падставе рознабаковага аналізу літаратуры і крыніц. Цяперашні стан даследаванняў дыктуюе неабходнасць каардынацыі дзеянняў з гісторыкамі суседніх краін для стварэння рэальнай карціны знешнепалітычных адносін ВКЛ і аб’ектыўнай характарыстыкі месца і ролі нашай супольнай старажытнай дзяржавы ў еўрапейскім свеце.

**Belarusian Historiography of the History of Foreign Policy
of the Grand Duchy of Lithuania:
Main Tendencies and Perspectives of the Development**

Andrei Yanushkevich

(Minsk, Belarus)

The article presents a short description of the development of the research in the field of foreign policy of Grand Duchy of Lithuania in Belarus in 1991–2003. It is noted that Belarusian scholars have been successful studying Eastern policy of the GDL in 16th century as well as investigating GDL relations with Livonian and Teutonic Order States in 13th–16th century. Recently, the number of research activities increased leading towards growth of scholarly level of specialized studies. As a result of scientific and objective approach, Belarusian historiography was able to set free from Soviet dogma and establish its own conceptual point of view on the development of the GDL foreign policy. Belarusian historians make efforts in spreading information on real features and importance of different international political events among Belarusian society. However, the development of the research on the history of GDL foreign policy acquired rather complicated and contradicting features in Belarus. First of all, this is connected with difficulty of defining military and political position of Belarus in the historical process of 13–18th centuries, and the pressure from state authorities trying to impose scholars the ideology of “eternal and fast friendship” between Belarusian and Russian people, a fiction that does not correspond to historical truth, especially during the existence of the GDL.

Найноўшая беларуская гістарыяграфія культуры Вялікага княства Літоўскага

Альбіна Семянчук

(Гродна)

За перыяд з 1991 г. беларуская гістарычная навука зрабіла значны крок наперад у даследаваннях па гісторыі культуры часоў Вялікага княства Літоўскага. Нягледзячы на палітычныя і ідэалагічныя супярэчнасці, фактар суверэннага існавання нашай дзяржавы прычыніўся да ўсебаковага вывучэння мінуўшчыны краіны. Павялічылася колькасць прац, яны набылі якасна іншы (у параўнанні з папярэднім часам) характар. Гэта характэрна для ўсёй гістарычнай навукі. На пачатку 1990-х гг. у Беларусі адзначаўся асаблівы ўздым цікавасці да гісторыі часоў Вялікага княства Літоўскага, што было цалкам натуральна, таму што ў гэты час наша краіна перажывала не толькі чарговае Адраджэнне, але і чарговы перыяд рамантызму. Варта адзначыць, што зацікаўленасць Вялікім княствам Літоўскім пачалася з цікавасці да яго культуры, натуральна, у першую чаргу высокай культуры ў яе найлепшых праявах. Тады ж ўзнікла акрэсленне культуры часоў ВКЛ (пераважна XVI ст.) як «залатога веку». Цяпер цяжка сказаць, хто першы ўжыў гэты выраз, можна толькі з упэўненасцю сцвярджаць, што цікавасць да культуры ВКЛ пачалася менавіта з гэтага стагоддзя. Пераважная большасць гісторыкаў дагэтуль прымае гэтае стагоддзе як пэўную цэзуру, ніжнюю храналагічную мяжу сваіх даследаванняў, не выходзячы зазвычай за рамкі XVI–XVIII стст. Зусім мала прац прысвечана перыяду ВКЛ XIII–XV стст. Гэта абумоўлена аб'ектыўнымі і суб'ектыўнымі прычынамі: па-першае, малой крыніцазнаўчай базай (чым больш аддалены перыяд, тым меншая колькасць крыніц; даследчыкі абмежаваны ў магчымасцях пошукаў), па-другое, слабым валоданнем мовамі — лацінскай, старанямецкай, на якіх напісаны многія дакументы ранняга перыяду ВКЛ.

У гэтай сітуацыі вялікае значэнне набываюць дадзеныя археалогіі. Многія помнікі матэрыяльнай культуры XIII–XVIII стст. існуюць цяпер толькі ў выглядзе археалагічных помнікаў і артэфактаў. Тыповай з'явай сярод беларускіх археолагаў стала іх перакваліфікацыя ў гісторыкаў. Цяжка сказаць, ці шмат страціла беларуская археалогія, але дакладна можна сцвярджаць, што гістарычная навука, у тым ліку гісторыя культуры, набыла дасканалых даследчыкаў у асобах Г. Сагановіча, А. Кушнярэвіча, Ю. Бохана, І. Марзалюка, А. Краўцэвіча і інш.

Аднак, каб характарызаваць беларускую культуру гэтага часу, трэба спачатку вызначыцца, што мы разумеем пад культурай, г. зн. што з'яўляецца аб'ектам даследавання гісторыкаў. Не хацелася б тут прыводзіць

шматлікія азначэнні культуры, якіх, дарэчы, існуе больш за 500. Дастаткова сказаць, што вывучэнне культуры вядзецца блокамі, кожны з якіх умоўна адпавядае вялікім раздзелам культуры: народнай ці прафесійнай, духоўнай ці матэрыяльнай. Пераважна гаворка ідзе аб прафесійнай культуры, аднак не абмінаецца і народная, якая разглядаецца ў рамках XIX–XX стст. Падзел культуры на духоўную і матэрыяльную, у сваю чаргу, таксама з’яўляецца ўмоўным. Пад духоўнай мы разумеем асвету, літаратуру, грамадска-палітычную думку, музыку, тэатр, пад матэрыяльнай — архітэкттуру, жывапіс, дэкаратыўна-прыкладное мастацтва, скульптуру.

Кафедра беларускай культуры Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта, якая існуе з 1991 г., як і іншыя аналагічныя кафедры ў краіне, мае распрацаваную праграму па гісторыі беларускай культуры. Змест праграмы, складзенай на пачатку існавання кафедры, не страціў сваёй актуальнасці да сённяшняга дня, але яе рэальнае напаўненне залежыць ад найноўшай літаратуры па прадмеце, якая з’явілася ў апошнія 10 год як у Беларусі, так і за яе межамі.

На пачатку гістарыяграфічнага агляду літаратуры па гісторыі культуры ВКЛ за апошнія 10 год трэба адзначыць, што ў Беларусі не наладжана цэнтралізаваная публікацыя бібліяграфічных альманахаў ці тэматычных зборнікаў, у якіх асвятляліся б усе новыя пазіцыі гістарыяграфіі, як гэта робіцца ў Польшчы ці Літве. Таму за рамкамі гэтага выкладу застанецца разгляд асобных артыкулаў па тэме. Гаворка ж пойдзе пераважна аб навуковых манаграфіях і зборніках.

Агляд варта пачаць з энцыклапедычных і даведачных выданняў, а таксама сінтэтычных прац, якія выйшлі ў Беларусі пачынаючы з 1991 г. У савецкія часы Беларусь ішла наперадзе суседзяў у выданні энцыклапедый. Гэтая традыцыя працягвалася на пачатку 1990-х гг., калі на чале выдавецтва «Беларуская энцыклапедыя» стаў прафесар М. Ткачоў. Ён быў ініцыятарам выдання «Энцыклапедыі гісторыі Беларусі» [234], дзе ёсць шмат артыкулаў па гісторыі культуры.

У папярэдні перыяд веды па дадзенай праблематыцы былі абагульнены і сістэматызаваны ў такіх выданнях, як «Гісторыя беларускага мастацтва» ў 6-ці тамах, «Збор помнікаў гісторыі і культуры», «Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва». Аднак яны шмат у чым маральна састарэлі. Гэта адчувалася ўжо на пачатку і ў сярэдзіне 1990-х гг. У гэтых выданнях альбо замоўчвалася, альбо ў скажоным выглядзе падавалася рэлігійная і нацыянальна-палітычная тэматыка. Таму на хвалі кароткачасовай беларусізацыі выйшлі важныя энцыклапедычныя даведнікі: «Архітэктурна Беларусі» [220], «Этнаграфія Беларусі», «Мысліцелі і асветнікі Беларусі» [228]. Выданне энцыклапедый, у тым ліку па гісторыі культуры, паспяхова працягваецца і зараз.

Крыніцы па мастацкай культуры Беларусі ў азначаны перыяд выдаваліся не так часта, як хацелася б. У працяг пачатай у 1980-я гг. серыі з некалькіх альбомаў — «Жывапіс Беларусі XII–XVIII стст.» (Мн., 1980); «Пла-

стыка Беларусі XII–XVIII стст.» (Мн., 1983); «Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва Беларусі XII–XVIII стст.» (Мн., 1984) — у 1992 г. быў выдадзены альбом «Іканапіс Беларусі XV–XVIII стст.» [8]. Складальніцай і аўтарам усіх гэтых альбомаў была Н. Высоцкая. У гэтай галіне даследаванняў мастацкай культуры даўно і плённа працуюць М. Яніцкая, Э. Вецер, В. Шматаў, В. Гаршкавоз і іншыя супрацоўнікі Аддзела старажытнабеларускай культуры Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклора НАН Беларусі. Адным з апошніх вынікаў іх працы стала калектыўная манаграфія «Іканапіс Заходняга Палесся XVI–XIX стст.» [163].

Вельмі дрэнна ў нас пастаўлена археаграфічная і выдавецкая справа. Рэдка публікуюцца крыніцы па духоўнай культуры часоў ВКЛ, няма перавыданняў крыніц. На шчасце, зрушылася справа з выданнем Метрыкі ВКЛ. Але іншыя крыніцы, у тым ліку па гісторыі культуры, чакаюць сваёй чаргі. Прычым гэта маглі б быць для пачатку перавыданняў, напрыклад, з «Русской исторической библиотеки», «Памятников полемической литературы», зборнікаў «Актов, издаваемых Виленской археографической комиссией» альбо перакладаў з польскай мовы, як гэта робяць літоўскія калегі. У той жа час, напрыклад, перавыданне беларуска-літоўскіх летапісаў у «Беларускім кнігазборы» абсалютна не можа задаволіць не толькі навукоўцаў, але нават студэнтаў, і мы па-ранейшаму вымушаны карыстацца 32-м і 35-м тамамі «Полного собрания русских летописей», складзенымі ў свой час выдатным беларускім гісторыкам М. Улашчыкам.

У рамках праекта перавыдання помнікаў беларускай гістарыяграфіі XIX–XX стст. у шэрагу прац такіх выдатных гісторыкаў як М. Доўнар-Запольскі, М. Без-Карніловіч, У. Ігнатоўскі, В. Ластоўскі, Я. Найдзюк былі перавыдадзены «Нарысы з гісторыі беларускага мастацтва» М. Шчакаціхіна з 1928 г. [243], а таксама «Літоўскае і беларускае Палессе» А. Кіркора ў «Живописной России» [225].

На жаль, у беларускай гістарыяграфіі пакуль няма ніводнай абагульняльнай навуковай працы па гісторыі культуры часоў Вялікага Княства Літоўскага. Выйшаў адзін падручнік для студэнтаў «Гісторыя культуры Беларусі» Л. Лыча і У. Навіцкага [169], які дагэтуль застаецца адзіным навучальным дапаможнікам і ахоплівае храналагічны перыяд ад старажытнасці да сучаснасці. Эпосе Вялікага Княства Літоўскага ў кнізе прысвечаны другая і трэцяя главы, дзе раскрываюцца пераважна тэарэтычныя праблемы фармавання беларускай народнасці ў складзе ВКЛ, сацыяльнага статуса беларускай мовы, узаемаадносін беларускай і літоўскай культур, а пасля Люблінскай уніі — культурна-рэлігійнае становішча беларусаў у Рэчы Паспалітай. Кніга далёка не прэтэндуе на вычарпальнае асвятленне ўсіх праблем культуры ВКЛ.

У 1996 г. былі апублікаваныя «Очерки истории науки и культуры: IX – начало XX в.» [173]. Можна ўгадаць адпаведныя раздзелы, прысвечаныя гісторыі культуры, якія традыцыйна змяшчаюцца ў нарысах па гісторыі Беларусі [95; 147]. Па асобных раздзелах матэрыяльнай і духоўнай культуры

з кожным годам выходзіць усё больш навуковых манаграфій і навукова-папулярных выданняў.

Агляд літаратуры па гісторыі матэрыяльнай культуры часоў ВКЛ варта пачаць з прац па гісторыі архітэктуры. Па-першае, у розныя эпохі гісторыі чалавецтва ў культуры дамінуюць розныя віды мастацтва. У сярэднявеччы важней за іншыя была архітэктура, прычым у выглядзе сакральнага дойлідства. Яму падпарадкоўваюцца жывапіс, ужыткавае мастацтва, скульптура. Яно гарманізуе прастору ўнутры і вакол сябе. Па-другое, вялікая колькасць багата ілюстраваных абагульняльных манаграфій у разгляданы перыяд была прысвечана менавіта гэтаму раздзелу культуры. У гэтай галіне плённа працуюць А. Кулагін [226], Т. Габрусь [29; 216; 217], Б. Лазука [59; 60], А. Кушнярэвіч [58]. У іх працах прасочваецца працэс развіцця на беларускіх землях культавага і свецкага дойлідства ад XIII да XIX стст. Некаторыя працы прысвечаны архітэктуры асобных рэгіёнаў Беларусі ў часы ВКЛ [100]. У іх разглядаюцца пытанні фармавання і развіцця, своеасаблівасці мясцовай архітэктурнай традыцыі ў кантэксце горадабудуўніцтва Рэчы Паспалітай.

Адным з першых пачаў займацца дадзенай праблематыкай Ю. Якімовіч, які яшчэ ў 1978 г. выдаў манаграфію «Драўлянае дойлідства беларускага Палесся XVII–XIX стст.». У працяг тэмы ў 1991 г. ім была выдадзена кніга «Зодчество Белоруссии XVI – середины XVII в.» [124].

У 8-тамовым выданні «Беларусы», якое было падрыхтавана ў Інстытуце мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору, другі том называецца «Дойлідства» [133]. Яго аўтар А. Лакотка прааналізаваў эвалюцыю беларускай архітэктуры, жыццёвае асяроддзе беларусаў, абаронча-замкавае і сакральнае дойлідства часоў ВКЛ.

Невыпадкова найбольшая ўвага надаецца даследчыкамі такому мастацкаму стылю, як барока. Ён прадстаўлены найбольшай колькасцю захаваных помнікаў. Як сцвярджае В. Шматаў, «Беларусь стала другой краінай у свеце, якая прычынілася да развіцця новага стылю» [129, с. 10] (пасля Італіі. — А. С.). Аднак да нядаўняга часу ў беларускай гістарыяграфіі адсутнічалі мастацтвазнаўчыя працы аб стылі барока. У 1998 г. выйшаў зборнік «Барока ў беларускай культуры і мастацтве» [129] — першая «зборная» манаграфія аб адным з найбольш цікавых і плённых сусветных мастацкіх стыляў. У аснову зборніка былі пакладзеныя матэрыялы навуковай канферэнцыі, праведзенай супрацоўнікамі Музея старажытнабеларускай культуры Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору НАН Беларусі. Тут на шырокім, нярэдка новым матэрыяле асэнсоўваюцца праблемы станаўлення барока ў беларускім мастацтве, заходнееўрапейскі і ўсходнеславянскі кантэкст, змястоўна-стылістычныя асаблівасці. Разглядаецца ўплыў беларускага барока на мастацтва Расіі і Украіны. Паказана роля «віленскага барока» як асобнай арыгінальнай школы, што прычынілася да фармавання адметных рысаў беларускага мастацтва (найперш дойлідства) XVI–XVIII стст. Калектыўная манаграфія з’яўляецца працягам цэлай се-

ры публікацый аб помніках культуры Беларусі, якія ў 1980-я гг. знаёмлілі публіку з найноўшымі адкрыццямі ў сферы матэрыяльнай культуры («Помнікі культуры: Новыя адкрыцці» (Мн., 1985), «Помнікі мастацкай культуры Беларусі: Новыя даследаванні» (Мн., 1989)), а таксама непасрэдным працягам зборніка «Помнікі мастацкай культуры Беларусі эпохі Адраджэння» [177]. Аўтарамі артыкулаў у дадзеных зборніках былі Н. Высоцкая, В. Шматаў, Ю. Хадыка, А. Ярашэвіч, В. Гаршкавоз, А. Лявонава і інш.

Яшчэ больш канкрэтызавана стыль барока, шляхі яго развіцця і распаўсюджвання на Беларусі былі даследаваны ў манаграфіі Б. Лазукі «Беларускае барока: Гісторыка-тэарэтычныя праблемы стылю» [60]. Аўтар засяроджваецца на тэарэтычных і метадалагічных прынцыпах і напрамках даследавання стылю; праблемах гісторыка-дзяржаўнай абумоўленасці развіцця барочнай стылістыкі; тэндэнцыях і напрамках развіцця беларускага барока. Б. Лазука падкрэслівае паэтыку беларускага барока. Аўтар бліжэй за ўсіх падышоў да разгляду барока як сінкрэтычнага мастацкага стылю, у якім кожная складовая частка знітавана з усімі іншымі, філасофскі змест барока арганічна перацякае з архітэктуры і скульптуры ў ідэалогію і літаратуру, і наадварот. Б. Лазука з'яўляецца таксама аўтарам слоўніка мастацтвазнаўчых тэрмінаў [59].

Для вывучэння гісторыі архітэктуры важнае значэнне маюць міленійныя альбомы «Хрысціянскія храмы Беларусі на фотаздымках Яна Балзункевіча. Пачатак XX стагоддзя» [18], «Праваслаўныя храмы Беларусі» [227], «Каталіцкія храмы Беларусі» [226], а таксама «Беларусь у малюнках Напалеона Орды. Другая палова XIX ст.» [4], дзе адлюстраваныя шматлікія помнікі дойлідства часоў ВКЛ, якія не захаваліся да нашых дзён.

Трэба адзначыць, што цікавыя знаходкі яшчэ чакаюць сваіх даследчыкаў у архівах Беларусі і замежжа. Вельмі важным адкрыццём трэба лічыць альбом Я. М. Бернардоні, які быў выдадзены Г. Галенчанкам і Т. Габрусь [218].

Па свецкім жывапісе Беларусі часоў ВКЛ яшчэ ў 1992 г. выйшла невялічкая кніга бацькі і сына Хадыкаў «Непаўторныя рысы» [184], прысвечаная сармацкаму партрэту. Безумоўна, даследаванні павінны працягвацца больш актыўна. Адным з крокаў у гэтым накірунку з'яўляецца выстава партрэтаў ВКЛ, якая прайшла ў Нацыянальным музеі гісторыі і культуры Беларусі ў Мінску ў 2002–2003 гг.

Стала і вельмі плённа займаецца старажытнай беларускай скульптурай А. Лявонава. Яна з'яўляецца аўтарам шматлікіх артыкулаў і манаграфіі «Старажытнабеларуская скульптура» [67], у якой разглядаюцца найбольш старажытная пластыка беларускіх земляў, уплывы раманскага стылю і готыкі, скульптура эпохі рэнесанса і барока.

Вельмі важнай падзеяй у культурным і навуковым жыцці Беларусі стаў 500-гадовы юбілей генія нашага народа Францішка Скарыны, які сапраўды нефармальна адзначаўся ў 1990 г. Да гэтага часу былі прымеркаваныя не толькі шматлікія канферэнцыі, але і навуковыя выданні. Паколькі храналагічна гэтыя падзеі выходзяць за рамкі артыкула, то назавем толькі пера-

выданне Бібліі Скарыны — важнай крыніцы па духоўнай культуры беларусаў і ВКЛ у цэлым, а таксама манаграфію Г. Галенчанкі «Францыск Скарына — беларускі і ўсходнеславянскі першадрукар» [30]. Апошняя кніга як бы падвяла рысу пад усёй 500-гадовай Скарынінай. І энцыклапедычны даведнік «Францыск Скарына і яго час», і зборнік «Ф. Скарына і яго эпоха», і «Искусство книги Францыска Скорины» В. Шматава, і інш. застаюцца найважнейшымі працамі па гісторыі культуры ВКЛ пачатку XVI ст. На жаль, пасля юбілейнага года назіраецца зацішша як у вывучэнні Скарыніны, так і ў даследаванні культуры XVI ст. Праўда, у 1999 г. выйшла кніга У. Агіевіча «Сімволіка гравюры Скарыны» [20], але яна настолькі спрэчная, што ў дадзеным артыкуле няма магчымасці падрабязна спыняцца на ёй. Адзначу толькі, што Г. Галенчанка ўвёў у навуковы ўжытак арыгінал дакумента, копіі якога паслужылі калісьці для некаторых гісторыкаў падставай для называння Францішка Скарыны Георгіем. Публікацыяй гэтага дакумента ставіцца тлустая кропка на дыскусіі аб імені Скарыны. Таму ўсялякія спекуляцыі на тэму імені (альбо даты нараджэння славутага кнігадрукара) беспадстаўныя [291, с. 75].

Духоўная культура Беларусі часоў ВКЛ з'яўляецца прадметам даследавання многіх беларускіх навукоўцаў. Філасофскія падставы культурных працэсаў, якія праходзілі ў ВКЛ, традыцыйна даследуюць вядомыя беларускія філосафы У. Конан і С. Падокшын. С. Падокшын, які займаецца філасофскай і рэлігійнай думкай у ВКЛ [83], з'яўляецца аўтарам кніг аб Берасцейскай уніі [82], Іпаціі Пацеі [81] і інш. Рэлігійна-культурную праблематыку ў ВКЛ вывучаюць таксама С. Марозава [71; 72; 373; 374] і Т. Блінова [27]. Хацелася б падкрэсліць смеласць пазіцый у абарону культурна-асветніцкай дзейнасці уніяцкай царквы, якую рэпрэзентуе ў сваіх кнігах С. Марозава. У кнізе Т. Бліновай таксама цалкам станоўча ацэньваецца асветніцкая дзейнасць езуітаў у Беларусі.

Полілінгвістычную літаратуру Беларусі часоў ВКЛ вывучаюць беларускія літаратуразнаўцы і філолагі — І. Саверчанка [88–92], С. Кавалёў [49; 50], С. Гаранін [31], у чым яны працягваюць традыцыі, закладзеныя ў ранейшы перыяд А. Мальдзісам. У іх манаграфіях разглядаюцца як ужо вядомыя літаратурныя і рэлігійна-філасофскія творы, так і малавядомыя сацыяльныя, напісаныя і апублікаваныя на тэрыторыі Беларусі.

Адзінай на сённяшні дзень грунтоўнай манаграфіяй аб рукапісных кнігах, распаўсюджаных на тэрыторыі Беларусі ў X–XVIII стст., застаецца праца пецябуржскага даследчыка М. Нікалаева «Палата кнігапісная» [79]. Навуковы ўзровень гэтай працы не хутка будзе перасягнуты, хаця яшчэ чакаюць сваіх даследчыкаў і манаграфій шматлікія іншыя рукапісныя творы, якія былі шырока распаўсюджаны на беларускіх землях ВКЛ ад XIII да XVIII стст.

Асобнае месца ў вывучэнні гісторыі культуры часоў ВКЛ займаюць працы А. Яскевіч. Яе кніга «Абранне вечнасці» [125] прысвечана найменей вывучаным старонкам айчыннага пісьменства. З пазіцый канцэпцыі так зва-

най «агульнафілалагічнай цэласнасці» аўтарка імкнецца разглядаць найбагацейшыя пласты старажытнасці ў адзінстве гісторыка-літаратурнага працэсу. У той жа час праца носіць суб'ектыўны характар, таксама як і апошняя манаграфія А. Яскевіч «Падзвіжнікі і іх святыні: духоўная культура старажытнай Беларусі» [126], дзе разглядаюцца айчынныя цудадзейныя іконы. (Прыклад разважанняў: «Але шляхце, асабліва польскай ці ўсходнеславянскай, што прыняла польскую культуру, спрадвеку бракавала рамантызму, гераізму, а імкненне да імгненых прывілей і дабротаў рабіла яе нават абыякавай да вайскавай і дзяржаўнай службы» [126, с. 258.]) Вялікая і змястоўная рэцэнзія М. Нікалаева на кнігу «Падзвіжнікі і іх святыні» змешчана ў другім выпуску «Белорусского сборника», што выдаецца ў Санкт-Пецярбургу [139, с. 213–222].

Новы імпульс у 1990-я гг. набылі даследаванні аб вытоках нацыянальнай музычнай і тэатральнай культуры. У першую чаргу трэба назваць арыгінальныя навуковыя распрацоўкі В. Дадзіёмавай [37] і В. Скорабагатава [99]. Абагульняльная калектыўная манаграфія «Музыкальный театр Белоруссии. Дооктябрьский период», якая выйшла ў 1990 г., атрымала далейшы працяг у даследаваннях народнага [183] і школьнага тэатраў [76] часоў ВКЛ. Адною з піянерскіх прац у гэтай галіне была кніга А. Цеханавецкага «Міхал Казімір Агінскі і яго «Сядзіба музаў» у Слоніме» [112].

Як вельмі станоўчую з'яву можна адзначыць актывізацыю за апошнія 10 год рэгіянальных навуковых цэнтраў. Віцебскія даследчыкі Русецкія выдалі абагульняльную працу «Художественная культура Віцебска» [178], у якой адлюстраваны культурныя традыцыі гэтага беларускага горада ад старажытнасці да сучаснасці. Аднак чакаюць падобных прац іншыя культурныя цэнтры, якія адыгрывалі не менш значную ролю ў грамадскім жыцці ВКЛ.

У разгляданы перыяд пачалі выдавацца некалькі перыядычных альманахаў, прысвечаных праблемам гісторыі і культуры Беларусі. У большасці выпадкаў выданне спынялася на трэцім-чацвёртым томе, тым не менш усе яны ўтрымліваюць даволі цікавыя артыкулы. Сярод гэтых альманахаў можна назваць «З глыбі вякоў. Наш край: Гістарычна-культуралагічны зборнік» [159; 160], дзе змешчаны артыкулы аб беларускай маёліцы XVI–XVIII стст. [159, с. 67–89], ювелірных упрыгожаннях Віцебска X–XIV стст. [159, с. 110–132], бытавой кераміцы г. Гродна XI–XVIII стст. [159, с. 198–212], матэрыяльнай культуры Крэўскага замка [159, с. 212–228], шляхах пранікнення кафлі на Беларусь [159, с. 245–250], аб францішканскім кляштары ў Гальшанах [159, с. 258–272], аб замку ў Сверхані [160, с. 27–31] і інш. І. Ганецкай, Т. Бубунька, Н. Здановіч, А. Трусавы, А. Дзярновіча, А. Кушнярэвіча, В. Шаблюка і інш.

У 1991 г. пачалося выданне літаратурна-навуковага гадавіка «Скарыніч» [180], дзе можна сустрэць асобныя артыкулы, прысвечаныя праблемам культуры ВКЛ. Да гэтага часу выйшла пяць кніг.

Наступным альманахам з'яўляецца «Вяртанне» [141–143; 196]. Зборнікі прысвечаны праблемам рэстытуцыі нацыянальных культурных

каштоўнасцей, якія ў розныя часы былі вывезены за межы рэспублікі. Тут публікаваліся спісы каштоўнасцяў, вывезеных з музеяў, бібліятэк, архіваў у розныя краіны свету, артыкулы аб лёсах найбольш слаўтых помнікаў нацыянальнай культуры (крыжа Еўфрасінні Полацкай, збораў Нясвіжскага замка, беларускіх старадрукаў і г. д.). Гэтае надзвычай каштоўнае выданне дазваляе арыентавацца ў месцазнаходжанні шэдэўраў нашай культуры, стане іх захавання і магчымасцях вяртання на Радзіму.

З пачатку 1990-х гг. пачалі выходзіць кнігі з серыі «Беларусіка—Albathenica» [191; 192] пад эгідай Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў. Кожная з кніг прысвечана асобнай тэматыцы (пераважна гэта матэрыялы навуковых канферэнцый, міжнародных кангрэсаў беларусістаў і г. д.), якая так ці інакш закранае гісторыю беларускай культуры эпохі ВКЛ. Праўда, тэзісы дакладаў, якія змешчаны ў дадзеных зборніках, часцей за ўсё акрэсліваюць пэўную праблему, не прэтэндуючы на паўнату яе раскрыцця.

У 1990-х гг. працягвалася выданне цікавай навукова-папулярнай серыі, заснаванай у 1988 г., «Нашы слаўтыя землякі», у якой знайшлі адлюстраванне біяграфіі многіх дзеячоў культуры эпохі ВКЛ — Льва Сапегі [90], Язэпа Ручкага [88], Казіміра Семяновіча, Яна Караля Хадкевіча [116] і інш.

Адзін з найстарэйшых навукова-папулярных часопісаў Беларусі «Спадчына» (да 1989 г. называўся «Помнікі гісторыі і культуры Беларусі») на працягу 1990-х гг. зведаў некалькі цяжкіх момантаў свайго існавання, але застаўся адным з любімых перыёдыкаў як беларускай інтэлігенцыі, так і даследчыкаў мінуўшчыны, якія ахвотна аддаюць туды свае матэрыялы. Цяжка нават скласці больш-менш поўную бібліяграфію ўсіх артыкулаў па гісторыі культуры ВКЛ, якія з'явіліся ў «Спадчыне» за апошнія 10–12 год.

У такіх часопісах, як «Мастацтва», «Беларускі гістарычны часопіс», «Беларускі гістарычны агляд», «Гістарычны альманах» час ад часу друкуюцца артыкулы, прысвечаныя культуры эпохі ВКЛ.

Сярод рэгіянальных выданняў па гісторыі і культуры, якія выходзілі ў 1990-я гг., можна вылучыць «Гістарычны альманах», што выходзіць у Гродне, некалькі нумароў «Гарадзенскіх запісаў», «Полацкі летапісец», «Берасцейскі хранограф», «Віцебскі сшытак» і шматлікія іншыя, дзе побач з мясцовымі аўтарамі друкуюцца навукоўцы з іншых рэгіёнаў.

У гэты перыяд у Беларусі прайшло шмат навуковых канферэнцый, прысвечаных гісторыі і культуры Вялікага Княства Літоўскага. У першую чаргу можна ўзгадаць шэраг канферэнцый пад агульнай назвай «Наш радавод», якія прайшлі ў Гродна, арганізаваныя Заходне-беларускім навуковым цэнтрам на чале з прафесарам Д. Каравым. Яны збіралі лепшыя акадэмічныя кадры Беларусі, Польшчы, Літвы, Украіны, Расіі і інш., а таксама перспектыўных маладых навукоўцаў з названых краін. Першая канферэнцыя прайшла яшчэ ў 1988 г. у мястэчку Радунь, другая — у 1990 г. у Гродна [208]. Потым былі канферэнцыі ў Гродна (1992) [209], Лідзе (1993) [210], зноў у Гродна (1993, 1999) [211]. У розныя часы ў канферэнцыях пад

агульнай назвай «Наш радавод» удзельнічалі славуцыя літоўскія, украінскія, расійскія, польскія, беларускія і інш. навукоўцы: Э. Банёніс, Н. Якавенка, Ю. Мыцык, А. Мыльнікаў, М. Кром, І. Граля, С. Александровіч, А. Мальдзіс, Г. Галенчанка, Дж. Дзінглі і інш.

Асобна хочацца спыніцца на артыкулах беларускіх даследчыкаў, якія выйшлі за межамі нашай краіны, але, без сумнення, ствараюць важкі набытак айчыннай гістарыяграфіі. Спецыяльныя зборнікі артыкулаў (сярод аўтараў — В. Гаршкавоз, А. Ярашэвіч, Т. Габрусь, Г. Галенчанка, В. Калнін, В. Марозаў) былі прысвечаны мастацкай культуры ВКЛ эпохі барока і мастацтву ўсходніх земляў Рэчы Паспалітай XVI–XVIII стст. [217].

Амаль штогод з 1993 г. у Пецяярбургу ладзяцца канферэнцыі на тэму «Санкт-Пецяярбург і беларуская культура», падчас якіх уздымаюцца важныя пытанні нашай культуры. Выйшлі дзве кнігі матэрыялаў канферэнцый [138; 139].

Немагчыма згадаць усе зборнікі, у якіх друкуюцца нашы беларускія калегі, але нельга не назваць «*Białoruskie Zeszyty Historyczne*», кварталнік, што выходзіць у Беластоку (выйшла 18 нумароў), і дзе стала публікуюць свае даследаванні па гісторыі культуры Вялікага Княства Літоўскага беларускія гісторыкі з розных навуковых цэнтраў.

Contemporary Belarusian Historiography of the Culture of the Grand Duchy of Lithuania

Albina Semianchuk

(Grodna, Belarus)

Since 1991, Belarusian scholarship on culture of the Grand Duchy of Lithuania has advanced significantly. Rapid development of culture earned the sixteenth century a title of the “Golden Age” of our history. However, earlier periods were studied less. This is due to small number of primary materials and poor knowledge of source languages, Latin and German, among the researchers.

Encyclopedias on a history, architecture, and ethnography have been published very actively. However, so far there is no thorough monograph on the history of culture. There was the only tutorial for students “The History of Culture of Belarus” prepared by L. Lych and V. Navicki. Majority of monographs and articles published is dedicated to the Baroque style. Two monographs were prepared on a history of an icon painting. A. Lavonava is engaged successfully in analysis of sculpture of the period of the Grand Duchy of Lithuania. The history of painting is studied much poorly.

History of literature and books are studied by the literary scholars I. Saverchanka, S. Kavalyou, S. Haranin, M. Nikalayeu, etc. Such scholars as S. Padokshyn, S. Marozava, and T. Blinova are engaged in the research of philosophical, socio-political thought and enlightenment in the Grand Duchy of Lithuania. The musical culture is studied by V. Dadiomava, V. Skorabahatau, and others.

A great number of historical magazines and almanacs with articles on a history of culture such as *Z glybi viakou*, *Vyartannye*, *Skarynich*, *Albaruthenica* appeared in Belarus during the last 12 years. Conferences dedicated to various issues of culture in the Grand Duchy of Lithuania take place in Belarus every year; theses on this subject matter are defended regularly.

Беларуская гістарыяграфія канфесійнай гісторыі Вялікага княства Літоўскага 1991–2003 гг.

Святлана Марозава

(Гродна)

Ва ўмовах разняволення навуковай думкі на мяжы 1980–1990-х гг., калі пачаўся інтэнсіўны працэс пераасэнсавання айчыннай мінуўшчыны скрозь прызму нацыянальна-дзяржаўных інтарэсаў беларускага народа, занябаная раней гісторыя канфесій і міжканфесійных узаемадачыненняў апынулася ў ліку прыярытэтных тэм пазбаўленай ідэалагічнага ціску беларускай гістарыяграфіі. Змена дзяржаўнай рэлігійнай палітыкі, працэс нацыянальнага і рэлігійнага адраджэння, своеасаблівая рэабілітацыя рэлігіі ў грамадскай свядомасці разам з шэрагам буйных царкоўных гадавін (1000-годдзе хрышчэння Русі, 400-годдзе Маскоўскага патрыярхата, 1000-годдзе Полацкай епархіі, 400-годдзе Берасцейскай уніі і 2000-годдзе хрысціянства) актуалізавалі ў грамадска-палітычным і навукова-тэарэтычным планах пытанне аб месцы і статусе Беларусі ў сям’і хрысціянскіх народаў.

1990-я гг. ўнеслі істотныя карэктывы ў разуменне канфесійнай гісторыі Беларусі, якая перажывае сваё другое нараджэнне. Адышоў у нябыт паказ царквы як аплота коснасці і рэакцыі. Гісторыя хрысціянства, жыццё і дзейнасць яго падзвіжнікаў паступова займаюць бачнае месца ў навуковай, вучэбнай і папулярнай літаратуры. Даследаванні апошняга дзесяцігоддзя дазволілі па-новаму ацаніць ролю царкоўна-рэлігійнага фактару ў дзяржаўным і этнакультурным жыцці народа і фарміраванні грамадскай свядомасці, у міжэтнічных стасунках і ў працэсе інтэграцыі і дэзынтэграцыі славянскіх народаў.

У айчынную гістарыяграфію ўвайшоў шэраг новых пазіцый: аб адметным, адрозным ад маскоўскага, менталітэце беларуска-ўкраінскага праваслаўя XVI ст. і гістарычнай перадвызначанасці Берасцейскай уніі геацывілізацыйным становішчам Беларусі; новае разуменне Контррэфармацыі не толькі як сістэмы рэпрэсіўных мер, але як з’явы, якая разам з Рэфармацыяй у XVI ст. прывяла да духоўна-культурнага абнаўлення Еўропы, і інш. Расстаўляюцца новыя акцэнты ў ацэнцы ролі хрысціянскіх канфесій у этнагенезе беларусаў.

З пераадоленнем ідэалагічных наслаенняў пераасэнсаваны працы ранейшых аўтарытэтаў у рэлігіязнаўстве, ідзе адмаўленне ад крайнасцяў рускай і польскай канцэпцый, пашырылася кола даследчыкаў, узмацнілася дакументальная база даследаванняў, пастаўлены пад сумненне ранейшыя аксіёмы, новыя трактоўкі прыйшлі ў поўную супярэчнасць з ранейшымі акадэмічнымі канонамі.

Нягледзячы на шматлікія публікацыі крыніц па канфесійнай гісторыі Беларусі, здзейсненыя ў XIX–XX стст., аб’ём яшчэ не ўведзенай у навуковы ўжытак інфармацыі пакуль вельмі вялікі. 1990-я гг. не далі прарыву ў выданні крыніц. Слабым месцам многіх прац з’яўляецца інертнасць даследчыкаў у пошуку новых крыніц. Гэтак папулярная апора на дарэвалюцыйныя публікацыі дакументаў і працы царкоўных гісторыкаў Расійскай імперыі абарочваецца адсутнасцю належнай глыбіні пранікнення ў праблематыку, апісальнасцю і дэкларатыўнасцю, аперываннем састарэлай аргументацыяй. Часткова гэта тлумачыцца цяжкадаступнасцю асноўных дакументальных комплексаў па канфесійнай гісторыі Беларусі XIII–XVIII стст. — у беларускіх архівах захавалася толькі невялікая частка крыніц.

Задачу забяспечыць даследчыкаў для пачатку нейкім мінімумам крыніцавых публікацый па канфесійнай гісторыі выконвае зборнік «Унія в документах», у які ўвайшла падборка дакументаў за 1385–1839 гг., узятых, галоўным чынам, з публікацый XIX–XX стст., што даўно сталі бібліяграфічнай рэдкасцю [17]. З’явілася першая тэматычная публікацыя дакументаў «Полацкія пакутнікі», якія распавядаюць пра адзін з трагічных сюжэтаў гісторыі уніяцкай царквы — расправу цара Пятра I з полацкімі бацьлянамі ў 1705 г. [14].

Усведамляючы вялікае інфармацыйнае значэнне ў справе асэнсавання і ўразумення канфесійнай гісторыі Беларусі і далёка не вычарпаны даследчыцкі патэнцыял архіва уніяцкіх мітрапалітаў, Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы сумесна з Беларускай грэка-каталіцкай царквой, зацікаўленай у грунтоўным і аб’ектыўным даследаванні ўласнай гісторыі, у асобе полацкай грэка-каталіцкай грамады, выдалі два каталогі-даведнікі дакументаў па гісторыі царквы на Беларусі XV–XIX стст. пад агульнай назвай «Архіў уніяцкіх мітрапалітаў». У першую кнігу ўвайшлі звесткі пра дакументы, што захоўваюцца ў фондзе 823 «Канцылярыя мітрапаліта грэка-уніяцкіх цэркваў у Расіі» Расійскага дзяржаўнага гістарычнага архіва ў Санкт-Пецярбургу [2], што аблягчае і адкрывае доступ да гэтай невычэрпнай крыніцы інфармацыі аб дзейнасці нашых продкаў. Другі даведнік уключае пералік спраў па гісторыі царквы на Беларусі з архіва уніяцкіх мітрапалітаў, якія захоўваюцца ў архівах Украіны: Цэнтральным дзяржаўным гістарычным архіве Украіны ў Кіеве і ў Львове [1].

С. Паўловіч у артыкуле «Царкоўная старажытнасць» дае беларускім даследчыкам ключ да ўнікальных дакументаў калекцыі рукапісаў па гісторыі уніяцкай царквы прафесара Паўла Добрахотава, якая захоўваецца ў архіве Інстытута расійскай гісторыі ў Санкт-Пецярбургу [19].

Вялікую ролю на новым этапе асэнсавання вопыту нашай царкоўнай даўніны адыграла перавыданне тых прац папярэднікаў, якія ў сучаснай навуковай свядомасці ўспрымаюцца як класічныя. Надрукавана першая спецыяльная работа беларускага даследчыка (напісана ў 1824 г. Іванам Грыгаровічам), рукапіс якой доўгі час лічыўся згубленым, прысвечаная гісто-

рыі праваслаўнай царквы [35]. Да нашага часу не страцілі сваёй навуковай актуальнасці нарысы гісторыі дзяржаўна-палітычнага і царкоўнага жыцця Беларусі ад хрышчэння да сярэдзіны XX ст., напісаныя беларускім эмігрантам, былым епіскапам віцебскім і полацкім Афанасіем Мартасам і ўпершыню выдадзеныя ў Буэнас-Айрэсе (Аргенціна) у 1966 г. [239]. Карціну антыўніяцкай барацьбы праваслаўных брацтваў уваскрашае рэпрынтнае выданне працы Івана Флёрава [241]. Разабрацца ў перыпетыях царкоўна-рэлігійнага жыцця і міжканфесійных стасункаў на Украіне і Беларусі ў 60–90-я гг. XVIII ст. дапамагае праца вядомага гісторыка кансерватыўнага напрамку, заснавальніка «западно-русской» гістарыяграфічнай школы Міхайлы Каяловіча «История воссоединения западнорусских униатов старых времен (до 1800 года)» [237]. Асэнсаванню ролі Берасцейскай царкоўнай уніі ў гістарычных лёсах Беларусі прысвечаны артыкул прэм'ер-міністра БНР, даследчыка Вацлава Ластоўскага [365], а драматызм становішча уніяцкай царквы, якая апынулася ў польска-расійскіх абцугах, раскрывае Леў Гарошка [295]. Перавыдадзена найбольш грунтоўная і адзіная агіяграфічная праца беларускага даследчыка з апісаннем жыцця, дзейнасці і кананізацыі Ясафата Кунцэвіча [240].

У адрозненне ад савецкіх энцыклапедычных выданняў, царкоўна-рэлігійная праблематыка знайшла належнае адлюстраванне ў 6-томнай «Энцыклапедыі гісторыі Беларусі» [234], а персаналіі царкоўных дзеячаў — у энцыклапедычным даведніку «Мысліцелі і асветнікі Беларусі X–XIX стагоддзяў» [228]. 2000–2001 гг. вызначыліся выхадам першых спецыяльных энцыклапедычных даведнікаў «Рэлігія і царква на Беларусі» [231], «Каталіцкія храмы на Беларусі» [226], «Праваслаўныя храмы на Беларусі» [227].

Канфесійнай гісторыяй ВКЛ сёння спецыяльна займаецца невялікая група даследчыкаў. Пры гэтым праваслаўе даследуюць У. Кароткі [350], І. Чарота [117], Л. Ляўшун [62], Г. Васюк [288] і інш. Дзейнасць езуітаў на Беларусі вывучаюць Т. Блінова [27], С. Цярохін [115], А. Жлутко [333], базыльян — С. Клімаў [359]. Гісторыю рэфармацыйнага руху распрацоўвае Л. Іванова [337], стараабрадніцтва — А. Гарбацкі [32]. Філасофскім асэнсаваннем ролі хрысціянства ў лёсе беларускага народа і змен суадносін яго розных плыняў на Беларусі займаюцца У. Конан [361], С. Падокшын [82], Н. Кутузава [57]. Этнаканфесійныя стэрэатыпы насельніцтва аналізуе І. Марзалюк [69], ролю царкоўна-рэлігійнага фактару ў фармаванні нацыянальнай свядомасці беларусаў — В. Старасценка [104]. Моцны гісторыка-канфесійны кантэкст прысутнічае ў працах Г. Галенчанкі [292], Л. Лыча [369], І. Саверчанкі [89]. Сюжэты царкоўна-рэлігійнай гісторыі праходзяць скрозь даследаванні Г. Сагановіча [402], Д. Карава [349], І. Рэкуца [85] і многіх іншых аўтараў.

Праблема асобнага рангу для беларускай гістарыяграфіі — Берасцейская царкоўная унія 1596 г. Высветлілася, што з традыцыйных хрысціянскіх культавых інстытутаў найменш вядомай для нас з'яўляецца уніяцкая царк-

ва. Чатыры стагоддзі палемікі вакол яе з'яўлення так і не прывялі да кансэнсусу адносна гэтага феномена беларуска-ўкраінскай гісторыі, пакінулі шмат непаразуменняў і супярэчнасцяў навуковага характару адносна трактоўкі перадумоў, факта заключэння, наступстваў уніі, ацэнак яе дзеячаў. Стаўшы ад пачатку прадметам дыскусій, яна і сёння выклікае спрэчкі па розных аспектах: філасофскіх, тэалагічных, культуралагічных, этнічных, палітычных, ідэалагічных і ўласна гістарычных. Больш таго, кантраверсійнасць уніі выходзіць далёка за межы чыста інтэлектуальных дыспутаў, сягае ў сферу міжканфесійных адносін, застаецца адкрытым вострадыскусійным пытаннем у свядомасці хрысціян, на якую яна працягвае ўплываць. Гісторыя Берасцейскай уніі ў апошнія дзесяцігоддзе стала адным з сюжэтаў, якія актыўна распрацоўваюцца як у гістарыяграфіі Беларусі, так і ў еўрапейскім рэлігіязнаўстве. Ёй займаюцца А. Грыцкевіч [321], С. Падокшын [81; 82], С. Марозава [71; 72], І. Саверчанка [88], Л. Лыч [369], В. Цяплова [426] і інш. Пачаўся адыход ад спрошчанага разумення берасцейскага працэсу. Характэрнай рысай часу стала адміранне абагульняльнай тэмы «Берасцейская царкоўная унія» і паглыбленае вывучэнне асобных яе бакоў і прыватных пытанняў.

На змену дыскрэдытацыі канфесійна заангажаванай гістарыяграфіяй Расійскай імперыі і замоўчванню савецкай навукай хрысціянскіх лідэраў Беларусі прыйшла цікавасць да іх персаналій. Хочацца верыць, што настае час аб'ектыўнай, ідэалагічна неангажаванай навуковай гісторыі, якая не падзяляе сваіх дзеячаў на «святых» і «грэшнікаў», «прагрэсіўных» і «рэакцыйных», а разглядае іх у адзінстве супрацьлегласцяў. Неардынарныя постаці мітрапалітаў І. Пацея, Я. Ружыцкага і іх антаганіста Л. Карповіча паўсталі як буйныя прадстаўнікі беларускай культуры на старонках адпаведных публікацый С. Падокшына [81], І. Саверчанкі [88], У. Конана [360], Л. Ляўшун [62]. Больш уважаныя трактоўкі атрымала палемічная літаратура канца XVI – першай паловы XVII стст. (працы І. Саверчанкі [89], Н. Кутузавай [57], В. Старасценкі [104] і інш.). Абудзілася цікавасць да асветніцкай дзейнасці каталіцкага і уніяцкага культавых інстытутаў (Т. Блінова [27], С. Цярохін [115], А. Жлутко [333], С. Клімаў [359]).

У кантэксце развіцця беларускага мастацтва помнікі сакральнай архітэктуры спецыяльна вывучаюць Т. Габрусь [29; 248; 289] і А. Кулагін [56], жывапісу — Ю. Хадыка [456], Т. Глушакова [249], музыкі — У. Неўдах [78], Т. Ліхач [368] і інш. Пры гэтым Т. Габрусь і А. Кулагін шмат зрабілі для даследавання помнікаў архітэктуры «віленскага барока», з якімі Беларусь увайшла ў гісторыю еўрапейскай архітэктуры.

Клубок супярэчнасцяў і скажэнняў, звязаных з ролю уніяцкай царквы ў гістарычным развіцці Беларусі і лёсе беларускага народа, імкнучца разблытаць гісторыкі Л. Лыч [369], А. Грыцкевіч [321], Г. Галенчанка [292], Л. Іванова [336], Г. Сагановіч [402], І. Марзалюк [69]. Непасрэдныя і адлеглыя ў часе этнакультурныя вынікі стварэння, функцыянавання і ліквідацыі уніяцтва на Беларусі даследуе С. Марозава [71; 72].

Новымі падыходамі да даследавання канфесійнай гісторыі Беларусі вызначылася паласа навуковых канферэнцый, якія прайшлі на Беларусі ў 1990-я гг. [140; 194; 195; 203]. Яны сталі своеасаблівым адказам на ўзрослую цікавасць да гэтай праблематыкі навукі, якая ўсвядоміла няздольнасць традыцыйных падыходаў даць поўную і аб'ектыўную карціну царкоўна-рэлігійнага жыцця, і грамадства.

Аўтараў першага ў беларускай савецкай і постсавецкай гістарыяграфіі зборніка артыкулаў аб Берасцейскай уніі [158] аб'яднала разуменне, з аднаго боку, неардынарнасці і ўнікальнасці гэтай з'явы, а з другога, — яе складанасці, супярэчлівасці, а таксама імкненне да ўзважанасці, доказнасці, уліку разнастайных крыніц і пераадолення канфесійнай зададзенасці, уласцівай папярэдняй гістарыяграфіі.

Канферэнцыі, дыскусіі і публікацыі 1990-х гг. унеслі істотныя карэктывы ў разуменне феномена уніяцтва, узбагацілі яго і прынеслі ў гістарыяграфію шэраг новых пазіцый. Сярод іх: наяўнасць унутраных фактараў у заключэнні уніі; прызнанне уніяцкіх ідэолагаў і дзеячаў літаратурнымі аўтарытэтамі і іх ролі ў развіцці нацыянальнай культуры, а самой уніі — важным складнікам гісторыі культуры; прызнанне ідэалагічна-мастацкіх вартасцяў літаратурнай спадчыны М. Смятрыцкага уніяцкага перыяду жыцця і гуманістычнага характару прац І. Пацея; назіранне, што перайманне каталіцкага досведу не перашкаджала уніяцкай царкве адстойваць сваю адметнасць; узятая пад сумненне палажэнне аб уніяцкай царкве як сродку асіміляцыі беларусаў; «легалізацыя» яе ўнёску ў развіццё архітэктуры, жывапісу, музыкі, асветы; прызнанне факта небезбалеснасці ліквідацыі уніяцкай царквы для беларускага народа і яго культуры і г. д.

Стала відавочным, што, нягледзячы на неабсяжнае мора кніг і артыкулаў пра унію, яна застаецца яшчэ малавядомай; што дарэвалюцыйныя расійскія і савецкія гісторыкі пісалі гісторыю не уніі, а «антыуніі»; што працяг гістарыяграфіі ў рамках старых падыходаў на падставе ўжо адпрацаваных крыніц, без уліку дасягненняў вучоных замежных краін бесперспектыўны.

Фарміраванню сучаснага навуковага ўяўлення па праблеме спрыяюць працы У. Конана [360; 361 і інш.], які лічыць Берасцейскую унію адной з форм выяўлення беларускай ідэі.

Новым сюжэтам у гістарыяграфіі стала пастаноўка пытання «Беларусь паміж Усходам і Захадам», на якім да нядаўняга часу ляжала негалоснае табу, а выснова аб спрадвечнай прыналежнасці Беларусі да еўрапейскай цывілізацыі, якая напрошвалася ў кантэксте дылемы Усход–Заход, лічылася варожай, і таму антынавуковай. Асэнсаванню феномена уніяцтва ў гэтым кантэксте прысвечаны працы С. Падокшына. Значнай вяхой на гэтым шляху стала адзначаная новымі падыходамі і трактоўкамі кніга «Унія. Дзяржаўнасць. Культура (Філасофска-гістарычны аналіз)» [82].

Аўтар зыходзіць з палажэнняў аб адметным характары заходняга, беларуска-ўкраінскага праваслаўя і гістарычнай перадвызначанасці Берасцейскай уніі геапалітычным становішчам ВКЛ, якое прымушала шукаць

шляхі захавання палітычнай і духоўна-культурнай незалежнасці дзяржавы, але заганнасці ідэі і практыкі лакальнай уніі і рэлігійнага прымусу як «першароднага граху» саюза 1596 г.

Паводле канцэпцыі С. Падокшына, у 70–80-я гг. XVI ст. у ВКЛ склаліся дзве альтэрнатыўныя мадэлі духоўнага жыцця: ліберальная, рэнесансна-гуманістычная, падставай для якой з’яўляліся канфесійны плюралізм, верацярпімасць, інтэлектуальная свабода; і кансерватыўная, дзяржаўна-ахоўная, контррэфармацыйная, у аснове якой ляжала ідэя уніі. Адмова ад першай, больш дасканалай і гістарычна перспектыўнай, і курс на унітарную, прымусовую і гістарычна немэтазгодную мадэль грамадска-рэлігійнага жыцця быў гістарычнай памылкай урада Рэчы Паспалітай і вялікай трагедыяй для беларуска-ўкраінскага грамадства.

Прызнаючы здабыткі нацыянальна-культурнай дзейнасці на базе уніяцтва, філосаф у той жа час перакананы, што яна не змагла кампенсаваць страты, панесеныя беларускай культурай у выніку рэлігійна-інтэлектуальнай нецярпімасці, канфесійнай дыскрымінацыі, пераследу іншаверцаў. Альтэрнатыўны Берасцейскай уніі «кіева-магілянскі» шлях інтэграцыі з Захадам, які грунтаваўся на добраахвотнасці, паступовасці, захаванні этнічнай і рэлігійнай адметнасці і свабоды, паводле сцвярджэння С. Падокшына, даў беларускай культуры больш.

С. Падокшын распрацоўвае новую для беларускай гістарыяграфіі канцэпцыю гістарычнага дзеяча і мысліцеля «на пераломе эпох» і «мяжы культур» — тыпу царкоўнага і свецкага дзеяча са спецыфічным адметным менталітэтам, што склаўся на працягу IX–XVI стст. у духоўным жыцці Беларусі і Украіны, якія воляю гістарычнага лёсу апынуліся на цывілізацыйна-культурным памежжы, на раздарожжы хрысціянскага Усходу і Захаду. Характэрнай асаблівасцю менталітэту гэтага тыпу дзеячаў з’яўляецца імкненне да культурнага дыялогу, рэлігійнай згоды ў межах хрысціянства, інтэграцыі і сінтэзу паміж Усходам і Захадам. Прадстаўнікамі такога тыпу, паводле С. Падокшына, у той ці іншай ступені былі Францыск Скарына, Сымон Будны, Васіль Цяпінскі, Андрэй Волан, Стэфан і Лаўрэнцій Зізаніі, пэўны час — Леў Сапега і Мялецій Смярыцкі, кіеўскі ваявода Канстанцін Астрожскі, новагародскі ваявода Фёдар Скумін-Тышкевіч, з некаторымі карэктывамі Фама Іеўлевіч, Пётр Магіла, Сільвестр Косаў і інш.

У кантэксце гэтай тэорыі разглядаецца ім і постаць епіскапа ўладзімірскага і берасцейскага (з 1593 г.), кіеўскага уніяцкага мітрапаліта (1599–1613 г.) Іпація Пацея і «Пацеева уніяцтва» [81].

Вызначальную ролю царкоўна-рэлігійнага фактару ў фармаванні нацыянальнай самасвядомасці беларусаў XVI–XVII стст. улічвае яе даследчык В. Старасценка [104 і інш.]. Ускладнёная ўвядзеннем Берасцейскай уніі сацыяльна-палітычная і рэлігійна-канфесійная сітуацыя, паводле В. Старасценкі, наклала адбітак на характар грамадскай і нацыянальнай самасвядомасці гэтых народаў — на мяжы XVI–XVII стст. у іх менталітэце ўзмацня-

еща роля рэлігійна-канфесійнага кампанента. Аднак справакаваная уніяй канфрантацыя — вынік беспрэцэдэнтнага падаўлення рэлігійнай свабоды і сацыяльна-палітычнай дыскрымінацыі праваслаўных — прывяла да таго, што грамадская свядомасць прасякаецца духам варожасці, рэлігійнай нецярпімасці; страчваецца несумненнае дасягненне эпохі Адраджэння і Рэфармацыі — рэлігійная і інтэлектуальная цярпімасць, дыялог, законапа-слухмянасць, грамадская згода; а ў свядомасці насельніцтва ўсходняй часткі Беларусі нараджаецца ідэя палітычнай інтэграцыі з Расіяй, якую, аднак, істотна падарвала вайна 1654–1667 гг.

Аналізуючы праблему суадносін уніяцтва і духоўнай культуры, філосаф І. Рэкуц [85] вылучае дзве тэндэнцыі іх развіцця: першая, вядучая — трансфармацыя і рэпрадукаванне ў праваслаўна арыентаванае асяроддзе каштоўнасцяў заходняй культуры; другая, больш слабая — тэндэнцыя «самавызначэння», якая абаяпіралася на ўсходнюю праваслаўную культуру і выражала кансерватыўна-ахоўныя функцыі адносна традыцыйнага культуравага мастацтва, што зазнала каталіцкую экспансію з Захаду. Носьбітамі першай тэндэнцыі ў мастацка-творчай праяве уніяцтва былі замежныя майстры або акаталічаныя і спаланізаваныя мясцовыя мастакі, другой — выхадцы з дэмакратычных слаёў беларускага народа.

Спробы уніяцкай царквы ўнесці ў сферу мастацтва новаўвядзенні плёну не мелі. На справе яны прыводзілі толькі да стварэння па-мастацку няпэўных, нязграбных, безаблічных у кананічных і мастацка-сімвалічных адносінах помнікаў. Тыя рэдкія мастацкія творы, як сцвярджае аўтар, якія з пэўнымі агаворкамі можна аднесці да твораў «уніяцкага мастацтва», характарызаваліся ярка выяўленым эклектызмам, змяшаннем стыляў, сімбіёзнымі мастацкімі формамі антаганістычнага характару. Маляванне уніятамі абразоў на палатне і паперы ён лічыць прафанацыяй і вульгарызацыяй імі самога іканапісу, а «насаджэнне» ў храмах «матчынай мовы», насычанай паланізмамі, — прафанацыяй беларускай мовы.

Процілеглую ацэнку уніяцкага сакральнага мастацтва, у прыватнасці, жывапісу, дае філосаф Т. Глушакова [249 і інш.]. Яна схільная бачыць ва уніяцкім іканапісе з яго сакральным дэмакратызмам, парушэннем канона, у настойлівых спробах беларускіх майстроў XVII ст. перанесці біблейскія падзеі ў абставіны мясцовага асяроддзя, звыклыя воку вернікаў, не іх прафесійную няздольнасць і правінцыйнасць, але «жывапісны эквівалент нацыянальнай сістэмы мыслення» — жаданне наблізіць свой народ і сваю зямлю да сакральнай гісторыі, увядзенне ў беларускі абраз побач з агульначалавечым і нацыянальнага.

Н. Кутузава [57 і інш.] даказвае, што развіццё уніяцкай царквы ў 1620-я гг. ідзе ў рэчышчы агульнаеўрапейскай тэндэнцыі — імкнення да ўмацавання дзяржаўнасці і аўтакефаліі. План І. Руцкага заснаваць уласны патрыярхат пацвярджаў прэтэнзіі уніяцкай царквы ВКЛ на ролю нацыянальнай, дзяржаўнай і прадугледжваў стварэнне манацаркоўнай, манаідэалагічнай дзяржавы.

У бачанні падзеі 1596 г. і яе наступстваў сярод гісторыкаў краіны няма адзінства. 200-гадовая традыцыя ганьбавання уніі спачатку ў жыцці, а потым у навуцы выпрацавала ў шэрагу вучоных і дзеячаў царквы сапраўдны «антыберасцейскі сіндром». Спроба перагляду ранейшых схем прывяла да рэзкай контратакі ахоўнага кірунку гістарыяграфіі, схільнага ігнараваць найноўшыя навуковыя напрацоўкі.

Гістарыяграфічныя навацыі 1990-х гг. выклікалі зразумелыя нараканні і незадавальненне праваслаўных царкоўных гісторыкаў і патрыётаў праваслаўнай царквы, якія зыходзяць з тэзы аб сапраўднасці толькі іх веры, яе перавазе над іншымі канфесіямі і ўспрымаюць гісторыю уніяцтва толькі з пазіцый яго супрацьстаяння з праваслаўем. Берасцейская унія для іх — гэта праява спрадвечнай, сталай пагрозы з Захаду для праваслаўных беларусаў, якія спазналі вышэйшую каштоўнасць грэка-візантыйскай традыцыі і ўласную культурную асобнасць, іх нацыянальны вораг.

Гэтая гістарыяграфічная плынь у цэлым не пайшла далей за сваіх аўтарытэтаў — М. Бантыш-Каменскага, М. Каяловіча і інш., бярэ факты і аргументы з іх прац, а не з архіўных матэрыялаў, апошнімі далёка не вычарпаных. Яна не ў стане даць новыя грунтоўныя працы і трактоўкі Берасцейскай уніі, таму стала на шлях перавыдання прац сваіх «класікаў» [237; 241 і інш.].

Інерцыя ў ацэнцы уніі вельмі моцная і ў свецкай навуцы. Так склалася, што гістарыяграфічная традыцыя лічыцца ісцінай. Разбурыць створаны ў XIX–XX стст. намаганьнямі многіх пакаленняў гісторыкаў адмоўны імідж уніі нялёгка. Традыцыйная канцэпцыя сёння прымаецца многімі на веру, без звароту да крыніц, часта аказваецца мацнейшай за ўсялякія навуковыя доказы.

Звяртае на сябе ўвагу тое, што гістарыяграфічную традыцыю, якая ўзаконіла ганьбаванне уніі, працягваюць тыя гуманітары, якія самі не даследавалі праблему спецыяльна, не вывучалі па ёй архіўныя матэрыялы, а працуюць на аснове другаснага, значыць, ужо адпрацаванага матэрыялу і грунтоуюць свае палажэнні на выбарачных «класічных» фактах і пабляклых аўтарытэтах папярэднікаў.

Такім чынам, сучаснаму даследчыку канфесійнай гісторыі ВКЛ, вывучэнне якой мае ўжо 200-гадовую традыцыю, не прыйдзеца ісці па гістарыяграфічнай цаліне. У апошняе дзесяцігоддзе беларускія гуманітары зрабілі важкія крокі на шляху новага канцэптualaнага асэнсавання канфесійнай праблематыкі з пазіцыі сучаснага гістарычнага бачання і на аснове нацыянальнай канцэпцыі. З’явіліся працы, здольныя «пераварнуць» традыцыйныя ўяўленні (у многім прама супрацьлеглыя) свецкай гістарыяграфіі (канфесійная гістарыяграфія з прычыны сваёй спецыфікі і сутнасці застаецца на традыцыйных пазіцыях).

Улічваючы спецыфіку канфесійнай гісторыі Беларусі XIII–XVIII стст., цяжкадаступнасць крыніц па ёй і яе выхад на балючыя праблемы сучаснасці, далёка не кожны даследчык асмеліцца ёю заняцца. У разгляданы перыяд абаронена няшмат дысертацый з гэтай сферы. Сярод гэтых працы па

гісторыі стараабрадніцтва [32], уніяцтва [254]. Сакральная архітэктурна XVI–XVIII стст. з’явілася прадметам дысертацыйнага даследавання Т. Габрусь [248]. Філасофскаму асэнсаванню беларускага рэлігійнага жывапісу прысвечана кандыдацкая дысертацыя Т. Глушаковай [249].

Разам з вышэйадзначанымі напрацоўкамі застаюцца недастаткова вывучанымі цэлыя тэматычныя і храналагічныя зрэзы. Адсутнічаюць абагульняльныя працы па канфесійнай гісторыі Беларусі да канца XVIII ст. і па гісторыі хрысціянства на Беларусі. Яшчэ не стала прадметам манаграфічнай распрацоўкі гісторыя рэфармацыйнага руху. Няма цэласнай працы па гісторыі уніяцкай царквы. Так і не надрукаваны рыхтаваны Нацыянальным навукова-асветным цэнтрам імя Ф. Скарыны трохтомнік «Анталогія рэлігійнай думкі Беларусі».

Пры інтэграцыі намаганняў гісторыкаў пяці суседніх краін уяўляецца магчымым падрыхтоўка сінтэзнай працы «Канфесійная гісторыя ВКЛ». Бачыцца перспектыўнай справай падрыхтоўка і выданне «Каталіцкай энцыклапедыі Беларусі», «Праваслаўнай энцыклапедыі Беларусі», зборніка дакументаў па канфесійнай гісторыі Беларусі, грунтоўных гістарыяграфічных аглядаў напрацовак папярэднікаў у гэтай галіне, навукова-папулярнага даведніка «Святыя Беларусі».

Перспектыўным напрамкам з’яўляецца філасофска-гістарычнае асэнсаванне праблемы пошукаў Беларуссю, Кіеўскай мітраполіяй свайго «я» ў тагачасным хрысціянскім свеце. Прывядзення ў адпаведнасць з сучасным гістарычным і нацыянальным бачаннем патрабуе трактоўка палітыкі замежных рэлігійных цэнтраў (Канстанцінопальскага і Маскоўскага патрыярхатаў, папства), гісторыі выкарыстання рэлігійнай «карты» ў расійскай палітыцы на Беларусі. Прадметам асобнага манаграфічнага даследавання можа быць праблема дзяржаўнай канфесійнай палітыкі ўраду ВКЛ, Рэчы Паспалітай. Наспела неабходнасць даследавання пытанняў аб ролі Мікалая Радзівіла Чорнага, Льва Сапегі, Фёдара Скуміна-Тышкевіча ў паваротах ходу царкоўна-рэлігійнай гісторыі Беларусі. Не ацэнена, як яна таго заслугоўвае, роля царкоўнага фактару ва ўключэнні Беларусі ў еўрапейскі культурны час і прастору, яго ўплыў на сістэму еўрапейскіх міжнародных адносін. Патрабуе грунтоўнага даследавання роля рэлігіі ў фармаванні менталітэту беларусаў.

Папулярнай тэмай з’яўляецца ордэнская адукацыя на Беларусі. Унікальная з’ява беларускай культурна-канфесійнай гісторыі — праваслаўныя брацтвы — да гэтага часу не сталі прадметам спецыяльнага манаграфічнага даследавання. З традыцыйных культурных інстытутаў па-ранейшаму найменш вядомымі застаюцца уніяцкая і пратэстанцкая царквы.

Гэтыя і сотні іншых важных і часта балючых пытанняў канфесійнай гісторыі Беларусі патрабуюць новага навуковага асэнсавання адпаведна сучаснаму стану гуманітарыстыкі, з улікам новых крыніц.

У трактоўцы канфесійнай гісторыі ВКЛ айчынная навука зайшла ў тупік. Яна не ў стане выпрацаваць адзінага зладжанага і ўзгодненага по-

гляду і ацэнак праваслаўя, каталіцтва, уніяцтва. Рознадумства, ідэалагічная і канфесійная ангажаванасць даследчыкаў, якая зыходзіць з рэлігійнай, ідэалагічнай і моўна-культурнай раз'яднанасці беларусаў, ускладняе фармаванне адзінай канцэпцыі, з'яўленне якой мела б для станаўлення беларускай нацыянальнай гістарычнай навукі вялікае практычнае і навуковае значэнне. Яе адсутнасць перашкаджае беларускай гістарыяграфіі стаць крыніцай кансалідацыі нацыі, чым з'яўляюцца, напрыклад, расійская і польская гістарыяграфія для сваіх народаў.

Сёння відавочна, што працяг гістарыяграфіі ў старым заміфалагізаваным ключы, на аснове ўжо адпрацаваных крыніц, без уліку дасягненняў сусветнага рэлігіязнаўства, бесперспектыўны. Час запатрабаваў навуковага, пазаканфесійнага асэнсавання гісторыі канфесій на Беларусі на аснове нацыянальна-дзяржаўнага падыходу.

Belarusian Historiography (1991–2003) of Religious History of the Grand Duchy of Lithuania

Sviatlana Marozava

(Grodna, Belarus)

Previously ignored, the history of confessions and interconfessional relationships as well as activities of Christian devotees appear to be one of the priority-driven topics in contemporary Belarus. In recent years, the issue of the place of Belarus within the family of Christian people has become topical. Moreover, the Church is no longer regarded as a stronghold of reaction.

The works of former authorities within the field were re-evaluated, some “classic” works were reprinted. The scholars depart from the extremes of Russian and Polish concepts. There were 5 special publications of documents, though there was no real breakthrough in publishing of documentary sources. For the first time special encyclopedic reference-books on religion, such as *Religion and Church in Belarus*, *Catholic Churches in Belarus*, *Orthodox Churches in Belarus* appeared in print. A couple of scholarly conferences maintaining new approaches in historical research have taken place. During the last decade, different aspects of Orthodox religion, Jesuit activities, Reformation movement, the role of Christianity and its developments in the history of Belarus, as well as monuments of ecclesiastical architecture and music have been explored.

However, huge fields and time periods have not been studied well enough. There is a lack of generalizing papers on confessional history in Belarus at the end of 18th century and on the history of Belarusian Christianity. No monograph has dealt with Reformation. Unfortunately, there are no synthetic works on the history of the Uniate Church as well.

**Беларуская гістарыяграфія вывучэння гісторыі
Вялікага княства Літоўскага ў 1990–2003 гг.:
Бібліяграфічны паказальнік**

*Складальнікі: Г. Галенчанка, В. Голубеў, С. Каўн, С. Марозава,
А. Семянчук, А. Янушкевіч*

**Belarusian Scholarship of the Grand Duchy of Lithuania
in 1990–2003: Bibliography**

*Compilers: H. Halenchanka, V. Holubeu, S. Kaun, S. Marozava,
A. Semianchuk, A. Yanushkevich*

Выданні крыніц, альбомы выяў

1. Архіў уніяцкіх мітрапалітаў. Дакументы па гісторыі царквы ў Беларусі XVI–XX стст. у фондах гістарычных архіваў Украіны: Даведнік / Склад. С. І. Паўловіч, Т. М. Мальцава. Мінск; Полацк, 2001.
Даведнік утрымлівае пералік спраў па гісторыі царквы ў Беларусі з архіва уніяцкіх мітрапалітаў, якія зберагаюцца ў архівах Украіны: Цэнтральным дзяржаўным гістарычным архіве Украіны ў Кіеве і ў Львове.
2. Архіў уніяцкіх мітрапалітаў. Дакументы па гісторыі царквы ў Беларусі XV–XIX стст. у фондзе «Канцылярыя мітрапаліта грэка-уніяцкіх цэркваў у Расіі»: Даведнік / Склад. С. І. Паўловіч, Т. М. Мальцава. Мінск; Полацк, 1999.
У кнігу ўвайшлі звесткі аб дакументах па гісторыі царквы ў Беларусі, якія захоўваюцца ў фондзе 823 «Канцылярыя мітрапаліта грэка-уніяцкіх цэркваў у Расіі» Расійскага дзяржаўнага гістарычнага архіва ў Санкт-Пецярбургу.
3. Беларускія летапісы і хронікі. Мн., 1997.
Упершыню ў перакладзе на беларускую мову выдадзены «Хроніка Быхаўца», «Летапіс вялікіх князёў літоўскіх», Баркулабаўская хроніка, Віцебскі летапіс, Магілёўская хроніка Сурты і Трубніцкага, а таксама фрагменты «Аповесці мінулых гадоў» і Галіцка-Валынскага летапісу.
4. Беларусь у малюнках Напалеона Орды. Другая палова XIX ст. Мн., 2001.
Сабраныя гравюры і акварэлі Н. Орды, на якіх адлюстраваныя помнікі дойлідства Беларусі часоў ВКЛ.

5. Восстание и война 1794 г. в Литовской провинции (По документам российских архивов) / Сост. Е. К. Анищенко. М., 2000.
Публікацыя малавядомых дакументальных матэрыялаў з расійскіх архіваў аб паўстанні пад кіраўніцтвам Т. Касцюшкі. Праз дакументы падаецца менавіта «расійскі погляд» на паўстанне.
6. Восстание и война 1794 года в Литовской провинции (По документам архивов Москвы и Минска) / Сост. Е. А. Анищенко. Мн., 2001.
Матэрыялы кнігі характарызуюць погляды пануючых колаў Расійскай імперыі на паўстанне 1794 г. у ВКЛ, ваенна-аператыўныя падзеі. Працяг выдання крыніц аб падзеях 1794 г. у Беларусі. У яго былі ўключаны матэрыялы Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.
7. Документы і матэрыялы па гісторыі Беларусі ў сярэднія вякі (VI–XVI ст.): Дапаможнік для вучняў і настаўнікаў / Склад. С. К. Ганцова, В. А. Чамярыцкі, Г. В. Штыхаў. Мн., 1998.
Перавыданне разнастайных дакументаў па гісторыі Беларусі эпохі феадалізму.
8. Ікананіс Беларусі XV–XVIII стагоддзяў / Склад., тэкст Н. Ф. Высоцкая. Мн., 1992.
Альбом утрымлівае змястоўны артыкул Н. Ф. Высоцкай і шматлікія каляровыя рэпрадукцыі беларускіх абразоў XV–XVIII стст. з разгорнутымі каментарыямі складальніка.
9. История Беларуси в документах и материалах. Мн., 2000.
Публікацыя дакументаў і матэрыялаў па гісторыі Беларусі ў дапамогу студэнтам і выкладчыкам.
10. Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кніга запісаў 28 (1522–1552) / Падрыхт. В. Мянжынскі, У. Свяжынскі. Мн., 2000.
Публікацыя 161 копіі дакументаў, што выйшлі з Канцылярыі ВКЛ на працягу 1522–1552 гг. Звяртаюць увагу дакументы пра сістэму падаткаабкладання, арганізацыю вытворчасці лясных тавараў у гаспадарскіх пушчах, збіранне мыту і інш.
11. Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кніга запісаў 44 (1559–1566) / Падрыхт. А. І. Груша. Мн., 2001.
Публікацыя больш за 100 копіяў дакументаў, што выйшлі з Канцылярыі ВКЛ на працягу 1559–1566 гг. Выклікаюць цікавасць матэрыялы пра дзейнасць скарбу ВКЛ і развіццё феадальнага землеўладання.
12. Невядомыя эпізоды «невядомае вайны», або Ваенныя дзеянні Швецыі ў 1656–1657 гг. вачыма Э. Дальберга / Публ. А. Белы // Спадчына. 1999. N 3. С. 114–129.
Публікацыя ўспамінаў, якія даюць магчымасць убачыць вайну 1654–1667 гг. вачыма шведа.
13. Паўстанне і вайна 1794 г. у Літоўскай правінцыі: Зб. дак. / Склад. Я. К. Анішчанка. Мн., 2002.
Працяг выдання дакументаў, якія датычацца падзей паўстання пад кіраўніцтвам Т. Касцюшкі.
14. Полацкія пакутнікі: Зборнік дакументаў / Уклад. і апрац. М. Баўтовіча. Полацк, 2000.

- Тэматычная падборка дакументаў аб расправе расійскага цара Пятра I і яго прыбліжаных з полацкімі базыльянамі ў 1705 г.
15. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты, даведнік, каментарыі. Мн., 1989.
Першае ў Беларусі выданне выдатнага помніка прававой культуры і юрыдычнай думкі ВКЛ.
 16. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 г. Мн., 2003.
Перавыданне з 1989 г. без арыгінальнага тэксту і каментараў.
 17. Унія в документах: Сб. / Сост. В. А. Теплова, З. И. Зуева. Мн., 1997.
Падборка дакументаў за 1385–1839 гг. з іх публікацый XIX–XX стст., якія раскрываюць перадумовы, прычыны, прыняцце, эвалюцыю і скасаванне Берасцейскай царкоўнай уніі ў Беларусі.
 18. Хрысціянскія храмы Беларусі на фотаздымках Яна Балзункевіча. Пачатак XX ст. Мн., 2001.
Змешчаны ўнікальныя фотаздымкі культавых збудаванняў розных хрысціянскіх канфесій.
 19. Царкоўная старажытнасць / Прадм. і публ. С. Паўловіч // Спадчына. 1995. № 4. С. 211–234.
Характарыстыка і пералік малавядомых раней дакументаў па гісторыі царквы ВКЛ з калекцыі рукапісаў прафесара Паўла Дабрахотава, якія былі вывезены ў XIX ст. у Пецярбург і захоўваюцца цяпер там ў архіве Інстытута расійскай гісторыі.

Манаграфіі, даследаванні асобных аўтараў

20. Агіевіч У. У. Сімволіка гравюры Скарыны. Мн., 1999.
Разглядаюцца змест і сімвалічнае значэнне гравюр Скарыны, у тым ліку партрэт першадрукара, расшыфроўваюцца таемныя знакі і сімвалы.
21. Анішчанка Я. К. Беларусь у часы Кацярыны II (1772–1796 гады). У дапамогу выкладчыкам, аспірантам і студэнтам. Мн., 1998.
Асвятляецца шматпланавы працэс уключэння беларускіх земляў у склад Расійскай імперыі. Таксама разглядаецца сацыяльна-эканамічнае і палітычнае становішча беларускіх земляў у першыя дзесяцігоддзі пасля інкарпарацыі ў склад Расійскай імперыі. Разглядаюцца таксама знешнепалітычныя аспекты.
22. Анішчанка Я. К. Генеральнае межаванне на Беларусі. Мн., 1996.
Аналізуюцца змест і вынікі Генеральнага межавання беларускіх зямель у канцы XVIII ст.
23. Анищенко Е. К. Черта оседлости (Белорусская синагога в царствование Екатерины II). Мн., 1998.
Асвятляецца палітыка кіраўнічых колаў Расіі ў адносінах да яўрэйскага насельніцтва заходніх губерній.
24. Атрушкевич М. М. Городские реформы в Белоруссии во второй половине XVIII – первой половине XIX в.: Учеб. пособие. Мн., 1999.
Даследуюцца гарадскія рэформы ў Беларусі напярэдадні і пасля падзелаў Рэчы Паспалітай, аналізуюцца грамадска-палітычныя і сацыяльныя наступствы гэтых пераўтварэнняў.

25. Бектинеев Ш. И. Денежное обращение Великого княжества Литовского в XIII–XV вв. Мн., 1994.
Прадстаўлены асаблівасці грашовага абарачэння і прапануецца новая перыядызацыя па дадзенай тэме на землях ВКЛ.
26. Белы А. Хроніка Беларусі: Нарыс гісторыі адной геаграфічнай назвы. Мн., 2000.
Лепшая сучасная праца аб узнікненні, сэнсе і распаўсюджанні тэрміна «Белая Русь» пераважна ў часы ВКЛ.
27. Блинова Т. Б. Иезуиты в Беларуси. Роль иезуитов в организации образования и просвещения. Гродно, 2002.
На арыгінальным крыніцавым матэрыяле даследуецца культурна-асветніцкая дзейнасць ордэна езуітаў у канцы XVI ст. – 1820 г., ахарактарызаваны рысы езуіцкага выхавання і адукацыі, асноўныя этапы педагагічнай дзейнасці ордэна, яго навучальныя ўстановы.
28. Бохан Ю. М. Узбраенне войска ВКЛ другой паловы XIV – канца XVI ст. Мн., 2002.
Характарызуецца комплекс баявых сродкаў, якія выкарыстоўваліся на землях ВКЛ.
29. Габрусь Т. В. Мураваныя харалы: Сакральная архітэктура беларускага барока. Мн., 2001.
Даследуюцца гісторыя зараджэння, вытокі і станаўленне, храналагічныя рамкі стылю «віленскага барока», характэрныя заканамернасці яго развіцця, абгрунтаўваецца правамоцнасць гэтага тэрміна, аналізуюцца архітэктурна-стылістычныя асаблівасці храмаў, прыналежаючых да гэтага стыля, кампазіцыйныя прыёмы, выкарыстаныя пры іх пабудове.
30. Галенчанка Г. Я. Францыск Скарына — беларускі і ўсходнеславянскі першадрукар. Мн., 1993.
Асвятляюцца жыццёвы шлях, выдавецкая і друкарская дзейнасць Ф. Скарыны, яго этна-сацыяльнае асяроддзе, уздзеянне на кніжную культуру і друкаванне ў Беларусі, Украіне і Расіі з другой паловы XVI ст.
31. Гаранін С. Шляхамі даўніх вандраванняў: Гістарычна-тэарэтычны нарыс развіцця беларускай паломніцкай літаратуры XII–XVI стст. Мн., 1999.
Разглядаецца працэс узнікнення і пашырэння ў Беларусі апісанняў паломніцкіх падарожжаў на Блізкі Усход і ў Візантыю, іх жанрава-відавая спецыфіка і культурна-грамадская роля. Раскрываецца філасофска-маральная праблематыка твораў.
32. Гарбацкі А. А. Стараабрадніцтва на Беларусі ў канцы XVII – пачатку XX ст. Брэст, 1999.
Манаграфія, у аснову якой пакладзена доктарская дысертацыя аўтара, раскрывае гісторыю з’яўлення, жыцця, рэлігійнай практыкі стараабрадцаў у Беларусі і іх «выганак».
33. Голубеў В. Ф. Сялянскае землеўладанне і землекарыстанне на Беларусі XVI–XVIII стст. Мн., 1992.
Першае ў Беларусі комплекснае даследаванне надзельнага землеўладання і пазнадзельнага землекарыстання сялян.

34. Грузицкий Ю. Л. История развития денежно-кредитной системы Беларуси. Мн., 2002.
Разгледжаны асноўныя этапы станаўлення і развіцця грашова-крэдытных адносін на тэрыторыі Беларусі.
35. Грыгаровіч І. І. Беларуская іерархія. Мн., 1992.
Першая спецыяльная работа беларускага гісторыка (напісана ў 1824 г.), рукапіс якой доўгі час лічыўся страчаным, прысвечаная гісторыі праваслаўнай царквы. Утрымлівае пералік магілёўскіх і віцебскіх, потым полацкіх праваслаўных і асобных уніяцкіх епіскапаў, кароткі нарыс пра Магілёўскую семінарыю са спісам рэктараў і прэфектаў і апісанне праваслаўных і стараабрадніцкіх беларускіх манастыроў у алфавітным парадку.
36. Грыцкевіч В. Гісторыя і міфы. Мн., 2000.
Прасочваецца сувязь пануючых ідэалагічных канцэпцый у беларускай і пераважна замежнай гістарыяграфіі і іх уздзеянне на фарміраванне гістарычнай міфалогіі.
37. Дадиомова О. Музыкальная культура городов Белоруссии в XV веке. Мн., 1992.
Кніга прысвечана развіццю музычнай і тэатральнай культуры ў гарадах ВКЛ да XV ст.
38. Дзэрбіна Г. Права і сям'я ў Беларусі эпохі Рэнесансу. Мн., 1997.
Адна з першых навуковых прац па гендэрнай тэматыцы часоў ВКЛ.
39. Дзмітрачкоў П. Ф. Беларусь у складзе ВКЛ (другая палова XIII – першая палова XVII стст.). Ч. 1. Магілёў, 1996.
Разглядаюцца этнічная аснова ВКЛ, дзяржаўны лад, эканамічнае і сацыяльнае развіццё, палітыка вярхоўнай улады да сярэдзіны XVI ст.
40. Дзмітрачкоў П. Ф. Беларусь у складзе ВКЛ (другая палова XIII – першая палова XVII стст.). Ч. 2. Магілёў, 1997.
Апісваюцца Люблінская унія і яе наступствы, аграрная рэформа, эвалюцыя гарадоў Беларусі, рэлігійныя, этнічныя, знешнепалітычныя адносіны ў XIV – першай палове XVII стст.
41. Дзярновіч А. І. «...in nostra Livonia»: Дакументальныя крыніцы па гісторыі палітычных адносін паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Лівоніяй у канцы XV – першай палове XVI стст.: Сістэматызацыя і актавы аналіз. Мн., 2003.
Прадстаўлены ўзаемадачынненні ВКЛ і Лівоніі праз прызму дакументальных крыніц.
42. Довнар-Запольский М. В. История Белоруссии. Мн., 2003.
Кніга па гісторыі Беларусі, знойдзеная ў архіве КПБ.
43. Доўнар-Запольскі М. В. Гісторыя Беларусі. Мн., 1994.
Першая публікацыя створанага ў сярэдзіне 1920-х гадоў абагульняльнага агляду айчыннай гісторыі.
44. Дучыц Л. У. Браслаўскае Паазер'е ў IX–XIV стст. Мн., 1991.
Гісторыя паўночна-заходняга рэгіёна Беларусі і ВКЛ, пераважна па археалагічных крыніцах.

45. Емяльянчык У. Паланез для касінераў (З падзей паўстання 1794 г. пад кіраўніцтвам Т. Касцюшкі на Беларусі). Мн., 1994.
Упершыню разглядаюцца малавядомыя старонкі гісторыі Беларусі, звязаныя з паўстаннем 1794 г. пад кіраўніцтвам Тадэвуша Касцюшкі.
46. Ермаловіч М. Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае. Мн., 2000.
Абгрунтоўваецца вядучая палітычная роля Беларусі ў фарміраванні і развіцці дзяржаўнасці ВКЛ.
47. Ермаловіч М. Старажытная Беларусь: Віленскі перыяд. Мн., 1994.
Асвятляецца палітычная і дзяржаўная эвалюцыя Беларусі ў складзе ВКЛ у XIV ст.
48. Запруднік Я. Беларусь на гістарычных скрыжаваннях. Мн., 1996.
Пераклад з англамоўнага выдання 1993 г. Асвятляюцца асноўныя этапы палітычнай і духоўнай эвалюцыі Беларусі ў розныя гістарычныя перыяды.
49. Кавалёў С. В. Героіка-эпічная паэзія Беларусі і Літвы канца XVI ст. Мн., 1993.
Першая абагульняльная праца па гісторыі героіка-эпічнай шматмоўнай паэзіі. Даследуюцца паэмы Ф. Градоўскага, А. Рымшы, Я. Радвана і іх сучаснікаў.
50. Кавалёў С. В. Станаўленне польскамоўнай паэзіі ў полілінгвістычнай літаратуры Беларусі эпохі Рэнэсансу. Мн., 2002.
Панарамнае гісторыка-літаратурнае даследаванне, у якім аналізуецца гісторыя развіцця польскамоўнай паэзіі Беларусі XVI – пачатку XVII стст.
51. Катлярчук А. Шведы ў гісторыі й культуры беларусаў. Мн., 2002.
У кнізе дастаткова падрабязна асвятляюцца такія сюжэты як інфлянцкія войны на пачатку XVII ст. і Паўночная вайна 1700–1721 гг.
52. Квятковская А. В. Ятвяжские могильники Беларуси XI–XVII вв. Вильнюс, 1998.
Даследуецца лёс яцвягаў, іх гісторыка-генетычная і антрапалагічная сувязь з беларускім насельніцтвам.
53. Краўцэвіч А. К. Гарады і замкі беларускага Панямоння XIV–XVIII стст.: Планіроўка (культурны слой). Мн., 1991.
Асвятляюцца планіроўка, асаблівасці замкавага будаўніцтва, некаторыя аспекты палітычнай гісторыі ВКЛ.
54. Краўцэвіч А. К. Стварэнне Вялікага Княства Літоўскага. Мн., 1998.
Новая канцэпцыя ўзнікнення «беларуска-літоўскага гаспадарства» — ВКЛ.
55. Краўцэвіч А. Тэўтонскі Ордэн: ад Ерусаліма да Грунвальда. Мн., 1993.
У навукова-папулярнай кнізе падаецца кароткая гісторыя Тэўтонскага ордэна, асаблівасці яго дзейнасці ў Прыбалтыцы ў XIII – пачатку XV стст.
56. Кулагін А. Шэдэўры архітэктуры ракако: Гістарычна-архітэктурны нарыс. Мн., 1991.
Даследавана гісторыя зараджэння і росквіту мастацкага стылю ракако, які найбольш ярка выявіўся ў культавай архітэктуры, характарызуюцца асаблівасці помнікаў.
57. Кутузова Н. А. Нация, религия и государственность в полемической литературе Беларуси конца XVI – первой половины XVII вв.: Учебное пособие / Науч. ред. Е. С. Прокошина. Мн., 1998.

- Аналізуецца трактоўка ў палеміцы, выкліканай падрыхтоўкай і заключэннем Берасцейскай уніі, этнічных, канфесійных пытанняў, пытанняў дзяржаўнасці, аналізуюцца пазіцыі аўтараў з розных лагераў, аргументы бакоў. Даказваецца, што праект заснавання ўласнага патрыярхата Я. Ружыцкага прадугледжваў пераўтварэнне ВКЛ у монархуючую, монаідэалагічную дзяржаву.
58. Кушнярэвіч А. М. *Культываванне доўлідства Беларусі XIII–XVI стст.: Гістарычнае і архітэктурна-археалагічнае даследаванне*. Мн., 1993.
Адна з першых абагульняльных прац па гісторыі царкоўнай архітэктурны і доўлідства. Праасочваецца працэс развіцця на беларускіх землях культываванага доўлідства ў XIII–XVI стст.
59. Лазука Б. А. *Архітэктурна, выяўленчае і дэкаратыўна-прыкладнае мастацтва*. Слоўнік тэрмінаў. Мн., 2001.
Змяшчае каля 800 тэрмінаў па архітэктурны, выяўленчым і дэкаратыўна-прыкладным мастацтве, гісторыі культуры, ілюстраваных пераважна прыкладамі з беларускага мастацтва.
60. Лазука Б. А. *Беларускае барока: Гісторыка-тэарэтычныя праблемы стылю*. Мн., 2001.
Аналізуюцца шляхі развіцця мастацтва Беларусі XVII–XVIII стст.
61. Лакотка А. І. *Нацыянальныя рысы беларускай архітэктурны*. Мн., 1999.
Першае абагульняльнае даследаванне нацыянальнай спецыфікі беларускай архітэктурны і доўлідства.
62. Левшун Л. В. *Леонцій Карповіч. Жыццё і творчасць*. Мн., 2001.
Кніга прысвечана даследаванню біяграфіі беларускага праваслаўнага царкоўнага дзеяча, пісьменніка-палеміста пачатку XVII ст.
63. Левшун Л. В. *Очерки истории восточнославянской средневековой книжности: Эволюция творческого метода*. Мн., 2001.
Даследуецца творчая лабараторыя сярэднявечных кніжнікаў, уплыў старажытных пісьмовых і канфесійных традыцый.
64. Лойка П. А. *Прыватнаўласніцкія сяляне Беларусі: Эвалюцыя феадальнай рэнты ў другой палове XVI–XVIII ст*. Мн., 1991.
Першае комплекснае даследаванне феадальнай рэнты ў прыватных уладаннях Беларусі ў часы Рэчы Паспалітай.
65. Лойка П. А. *Шляхта беларускіх зямель у грамадска-палітычным жыцці Рэчы Паспалітай другой паловы XVI – першай трэці XVII ст*. Мн., 2002.
Асвятляюцца юрыдычнае афармленне шляхецкага саслоўя ВКЛ, палітычная дзейнасць і ментальнасць беларускай шляхты.
66. Лютый А. М. *Генезіс капіталізму в прамышленности Белоруссии (вторая половина XVIII – первая половина XIX вв.)*. Мн., 1991.
Аналіз зараджэння капіталістычных адносін у прамысловасці Беларусі.
67. Лявонава А. К. *Старажытнабеларуская скульптура*. Мн., 1991.
Раскрываецца працэс развіцця старажытнабеларускай скульптурны, перадумовы яе ўзнікнення. Разглядаюцца жанрава-відавныя формы і мастацка-стылявыя асаблівасці.

68. Мальдзіс А. І. Як жылі нашы продкі ў XVIII ст. Мн., 2001.
Навукова-белетрызаванае апісанне жыцця, дзейнасці, штодзённага побыту розных пластоў насельніцтва Беларусі і ВКЛ.
69. Марзалюк І. А. Гісторыя рэлігіі Беларусі (X–XVIII стст.). Магілёў, 1997.
Навучальны дапаможнік, у якім разглядаецца гісторыя канфесійнага развіцця беларускіх зямель у X–XVIII стст., светапогляд славянскага насельніцтва, хрысціянізацыя, пранікненне каталіцтва і пратэстантызму, узнікненне і этапы развіцця канфесійнай структуры ў сярэднявеччы.
70. Марзалюк І. Магілёў у XII–XVIII стагоддзях: Людзі і рэчы. Мн., 1998.
Асвятляецца гісторыя матэрыяльнай і духоўнай культуры Магілёва, ментальнасць і штодзённае жыццё гарадскога насельніцтва.
71. Марозава С. В. Берасцейская царкоўная унія 1596 г. у беларускай гістарыяграфіі. Гродна, 2001.
Навучальны дапаможнік для студэнтаў, у якім прасочаны працэс даследавання ў Беларусі ў XIX–XX стст. Берасцейскай уніі ў храналагічных рамках 1596–1839 гг. Ахарактарызаваны этапы вывучэння праблемы, прааналізаваны канцэпцыі вядучых спецыялістаў і этапныя працы, адлюстраваны сучасны стан і акрэслены перспектывы яе далейшай распрацоўкі. У дадатку прыводзіцца спіс публікацый беларускіх аўтараў за 1996–2001 гг.
72. Марозава С. В. Уніяцкая царква ў культурна-гістарычным развіцці Беларусі (1596–1839 гг.). Гродна, 1996.
Першая абагульняльная праца ў сучаснай беларускай гістарыяграфіі па культурна-асветніцкай дзейнасці ўніяцкай царквы ў часы ВКЛ і пачатку XIX ст. У дапаможніку разглядаюцца этнакультурныя аспекты дзейнасці ўніяцкай царквы ў Беларусі, асаблівасці уніяцтва ў розных галінах культуры і яго праявы ў масавай свядомасці.
73. Мелешко В. И. Классовая борьба в белорусской деревне во второй половине XVII–XVIII в. Мн., 1992.
Першая абагульняльная праца па гісторыі класовай барацьбы ў Беларусі ў часы Рэчы Паспалітай.
74. Мерзляк В. И. Внутренняя торговля Белоруссии конца XVIII – первой трети XIX в. Мн., 1991.
Разглядаецца арганізацыя ўнутранага гандлю ў Беларусі канца XVIII – першай трэці XIX в.
75. Метадычныя рэкамендацыі па публікацыі рукапісных актавых кірылічных крыніц у Беларусі (XIII–XVIII стст., перыяд Вялікага княства Літоўскага) / Аўтар-склад. А. І. Груша. Мн., 2003.
Першы практычны дапаможнік для археографіі Беларусі па падрыхтоўцы помнікаў ВКЛ да друку.
76. Міско С. М. Школьны тэатр Беларусі XVI–XVIII стст. Мн., 2000.
У дапаможніку разглядаюцца творы драматургіі школьнага тэатра, аналізуюцца інтэрмедыі.
77. Насевіч В. Пачаткі Вялікага княства Літоўскага: Падзеі і асобы. Мн., 1993.
Навукова-папулярнае ўзважанае і дакладнае асвятленне працэсаў фарміравання ВКЛ.

78. Неўдах У. *Cantantibus organis: Беларуская арганная культура ў кантэксьце эўрапейскага музычна-гістарычнага працэсу*. Мн., 1999.
Прасочана з'яўленне арганаў у Беларусі, гісторыя арганнага будаўніцтва і выканальніцкага майстэрства, звязаных з дзейнасцю каталіцкай і часткова уніяцкай царквы.
79. Нікалаеў М. *Палата кнігапісная: Рукапісная кніга на Беларусі ў X–XVIII стагоддзях*. Мн., 1993.
З выкарыстаннем новых крыніц асвятляецца поліэтнічная кніжнасць Беларусі, праца аўтараў, выдаўцоў, друкарань, скрыпторыяў, прасочваюцца багатыя культурныя і літаратурныя сувязі. Разглядаюцца абставіны ўзнікнення, рэпертуар, мастацкае афармленне рукапіснай кнігі Беларусі, асяроддзе чытачоў і заказчыкаў.
80. Падокшын С. А. *Беларуская думка ў кантэксте гісторыі і культуры*. Мн., 2002.
Асвятляюцца філасофская, грамадская, палітычная думка Беларусі XI–XVII стст., творчая спадчына выдатных дзеячоў культуры XVI–XVII стст.
81. Падокшын С. А. *Іпацій Пацей. Царкоўны дзеяч, мысліцель, пісьменнік на пераломе культурна-гістарычных эпох*. Мн., 2001.
У кнізе даследуюцца жыццё, дзейнасць і творчая спадчына Іпація Пацея — «га-лоўнага архітэктара» Брэсцкай царкоўнай уніі 1596 г.
82. Падокшын С. А. *Унія, дзяржаўнасць, культура: Філасофска-гістарычны аналіз*. Мн., 1998. 2 выд. Мн., 2000.
Прадстаўлены дзве альтэрнатыўныя мадэлі духоўнага жыцця, якія склаліся ў ВКЛ у XVI–XVII стст.: ліберальная, рэнесансна-гуманістычная і кансерватыўная, дзяржаўна-ахоўная, у аснове якой ляжала ідэя уніі. Аналізуюцца філасофскі, культуралагічны, палітычны змест царкоўнай уніі, яе ўплыў на грамадска-дзяржаўнае і культурна-духоўнае развіццё, менталітэт беларускага народа.
83. Падокшын С. А. *Філасофская думка эпохі Адраджэння ў Беларусі. Ад Францыска Скарыны да Сімяона Полацкага*. Мн., 1990.
Даследуюцца філасофская і грамадска-палітычная думка Беларусі XVI–XVII стст. Вызначаюцца спецыфічныя рысы айчыннага Рэнесансу і гуманізму.
84. Пилипенко М. Ф. *Возникновение Белоруссии: Новая концепция*. Мн., 1991.
Разглядаецца гістарыяграфія тэмы, характарызуюцца этапы, фактары і прыкметы фарміравання беларусаў і іх этнічнай тэрыторыі.
85. Реуц И. Ф. *Униатство и духовная культура Беларуси: Учебное пособие для студентов философско-экономического и исторического факультетов по одноименному спецкурсу*. Мн., 1996.
Брашура, у якой абвяргаецца сцвярджэнне мастацтвазнаўцаў, у прыватнасці Ю. Хадзькі, пра культурнастваральную ролю уніяцкай царквы і даказваецца духоўна-культурная няпоўнавартасць уніяцтва.
86. Рэвяка К. А. *Антычная спадчына на Беларусі*. Мн., 1998.
Асвятляецца своеасабліваць і сувязь духоўнай культуры Беларусі са спадчынай антычнай культуры ў часы ВКЛ.
87. Рябцевич В. Н. *Нумизматика Беларуси*. Мн., 1995.
Сістэматычнае выкладанне звестак пра беларускую нумізматыку.

88. Саверчанка І. В. Апостал яднання і веры. Язэп Руцкі. Мн., 1994.
Біяграфія Язэпа Руцкага (1574-1637) — уніяцкага мітрапаліта, заснавальніка Базыліянскага ордэна, выдатнага пісьменніка, педагога і прапаведніка.
89. Саверчанка І. Aurea mediocritas: Кніжна-пісьмовая культура Беларусі: Адраджэнне і ранняе барока. Мн., 1998.
Адна з першых абагульняльных прац па гісторыі шматмоўнай духоўнай і кніжнай культуры Беларусі XVI–XVII стст. Асвятляюцца сацыяльныя дактрыны беларускіх пісьменнікаў і філосафаў XVI–XVII стст.
90. Саверчанка І. В. Канцлер Вялікага Княства. Леў Сапега. Мн., 1992.
Біяграфія выдатнага палітычнага дзеяча сярэднявечнай Беларусі Л. Сапегі (1557–1633), аднаго са стваральнікаў Статута 1588 г.
91. Саверчанка І. В. Старажытная паэзія Беларусі: XVI – першая палова XVII ст. Мн., 1992.
Асвятляецца станаўленне і развіццё свецкай і рэлігійнай паэзіі Беларусі ў часы Адраджэння і постлюблінскі перыяд. У кнізе з дапамогай новых архіўных матэрыялаў асвятляецца творчасць Ф. Скарыны, С. Буднага, А. Рымшы, Л. Мамоніча, Л. Зізанія, Г. Пельгрымоўскага, М. Смятрыцкага і інш., паказана роля Нясвіжскага, Віленскага, Куцеінскага і Полацкага літаратурных асяродкаў.
92. Саверчанка І. В. Сымон Будны — гуманіст і рэфарматар. Мн., 1993.
У кнізе прасочваецца жыццёвы і творчы шлях асветніка паводле новых архіўных крыніц.
93. Сагановіч Г. М. Айчыну сваю баронячы: Канстанцін Астрожскі. Мн., 1992.
Папулярны біяграфічны нарыс вайскавай і палітычнай дзейнасці Канстанціна Астрожскага.
94. Сагановіч Г. М. Войска Вялікага Княства Літоўскага ў XVI–XVII стст. Мн., 1994.
У кнізе характарызуецца войска ВКЛ, а таксама яго ўдзел у войнах з суседзямі ў XVI–XVII стст.
95. Сагановіч Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII стагоддзя. Мн., 2001.
Аўтарская версія сінтэтычнага агляду гісторыі Беларусі ў кантэксце палітычнага і грамадскага жыцця розных дзяржаўных утварэнняў ад Полацкага княства да ВКЛ і падзелаў Рэчы Паспалітай.
96. Сагановіч Г. Невядомая вайна 1654–1667 гг. Мн., 1995.
Навукова-папулярнае даследаванне «польска-рускай» вайны сярэдзіны XVII ст. у кантэксце сацыяльных супярэчнасцей, унутранай і знешняй палітыкі Рэчы Паспалітай, ВКЛ і Расіі.
97. Семянчук А. А. Беларуская-літоўскія летапісы і польскія хронікі. Гродна, 2000.
Вучэбны дапаможнік для студэнтаў гуманітарных факультэтаў, у якім даецца археаграфічная і крыніцазнаўчая характарыстыка важных наратыўных помнікаў па гісторыі ВКЛ.
98. Сергачев С. А. Белорусское народное зодчество. Мн., 1992.

- Багаты матэрыял аб архітэктурных і дойлідскіх традыцыях беларусаў. Альбом прысвечаны беларускаму драўлянаму дойлідству ад старажытнасці да сучаснасці.
99. Скарабагатаў В. Зайгралі спадчынныя куранты: Цыкл нарысаў з гісторыі прафесійнай музычнай культуры Беларусі. Мн., 1998.
Артыкулы прысвечаны «Полацкаму сшытку», псалмам на вершы С. Полацкага, Курантам, творам А. Вардоцкага, М. К. Агінскага, А. Г. Радзівіла і інш.
100. Слюнькова И. Н. Архитектура городов Верхнего Приднепровья XVII – середины XIX в. Мн., 1992.
Разглядаюцца пытанні фармавання і развіцця, своеасаблівасці мясцовай архітэктурнай традыцыі ў кантэксце горадабудаўніцтва Рэчы Паспалітай.
101. Сосна У. А. Фарміраванне саслоўна-групавога складу сялянства Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. Мн., 2000.
Даследуецца палітыка царскіх уладаў адносна сялянства Беларусі.
102. Спиридонов М. Ф. Закрепощение крестьянства Беларуси (XV–XVI вв.). Мн., 1993.
Упершыню на падставе рэпрэзентатыўных дакументальных крыніц асветлена адна з цэнтральных праблем гісторыі сялянства Беларусі ў перыяд ВКЛ — працэс станаўлення прыгонніцтва.
103. Спиридонов М. Ф. Заславль в XVI в. Мн., 1998.
Даследуецца сацыяльна-эканамічнае развіццё Заслаўя ў XVI ст.
104. Старостенко В. В. Общественно-философская мысль и национальное самосознание белорусов XVI–XVII вв.: Очерки истории. Учебное пособие. Могилев, 1999.
Навучальны дапаможнік, у аснову якога пакладзена кандыдацкая дысертацыя аўтара, дзе спецыяльна даследуецца роля царкоўна-рэлігійнага фактара ў фармаванні нацыянальнай самасвядомасці беларусаў у XVI–XVII ст.
105. Старостенко В. В. Становление национального самосознания белорусов: Этапы и основополагающие идеи (X–XVIII вв.). Могилев, 2001.
Асвятляецца гісторыя, своеасаблівасць фарміравання нацыянальнай свядомасці беларусаў у сувязі з грамадскімі і канфесійнымі фактарамі.
106. Стрэнкоўскі С. П. Вольнасці і прывілеі гарадоў заходняй часткі Вялікага княства Літоўскага: Вучэбны дапаможнік. Мн., 1997.
Асвятляецца працэс кансалідацыі гарадскога насельніцтва Беларусі, распаўсюджанне магдэбургскага права, адносіны з вярхоўнай уладай і пануючымі коламі ВКЛ.
107. Тарасаў С. В. Полацк IX–XVII ст.: Гісторыя і тапаграфія. Мн., 1998.
Асвятляюцца змены ў архітэктурна-планіровачнай, дэмаграфічнай структуры горада, падаюцца звесткі аб цэрквах і манастырах.
108. Ткачев М. А. Замки Беларуси. Мн., 2002.
Выпраўленае і дапоўненае перавыданне кнігі славутага беларускага археолага і гісторыка М. Ткачова.
109. Ткачоў М. А. Замкі і людзі. Мн., 1991.
У кнізе вядомага даследчыка ваенна-фартыфікацыйнага будаўніцтва на тэрыторыі Беларусі аналізуюцца ваенныя сюжэты XV–XVIII стст., звязаныя з гісторыяй паасобных беларускіх сярэднявечных замкаў.

110. Урбан П. Старажытныя ліцьвіны: мова, паходжаньне, этнічная прыналежнасьць. Мн., 2001.
Аўтарская версія паходжаньня і этнічнага вызначэньня ліцьвінаў як беларусаў.
111. Ходзін С. М. Крыніцы гісторыі Беларусі: гісторыка-генетычнае і кампаратыўнае вывучэньне. Мн., 1999.
Лепшы навучальны дапаможнік апошніх гадоў па крыніцазнаўстве Беларусі ад IX ст. да сучаснасьці. У дадатку — праграма універсітэцкага курсу.
112. Цеханавецкі А. Міхал Казімір Агінскі і яго «сядзіба музаў» у Слоніме. Мн., 1993.
Кніга нашчадка беларускіх княжацкіх родаў Мсціслаўскіх і Заслаўскіх, які жыве ў Лондане, прысвечана дзейнасьці М. К. Агінскага — гетмана ВКЛ, мецэната, кампазітара, мастака, паэта.
113. Цітоў А. Геральдыка беларускіх месцаў. Мн., 1998.
Першая беларуская абагульняльная праца па гісторыі гарадской геральдыкі.
114. Цітоў В. С. Народная спадчына: Матэрыяльная культура ў лакальна-тыпалагічнай разнастайнасьці. Мн., 1994.
Даследуюцца традыцыйная беларуская культура канца XVIII – пачатку XX ст., яе рэгіянальна-тыпалагічныя асаблівасьці, у значнай ступені звязаныя з папярэднім перыядам гісторыі Беларусі ў часы ВКЛ.
115. Цярохін С. Ф. Многія прыйдуць пад імем тваім: Езуіты на Беларусі. Мн., 1995.
Прапануюцца аўтарская трактоўка гісторыі з’яўленьня і дзейнасьці ордэна езуітаў у Беларусі.
116. Чарняўскі М. Правадыр крылатых вершнікаў. Ян Кароль Хадкевіч. Мн., 1998.
Біяграфія Яна Кароля Хадкевіча (1560–1621) — выдатнага палкаводца і дзяржаўнага дзеяча.
117. Чарота І. А. Беларуская мова і царква. Мн., 2000.
Аналізуецца статус царкоўнаславянскай і беларускай моў у практыцы праваслаўнай і уніяцкай царкваў Беларусі.
118. Шаблюк В. У. Сельскія паселішчы Верхняга Панямоння XIV–XVIII стст. Мн., 1996.
Па архэалагічных і пісьмовых крыніцах даследуюцца этапы рассяленьня насельніцтва ў верхнім Панямонні, уплыў дзяржаўных фактараў ВКЛ на развіццё феадальных адносін у рэгіёне.
119. Шматаў В. Ф. Мастацтва беларускіх старадрукаў XVI–XVIII ст. Мн., 2000.
Асвятляюцца своеасаблівыя мастацкія рысы беларускіх поліэтнічных выданняў часоў ВКЛ і Рэчы Паспалітай.
120. Штыхаў Г. В. Старажытныя дзяржавы на тэрыторыі Беларусі. Мн., 1999.
Асвятляецца гісторыя першых княстваў на землях Беларусі ў старажытны перыяд.
121. Юхо Я. А. Гістарыяграфія гісторыі дзяржавы і права феадальнай Беларусі. Мн., 1999.
Абагульняльны агляд палітычнай і прававой гісторыі Беларусі часоў ВКЛ.

122. Юхо Я. А. Кароткі нарыс гісторыі дзяржавы і права Беларусі. Мн., 1992.
Абагульняльны агляд развіцця дзяржаўнасці і заканадаўства ў часы ВКЛ.
123. Юхо Я. А. Крыніцы беларуска-літоўскага права. Мн., 1991.
Разглядаюцца асноўныя заканадаўчыя акты, прывілеі, развіццё права ў ВКЛ.
124. Якимович Ю. А. Зодчество Белоруссии XVI – середины XVII в.: Справочное пособие. Мн., 1991.
Адзін з лепшых сістэматызаваных і канкрэтных дапаможнікаў па гісторыі архітэктуры і дойлідства на землях Беларусі ў часы ВКЛ. На падставе дакументальных крыніц аўтар рэканструюе ўнікальныя збудаванні, ансамблі і комплексы XVI – сярэдзіны XVII стст.
125. Яскевіч А. А. Абранне вечнасці. Мн., 1999.
Манаграфія прысвечана ўнікальным духоўным здабыткам беларускай старажытнасці, «залатому веку» беларускай філалогіі.
126. Яскевіч А. А. Падзвіжнікі і іх святыні: Духоўная культура старажытнай Беларусі. Мн., 2001.
Выданне знаёміць з айчыннымі цудадзейнымі іконамі Прасвятой Троіцы, Збаўцы Хрыста, Божай Маці, анёльскіх чыноў і сабораў святых.
127. Яскевіч А. А. Старабеларускія граматыкі: Да праблемы агульнафілалагічнай цэласнасці. Мн., 1996.
Даследуюцца беларускія і украінскія выданні граматык і буквароў канца XVI – першай паловы XVII ст., «залаты век» старабеларускага пісьменства.

Калектыўныя працы, зборнікі артыкулаў

128. Археалогія Беларусі: Т. 4. Помнікі XIV–XVIII стст. / Рэд. М. С. Сташкевіч і інш. Мн., 2001.
Асвятляюцца пераважна матэрыяльная культура, вытворчасць, паселішчы.
129. Барока ў беларускай культуры і мастацтве. Мн., 1998.
Першая ў гістарыяграфіі Беларусі «зборная» манаграфія, прысвечаная аналізу стылю барока ў архітэктуры, жывапісе, графіцы канца XVI–XVIII стст. Прынцыпова важныя артыкулы В. Ф. Шматава, Б. А. Лазукі, А. М. Кулагіна.
130. Беларусістыка. Беларусь: Гістарычны лёс народа і культуры. Мн., 1995.
У шэрагу артыкулаў значная ўвага надаецца асвятленню беларускай культурнай спадчыны, у т. л. традыцыйнай культуры як феномена еўрапейскай цывілізацыі.
131. Беларускі горад у часе і прасторы: 500 гадоў Полацкай магдэбургіі: Зборнік навуковых прац. Наваполацк, 2001.
Асвятляецца гісторыя гарадскога самакіравання ў Полацку, яго культурнага, сацыяльна-палітычнага, гаспадарчага развіцця ў часы ВКЛ і іншыя гістарычныя перыяды.
132. Беларусь: У 8 т. Т. 1. Прамысловыя і рамесныя заняткі / Рэд. В. К. Бандарчык і інш. Мн., 1995.
Разглядаюцца здабыўныя промыслы і рамёствы і іх роля ў штодзённым жыцці і побыце беларусаў.

133. Беларусы: У 8 т. Т. 2. Дойлідства / А. І. Лакотка. Мн., 1997.
Разглядаецца жыццёвае асяроддзе, культывае і традыцыйнае дойлідства беларусаў ад старажытнасці да сучаснасці.
134. Беларусы: У 8 т. Т. 3. Гісторыя этналагічнага вывучэння / Рэд. В. К. Бандарчык і інш. Мн., 1999.
Выкладаецца гісторыя вывучэння этнічных працэсаў, побыту і культуры беларусаў з канца XVIII ст. да нашых дзён.
135. Беларусы: У 8 т. Т. 4. Вытокі і этнічнае развіццё / Рэд. В. К. Бандарчык і інш. Мн., 2001.
Асвятляюцца этнасацыяльныя, этнакультурныя і этнадэмаграфічныя працэсы ў Беларусі ў часы ВКЛ і пазнейшыя перыяды. Аналізуюцца праблемы паходжання і этнічнага развіцця беларусаў, разглядаюцца сацыяльна-эканамічныя працэсы ў XIV–XIX стст.
136. Беларусы: У 8 т. Т. 6. Грамадскія традыцыі. Мн., 2002.
Даследуюцца гістарычныя формы грамадскага жыцця і традыцый беларусаў, у тым ліку дзейнасць сялянскай грамады, цэхаў, брацтваў і інш.
137. Беларусь на мяжы тысячагоддзяў / Рэд. А. П. Вайтовіч і інш. Мн., 2000.
У даступнай форме асвятляюцца асноўныя этапы гісторыі краіны, у т. л. гістарычны лёс Беларусі ў складзе ВКЛ.
138. Белорусский сборник: Статьи и материалы по истории и культуре Белоруссии. Вып. 1. СПб., 1998.
Прадстаўлены асобныя аспекты духоўнай і грамадска-палітычнай гісторыі Беларусі ў часы ВКЛ і іншыя гістарычныя эпохі. Па гісторыі беларускай культуры часоў ВКЛ артыкулы А. С. Мыльнікава, Б. В. Сапунова, А. І. Аляксеева, В. С. Беланенка, А. С. Катлярчука.
139. Белорусский сборник: Статьи и материалы по истории и культуре Белоруссии. Вып. 2. СПб., 2002.
Зборнік па гісторыі беларускай культуры часоў ВКЛ змяшчае артыкулы А. Мірановіча, І. В. Фёдаравай, В. Г. Пуцко, І. Гвэздзік і інш.
140. Брэсцкая царкоўная унія 1596 г.: гісторыя і культура: Тэматычны зборнік навуковых прац / Навук. рэд. С. А. Яцкевіч. Брэст, 1996.
Зборнік артыкулаў, які ўяўляе сабой першую спробу беларускіх даследчыкаў разглядаць гісторыю Берасцейскай уніі ў кантэксце гісторыі культуры.
141. Вяртанне. Дакументы і архіўныя матэрыялы па праблемах пошуку і вяртання нацыянальных каштоўнасцей, якія знаходзяцца за межамі Рэспублікі Беларусь. Мн., 1992.
142. Вяртанне–2. Зборнік артыкулаў і дакументаў. Мн., 1994.
Цікавыя артыкулы М. Яніцкай аб музеі Полацкай калегіі езуітаў, лёсе каштоўнасцей Нясвіжскага замка, дакументы аб помніках беларускай культуры ў архівах Літвы, Польшчы, Расіі і г. д.
143. Вяртанне–3. Зборнік артыкулаў і дакументаў. Мн., 1996.
Змешчаны матэрыялы міжнароднага круглага стала «Лёсы беларускіх матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей у час другой сусветнай вайны і пасля яе». Прысве-

- чаны Санкт-Пецярбургскім архіўным матэрыялам пра археалагічныя знаходкі і царквы Беларусі.
144. Гербоўнік беларускай шляхты / Склад. Т. Капіца, А. Леўчык, С. Рыбчонак, У. Свяжынскі і інш. Мн., 2002.
Першы выпуск запланаванага серыйнага выдання па матэрыялах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.
145. Гістарычны шлях беларускай нацыі і дзяржавы / М. Біч, Р. Гарэцкі, У. Конан і інш. Мн., 2001.
Значная ўвага надаецца гісторыі дзяржаўнасці Беларусі ў часы ВКЛ.
146. Гісторыя Беларусі / Пад рэд. А. Г. Каханоўскага і інш. Мн., 1996.
Вучэбны дапаможнік. Аналіз сацыяльна-эканамічнага, палітычнага і культурнага развіцця кожнай эпохі.
147. Гісторыя Беларусі: У 2 ч. Ч. 1. Са старажытных часоў да канца XVIII ст. Курс лекцый / Склад. І. П. Крэнь, І. І. Коўкель, С. В. Марозава і інш. Мн., 2000.
Даволі падрабязна і ў цэлым узважана асвятляецца гісторыя Беларусі ў часы ВКЛ і Рэчы Паспалітай.
148. Гісторыя Беларусі: У 2 ч. Ч. 1. Ад старажытных часоў — па люты 1917 г. / Пад агульн. рэд. Я. К. Новіка, Г. С. Марцуля. Мн., 1998.
Асвятляецца гісторыя беларускіх зямель у першабытнаабшчынны перыяд, у складзе ВКЛ і Рэчы Паспалітай, фарміраванне беларускай народнасці і нацыі, параўноўваюцца розныя дыскусійныя канцэпцыі.
149. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 1. Старажытная Беларусь: Ад першапачатковага засялення да сярэдзіны XIII ст. / Пад агульн. рэд. М. П. Касцюка. Мн., 2000.
Асвятляецца гісторыя старажытнага насельніцтва тэрыторыі Беларусі, фарміраванне і дзейнасць першых дзяржаўных утварэнняў.
150. Гісторыя Беларусі ад старажытных часоў да канца XVIII ст.: Вучэб. дапам. для 10-га кл. агульнаадукац. школы / Пад рэд. М. С. Сташкевіча. Мн., 2003.
Асвятляюцца асноўныя сферы палітычнага, гаспадарчага, культурнага, этнічнага і царкоўна-канфесійнага жыцця беларусаў ад старажытнасці да падзелаў Рэчы Паспалітай.
151. Гісторыя выдавецкай дзейнасці ў Польшчы і Беларусі ў XVI–XX стагоддзях: Зб. навук. артык. Мн., 2003.
Асвятляюцца гісторыя прыватных, царкоўных і дзяржаўных кніжных збораў, дзейнасць бібліятэк і асветнікаў, культурныя сувязі.
152. Гісторыя сялянства Беларусі са старажытных часоў да 1996 г.: У 3 т. Т. 1. Гісторыя сялянства Беларусі ад старажытнасці да 1861 г. / Рэд. В. І. Мясешка. Мн., 1997.
Першая комплексная праца па гісторыі сялянскай гаспадаркі Беларусі з VI да канца XVIII ст., сацыяльнага становішча, жыццёвага ладу, духоўнай культуры.
153. Грицкевич В. П., Каун С. Б., Ходин С. Н. Теория и история источниковедения: Пособие для студентов гуманитарных факультетов. Мн., 2000.

- Характарызуюцца асноўныя віды гістарычных крыніц, прынцыпы і этапы даследчай працы, спецыфіка крыніцазнаўчай крытыкі.
154. Гуд П. А., Гуд Н. І. Беларускі кірмаш. Мн., 1996.
Разгледжана функцыянаванне кірмашоў на тэрыторыі Беларусі.
155. Даследчык гісторыі трох народаў: М. В. Доўнар-Запольскі: Зб. навук. артыкулаў і дакументаў. Гомель; Рэчыца, 2000.
Асвятляецца ўнёсак Доўнар-Запольскага ў навуковае даследаванне гісторыі Беларусі ў часы ВКЛ, Рэчы Паспалітай, у расійскую і беларускую гістарыяграфію.
156. Думін С. У., Канапацкі І. Б. Беларускія татары. Мінулае і сучаснасць. Мн., 1993.
Навукова-папулярнае асвятленне асноўных этапаў гісторыі татарскага насельніцтва Беларусі, у т. л. у часы ВКЛ.
157. Жумарь С. В., Карев Д. В., Шумейко М. Ф. Очерки истории архивного дела в Беларуси (XV в. – 1991 г.). Мн., 1999.
Першая скразная навуковая праца па гісторыі архіўнай справы ў Беларусі. Другі раздзел прысвечаны дзяржаўным, царкоўным і прыватнаўладальніцкім архівам ВКЛ.
158. З гісторыі уніяцтва ў Беларусі (да 400-годдзя Брэсцкай уніі) / Пад рэд. М. В. Біча, П. А. Лойкі. Мн., 1996.
Асвятляюцца прычыны і эвалюцыя уніяцтва ў часы Рэчы Паспалітай, яго роля ў палітычнай, канфесійнай і культурнай гісторыі Беларусі. Разгледжаны малавядомыя праблемы гісторыі уніяцкай царквы ад узнікнення ідэі глабальнага саюза хрысціянства да яе рэалізацыі ў Беларусі ў рэгіянальным варыянце і скасавання уніі.
159. З глыбі вякоў. Наш край: Гістарычна-культуралагічны зборнік. Вып. 1. Мн., 1996.
160. З глыбі вякоў. Наш край: Гістарычна-культуралагічны зборнік. Вып. 2. Мн., 1997.
161. Зайцева О. Е., Синчук И. И. Находки монет 16–20 вв. в Дисне и Друе (к истории товарно-денежных отношений города и округа). Мн., 2001.
Рэканструкцыя таварна-грашовых адносін Дзісны і Друі на падставе знаходак манет.
162. Заяц Ю. А. Заславль в эпоху феодализма. Мн., 1995.
Сацыяльна-эканамічнае становішча горада пры феадалізме.
163. Іканапіс Заходняга Палесся XVI–XIX стст. Мн., 2002.
Першая ў гістарыяграфіі беларускага мастацтва праца, прысвечаная іканапісу Заходняга Палесся.
164. История Беларуси. Учебное пособие для вузов, колледжей, лицеев, гимназий и школ. Мн., 1997.
Сістэматычнае выкладанне гісторыі Беларусі ў якасці дапаможніка для студэнтаў і вучняў.
165. Казлоў Л. Р., Цітоў А. К. Беларусь на сямі рубяжах (XI – пачатак XX ст.). Мн., 1998.
Асвятляюцца змены межаў і дзяржаўнай тэрыторыі Беларусі ў розныя гістарычныя перыяды. Выданне ілюстравана картамі і схемамі.

166. Канапацкі І. Б., Смоліч А. І. Гісторыя і культура беларускіх татар. Мн., 2000.
Навукова-папулярная абагульняльная праца па побыце, канфесійнай гісторыі, занятках, гаспадарцы, ваенна-палітычнай дзейнасці татарскага насельніцтва Беларусі ў розныя гістарычныя перыяды.
167. Краіна Беларусь / Тэкст У. Арлова, мал. З. Герасімовіча. Martin, Slovakia, 2000.
Багата ілюстраванае выданне па гісторыі Беларусі розных гістарычных перыядаў.
168. Крыжовы шлях: Дапаможнік для вывучаючых гісторыю Беларусі. Мн., 1993.
Артыкулы П. Лойкі, А. Рагалёва, А. Філатавай прысвечаны асвятленню сучасных гістарыяграфічных канцэпцый гісторыі Беларусі, некаторым праблемам даследавання гісторыі ВКЛ і Рэчы Паспалітай.
169. Лыч Л., Навіцкі У. Гісторыя культуры Беларусі. Мн., 1996. 2 выд. Мн., 1997.
Даследуецца гісторыя духоўнай культуры Беларусі ў часы ВКЛ і іншыя перыяды. Асаблівая ўвага надаецца палітычным, этнамоўным і канфесійным працэсам.
170. Люты А. М., Касовіч В. Ф. Гістарыяграфія і крыніцы сацыяльна-эканамічнага развіцця Беларусі ў другой палове XVIII – першай палове XIX ст. Мн., 1996.
Разгляд гістарыяграфіі сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі (у асноўным да сярэдзіны 1980-х гг.).
171. Мялешка В., Лойка П. І ўзняўся люд просты. Мн., 1992.
Аповяд пра прычыны і ход паўстання ў Крычаўскім старостве пад кіраўніцтвам Васіля Вашчылы.
172. Нарысы гісторыі Беларусі: У 2 ч. Ч. 1. / Гал. рэд. М. П. Касцюк. Мн., 1994.
Адно з першых навуковых даследаванняў па шматвяковай гісторыі Беларусі і беларускага этнасу як суб'ектаў разнастайных гістарычных працэсаў. Першая спроба асвятлення эканамічных, палітычных, сацыяльных, канфесійных і інш. праблем гісторыі Беларусі з нацыянальных пазіцый беларускага народа.
173. Очерки истории науки и культуры Беларуси: IX – начало XX в. / Ред. П. Т. Петриков и др. Мн., 1996.
У кнізе ўпершыню абагульнены даследаванні асноўных тэндэнцый і этапаў у развіцці гуманітарных навук, а таксама матэматыкі, механікі, фізікі, астраноміі, хіміі і медыцыны, біялогіі, сельскагаспадарчых навук, металургіі, транспарту, ваеннай тэхнікі на Беларусі.
174. Памяць: Мінск: У 4 кнігах / Рэд. Г. К. Кісялёў і інш. Кн. 1. Мн., 2001.
Некалькі цэнтральных раздзелаў кнігі прысвечаны гісторыі Беларусі і Мінска ў складзе ВКЛ і Рэчы Паспалітай.
175. Памяць: Навагрудскі раён / Рэд. Э. Н. Гнеўка і інш. Мн., 1996.
Вялікі гістарычны нарыс гісторыі Беларусі ў перыяд ВКЛ.
176. Плотнікаў Б. А., Антанюк Л. А. Беларуская мова: Лінгвістычны кампендыум. Мн., 2003.

- Разглядаецца месца беларускай мовы сярод іншых славянскіх моў, гісторыя яе развіцця ад XIV ст. да нашага часу.
177. Помнікі мастацкай культуры Беларусі эпохі Адраджэння. Мн., 1994. Кніга прысвечана скарынаўскаму юбілею, складаецца з матэрыялаў, якія характарызуюць рэнесансавую культуру Беларусі.
178. Русецкий А. В., Русецкий Ю. А. Художественная культура Витебска с древности до 1917 г. Историко-художественный очерк. Мн., 2001. Прасочваюцца працэсы станаўлення і функцыянавання ўсіх відаў мастацтва, на роднай творчасці ў розныя гістарычныя перыяды.
179. Сільчанка М. У., Басюк І. А. Беларуская дзяржаўнасць. Гродна, 1997. Адна з першых скразных абагульняльных прац па гісторыі станаўлення і развіцця беларускай дзяржаўнасці са старажытных часоў да сучаснасці.
180. Скарыніч: Літаратурна-навуковы гадавік. Вып. 1. Мн., 1991. У зборніку разглядаюцца праблемы вывучэння творчай спадчыны Ф. Скарыны.
181. Славутыя імёны Бацькаўшчыны / Рэд. У. А. Гілеп і інш. Вып. 1. Мн., 2000. Апісанне жыццёвага шляху і творчасці дзяржаўных, грамадскіх, культурных дзеячоў Беларусі, у значнай ступені на падставе новых крыніц і літаратуры.
182. Страчаная спадчына / Уклад. Т. В. Габрусь, А. Кулагін, Ю. Чантурыя. Мн., 1998. Унікальнае выданне, прысвечанае помнікам беларускай архітэктуры, якія не дайшлі да нашых часоў.
183. Сямейна-абрадавая паэзія. Народны тэатр. Мн., 2001. У кнізе даследуецца народны тэатр, яго вытокі і развіццё, батлейка, народная драма.
184. Хадыка А. Ю., Хадыка Ю. В. Непаўторныя рысы: 3 гісторыі беларускага партрэта. Мн., 1992. Кніга знаёміць з сармацкім партрэтам, які атрымаў распаўсюджанне ў XVI–XVII стст. у Рэчы Паспалітай.
185. Хроніка Убарцкага Палесся / Аўт.-уклад. А. І. Атнагулаў. Мн., 2001. Збор гістарычных, эканамічных, літаратурных і іншых звестак пра Лельчыцкі раён Гомельскай вобласці ад старажытнасці да нашых дзён.
186. Чигринов П. Г. История Беларуси. Мн., 2001. Дапаможнік для абітурыентаў.
187. Эканамічная гісторыя Беларусі: Курс лекцый / Пад агул. рэд. В. І. Галубовіча. Мн., 1993. Асвятляецца гаспадарчае развіццё Беларусі ў складзе ВКЛ і ў іншыя гістарычныя перыяды.
188. Эканамічная гісторыя Беларусі: Курс лекцый / В. І. Галубовіч, Р. І. Ермашкевіч, Г. П. Бушчык і інш. / Пад агул. рэд. В. І. Галубовіча. Мн., 1996. Паказана гаспадарчае жыццё беларусаў са старажытнасці да нашых дзён.
189. Экономическая история Беларуси: Учебное пособие / В. И. Голубович, Г. И. Ермашкевич, Г. П. Бущик и др. / Под ред. В. И. Голубовича. Мн., 2001. Паказана гаспадарчае жыццё беларусаў са старажытнасці да нашых дзён.

190. Юхо Я., Емяльянчык У. «Нарадзіўся я ліцьвінам...»: Т. Касцюшка. Мн., 1994.

Навукова-папулярная праца, прысвечаная паўстанню Т. Касцюшкі 1794 г.

Матэрыялы канферэнцый, кангрэсаў, круглых сталоў

191. Беларусіка=Albaruthenica. Кн. 1. Мн., 1993.

Матэрыялы Міжнароднага кангрэсу беларусістаў па гісторыі духоўнай культуры і юбілейнай сесіі АН Беларусі, прысвечанай 500-годдзю з дня нараджэння Ф. Скарыны.

192. Беларусіка=Albaruthenica: Фарміраванне і развіццё нацыянальнай самасвядомасці беларусаў: Матэрыялы міжнар. навук. канф. (Маладзечна, 18–20 жніўня 1992 г.). Кн. 2. Мн., 1992.

Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі, якая адбылася ў Маладзечне 19–20 жніўня 1992 г. Змяшчае даклады Г. Каханоўскага аб беларускім мецэнацтве ў XVI–XVIII стст., Т. Глушаковай аб мастацкай культуры Беларусі XVII ст. як фактары, які стымуляваў нацыянальную свядомасць беларусаў, і г. д.

193. Беларусь у Вялікім Княстве Літоўскім: Стэнаграма пасяджэнняў міжнароднага круглага стала, якія адбыліся ў Мінску 6–7 красавіка 1992 г. Мн., 1992.

Выступленні асноўных беларускіх, некаторых польскіх і англійскіх даследчыкаў гісторыі ВКЛ па дыскусійных пытаннях дзяржаўнасці Беларусі XIII–XVIII стст.

194. Брэсцкай царкоўнай уніі — 400: Матэрыялы міжнар. навук. канф. / Рэд. А. А. Акінчыц. Брэст, 1997.

Матэрыялы канферэнцыі, на якой упершыню пасля дзесяцігоддзяў замоўчвання і дыскрэдытацыі гісторыі уніяцтва прагучалі новыя падыходы ў яго трактоўцы. Разгледжаны не толькі гістарыяграфічна «збітыя» ідэалагічныя і палітычныя аспекты уніі, але і новыя нюансы яе гісторыі: светапоглядныя, філасофскія, тэалагічныя, маральныя, асветніцкія, этнічныя і інш.

195. Брэсцкая царкоўная унія і уніяцкая царква ў гісторыі народаў Вялікага княства Літоўскага і Беларусі // Наш Радавод: Матэрыялы міжнар. навук. канф. «Гістарычная памяць народаў Вялікага княства Літоўскага і Беларусі. XIII–XX ст.» (Гродна, 3–5 ліпеня 1996 г.) / Пад рэд. Д. У. Карава. Кн. 7. Гродна, 1996. С. 334–418.

Утрымлівае найноўшыя распрацоўкі беларускіх вучоных у даследаванні гісторыі Берасцейскай уніі, якая разглядаецца ў гістарычным, культуралагічным, нацыянальным, літаратурным, гістарыяграфічным і інш. аспектах.

196. Вяртанне–4. Рэстытуцыя культурных каштоўнасцей: праблема вяртання і сумеснага выкарыстання (юрыдычныя, навуковыя і маральныя аспекты). Мн., 1997.

Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі, якая адбылася ў Мінску пад эгідай UNESCO 19–20 чэрвеня 1997 г.

197. Гістарычная навука і гістарычная адукацыя ў Рэспубліцы Беларусь: Стан і перспектывы развіцця: Матэрыялы II Усебел. канф. гісторыкаў (Мінск, 10–11 красавіка 1997 г.). Мн., 1999.

Разгледжаны асноўныя метадалагічныя, метадычныя і гістарыяграфічныя праблемы даследавання гісторыі Беларусі ў розныя гістарычныя перыяды. Падводзяцца агульныя вынікі даследавання айчыннай гісторыі, шэраг артыкулаў прысвечаны духоўнай, этнічнай, сацыяльна-палітычнай гісторыі ВКЛ у кантэксце агульнагістарычных еўрапейскіх працэсаў.

198. Гістарычны альманах: Матэрыялы навук.-тэарэт. канф. «Праблемы айчыннай гістарыяграфіі» (Гародня, 19–21 студзеня 2001 г.). Т. 4. Гародня, 2001.
У шэрагу артыкулаў разглядаюцца сучасныя праблемы вывучэння гісторыі ВКЛ.
199. Гістарычны альманах: Матэрыялы II навук. канф. Беларускага гістарычнага таварыства: Праблемы перыядызацыі гісторыі Беларусі (Магілёў, 23–25 лістапада 2001 г.). Т. 7. Гародня, 2002.
Закранаюцца праблемы перыядызацыі гісторыі Беларусі ў часы ВКЛ і Рэчы Паспалітай.
200. Гістарычныя крыніцы: Праблемы класіфікацыі, вывучэння і выкладання: Мінск, 23–24 красавіка 1998 г.: Матэрыялы да Міжнар. навук.-практ. канф., прысвечанай 120-годдзю з дня нараджэння У. І. Пічэты. Мн., 1998.
Асобныя артыкулы прысвечаны метадалагічным і метадычным праблемам гісторыі ВКЛ, крыніцам па гісторыі Берасцейскай уніі, класіфікацыі дакументаў канцылярскага справаводства ВКЛ.
201. Гістарыяграфія гісторыі Беларусі: стан і перспектывы развіцця: Матэрыялы навук. канф., прысвечанай 70-годдзю Інстытута гісторыі НАН Беларусі (Мінск, 6–7 кастрычніка 1999 г.). Мн., 2000.
У кнізе акрамя іншых матэрыялаў прадстаўлены выступленні ў другой секцыі: гістарыяграфія гісторыі Беларусі сярэдзіны XIII–XVIII стст.
202. Замежная архіўная беларусіка: Матэрыялы міжнар. навук. канф. (Мінск, 25–26 красавіка 1996 г.). Мн., 1998.
Прыводзяцца звесткі аб крыніцах па гісторыі ВКЛ, якія захоўваюцца ў Літве, Польшчы, Швецыі, Расіі, Украіне, Францыі і інш. краінах.
203. Матэрыялы науч.-богасловскай конф., посвященной памяти преподобномученика Афанасия, игумена Брестского, и 400-летию Брестских церковных соборов (Брест, 16–19 сентября 1996 г.). Мн., 1997.
Зборнік артыкулаў пра жыццё і дзейнасць барацьбіта супраць Берасцейскай уніі Афанасія Філіповіча і па гісторыі заключэння і ўвядзення гэтай уніі, у тым ліку правядзення альтэрнатыўнага сабора ў Брэсце.
204. Матэрыялы міжнар. навук. канф. «Яўрэйская культура Беларусі і яе ўзаемадзеянне з беларускай і іншымі культурамі» // Беларусіка. Т. 4. Мн. 1995.
Першы зборнік навуковых прац у Беларусі, прысвечаных гісторыі, дзейнасці і сувязям яўрэйскага насельніцтва з іншымі народамі ВКЛ і Расіі.
205. Матэрыялы навук.-тэарэт. канф. «Праблемы айчыннай гістарыяграфіі» (Гародня, 19–21 студзеня 2001 г.) // Гістарычны альманах. 2001. Т. 4.

- Матэрыялы канферэнцыі Беларускага гістарычнага таварыства па праблемах гістарыяграфіі.
206. Міжнародныя доўнараўскія чытанні. Вып. 3. Рэчыца, 2001.
Серыйнае выданне з разнастайнымі матэрыяламі па гісторыі ВКЛ, гістарыяграфіі Беларусі, творчасці М. В. Доўнар-Запольскага.
207. Мінулая і сучасная гісторыя Магілёва: Зб. навук. прац удзельнікаў Другой Міжнар. навук. канф. Магілёў, 2001.
Шэраг артыкулаў прысвечаны грамадскай, сацыяльнай і культурна-канфесійнай гісторыі Магілёва ў часы ВКЛ і Рэчы Паспалітай.
208. Наш радавод: Матэрыялы I і II межрэспублік. науч. канф. по историческому краеведению Белоруссии и генеалогии (Радунь, 18 ноября 1988 г., Гродно, 28 ноября 1990 г.). Гродно, 1990.
Артыкулы па генеалогіі і гісторыі Дз. Карава, А. Нарбута, Р. Крамі, В. Станішэўскага, А. Госцева, А. Грыцкевіча і інш.
209. Наш радавод: Матэрыялы міжнар. навук. канф. «Царква і культура народаў Вялікага Княства Літоўскага і Беларусі XIII – пач. XX стст.»: У 2 ч. Гродна, 1993.
Апублікавана праца Дз. Карава «Беларуская гістарыяграфія канца XVIII – пачатку XX ст.», а таксама артыкулы Э. Банёніса, А. Нарбута, А. Мальдзіса, М. Банькоўскай і інш.
210. Наш радавод: Матэрыялы міжнар. навук. канф. «Царква і культура народаў ВКЛ і Беларусі XIII – пач. XX ст.» Кн. 4. Ч. 2. Гродна, 1992.
Шэраг гістарычных і гістарыяграфічных артыкулаў па гісторыі царквы і канфесійных адносін у ВКЛ, Рэчы Паспалітай, Расіі.
211. Наш радавод: Беларусы і палякі: дыялог народаў і культур. X–XX стст.: Матэрыялы міжнар. круглага стала. Кн. 8. Гродна; Беласток, 1999 (2000).
Найноўшыя распрацоўкі беларускіх і польскіх вучоных у галіне даследавання гісторыі ўзаемаадносін паміж беларусамі і палякамі.
212. Полацк: Карані нашага радавода: Полацкая зямля як сацыякультурная прастора ўзнікнення і развіцця беларускага этнасу і нацыянальнай дзяржаўнасці: Матэрыялы міжнар. навук. канф. (5–6 верасня 1995 г.). Полацк, 1996.
Асвятляецца роля Полаччыны ў кантэксце дзяржаўна-палітычных, сацыяльных, гаспадарчых, этна-канфесійных працэсаў.
213. Татары-мусульмане на землях Беларусі, Літвы і Польшчы. Да 600-годдзя татарскага асідніцтва на землях Беларуска-Літоўскай Дзяржавы, распачатага пры Вітаўце Вялікім (Менск, 26–27 сакавіка 1993 г.). Ч. 1–2. Мн., 1993–1994.
Асвятляюцца розныя аспекты этнічнага, сацыяльнага, культурнага, гаспадарчага, канфесійнага жыцця татарскага насельніцтва ў часы ВКЛ, Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі.
214. Тэзісы міжнар. навук. канф. «Архівазнаўства, крыніцазнаўства, гістарыяграфія Беларусі: Стан і перспектывы» (1–2 снежня 1993 г.). Ч. 1–2. Мн., 1993.

Разглядаюцца матэрыялы па гісторыі ВКЛ у розных архівах, па гістарыяграфіі, асобныя віды і комплексы крыніц па гісторыі царквы, культуры, генеалогіі, населеных пунктаў і інш.

215. Улашчык М. М. і праблемы беларускай гістарыяграфіі, крыніцазнаўства і археаграфіі (да 90-х угодкаў вучонага): Матэрыялы навук. канф. (Мінск, 14–15 лютага 1996 г.). Мн., 1997.

У шэрагу артыкулаў закранаюцца праблемы сучаснай гістарыяграфіі ВКЛ і гісторыі Беларусі XIII–XVIII стст.

216. 480 год беларускага кнігадрукавання: Матэрыялы Трэціх Скарынаўскіх чытаньняў // Беларусіка=Albaruthenica 9. Мн., 1998.

Новыя матэрыялы аб дзейнасці Ф. Скарыны і развіцці кнігадрукавання ў ВКЛ.

217. Kultura artystyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce Baroku. Warszawa, 1995.

Артыкулы В. Гаршкавоз і А. Ярашэвіча, Т. Габрусь і Г. Галенчанкі, В. Калніна, В. Марозава.

218. L'Architetto Gian Maria Bernardoni sj tra l'Italia e le terre dell' Europa centro-orientale a cura di Sante Graciotti e Jerzy Kiwalczyk. Roma, 1999.

У складзе выдання змешчаны артыкулы беларускіх даследчыкаў Т. Габрусь па гісторыі архітэктуры Беларусі XVI ст. і Г. Галенчанкі па апісанні Альбома і яго рэпрадукцыя.

Энцыклапедычныя і бібліяграфічныя выданні

219. Археалогія і нумізматыка Беларусі: Энцыклапедыя. Мн., 1993.

Змяшчае 2,5 тыс. энцыклапедычных артыкулаў пра археалагічныя помнікі і помнікі матэрыяльнай культуры, архітэктуры і нумізматыкі Беларусі.

220. Архітэктура Беларусі: Энцыклапедычны даведнік. Мн., 1993.

Змешчаны больш за 1200 артыкулаў аб найбольш вядомых помніках архітэктуры Беларусі XII–XX стст.

221. Вялікае княства Літоўскае: Гістарыяграфія / П. А. Лойка // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 2. Мн., 1994. С. 422.

Характарызуюцца асноўныя навуковыя даследаванні гісторыкаў розных краін XIX–XX стст. па гісторыі ВКЛ.

222. Вялікае княства Літоўскае: Крыніцы / Г. Я. Галенчанка // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 2. Мн., 1994. С. 412–422.

Адзін з першых комплексных аглядаў дакументальных і наратыўных крыніц па гісторыі ВКЛ XIII–XVIII стст.

223. Вялікае княства Літоўскае: Сельская гаспадарка і становішча сялян / Голубеў В. Ф. // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 2. Мн., 1994. С. 404–406.

Паказана развіццё сельскай гаспадаркі Беларусі ў складзе ВКЛ.

224. Галенчанка Г. Я. Францыск Скарына: Спадчына і пераемнікі: Анатаваны бібліяграфічны паказальнік. Мн., 2002.

Упершыню комплексна апісаны старадрукі і рукапісы, якія ўзніклі на аснове выданняў Ф. Скарыны або адлюстравалі іх уздзеянне.

225. Живописная Россия. Литовское и белорусское Полесье. Мн., 1993.
Рэпрынтнае перавыданне з 1882 г. Большасць нарысаў напісаны вядомым беларускім этнографам і гісторыкам А. Кіркорам.
226. Кулагін А. М. Каталіцкія храмы на Беларусі: Энцыклапедычны даведнік. Мн., 2001.
Энцыклапедычны даведнік утрымлівае інфармацыю аб вядомых архітэктурных помніках: касцёлах, кляштарх, якія ўвайшлі ў скарбніцу сусветнай архітэктуры, а таксама пра малавядомыя помнікі і тыя, якія не дайшлі да нас па розных прычынах.
227. Кулагін А. М. Праваслаўныя храмы на Беларусі: Энцыклапедычны даведнік. Мн., 2001.
Энцыклапедычны даведнік прысвечаны архітэктуры цэркваў, манастыроў і капліц са старажытнасці да нашага часу.
228. Мысліцелі і асветнікі Беларусі X–XIX стст.: Энцыклапедычны даведнік. Мн., 1995.
Першае выданне, прысвечанае жыццёваму шляху і творчасці выдатных дзеячоў Беларусі часоў ВКЛ і іншых перыядаў. Змешчаны жыццяпісы выдатных мысляроў Беларусі з X па канец XIX стст.
229. Новая літаратура па гісторыі і гістарычных навукх Беларусі: Бібліягр. паказальнік 1992 г., 1-я палова / Склад. Г. І. Антонава, А. Ю. Барысава, З. Л. Елісавецкая і інш. Мн., 1994.
Асобныя раздзелы прысвечаны перыяду знаходжання Беларусі ў складзе ВКЛ (1230-я–1569 гг., канец XVI – канец XVIII стст.). Палітычны лад, знешняя палітыка, культура, міжэтнічныя адносіны, канфесіі, персаналіі.
230. Новая літаратура па гісторыі і гістарычных навукх Беларусі: Бібліягр. паказальнік 1992 г., 2-я палова / Склад. Г. І. Антонава, А. Ю. Барысава, З. Л. Елісавецкая і інш. Мн., 1996.
Асобныя раздзелы прысвечаны перыяду знаходжання Беларусі ў складзе ВКЛ з XIII ст. да канца XVIII ст. Няблага прадстаўлены персаналіі.
231. Рэлігія і царква на Беларусі: Энцыклапедычны даведнік / Рэдкал.: Г. П. Пашкоў і інш. Мн., 2001.
У даведніку змешчана больш за 1000 артыкулаў па гісторыі ўзнікнення і развіцця рэлігійных вераванняў у Беларусі, дзейнасці арганізацый і аб'яднанняў вернікаў розных канфесій ці асобных рэлігійных плыняў. Прыводзяцца звесткі пра жыццё і дзейнасць беларускіх святых, царкоўных дзеячаў, пра манастыры і манаскія ордэны, духоўныя навучальныя ўстановы, цудатворныя абразы Беларусі.
232. Францыск Скарына: Жыццё і дзейнасць: Паказальнік літ. за 1530–1988 гг., 1989–1993 гг. / Склад. В. Грышкевіч, Л. Юрэвіч. Мн., 1995.
Новая бібліяграфія Скарыніяны.
233. Храналогія гісторыі Беларусі / Склад. В. В. Гетаў, М. М. Калінскі. 3 выд. Мн., 1992.
Энцыклапедычны храналагічны даведнік.
234. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Мн., 1993–2003.
Асноўнае даведачнае выданне па ўсіх галоўных сферах жыцця і дзейнасці беларусаў і іншых народаў і этнічных груп Беларусі ад старажытнасці да сучаснасці.

Правыданны кніг

235. Беднов В. А. Православная церковь в Польше и Литве по “Volumina Legum”. Екатеринбург, 1908.
Правыданне аднаго з першых даследаванняў заканадаўства ВКЛ і Рэчы Паспалітай па гісторыі праваслаўнай царквы Беларусі і Украіны. Кніга палемічнай антыкатоліцкай арыентацыі.
236. Ігнатоўскі У. М. Кароткі нарыс гісторыі Беларусі. 5 выд. Мн., 1992.
Перадрук абагульняльнай працы вядомага беларускага гісторыка і грамадскага дзеяча.
237. Коялович М. О. История воссоединения западнорусских униатов старых времен (до 1800 года). Мн., 1999.
Правыданне кнігі вядомага гісторыка кансерватыўнага напрамку, заснавальніка ідэалогіі «западно-руссизма». Прысвечана перыпетыям царкоўна-рэлігійнага жыцця і міжканфесійных адносін на Украіне і ў Беларусі ў 60–90-я гг. XVIII ст.
238. Ластоўскі В. Ю. Кароткая гісторыя Беларусі. Мн., 1992.
Правыданне аднаго з першых папулярных падручнікаў пачатку XX ст. па гісторыі Беларусі.
239. Мартос А. Беларусь в исторической государственной и церковной жизни. Мн., 1991.
Правыданне кнігі эмігранта з Беларусі, віцебскага і полацкага епіскапа Афанасія, упершыню выдадзенай у Буэнас-Айрэсе (Аргенціна) у 1966 г. Утрымлівае нарысы гісторыі дзяржаўна-палітычнага і царкоўнага жыцця Беларусі ад хрышчэння да сярэдзіны XX ст.
240. Пануцэвіч В. Сьвяты Язафат, архіепіскап полацкі. Полацак, 2000.
Правыданне найбольш грунтоўнай і адзінай агіяграфічнай працы беларускага даследчыка, дзе падрабязна апісаны жыццё, дзейнасць, кананізацыя І. Кунцэвіча, лёс яго мошчаў. У дадатку змешчаны шэраг гістарычных дакументаў.
241. Флеров И. И. О православных церковных братствах, противоборствовавших унии в Юго-Западной России в XVI, XVII и XVIII столетиях. СПб., 1857. Репринтное издание. Мн., 1996.
Правыданне працы дарэвалюцыйнага даследчыка пра антыуніяцкую барацьбу праваслаўных украінскіх і беларускіх брацтваў.
242. Цьвікевіч А. «Западноруссизм»: Нарысы з гісторыі грамадскай мыслі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в. Мн., 1993.
Асвятляецца ўплыў палітычных і ідэалагічных фактараў на расійскую гістарыяграфію гісторыі Беларусі ў складзе ВКЛ і ў іншыя гістарычныя перыяды.
243. Шчакаціхін М. Нарысы з гісторыі беларускага мастацтва. Мн., 1993.
Правыданне працы выдатнага беларускага вучонага М. Шчакаціхіна з 1928 г. Разглядаецца замкавае і ваеннае будаўніцтва Заходняй Беларусі XIII–XVI стст.

Аўтарэфераты кандыдацкіх і доктарскіх дысертацый

244. Бобышев В. И. Международные отношения в Восточной Европе в 30–80-е гг. XVI в.: Автореф. дисс. ...канд. ист. наук. Мн., 2001.
Аўтарэферат падае ў скарачанай форме асноўныя палажэнні і высновы кандыдацкай дысертацыі В. Бобышава.
245. Богданович А. Б. Формирование этнического самосознания белорусов (IX – первая половина XVII в.): Автореф. дисс. ...канд. ист. наук. Мн., 1999.
Комплекснае даследаванне фарміравання і развіцця этнічнай свядомасці і менталітэту беларускага народа ў феадальную эпоху.
246. Бохан Ю. М. Мясцічкі вярхоўяў Віліі і нёманскай Беразіны ў XV–XVIII стст. (па археалагічных і пісьмовых крыніцах): Аўтарэф. дыс. ...канд. гіст. навук. Мн., 1994.
Даследаванне мясцічкаў вярхоўяў Віліі і нёманскай Беразіны ў XV–XVIII стст. як паселішчаў і гаспадарчых цэнтраў.
247. Варонін В. А. Сацыяльна-эканамічнае і палітычнае развіццё Полацкага ваяводства ў першай палове XVI ст.: Аўтарэф. дыс. ...канд. гіст. навук. Мн., 2000.
Праца па рэгіянальнай гісторыі Беларусі і ВКЛ асвятляе гаспадарчае і сацыяльнае развіццё Полаччыны ва ўзаемадзеянні з палітычнымі фактарамі, асаблівасцямі палітычнага ладу.
248. Габрусь Т. В. Мураваная сакральная архітэктура беларускага барока (генезіс і эвалюцыя): Аўтарэф. дыс. ...докт. мастацтвазнаўства. Мн., 2002.
Даследуюцца вытокі, зараджэнне, заканамернасці развіцця і асаблівасці стылю «віленскага барока» ў беларускай сакральнай архітэктуры, прааналізаваны тыповыя помнікі гэтага стылю і іх асаблівасці.
249. Глушакова Т. И. Религиозная живопись Беларуси позднего средневековья как объект социально-философского анализа (XVI–XVII вв.): Автореф. дисс. ...канд. филос. наук. Мн., 1993.
Прасочаны пошукі беларускім іканапісам кампазіцыйных, стылёвых, дэкарацыйных кампрамісаў у спалучэнні ўсходне- і заходнехрысціянскіх традыцый, аналізуецца ступень адпаведнасці уніяцкага жывапісу менталітэту беларускага народа.
250. Канановіч У. І. Дыпламатыя Вялікага княства Літоўскага ў 1480 – першай чвэрці XVI ст. (Адносіны з Вялікім княствам Маскоўскім і Крымскім ханствам): Аўтарэф. дыс. ...канд. гіст. навук. Мн., 1995.
Даследуюцца дыпламатычная служба ВКЛ, формы і метады яе дзеянняў, уплыў палітычных і іншых фактараў на вынікі дыпламатычных адносін з Маскоўскай дзяржавай і Крымам.
251. Кітурка І. Ф. Сацыяльна-эканамічныя крызісы і палітыка гаспадарчага аднаўлення і развіцця ў дзяржаўных уладаннях Беларусі (другая палова XVII–XVIII ст.): Аўтарэф. дыс. ...канд. гіст. навук. Мн., 2002.
Аналіз дзяржаўнай палітыкі адносна эканамічнага становішча краіны ў XVII–XVIII стст.

252. Ластовский Г. А. Политическое развитие Смоленской земли в конце XIII–XV веках / Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. Мн., 1998.
Асвятляюцца палітычна-адміністрацыйны лад, працэс інтэграцыі Смаленскай зямлі ў палітычную структуру ВКЛ.
253. Левко О. Н. Формирование и развитие территориально-административных центров северо-восточной Беларуси в IX–XVIII вв.: Автореф. дисс. ... докт. ист. наук. Мн., 2000.
Характарызуецца працэс фарміравання і развіцця адміністрацыйных цэнтраў эпохі сярэднявечча розных сацыяльна значных узроўняў.
254. Марозава С. В. Уніяцкая царква ў этнакультурным развіцці Беларусі (1596–1839 гады): Аўтарэф. дыс. ... докт. гіст. навук. Мн., 2002.
Прапанавана канцэптуальнае асэнсаванне «берасцейскага працэсу» 1596–1839 гг. на аснове цывілізацыйнага падыходу і з улікам дасягненняў сучаснай гістарыяграфіі Берасцейскай уніі.
255. Скеп'ян А. А. Шляхецкае мецэнацтва ў Вялікім княстве Літоўскім у XVI – першай палове XVII ст.: Аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук. Мн., 2000.
Асвятляюцца формы, носьбіты, уздзеянне мецэнацтва на культурнае развіццё Беларусі і ВКЛ, нацыянальную культуру.
- 255а. Сліж Н. Шляхецкая сям'я ў Вялікім княстве Літоўскім у XVI–XVII стст.: уздзеянне саслоўнага падзелу грамадства на яе фарміраванне і развіццё: Аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук. Мн., 2002.
256. Соркіна І. В. Роля мястэчак у сацыяльна-эканамічным развіцці Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст.: Аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук. Мн., 1998.
Разгляд месца мястэчак у структуры сацыяльна-эканамічнага жыцця.
257. Стрэнкоўскі С. П. Гарадское самакіраванне ў велікакняжацкіх уладаннях заходняй часткі Вялікага княства Літоўскага: Аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук. Мн., 1999.
Асвятленне асаблівасцяў самакіравання насельніцтва ў гарадах захаду ВКЛ.
258. Чаквін І. У. Этнічная гісторыя беларусаў эпохі феадалізму (XIV – першая палова XVII ст.): Аўтарэф. дыс. ... докт. гіст. навук. Мн., 1995.
Комплексна даследавана сацыяльная, дэмаграфічная, этнічная і канфесійная структура беларускага этнасу ў працэсе яго эвалюцыі.
259. Шаланда А. І. Шляхецкая геральдыка Беларусі ў другой палове XVI–XVIII ст.: Аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук. Мн., 2000.
Першае цэласнае даследаванне па гісторыі геральдыкі прывілеяванага свецкага стану ВКЛ на землях Беларусі.
260. Янушкевіч А. М. Першая Інфлянцкая вайна (1558–1570 гг.) і яе ўплыў на развіццё сацыяльна-палітычных працэсаў у Вялікім Княстве Літоўскім: Аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук. Мн., 2002.
Скарочаны выклад асноўных палажэнняў і высноў кандыдацкай дысертацыі, прысвечанай удзелу ВКЛ у Інфлянцкай вайне 1558–1570 гг. і яе ўплыву на ўнутрыпалітычнае развіццё краіны.

Артыкулы

261. Анішчанка Я. К. Інкарпарацыя Беларусі ў Расейскую імперыю за Кацярынаю II // Спадчына. 1996. № 3. С. 34–70.
У артыкуле праведзены аналіз падзелаў Рэчы Паспалітай і іх значэння для лёсу беларускіх зямель.
262. Анішчанка Я. Мяжа Вялікага Княства Літоўскага ў справах памежных камісій // Беларускі гістарычны агляд. 1998. Т. 5. Сш. 2 (9). С. 419–433.
На падставе новых крыніц асвятляецца дзейнасць двухбаковых польска-расійскіх камісій для ўдакладнення дзяржаўных межаў пасля Паўночнай вайны.
263. Арэпук Л. Самакіраванне ў гарадах Беларусі XV–XVI стст. // Весці АН (гуманітарная серыя). 2001. № 2. С. 28–32.
Аналізуюцца формы самакіравання, прычыны і вынікі ўвядзення магдэбургскага права.
264. Баравы Р. Атрыманьне магдэбургскага права Берасьцем і палітычная барацьба ў Вялікім Княстве Літоўскім на мяжы XIV–XV ст. // Беларускі гістарычны агляд. 1994. Т. 1. Сш. 1. С. 38–53.
У артыкуле асвятляецца ўздзеянне палітычных фактараў на развіццё сацыяльна-эканамічных працэсаў у ВКЛ.
265. Бектинеев Ш. И. Историография обращения пражского гроша в Великом княжестве литовском (по белорусским материалам) // Гістарыяграфія гісторыі Беларусі: стан і перспектывы развіцця: Матэрыялы навук. канф., прысвечанай 70-годдзю Інстытута гісторыі НАН Беларусі (Мінск, 6–7 кастрычніка 1999 г.). Мн., 2000. С. 74–77.
Аналізуецца літаратура па апісанні знаходак пражскага гроша на тэрыторыі ВКЛ.
266. Белы А. Полацк у нямецкіх «лятучых лістках» XVI ст. // Спадчына. 1997. № 6. С. 213–219.
У артыкуле робіцца аналіз правобразаў перыядычных выданняў нямецкага паходжання, пераважна тых, што датычацца Інфлянцкай вайны 1558–1582 гг.
267. Біч М. В. Дзяржаўнасць Беларусі: Станаўленне, страта, барацьба за аднаўленне. IX ст. – 1918 год // Беларусістыка: Рэферат. зб.: Беларусь на шляхах незалежнасці. Вып. 1. Мн., 1993. С. 20–31.
Аўтарская канцэпцыя фарміравання дзяржаўнасці Беларусі на розных гістарычных этапах.
268. Блінец А. Бітва пад Клецкам // Беларускі гістарычны часопіс. 2000. № 4. С. 28–31.
У артыкуле даецца новая версія наконт месца Клецкай бітвы 1506 г.
269. Бобьшаў В. І. Міжнароднае становішча Вялікага Княства Літоўскага і палітыка дзяржавы ў часы *interregnum* (1572–1576) // Зборнік навуковых артыкулаў студэнтаў ВДУ Рэспублікі Беларусь. Ч. 1. Мн., 1995. С. 7–10.
У артыкуле праведзены аналіз знешнепалітычнага становішча ВКЛ падчас першых бескаралеўяў.
270. Бобьшаў В. І. Некаторыя аспекты арганізацыі дыпламатычных перамоў паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Маскоўскай дзяржавай

- у другой палове XVI ст. // Беларусь і свет: Альманах. Т. 1. Мн., 1999. С. 46–53.
 Артыкул прысвечаны аналізу арганізацыі і ходу дыпламатычных перамоў паміж ВКЛ і Маскоўскай дзяржавай падчас Інфлянцкай вайны.
271. Бобышев В. И. Из истории тайной дипломатии Великого Княжества Литовского и Московского государства накануне и во время Ливонской войны (1558–1583 гг.) // Беларусь і свет: Альманах. Т. 2. Мн., 2000. С. 22–33.
 У артыкуле разглядаюцца праблемы неафіцыйных перамоў паміж ВКЛ і Маскоўскай дзяржавай у перыяд Інфлянцкай вайны.
272. Бобышев В. И. К вопросу изучения международных отношений в Восточной Европе XVI в. в белорусской историографии // Внешняя политика Беларуси в исторической ретроспективе: Материалы междунар. науч. конф. Мн., 2002. С. 12–19.
 На фоне польскай і расійскай гістарыяграфіі аналізуецца развіццё беларускіх даследаванняў па гісторыі міжнародных адносін ва Усходняй Еўропе XVI ст.
273. Бобышев В. И. Международное положение и внешняя политика Великого Княжества Литовского накануне и в начале Ливонской войны // Старонкі гісторыі і культуры Беларусі. Мн., 1997. С. 44–56.
 У артыкуле робіцца характарыстыка міжнароднага становішча і знешняй палітыкі ВКЛ напярэдадні і падчас Інфлянцкай вайны.
274. Бобышев В. И. Планы Стефана Батория в отношении Московского государства и реальность // Матэрыялы 51-й студэнцкай навук. канф. БДУ. Мн., 1991. С. 55–56.
 У тэзіснай форме характарызуецца рэальнасць намераў С. Баторыя па падпарадкаванні Маскоўскай дзяржавы.
275. Бобышев В. И., Яновский О. А. Международные отношения в Центральной и Восточной Европе XVI в. в интерпретации польской историографии // Белорусский журнал международного права и международных отношений. 1999. N 2. С. 40–43.
 У сумеснай працы двух даследчыкаў даецца аналіз дасягненняў польскай гістарычнай навукі ў вывучэнні міжнародных адносін у Цэнтральнай і Усходняй Еўропе XVI ст.
276. Бохан Ю. М. Аб месцы мястэчка ў структуры гарадскіх пасяленняў XV–XVIII стст. (па матэрыялах мястэчкаў вярхоўяў Віліі і нёманскай Беразіны) // Гістарычна-археалагічны зборнік памяці Міхася Ткачова: У 2 ч. Ч. 1. Мн., 1993. С. 18–31.
 На аснове археалагічных і пісьмовых матэрыялаў даецца апісанне месца мястэчкаў у агульнай структуры гарадскіх паселішчаў.
277. Бохан Ю. М. Роля земляробства і рамяства ў занятках жыхароў мястэчак вярхоўяў Віліі і нёманскай Беразіны ў XVI–XVIII стст. // Гістарычная навук і гістарычная адукацыя ў Рэспубліцы Беларусь (новыя канцэпцыі і падыходы). Тэзісы дакладаў і паведамленняў. Ч. 1. Мн., 1993.
 Аналіз месца земляробчых і рамесніцкіх заняткаў насельніцтва мястэчак вярхоўяў Віліі і нёманскай Беразіны ў XV–XVIII стст.

278. Бохан Ю. М. Структура войска Вялікага княства Літоўскага ў другой палове XIV–XV ст. // *Castrum, urbis et bellum*: Зб. навук. прац. Баранавічы, 2002. С. 79–89.
Артыкул прысвечаны прынцыпам камплектацыі войска ВКЛ, аналізу яго ўнутранай структуры, асаблівасцям узбраення.
279. Бохан Ю. М., Заяц Ю. А. Асаблівасці матэрыяльнай культуры мястэчак // *Археалогія Беларусі. У 4 т. Т. 4. Помнікі XIV–XVIII стст.* Мн., 2001. С. 62–65.
Аналіз матэрыяльнай культуры мястэчак Беларусі XIV–XVIII стст.
280. Бушчык Г. П. Прычыны, механізм і вынікі аграрнай рэформы сярэдняга XV – першай паловы XVII ст. на Беларусі // *3 гісторыі эканамічных рэформаў на Беларусі: Метад. зборнік / І. П. Прымачук, Н. І. Палятаева, Ю. Л. Грузіцкі, Г. П. Бушчык і інш. Вып. 2.* Мн., 1997. С. 3–14.
На аснове прац папярэднікаў аналізуецца арганізацыя, правядзенне і наступствы аграрных пераўтварэнняў (валочнай памеры) XVI – першай паловы XVII стст. у Беларусі.
281. Варонін В. Два лісты пра бітву пад Клецкам у 1506 г. // *Беларускі гістарычны агляд.* 1995. Т. 2. Сш. 2. С. 279–290.
Перавыданне двух лістоў, дзе апісваецца Клецкая бітва 1506 г.
282. Варонін В. А. Мяшчанскае землеўладанне ў Полацкім ваяводстве ў першай палове XVI ст. // *Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі: Матэрыялы III міжнар. навук. канф.* Полацк, 1998. С. 58–63.
У артыкуле разглядаюцца прыклады землеўладання жыхароў гарадоў у Полацкім ваяводстве.
283. Варонін В. Палітычны лад Полацкага ваяводства ў першай палове XVI ст. // *Беларускі гістарычны агляд.* 1998. Т. 5. Сш. 1 (8). С. 27–66.
Асвятляюцца асаблівасці мясцовай сістэмы кіравання пасля ўтварэння Полацкага ваяводства.
284. Варонін В. А. Полацкая зямля ў знешнім і ўнутраным гандлі Вялікага княства Літоўскага першай паловы XVI ст. // *Гістарычная навука і гістарычная адукацыя ў Рэспубліцы Беларусь.* Мн., 1999. С. 52–54.
Разгледжаны асноўныя накірункі знешняга гандлю, экспартных паступленняў, зроблены аналіз прадукцыі, якая прадавалася на ўнутраным і знешнім рынках.
285. Варонін В. Полацкія путныя слугі ва ўрадавай палітыцы Вялікага княства Літоўскага (XV – сяр. XVI ст.) // *Беларускі гістарычны агляд.* 2000. Т. 7. Сш. 2 (13). С. 305–326.
Характарызуюцца сацыяльны статус і службовыя павіннасці путных слуг у важным памежным горадзе ВКЛ — Полацку.
286. Варонін В. А. Унутраны гандаль у Полацкім ваяводстве першай паловы XVI ст. // *Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 3.* 1999. N 1. С. 15–17.
Прааналізавана арганізацыя ўнутранага гандлю ў Полацкім ваяводстве, пералічана прадукцыя, што выходзіла на рынак.

287. Васюк Г. В., Карев Д. В. Православная церковь в ВКЛ и Польше в XIV–XVIII вв. // Наш радавод. Кн. 3. Ч. 2. Гродна, 1991. С. 203–210.
Характарызуюцца асноўныя этапы і асаблівасці эвалюцыі праваслаўнай царквы ВКЛ і Рэчы Паспалітай у кантэксце грамадска-палітычных, этна-канфесійных і культурных фактараў.
288. Васюк Г., Караў Д. Правячыя колы Рэчы Паспалітай і праваслаўнае насельніцтва дзяржавы ў другой палове XVI–XVIII ст. (навукова-папулярныя нарысы) // Наш радавод. Кн. 8: Беларусы і палякі: дыялог народаў і культур. X–XX ст. Гродна; Беласток, 1999 (2000). С. 192–233.
Нарыс канфесійнай палітыкі ўрада Рэчы Паспалітай адносна праваслаўнай царквы.
289. Габрусь Т. В. Стылістычныя аспекты архітэктуры віленскага барока // Барока ў беларускай культуры і мастацтве / Пад рэд. В. Ф. Шматава. Мн., 1998. С. 141–166.
На прыкладзе культавых пабудоў ВКЛ раскрыты мастацкія асаблівасці стыля «віленскага барока».
290. Гагуа Р. Вялікая вайна Вялікага Княства Літоўскага і Каралеўства Польскага з Тэўтонскім ордэнам у 1409–1411 гг. // Гістарычны альманах. Т. 8. Гародня, 2003. С. 145–166.
Навукова-папулярнае асвятленне палітычных і ваенных канфліктаў ВКЛ і Польшчы з Тэўтонскім ордэнам, Грунвальдскай бітвы.
291. Галенчанка Г. Я. Канец застарэлага міфа: новы дакумент пра Скарыну // Полацк: карані нашага радавода. Полацкая зямля як сацыякультурная прастора ўзнікнення і развіцця беларускага этнасу і нацыянальнай дзяржаўнасці: Матэрыялы міжнар. навук. канф. (5–6 верасня 1995 г.). Полацк, 1996. С. 72–77.
Ставіцца кропка ў дыскусіі аб імені Ф. Скарыны. Прыводзіцца арыгінальны акт рэгістрацыі прывілею ў магістрацкіх кнігах Познані, дзе адбываўся працэс Ф. Скарыны з крэдыторамі яго нябожчыка брата. У акце ён названы “...egregii Francisci Scorina de Poloczko”.
292. Галенчанка Г. Я. Царква, канфесія і нацыянальная свядомасць беларусаў у XV–XVI стст. // Наш радавод: Матэрыялы міжнар. навук. канф. «Царква і культура народаў Вялікага княства Літоўскага і Беларусі XIII – пачатку XX стст.». Кн. 4. Ч. 1. Гродна, 1992. С. 45–48.
Артыкул прысвечаны пытанню аб уплыве канфесійнага фактару на этнічную ідэнтыфікацыю і свядомасць беларусаў.
293. Галубовіч В. Матэрыялы па гісторыі скарбу ВКЛ у кнігах запісаў за перыяд праўлення Уладзіслава IV Вазы // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. Białystok, 2002. N 17. S. 73-87.
Аналізуюцца матэрыялы канцылярыі ВКЛ па рэарганізацыі і функцыянаванні скарбу ВКЛ.
294. Гардзееў М. Ю. «Под час небеспеченства од Москвы...» (актавая кніга полацкага магістрату за 1656–1657 гг. як крыніца па вывучэнні

- вайны 1654–1667 гг.) // Беларускі гістарычны агляд. 1999. Т. 6. Сш. 1–2 (10–11). С. 202–221.
Публікацыя дакументаў з полацкіх магістрацкіх кніг, якія датычаць вайны 1654–1667 гг.
295. Гарошка Л. Пад знакам «рускае і польскае веры» // Спадчына. 1999. N 5–6; 2000. N 1. С. 142–149.
Перавыданне невядомай раней беларускаму чытачу працы эмігранта, у якой раскрыты драматызм становішча уніяцкай царквы, якая апынулася ў канцы XVI–XX ст. у польска-расійскіх абшугах.
296. Голубев В. Ф. Община в системе социально-экономических отношений белорусской феодальной деревни // Сельское хозяйство и крестьянство Беларуси: Материалы науч. конф. (Гомель, 27–29 октября 1989 г.). Мн., 1991. С. 40–51.
Паказана роля грамады ў сацыяльным і эканамічным жыцці беларускай вёскі X–XVIII стст.
297. Голубеў В. Ф. Абшчына (грамада) у Беларусі XIV–XVIII стст. Стан навуковай распрацоўкі праблемы // Гістарыяграфія гісторыі Беларусі: стан і перспектывы развіцця: Матэрыялы навук. канф., прысвечанай 70-годдзю Інстытута гісторыі НАН Беларусі (Мінск, 6–7 кастрычніка 1999 г.). Мн., 2000. С. 80–83.
Прааналізавана гістарыяграфія па вывучэнні грамады ў Беларусі феадальнай эпохі.
298. Голубеў В. Ф. Вялікая аграрная рэформа XVI ст. // Спадчына. 1993. N 4. С. 63–78.
Характарызуецца значэнне валочнай памеры, яе ўплыў на эканоміку краіны і гаспадарчае становішча насельніцтва. Даюцца вытрымкі з Уставы на валокі ад 1 красавіка 1557 г.
299. Голубеў В.Ф. Звесткі з сацыяльна-эканамічнага жыцця г. Магілёва канца XVI ст. паводле актавых кніг гарадскога магістрата // Старонкі гісторыі Магілёва: Зборнік навуковых прац удзельнікаў навук. канф. «Гісторыя Магілёва: мінулае і сучаснасць». Магілёў, 1998. С. 37–41.
На аснове кніг магістрата г. Магілёва аналізуецца штодзённае жыццё гараджан.
300. Голубеў В. Ф. Крыніцы па гаспадарчай гісторыі Беларусі эпохі феадалізму (XVI–XVIII ст.): пошукі, класіфікацыя, аналіз // Гістарычныя крыніцы: праблемы класіфікацыі, вывучэння і выкладання: Матэрыялы да міжнар. навук.-практ. канф., прысвечанай 120-годдзю з дня нараджэння У. І. Пічэты (Мінск, 23–24 красавіка 1998 г.). Мн., 1998. С. 129.
Аналізуецца крыніцы па эканамічнай гісторыі Беларусі эпохі феадалізму.
301. Голубеў В. Ф. Сацыяльна-тэрытарыяльныя супольнасці ў Беларусі 14–18 ст.: стан навуковай распрацаванасці праблемы // Гістарычны альманах. Т. 4. Гародня, 2001. С. 139–143.
Разглядаецца гістарыяграфія па гісторыі сельскай грамады ў Беларусі.
302. Голубеў В. Ф. Сялянская абшчына ў Беларусі XVI–XVIII ст. як грамадска-тэрытарыяльная супольнасць // Гістарычная навука ў Бел-

дзяржуніверсітэце на рубяжы стагоддзяў: Матэрыялы Рэспублік. навук.-практ. канф., прысвечанай 65-годдзю заснавання гістарычнага факультэта Белдзяржуніверсітэта (Мінск, 26 лістапада 1999 г.). Мн., 2000.

Паказана роля сельскай абшчыны ў сацыяльнай арганізацыі сялянства.

303. Голубеў В. Ф. Сялянская абшчына ў заходнебеларускай вёсцы // Этнасацыяльныя і культурныя працэсы ў заходнім рэгіёне Беларусі: гісторыя і сучаснасць: Матэрыялы рэспублік. канф. Гродна, 1998. С. 292–294.

Паказана жыццё сялянскай абшчыны на захадзе Беларусі, адрозненне яе становішча ад абшчыны ва ўсходніх рэгіёнах Беларусі.

304. Голубеў В. Ф. Формы сацыяльна-тэрытарыяльнай самаарганізацыі сельскага насельніцтва беларускага Падняпроўя ў XVI–XVIII ст. // Проблемы истории и культуры Верхнего Поднепровья. Междунар. науч.-практ. конф. (25–26 октября 2001 г.). Тезисы докладов. Могилев, 2001. С. 32–34.

Разгледжаны асаблівасці функцыянавання абшчыны на тэрыторыі Падняпроўя пры феадалізме.

305. Голубеў В. Ф. Эвалюцыя абшчыны як грамадска-тэрытарыяльнай супольнасці на Магілёўшчыне ў XVI ст. // Гістарычная навука ў Белдзяржуніверсітэце на рубяжы стагоддзяў: Матэрыялы Рэспублік. навук.-практ. канф., прысвечанай 65-годдзю заснавання гістарычнага факультэта Белдзяржуніверсітэта (Мінск, 26 лістапада 1999 г.). Мн., 2000. С. 37–41.

306. Голубеў В. Ф. Эвалюцыя сацыяльнай арганізацыі насельніцтва Беларусі XIII–XX ст.: ад тэрытарыяльнай грамады да грамадзянскай супольнасці // Этносоциальные и конфессиональные процессы в трансформирующемся обществе: Материалы междунар. науч. конф. (Гродно, 15–16 ноября 2001 г.): В 2 ч. Ч. 2. Гродно, 2001. С. 151–155.

Спроба разгляду гістарычнай дынамікі стварэння падмуркаў грамадзянскай супольнасці ў Беларусі.

307. Голубеў В. Ф. Эканамічная гісторыя Беларусі: праблемы перыядызацыі // Гістарычны альманах. Т. 7. Гародня, 2002. С. 82–90.

Спроба аналізу сучаснай перыядызацыі эканамічнай гісторыі Беларусі.

308. Голубеў В. Ф. «Skarbiec dyplomatyw» Ігната Даніловіча як публікацыя крыніц па палітычнай і сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі (да Люблінскай уніі) // Беларускі археаграфічны штогоднік. Вып. 3. Мн., 2002. С. 37–43.

Разглядаецца першая ў гістарыяграфіі публікацыя крыніц па гісторыі Беларусі.

309. Голубеў В. Ф., Кітурка І. Ф. Антоній Тызенгаўз: беларускі рэфарматар XVIII стагоддзя // Філаматы: Бюлетэнь Народнага Універсітэта. Мн., 1999. N 3. С. 36–47.

Аналізуецца аграрная рэформа Антонія Тызенгаўза.

310. Грицкевич А. П. Внешняя политика Великого княжества Литовского в первой половине XVI в. (восточное направление) // Франциск Скорина и Вильнюс. Вильнюс, 1991. С. 33–41.
У артыкуле даецца характарыстыка знешняй палітыкі ВКЛ падчас кіравання Аляксандра Ягелончыка і Жыгімонта Старога.
311. Грузицкий Ю. Л. Развитие кредитных отношений в Великом княжестве Литовском в XIII–XVII веках // Банкаўскі веснік. 2000. № 28. С. 38–40.
Выкладзена гісторыя развіцця крэдытных адносін у ВКЛ.
312. Грузицкий Ю. Л. Регламентация кредитных отношений в Статутах Великого княжества Литовского // Банкаўскі веснік. 2001. № 4. С. 46–48.
Разглядаецца заканадаўчая база крэдытных адносін у ВКЛ.
313. Грыцкевіч А. Барацьба Вялікага княства Літоўскага і Рускага (Беларуска-Літоўскай дзяржавы) з Тэўтонскім ордэнам у канцы XIV – першай палове XV ст. // Адраджэнне: Гістарычны альманах. Мн., 1995. Вып. 1. С. 36–60.
Адно з першых навукова-папулярных выкладанняў ваенна-палітычных адносін ВКЛ з Ордэнам у часы вялікага літоўскага князя Вітаўта.
314. Грыцкевіч А. Бітва каля Улы // Беларускае гістарычнае часопіс. 1994. № 3. С. 91–92.
У артыкуле даецца кароткая характарыстыка бітвы на р. Ула 1564 г. паміж войскамі ВКЛ і Маскоўскай дзяржавы.
315. Грыцкевіч А. П. Бітва пад Оршай 8 верасня 1514 г. // Спадчына. 1992. № 2. С. 2–11.
Адна з першых публікацый, якая вярнула слаўную перамогу войска ВКЛ у кантэкст беларускай гісторыі і гістарыяграфіі.
316. Грыцкевіч А. П. Гарадское самакіраванне ў Менску паводле прывілею на Магдэбургскае права 1499 г. // Спадчына. 1999. № 3. С. 37–43.
Прааналізаваны стан гарадскога самакіравання ў Мінску паводле прывілею 1499 г.
317. Грыцкевіч А. Гісторыя геапалітыкі Беларусі // Спадчына. 1994. № 1. С. 85–93.
У артыкуле разглядаецца геапалітычнае становішча Беларусі ў гістарычным развіцці.
318. Грыцкевіч А. М. М. Улашчык і праблемы гістарыяграфіі ВКЛ (XIV – першай паловы XVI стст.) // М. М. Улашчык і праблемы беларускай гістарыяграфіі, крыніцазнаўства і археаграфіі. Мн., 1997. С. 34–38.
Характарызуюцца працы М. М. Улашчыка, у якіх закранаюцца праблемы гісторыі ВКЛ.
319. Грыцкевіч А. Накірункі знешняй палітыкі Вялікага Княства Літоўскага ў другой палове XIII – першай палове XV стст. // Внешняя полити-

- ка Беларусі в истарычнай ретраспектыве: Матэрыялы міжнароднага навуковага канф. Мн., 2002. С. 33–37.
- Кароткая характарыстыка асноўных накірункаў знешнепалітычнай дзейнасці ВКЛ у другой палове XIII – першай палове XV стст.
320. Грыцкевіч В. Сённяшнія клопаты беларускай гістарыяграфіі // Беларускі зборнік: Стат'і і матэрыялы па історыі і культуры Беларусі. СПб., 1998. С. 7–15.
- Аўтар выступае з крытыкай неаславісцкай ідэі ў сучаснай беларускай гістарыяграфіі.
321. Грыцкевіч А. Уніяцкія тэндэнцыі і уніяцкая царква на Беларусі ў XV–XVIII стагоддзях // Belarus, Lithuania, Poland, Ukraine: The Foundations of Historical and Cultural Traditions in East Central Europe: International Conference, Rome, 28 April – 5 May 1990 / Ed. J. Kiorzowski and other. Lublin-Rome. 1994. P. 242–252.
- Прасочана гісторыя ўзнікнення і рэалізацыі на беларускай глебе уніяцкай ідэі, асноўныя этапы гісторыі уніяцкай царквы.
322. Данскіх С. Войска, якое не мог разбіць Карл XII (Войска Вялікага княства Літоўскага ў Паўночнай вайне 1700–1721 гг.) // Беларуская мінуўшчына. 1995. № 4. С. 25–28.
- У папулярным артыкуле робіцца аналіз удзелу войска ВКЛ у Паўночнай вайне 1700–1721 гг.
323. Данскіх С. Гродна ў гады Паўночнай вайны (1700–1721 гг.) // Гарадзенскія запісы. Вып. 2. Гродна, 1996. С. 28–36.
- Характарыстыка становішча Гродна падчас ваенных дзеянняў паміж расійскім і шведскім войскамі, якія вяліся ў час Паўночнай вайны 1700–1721 гг.
324. Дзярновіч А. І. Адносіны Вялікага Княства Літоўскага з нямецкімі дзяржавамі ў канцы XV – першай палове XVI ст. // Беларуская мінуўшчына. 1994. № 2. С. 7–11.
- У кароткай форме апісваюцца ўзаемаадносіны ВКЛ са Святой Рымскай імперыяй германскай нацыі і ордэнскімі дзяржавамі.
325. Дзярновіч А. І. «Вялікая антыгелонская кааліцыя» канца XV–XVI ст. і праблема эмансіпацыі беларускай гістарыяграфіі // Наш радавод: Матэрыялы міжнароднага навуковага канф. «Гіст. памяць народаў Вялікага княства Літоўскага» (Гродна, 3–5 ліпеня 1996 г.). Кн. 7. Гродна, 1997. С. 173–179.
- На прыкладзе аналізу антыгелонскай кааліцыі на мяжы XV–XVI стст. даецца ацэнка стану даследаванняў знешняй палітыкі ВКЛ у Беларусі.
326. Дзярновіч А. І. Метрыка ВКЛ аб адносінах Вялікага княства Літоўскага і Святой Рымскай імперыі // Беларускі гістарычны часопіс. 1995. № 4. С. 90–99.
- Апісанне і аналіз дакументаў Метрыкі ВКЛ, якія датычаць узаемаадносін ВКЛ са Святой Рымскай імперыяй германскай нацыі.
327. Дзярновіч А. І. Працэдура падпісання міжнародных дамоваў у пачатку XVI ст. (на прыкладзе саюзнай дамовы 1501 г. паміж Вялікім княст-

- вам Літоўскім і Лівоніяй) // Беларусь і свет: Альманах. Т. 2. Мн., 2000. С. 34–44.
- На падставе ўсебаковага аналізу крыніц характарызуецца адна з дыпламатычных працэдур у Вялікім Княстве Літоўскім.
328. Дзярновіч А. І. Саюзны дагавор 1501 г. ВКЛ з Лівоніяй і дынастычны крызіс 1497–1499 гг. у Расіі // Весці НАН. Серыя гуманіт. навук. 2003. N 1. С. 62–66.
- У артыкуле даецца аналіз дамовы паміж ВКЛ і Лівоніяй (Інфлянтамі) 1501 г. і ўплыву дынастычнага крызісу ў Маскоўскай дзяржаве на яе заключэнне.
329. Доўнар А. Б. Сацыяльная структура грамадства на беларускіх землях Вялікага княства Літоўскага ў XIV – першай палове XVII ст. паводле дарэвалюцыйнай гістарыяграфіі // Гістарыяграфія гісторыі Беларусі: стан і перспектывы развіцця: Матэрыялы навук. канф., прысвечанай 70-годдзю Інстытута гісторыі НАН Беларусі (Мн., 6–7 кастрычніка 1999 г.). Мінск, 2000. С. 118–120.
- Аналіз дарэвалюцыйнай гістарыяграфіі па пытанні сацыяльнай структуры грамадства.
330. Доўнар А. Б. Сяляне-слугі ў дзяржаўнай лясной гаспадарцы Вялікага княства Літоўскага // Весці НАН (гуманітарная серыя). 1999. N 2. С. 59–66.
- Асвятляецца статус спецыфічнай службовай сацыяльнай групы ВКЛ.
331. Доўнар А. Б. Урокі знешняй палітыкі ВКЛ у 1492–1506 гг. // Знешняя палітыка Беларусі ў гістарычнай рэтрспектыве: Тэзісы выступленняў. Мн., 2002. С. 26.
- У тэзіснай форме выкладаецца значэнне знешнепалітычных падзей 1492–1506 гг. для далейшых лёсаў Беларусі.
332. Думин С. В. Другая Русь (Великое княжество Литовское и Русское) // История Отечества: люди, идеи, решения: Очерки истории России XIX – начала XX в. / Сост. С. В. Мироненко. М., 1991. С. 76–126.
- Новая канцэпцыя палітычнага ладу і месца беларускіх зямель у эвалюцыі дзяржаўнасці ВКЛ.
333. Жлутко А. Езуіты на Беларусі: пошукі праўды // 3 гісторыяй на «Вы». Вып. 2. Мн., 1994. С. 118–137.
- Разгледжана езуіцкая сістэма адукацыі і выхавання і яе значэнне для Беларусі.
334. Зачараваны Вялікім Княствам Літоўскім: Размова з праф. Ю. Бардахам // Беларускі гістарычны агляд. 1995. Т. 2. Сш. 1. С. 41–48.
- Размова рэдактара часопіса Г. Сагановіча з вядомым польскім даследчыкам права Рэчы Паспалітай Юліушам Бардахам, яго ацэнка палітычных і дэмакратычных аспектаў дзяржаўнасці ВКЛ.
335. Заяц Ю. История белорусских земель X – первой половины XIII в. в отображении летописей и хроник Великого княжества Литовского // М. М. Улашчык і праблемы беларускай гістарыяграфіі, крыніцазнаўства і археаграфіі. Мн., 1997. С. 212–226.

- Выкладаецца змест летапісаў па гісторыі беларускіх зямель у супастаўленні з іншымі пісьмовымі і археалагічнымі крыніцамі.
336. Іванова Л. «Пункты заспакаення грэчаскай веры» 1632–1635 гг. // З гісторыі уніяцтва ў Беларусі (да 400-годдзя Брэсцкай уніі) / Пад рэд. М. В. Біча і П. А. Лойкі. Мн., 1996. С. 71–77.
Даследаваны абставіны вырашэння каралеўскай уладай уніяцка-праваслаўнага канфлікта, які абвастрыўся пасля пасвячэння ў 1620 г. новай праваслаўнай іерархіі, аналізуецца змест і значэнне «Пунктаў заспакаення грэчаскай веры».
337. Іванова Л. Рэфармацыйны рух на Беларусі (другая палова XVI – першая палова XVII ст.) // Беларускі гістарычны часопіс. 1997. N 2. С. 54–72.
Разгледжаны асноўныя этапы, тэндэнцыі і напрамкі развіцця рэфармацыйнага руху ў ВКЛ і яго прадстаўнікі.
338. Калубовіч Я. Т. Магілёў у Паўночную вайну (паводле летапісу Магілёва) // Магілёўская даўніна. 1994. N 1. С. 61–69.
На падставе летапісных звестак апісваецца стан г. Магілёва і яго жыхароў падчас Паўночнай вайны 1700–1721 гг.
339. Канановіч У. І. Appelatio ў дыпламатычным фармуляры Вялікага Княства Літоўскага канца XIV – першай паловы XV ст. // Беларусь і свет: Альманах. Т. 1. Мн., 1999. С. 12–18.
На шырокай базе крыніц даецца характарыстыка «апеляцыі» ў дыпламатычнай працэдуры ў ВКЛ.
340. Канановіч У. І. Богуш Міхал Багавіцінавіч — вялікакняскі дыпламат Жыгімонта Старога // Штогоднік Інстытута гісторыі НАН Беларусі. Вып. 1. Мн., 1999. С. 31–39.
У артыкуле характарызуецца дзейнасць вядомага дыпламата, знаўцы маскоўскай палітыкі.
341. Канановіч У. І. Змаганне за спадчыну Рурывічаў (Палітычныя дачыненні Вялікага Княства Літоўскага і Маскоўскай дзяржавы ў XV–XVI стст.) // Беларуская мінуўшчына. 1997. N 5. С. 2–7.
У кароткай папулярнай форме даецца аналіз узаемадачынненняў паміж ВКЛ і Маскоўскай дзяржавай у XV–XVI стст.
342. Канановіч У. І. Інстытут паслоў у Вялікім Княстве Літоўскім у познім сярэднявеччы (1480–1526 гг.) // Внутраная і знешняя палітыка Беларусі в історической ретроспективе: Материалы междунар. науч. конф. Мн., 2002. С. 38–45.
Характарыстыка пасольскай службы ў ВКЛ у канцы XV – пачатку XVI стст.
343. Канановіч У. І. Інфармацыйна-выведная служба ў Вялікім Княстве Літоўскім у познім сярэднявеччы // *Castrum, urbis et bellum*. Баранавічы, 2002. С. 195–218.
Грунтоўны аналіз з выкарыстаннем шырокага комплексу крыніц службы разведкі ў ВКЛ у канцы XV–пачатку XVI стст.
344. Канановіч У. І. Ітынерарый крымскіх паслоў і ганцоў (1480–1506 гг.) // Ісламская культура татараў-мусульман Беларусі, Літвы і Польшчы і

- яе ўзаемадачыненне з беларускай і іншымі культурамі: Матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф. Вып. 2. Мн., 1996. С. 16–26.
Упершыню ў гістарыяграфіі падаецца пералік паслоў і ганцоў з Крыма ў ВКЛ у канцы XV – пачатку XVI стст.
345. Канановіч У. І. Крымскі фактар (Пра дыпламатычныя зносіны Вялікага Княства Літоўскага з Крымам у канцы XV – першай трэці XVI ст.) // Беларуская мінуўшчына. 1997. № 2. С. 13–17.
У артыкуле даследуецца палітыка ВКЛ у дачыненні да Крымскага ханства ў канцы XV – пачатку XVI стст.
346. Канановіч У. І. Крымскія напады на Беларусь // Гістарычна-археалагічны зборнік. Ч. 2. Мн., 1992. С. 135–155.
У артыкуле аналізуецца крымскія напады на тэрыторыю Беларусі, здзейшчаныя ў канцы XV – першай трэці XVI стст.
347. Канановіч У. І. «Скажы, хто твой сябар, і я скажу, хто ты», ці Як складваўся хаўрус Масковіі і Крымскага ханства // Беларуская мінуўшчына. 1993. № 5–6. С. 36–38.
У папулярнай форме выкладаюцца прычыны заключэння саюзу паміж Маскоўскай дзяржавай і Крымскім ханствам у канцы XV ст. і наступствы гэтай падзеі для ВКЛ.
348. Кандратовіч А. А. Вярхняе Падняпроўе ў сістэме гандлёвых адносін Усходняй Еўропы ў другой палове XVIII ст. // Проблемы истории и культуры Верхнего Поднепровья. Междунар. науч.-практ. конф. (25–26 октября 2001 г.): Тезисы докладов. Могилев, 2001. С. 39–40.
Апісваюцца асноўныя накірункі знешнегандлёвай дзейнасці Верхняга Падняпроўя і тавары, якія вывозіліся і ўвозіліся.
349. Карев Д. Иезуиты и культура народов Великого княжества Литовского (II пол. XVI–XVIII вв.) // Наш радавод. Кн. 8: Беларусы і палякі: дыялог народаў і культур. X–XX стст. Гродна; Беласток, 1999 (2000). С. 184–191.
Пастаноўка пытання пра неабходнасць перагляду ўнёску і ролі ордэна езуітаў у культурным развіцці народаў ВКЛ.
350. Кароткі У. Адзінства і дваініцтва ў сферы ідэй Брэсцкай царкоўнай уніі // Брэсцкай царкоўнай уніі — 400: Матэрыялы міжнар. навук. канф. / Брэсцкі дзярж. універсітэт. Брэст, 1997. С. 13–16.
Артыкул пра царкоўную унію як прычыну нацыянальнага, канфесійнага, сямейнага, культурнага раздваення, бо ідэя рэлігійнага адзінства ў рэальнасці прыводзіла да дваістасці, раздваення асобы, якое нярэдка нараджала рэнегацтва — дзяржаўнае, палітычнае, нацыянальнае.
351. Касцюк М. П. Гістарыяграфія гісторыі Беларусі на мяжы стагоддзяў // Гістарыяграфія гісторыі Беларусі: стан і перспектывы развіцця: Матэрыялы навук. канф., прысвечанай 70-годдзю Інстытута гісторыі НАН Беларусі (Мінск, 6–7 кастрычніка 1999 г.). Мн., 2000. С. 8–14.
Аналізуецца сучасны стан беларускай гістарыяграфіі па ўсіх перыядах.

352. Кітурка І. Ф. Гаспадарчае становішча дзяржаўных уладанняў у Беларусі паводле матэрыялаў люстрацыі 1765 г. // Весці НАН Беларусі. Сер. гуманіт. навук. 2001. № 3. С. 88–94.
Аналіз становішча дзяржаўных уладанняў па сведчаннях люстрацыі 1765 г.
353. Кітурка І. Ф. Да пытання аб сацыяльна-эканамічным развіцці Магілёва і Магілёўскай эканоміі ў 1764–1772 гг. (па матэрыялах Галоўнага архіва старажытных актаў у Варшаве) // Мінулая і сучасная гісторыя Магілёва: Зборнік навуковых прац. Магілёў, 2001. С. 106–111.
Архіўныя звесткі з сацыяльна-эканамічнага жыцця Магілёўшчыны другой паловы XVIII ст.
354. Кітурка І. Ф. Да пытання пра перыядызацыю эканамічнай гісторыі Беларусі другой паловы 17–18 ст. // Гістарычны альманах. Т. 7. Гародня, 2002. С. 91–99.
Спроба падзелу эканамічнай гісторыі Беларусі другой паловы XVII–XVIII стст. на асобныя перыяды.
355. Кітурка І. «За вольнасць і больш заплацяць...» Спрэчкі пра аграрныя рэформы ў ВКЛ у другой палове XVIII ст. // Спадчына. 2002. № 4. С. 65–71.
На аснове архіўных матэрыялаў разглядаюцца варыянты магчымага развіцця эканомікі дзяржаўных уладанняў у другой палове XVIII ст.
356. Кітурка І. Ф. Нескарыстаная альтэрнатыва развіцця Берасцейскай і Кобрынскай эканомій у другой палове 18 ст. // Гістарычны альманах. Т. 5. Гародня, 2001. С. 68–78.
Аб альтэрнатываўнай прапанове развіцця каралеўскіх сталовых эканомій у другой палове XVIII ст.
357. Кітурка І. Ф. Сацыяльна-эканамічнае развіццё Беларусі XVII–XVIII стст. у працах М. Доўнар-Запольскага // Даследчык гісторыі трох народаў: М. В. Доўнар-Запольскі: Зборнік навуковых артыкулаў і дакументаў. Гомель; Рэчыца, 2000. С. 224–230.
Аналіз пытанняў сацыяльна-эканамічнага жыцця Беларусі ў працах М. В. Доўнар-Запольскага.
358. Кітурка І. Ф. Эканамічныя рэформы Антонія Тызенгаўза ў вывучэнні і выкладанні эканамічнай гісторыі Беларусі XVIII ст. // Гістарычная навука ў Белдзяржуніверсітэце на рубяжы стагоддзяў: Матэрыялы Рэспублік. навук.-практ. канф., прысвечанай 65-годдзю заснавання гістарычнага факультэта Белдзяржуніверсітэта (Мінск, 26 лістапада 1999 г.). Мн., 2000. С. 55–57.
Аналіз гаспадарчых рэформаў А. Тызенгаўза.
359. Клімаў С. Базыльяне на землях Вялікага Княства Літоўскага ў другой палове XVIII ст. // Беларускі гістарычны агляд. 1996. Т. 3. Сш. 2. С. 183–198.
Артыкул прысвечаны гісторыі і дзейнасці адзінага ў XVIII ст. манаскага мужчынскага уніяцкага ордэну. На падставе дакументаў Літоўскай правінцыі базыльян аналізуецца месца паходжання, саслоўная, рэлігійная, этнічная прыналежнасць

- членаў базыльянскага ордэна, якія сфармавалі своеасаблівую «клерыкальную інтэлігенцыю».
360. Конан У. Я. Ручкі і станаўленне уніяцкай царквы // 3 гісторыі уніяцтва ў Беларусі (да 400-годдзя Брэсцкай уніі) / С. Марозава, Т. Казакова, Ю. Бохан і інш.; Пад рэд. М. В. Біча і П. А. Лойкі. Мн., 1996. С. 54–71. Даследавана дзейнасць мітрапаліта Іосіфа Ручкага па ўмацаванню пазіцыі і ўзвышэнні культурнага ўзроўню уніяцкай царквы.
361. Конан У. М. Хрысціянства ў гістарычным лёсе Беларусі // Беларуская думка XX ст.: Філасофія, рэлігія, культура: Анталогія. Варшава, 1998. С. 565–588.
Філасофскае асэнсаванне ролі хрысціянства ў гістарычным лёсе Беларусі.
362. Корнилова Л. А. Католические монашеские ордена в Великом княжестве Литовском в конце XIV – первой трети XV в. // Наш радавод. Кн. 4. Ч. 2. Гродно, 1992. С. 243–248.
Разгледжана з’яўленне пасля заключэння Крэўскай уніі, заснаванне сваіх рэзідэнцый і дзейнасць першых каталіцкіх манаскіх ордэнаў у ВКЛ.
363. Королева Е. Г., Мелешко В. И. Скотоводство в крестьянском хозяйстве Белоруссии во второй половине XVIII ст. // Сельское хозяйство и крестьянство Беларуси: Материалы науч. конф. (Гомель, 27–29 октября 1989 г.). Мн., 1991. С. 83–99.
Спроба прааналізаваць стан жывёлагадоўлі ў сялян Беларусі ў другой палове XVIII ст.
364. Круглы стол па праблемах беларускай гістарыяграфіі // ARCHE. 2003. N 2 (25). С. 34–48.
Дыскусія па праблемах сучаснай беларускай гістарыяграфіі.
365. Ластоўскі В. Унія // Ластоўскі В. Выбраныя творы / Уклад., прадм., камент. Я. Янушкевіча. Мн., 1997. С. 400–414.
Перавыданне артыкула прэм’ер-міністра Беларускай Народнай Рэспублікі, даследчыка Вацлава Ластоўскага, прысвечанага асэнсаванню ролі Берасцейскай царкоўнай уніі ў гістарычным лёсе Беларусі.
366. Лінднэр Р. Беларускія гісторыкі пад Сталіным: Калектыўна-біяграфічны нарыс нацыянальнай гістарыяграфіі (1870–1945) // Беларускі гістарычны агляд. 1998. Т. 5. Сш. 2. С. 365–394.
Асвятляецца дэфармацыя беларускай гістарыяграфіі ў сталінскі перыяд, характарызуюцца асобныя аспекты дзейнасці В. Ю. Ластоўскага, У. У. Пічэты, М. В. Доўнар-Запольскага.
367. Літвін В. Клецкая бітва // Беларуская мінуўшчына. 1995. N 2. С. 18–20.
Папулярны выклад ходу і значэння Клецкай бітвы 1506 г. паміж войскамі ВКЛ і Крымскага ханства.
368. Ліхач Т. Лацінская гімнаграфія ў літургічнай практыцы уніяцкай царквы // Музыкальная культура Беларусі: Пошукі і знаходкі: Матэрыялы VII навук. чытанняў памяці Л. С. Мухарынскай. Мн., 1998. С. 159–170.
Артыкул прысвечаны лацінскім запазычанням ва уніяцкай літургіі.

369. Лыч Л. Уніяцтва ў лёсе беларускага народа // Голас Радзімы. 1996. N 39–48.
Асэнсаванне праз прызму мовы і культуры, месца і ролі уніяцкай царквы ў гісторыі беларускага народа.
370. Люты А. М. Актуальныя пытанні гістарыяграфіі гісторыі Беларусі эпохі феадалізму // Гістарыяграфія гісторыі Беларусі: стан і перспектывы развіцця: Матэрыялы навук. канф., прысвечанай 70-годдзю Інстытута гісторыі НАН Беларусі (Мінск, 6–7 кастрычніка 1999 г.). Мн., 2000. С. 18–23.
Аналіз сучаснай беларускай гістарыяграфіі гісторыі Беларусі эпохі феадалізму.
371. Марзалюк І. Ідэалагічнае змаганне «Літвы» за роўны статус з Каронай (паводле беларуска-літоўскіх летапісаў XV–XVI стагоддзяў) // Край. Kraj. 2001. N 1–2. С. 42–48.
На падставе летапісных звестак характарызуецца палітычны і ідэалагічны кантэкст барацьбы пануючых колаў ВКЛ за захаванне дзяржаўнага суверэнітэту пасля Крэўскай уніі.
372. Марзалюк І. Прыбытак ці ўратаванне душы? Крэдыт і ліхварства ў Беларусі XVI–XVII стагоддзяў // Спадчына. 2002. N 4. С. 22–27.
Разглядаюцца прыклады крэдыта і ліхварства з жыцця феадальнай Беларусі.
373. Марозава С. В. Брэсцкая унія ў нацыянальна-культурным развіцці Беларусі (гістарыяграфія праблемы) // 3 гісторыі уніяцтва ў Беларусі (да 400-годдзя Брэсцкай уніі). Мн., 1996. С. 5–17.
374. Марозава С. В. Моўная палітыка і практыка уніяцкай царквы ў Беларусі // 3 гісторыі уніяцтва ў Беларусі (да 400-годдзя Брэсцкай уніі). Мн., 1996. С. 104–117.
375. Мацук А. Война за «польское наследство» и образование «русской партии» в Великом Княжестве Литовском // Кровь. Порох. Лавры: Войны России в эпоху Барокко (1700–1762). Вып. 2. СПб., 2000. С. 3–7.
У артыкуле аналізуецца развіццё расійскіх уплываў у Вялікім княстве Літоўскім у першай палове XVIII ст.
376. Мялешка В. І. Грамадзянская вайна на Беларусі (1655–1658) // Professor Henryk Lowmiński. Ćwicze i dzieio. Poznań, 1995. S. 135–154.
Новыя погляды аўтара на гісторыю грамадзянскай вайны ў Беларусі сярэдзіны XVII ст.
377. Падалінскі У. «Шведская палітыка» Жыгімонта III Вазы // Castrum, urbis et bellum. Баранавічы, 2002. С. 296–300.
Даследаванне прысвечана аналізу намераў Жыгімонта Вазы на пачатковым этапе свайго кіравання ўмацаваць сваі уплывы ў Швецыі.
378. Пашкевич В. И. Восстановление сельского хозяйства Белоруссии после разорения в годы Северной войны // Сельское хозяйство и крестьянство Беларуси. Мн., 1991. С. 75–82.
Артыкул пра метады аднаўлення сельскай гаспадаркі Беларусі пасля Паўночнай вайны.

379. Пашкевіч У. Вялікае Княства Літоўскае ў Паўночнай вайне 1700–1721 гг. // Беларускі гістарычны часопіс. 1995. № 3. С. 43–49.
Артыкул прысвечаны аналізу становішча ВКЛ у Паўночнай вайне 1700–1721 гг.
380. Пашкевіч У. І. Дыпламатычныя адносіны ВКЛ з Расіяй у пачатку XVIII ст. // Знешняя палітыка Беларусі ў гістарычнай рэтраспектыве: Тэзісы выступленняў. Мн., 2002. С. 51.
У тэзіснай форме выкладаюцца асноўныя моманты ўзаемаадносін ВКЛ з Расійскай імперыяй у рамках Паўночнай вайны 1700–1721 гг.
381. Проценко О. Э. Рейнгольд Гейденштейн о событиях Ливонской войны на Полоцкой земле // Гістарычная навука і гістарычная адукацыя ў Рэспубліцы Беларусь: Новыя канцэпцыі і падыходы. Ч. 2. Мн., 1995. С. 42–48.
Пераказ звестак Р. Гейдэнштэйна аб падзеях Інфлянцкай вайны на яе заключным этапе, якія закранулі Полацкі край.
382. Прыбытка Г. Барацьба магнацкіх групавак у XVIII ст. // Спадчына. 1996. № 1. С. 80–150.
Асвятляюцца сацыяльна-палітычныя супярэчнасці ў асяроддзі магнацкай алігархii і залежнай шляхты, барацьба магнацкіх групавак за гаспадарчыя і палітычныя ўплывы. У артыкуле закранаюцца знешнепалітычныя аспекты барацьбы магнацкіх групавак за дамінацыю ў палітычным жыцці ВКЛ і Рэчы Паспалітай у XVIII ст.
383. Пушкін І. «...Праз агонь у попел і тло» (звесткі пра Паўночную вайну 1700–1721 гг. у магілёўскіх хроніках) // Беларуская мінуўшчына. 1994. № 3. С. 23–24.
Аналіз летапісных звестак пра становішча Магілёва падчас Паўночнай вайны 1700–1721 гг.
384. Пушкін І. Расейскае войска на Беларусі падчас Паўночнай вайны (па магілёўскіх хроніках) // Зборнік матэрыялаў магілёўскіх чытанняў «Трафім Сурта і яго час». Магілёў, 1993. С. 53–62.
На падставе магілёўскіх хронік даецца характарыстыка побыту войска Расійскай дзяржавы на тэрыторыі ВКЛ падчас Паўночнай вайны 1700–1721 гг.
385. Рогалев А. Великое княжество Литовское: Поиски исторических закономерностей // Крыжовы шлях: Дапам. для вывучаючых гісторыю Беларусі. Мн., 1993. С. 57–95.
Аналіз сацыяльна-эканамічных і палітычных прычын развіцця ўсходнеславянскіх зямель сярэдняй Літвы (навагрудскага арэала), а таксама знешняй пагрозы як супрацьстаяння асноўных фактараў фарміравання беларускай дзяржавы — ВКЛ.
386. Рыер Я. Месца беларускіх зямель у гісторыі сярэднявечча і цывілізацыйны аспект // Веснік Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова. 1999. № 5. С. 67–74.
Арыгінальны погляд на месца і развіццё старажытных зямель Беларусі ў кампаратывным кантэксте з гісторыяй іншых рэгіёнаў і краін Еўропы.
387. Рябцевич В. Н. Денежный счет на рынках Великого княжества Литовского в XVI в. // Всероссийская нумизмат. конф. (6–8 апреля 1994 г.). Тезисы докладов. СПб., 1994. С. 32–34.
Артыкул пра сістэму падліку грошай у ВКЛ.

388. Сагановіч Г. М. Ад Ведрашы да Крапіўны (з ваеннай чыннасці К. Астрожскага) // З гісторыяй на «Вы». Вып. 2. Мн., 1994. С. 166–185. У артыкуле ў навукова-папулярнай форме асвятляецца вайсковая дзейнасць Канстанціна Астрожскага.
389. Сагановіч Г. М. Ад Крэва да «Вялікае вайны»: Вялікае Княства Літоўскае і Нямецкі Ордэн у 1385–1409 гг. // Спадчына. 2000. N 1. С. 102–115. Даследаванне прысвечана самаму напружанаму моманту ва ўзаемаадносінах ВКЛ з Нямецкім ордэнам.
390. Сагановіч Г. М. Беларусь і Нямецкі ордэн (да Крэўскай уніі) // З глыбі вякоў. Вып. 2. Мн., 1997. С. 116–133. Артыкул прысвечаны аналізу ўзаемадачынненняў ВКЛ з ордэнскімі дзяржавамі на пачатковым этапе свайго існавання.
391. Сагановіч Г. М. Беларусь у палітыцы Нямецкага ордэна ў XIV – пачатку XV стст. // Внешняя политика Беларуси в исторической ретроспективе: Матэрыялы міжнарод. науч. конф. Мн., 2002. С. 70–73. У абагульняльнай форме даецца характарыстыка палітыкі Нямецкага ордэна ў дачынненні да беларускіх тэрыторый у XIV – пачатку XV стст.
392. Сагановіч Г. М. Дзве гісторыі Полацка // Беларускі гістарычны агляд. 1997. Т. 4. Сш. 1–2 (6–7). С. 205–216. Адказ на палемічны водгук Дз. Валадзіхіна ў сувязі з рэцэнзіяй, змешчанай у «Беларускім гістарычным аглядзе».
393. Сагановіч Г. М. «Жаласны плач горада Полацка» // Беларускі гістарычны агляд. 2001. Т. 8. Сш. 1–2 (14–15). С. 136–144. Пераклад на беларускую мову аднаго з нямецкіх «лятурых лісткоў», прысвечанага захопу маскоўцамі Полацка ў 1563 г.
394. Сагановіч Г. М. Захоп Полацка Іванам IV паводле нямецкіх «лятурых лісткоў» 1563 г. // Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі: Матэрыялы III міжнар. навук. канф. Полацк, 1998. С. 263–270. Характарыстыка і аналіз інфармацыі прататыпаў перыядычных выданняў з Германіі, якія апісвалі захоп маскоўскім войскам Полацка ў 1563 г.
395. Сагановіч Г. Магдэбургскае права ў гарадах Беларусі // Матэрыялы па гісторыі Беларусі. Мн., 1997. С. 45–48. Аповяд пра асаблівасці магдэбургскага права ў беларускіх гарадах.
396. Сагановіч Г. М. Маскоўскі Нерон // З гісторыяй на «Вы». Вып. 2. Мн., 1994. С. 190–204. У артыкуле ў папулярнай форме даецца аналіз і ацэнка маскоўскай палітыкі ў дачынненні да ВКЛ у перыяд праўлення Івана IV Грознага.
397. Сагановіч Г. М. Полацкая вайна: 1563–1579 гг. // Адраджэнне: Гіст. альманах. Вып. 1. Мн., 1995. С. 61–82. Аналіз падзей Інфлянцкай вайны, якія адбываліся на тэрыторыі Беларусі.
398. Сагановіч Г. М. Роля Русі ў вайне Вялікага Княства Літоўскага з Нямецкім ордэнам: гістарыяграфія супраць крыніцаў // Гістарыяграфія гісторыі Беларусі: стан і перспектывы развіцця: Матэрыялы навук. канф. Мн., 2000. С. 86–90.

- Даследаванне прысвечана вывучэнню канфрантацыі высоў гiсторыкаў са сведчаннямі крыніц наконт рэальнага месца «Русі» ва ўзаемаадносiнах ВКЛ з Нямецкім ордэнам.
399. Сагановiч Г. М. «Русь» у вайне з Нямецкім ордэнам (канец XIII – пачатак XV ст.) // Беларускі гiстарычны агляд. 2001. Т. 8. Сш. 1–2 (14–15). С. 3–24.
У артыкуле звяртаецца ўвага на паўнаважны ўдзел «Русі» ва ўзаемаадносiнах з Нямецкім ордэнам. Робiцца акцэнт на асэнсаванні крыжакамi гэтага важнага для беларускай гiсторыi факту.
400. Сагановiч Г. М. [Рэцэнзiя на:] Александров Д. Н., Володихин Д. М. Борьба за Полоцк между Литвой и Русью в XII–XVI вв. // Беларускі гiстарычны агляд. 1995. Т. 2. Сш. 1. С. 112–121.
Крытычная рэцэнзiя беларускага гiсторыка на манаграфiю маскоўскiх даследчыкаў, у якой рэцэнзэнт не пагаджаецца з канцэптуальнымi падыходамi аўтараў.
401. Саганович Г. М. Смута и Беларусь (История взаимоотношений России и Речи Посполитой в начале XVII в.) // Нёман. 1997. № 6. С. 226–246.
У артыкуле падаецца новая для беларускай гiстарыяграфii ацэнка ўзаемаадносiн Рэчы Паспалiтай з Маскоўскай дзяржавай у перыяд Смуты (пачатак XVII ст.).
402. Сагановiч Г. М. Царкоўная вунiя 1596 г. i пытанне нацыянальнай тоеснасцi беларусаў у XVIII ст. // Наш радавод: Матэрыялы мiжнар. навук. канф. «Гiстарычная памяць народаў Вялікага княства Літоўскага i Беларусi XIII–XX ст.» (Гродна, 3–5 лiпеня 1996 г.). Кн. 7. Гродна, 1996. С. 353–357.
Берасцейская унiя паказана як пачатак новага этапа этнiчнай гiсторыi Беларусi, калi адбыўся раскол Русi як этнаканфесiйнай супольнасцi.
403. Сакалоўскi У. Новае выданне па гiсторыi Беларусi // АРСНЕ. 2003. № 1 (24). С. 145–149.
Аналіз напiсання дапаможнiка «Handbuch der Geschichte Weich Beyrau und Rainer Lindner. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2001.
404. Салей С. Гiстарыяграфiя i крыніцы па знешняй палiтыцы Вялікага княства Літоўскага XVI ст. // М. М. Улашчык i праблемы беларускай гiстарыяграфii, крыніцазнаўства i археаграфii. Мн., 1997. С. 245–249.
Даецца агляд асноўных прац расiйскай, лiтоўскай i польскай гiстарыяграфii па знешнепалiтычнай гiсторыi ВКЛ, характарызуюцца некаторыя комплексы гiстарычных крыніц, Метрыка ВКЛ.
405. Салей С. М. Дыпламатычныя адносiны Вялікага Княства Літоўскага з Маскоўскай дзяржавай у 30–80-я гг. XVI стагоддзя: да пастановкi асноўных праблем // Внешняя палiтыка Беларусi в iстэрычэскай рэтрэспектыве: Матэрыялы мiждунар. навук. канф. Мн., 2002. С. 74–79.
У артыкуле робiцца спроба сiстэматызацыi асноўных праблем гiсторыi дыпламатычных адносiн памiж ВКЛ i Маскоўскай дзяржавай у сярэдзiне XVI ст.

406. Салей С. М. Проблема признания царского (императорского) титула Ивана Грозного в дипломатических отношениях Великого княжества Литовского и Московского государства // *Славяне и их соседи*. М., 1999. С. 140–143.
У артыкуле ставіцца праблема прызнання царскага тытулу Івана IV Грознага як адна з найважнейшых у напружаных узаемадачынненнях Маскоўскай дзяржавы з ВКЛ у сярэдзіне XVI ст.
407. Салей С. М. Усходні напрамак знешняй палітыкі Вялікага княства Літоўскага ў 1385–1569 гг. // *Шлях у навуку*. Мн., 1997. С. 142–145.
Кароткая характарыстыка ўсходняй палітыкі ВКЛ ад Крэўскай да Люблінскай уніі.
408. Салей С. М. Царскі тытул у дыпламатычных крыніцах Вялікага княства Літоўскага і суседніх дзяржаў да сярэдзіны XVI ст. // *Мовы ў Вялікім княстве Літоўскім і краінах сучаснай Цэнтральнай і Усходняй Еўропы: Аналогіі і пераемнасць*. Матэрыялы канф. (Будапешт, 25–26 мая 1998 г.). Будапешт, 1998. С. 68–72.
Аналізуецца семантыка царскага тытула ў славянскамоўных крыніцах да вянчання Івана IV Грознага на царства ў 1547 г.
409. Самусік А. Ф. Грашовае абарачэнне на Беларусі ў складзе Рэчы Паспалітай у XVII–XVIII стагоддзях // *Банкаўскі веснік*. 2000. № 6. С. 44–48.
Аналіз грашовага абарачэння ў Беларусі XVII–XVIII стст.
410. Самусік А. Ф. Грашовае абарачэнне ў Вялікім княстве Літоўскім у XIII–XVI стагоддзях // *Банкаўскі веснік*. 2000. № 2. С. 42–45.
Аналіз грашовага абарачэння ў Беларусі XIII–XVI стст.
411. Саўчанка С. Праваслаўе, пратэстантызм і ерасі на ўкраінскіх і беларускіх землях у XV–XVII ст. (да канцэптуальнага пераасэнсавання) // *Беларускі гістарычны агляд*. 2001. Т. 8. Сш. 1–2 (14–15). С. 109–122.
Аутар выступае супраць гістарыяграфічных стэрэатыпаў у асвятленні канфесійнай гісторыі Украіны і Беларусі ў часы ВКЛ.
412. Семянчук А. Удзел Мацея Стрыйкоўскага ў Інфлянцкай вайне // *Castrium, urbis et bellum*. Баранавічы, 2002. С. 342–348.
У артыкуле даецца ўсебаковы аналіз дзейнасці знакамітага храніста на вайскавай службе ВКЛ падчас Інфлянцкае вайны.
413. Сідарэнка Б. І. Магілёў на заключным этапе Лівонскай вайны (Дняпроўскі паход М. Катырова-Растоўскага і Д. Хварасціна летам 1581 г.) // *Магілёўская даўніна*. 1994. № 1. С. 6–16.
Даследаванне прысвечана аналізу выправы маскоўскага войска ў 1581 г. на землі Беларускага Падняпроўя.
414. Сідарэнка Б. І. Магілёў у сістэме ўзаемаадносін Вялікага Княства Літоўскага і Маскоўскай дзяржавы XVI ст. // *Беларускі гістарычны часопіс*. 1994. № 3. С. 30–35.
У артыкуле вывучаецца становішча Магілёва ў складаных умовах узаемаадносін паміж ВКЛ і Маскоўскай дзяржавай у XVI ст.

415. Сідарэнка Б. І. «Старадубская вайна» (Вайна Вялікага княства Літоўскага з Маскоўскай дзяржавай 1534–1537 гг.) // Беларускі гістарычны часопіс. 1998. № 1. С. 37–46.
Апісанне ходу падзей і падвядзенне вынікаў вайны паміж ВКЛ і Маскоўскай дзяржавай у 1534–1537 гг. Канкрэтнае асвятленне ваенна-палітычных падзей 30-х гг. XVI ст. у кантэксце знешняй і ўнутранай палітыкі ВКЛ і Маскоўскай дзяржавы.
416. Сідарэнка Б. І. Усходняя палітыка ВКЛ у першай трэці XVI ст. // Беларускі гістарычны часопіс. 2000. № 3. С. 40–45.
Характарыстыка маскоўскага і крымскага накірункаў знешняй палітыкі ВКЛ у першай трэці XVI ст.
417. Сідарэнка Б. І. Цікавая крыніца аб Магілёве часоў вайны Рэчы Паспалітай і Расійскай дзяржавы (1654–1667) // Магілёўская даўніна. 1996. № 4. С. 83–86.
Аналіз не ўведзеных у навуковы ўжытак дакументальных матэрыялаў з часоў вайны паміж Расійскай дзяржавай і Рэччу Паспалітай 1654–1667 гг.
418. Сідоренко Б. И. Могилев в годы Ливонской войны (1558–1583 гг.) // V абласныя Магілёўскія краязнаўчыя чытанні (28 кастрычніка 1993 г.). Магілёў, 1994. С. 28–40.
Грунтоўная характарыстыка становішча Магілёва падчас Інфлянцкай вайны 1558–1582 гг.
419. Сінчук І. Манетныя двары Вялікага княства Літоўскага // Банкаўскі веснік. 1994. № 12. С. 123–128.
Апісанне манетных двароў ВКЛ.
420. Снапкоўскі У. Пра калізіі знешнепалітычных інтарэсаў Польскай Кароны і Вялікага Княства ў складзе Рэчы Паспалітай // Спадчына. 1995. № 3. С. 189–201.
Вядомы ў Беларусі знаўца гісторыі міжнародных адносін разважае аб канфрантацыйнасці знешнепалітычных інтарэсаў Польшчы і ВКЛ у XVII–XVIII стст.
421. Сосна У. А. Дзяржаўныя сяляне на Беларусі ў канцы XVIII – першай трэці XIX ст. // Беларускі гістарычны часопіс. 1996. № 2. С. 58–71.
Аналіз становішча дзяржаўных сялян Беларусі канца XVIII – пачатку XIX ст.
422. Сосна У. А. Рэфармаванне дзяржаўнай вёскі на Беларусі ў канцы XVIII – 60-х гг. XIX ст. // 3 гісторыі эканамічных рэформаў на Беларусі: Метад. зборнік / І. П. Прымачук, Н. І. Палятаева, Ю. Л. Грузіцкі, Г. П. Бушчык і інш. Вып. 2. Мн., 1997. С. 15–34.
Спробы рэформаў дзяржаўнай вёскі пасля далучэння Беларусі да Расійскай імперыі.
423. Спиридонов М. Ф. Жалобы как одна из форм борьбы крестьянства Белоруссии в XVI в. против усиления эксплуатации // Сельское хозяйство и крестьянство Беларуси: Материалы науч. конф. (Гомель, 27–29 октября 1989 г.). Мн., 1991. С. 52–62.
Аналіз сялянскіх скарг як сродка барацьбы сялянства за свае правы.

424. Спірыдонаў М. Беларусь на карце Вялікага Княства Літоўскага 1613 г. // Гістарычны альманах. Т. 8. Гародня, 2003. С. 3–55.
Каштоўнае даследаванне знакамітай карты ВКЛ пачатку XVII ст. з выяўленнем і сістэматызацыяй адлюстраваных населеных пунктаў Беларусі.
425. Станкевіч А. Хрысціянства і беларускі народ: ідэя хрысціянскага адзінства ў Беларусі ад пачатку да Берасцейскай Уніі ў 1596 г. // Крыніца. 1998. N 12. С. 86–96.
Перавыданне артыкула дзеяча беларускага нацыянальнага адраджэння пра прычыны ўзнікнення і папулярнасці, праявы ідэі аднаўлення адзінства хрысціянства.
426. Теплова В. А. Брестская церковная унія. Предыстория, причины и следствия // Уния в документах: Сб. / Сост. В. А. Теплова, З. И. Зуева. Мн., 1997. С. 26–60.
Аўтарскае асэнсаванне гісторыі Берасцейскай уніі, якое папярэднічае тэматычнай публікацыі дакументаў па дадзенай праблеме.
427. Ткачоў М. Вайна Расіі з Рэччу Паспалітай 1654–1667 гг. // Беларускі гістарычны часопіс. 1993. N 1. С. 83–90.
Першая спроба ў беларускай гістарыяграфіі самастойнага трактавання падзей вайны паміж Расійскай дзяржавай і Рэччу Паспалітай 1654–1667 гг.
428. Туронак Ю. Фармаванне сеткі рымска-каталіцкіх парафіяў у Беларусі (1387–1781 гг.) // Беларускі гістарычны агляд. 1995. Т. 2. Сш. 2. С. 173–194.
На падставе работ Е. Ахманьскага і іншых польскіх гісторыкаў асвятляецца працэс ускладнення і пашырэння парафіяльнай структуры каталіцкай царквы Беларусі ў перыяд ВКЛ.
429. Улашчык М. М. Валочная памера // Беларуская мінуўшчына. 1996. N 1. С. 49–53.
Артыкул пра аграрную рэформу XVI ст.
430. Філатава А. Тры падзелы Рэчы Паспалітай // Крыжовы шлях. Мн., 1993. С. 96–117.
У навукова-папулярнай форме распавядаецца пра падзелы Рэчы Паспалітай і іх значэнне для далейшага развіцця Беларусі.
431. Царык І. Смаленск паміж Літвой і Масквой // Беларускі гістарычны часопіс. 2001. N 1. С. 41–47.
У артыкуле даследуецца становішча Смаленска ў сістэме ўзаемаадносін паміж ВКЛ і Маскоўскай дзяржавай на працягу XV–XVII стст.
432. Цітоў А. Горад майстроў. Цэхавае арганізацыя горада Мінска // Беларуская мінуўшчына. 1997. N 4. С. 49–54.
Разглядаюцца цэхі ў Мінску эпохі феадалізму.
433. Цітоў А. Пад патранатам святога Мікалая. Віцебскія цэхі ў дарасейскі перыяд // Спадчына. 2002. N 4–5. С. 85–87.
Разглядаецца дзейнасць цэхавае арганізацыі у Віцебску ў часы ВКЛ.
434. Чаропка В. Бітва на рацэ Ворскла: перадумовы, ход, вынікі (пра бітву паміж войскамі Вялікага Княства Літоўскага і Залатой Арды 12 жніўня 1399 г.) // Беларускі гістарычны часопіс. 1999. N 3. С. 33–40.

- Артыкул прысвечаны аналізу бітвы паміж войскамі ВКЛ і татарскіх ордаў, якая адбылася на рацэ Ворскла ў 1399 г.
435. Чаропка В. Бітва пад Кірхгольмам (бітва паміж войскамі Швецыі і Рэчы Паспалітай 1605 г.) // Беларуская мінуўшчына. 1995. N 3. С. 16–17. Кароткая характарыстыка ў навукова-папулярнай форме бітвы паміж войскамі Рэчы Паспалітай і Швецыі.
436. Чаропка В. Жарсці па шапцы Манамаха (Пра спробы уніі Рэчы Паспалітай і Масковіі ў 1609–1618 гг.) // Беларуская мінуўшчына. 1996. N 6. С. 2–6.
Аўтар распавядае пра спробы аб'яднання Рэчы Паспалітай і Маскоўскай дзяржавы на пачатку XVII ст. пад эгідай персанальнай уніі.
437. Чаропка В. Лоеўская бітва (вайна Вялікага Княства Літоўскага супраць украінскіх казакаў 1648–1651 гг.) // Беларуская мінуўшчына. 1995. N 4. С. 22–24.
Выклад характару і ходу бітвы паміж войскамі ВКЛ і казакамі Б. Хмяльніцкага пад Лоевам.
438. Чаропка В. Удзел войска ВКЛ у Грунвальдскай бітве // Беларускі гістарычны часопіс. 2000. N 2. С. 14–22.
На падставе ўсебаковага аналізу крыніц аўтар спрабуе высветліць сапраўдную ролю ліцвінаў у перамозе ў Грунвальдскай бітве 1410 г.
439. Чаропка В. Хоцінская бітва (Пра перамогу войск Рэчы Паспалітай над туркамі ў 1621 г.) // Беларуская мінуўшчына. 1995. N 5. С. 11–14.
Апісанне перамогі войска Рэчы Паспалітай над войскамі Асманскай імперыі ў бітве пад Хоцінамі 1621 г.
440. Чернов С. В. Верхнее Поднепровье и русско-польско-литовские отношения XVI – начала XVII века // Проблемы истории и культуры Верхнего Поднепровья: Тез. докл. междунар. науч.-практ. конф. Могилев, 2001. С. 45–47.
Аўтарская версія сутнасці развіцця адносін паміж Маскоўскай дзяржавай і ВКЛ (Рэччу Паспалітай) у рэгіёне Верхняга Падняпроўя.
441. Шаўцоў Ю. «Літоўскі сепаратызм» канца XVI ст. // Спадчына. 1995. N 2. С. 112–136.
Асвятляецца барацьба палітычных колаў ВКЛ супраць інтэграцыйных планаў Кароны.
442. Штыхаў Г. Вытокі беларускай дзяржаўнасці // Беларускі гістарычны часопіс. 1993. N 1. С. 25–33.
Характарызуюцца першыя дзяржаўныя ўтварэнні, Полацкае княства.
443. Юхо І. А. Міжнародныя дагаворы і пагадненні старажытных беларускіх княстваў і Вялікага Княства Літоўскага // Внутраная і знешняя палітыка Беларусі в гістарычнай ретроспектыве: Тэзісы выступленняў. Мн., 2002. С. 90–92.
У дакладзе робіцца кароткая характарыстыка асноўных міжнародных пагадненняў, заключаных ВКЛ з іншымі еўрапейскімі дзяржавамі ў XIII–XIV стст.
444. Яновский О. А., Бобышев В. И. Международные отношения в Восточной Европе XVI в. в парадигмах польской и российской историо-

- графіі // Гістарыяграфія гісторыі Беларусі: стан і перспектывы развіцця: Матэрыялы навук. канф. Мн., 2000. С. 95–101.
У артыкуле аналізуецца працы расійскіх і польскіх гісторыкаў, у якіх закранаюцца пытанні міжнародных адносін ва Усходняй Еўропе ў XVI ст.
445. Яноўскі А. А. «Вайна нерваў», ці Характар дыпламатычнай перапіскі паміж ВКЛ і Маскоўскай дзяржавай у XVI ст. // Беларусь і свет: Альманах. Т. 1. Мн., 1999. С. 4–11.
У артыкуле даследуецца характар дыпламатычных дакументаў ВКЛ і Маскоўскай дзяржавы ў XVI ст., у асаблівасці паўсталых у перыяд Інфлянцкай вайны.
446. Янушкевіч А. М. Арганізацыя абароны на тэрыторыі Верхняга Падняпроўя падчас Інфлянцкай вайны 1558–1570 гг. // Проблемы истории и культуры Верхнего Поднепровья: Тез. докл. междунар. науч.-практ. конф. Могилев, 2001. С. 48–50.
У тэзіснай форме даецца характарыстыка стану арганізацыі абароны ў рэгіёне Верхняга Падняпроўя падчас Інфлянцкай вайны.
447. Янушкевіч А. М. Браслаўскі рэгіён у Інфлянцкай вайне // Браслаўскія чытанні 2000: Зб. матэрыялаў гіст.-краязн. канф. Браслаў, 2001. С. 107–109.
Даследаванне ролі і значэння браслаўскага рэгіёна ў абарончай сістэме ВКЛ падчас Інфлянцкай вайны 1558–1570 гг.
448. Янушкевіч А. Ваенныя дзеянні паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Маскоўскай дзяржавай у 60-я гады XVI стагоддзя // *Wiatoruskie Zeszyty Historyczne*. 2000. N 14. S. 33–56.
У артыкуле на шырокай базе крыніц даследуюцца ваенныя дзеянні паміж ВКЛ і Маскоўскай дзяржавай у рамках Інфлянцкай вайны 1558–1570 гг.
449. Янушкевіч А. М. Вайна і грамадства: адносіны насельніцтва паўночна-ўсходняга памежжа ВКЛ да палітыкі дзяржаўнай улады ў перыяд Інфлянцкай вайны 1558–1570 гг. // *Castrum, urbis et bellum*. Баранавічы, 2002. С. 415–421.
Даследаванне прысвечана аналізу становішча насельніцтва ў паўночна-ўсходніх раёнах ВКЛ у экстрэмальных умовах Інфлянцкай вайны 1558–1570 гг.
450. Янушкевіч А. М. Інфлянцкая вайна 1558–1582 г. у савецкай гістарыяграфіі // Беларускі гістарычны агляд. 1999. Т. 6. Сш. 1–2 (10–11). С. 222–243.
Аналіз савецкіх гістарычных прац, прысвечаных Інфлянцкай вайне 1558–1582 гг. Даецца характарыстыка савецкай канцэпцыі гэтай падзеі.
451. Янушкевіч А. М. Інфлянцкі напрамак знешняй палітыкі Вялікага Княства Літоўскага ў сярэдзіне XVI ст. // *Внешняя политика Беларуси в исторической ретроспективе: Материалы междунар. науч. конф.* Мн., 2002. С. 126–134.
Характарыстыка сутнасці палітыкі ВКЛ у дачыненні да Інфлянтаў напярэдадні і ў пачатковы перыяд Інфлянцкае вайны 1558–1570 гг.
452. Янушкевіч А. М. Пачатак Лівонскай вайны (1558–1582 гг.): да пастаноўкі праблемы // III рэспублік. навук. канф. студэнтаў Рэспублікі Беларусь: Тэзісы дакладаў. Ч. 1. Мн., 1997. С. 93–94.

- Спроба пастаноўкі і вырашэння найбольш супярэчлівых праблем, звязаных з распачынаннем Інфлянцкай вайны.
453. Янушкевіч А. М. Прысяга Стэфана Баторыя // Беларуская мінуўшчына. 1998. N 1. С. 7–10.
Аналіз дзеянняў войска Рэчы Паспалітай падчас ваеннай аперацыі па здабыццю Полацка ў 1579 г.
454. Янушкевіч А. М. Размяшчэнне і шчыльнасць насельніцтва Полацкай зямлі ў другой палове XVI стагоддзя // Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі. Полацк, 1998. С. 53–56.
Асвятляюцца дэмаграфічная сітуацыя на Полаччыне напярэдадні і ў часы Інфлянцкай вайны, міграцыйныя і перасяленчыя працэсы.
455. Янушкевіч А. М. Уплыў Інфлянцкай вайны 1558–1570 гг. на кшталтаванне ўнутранай палітыкі Вялікага Княства Літоўскага // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. 2002. N 17. S. 220–229.
У артыкуле даследуецца ўзаемазвязь паміж падзеямі на ваенным фронце падчас Інфлянцкай вайны 1558–1570 гг. і ўнутрыпалітычным развіццём ВКЛ.
456. Chadyka J. Kulturotworczą rolę Unii Brzeskiej na Białorusi // *Unia Brzeska z perspektywy czterech stuleci: Materiały międzynarodowego sympozjum naukowego*. Lublin, 20–21/IX 1995 r. Lublin, 1998. S. 167–178.
Тэкст выступу мастацтвазнаўцы на навуковай канферэнцыі ў Любліне, у якім прасочаны ўплыў Берасцейскай уніі на развіццё беларускага сакральнага жывапісу.
457. Halenczanka G. I. Państwowość Wielkiego Księstwa Litewskiego na tle przemian w XV–XVIII wieku (Zagadnienia metodologiczne) // *Ostatnie lata I Rzeczypospolitej*. Jowicz, 1996. S. 11–14.
Закранаюцца спрэчныя і нявырашаныя праблемы даследавання дзяржаўнасці ВКЛ у сучаснай гістарыяграфіі.
- ich Beyrau
und Rainer Lindner. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2001.
- Дапаможнік па гісторыі Беларусі, напісаны сумесна нямецкімі і беларускімі даследчыкамі.
459. Kostiuk M. P. Dzieje Białorusi w ostatnim trzydziestoleciu XVIII wieku // *Ostatnie lata I Rzeczypospolitej*. Jowicz, 1996. S. 42–46.
Асвятляецца гістарычны лёс Беларусі ў часы падзелаў Рэчы Паспалітай.
460. Jójko P. A. Unia lubelska na tle przemian politycznych i procesów państwowotwórczych w Rzeczypospolitej // *Ostatnie lata I Rzeczypospolitej*. Jowicz, 1996. S. 15–20.
Характарызуецца дзяржаўна-палітычны змест і рэальныя наступствы уніі ў пост-люблінскі перыяд.
461. Salei S. Ivan The Terrible's imperial title and problem of its recognition in the West and in the East // *Castrum, urbis et bellum*. Баранавічы, 2002. С. 320–341.
Артыкул прысвечаны ўсебаковаму аналізу праблемы выкарыстання царскай тытулатыры ва ўзаемаадносінах Маскоўскай дзяржавы з ВКЛ у сярэдзіне XVI ст.

462. Salei S. On the International Acceptance of Ivan the Terrible's Imperial Title // *Annual of Medieval Studies at CEU 1997–1998*. Budapest, 1999. S. 94–95.

Тэзісы магістарскай дысертацыі, прысвечанай аналізу праблемы царскага тытулу ў міжнародных адносінах.

463. Sosna W. Konfiskata majątków szlacheckich na Białorusi w okresie rozbioryw Rzeczypospolitej ze szczególnym uwzględnieniem powstania 1794 roku // *Ostatnie lata I Rzeczypospolitej*. Jowicz, 1996. S. 97–106.

Характарызуецца сацыяльная палітыка правячых колаў Расіі ў адносінах да апазіцыйных пластоў шляхты ВКЛ у апошняй трэці XVIII ст.

464. Spirydonyw M. F. Podzielenie przez szlachtę pańszczytnianych chłopów-daników // *Litvano-Slawika Posnaniensia. Studia Historika*. VII. 1997. S. 245–258.

Разглядаецца працэс пераходу ў рукі шляхты былых дзяржаўных сялян-даннікаў.

ДЫСКУСІЯ / DISCUSSION

Д. Вілімас (каментатар, Літва): Очень жаль, что коллега Т. Баранаскас сейчас участвует в Новогрудской конференции, читает там свой доклад по историографии Миндовгаса, очень интересно было бы его послушать. У него есть свой сайт на четырех языках: литовском, английском, белорусском и русском. Самый широкий вариант — на литовском и английском. Тут в выступлении профессора Г. Галенченки был поднят вопрос о Франциске Скорине. Я, конечно, не специалист по истории культуры, но по этому поводу издано много статей. Я хотел бы обратить внимание на большую статью ныне покойного библиотекаря мировой величины Льва Владимировича, в советское время он был директором библиотеки ООН, работал в Вильнюсе. И там была издана статья про Ф. Скорину. Я этим вопросом не занимался, но несколько лет назад один экземпляр нашел и привез в Беларусь. Там очень хорошо все расписано и доказано насчет Георгия и Франциска. Все время поднимается проблема насчет смешивания терминов «Литва» и «ВКЛ». Я думаю, что эта проблема немного надуманна и частично вызвана смещением понятий той эпохи и понятий конца XX – начала XXI вв., так как в то время это было государство на основе княжеской власти. Когда читаешь статьи некоторых коллег, то смешно выглядят понятия «литовцев» и «летувисов». По-моему, это вчерашний день науки. Конечно, существует полемика по поводу разных теорий. На что профессор Э. Гудавичюс сказал так: «Каким же государством было Великое княжество Литовское? Где же это начало литовское, а где — белорусское?» И говоря об этих процессах, он сказал только: «Это — синтез». Я говорю про ВКЛ после Люблинской унии и не хочу никоим образом обидеть украинскую, польскую и российскую стороны. В докладах коллег из Беларуси было много интересных моментов. Я надеюсь, что мои скромные замечания вызовут критику и продолжат дискуссию.

Г. Я. Галенчанка (Беларусь): Вопрос Вы подняли, конечно, интересный по терминологии. На мой взгляд, термин «ВКЛ» тоже является небольшой проблемой, однако специалисты тут легко разбираются. Официально термин «Литва» применялся и ко всему ВКЛ, и в более узких параметрах, он использовался и в ВКЛ. Я подсчитал около семи различных значений понятий «Литва» и «литвины». Когда популяризаторы, а порой и профессионалы, не могут дифференцировать эти понятия, получается неразбериха в области терминологии. Какую же все-таки терминологию должен использовать современный специалист в своем инструментарии? Должен ли он пользоваться определениями того времени либо брать современную интерпретацию? Часто приходится совмещать и то, и другое. Название государства должно быть, конечно, официальным. Обычно используют «Великое княжество Литовское, Русское и Жемойтское». Но оно не всегда так назы-

валось. Наряду с этой тройной формулой использовались и более усеченные названия, и приписывались другие земли. Данной проблемой занимался еще Я. Адамус и другие исследователи, в том числе Э. Гудавичюс. Во всяком случае, можно определить по актам, когда оно называлось ВКЛ, а когда — по-другому, когда началось приращение Жемайтии. Но если взять такой термин, как название населения, например, белорусов. В популярных изданиях мы используем этот термин условно. Если же разобраться, где была родина протобелорусов или протопротобелорусов, то она была где-то под Дунаем или на Псковщине. Меня немного удивляет, что в учебниках по истории Беларуси первобытному обществу отдано две трети материала, а государственность в рамках ВКЛ сжата до предела. Так вот, как называлось протонаселение в XIII–XVI вв. на землях ВКЛ? Историки Беларуси чаще всего используют термин «Беларусь». Язык белорусский они называют официальным, однако в то время он не назывался «белорусским». Ученые также не определяют его границ.

Очень часто, когда речь идет о каких-то конфессиональных проблемах в отношении толерантности, то нельзя использовать термины «белорусы» или «украинцы», потому что непонятно, о ком идет речь. Речь идет о «русинах». В актовых источниках они называются «русинами». Например, когда В. Тяпинский пишет о «русинах» или когда у Ф. Скорины Библия называется «руска». Свои книги Ф. Скорина посвящал «всему посполитому люду языка руского» — это была своеобразная трафаретная формула. Видимо, он рассматривал русинов в очень широком смысле. Впервые их начали дифференцировать во второй половине XVI в., термин «белорусы» вообще не использовался внутри государства. Мне не известен ни один факт, когда бы местный уроженец называл себя «белорусом» в этническом смысле слова. Этот термин возник откуда-то извне, скорее всего, из интеллектуальной польской среды.

Насчет государства. Вы упомянули, что Э. Гудавичюс, отвечая на вопрос, какое это было государство, сказал, что это — синтез, и только после Люблинской унии. Конечно, это не его формула, до него это говорили Г. Ловмянский, В. Т. Пашуто и другие. Дело в том, что это понятие не раскрыто. Эти ученые все же не раскрыли синтеза ВКЛ. Я думаю, если брать более ранний период, каким было государство ВКЛ до Люблинской унии, то сначала надо отойти от марксистского понимания государства. Литовцы же именно так и понимают государство. Этничность государства определяют те, кто контролирует верховные органы власти. Нужно отойти от этого понимания государства, учитывая, что это один из моментов существования государства.

Если же взять государство в объемном виде, тогда совершенно свободно можно рассмотреть, чье это было государство. ВКЛ было значительно шире, чем представляется в некоторых литовских исследованиях, но и не так, как представляется у Н. Ермоловича, который не видит в нем литовского элемента.

Г. А. Семянчук (Беларусь): Все представляется иначе, когда начинаешь смотреть вокруг себя и о своих поступках начинаешь судить с позиции здравого смысла. Дело в том, что даже в последней статье в «Studio Podlaszkich» декана нашего исторического факультета А. Нечухрина «Современная белорусская историография. Общие тенденции» создается впечатление, что у нас постоянный кризис, кроме, разве что, недавно вышедшей книги о каких-то гендерных процессах в США и Латинской Америке...

Лично я ощущаю, что никакого кризиса в белорусской исторической науке нет, потому что она нормально формируется. В ней наблюдаются две тенденции: с одной стороны, очень слабый отход от слишком заидеологизированного прошлого и отсутствие школ. С другой стороны, это нормальное развитие науки — появление новых тенденций, новых тем исследований. В белорусской исторической науке, по большому счету, на данный момент не существует теоретических и методологических дискуссий, потому что вся проблема заключается в признании идеологии или в непризнании. Сейчас в Беларуси очень активно разрабатывается национальная идеология. Но в белорусской историографии наблюдается совсем другой, не очень хороший процесс — это непонимание старшим поколением молодых историков. Нежелание активно работать. Это заключается в том, что науку начинают путать с профессией. И она (профессия) становится важнее, чем наука.

Еще одна проблема — организационная. При наличии кадровой базы в Институте истории Национальной академии наук в Беларуси, кроме защиты диссертаций, ничего не делается. Например, сегодня белорусы коронуют Миндовга. Но почему один день? Даже в средневековье по традиции коронация длилась много дней. А о конференции, которая проходит в Новогрудке, многие ученые узнали совершенно случайно. Где координация?

И последнее, у нас интересная порода археологов, весь «долитовский» период почему-то пишут археологи. Можно их любить, можно не любить, но пора привыкнуть, что археология — самостоятельная гуманитарная наука, а не просто специальная историческая дисциплина, но почему-то период Киевской Руси у нас пишут только археологи. Но если археолог вдруг напишет что-то начиная с XIV в., то он сразу становится не специалистом. С другой стороны, в белорусской историографии благодаря вот этой заидеологизированности археологи создали то, что ценится во всем мире. Именно в Беларуси стали исследовать культурные слои XIV–XVIII вв. У нас был крен в материальную культуру и урбанистику. Здесь мы имеем очень большие заслуги. Многие историки это признают. Самое главное, что нам уже не нужно оправдываться. Мне, например, совсем не хочется писать «Литва» или «Русь», подразумевая ВКЛ.

Г. Л. Харашкевіч (Расія): Два слова по поводу кризиса или его отсутствия. Я должна сказать, что всю мою сознательную жизнь, за исключением этого дня, я жила с ощущением, что белорусская наука переживает тяжелый кризис. Он заключался в отсутствии источниковедения и интереса к источ-

никам. Главное отрадное для меня явление — факт приобщения самого широкого круга белорусских историков и к изданию, и к изучению источников. Я даже не предполагала, что с 1996 по 2003 гг. вышло так много книг. Я счастлива, что наконец в Беларуси издают Литовскую Метрику, эффективно разделив обязанности с литовскими коллегами. Если в литовских томах речь идет в основном о действиях верховной власти, то в белорусских томах — о реальном воплощении указов, уставов и о внешней политике. Тем не менее я хотела бы вернуться к проблемам терминологии. Как мы должны называть все наши государственные или негосударственные образования в средние века, в новое время. Какая там Московская держава! Даже польские ученые признали, что «Московская Русь» — это польское изобретение конца XV в. Об этом я писала еще в 1970-е гг. «Московская Русь» — это нонсенс российской историографии XIX в. Произошло все оттого, что никак не могли поделить те земли, которые сейчас стали независимой Беларусью. Поляки претендовали на то, что Московское княжество должно было ограничиться своей территорией. Да, был такой конфликт из-за этого термина. Мы должны открыто писать о том, что эта терминология оформляла политические притязания. Мне кажется, что терминология должна соответствовать каждому данному моменту. Сначала просто Княжество Литовское, с какого-то момента — Великое княжество Литовское, и так далее. Также всё это относится и к претенденту на эти земли — сначала к Московскому княжеству (до 1480-х гг.), а позже — «Княжеству Всея Руси» (до 1547 г.) и Русскому царству (с 1547 г.).

Два слова хотела бы сказать о библиографии. Мне кажется, что библиография для нас — это то же самое, что статистика для экономики. Если в советское время мы не имели ни экономики, ни тем более статистики, то характерным признаком возрождения науки является возникновение интереса к этим проблемам. Мне довелось обратиться к архиву одного ученого, который выдержал испытания 1929 г. За что они боролись, те, кто тогда выжил? Они боролись, прежде всего, за сохранение за музеями научно-исследовательской роли и первым делом — за сохранение библиографии. Иван Иванович Полосин занимался в 1930-е гг. библиографией, археологи пытались сохранить библиографию как зеркало современного состояния науки. После появления А. Сахарова в Институте истории было закрыто издание трудов Института истории СССР. Оно прекратилось в 1985 г., потому что библиография ясно показывает, кто работает и как работает, как движется наука. Мне кажется, что самым основным результатом сегодняшней встречи должно быть издание библиографии всех работ участников конференции по истории ВКЛ.

С. Б. Каўн (Беларусь): При подготовке материалов для сайта по истории ВКЛ были собраны данные по библиографии. Приведу только цифры. За последние 12 лет у нас появилось более 400 разных исторических работ (книг, статей и др.). Это примерно 30–35 работ в год по ВКЛ и не менее 40 исследователей, которые постоянно занимаются ВКЛ. Единственный

не очень хороший момент — это существование в Беларуси таких центров как Брест, Гомель, где практически не занимаются изучением ВКЛ. Хотя студенты в этих городах пишут дипломные, курсовые работы по ВКЛ, а дальше разрабатывать данную тему, наверное, не считают необходимой. В сущности, у нас есть четыре центра, где ученые активно работают над проблематикой Великого княжества Литовского, — это Гродно, Полоцк, Минск и Могилев. Поэтому можно сделать вывод: в исследованиях по истории Великого княжества Литовского в Беларуси по сравнению с предыдущим десятилетием кризиса нет.

ЛИТВА / LITHUANIA

Основные достижения историографии Литвы последнего десятилетия в исследовании проблем Великого княжества Литовского (XIII–XVIII вв.): краткий обзор

Дарюс Вилимас, Рамуне Шмигельските-Стукене

(Вильнюс)

В 1990 г., после восстановления в Литве независимости, в условиях творческой свободы и расширившихся контактов с мировой исторической наукой, исследования проблем Великого княжества Литовского (XIII–XVIII вв.) сделали большой как количественный, так и качественный прогресс. Расширилась тематика и география научных работ. Исторические процессы исследуются во всем Великом княжестве Литовском, не ограничиваясь территорией сегодняшней Литовской Республики. Произошло смещение приоритетных направлений исторических исследований. Резко сократилось изучение экономической истории, а доминировать стали исследования по политической, ментальной и дипломатической истории.

Ограниченность объема этой статьи не позволяет нам останавливаться на детальном обсуждении трудов литовских историков. Новейшая литовская историография огромна. Она более или менее полно представлена в библиографии работ, приложенной к этой статье (библиография подготовлена Годой Гедрайтите). В краткий обзор историографии не включены такие ее подразделы, как археология и этнография, упрощен и сам план статьи. Цель статьи — наметить основные тенденции новейшей литовской историографии, в общих чертах показать наиболее весомые достижения и представить, на наш взгляд, наиболее интересные темы исследований.

В издании и переиздании источников выделяется обновление издания Литовской Метрики (далее — ЛМ). В конце 80-х гг. XX в. внимание археографов Литвы было в основном сконцентрировано на нескольких приоритетных проблемах. Историки Вильнюсского университета (далее — ВУ) продолжили изучение Первого Литовского Статута (далее — ПЛС). После более чем 50-летнего перерыва продолжено издание книг Литовской Метрики. Впервые центром издания ЛМ стал Вильнюс.

С 1993 г. по май 2003 г. в Вильнюсе издано 18 книг Литовской Метрики. Работают 2 группы метрикантов — одна в Вильнюсском университете (руководитель Ирена Валиконите), издающая книги Судных дел ЛМ, и вторая — в Институте истории Литвы (руководитель Артурас Дубонис), кото-

рая издаёт книги Записей и книги Публичных дел ЛМ [1]. Метрикантами ВУ изданы книги Судных дел № 4/224 (1522–1530) [1, k], № 6/225 (1528–1547) [1, l], № 8/227 (1533–1535) [1, m], № 11/230 (1542) [1, n]. Метрикантами Института истории изданы книги Записей № 1 (1380–1584) [1, a], № 3 (1440–1498) [1, b], № 5 (1427–1506) [1, c], № 8 (1499–1514) [1, d], № 10 (1440–1523) [1, e], № 11 (1518–1523) [1, f], № 12 (1522–1529) [1, g], № 15 (1528–1538) [1, h], № 25 (1387–1546) [1, i], № 51 (1566–1574) [1, j], а также книги Публичных дел № 7/564 (1553–1567) [1, o], № 8/530 (1566–1572) [1, p], № 9/531 (1567–1569) [1, q], № 10/532 (1569–1571) [1, r].

Институтом истории Литвы (далее — ИИЛ) с 1997 г. издается информационный бюллетень на литовском и русском языках “*Lietuvos Metrikos naujienos*” («Новости Литовской Метрики») [373, № 1–5].

Историки Вильнюсского университета продолжают исследования ПЛС. Ими издано несколько новых трудов по этой теме [25; 32].

После Второй мировой войны большинство литовских историков оказалось в эмиграции. После восстановления независимости в Литовской Республике продолжено издание трудов самых видных историков литовской эмиграции. Например, изданы 4-й том трудов Константина Авижониса (1909–1969) [41] и несколько работ Зенона Ивинскиса [43].

Опубликовано несколько важных источников по истории католической церкви в Литве: в серии “*Fontes ecclesiastici historiae Lithuaniae*” — визитация Жемайтского княжества папским визитатором Тарквинием Пекулом в 1579 г. [40], а Католической академией наук литовцев (КАНЛ) и ИИЛ в серии «*Источники истории Литвы*» — визитация Ковенского деканата епископом И. Масальским в 1782 г. [37].

Впервые на литовском языке начато издание многотомного труда Теодора Нарбута [49].

Археографы ИИЛ издают инвентари отдельных административных единиц. Альгирдас Балюлис издал инвентари вилкомирского староства XVIII в. [33]. Продолжается издание «Литуанистической библиотеки» и других трудов — изданы Ливонские хроники [18], Римантасом Ясасом подготовлена к печати Хроника Виганда Марбургского [36]. Изданы труды известного исследователя культуры Малой Литвы XVIII в. Готфрида Остермейера

и известного мыслителя XVI в. А. Волана [38].

Следует отметить серию «*Истоки*» (с 1998 г. — 6 книг), издаваемую Институтом литовской литературы и фольклористики. В ней публикуется несколько ценных источников по истории ВКЛ — «Генеалогия» Самуела Довгирда [11], «Воспоминания» Теодораса Евлашевского [15], «Жизнь великого князя московского Ивана Васильевича» Пауля Одерборна [23] и панегирика Соломона Рисинского князю Крыштофу Радзивиллу [29]. Тем же институтом издается серия «*Литература старой Литвы*» (с 1992 г. вышло 13 книг), где без отдельных исследований по истории старолитовской литературы издана «Реляция» Миколая Казимира Шемета [30].

Из последних изданий необходимо отметить 4-й том «Памятников литовского права», в котором публикуются книги Жагарского дворного суда [39]. Это посмертное издание труда, подготовленного видным историком права Витаутасом Рауделюнасом (1930–2002).

Большое внимание уделяется изданию источников по истории городов ВКЛ. Опубликовано 3 тома привилегий и актов городов ВКЛ, имеющих магдебургское право [20], периодически издается сборник публикаций документов и статей по изучению источников истории городов «Источники по истории литовских городов» [21].

В серии “*Historiae Lituaniae Fontes Minores*” публикуются небольшие по объему нарративные тексты источников по истории литовского государства: документы разных государственных институтов, политическая публицистика, эпистолярные источники и т. д. В этой серии по истории ВКЛ уже изданы и готовятся к изданию следующие тексты: литовские грамоты периода восстания Тадеуша Костюшко 1794 г. [31]; рукописи выдающегося деятеля культуры Малой Литвы Готфрида Остермейера (1716–1800) [17]; описание послания в Москву Льва Сапеги в 1600–1601 гг. [24]; перевод на литовский язык Конституции 3 мая 1791 г.

Издаются источники по истории культуры: антология «Литовская школа и педагогическая мысль в XIII–XVII ст.» [22]; списки студентов Вильнюсского университета 1650 г. [7]; сборник источников по повседневной жизни в ВКЛ [19], который издан как хрестоматия для средних школ, и т. д.

В 2002 г. ИИЛ начал серию публикаций документов по внешней политике Литвы. Первая книга посвящена публикации и анализу Кревского акта 1385 г. [2] (составитель книги и автор идеи издания Кревского акта 1385 г. — Юрате Кяупене). Основная причина публикации Кревского акта 1385 г. как первого документа новой серии связана со спорностью оценок содержания этого документа [2, с. 9]. В первой части книги опубликован оригинал акта 14 августа 1385 г., его копия 1445 г., отрывки из источников, дающих сведения о событиях 1385 г. (с переводом на литовский язык). Вторая часть книги посвящена историческим и историографическим (Ю. Кяупене, с. 39–68), дипломатическим (С. Ровелл, с. 69–78), сфрагистическим (Э. Римша, с. 78–98), палеографическим (Р. Чапайте, с. 99–134) исследованиям Кревского акта.

В серии «Документы по внешней политике» Литвы будут издаваться тексты важнейших договоров Литвы, заключенных с иностранными государствами, которые будут сопровождаться палеографическими, дипломатическими, сфрагистическими и другими исследованиями публикуемых договоров.

В последнее десятилетие издано несколько новых обобщающих работ по литовской истории. Среди них следует отметить первую постсоветскую коллективную историю Литвы «История Литвы до 1795 г.», вышедшую в 1995 г. [44]. Ее авторы Зигмантас Кяупа, Юрате Кяупене и Албинас Кун-

цявичюс основное внимание уделяют социальной и политической истории. Работа основана на новейших исследованиях истории Литвы. Авторы отказались от предварительной оценки исторических фактов и процессов. Перевод «Истории Литвы» на английский язык появился в 2000 г. [45]. До 2000 г. на литовском языке вышли три новых издания этой книги. В 1999 г. Эдвардас Гудавичюс издал первый том истории Литвы (до Люблинской унии) [42], в котором рассматривается история возникновения литовского народа и государства, а также его развитие в широком контексте европейской и всемирной истории. З. Кяупой в 2002 г. издан новый обобщающий труд по истории Литвы (до 11 марта 1990 г.) на английском языке [47]. В конце прошлого десятилетия сначала в Таллинне, потом и в Вильнюсе появилось коллективное издание истории трех балтийских государств, подготовленное историками Литвы, Латвии и Эстонии. Книга была переведена на несколько языков [46]. Мячисловас Ючас издал историю польско-литовской унии [66]. Среди исследований отдельных регионов Литвы следует отметить коллективный труд по истории Жемайтии [51].

Исследованиям по истории государства и общества ВКЛ в историографии последнего десятилетия уделяется большое внимание. В исследованиях политической истории важнейшими вопросами являются темы, изучение которых в советское время было невозможно, — отношения между Литвой и Россией, разделы Речи Посполитой, политическая культура шляхты и т. д. Исследованиями вопросов политической и социальной истории Литвы в XIII–XVIII вв. занимаются А. Тила, А. Никжентайтис, Э. Гудавичюс, М. Ючас, З. Кяупа, Ю. Кяупене, С. Ровелл, Э. Мейлус, Г. Слесорюнас, В. Алмонайтис, Р. Тримонене, В. Долинскас, Д. Вилимас, Р. Шмигельските-Стукене, Д. Антанавичюс, Р. Петраускас, Л. Анужите, Л. Каралюс, Т. Баранаускас и др.

Среди исследований ранней истории ВКЛ следует отметить труды Алвидаса Никжентайтиса [70; 71] и Стивена Ровелла [75], посвященные проблематике раннего периода общественного развития государства. Эдвардас Гудавичюс опубликовал монографию о Миндаугасе [60].

Молодой литовский историк Томас Баранаускас в своем полемическом труде о начале литовского государства дает новую интерпретацию первых десятилетий истории ВКЛ [56]. Витянис Алмонайтис исследовал политический статус Жемайтии в самый сложный период ее истории, когда в течение 30 лет ее сюзеренитет менялся по меньшей мере 12 раз [53]. Рита Регина Тримонене интересуется историей международных отношений конца XV в. [78], Мячисловас Ючас обратился к проблематике Грюнвальдской битвы [65].

Римвидас Петраускас занялся изучением правящей элиты ВКЛ в конце XIV–XV вв. [86]. Применяя новейшие методы исследования, он пришел к новым интересным выводам: знать в то время действовала не индивидуально, а в рамках своего рода, причем подразумевается род в широком смысле этого слова, где равнозначно было родство как с отцовской, так и с материнской стороны. И только в конце XV в. начинается транс-

формация таких родов в четко обозначенный род по мужской линии наследования. В конце работы приложен список представителей элиты ВКЛ за 1392–1492 гг.

Артурас Дубонис исследовал малоизвестный слой служилой литовской шляхты («лейти») и пришел к оригинальной оценке этой общественной группы. По мнению историка, так называлась элитная группа военно-обязанных служебников великого князя, поселенных в стратегически важных районах государства. Выдвигается смелая гипотеза, что именно термин «лейти» мог быть прототипом слова *Lietuva* (Литва) [58; 118–126].

Юрате Кяупене изучает шляхту ВКЛ XVI в., историографию ВКЛ, межгосударственные договоры, моделирование исторических регионов Европы и место Великого княжества Литовского в Европе. Выводы своих исследований автор опубликовала в монографиях и многочисленных статьях [150–165]. Недавно Ю. Кяупене закончила монографию о шляхте ВКЛ в XVI в. (под названием “

которая находится в печати.

Дарюс Антанавичюс издает Литовскую Метрику, источники по истории городов и местечек ВКЛ, интересуется историей литовской историографии, в 2003 г. защитил диссертацию по теме «Десятилетняя Ливонская война литовского дворянина (шляхтича) и ее автор. (Попытка авторской атрибуции)» [105; 106].

Дарюс Вилимас интересуется историей судебных учреждений ВКЛ конца XVI в. и началом формирования прослойки служебной группы поветовых «юристов» [238–244].

Антанас Тила исследует вопросы политической истории ВКЛ в XVII в. Сферами его научных интересов являются основные направления внешней политики Литвы, отношения между Литвой и Ливонией [229; 231–235], внутренняя политика Литвы в XVII в., значение всеобщего воинского призыва и другие вопросы [230].

Лина Анужите готовит к печати ЛМ, а также интересуется шляхетскими тестаменстами [107; 108].

Вопросы внешней политики Литвы (в основном отношения между Речью Посполитой и Россией) во второй половине XVII – начале XVIII вв. исследует Элмантас Мейлус [176–178].

Гинтаутас Слесорюнас занимается вопросами политической истории ВКЛ конца XVII в.: отношениями между политическими магнатскими группировками [77], началом формирования пророссийской группировки в ВКЛ, польско-литовскими отношениями [215–220] и т. д.

Видас Долинскас изучает отношения между Литвой и Курляндским княжеством [117], политическую деятельность Шимона Косаковского (монография “

в печати), проблематику конфедераций [116] и другие вопросы.

Основное внимание в исследованиях Рамуне Шмигельските-Стукене уделяется изучению политической истории конца XVIII в., главным образом — проблемам конфедераций (причинам и формам их создания, анализу последствий их функционирования и т. д.), а также политической культуре шляхты в эпоху разделов Речи Посполитой [222–228].

Широкий размах получили исследования отдельных магнатских и шляхетских родов ВКЛ. Следует отметить монографии Раймонды Рагаускене [73] и Нэли Асадаускене [54], а также труды Еугениуса Савищева по истории рода Билевичей [210], Гене Киркене — по роду Ходкевичей [166–168] и биографию канцлера Л. Сапеги, изданную Станиславом Лазуткой [68]. Среди исследований этого рода выделяется монография Р. Рагаускене о Н. Радзивилле Рудом, где после обработки огромного количества архивных данных читателю представлена не только биография вельможи, но и в дополнениях приводится перечень его латифундий с картами, а также огромный список его клиентов [73].

Вопросам экономической истории в литовской историографии уделяется очень мало внимания. В этой сфере работает Стасис Памерняцкис. Используя математические методы, С. Памерняцкис изучает экономическую историю конца XVIII в. [257]. Проблематику функционирования государственной казны изучает Антанас Тила [259–262]. Вопросами по истории таможни интересуется Лаймонтас Каралюс [247–249].

Большое внимание в историографии Литвы уделяется изучению истории городов и городского населения ВКЛ. В Институте истории Литвы создан новый отдел для исследования городов, в котором работают историки и археологи. Проблематикой истории городов и городских жителей занимаются ученые Вильнюсского и Каунасского университетов.

Проблематику возникновения и развития городов ВКЛ исследует Э. Гудавичюс и З. Кяупа. В 1991 г. Э. Гудавичюс издал теоретический труд, посвященный возникновению городов Литвы [269]. Результаты своих исследований по проблематике развития городов ВКЛ З. Кяупа опубликовал в монографиях и многочисленных статьях [264, с. 119–192; 266, с. 85–105; 276; 294–306]. Под руководством З. Кяупы в университете Витаутаса Великого в Каунасе издается “*Kauno istorijos metra tis*” («*Летопись Каунасской истории*») [368], защитили докторские диссертации молодые историки.

Элмантас Мейлус опубликовал монографию, посвященную истории местечек Жемайтского княжества второй половины XVII–XVIII вв., в которой проанализировал структуру населения, развитие ремесел и торговли в местечках этого княжества [270]. Этой тематике также посвящены статьи Э. Мейлуса [308–311].

Проблемами истории Вильнюсского магистрата занимается Айвас Рагаускас. В многочисленных статьях А. Рагаускаса рассматриваются разные вопросы по истории правящей элиты Вильнюса во второй половине XVII — начале XVIII вв. [312–321]. В 2002 г. издана монография А. Рагаускаса «*Правящая элита города Вильнюса во второй половине XVII в. (1662–1702 гг.)*»

[271], в которой с использованием нового в литовской историографии про-сопографического метода, положений микроистории и многочисленных новых источников проанализирована деятельность институтов городского самоуправления, представлен коллективный портрет правящей элиты, ее значение в городе и государстве, образ жизни, проблема элитности.

Историю городов ВКЛ в XVI–XVIII вв. изучает Альгирдас Балюлис [282–289]. Людас Глямжа исследует проблематику городского движения в конце XVIII в. [275; 290–292]. Надо отметить, что в последнее десятилетие стали очень популярными монографии по истории отдельных городов, местечек или волостей. Среди них выделяются исследование А. Мишкиниса и А. Балюлиса о г. Тракае [268], коллективные монографии по истории г. Шауляя [267] и г. Паланги [264], сборники статей, посвященные истории г. Тельшия [266], г. Ренавы [265] и т. д.

В исследованиях по культуре ВКЛ большое внимание уделяется вопросам характера цивилизации ВКЛ [417; 418], проблемам культурного влияния Запада и Востока [427], роли Польши в европеизации Литвы [425; 426] и т. д.

Литовская историография нуждается в новом обобщающем труде по истории культуры ВКЛ XIII–XVIII вв. Изданный в 2001 г. сборник статей «Культура Великого княжества Литовского. Исследования и образы» [404] только отчасти заполнил этот пробел. В этом сборнике в алфавитном порядке представлены статьи об отдельных явлениях культуры (антика и сарматизм, костюм, эпоха барокко, эпоха Просвещения, Реформация, церковная уния, библиотеки, братства, понятие искусства, поместье, песни, родство, гуды, караимы, военное дело, издание книг, письменность, болезни и эпидемии, литература, сословие, культ девы Марии, города, смерть, школы, женщины, строительство, музыка, язычество, должности, пилигримство, деньги и цены, полонизация, торговля, ведьма, писарь, сеймы и сеймики, старообрядцы, произнесение речи, писание, чтение, православие, право, завещания, татары, владыка, средневековье, епископ, землевладение, евреи). Статьи написали известные литовские историки, литературоведы и искусствоведы: М. Ючас, Э. Гудавичюс, З. Кяупа, А. Дубонис, Г. Береснявичюс, Э. Райла, Р. Петраускас, Э. Улчинайте, Л. Йовайша, С. Нарбутас, Р. Янонене, М. Пакнис, Д. Поцюте-Абукиявичене и др.

Новой тенденцией в исследованиях литовской истории является изучение моделей коммуникации культуры, процессов их акции и интеракции. Статьи по этой тематике публикуют Инге Лукшайте [444], Деймантас Карвялис [437–440], Раймонда Рагаускене [459] и др.

В Литве ведутся исследования истории всех конфессий ВКЛ. Истории христианства в Литве посвящены работы Мячисловаса Ючаса, Дарюса Баронаса, Паулюса Рабикаускаса. В монографии М. Ючаса проанализированы этапы и проблемы христианизации Литвы [391]. Вопросам Жемайтской епархии в XV–XVI вв. и проблемам христианства посвящены труды П. Рабикаускаса [393; 394].

Инге Лукшайте написала фундаментальную монографию, посвященную истории Реформации в ВКЛ и Малой Литве в 30-е гг. XVI – 10-е гг. XVII вв. [392]. И. Лукшайте, используя теорию коммуникации культуры как инструментальный исследований, проанализировала начало Реформации, ее масштабы и разные протестантские направления в ВКЛ и Малой Литве. Автор установила, какие возможности для решения вопросов культуры предоставила Реформация — разнообразное религиозное, культурное и общественное движение — и какова была ее роль в интенсивной культурной модернизации общества и государства. Проблематике истории Реформации в ВКЛ и Малой Литве И. Лукшайте посвятила также свои многочисленные статьи [445–451].

Дарюс Баронас обратился к истории трех виленских мучеников и исследовал разные трактовки этого полуполюгендарного события, а также политическую подоплеку его оценки [390; 412–414].

Историю старообрядческой церкви в Литве в XVII – начале XIX вв. исследует Григорий Поташенко. В центре его внимания — старообрядцы и общество Великого княжества Литовского: религиозная терпимость и ее причины [404, с. 635–654; 673–682].

В настоящее время много внимания уделяется истории национальных меньшинств ВКЛ. По этой тематике опубликовано несколько сборников статей, каталогов выставок и т. д. [661–690]. Также большой популярностью пользуется тематика, связанная с просвещением и образованием. Артурас Грицкявичюс исследует деятельность семинарии Григория XIII в Вильнюсе в 1583–1655 гг. [397; 423]. Элигиус Райла написал диссертацию, посвященную просветительской деятельности епископа И. Масальского [399]. В 1994 г. в Литве была издана монография деятеля литовской эмиграции, директора центра литуанистических исследований в Чикаго Йонаса Рачкаускаса, посвященная реформе просвещения в Польше и Литве в XVIII в. [395].

Первые шаги в Литве делают гендерные исследования. По этой тематике докторские диссертации защитили Йолита Сарцявичене [695] и Йоланта Карпавичене [694]. Й. Сарцявичене основное внимание уделяет идеализированной модели женщины в панегириках ВКЛ во второй половине XVI – первой половине XVII вв. [698–703]. Й. Карпавичене исследует правовое положение женщин в магдебургском праве ВКЛ [696]. Этот же аспект в шляхетском сословии изучает И. Валиконите [704]. В Вильнюсском университете создан Центр Гендерных исследований [705–706; 718].

История войска ВКЛ в советский период игнорировалась по идеологическим причинам, а исследования этой проблематики в эмиграции были невозможными из-за недоступности архивного материала. После восстановления в Литве независимости научные исследования по военной истории начали развиваться активнее. Проблематику военного дела в начале XIII в. и вопросы военного потенциала ВКЛ в середине XVI в. исследует Дарюс Баронас [110; 111]. В 2001 г. была издана монография Валдаса Ракутиса под

названием «Войско ВКЛ в период Четырехлетнего сейма (1788–1792)» [74], подготовленная на основе докторской диссертации [88]. Объект исследований В. Ракутиса — войско ВКЛ как самостоятельный институт [74, с. 8–9]. В монографии проанализированы изменения военного потенциала, связанные с реформами Четырехлетнего сейма, причины, которые побуждали провести военную реформу и ей препятствовали, а также установлены цели и задачи, которые были поставлены государством перед армией в 1788–1792 гг.

Программа вспомогательных исторических дисциплин существует в отделе истории ВКЛ в Институте истории Литвы. Цель программы — последовательное исследование вспомогательных исторических дисциплин. Программой руководит Эдмундас Римша, исследующий сфрагистику и геральдику ВКЛ [197–202; 272; 273; 278; 322; 323; 325–330]. Основные темы исследований Руты Чапайте — латинская палеография, развитие латинской письменности в ВКЛ в XV–XVIII вв., средневековая эпистолярная как одна из моделей культурной коммуникации [114; 492; 511–515]. Гитана Зуене интересуется правовой археологией. В настоящее время она заканчивает диссертацию по теме «Инсигнии и церемониал в публичной жизни литовских великих князей, высших государственных и церковных дигнитариев ВКЛ» [467]. К программе вспомогательных исторических наук с 2001 г. подключена группа по подготовке библиографии истории Литвы. Изданы две «Библиографии истории Литвы» (за 1996 и 1997 гг.), составленные научным сотрудником ИИЛ Иреной Тумялите [347].

Довольно перспективной темой исследований является историческая картография. За данный период издано несколько книг. Опубликован очерк Оны Максимайтене об исторической географии и картографии Литвы [338]. Спустя несколько лет появилась коллективная монография молодых историков Раймонды Рагаускене и Деймантаса Карвялиса, посвященная топографической карте Биржанского княжества Радзивиллов середины XVII в. [339]. Дважды издан объемный цветной каталог выставки «Литва в картах», второе издание которого было существенно дополнено [336; 337].

Исследования по исторической демографии были начаты еще в советское время [См.: R. Jasas, L. Truska, Lietuvos

]. На современном этапе их продолжает Агнюс Урбанавичюс [341; 342]. Он исследует демографическую ситуацию в Вильнюсе во второй половине XVII–XVIII вв. В центре внимания А. Урбанавичюса — вопрос иммиграции в Вильнюс («новые горожане»).

Общим проблемам историографии периода ВКЛ в Литве уделяется сравнительно мало внимания. По этой тематике можно отметить статью Ю. Кяупене о ситуации в современной литовской историографии и перспективах исследований проблем ВКЛ [356]. Историками изучается историография отдельных проблем. Например, исследования генезиса лито-

вского государства и общества в историографии Литвы советского периода [351], проблема оценки Кревской унии 1385 г. [61; 355] и Люблинской унии 1569 г. [353], проблемы присоединения Ливонии [359] и роль ВКЛ в Ливонском кризисе 1552–1561 гг. [360], вопросы самоуправления [358], исследования повседневной жизни [357], религиозной толерантности [354], оценка общественного строя ВКЛ в советской и постсоветской историографии [356] и т. д. Историками отмечен историографический вклад исследователей истории Литвы старшего поколения Константинаса Авижониса [361], Паулюса Рабикаускаса [352], Бронюса Дундулиса [343; 362]. Подготовлены библиографии трудов Э. Гудавичюса [344], А. Тилы [349], И. Лукшайте [348], З. Кяупы [346] и др. Общую оценку советского периода литовской историографии дали Алдона Гайгалайте, Алфредас Бумблаускас и др. [350].

Среди научных журналов упоминаются лишь те издания, публикации в которых имеют коэффициент значимости, необходимый для защиты докторских диссертаций, а также некоторые важнейшие специализированные периодические издания, посвященные истории Литвы, в которых печатаются исследования и материалы по истории ВКЛ.

tis” («Летопись истории Литвы») издается с 1971 г., с 2001 г. — как двухтомник. Периодическое издание ИИЛ. В нем публикуются академические исторические исследования — статьи, рецензии, аннотации, научная информация.

(«Литуанистика»). Квартальник, который издается с 1990 г., вместо «Трудов АН Литовской ССР». За 13 лет вышло 52 номера. Периодическое издание литуанистических исследований Академии наук Литвы — история, филология [375].

”. Т. 1–6. («Литовские исторические исследования»). Журнал по литовской истории на английском языке, представляющий труды по тематике истории Литвы для иностранцев. Издает Институт истории Литвы (с 1996 г.) [374].

” («Труды и дни»). Т. 1 (10)–23 (32). Продолжение издания журнала университета Витаутаса Великого в Каунасе (с 1995 г.) с гуманитарной направленностью.

(«Студии истории Литвы»). Периодическое издание историков Вильнюсского университета, посвященное проблемам истории Литвы [370].

” («Исторические акты Клайпедского университета»). Периодическое научное издание Клайпедского университета, посвященное истории Жемайтии и Восточной Пруссии. Издается с 1993 г. [363].

(«Летопись истории Каунаса»). Изданы 4 тома. В «Летописи» печатаются статьи по истории Каунаса и его окрестностей, материалы научных конференций [368].

(«Летопись Католической Академии наук литовцев»). Начато издание в 1965 г. в Риме. После 1990 г. издается в Литве. Издан 21 том [371].

(«Труды съездов КАНЛ»). Издается с 1973 г. в Риме. После 1990 г. издается в Литве. Издано 18 томов [372].

” («История»). Квартальник с 1997 г. Научный исторический журнал Вильнюсского педагогического университета, который публикуется вместо «Научных трудов высших школ Литовской ССР». Издано 54 тома [367].

” («Наше прошлое»). Издание общества истории Литвы, в котором печатаются научные публикации по истории Литвы. С 1992 по 2001 гг. издано 7 книг [376].

(«Прошлое Жемайтии») — сборник статей, посвященный истории и этнографии Жемайтии, издаваемый Жемайтским культурным обществом. Вышло 10 томов [377].

Среди специализированных исследовательских организаций и учреждений выделяются:

Отдел истории Великого княжества Литовского Института Истории Литвы [378]. Исследования ведутся по 4 научным программам:

1. Литовское государство и общество в XIII–XVIII вв., 1995–2003 гг. (научный руководитель проф., д-р гуман. наук Зигмантас Кяупа);

2. Многотомная «История Литвы», 2000–2011 гг. (12 томов, научный руководитель проф., д-р гуман. наук Юрате Кяупене);

3. Вспомогательные исторические дисциплины, 2002–2006 гг. (научный руководитель доцент, д-р гуман. наук Эдмундас Римша);

4. Памятники литовской историографии, 1998–2009 гг. (научный руководитель доцент, д-р габил. Инге Лукшайте).

В *Археографическом отделе* Института Истории Литвы проводится исследование и публикация Литовской Метрики (заведующий отделом д-р гуман. наук Артурас Дубонис).

Исторический факультет Вильнюсский университета, где работают группа по исследованию Литовской Метрики (проф., д-р габил. Станисловас Лазутка, проф., д-р габил. Эдвардас Гудавичюс, проф., д-р гуман. наук Ирена Валиконите и др.); группа по исследованию эпохи Просвещения (проф., д-р габил. Мячисловас Ючас, д-р гуман. наук Видас Долинскас, доц., д-р гуман. наук Элигиус Райла и др.) [385].

Гуманитарный факультет Университета Витаутаса Великого в Каунасе, где трудятся д-ра гуман. наук В. Алмонайтис, Л. Глямжа, В. Ракутис, В. Камунтавичене и др. [386].

Исторический факультет Вильнюсского педагогического университета, где существует кафедра по истории Литвы (д-ра гуман. наук Р. Батура, А. Рагаускас, Р. Рагаускене, ассистенты Д. Карвялис, Р. Юргайтис и др.) [384].

Центр по исследованию истории Западной Литвы и Пруссии Социологического факультета Клайпедского университета. Кафедра по истории (проф. В. Жулкус, д-р В. Вайвада и др.) [383].

Шауляйский университет. Гуманитарный факультет. Кафедра по истории (д-р Р. Р. Тримонене и др.).

Секция истории Католической академии наук литовцев. Руководитель — проф., академик А. Тила. Основана в 1922 г. В 1956–1990 гг. действовала на Западе. Члены академии печатают свои труды в «Летописи КАНЛ» (издан 21 том). Раз в 3 года проводится Съезд КАНЛ, материалы которых издаются в «Трудах съездов КАНЛ» (издано 18 томов).

Обобщая обзор историографии Литвы последнего десятилетия в исследовании проблем Великого княжества Литовского XIII–XVIII вв., можно сделать следующие выводы. С 1990 г., после восстановления в Литве независимости, научные исследования проблем Великого княжества Литовского XIII–XVIII вв. сделали большой как количественный, так и качественный прогресс. Значительно расширилась тематика исследований. Изменился список приоритетных направлений исследований, место социально-экономических исследований заняли вопросы по истории сословного общества, культуры и политических отношений. Расширилась география исследований. Изучение исторических процессов не ограничивается территорией сегодняшней Литвы. Исторические процессы исследуются во всей территории ВКЛ. Увеличилось количество исследователей истории ВКЛ. Наряду с известными историками работают и молодые ученые. Значительно увеличилось количество изданий по истории ВКЛ. Выходят как основанные в советское время, так и новые периодические издания. В Литовской Республике продолжено издание трудов видных историков литовской эмиграции.

**Main Achievements of Lithuanian Historiography
of the Last Decade in the Research of the Grand Duchy of
Lithuania
(13th–18th Centuries)**

(Vilnius, Lithuania)

The article presents an overview of Lithuanian historiography of the Grand Duchy of Lithuania from 1991 until 2003. New priorities in research as well as issues related to publishing and reprinting of primary sources and historiographic heritage are briefly discussed. After 1991, historical research of the GDL in Lithuania has progressed as regards both quality and quantity: scope of inquiries expanded, entire territory of the GDL has been considered, number of scholars increased, and research centers have been founded or re-established. Instead of investigating into social-economic history characteristic of the Soviet period, such fields as estate society and cultural as well as political studies started dominating historical inquiry. The article briefly introduces the most recent and the most challenging works in history. Annotated bibliography of most important publications on the GDL history is a significant amendment to the article.

Тенденции в исследовании истории внешней политики и дипломатии Великого княжества Литовского в литовской историографии последнего десятилетия

Мариус Сирутавичюс

(Каунас)

В последнее десятилетие в работах литовских историков доминирует изучение социальной и политической истории Великого княжества Литовского. Среди них лишь несколько публикаций, посвященных проблемам внешней политики. Почти нет работ, в которых дипломатия стала бы отдельным объектом исследования. Казалось бы, что именно после длительного периода ограничений пришло благоприятное время для исследований такого характера, появилась возможность изучать такие темы, на которые в течение долгих лет было наложено табу или которые были ограничены различными запретами (особо это касается темы отношений с Россией). Однако случилось обратное, интерес к этой области за последнее десятилетие даже уменьшился. За это время появилось только несколько монографий и несколько десятков статей по данной тематике.

Множество различных факторов повлияло на уменьшение интереса к этому направлению в истории ВКЛ. Однако к ним не относятся финансовые проблемы и разрыв традиционных связей между учеными стран региона. Причина кроется в общих тенденциях современной литовской историографии, которые явно свидетельствуют, что в настоящее время приоритетными являются исследования по социальной истории, истории культуры, менталитета и микроистории. В области политической истории сохранилась традиционная ориентация на проблемы внутренней политической жизни. Тема внешней политики и дипломатии затрагивается фрагментарно, часто в русле анализа внутренних проблем ВКЛ.

В течение последнего десятилетия появилось несколько работ, непосредственно посвященных анализу проблем внешней политики и дипломатии ВКЛ. Это статьи Альвидаса Никжентайтиса, Вигинтаса Станцелиса, Антанаса Тилы, Гинтаутаса Слесорюнаса и Эймантаса Мейлуса, а также монографии Риты Тримонене и Эгидиюса Баниониса. В данной статье они анализируются по хронологическим и тематическим направлениям.

Наиболее ранний период исследует Альвидас Никжентайтис. В начале десятилетия было издано несколько его публикаций, в которых исследовались программа действий по литовской внешней политике XIV в. и некоторые перипетии дипломатической деятельности [179a, 179b], связанные с христианизацией страны. В них автор рассматривает масштаб внешней политики Литвы, влияние непредвиденных событий на отдельные направ-

ления политики. Основным источником, позволяющим исследователю говорить о политической программе действий ВКЛ, стал материал, посвященный переговорам о крещении. По этому материалу можно судить о политических стремлениях, направленных на реализацию идеи христианизации. В нем затрагивается вопрос политической ориентации. Он представлен при помощи анализа распределения региональных сил, а также выбора партнеров для переговоров. Оценивая данный период, автор утверждает, что в то время реально осознавалась роль внешней силы в политике Литвы: связывание реализации политической программы с внешней силой стало нормой внешней политики. Из объекта, который необходимо окрестить, Литва превратилась в субъект, требования которого стали влиять на весь регион Средней и Восточной Европы.

Более поздний период исследуется в монографии Риты Тримонене «Великое княжество Литовское и Центральная Европа на стыке XV–XVI веков» [78]. В ней рассматриваются не только проблемы внешней политики ВКЛ, но и регионального моделирования. В работе доминирует вопрос отношений ВКЛ с Польшей. В книге этот период взаимоотношений обеих стран включается в контекст проблематики моделируемого на династическом основании региона, в историографии нередко называемого «Европой Ягеллонов». Важное место в ней занимает исследование внутренних социальных процессов ВКЛ: формирование институтов сословного представительства, их отношения с государем. Показана зависимость статуса института государя и функционирования политической системы Ягеллонов. В книге исследуемые вопросы структурно распределяются по соответствующим, определенным автором, этапам отношений с Польшей, включающим и внутренние политические проблемы страны. В первый этап (который начинается в 1492 г.) включены обзор развития внутренней политики, анализ Мельникских соглашений (связывается с проблемами литовской государственности) и определение места ВКЛ в политической системе Ягеллонов. Во втором этапе, который охватывает первое и второе десятилетия XVI в. и упоминается как период стабилизации политического положения страны, рассматриваются военный союз с Польшей, процесс внутренней консолидации (в контексте событий мятежа М. Глинского), а также неудачи европейской политики Ягеллонов. Книга заканчивается третьим десятилетием XVI в. — периодом падения династической политической системы. На этом этапе особое внимание обращается на эволюционные процессы политических структур ВКЛ, как на основной фактор, влияющий на политические отношения Польши и Литвы. Автор возвращается к региональным проблемам — обсуждает новую расстановку сил, сложившихся после Мохачской катастрофы в 1526 г., анализирует причины провала европейской политики Ягеллонов и ее переориентацию в сузившейся политической системе.

В литовской историографии последнего десятилетия без внимания не осталась «Ливонская тематика», наиболее интенсивно ее исследовал Вигинтас Станцелис. Из его работ в первую очередь хотелось бы представить

статью «Международное положение на восточном побережье Балтийского моря в середине XVI века» [221a]. При анализе автор обращает внимание на геополитический фактор, с помощью которого моделируется сложившаяся в то время ситуация. Подчеркивая увеличившееся значение Балтийского моря и важность свободного доступа к морю, автор конструирует характеристики региона и, таким образом, постепенно переходит к самому вопросу о Ливонии, анализу причин ее слабости и падения. Вводятся основные действующие в регионе силы — соседние государства, рассматриваются их интересы, их несовместимость и противоречия, а также возникшее вследствие этого напряжение, позднее вылившееся в длительные периоды войн из-за «*dominium maris Baltici*».

Продолжая работать в избранном направлении, В. Станцелис подготовил еще несколько публикаций, в которых рассматриваются обстоятельства начала конфликта. Одна из них посвящена важнейшим событиям внешней политики 1557 г. — соглашениям между Ливонией и ВКЛ [220a]. Наиболее содержательной ее частью является та, в которой обсуждаются обстоятельства подписания соглашений, содержание, их значение для ВКЛ и Ливонии, а также дается оценка влияния события на общую геополитическую ситуацию региона. Автор утверждает, что Пасвальские договоры изменили соотношение сил в Восточной Европе. Надежно защищенное с юга и имеющее союзников в Ливонии, ВКЛ могло успешно сопротивляться натиску России и защитить находящиеся в его владении славянские земли. В регионе опять сформировалась коалиция против России, для которой возникла опасность войны на более широком фронте, чем до сих пор. Подписанные в Пасвалесе соглашения должны были усилить политическую и экономическую мощь Литвы, повысить ее авторитет в Европе.

Однако наиболее весомым вкладом В. Станцелиса в исследование проблематики Ливонии является другая его работа — «Роль ВКЛ в Ливонском кризисе 1552–1561 годов: важнейшие историографические проблемы» [360]. По словам автора, написать эту статью его побудило «очевидное отсутствие работ историографического характера, обобщающих исследуемую тематику». Историографический обзор исследователь структурирует, опираясь на четыре историографические проблемы: «Проблематика раскрытия геополитических стратегических целей ВКЛ в Ливонии, ее развитие»; «Оценка личного вклада Жигимонта Августа в политику Ливонии»; «Характеристика и оценка взаимодействия родов Гогенцоллернов и Радзивиллов во время Ливонского кризиса», а также «Белое пятно в отношениях ВКЛ с Ливонией после заключения Пасвальских договоров и в самом начале Ливонской войны».

Прежде всего, В. Станцелис выясняет, как в историографии характеризуется осуществляемая в Ливонии политика руководства ВКЛ по военным, стратегическим, экономическим или даже концессионным интересам. Второй историографической проблемой исследователь считает вопрос заинтересованности Жигимонта Августа в присоединении Ливонии, оценки его

вклада в формирование польско-литовской политики «*dominium maris Baltici*». Затем внимание обращается на роль родов Радзивиллов и Гогенцоллернов в начавшемся ливонском кризисе. Автор пытается выяснить, какой из этих двух родов стоял у истоков формирования литовско-польской политики Ливонии в середине XVI в. Проблематичным считается и этап отношений между ВКЛ и Ливонией после Пасвальских соглашений. В. Станцелис отмечает, что по этому периоду существует мало документальных материалов, и они являются фрагментарными. Вследствие этого большинство исследователей осмотрительно обходят эту тему. Поэтому важнейшей задачей данной области исследования является установление, на самом ли деле в конце 1557–1558 гг. в отношениях между ВКЛ и Ливонией существовал «пустой период», и выяснение причин этого. Анализируя упомянутые историографические проблемы, автор приводит позиции разных ученых, затрагивавших эту тематику, полемизирует с ними, оценивает обоснованность их утверждений, формируя таким образом свой взгляд на события того времени.

В работах известного литовского историка Антанаса Тилы исследуются накопившиеся во второй половине XVI в. проблемы внешней политики ВКЛ. В одной из них внимание сконцентрировано на проблемах внутренней и внешней политики 1572 г., обрушившихся на страну после смерти Жигимонта Августа [231]. В контексте последних событий рассматривается формирование восточной политики Литвы. Ее истоки видятся в деятельности так называемого Рудининкского сеймика, тесно связанного с поисками нового государя (чаще всего интерес проявляется к обстоятельствам выдвижения московской кандидатуры, группам ее сторонников и противников).

В другой работе А. Тила проектирует направления внешней политики Литвы в конце XVI в. [233]. Автор связывает их формирование с обсуждением отношения общества к политическим процессам, которые происходили в Восточной, Южной и Северной Европе и влияли на жизнь Речи Посполитой. В работе анализируются позиции шляхты при согласовании интересов ВКЛ и своих сословных интересов, приводится оценка политических программ государя и Польши, предназначенных для урегулирования отношений с соседями, и последствия этих позиций для международного положения региона.

Хотелось упомянуть еще о появившейся в 2002 г. статье Альгирдаса Балюлиса «Дипломатические отношения Великого Княжества Литовского и Московского государства в конце XVI века» [109], подготовленной на основе информации 594-й книги Литовской Метрики. В этой статье рассматриваются документы, отражающие некоторые аспекты межгосударственных отношений. Например, условия заключения перемирия, подготовка договоров, технология их ратификации и т. д. Хронологически излагаемые события помогают создать впечатление о задачах внешней политики ВКЛ и некоторых проблемах в отношениях. Эта публикация позволяет

ознакомиться с находящейся в источнике информацией по внешней политике и дипломатии.

Продолжая обзор, переместимся в последнюю четверть XVII в., пропуская достаточно большой период, который в последнем десятилетии был обойден вниманием литовских историков. Этому времени посвящены публикации Гинтаутаса Слесорюнаса: «Российско-австрийский договор 1675 года о неизменности политического строя Польско-Литовского государства» [214 а], а также «Начало формирования прорусской группы вельмож Великого княжества Литовского в 1697 году» [215], в которых рассматриваются переплетающиеся вопросы внутренней и внешней политики. Уделяя большое внимание событию международной политики — Австрийско-российскому договору 1675 г., исследователь анализирует роль соседних государств в провале реформ Речи Посполитой. Пытаясь раскрыть влияние международных факторов на позицию шляхты ВКЛ по отношению к политике государя, автор рассматривает борьбу различных групп, ориентирующихся на иностранные государства, в то же время очерчивает основные направления внешней политики Речи Посполитой.

Международный контекст и перипетии внутренней политики страны объединяются, когда Г. Слесорюнас анализирует обстоятельства появления прорусской группы шляхты ВКЛ, которая в своей деятельности пыталась опираться на влияние и прямую поддержку Москвы. При помощи такого анализа автор пытается установить, когда и как появилась прорусская группа в ВКЛ, какова была роль дипломатической миссии России в ее организации, каковы были их цели, как тесно они собирались сотрудничать с Россией. В статье обсуждаются связи влиятельнейших магнатских групп ВКЛ с Москвой в последние годы правления Яна III Собеского, рассматривается способность дипломатической службы России сформировать группу своих сторонников. Делается попытка установить, кто помог пропагандистской акции России во время выборов короля и когда реально началось политическое сотрудничество конфиденциального характера между магнатами ВКЛ и дипломатами России, позволяющее говорить о появлении прорусской группы. В обзоре ее развития во времена утвердившегося во власти Августа II описываются ее лидеры и их цели, отношения с королем и другими его сторонниками.

Проблематике отношений с восточным соседом посвящены статьи Эмантаса Мейлуса и Альгирдаса Балюлиса. Э. Мейлус в работе «Отношения обоих народов Речи Посполитой и России в 1649–1771 годы по данным сборника законов империи» [176] представляет большой комплекс источников, в которых отражены официальные отношения России и Речи Посполитой. Информация в этих источниках отражает официальное отношение России к Речи Посполитой, вклад империи в падение соседнего государства. Автор не ограничивается только хронологическим и фактографическим изложением материала, но и приводит оценки данного этапа отношений.

В историографическом обзоре книга Эгидиуса Баниониса «Дипломатическая служба Великого Княжества Литовского в XV–XVI веках» [55]

предстает обособленно. Она выделяется среди других работ как единственная, анализирующая дипломатическую практику за последние годы в Литве. Эту книгу можно охарактеризовать как сборник работ, которые объединяет один объект исследований. Основу книги составляет неопубликованная, написанная в 1982 г. в Литовском институте истории диссертация Э. Баниониса «Дипломатическая служба Великого Княжества Литовского в середине XV века – 1569 году». В нее также включены и другие работы исследователя по истории дипломатии: «Послы Великого Княжества Литовского в Российском государстве в XV–XVI веках», несколько незаконченных исследований о посольских книгах Литовской Метрики, небольшого объема тексты об отношениях ВКЛ с государством Ливонско-Немецкого ордена в XV–XVI вв.

Дипломатическая служба ВКЛ в работах Э. Баниониса исследуется как отдельная структура. Автором рассматриваются признаки становления государственной службы, выясняются принципы поддержания связей организаций дипломатической службы с Русским государством, татарскими ханами, Молдавией, исследуется деятельность центральной канцелярии ВКЛ, связанная с обслуживанием посольств. По мнению исследователя, уже в конце XV в. начинает оформляться посольская служба ВКЛ как государственный институт. Об этом свидетельствуют специализация лиц, ведущих книги дипломатических представительств и составляющих их документы, формирование принципов подбора послов, специализация послов при поддержании дипломатических отношений с конкретным государством. Однако сужение власти великого князя в конце XV – первой половине XVI вв. предопределило децентрализацию руководства посольской службой, сузилось пространство деятельности самой службы, и уже не было условий для превращения ее в отдельную, формально узаконенную государственную структуру.

В настоящее время в Университете Витовта Великого Мариусом Сирутвичюсом готовится диссертация «Дипломатическая культура взаимоотношений Великого Княжества Литовского и Московского государства (во второй половине XV – первой половине XVI вв.)». В ней этап истории взаимоотношений двух политических сторон — ВКЛ и Москвы — будет рассматриваться сквозь призму дипломатии как средства коммуникации и формы общения, обуславливающих феномен дипломатической культуры. Одной из основных целей работы можно назвать стремление раскрыть (опираясь на «схемы» дипломатического действия) выработанные институтами власти обеих стран формы коммуникации, а также обуславливающие и санкционирующие их нормативные обычаи дипломатии, которые нужно искать в практике церемониального и ритуального поведения.

Актуализируя одну из функций дипломатии — коммуникационную, автор стремится отойти от классического взгляда, который часто трактует дипломатию только как деятельность, связанную с реализацией целей внешней политики. Понятие дипломатии определяется как коммуникаци-

онная система, поддерживающая общение правителей, детерминированное культурными и политическими моделями обеих стран. Для создания модели дипломатической коммуникации выбраны так называемые положения школы процесса, которая определяет коммуникацию как процесс, во время которого передаются сообщения, исследует, как отправители и получатели кодируют и раскодируют сообщение, как используются коммуникационные каналы и средства. В данном случае отправителем–получателем (адресантом–адресатом) стали бы государи обеих стран (осуществляемая от их имени «дипломатическая деятельность»), «сообщением» — все то, что передается во время межгосударственных контактов. Исследуя элементы дипломатического церемониала, необходимо выделить коды различного характера, которые соединяются и согласуются при составлении сообщений, передаваемых во время процесса дипломатической коммуникации.

Для концептуализации исследуемого явления избран используемый исследователями международных отношений термин дипломатической культуры, часто определяемый как общее накопление идей и ценностей, норм, исповедуемых официальными представителями государств. Такая совокупность согласуется с общей идеей культуры (*common culture*), на основании общих ценностей интеллектуальной культуры и общих ценностей, связанных с общей религией или общим моральным кодом. Говорить об общности Литвы и Москвы, основой которой являлась бы подобная идея, практически невозможно, однако возможно обсуждение формирования общих, акцептируемых обеими сторонами форм коммуникации на межгосударственном уровне (появление соответствующих, общеиспользуемых в межгосударственной коммуникации кодов). Формирование общих дипломатических обычаев, а также характерные, свойственные этим странам переговорные черты, которые в рассматриваемый период обеспечили и поддерживали межгосударственные отношения. Следовательно, дипломатию можем охарактеризовать как сборник ценностей, норм и правил, а также положений, своей символической силой и социальными ограничениями детерминирующий основы межгосударственных отношений.

Своей работой М. Сирутавичюс не претендует на комплексное исследование дипломатической истории ВКЛ, однако рассчитывает «компенсировать» недостаток теоретических и практических трудов по литовской дипломатии, спровоцировать большее внимание к обсуждаемой проблематике и стимулировать появление новых исследований.

Данный обзор информационного характера представляет основные направления в исследованиях литовских историков за последние годы в области внешней политики и дипломатии. Обобщая, приведем несколько оценок, характеризующих тенденции развития историографии. Прежде всего, необходимо отметить, что хронологически работы отделены друг от друга достаточно большими периодами, свидетельствующими о соответствующем распределении областей изучения и, тем самым, об отсутствии комплексных исследований. Сложившуюся ситуацию можно объяснить тем,

что для большинства упомянутых в обзоре историков внешняя политика и дипломатия ВКЛ не является основным объектом исследований, эта область затрагивается в контексте с иной проблематикой. В работах преобладает тематика внешней политики, дипломатии уделяется меньше внимания, часто она трактуется достаточно узко, только как средство для реализации целей внешней политики. Однако взгляд на способы анализа проблем меняется, используемый в конструировании текста инструментарий политической истории часто дополняется методами из геополитики.

Tendencies in Studying of the History of Foreign Policy and Diplomacy of the Grand Duchy of Lithuania in Lithuanian Historiography of the Last Decade

Marius Sirutavičius

(Kaunas, Lithuania)

This historiographical review refers to academic works published in the last decade by

and also to monographs from the same period by Rita and Egidijus Banionis. The texts are arranged considering their chronologic and thematic orientations; thus allowing a display of the range of interests of Lithuanian historians and identifying prevailing trends in the studies on the issue in general.

The conclusion evaluates and characterizes tendencies in development of Lithuanian historiography. The first thing to notice is rather long time spans in between individual studies, which point to a certain division within the fields of research and also to the absence of integrated studies. Of all the chosen authors, only Alvydas Nikšentaitis investigates the earliest periods. He examines the program of activities in the foreign policy of the 14th

The Grand Duchy of Lithuania and Central Europe at the End of 15th and the Beginning of the 16th Century concerns later times matters of foreign policy and regional modeling in the Grand Duchy of Lithuania at the turn of the 15th Century. Other historians discussed in this review, Vygtintas Stancelis and Antanas Tyla, focused on these issues as they emerged in the late 16th Century. Then the analysis has to jump over to the last quarter of the 17th Century, thus omitting a rather long period, which has been ignored by Lithuanian historians throughout the last decade. This gap in time period could hav

supported
Muscovite authorities.

Dominating topic in most of the texts is foreign policy, whereas diplomacy receives less attention, it is often treated narrowly as a mere medium to implement objectives of foreign policy. The book entitled *The Envoy Service of the Grand Duchy of Lithuania at the 15th–16th Centuries* by Egidijus Banionis is the only analysis focused on diplomatic practices that has been published in Lithuania in recent years. Yet new tendencies can be noticed in the works of Lithuanian historians of the last decade. Moreover, the very attitude towards research methods have been changing: instruments of political history used in the construction of texts has been oftenly complemented with methods of geopolitical history.

Art and Architecture of the Grand Duchy of Lithuania: Lithuanian Scholarship 1990–2003

(Vilnius)

Panorama of current research on art and architecture of the GDL would remain incomplete the Soviet period is omitted. Viewed from today's perspective, this was the time when the Lithuanian school of art history has been significantly shaped.

Although, fifty years of Soviet occupation is a long time, historiography of art of the GDL from this period can be reviewed rather briefly. Besides reproductions of museum collections, most of scholarship dates from the 1980s. In the late 1960s Tadas Adomonis started publishing articles on various artworks of the GDL, this research has been included in the "History of Art". Moreover, the fact that pieces under concern belong to the GDL was not obvious from the title: none of these publications openly manifested its concern with the grand duchy. On the other hand, the name "Lithuania" was broad enough to incorporate both, the grand duchy and the soviet socialist republic. Despite compromises of political nature, volumes, chapters, and sections analyzing art and architecture from the thirteenth until the 18th Century included, or at least made attempts to consider the entire territory of the GDL. The "History of Art and Architecture of the Lithuanian SSR" by Tadas Adomomis and Klemensas (Vilnius, 1987) and the "History of Lithuanian Architecture" (Vilnius, 1985) are vivid examples of this kind. Following standard classification according to style, material, and function these "Histories" consider artworks and buildings from today's Belarus, Ukraine, and Poland as well as those that have found their place in Russian and Western European collections. Although not thorough and containing more errors than such a publications would permit the two "Histories" have not lost their importance until today.

In general, studies on architecture have dominated in the Soviet research. The "Architecture of Vilnius" and that of Kaunas [503] constitute best examples of this school. As far as Vilnius is concerned, volume one of the "Code of Historical and Cultural Monuments" (Vol. 1. Vilnius, 1988) dedicated to the Lithuanian capital provides quite thorough picture of the city's urban development presenting considerable amount of data on individual buildings and objects. (Of course, the "Code" is not reserved to the GDL and considers later periods as well).

The study by [redacted] on portrait (Matu akaite, M. Portretas XVI–XVIII a. Lietuvoje (The portrait in the sixteenth-eighteenth-century Lithuania). Vilnius, 1984) stands out of the books mentioned above. In fact, this is the very first work fully dedicated to portraiture in the GDL. Moreover,

not only considers portrait painting as a genre, but also reflects upon its development within the GDL. Interestingly, the author suggests looking for the roots of human depiction in icon painting rather than in memorial imagery. Should this hypothesis be correct, the GDL would be an exception in the European art.

Another publication that went beyond Soviet guidelines is the “Castles of Vilnius” by Napoleonas Kitkauskas (Vilnius, 1989). Based on excavations of the castle site as well as careful investigation of written and visual sources, the author reconstructs the fortified centre of Vilnius from the 13th–19th Centuries. On the one hand, this study demonstrates thorough knowledge of objects and skill in relating them together. On the other hand, it reveals a lack of interpretation and more coherent context as to searching for analogues as well as identifying function of the excavated sites and archaeological finds. Admittedly, the same holds true to scholarship on art and architecture prior to the 1990s and partly until today.

The overview of Soviet scholarship would remain incomplete if the main research and teaching institutions were omitted. These were and for the most part are: Department of Art History and Theory of Vilnius Institute (today, Academy) of Fine Arts, Institute of Monument Restoration and Conservation (today, reorganised), Institute of History (today, Institute of Lithuanian History), and Petras Gudynas Restoration Centre all of them located in Vilnius and Institute of Architecture in Kaunas. The latter should be noted for studies on architecture and urban development. Results of other research bodies became more apparent from the 1990s. However, during the Soviet period the Institute of Restoration investigated numerous buildings and sites accumulated rich documentation. Today these holdings are dispersed among the State Historical and Audio Visual Archives as well as the depositories of the Ministry of Culture. The Centre of Restoration preserves files of objects that have been restored there.

In summary, investigations of art and architecture of the GDL performed until the 1990s have focused on formal analysis not only of form but also of function. On the one hand, this formalised perspective resulted into considerable database produced at first-hand investigations (even though reserved to the territory of Lithuania proper). On the other hand, Soviet rhetoric has been firmly established in scholarship. Until today, it is manifested through the criteria of objectivity, historical truth, scientific value, etc. Understandably, the end of Soviet regime was greeted with independent interpretation as well as studies taken out of “draws”.

These two directions opened in the early 1990s: the several books that had been waiting for a publisher came out from the printing press. Among those, the “Beginnings of Baroque in Lithuania” [527] by _____ (based on “kandidatskaya” defended at Moscow State University in 1984) indicated a new step in interpreting the processes of art that have resulted into the new style. Although the title retains the name “Lithuania” remaining silent of the “grand duchy” this is the very first study that not only considers the entire GDL but also reveals the country’s shared preferences for artistic expressions and the unity of taste.

Studies by _____ [512–514] stand out of for their concept, attention to detail, and consistent archival research. His monograph on the vanished

Vilnius [512] is a unique step in treating lost heritage. The author assembles various visual sources featuring the city and its buildings through the ages. Outstanding in its concept and subject matter, the book has not been followed thus far. However, research on the churches of St. John [514], St. Ann and Vilnius Cathedral [513] opened the nearly forgotten path for studies on single site or object. Several authors followed this example. Interestingly, these studies consider either churches [516; 524; 548] or devotional images (see below).

Collections of scholarly articles and conference proceedings prompted and promoted interpretative spirit and multiplicity of approaches in art history. Several conferences brought together papers that stand out for the interpretations offered rather than objects considered [541; 549; 708]. Conference “From Gothic to Romanticism” [546] has given the start for this development. Having rallied scholars from the countries that once composed the GDL and still bear her legacy, conferences gave floor for novel perspectives on already known as well as newly discovered objects. Only half of articles published in the “European Art: Lithuanian Versions” [538] consider the period of the GDL. However, the perspective already implied in the book’s title requires the authors to search for new approaches and grounds for interpretations. Thus, basic concepts of art theory above all those of styles and their expressions serve as point of departure for many authors. For example Stasys Mikulionis [591] considers manifestations of Byzantine and Gothic influences in the architecture of the GDL.

[576] returns to the issue Renaissance juxtaposing fragmentary and disputed examples of Renaissance art and architecture with Humanist ideas profoundly expressed in literature and legal thought of the GDL.

As to discoveries, in the early 1990s the murals in the Church of St. Francis and St. Bernardino that once belonged to the Bernardine Friars (i. e., Franciscan Observants) were revealed beneath the plaster. More than 300 square metres of paintings that have been included in the original design of the church can be labelled the discovery of the century. Several scholars addressed these murals executed ca. 1520 (the dating is not certain) offering hypothesis as to the iconographic programme, subject matter, political context, influences, and workshops [546, p. 5–14; 556]. has published several articles investigating the murals as well as the Bernardine church and the cloister. Her research shed light on artistic provenance and ideology of building and decorating the entire complex [567; 570; 544, p. 209–225]¹. The decoration of crypts under St. Casimir Church in Vilnius is another discovery even though of a lesser scale [583].

1

(Reflections of the cult of Franciscan saints in the murals of Bernardine Church in Vilnius) // Menotyra. 1999. Nr. 2. P. 33–38; Nowe odkrycia malarstwa 16-wiecznego w wileckim kościele św. św. Franciszka i Bernardyna // Sztuka około 1500. Warszawa, 1997. P. 123–128; Malowidła 16-wieczne P. w. św. Franciszka i św. Bernardyna — odbicie artystyczne misyjnej działalności bernardynów na Litwie // Kościoły i sztuka po-brzeża Baltyku. Toruń, 1998. P. 161–176.

Baroque art, architecture, and culture in general received most attention both in regard to individual objects [553; 568; 573; 575; 578; 583; 598; 602] as well as their groups (e. g., wood sculpture and carving [521], feretories [520], textiles [603] and tapestries [515; 528], portraits [519; 525; 526], costume [522; 559–563] as well as to means of expression and function [540–547; 549; 550].

From the mid-1990s, two new directions have been strongly manifested in the art historical research: the manorial culture [373; 388; 412] and art commission and patronage [16; 531; 594–596]. Occasionally these two subjects are merged together [518].

Studies on architecture and urban development remain one of the strongest trends within scholarship has been enlarged upon wooden architecture [535]. Recently published studies on Gothic ecclesiastical art and architecture [544] and on the development of Baroque style in the GDL [543] assemble papers written by authors from various GDL countries. Thus, one may speak that the GDL in the title implies the collaboration of the GDL scholars. Articles collected under the title of the “Image and Book” [547] are based on relation between visual expressions and texts. Scholarly inquiry ranges from the decoration of Trakai island castle and the “Panegyric to Vytautas/Vitovt” [547, p. 9–36] to the book recounting miracles of the miraculous image of the Virgin Mary [547, p. 223–239].

Among monographs and collections of articles, the study on goldsmiths deserves special mention [492]. It is based on Edmundas Laucevinius’ (1903–1976) manuscript that has been preserved at the Library of the Academy of Sciences after the author’s death. After two decades, started working on this manuscript. Amended and refocused it was published in a form of joint monograph. The study gives a thorough panorama of goldsmithery and identifies individual goldsmiths active in the GDL and her territories from the fifteenth until the end of the 19th Century. The catalogue of goldsmiths’ marks appended to the monograph [p. 182–429], exhausting appendices [p. 421–451] and index [p. 453–477] are significant tools for further studies as well as for museums and art collectors.

Proceedings of conference on Baltic amber should be mentioned for an article on the regulations of amber collecting on the Baltic coast [539, p. 43–52]. Interestingly, the conference revealed a gap in research on amber in the GDL, traditionally regarded as being most specific material for the region.

I have already briefly mentioned publications on ecclesiastic art; however, this trend deserves special mention. Understandably, Soviet scholarship either ignored church art and architecture or distorted it. Hence, the regained independence naturally prompted scholars to investigate more deeply into church history and art. Religious devotion and ecclesiastical organization not only attracted scholarly interest but has also been presented to the general public. In 1998, project entitled Lithuanian Cloister Route organized by a number of institutions and supported by the Council of Europe resulted into events, publications [355], and exhibitions [506]. The latter organized and housed by the Lithuanian Art Museum (LAM) deserves special attention: for the first time, art and architecture has been considered according to its place within ecclesiastical

organization and hierarchy. Regrettably, today this path has been abandoned. Subsequent project entitled the Baroque Route [500–502] was too broad to retain a coherent concept. The same holds true to the exhibition “Christianity in Lithuanian Art”. The exposition brought together pieces from museums, churches, and private collections. Regardless of the significance of the items exposed (e. g., the treasury of Vilnius Cathedral [510]) and attempts to reflect public and private, hierarchical and popular devotion, the direction towards grandeur resulted into accumulation of objects rather than thorough panorama of the development of the Christian faith [507].

As to scholarly research, the art historical section at the Institute of Culture, Philosophy and Art [434] started publishing catalogues of the sacred art in Lithuania [497]. A number of publications as well as ongoing research indicate the increasing interest into the imagery and cult of the Virgin Mary. Starting with a volume dedicated to the image of the Mother of Mercy of Au ra Gate in Vilnius (perhaps better known in Polish as Ostrabramska) and continued in articles [543, p. 63–87, p. 105–113, p. 153–167; 547, p. 157–194, p. 195–207, p. 223–240; 553; 575; 602] and conference papers, all this research considers multiple aspects of the devotion to the Virgin Mary and the cult of Her images. Project entitled “Sources of Spiritual Culture in the GDL” brought together many scholars to inquire more deeply into spirituality in the GDL. A conference organized on 15–16 May 2003 has marked a middle point in this project [541]. The project ends next year; thus, it is natural to expect a publication within a year or two.

To summarize, scholars investigate art and architecture following traditional paths of form, function, style, and material. Apparently, studies on ecclesiastical art dominate. Nevertheless, the main stream leaves huge islands in the river of scholarship: except for the works of Jolita Liškevičiūtė [517; 530; 581; 582] the culture of book receives fragmentary attention and manuscripts are hardly being considered. Artworks are being regarded from different perspectives. As to the methods, they range from statistical analysis to social sciences. Nevertheless, such issues as function, division of space, everyday life, gender roles, and popular culture remain marginal in art historical inquiry.

In conclusion, from the 1990 onwards investigations of art and architecture made a huge step towards increasing the number of objects under inquiry and, most importantly, in adopting more varied approach when interpreting them. Research of art and architecture is bound to its object. Hence, borders between countries frequently imply borders within research. Therefore, one must place special emphasis that recent publications have crossed political boundaries and started treating artworks as shared heritage of the GDL.

Искусство и архитектура в Великом княжестве Литовском в литовской историографии 1990–2003 гг.

Гедре Мицкунайте

(Вильнюс, Литва)

Статья содержит анализ основных направлений в исследовании искусства и архитектуры Великого княжества Литовского в литовской историографии с 1990 г. В историографическом обзоре темы, методы и интерпретации исследований советского периода сравниваются с современными. Изменения политической системы ярко выразились в смещении акцентов в исследовательской проблематике и интерпретации произведений искусства. Отказ от формального анализа и использование междисциплинарных методов привели к появлению новых тем и постановке новых проблем. Параллельно стали изучаться архитектурные сооружения и произведения искусства, которые ранее ученые обходили вниманием. Более того, в данный период были сделаны важные научные открытия.

Кроме перечисления основных тем и направлений, статья затрагивает также те сферы, которые не изучались или же изучались фрагментарно. В результате проведенного обзора, в статье делается вывод о том, что наиболее важные изменения в литовской историографии искусства и архитектуры ВКЛ были достигнуты тогда, когда произведения искусства со всей территории ВКЛ стали рассматриваться как общее наследие, сформированное на основе общих культурных ценностей, приоритетов и выбора.

**Литовская историография изучения
Великого княжества Литовского XIII–XVIII вв.:
Библиографический указатель (1991–2003 гг.)**

Составитель: Года Гедрайтите

**Lithuanian Scholarship of the Grand Duchy of Lithuania,
13th–18th Centuries: Bibliography (1991–2003)**

Compiled

Аббревиатуры:

I. Sources, primary and secondary editions

The book is compiled of short inscriptions by the Grand Dukes of Lithuania — Casimir and Alexander, related to money payments for service, the granted lands and people. The 2nd part of the book includes full texts of the privileges offered by the Grand Duke Alexander.

The book is mostly compiled of the documents issued by the Grand Duke Alexander: official appointments, instructions, privileges, court acts, charters, etc.

The book compiles different documents: privileges, letters, and official appointments, concerning contacts with the Crimea Khanate as well as charters issued by the Grand Dukes Alexander, Sigismund the Old, etc.

The book consists of documents issued by the Lithuanian Grand Dukes Casimir and Sigismund the Old: privileges, official appointments, instructions for the army, etc.

The book contains documents written and confirmed by the chancery of the Grand Duchy of Lithuania, concerning donations of estates, rental contracts, etc. Besides the decrees and letters by rulers, the inventories and other documents are included. The content of this volume reflect the beginning of the political activities of Albertas Gostautas, chancellor of the Grand Duchy of Lithuania from 1522.

The book includes copies of the documents of the Grand Duke Sigismund the Old issued in 1522–1529: the privileges, charters conferring Magdeburg's rights on towns, and etc.

The book describes the Grand Duke's Court. Cases reflect all the sides of the Court system of the Grand Duchy of Lithuania. The greatest part of the acts consists of land conflicts, trade and business situation in the first decades of the 16th Century.

The book consists of the Court's cases analyzed from 1528 to 1547 by the Grand Duke Assessor's Court of lower rank guided by the Marshal. The low-cases reflect all the details of jurisdiction legalized by the First Statute of Lithuania.

The book consists of the documents of the Palatine's Court presided over by the palatine (voivode) of Vilnius Ian Hlebovich. The documents reveal the mechanism of the functioning of the palatine's court in the middle of the 16th Century.

The documents included in this book reflect the State's preparation for the war over Livonia, indicate the places of army location, etc. Besides, official letters of the sovereign and the Nobles' Council are included.

The main part of the book is compiled of the documents of 1566–1572, however, it contains some single documents of earlier dates as well as later ones. The exceptional feature of this book is a considerable number of such documents as oaths and their formulae. Other documents are related to negotiations for the formation of Lithuanian–Polish Union, the administration of Livonia, etc.

The book includes documents issued by the chancery of the Grand Duchy of Lithuania during the reign of Sigismund Augustus in 1567–1569. They are related to the condition of the State's treasury, difficulty in collecting taxes, the defense of the State, etc.

An adequate book to the above-mentioned edition, except of the fact that documents are issued in 1569 and one document in 1571.

Lietuvos uhsienio politikos

The 1st part of the book presents the original text of Krewo's act and its transcript of 1445, as well as fragments of other primary sources. The 2nd part consists of scholarly research, related to different aspects of Krewo act's history, paleography, etc.

The book includes the translated publication of the primary source and the analysis of the epoch and conditions, which determined the appearance of this document.

The list includes around 374 Latin books, published in the Grand Duchy of Lithuania, and works written by local authors, but for various reasons, published around in the 15th and 16th Centuries.

The most significant polemical, panegyric, historiographical texts of the 16th Century are presented in the book (many of them are published for the first time in Lithuanian). The main body of the edition is compiled of the texts written by the chancellor of the Grand Duchy of Lithuania Albertas Gostautas and Augustinas Rotundas, the governor of Vilnius. Therefore the texts clearly define the development of political thought in the 16th Century Lithuania.

The list is compiled from the 17th Century Latin books that were published in the Grand Duchy of Lithuania and works written by local authors, but published around.

The first thorough edition of religious and mythological sources. The primary texts are published in original languages with translations provided.

The compilation of this register is based on church and school sources to name the Lithuanians famous for their input in our culture: students, teachers, clergymen, etc. Chronologically, the register is framed by two dates: Jogaila's christening and the foundation of Vilnius Academy. Adjacent text in Lithuanian and Latin.

rankraľiai

Vol. 1. — Joniskis, Jurbarkas / sud. A. Tyla. Vilnius, 1991.

The edition compiles the documents related to two towns of Samogitia that belonged to the lands of sovereign — Joniskis and Jurbarkas. The documents consider towns' self-government organizations and their functioning, town-dwellers' rights, professional activities, etc. The greatest part of the documents is taken from the Lithuanian Metrica.

Vol. 2. — Kretinga, Skuodas, Iauliai, Ventoji, Varniai, Veliuona, Viekniai, Virbalis, Vladislavovas / sud. A. Tyla, D. Gygelis. Vilnius, 1997.

137 documents that are presented in this volume reveal the different status of the Magdeburg right's towns in the Grand Duchy of Lithuania. One part of the documents is related to the privileges of self-government and its establishment, the other — to the administrative system, handicrafts, guilds, etc.

Vol. 3. — sud. A. Tyla. Vilnius, 2002.

This volume, compiled from 257 documents that are related to towns' self-government during the period from 1590 to 1795, reveals the features of private Magdeburgian town's development. The privileges of the sovereigns, the town's regulations confirmed by the dukes Radvilas, the protocols of the magistracy sessions, and other documents are included. A great number of the documents are published for the first time.

Book 1 — 1988; Book 2 — 1992; Book 3 — 2001.

The 2nd book is dedicated to the scholarly studies that analyze different groups of historical sources related to the towns' history, and interpret significance of the towns, the circumstances of their origin and further development, etc. Chronologically the study covers the period from the 15th to the 18th Century. The sources are published in Lithuanian, Polish or Russian.

The 3rd book is dedicated to the historical sources of Vilnius. The presented essays analyze the origins of Magdeburg's right and its reception in Lithuania in the 14th–16th Centuries. Besides, a number of primary sources are published. Chronologically the research covers the period from the 14th to the 20th Century.

h kunigaiklyniū Ivano Vasiljeviniū

Series: *Istakos*.

The first edition of the epos in Lithuanian, followed by S. Narbutas's analysis of the text.

Series: *Historiae Lituaniae fontes minores; 4*.

The publication presents prosaic narration of negotiations that were held in 1600–1601 Moscow for making everlasting peace. The edition reveals the content and form of diplomatic negotiations, presents the everyday life of the 17th Century Moscow. Adjacent text in Lithuanian and Polish. The photocopies of the manuscript are included.

I d. A–E. Vilnius, 1995.

II d. F–L. Vilnius, 1997.

III d. M–S. Vilnius, 1997.

IV d. T–Z. Vilnius, 1997.

The repeated edition of the bilingual dictionary, prepared in the 17th Century.

Series: *Bibliotheca Baltica. Lithuania*.

For the first time a heroic epos was published in Vilnius in 1592. In the epos the poet glorifies the life and marches of Mikalojus Radvila the Brown. This edition presents primary text in Latin and its translation in Lithuanian.

The first translated publication of the 19 years old duke's Jurgis Radvila diary describing travel to Italy. It is the first known work of itinerary genre in Lithuania. Adjacent text in Lithuanian and Latin. The book is enriched with illustrations.

Series: *Istakos*.

The poem was published in Polish in 1614 for the first time. The whole text is presented in Lithuanian, the Latin version appears in appendix. Short bibliographies of all the members of Radvila family are enclosed.

30. Љемета М. К. Reliacija. Vilnius, 1994.

The edition presents three publications of the First Statute of Lithuania: in Latin, English, and Lithuanian.

The collection consists of either published or just registered 202 different documents, written in Latin, Italian, and Polish. The translations in Lithuanian as well as the annotations are provided. Chronologically the sources are divided into two periods: 1575–1773 and 1773–1806. Moreover, they are grouped according to their content: privileges of sovereigns, instructions and decrees, correspondence, and documents of economic and production activities.

h

The herold of the Teutonic Order describes the feats of arms to Lithuania during the period of 1293 (1311)–1394. It is the treasury of authentic information about the course of military operations, strategical solutions, etc.

The publication presents an authentic text of visitation and its translation in Lithuanian in the first part of the edition. The second part presents an account of 1784 of the parishes of Kaunas Decanate, reminding more of a topographical description.

This edition of selected works compiles just a part of A. Volanas written heritage: works, speeches, letters, etc. The later represent the ideology and social position of one of the famous politicians and humanists, the leader of Lutherans of the second part of the 16th and the beginning of the 17th Century in the Grand Duchy of Lithuania.

The first full edition of the source. The publication reveals an authentic structure of the original document, exposes the signs of later appearance in the text of the manuscript, and presents a readable text to every reader.

II. Research of the history of the Grand Duchy of Lithuania

II. 1. Synthesis, new editions and reprints

h

h

This 4th volume finished the publication series of works by famous Lithuanian historian started in Rome in 1975.

The author surveys the history of Lithuania, analyzing the historical facts in the context of European history events. The particular interest is shown to the question of relations between Lithuania and Poland. The edition is enriched with visual material.

h

[Photocopied edition; originally published in 1978 in Roma].

The most important work of famous emigrant historian dedicated to the survey of Lithuanian historiography as well as history of Lithuania from the ancient times to the beginning of the 15th Century. The idea of self-dependence of the State is emphasized the most.

The 3rd edition presents the history of Lithuania from the pre-historic times to the lost of Lithuania's State in 1795.

Translated edition of the above-mentioned work.

The joint survey of the history of Baltic countries from the ancient times to 1996, prepared by Lithuanian, Latvian and Estonian scholars.

A short review of Lithuania's history from its pre-historic times to the 11th of March, 1990. Main historical facts, events, and personalities are presented in the book.

The book discusses the issues of Samogitia's history: the peculiarity of its religious and material cultural, ethnical and cultural territory, everyday life, war times, etc.

The survey of the history of Lithuania from the pre-historical times to the end of the 14th Century:

Vol. 1 — the mythology of Lithuania;

Vol. 2 — the origins of Lithuanian nation; the pre-historical times;

Vol. 3 — the history of Lithuania from the 6th to the 12th Century;

Vol. 4 — the history of Lithuania from the 13th to the 14th Century; the rudiments of Lithuanian State; the genealogical trees of the Grand Dukes of Lithuania;

Vol. 5 — the history of Lithuania from the death of Gediminas to the end of the 14th Century.

Translated edition of the above-mentioned work.

Ю

h

Project: *Ѕvietimas Lietuvos ateivui.*

II. 1. a. Encyclopedias

Lietuvos didieji kunigaikštiai

h

The first edition of such encyclopedic book compiles 32 biographies of the sovereigns of the Grand Duchy of Lithuania. A short history of their political activities and achievements as well as family data is presented.

II. 2. Research of politics and society

II. 2. a. Monographs, New Editions and Reprints

Юемaitijos politinis padėtis 1380–1410 metais (The Political Status of Samogitia during the period of 1380–1410). Kaunas, 1998.

The monograph analyzes the difficult and very specific political status of Samogitia. Chronologically the book is framed by two dates: Jogaila's separate agreements in 1380 and Grunwald battle in 1410. The author thoroughly discusses the relations of Samogitia and the

Grand Duke of Lithuania, the Polish king, and the Teutonic Order. Besides, the boundaries of Samogitia, its historical development, social and administrative structure are described.

The study analyzes the history of the nobles Kiskos, who played an important role as magnates in the historical development of the Grand Duchy of Lithuania, however, they had not made any significant influence on the political life of the State. Chronologically the study covers the period from the 15th to the 17th Century.

h

The author analyzes a specific service of legation, its functions and functioning in the system of the State, impact on the negotiations and other related issues. The survey of E. Banionis life and work by Z. Kiaupa and a bibliography of the author are included.

h

The monograph considers the origin, development, transformations and disappearance of specific stratum of the Grand Duke's servants, called *leiniai*, during the period from the 13th to the first half of the 16th Century. The author argues that this ethno-social stratum of Lithuania originated from Lithuanian tribes. Thorough review of sources as well as an exhaustive resume in English is included.

The 2nd edition of the monograph dedicated to the 15th Century political interrelations between Lithuania and Poland reveals the historical data, concerning Lithuania's struggle for the state's self-dependence.

The edition surveys the life and political activities of the first sovereign of Lithuania. The author analyzes the causes that enabled Mindaugas to unite Lithuanian lands, the establishment of self-dependence of the State, the twists of christianing and crowning, and the significance of kingdom's appearance in the territory of the Baltics.

The mysterious title of the book, which appeared as a replica to *1385 m.*

hides a thorough analysis of Krewo act. Moreover, the author considers the situation and aims of Lithuania's history research and even the nature of humanitarian discourse.

The editors compiled the collection of E. Gudavičius articles, written during the period of 1975–2002. The articles are dedicated to the various questions concerning historical and cultural events of the Grand Duchy of Lithuania.

kunigaikštis Ккстутіс (Ккстутіс)

The reprint of the study, written in the first half of the 20th Century, is dedicated to the life and political activities of Ккстутіс. It analyzes the issues of trade, wars with Teutonic Order, the interaction with Russia, Poland, and Hungary, etc.

64. Jonynas I. Lietuvos didieji kunigaikštiai (The Grand Dukes of Lithuania) / sud. V. Merkys. Vilnius, 1996.

A summary of biographies of the grand dukes of Lithuania, starting with Butigeidas and finishing with Augustus the Second. The 2nd edition of I. Jonynas works, collected from different publications.

The author surveys historical circumstances that induced the battle of Grunwald, analyzes causes and effects of the battle, the 15th Century Europe's point of view towards it, etc. Corrected and supplemented edition.

The present study is the first Lithuanian and Polish union history written by the Lithuanian historian. The historiography treats the union very differently: as a tragedy of Lithuania, as a historical necessity, and as a stimulus for progress, nevertheless, the author thoroughly analyzes the presumptions, development, and finally the results of the union, and presents his own opinion towards this historical fact.

метралііаі

The edition deals with the main sources of Lithuanian history, presenting their origin, structure and content. The author starts his survey with the oldest chronicles and finishes with the "History" of A. Wijk-Kojaiowicz.

The study is dedicated to the famous nobleman of Lithuania — Leonas Sapiega, his domestic and public life, social activities, political and philosophical attitudes.

h

Iškirtėlių istorijos Lietuvoje

It is the first book dedicated to the question of the Grand Dukes' image and its reflections in the development of Lithuanian and Polish history. The problem of national myths' formation is discussed, questioning how did Jogaila became the "traitor of nation" and Vytautas was declared the Great?

The monograph presents a thorough description of Barbora's biography. The image of Barbora is analyzed in the context of Lithuanians' historical consciousness.

The study discusses the development of nobleman's personality and career, his latifundium and clientage system, relations with the family, religious attitudes and activities. The appendices produce lists of clients and estates, diagrams, itinerarium of the nobleman, maps of the latifundium. This is the first such a comprehensive study in the Lithuanian historiography related to the biographical data of the nobleman.

The author analyzes the change (that was provoked by the reforms of the Four Year Diet) of Lithuanian army potential, perceives the tasks that State raised for its army, and evaluates the politics of army's personnel, the qualitative characteristics of the soldiers, and the level of army's maintenance. The text is illustrated with great number of tables, schemes, etc.

Presented monograph is the first thorough study of the heathen Lithuania that reveals the circumstances, which enabled Lithuania to acquire the international significance for the first time in its history. The questions of Lithuania's political and economical history are discussed in the European context. Moreover, edition presents a great number of useful appendices: maps, genealogical tables, and thorough bibliography.

This study, referring to the archival documents and a great number of sources, analyzes the problem of war-prisoners (mainly Muscovites and the residents of the Crimean Khanate) in the Grand Duchy of Lithuania: their status, the conditions of imprisonment, the possibilities of ransom, etc.

The study reveals the internal contradictions of the ruling elite of the Grand Duchy of Lithuania, the involvement of the magnates in the political strife, their participation in the activity of the warring factions, the goals and dynamics of the struggle between 1690 and 1697.

The author analyzes political interrelations of the Grand Duchy of Lithuania, the Kingdom of Poland as well as Hungary and Czech from 1492 to 1530. The questions of dynastic politics, public institutions, national and confessional consolidation are discussed.

II. 2. b. The Synopsis of Doctoral Thesis

h

Doctoral thesis summary: humanities, history (3F).

Doctoral thesis summary: humanities, history (05 H).

Doctoral thesis summary: humanities, history (05 H).

Lietuvos Didžiojo Kunigaiklyčio I

Doctoral thesis summary: humanities, history (05 H).

Doctoral thesis summary: humanities, history (05 H).

Doctoral thesis summary: social sciences, law (01S).

h

Dr. habil. thesis summary: humanities, history (05 H).

h

Doctoral thesis summary: humanities, history (05H).

Doctoral thesis summary: humanities, history (05H).

Doctoral thesis summary: humanities, history (05H).

Л

Doctoral thesis summary: humanities, history (05 H).

Doctoral thesis summary: humanities, history (05 H).

h

Л

Doctoral thesis summary: humanities, history (05 H).

II. 2. c. Collections of Scholarly Articles and Conferences Materials

h

The collection of articles analyzes the issues of Lithuania's history and culture in the European context. Particular attention to the question of Lithuanians' identity is shown.

h

h

h

The papers discuss various historical, economical, cultural, political and social problems of the Grand Duchy of Lithuania in the 16th–18th Centuries.

The collection of articles discusses the problems of Lithuania's interrelations with its neighbours from the ancient times to the epoch of Napoleon. The bibliography of B. Dundulis is included.

Several articles from the collection are presented below:

The papers discuss mostly the problems of manors' preservation, however, the questions of the formation of manors in the Grand Duchy of Lithuania in the 13th and 14th Centuries, the historical and cultural background of the earliest manors, and other topics are also analyzed.

The papers contribute to various issues related to the history of military practice and weaponry of Lithuania.

The edition is compiled on the material of the conferences that took place in Vilnius, in 1991 and 1996. The speakers from Lithuania, Byelorussia, Russia, Ukrain, Poland, etc. discuss various aspects dealing with the Lithuanian Metrica: the circumstances of its formation, existence, composition, and its value as a historical source. Moreover, other sources are presented in the chapter "Chanceries and Acts of the Grand Duchy of Lithuania".

Several articles from the collection are presented below:

Several articles from the collection are presented below:

h

The collection of articles by Lithuanian and Polish scholars deals with ethnic, political, cultural, social, historiographical and other problems of different periods, covering the 13th and 20th Centuries. The bibliographical list of V. Merkys is included.

Several articles from the collection are presented below:

h

h

The edition is dedicated to the Grand Duke of Lithuania — Vytautas the Great. The articles present the newest historical and archeological research not only concerning the period of Vytautas life, but also the influence of his image on further development of Lithuanian nation.

The collection of articles deals with three major topics related to the battle of Grunwald: the battle itself, the responses of Grunwald battle, and the history of Lithuania during the period of Grunwald battle.

II. 2. d. The Articles

Новые открытия по проблемам Литовской Метрики в Литве // От Древней Руси к России Нового времени. Сборник статей к 70-летию А. Л. Хорошкевич. М., 2002. С. 454–457.

Гостинный двор в Вильнюсе // Наш радавод. Гродно, 1991,
Вып. 3. С. 449–455.

Книги Вильнюсского замкового суда 16 в. в составе
Литовской Метрики

historiografia litewska. Stan aktualny oraz perspektywy badac historii Wielkiego Księstwa Litewskiego i dziewiętnastowiecznej Litwy // Samoidentyfikacja mniejszości narodowych i religijnych w Europie Środkowo-Wschodniej. Historia i historiografia; red. J. Lewandowski, W. Goleman. Lublin, 1999.

współistnienie.

Тойсамоўж і

Białoruskie Zeszyty Historyczne. Białoruskie Towarzystwo Historyczne.

Mačiukas . Teisinis Vytauto karūnacijos ginimas (Legal Argument of Vytautas Coronation) // Lietuvos valstybės XII–XVIII a. Vilnius, 1997.

h

h

h

h Kunigaikščiai XIII amžiaus Baltijo

h

h

h

h

h

Радзивилл Рыжий и Радзивилл Сиротка: преемственность клиентуры в Великом Княжестве Литовском в XVI в. // На шляхах да ўзаемаразумення. Навуковы зборнік. 2000. С. 209–215.

202. Римля Е. Piezkie Olgierda, wielkiego księcia litewskiego — dane historyograficzne a // *Heraldyka i okolice*; red. A. Rachuba...[et al.]. Warszawa, 2002. S. 201–215.

Didhiuoju kunigaiklyiu

Materiaiy

Sejmiki nowogrydzkie w okresie bezkrylewia 1696/97 r. a nadanie jkzykowi polskiemu statusu urzkdowego w Wielkim Ksikstwie Litewskim Mikdzy Wschodem a Zachodem. Z dziejyw Polski czasyw nowozytnych; red. J. Staszewskiego, K. Mikulskiego, J. Dumanowskiego. Torun, 2001. S. 209–214.

Ю

h

Znaczenie pospolitego ruszenia w obronie Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVII w. // Profesor Henryk Jowmiacski. *Życie i dzieło*. Poznań, 1995. P. 124–138.

h

Принцип справедливости и судебная власть в историческом процессе (земские суды Великого Княжества Литовского конца XVI в. и их роль в разрешении общественных противоречий) // Разнастайнасць моў і культур у кантэксце глабалізацыі. Матэрыялы Міжнароднага сімпозіума (у 2 кнігах), Мінск, 9–10 ліпеня 2002 г. Мінск, 2003. Кніга 2. С. 137–142.

II. 3. Research of economics and finance

II. 3. a. Monographs

The edition is compiled of scholarly studies and primary texts' analyses.

II. 3. b. The Articles

h

II. 4. The history of the towns and town-dwellers

II. 4. a. Synthesis

The book presents the history of Palanga andVENTOJI from the ancient times to nowadays. Famous historians Z. Kiaupa, A. Nikhentaitis, V. Šulkus and others reveal the past of the first inhabitants of Palanga, and thoroughly discuss the establishment, development and social arrangement of Palanga andVENTOJI.

Љbiauliai

II. 4. b. Monographs

The monograph analyzes the problem of towns' establishment, their development and growth. The author determines the area, where the first towns in Lithuania were established.

The author analyzes the development and changes of Samogitia's small towns as well as social structure of the town-dwellers and their interrelations. The significant attention is shown to the handicrafts and their production, the reglamentation of the trade, etc.

This study is one of the first special surveys dealing with the ruling elite of the town of the Grand Duchy of Lithuania, in this particular example — with the ruling elite of Vilnius. The author describes Vilnius ruling elite and analyzes its collective biography. The data is presented in the institutional and ideological context.

The monograph surveys the history of the towns' seals of the Grand Duchy of Lithuania. The first part of the book is dedicated to the sphragistics of the towns; the second — contains the collection of the towns' seals of the Grand Duchy of Lithuania. The edition is very valuable as all the known primary sources and published works about concrete seal are enclosed, as well as its drawing and photocopy.

II. 4. c. The Synopsis of Doctoral Thesis

Doctoral thesis summary: humanities, history (05 H).

Doctoral thesis summary: humanities, history (05 H).

Doctoral thesis summary: humanities, history (05 H).

Doctoral thesis summary: humanities, history (05 H).

Doctoral thesis summary: humanities, history (05 H).

Doctoral thesis summary: humanities, history (05 H).

II. 4. d. Collections of Scholarly Articles and Conferences Materials

II. 4. e. The Articles

h

Европейские контакты купцов Вильнюса в XV–XVI вв. // Цивилизация Северной Европы: средневековый город и культурное взаимодействие. М., 1992. Р. 96–107.

II. 5. Historical cartography

II. 5. a. Encyclopedias, Guides and Exhibition Catalogues

The exhibition and the catalogue present a collection of maps and documents of the Grand Duchy of Lithuania. The maps and documents are arranged into groups according their type or function. There is a brief description of every item appended. The catalogue is richly illustrated.

The exhibition and the catalogue are the first attempts to reflect the course of development of the Lithuanian state and its borders basing on the maps.

II. 5. b. Monographs

h

The object of discussion of the present work is the map of the Duchy of Birzai (one of the biggest and long lasting domains of the Grand Duchy of Lithuania) that was recently found. The authors are aiming to establish in what ways the territory of the Duchy of Birzai was formed and how its area was changing till the middle of the 17th Century.

II. 6. Historical demography

II. 6. a. Conference's Theses

II. 6. b. The Articles

II. 7. Historiographic investigations

II. 7. a. Bibliographical References

Vol. 1 — the list of 1996;

Vol. 2 — the list of 1997.

II. 7. b. The Articles

*Scholarly periodicals, serial publications
(note that only those periodicals that appeared or were renewed
from the 1990s are presented)*

The object of this serial publication is Kaunas' history from the ancient times until nowadays. The studies of historians, architects, philologists, art historians and other scholars are published.

The periodical includes articles, book reviews, conference material, summaries of doctoral thesis of the Faculty of History of Vilnius University, etc.

[Новости Литовской Метрики]

An annual information bulletin, surveying recent works related to the publications and research of the Lithuanian Metrica. It is published both in Lithuanian and Russian languages.

An annual serial periodical publishing the articles, research notes, conference reports and book reviews that consider topics related to any aspect of the history of Lithuania and its relations with other countries.

The series appeared as a continuation of the Works of the LSSR Academy of Science. It is dedicated to the Lithuanistical studies, especially history and philology.

The series is dedicated to the history of Samogitia. Each volume considers the history of a special town or some general topic. (Vol. 4 — Varniai, Vol. 5 — Seda, Vol. 6 — , Vol. 8 — collection, dedicated to general analysis of Samogitia's history and culture, Vol. 9 — Renavas, Vol. 10 —

Specialized institutions and research centers; scholarly projects

h

III. Research of the culture and religion of the grand duchy of lithuania

III. 1. The works of general character, new editions and reprints

III. 1. a. Encyclopedias and Guides

The catalogue presents the history, culture and material heritage of cloisters that used or are still operating in the territory of Lithuania. The book is enriched with great number of illustrations.

III. 1. b. Bibliographical References

problems of foundation of the law and medicine faculties, etc. There is a list of university rectores included.

Љbvietimo reforma Lenkijoje ir Lietuvoje (The Reform of Education in Poland and Lithuania).

III. 1. d. The Synopsis of Doctoral Thesis

Doctoral thesis summary: humanities, history (05 H).

h

Doctoral thesis summary: humanities, history (3 F).

The summary of monograph proposed for Dr. habil. degree: humanities, history (05 H).

Doctoral thesis summary: humanities, history (05 H).

Doctoral thesis summary: humanities, history (05 H).

Doctoral thesis summary: humanities, history (05H).

III. 1. e. Collections of Scholarly Articles and Conferences Materials

The collection of essays by the younger generation of Lithuanian historians explores the various twists and turns taken by the Christian religion in Lithuania and other parts of the Baltic region as well as Eastern Europe. Chronologically the collection is framed by the missionary policies of the Holy Roman Empire and the destructive totalitarian regimes of the 20th Century.

The collection of articles by Lithuanian and foreign scholars analyzes the systems of cultural life, mental interaction, the functioning of Lithuanian language, and cultural communication, etc. A bibliography of Lithuanian and foreign publications is included.

Several articles from the collection are presented below:

Kiaupa Z. Kauno vaito XVI a. vidurio knygos prabyla lietuvi kai (The Mid-Sixteenth Century Books of Kaunas's Officer Begin to Speak in Lithuanian). P. 66–92.

(The Knight's Image of the Grand Duchy of Lithuania in the Texts of Motiejus Strykovskis). P. 117–141.

The book is dedicated to the questions of historical, cultural, religious, and etc. vortexes that took place in the Grand Duchy of Lithuania from the 14th to the 18th Century. It is an attempt to collect all possible information, concerning various cultural phenomena, in a single book.

Several articles from the collection are presented below:

The collection of articles analyzes the development of Lithuania's pedagogical thought, the influence of different cultural models' interaction on pedagogical thought, the significance of education ideas in Mazvydas, Sirvydas, and other authors' works.

The edition discusses the phenomenon of protestantism in Lithuania: its history and culture. The subjects related to the literature, architecture, and art of that time are analyzed.

The collection of scholarly essays.

III. 1. f. The Articles

По поводу литературной истории Мучения трех Виленских мучеников

h

h

иас M. Lietuvos krikьtas (Christening of Lithuania) // Naujasis Tėdinys. 1998. Nr. 5/6. P. 320–329.

Галицко-Волынская Русь и проблема христианизации Литвы во второй половине в. (Rus' of Galich-Volyc and the Problem of

Восточная
Европа в исторической ретроспективе. К 80-летию В. Т. Пашуто. М.,
С

h

h

h

Католики и православные в городской общине Вильнюса в
конце XIV – начале XVI вв. // Славяне и их соседи: католицизм и пра-
вославие в средние века: (сборник тезисов). М., 1991. С. 28–30.

III. 1. g. Scholarly Periodicals, Serial Publications

The periodical deals with the problems of cultural heritage, its protection, and the account of monuments. The topics are discussed in the light of archaeological, architectural, historical, and art research.

Annual issue dedicated to the problems of museums' work and the prevention of monuments.

III. 1. h. Scholarly Projects

The goal of this project is to reveal and to present the uniqueness of Lithuanian baroque culture: its architecture, art, music, life style, etc.

A special project supporting different publications concerning the specific and distinctive features of Lithuanian history and culture in order to commemorate the millennium from the first mentioning of Lithuania's name.

The goal of this cultural program is to depict the heritage of monastic culture in Lithuania and to illuminate its uniqueness and value.

474. Project: "Lьvietimas Lietuvos ateiviai" (Education for the Future of Lithuania). The aim of the project while improving educational system to induce the formation of open civic society in Lithuania. The project is put into practice by OSF and the Ministry of Education and Science.

III. 1. i. Specialized Institutions and Research Centers

III. 2. Literature, written language and paleography

III. 2. a. Encyclopedias, Guides and Exhibition Catalogues

The catalogue presents the 16th–18th Centuries Lithuanian books.

III. 2. b. Bibliographical References

III. 2. c. Monographs

The monograph surveys the history of the 16th and 17th Centuries literature of the Grand Duchy of Lithuania in the context of general cultural environment. The works by M. Strykowski and A. Viuk-Kojaiowicz are compared with respect to their ideological and artistic solution.

Project: *Ѕvietimas Lietuvos ateiviai*.

The monograph describes the most significant works of literature, written following the traditions of Antique examples. The author surveys the works of Volanas, Strykowski, Pilgrimovius, Oderbornas, etc.

483. Narbutas S. Nuo Mindaugo raštų iki Karpačiaus pamokslų : XIII–XVIII amžiaus LDK raštijos apžvalga (From the Writings of Mind-

augas to the Sermons of Karpavičius: A Review of 13th–18th Centuries Literature of the Grand Duchy of Lithuania). Vilnius, 2000.

A short review of written language of the Grand Duchy of Lithuania from the 13th to the 18th Century.

The English translation of the above-mentioned Lithuanian edition.

The study surveys small literary form texts and presents their translations. It enables to reveal the diversity of their contents, composition methods, and peculiarities of style. Moreover, the author considers the function of such written language and its impact on the public cultural life of the society.

The analogue of the below-mentioned Lithuanian edition, though in English.

Project: *Įvietimas Lietuvos ateiviai*.

The study is dedicated to the analysis of baroque literature in Lithuania: its formation, dispersion and development of genres, and the interrelation of different languages, etc.

The author explores what where the reasons that enabled the appearance of Latin literature in Lithuania in the epochs of Renaissance and Baroque, what features link it to the European literature, what creates its peculiarity, etc.

Project: *Įvietimas Lietuvos ateiviai*.

The English translation of the above-mentioned Lithuanian edition.

491. Zukas S. Istorinis pasakojimas: Lietuvos metraščiai (Historical Narration: Lithuanian Chronicles). Vilnius, 1997.

Project: *Įvietimas Lietuvos ateiviai*.

III. 2. d. The Synopsis of Doctoral Thesis

Doctoral thesis summary: humanities, history (05 H).

Doctoral thesis summary: humanities, philology (04 H).

Doctoral thesis summary: humanities, history (05 H).

Doctoral thesis summary: humanities, philology (04 H).

Doctoral thesis summary: humanities, philology (04 H).

Doctoral thesis summary: humanities, philology (04 H).

Doctoral thesis summary: humanities, communication and information (06 H).

Doctoral thesis summary: humanities, communication and information (06 H).

Doctoral thesis summary: humanities, philology (04H).

h

Doctoral thesis summary: humanities, philology (04H).

mNestymo

Dr. habil. thesis summary: humanities, philology (04H).

III. 2. e. Collections of Scholarly Articles and Conferences Materials

h

The book is devoted to the letters of the Grand Dukes of Lithuania, Lithuanian Annals, and the dilemma of the beginning of written language in Lithuania. The edition is dedicated to the oldest period of Lithuanian writings: Gediminas, Algirdas and Vytautas letters. A short collection of Lithuanian chronicles is included.

The papers presented in this edition consider the works of M. K. Sarbievius in various aspects, especially emphasizing their manifold and polysemantic nature. The question of the poet's impact on the contemporary culture of Lithuania, Poland, and Europe in general is discussed as well.

The edition considers the genres of Lithuanian literature of the 16th–18th Centuries. Authors analyze the principles of creating such genres as sermons, “fanciful poetry” and others, their specificity and spreading in Lithuania.

The present volume is a collection of 26 papers presented by historians, mythologists, folklorists, and other scholars at an international conference. The theme of this interdis-

ciplinary conference material is multilingual written records of the Grand Duchy of Lithuania, which constitute a heritage of great historical and cultural importance in the contemporary world.

III. 2. f. The Articles

h

III. 2. g. Scholarly Periodicals, Serial Publications***III. 2. h. Specialized Institutions and Research Centers******III. 3. Architecture and art******III. 3. a. Synthesis, New and Reprinted Editions***

h

The book consists of two large parts. The first part is compiled of historical sketches discussing the techniques of the goldsmith and assaying, the goldsmith's guild in Vilnius, the assay hall in Kaunas, and the Jewish goldsmiths; the second part is a catalogue of Lithuanian goldsmiths. The edition is richly illustrated.

The edition surveys all genres of baroque and classicism architecture as well as the development of Lithuanian urbanistics.

A. Andriūškevičius

Richly illustrated edition is dedicated to the school children and students. It presents the development of Lithuanian art from the pre-Christian times to nowadays. The essays survey all the main epochs of art as well as discuss specific subjects, concerning characteristic features of the style or art trend and their functioning.

III. 3. b. Encyclopedias and Dictionaries

Project: *Įvietimas Lietuvos ateiviai*.

There are different trends, genres, styles, and techniques of art described in the dictionary of encyclopedic character. Many articles examine the aspects of Lithuanian art history.

The encyclopedia presents the historical and archeological monuments as well as the most important works of architecture and art of Lithuania.

The aims of the series are to collect the inventory and to research Lithuanian works of sacral art and architecture. The volumes present a very concise history of the appearance of the church or the chapel and a description of its architecture as well as valuable works of art contained within the building. The general information is enriched with factographical data, visual and bibliographical material.

III. 3. c. Bibliographical References

III. 3. d. Guides, Albums and Exhibition Catalogues

The translated version of the below-mentioned publication.

The album type publication presents the most famous baroque monuments of Lithuania. The edition is arranged on the location basis. Short essays or annotations follow the photographs of architecture and visual art from different towns of Lithuania.

The catalogue presents the first large exhibition of Lithuanian painting and sculpture (especially portraiture and church art) of the 17th and 18th Centuries.

The album is a collection of Lithuanian medals from the 16th up to the early 20th Century. The presented medals fulfil various functions: they portray Lithuanian sovereigns and knights, are coined for various societies, church communities, or/and to commemorate the divisions of the Grand Duchy of Lithuania, etc.

The album presents the most outstanding monuments of Lithuanian church art. The publication is based on illustrations that are followed by short essays or annotations.

The catalogue introduces the items representing the art works from the Lithuanian cloisters: paintings and sculptures, graphic works, sacral works of silver, stamps of the cloisters, small religious medals, liturgical embroidery, books, etc. The great number of the items on display was restored particularly for this exhibition.

The catalogue presents the medals of the Radvilas family, representing historical events of Lithuanian and perpetuating famous persons.

The album contains selected graphic works of the highest artistic value, which represent the main stages in the evolution of this form of art and reflect a variety of styles, genres, and techniques.

The album presents a thorough survey of all the surviving items of sacral art collected and preserved in Lithuania's most important church. The items represent different epoch, starting with gothic and finishing with modern times. The book also includes a historical commentary on the treasury by V. Dolinskas.

The catalogue includes visual material and essays on J. Mateika's painting "Grunwald Battle" (1878), the reconstructions of Grunwald battle's flags, and the weaponry of the 15th Century.

III. 3. e. Monographs

The book of the famous Lithuanian historian is dedicated to the history of Vilnius, its architectural monuments. The edition comprises the visual material on Vilnius created by artists of different epochs, therefore, in a sense, this book is a historical review of Lithuanian art.

Жоно ба́нныіа

The monograph presents the history of St. John's church from its establishing in 1386 until nowadays. The publication is enriched with a great number of illustrations.

The monograph analyzes Western European and local tapestry of the late 16th – early 18th Century in possession of rulers, noblemen, magnates of the Grand Duchy of Lithuania. The stylistics and iconography of tapestry bears witness to the controversial character of the whole epoch. In this respect the tapestry reveals many important problems of historiographical and culturological studies of the Grand Duchy of Lithuania.

The monograph reveals the history of cloister's establishment and building, basing on the original documents. The author discusses and evaluates historical data from the art historian point of view.

The author analyzes the coats of arms illustrated in Baroque literature. The coats of arms occupied a special and exclusive position at that time in the Grand Duchy of Lithuania, however, this book is one of the first attempts to investigate this cultural phenomenon.

The author deals with the history of Butleriai family, analyzes their mecenacy, and social activity, describes the artistic heritage that has survived till nowadays, etc.

The subject of this study is the portraits of Lithuanian dukes and sovereigns that were depicted in the book ordered and published by Ferdinand, Count of Tyrol. The portraits of famous people of whole Europe were depicted in the book wearing armour kept in the castle of Ferdinand. The engravings were accompanied with the biographies of the portraited persons written in Latin.

The study deals with the specific and typical carving objects of Lithuanian sacral art — small altars, used during the religious processions. The author presents the main types of these altars, and reveals their historical and artistic development. The monograph is based on the 18th–20th Centuries material, however, the examples of the 17th Century are also analyzed. The book is richly illustrated.

The book presents professional sculpture and decorative wood-carving of the 17th–18th Centuries. The author discuss their stylistic trends, spreading, function, etc.

The monograph presents the clothing of all the layers of the society: sovereigns, noblemen, warriors, townmen, peasants, etc. Thorough analysis of written and visual material, collected both in Lithuania and neighbouring countries, reveals the names of fabrics and clothes, discovers the technological variety of sewing, reconstructs the changes in fashion, emphasizes both national particularity and interaction with European clothing. The book is enriched with a great number of illustrations.

Vilniaus Jėv. Petro ir Povilo bažnyčia
(Sts. Peter and Paul's Church in Vilnius). Vilnius, 1998.

In this repeated edition of the monograph the authors briefly discuss the making of baroque in Lithuania and give a thorough analysis of the history (building, decoration, restorations) of St. Peter and Paul's Church in Vilnius — the most important example of mature baroque in Lithuania. At the same time the authors re-examine the peculiarities and artistic qualities of interior stucco decoration, paintings and wall paintings, and their symbolic meaning. The edition is richly illustrated and provided with the list of archival sources.

The book discusses the beginning of baroque art and architecture in Lithuania. Chronological limits are the last quarter of the 16th and the end of the 17th Century. The 1st part of the book is dedicated to the local art and architecture's development, whereas, the 2nd part dicusses the “highest baroque”, which gets into Lithuania as an artistical import through the commissions of royalty and magnates.

III. 3. f. The Synopsis of Doctoral Thesis

Doctoral thesis summary: humanities, art history (03 H).

Doctoral thesis summary: humanities, art history (03 H).

Doctoral thesis summary: humanities, art history (03 H).

Doctoral thesis summary: humanities, art history (03 H).

Doctoral thesis summary: humanities, history (05 H).

Doctoral thesis summary: humanities, art history (03H).

Doctoral thesis summary: humanities, art history (03H).

Doctoral thesis summary: humanities, history (05 H).

Doctoral thesis summary: humanities, history (05H).

III. 3. g. Collections of Scholarly Articles and Conferences Materials

The papers from the first Vilnius Art Academy PhD students' conference analyze the methodological problems on the subject of different genres' art and architecture research.

The collection presents publications dealing with archives' data, new historical and iconographical research, and theoretical articles. The main subject of the edition is the phenomena of Lithuanian art treating them as the part of European art history. Chronological limits are from the ancient times to nowadays.

Several articles from the collection are presented below:

The collection is dedicated to different topics of Lithuanian art in the European context.

Several articles from the collection are presented below:

The collection of articles deals with the baroque architecture and art of the Grand Duchy of Lithuania. The Lithuanian and foreign scholars analyze the transformations of baroque in the area of the Grand Duchy, its influences and trends, etc. Special attention is shown to the questions of iconographical program.

h

The articles discuss the phenomenon of gothic art and architecture of the Grand Duchy of Lithuania in the context of European gothic. Special attention is shown to the history of architecture.

Литменіаі

The collection considers different subjects related to the history of Lithuanian graphics. **Several articles from the collection are presented below:**

The collection is dedicated to an interesting though insufficiently researched aspect of Lithuanian culture — the relation of visuality and verballity. The authors try to reveal the dialog between the image and the book: on the one hand they analyze the images that create and interpret texts, on the other — the images and their prototypes found in the books.

Several articles from the collection are presented below:

h

The questions of iconography and emblemas are analyzed in this publication. The collection includes such articles as:

III. 3. h. The Articles

h

h

ьимтменіаі. Vilnius, 1996. P. 20–

Lietuvos grafikos istorijos

Vilniaus dominikon vienuolyno prie Jėv. Dvasios
bažnyčios pirmo aukšto koridoriaus XVIII a. II (The
Mural Painting of the Ground Floor's Corridor Dating the Second Half of
the 18th Century from the Dominicans' Monastery by the Holy Spirit's
Church in Vilnius) // Menotyra. 2002. Nr. 3(28).

“Rožynai”

льітмеіаі

льітмєііі

h

h

III. 3. i. Scholarly Periodicals, Serial Publications

III. 3. j. Scholarly Projects and Major Exhibitions

III. 3. k. Specialized Institutions and Research Centers

The main trend of scholarly research of the institute is the artistic heritage of the Grand Duchy of Lithuania. The institute edits articles, collections, and monographs related to the history of the art and architecture of the Grand Duchy. Besides, the guides to various cultural monuments (Lithuanian Gothique, Lithuanian Renaissance, The Cloisters of Samogitia, etc.) are published. At the moment the Institute is fulfilling scholarly program “The Spiritual Culture’s Sources of the Grand Duchy of Lithuania”.

III. 4. Music

III. 4. a. Monographs

III. 4. b. The Synopsis of Doctoral Thesis

Dr. habil. thesis summary: humanities, art history (03 H).

Doctoral thesis summary: humanities, philology (04H).

III. 4. c. The Articles

III. 5. National minorities

III. 5. a. Guides, Albums and Exhibition Catalogues

The catalogue surveys the history of the Jews (or more precisely Litvaks, the specific Lithuanian Jews), their culture, religion, and community life in Lithuania from the 14th Century till nowadays. The catalogue is richly illustrated.

III. 5. b. The Synopsis of Doctoral Thesis

Doctoral thesis summary: humanities, philology (04H).

Doctoral thesis summary: humanities, philology (04H).

Старообрядческая Церковь в Литве в XVII – начале XIX века]

Doctoral thesis summary: humanities, history (05 H).

III. 5. c. Collections of Scholarly Articles and Conferences Materials

The collection of essays discusses the questions of cultural heritage of Lithuania's national minorities: the Jews, the Tatars, the Karaites, and the Russian old Believers. The authors describe the origins, traditions, and material culture of the latter.

The edition is dedicated to the history, traditions, legal and economical activities, and cultural life of the national minorities of the Grand Duchy of Lithuania: the Ruthenians, the Jews, the Tatars, the Karaites, the Roma, and the Russian old Believers. Chronologically the essays cover the period from the ancient times to nowadays.

III. 5. d. The Articles

Традиционное еврейское образование в Литве

Раввинистическая ученость и литература Литвы.
XVI–XIX вв.

Первые старообрядцы в Литве:

Старообрядцы и общество Великого княжества Литовского в 18-м веке: религиозная терпимость и ее причины // Труды по русской и славянской филологии. Лингвистика. Новая серия (IV): Русские староверы за рубежом. Тарту, 2000. С. 139–153.

Эмиграция старообрядцев в Великое княжество Литовское: 1700–1760-е гг. // Старообрядчество: история, культура, современность. [Материалы V научно-практической конференции, проходившей в Москве 20–21 ноября 2000 г / Сост. В. И. Осипов, Е. И. Соколова. М., 2000. С. 76–86.

Перемены в беспоповстве и федосеевский собор
1752 г.

h

h

h

III. 6. Gender studies

III. 6. a. Monographs

A short encyclopedical catalogue of the biographies of the most famous women of Lithuania. The portraits of the 16th–19th Centuries Lithuanian women are restored on the reliance of historical sources.

The study is based on mostly unpublished letters by women preserved in the archives of Lithuania, Poland and Russia. The authors analyze the correspondence by women of the Grand Duchy of Lithuania, compare it to the European analogues, and reveal the mani-

festations of femininity within the texts. This kind of research appears for the first time in Lithuanian historiography.

III. 6. b. The Synopsis of Doctoral Thesis

Doctoral thesis summary: humanities, philology (04H).

Doctoral thesis summary: humanities, history (05 H).

Doctoral thesis summary: humanities, history (05 H).

III. 6. c. The Articles

III. 6. d. Scholarly Periodicals, Serial Publications

III. 6. e. Specialized Institutions and Research Centers

III. 7. Historical and cultural anthropology

III. 7. a. Monographs

One of the first books dedicated to the historical and cultural analyses of body, gender, sexuality, and public space.

III. 7. b. Collections of Scholarly Articles and Conferences Materials

The collection of articles discusses the features of Lithuanian mentalities, considering such issues as the life and battle ethics of the pre-Christian Lithuanians, the attitude of Catholics and Protestants to religion during the period of Counter-Reformation, etc. Chronologically the articles cover the 13th–20th Centuries. Authors are especially interested in the context, in which the peculiarities of people's thinking and actions took their shapes.

The collection of articles, based on the conference (2001 05 19–20, Vilnius) material, approaches the questions of the heritage of the Grand Duchy of Lithuania from the aspect of character and individual. This edition is an attempt to encourage anthropological analysis of Lithuanian history and culture, emphasizing the significance and expression of personality and constructing cultural characters.

One of the first books dedicated to the historical and cultural analyses of body, gender, sexuality, and public space.

III.7. b. Collections of Scholarly Articles and Conferences Materials

The collection of articles discusses the features of Lithuanian mentalities, considering such issues as the life and battle ethics of the pre-Christian Lithuanians, the attitude of Catholics and Protestants to religion during the period of Counterreformation, etc. Chronologically the articles cover the 13th–20th Centuries. Authors are especially interested in the context, in which the peculiarities of people's thinking and actions took their shapes.

The collection of articles, based on the conference (2001 05 19–20, Vilnius) material, approaches the questions of the heritage of the Grand Duchy of Lithuania from the aspect of character and individual. This edition is an attempt to encourage anthropological analysis of Lithuanian history and culture, emphasizing the significance and expression of personality and constructing cultural characters.

ДЫСКУСІЯ / DISCUSSION

Каментатар С. Г. Жэмайціс

(Расія)

С. Г. Жэмайціс (каментатар, Расія): Хотелось бы поблагодарить литовскую сторону за предоставленные доклады. Я стараюсь, конечно, следить за появлением научных работ в Литве, но, честно скажу, много пропустил. Если вы заметили, докладчики не использовали некоторые термины. Я бы хотел подчеркнуть, что вопрос терминологии является одним из камней преткновения сторон. Поэтому, чтобы снять всякие спорные вопросы о языке и культуре, мы можем говорить и использовать как рабочий язык этого княжества — «русский». Но я подразумеваю под «русским» языком не язык Московского княжества, это другой язык. Кто работает с актами XV–XVII вв., тот очень хорошо знает, о чем я говорю. Я бы хотел дополнить историографические доклады. Э. Гудавичюс и комиссия издали комментарии к первому Литовскому Статуту. Целую главу они посвятили дискуссии о проблеме языка в Статуте, предложив в качестве термина, который определяет язык Статута, — «русский язык», т. к. он был распространен в то время.

А. І. Філюшкін (Расія): У меня вопрос не только к докладчикам, но и к белорусам, своеобразный вопрос-предложение. Поскольку в Беларуси и в Литве издается Литовская метрика, Польша тоже готовит ее издание, в то же время каждая страна говорит о том, что это издавать трудно, тяжело, постоянные проблемы с финансированием. Может быть, стоит подумать и сделать CD-ROM с Литовской метрикой. Нет ли проектов по оцифровке текстов? Речь идет о глобальных проектах, а не только об одной книге.

С. Г. Жэмайціс (Расія): Дело в том, что я буду говорить об аналогичном проекте в своем выступлении о Российской национальной библиотеке, об архивах, актах и грамотах ВКЛ и о собрании Дубровского. Такой проект существует. Методика отработана.

Г. Я. Галенчанка (Беларусь): Хочу сказать, что в Минске все те издания, которые будут издаваться, будут автоматически переводиться в цифровой формат. Диски можно будет купить, причем дешевле, чем книгу.

Д. Вілімас (Літва): Как вы знаете, издание Литовской метрики — это продолжение еще советской традиции. Конечно, были предложения насчет цифрового формата. Однако все жалуются на нехватку средств. Я знаю, что у белорусской стороны есть большой энтузиазм по поводу издания компьютерной версии. По-моему, проблема не в том, как издавать, а что издавать. Вы предложили издать все в компьютерном варианте, однако на последней конференции по истории Метрики М. М. Кром, который приехал из Петер-

бурга, сказал на наши сетования по поводу оставшихся непроданных книг: «Дайте нам вагон Метрики, мы в Петербурге мигом реализуем!» По поводу компьютерного формата — все-таки это дело будущего. Я не уполномочен говорить о том, будет ли литовская сторона делать это. Все зависит от институтского или университетского начальства и сопряжено с большими затратами. Видимо, про это нужно говорить на межгосударственном уровне, а не на таких встречах.

У. І. Канановіч (Беларусь): Я бы хотел обратить внимание на новые методы, на новые моменты в исследованиях истории ВКЛ. Я не могу судить обо всех работах, но хотел бы обратиться к той теме, которая мне ближе, — теме дипломатических отношений. Мне кажется, что проект нашего литовского коллеги М. Сирутавичюса является новым подходом к истории изучения дипломатических отношений. Раньше интересы ученых сосредоточивались на политических аспектах дипломатии, а в этой работе виден новый взгляд, даже прорыв. Хотя я не скажу, что этот подход совершенно новый в европейской историографии. Насколько я могу судить, этот проект строится на новом осмыслении истории как культурной антропологии. Здесь чувствуется влияние идей начала XX в., которые нашли отражение в работах философа М. Вебера. Согласно ему, ценностные ориентации и ценностные идеи влияют на социальные действия индивидуума или группы. В свою очередь, эти действия ведут к их объективированному выражению в памятниках литературы, архитектуры, живописи, в ритуалах и праве. Насколько я понял, автор придерживается этой концепции, которая была выражена еще во времена императора Вильгельма II. Я хотел бы обратить внимание на этот подход. Мне кажется, что автор рассматривает дипломатические отношения с позиции культурной антропологии, обращает внимание на эти идеи и нормы, которые запечатлеваются в памяти, передаются из поколения в поколение и влияют на социальные действия, в данном случае — на дипломатические отношения.

С. М. Салей (Беларусь): Есть ли какие-либо публикации по этой теме на польском, русском или английском языках?

М. Сірутавічус (Літва): Увы, только на литовском языке. Готовлю публикацию «Ранний дипломатический церемониал и нормы поведения в отношениях ВКЛ и Московского княжества». В данной работе будет и о дипломатической культуре, и о нормах поведения в конкретных ситуациях. На первое замечание я бы хотел сказать, что так глубоко тему я не изучал. Трудности с источниками не позволяют исследовать межкультурное общение в дипломатии. Довольно трудно рассматривать культурные взаимосвязи в дипломатических отношениях в первой половине XVI в., потому что источники этого не позволяют. Сейчас я не готов к такому серьезному анализу. Я изучаю дипломатию как средство коммуникации, и только. Может быть, когда закончу эту работу, то начну новую тему, более широкую и разностороннюю. В Литве коммуникациями занимаются следующие ученые: Рита Урбайтите, Раймонда Рагаускене и др.

Раймонда Рагаускене исследовала письмо как средство коммуникации между государем и одним из Радзивиллов. В Каунасе Ритой Урбайтите готовится диссертация о второй половине XVIII в., где рассматривается ВКЛ как информационное общество, а также социальные коммуникации. Сюда можно включить семиотику и то, как издаваемые газеты, термины связи, журналы создавали коммуникацию.

У. І. Канановіч (Беларусь): Вопрос коммуникации предполагает, что человек везде и всегда контактирует, не только с себе подобными, но и с природой.

А. А. Семянчук (Беларусь): Есть ли необходимость в переиздании труда Т. Нарбута? Кто его издает, и кто делает комментарии?

Д. Вілімас (Літва): Он издается как исторический памятник, это проект отдела истории XIX в. Готовятся комментарии, предисловие и весь научный аппарат. Сейчас, по-моему, издание приостановилось — все упирается в деньги.

Р. Шмігельскітэ-Стукене (Літва): Хотелось бы добавить по Нарбуту — книги издаются на литовском. Данные издания предназначены для широкого круга ученых. Ведь у нас не все читают по-польски, а нынешнее молодое поколение даже не понимает русского языка. Книга издана как источник на литовском языке для большего понимания.

А. А. Семянчук (Беларусь): Меня интересуют Хроника Быховца, Роданский кодекс и воспоминания Кибурга. Есть ли какие-то новые исследования по ним?

Д. Вілімас (Літва): Воспоминания Кибурга остаются фальсификатом, а насчет Хроники Быховца была статья ныне уже покойного Р. Шалуги. Он нашел в рукописном отделе переписку Быховца с Нарбутом, и это у нас уже не считается фальсификатом. Это издание начато в 1992 г. с целью ознакомить широкую общественность, но потом спохватились, и был переиздан первый том с дополнениями. Мы понимаем, что представляет собой издание Нарбута, но в нем есть научный аппарат и критическое предисловие. Это не надо смешивать.

Г. М. Семянчук (Беларусь): Несколько раз прозвучал в ваших докладах такой термин как «провокация» относительно двух книг — Т. Баранауска и А. Дубониса. Какой смысл Вы вкладываете в данный термин?

Т. Баранаускас был разгромлен, собственно, всеми. У данной книги есть своя интересная предыстория. Она была выпущена как дискуссия между автором и профессором Э. Гудавичюсом. Все громили, но книга есть книга. Она подтверждена историческими данными, а то, что молодого специалиста Т. Баранаускаса громили профессор Э. Гудавичюс, только придало книге известность. Она была очень быстро раскуплена. Там есть попытка воскресить идеи ранних трудов Г. Пашкевича, дискуссию о началах ВКЛ — от Миндовга или немного раньше? Т. Баранаускас сейчас занялся белорусскими теориями и с Э. Гудавичюсом больше не ведет поле-

мику. Не значит ли это, что в литовской историографии существует проблема поколений?

Д. Вілімас (Літва): Она везде существует.

Р. Шмігельскітэ-Стукене (Літва): Я бы сказала, что в литовской историографии не проблема поколений существует, а просто поколения.

А. А. Семянчук (Беларусь): Я прочитала, что существует проект «Литва 1009–2009 гг.». Что это за проект?

Д. Вілімас (Літва): Это государственный проект празднования тысячелетия первого упоминания Литвы. Есть программа, по которой наши историки пробивают деньги на издание серьезных трудов к 2009 г. Коронация Миндовга у нас празднуется в июле 2003 г. К этому времени открывается напротив Кафедрального собора новый мост, а потом до 2009 г. собираются отстроить первый корпус Нижнего замка как символ государственности. Множество торжественных мероприятий — просто празднества.

Р. Шмігельскітэ-Стукене (Літва): Комиссия тысячелетия объявила конкурс новых монографий по истории Литвы. Было получено около 15 работ по проблематике истории Литвы, и комиссия решила, кого премировать.

У. І. Канановіч (Беларусь): Я бы хотел немного сказать об отношении истории к смежным дисциплинам. Вчера высказалось мнение, что историки должны сосредотачиваться на собирании фактов и быть более историками, они должны сосредоточиться на исторических аспектах. В выступлении Гедры Мицкунайте прозвучало мнение, что историк должен обращаться к специалистам смежных наук. Таким образом, мы имеем два подхода к изучению наследия ВКЛ. Один узкий — историки должны заниматься своим делом, искусствоведы — своим и т. д. Особенно они не должны пересекаться. Мне кажется, что на отдельных периодах истории ВКЛ и на отдельных темах мы можем применить другой — междисциплинарный — подход. Здесь возможно плодотворное сотрудничество разных дисциплин. Я думаю, что докторская работа Гедры Мицкунайте о Витовте Великом являет собой такой пример, где она совместила два подхода — историю и искусство.

Г. Я. Галенчанка (Беларусь): Никто с этим не спорит. Но для того чтобы было плодотворным это сотрудничество, надо с чем-то выходить. Для этого надо знать свой предмет, свои источники. Вопрос, который я бы хотел выяснить и который не прозвучал в ваших информационных докладах. Мне кажется, что историографическая часть у вас не очень развита. Я имею в виду оценку накопленного историографического наследия. Издаются ли у вас оценочные работы?

Р. Шмігельскітэ-Стукене (Літва): По этой тематике такой обобщающей работы еще нет, но есть отдельные статьи доктора Юрате Кяупене, которая изучает проблемы историографии и печатает статьи по этой проблематике. В дополненном историографическом списке эти статьи будут. Эти

стат'і напечатаны на польскім і другіх мовах, нават на французскай. На абагульняючых працах няма.

Г. Міцкунайтэ (Літва): Могу дадаць, што прафесар А. Бумблаускас чытае такой курс у магістратуры Вільнюскага ўніверсітэта. Я чытала яго лекцыйныя матэрыялы, а таксама дыскусіі на семінарах, і могу сказаць, што, скорей за ўсё, у бліжэйшыя два гады такая праца выйдзе. Але гэта толькі здагадка. Я ведаю, што прафесар А. Бумблаускас прадае ў ўніверсітэце, але сабіраецца ці ён выдаваць свае матэрыялы — не ведаю.

Д. Вілімас (Літва): С прафесарам А. Бумблаускасам трэба быць асцярожней. Ён ужо многія гады абяцае сваю гісторыю ВКЛ. Пастаянна ёе рэкламуе, але мы ёе ждзем. У яго ёсць яшчэ такое якасць — ён яшчэ і тэлезвезда. Але налічваючы абагульняючых працаў, то, канечна, такой буйнай сур'ёзнай працы няма. Я думаю, што гэта справа бліжэйшага будучага.

А. В. Кузьмін (Расія): Я некалькі удручаны складзенай сітуацыяй, мы займаемся мелкімі частнымі сюжэтамі. Усё-такі давайце вызначым якія-небудзь фундаментальныя напраўленні развіцця і шляхі вывучэння ВКЛ. Сапраўды відавочна, напрыклад, у Расію ўся літоўская гісторыяграфія не дойдзе, літоўскія аўтары ў нас не выдаюцца. Так жа, як і рускія ў Літве. Прымаецца, што нацыянальныя гісторыяграфіі варыцца ў сваёй сацыяльнай асяродку. Давайце пагаворым аб такіх праблемах, якія ў рамках ВКЛ не вывучаюцца. Я слухаў выступленні літоўскіх калег і бачу, што ранняя гісторыя і, напрыклад, гісторыя рускіх зямель у складзе ВКЛ XIII–XIV ст. усё жа выпадае з поля зроку даследчыкаў. І гэты перыяд дрэнна вывучаны і ў Расіі. Гэта не толькі Севера-Усходняя Русь і Вяліка-Суздальская Русь, у гэтым вакууме знаходзіцца і Беларусь. Абагульняючых працаў няма. У асноўным, на жаль, выходзяць энцыклапедыі. Ужо ў XVI ст. працаў больш, т. к. у гэты перыяд з'яўляюцца крыніцы масавага характара. Але адсутнасць крыніц не здымае з нас адказнасці займацца гэтым перыядам. Гэта трэба як-то вырашаць. Не трэба сводзіць гэта да выдання асобных кніг і монографіяў.

Г. Л. Харашкевіч (Расія): Доклады літоўскіх калег ясна паказваюць, што мы, як ні дзіўна, рухамся ў адным і тым жа напраўленні. На нас цікавяць адны і тэ жа праблемы: літоўскіх калег — з літоўскага боку, рускіх — з пункту згляду маскоўскай і «пітэрскай» школ. Гаворка ідзе, напрыклад, аб праблеме ваеннапленных. Хоць пану М. Сірутавічусу вядомы працы М. М. Крама, але новыя публікацыі ў «Рускай дыпламатыі» да дакладчыка яшчэ не дойшлі, і невядома, дойдзе ці, таму што гэта дрэнна рэдкае выданне і малатражнае. Праблемы ўзаемаадносін краін і народаў у час вайны, праблемы ваеннапленных — гэта вельмі цікавыя рэчы. Я думаю, што іх даследаванне вельмі злегчыць ўсталяванне нармальнага консенсуса і нармальнага адносінаў да праблемы вайны. Складзена такая сітуацыя, што мы не ведаем гісторыяграфіі друг

друга. Мне кажется, что одна из основных задач данной конференции — это опубликовать списки по историографии и наладить обмен литературой. Также, говоря о литовских коллегах, такая просьба — делать свою литературу более доступной для тех, кто литовского языка не знает. Таких, к сожалению, большинство среди присутствующих здесь. Я не хочу выступать в качестве «инопланетянки» в будущем.

Г. М. Семянчук (Беларусь): Мне кажется, вопрос языка не только проблема авторов, но это проблема и соседних стран. В принципе, переводы литовских книг на белорусский, русский язык должны инициировать не только литовцы, но также белорусы и россияне. Ведь мы находим средства на переводы французских, английских книг на свой родной язык, а Польша показывает в этом случае классический пример — большинство классических книг европейской историографии успешно переведено на польский язык и имеет огромный коммерческий успех.

Г. Я. Галенчанка (Беларусь): Москвичи значительно сгущают краски. Есть «Летописи» (библиографии. — Ред.) на литовском языке, оттуда можно извлекать библиографическую информацию. Мне кажется, что разговоры про сотрудничество — очень хорошая идея, но они мало продуктивны — сразу же возникает финансовая проблема. Как более дешевый канал передачи информации можно использовать Интернет.

ПОЛЬША / POLAND

Polska historiografia Wielkiego księstwa Litewskiego w latach 1990–2003

Grzegorz Biaszczyk

(Poznań)

Przedmiotem tego opracowania są polskie badania nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego w ostatnim dziesięcioleciu XX wieku. Wyliczono jedynie problematykę dziejów Podlasia, która została opracowana przez inną osobę. Należy jeszcze zastrzec, że dane bibliograficzne z lat 2001–2003 są niepełne. Całość problematyki badawczej została podzielona na następujące części. Trzeba jednak pamiętać o tym, że jest to podział umowny i tylko przybliżony.

Wydawnictwa urydowe

W omawianym okresie nie wydano dużo urydów do dziejów W. Ks. Litewskiego. Były to wydawnictwa o rygorystycznym charakterze. Dość dużo wydano inwentarzy, taryf dymów i zbliżonych do urydów, np. rejestr pomiarów wyciecznej Kleszczel [50], rewizja dybr tatarskich W. Ks. Litewskiego z 1631 r. [52] czy rejestr dworu kryłowej Barbary z 1551 r. [49] Taryfy dymów z 1690 r. mają tylko trzy województwa: trockie, nowogrodzkie i brzeskie litewskie (w 1989 r. wydano jeszcze dla województwa wileckiego). Te ostatnie należą do serii wydawniczej *Metryki Litewskiej* [30–33]. Wydano tu też księgi wpisyw N 131 z lat 1656–1662 [28] i rejestry dokumentów księgi wpisyw z lat 1516–1518 (całość zostanie wydana osobno we współpracy z Litwinami [29]).

Dość licznie prezentują się diariusze wojenne (J. Budziński, Moskwa w rękach Polaków, A. Skorobohaty [5, 54]), podręczniki (J. Charkiewicz, [62]) i inne (S. Niezabitowski [36], H. F. Radziwiłł [44]). Sporo jest korespondencji, w tym Radziwiłłowskiej, oraz dokumentów dotyczących Kościoła katolickiego. W tym ostatnim zakresie należy wymienić głównie zakoczenie monumentalnego wydawnictwa „Kodeksu dyplomatycznego katedry i diecezji wileckiej” Jana Fijałki i Władysława Semkowicza z lat 1932–1948 (indeksy, przedmowa i wstęp [48]) oraz zapoczątkowanie kontynuacji tego kodeksu przez wydanie rejestru dokumentów z lat 1507–1522 [4]. Wydawano też dokumenty dla poszczególnych kościołów, kroniki kartuskie z Berezy Kartuskiej [53], reprint starodruku o opactwie benedyktynów w Starych Trokach [58] i rękopiśmienne opisy parafii litewskich z 1784 r. [51] Należy też wymienić spisy ludności diecezji wileckiej z XVIII w.

Z innych publikacji nie sposób nie wspomnieć o aktach sądu miejskiego w Knyszynie (tom 1) i dość licznych testamentach.

W sumie nie jest to dorobek imponujący. Wskazuje on na potrzebę znacznego zwiększenia wysiłku w tym zakresie. Przede wszystkim trzeba kontynuować potrzebne wydawnictwa, a więc: serię Metryki Litewskiej (w tym taryfy dymy w pozostałych województwach W. Ks. Litewskiego), spisy parafii z 1784 r. oraz dokumenty kościelnych, w tym zwłaszcza kontynuowanie pracy nad tomem II KDKW. Są to ambitne, ale niezbędne plany.

Historia historiografii, stan badań historycznych

W tej dziedzinie literatura jest skromna. Do odnotowania są tylko trzy artykuły o szerszym zakresie. Marcei Kosman pisze o rozwoju badań nad dziejami Litwy historycznej w Polsce w latach 1945–1995 [82]. Niemniej jest to opracowanie bardzo krytyczne i natury ogólnej. Drugie opracowanie jest dziełem Grzegorza Biaszczyka i dotyczy Poznania jako ośrodka badań lituanistycznych w Polsce w XIX i XX w. [71]. Rzecz ta jest obszerniejsza i wydana po angielsku, niemniej daleka od wyczerpania tematu i dlatego autor zapowiedział większe opracowanie na ten temat. Badacz ten zajmuje się również badaniami nad geografiami historycznymi Litwy od XIII do XVIII w. (w ścisłych granicach: województwo wileńskie, trockie i łódzkie [68]).

Pozostałe opracowania dotyczą węgierskiej problematyki. Tak więc Stanisław Litak [84] zajmuje się „rozwojem i problematyką” bractw religijnych, sieci szkół parafialnych i szpitali w przedrozbiorowej Polsce, czyli Rzeczypospolitej, w różnych okresach. Inny przegląd badań o szpitalnictwie w tym czasie przedstawi Dariusz Prucnal [93]. Stan badań nad klasztorami diecezji łódzkiej przedstawi wspomniany już Grzegorz Biaszczyk [78]. Z kolei Rafał Witkowski zajmuje się historiografią klasztorów: benedyktynami [99] i kartuzami [101] oraz bibliotekami opactw cysterskich w Rzeczypospolitej [100], a Teresa Chynczewska-Hennel [75] i Robert Szwed — historiografią unii brzeskiej [97]. Znowu Andrzej Radzimicki omówił duchowieństwo katedralne i kolegiackie w Polsce średniowiecznej, nie zapominając o Litwie [96]. Są również przeglądy badań nad sejmikami w dawnej Rzeczypospolitej (Adam Litycki [85]), o III Statucie Litewskim (Juliusz Bardach [66]), o skarbie polskim i litewskim w czasach saskich (Tomasz Ciesielski [74]), o itinerariach średniowiecznych i nowożytnych (Piotr Włocławski [98]), o architekturze jezuickiej (Jerzy Paszczyński [90]), o kolonizacji puszczy grodzieńskiej (Krzysztof Jędrzejowski [86]), o osadnictwie polskim w W. Ks. Litewskim (Jan Jurkiewicz [80]) i osadnictwie żydowskim w Rzeczypospolitej (Zenon Guldon [77]) oraz o mniejszościach narodowych i religijnych w Rzeczypospolitej w czasach saskich (Bogdan Rok [95]).

Osobno trzeba wymienić publikacje o znanych historykach-lituanistach. Do odnotowania są liczne nekrologi Jerzego Ochmańskiego (1933–1996) [67; 69; 70; 81; 88; 91] i Leonida Jętkowicza (1910–1991) [63; 65; 73] oraz wspomniany nekrolog Henryka Jowmińskiego (1898–1984) [64]. Osobno Stanisław Alexandrowicz omówił dorobek naukowy Leonida Jętkowicza jako historyka W. Ks. Litewskiego [64], wszechstronnie zaprezentowano też dorobek Henryka Jowmińskiego jako historyka dziejów Polski, W. Ks. Litewskiego i Słowacji

szczyzny [92], a Kazimierz Orzechowski to samo uczynił z postacią Seweryna Wysiocha, który po II wojnie światowej znalazł się dziejami Hłńska [89]. Nie można też pominąć Jerzego Wiśniowskiego (1928–1983), badacza dziejów osadnictwa w Polsce południowo-wschodniej. W praktyce oznacza to badania nad czkściami W. Ks. Litewskiego w granicach sprzed 1569 r., a więc: Podlasiem i województwem trockim (powiat trocki i grodzieński). W roku 2000 wyszła książka, w której wszechstronnie podsumowano dorobek tego Uczonego [79; 87].

W sumie w omawianym zakresie historiografia polska ma skromny dorobek naukowy z historii historiografii oraz przeglądowy badac nad konkretnymi problemami.

Syntezy dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego.

W omawianym czasie ukazały się dwie nowe syntezы dziejów Litwy pióra Henryka Wisnera i Bronisława Makowskiego [107]. Najpierw trzeba jednak wymienić trzecie wydanie klasycznej syntezy Jerzego Ochmąckiego pt. „Historia Litwy”. Praca ta została nieznacznie zmieniona w stosunku do poprzednich wydań z lat 1967 i 1982. Dodano jedynie kilka ustępków (m. in. o pojawieniu się Polaków w Litwie), uzupełniono bibliografię i sprostowano kilka błędów. Synteza ta odegrała ważną rolę w rozwoju i popularyzacji badań nad dziejami Litwy, nie mniej obecnie trochę straciła na swej wartości. Z kolei wymienione już syntezы Henryka Wisnera napisał dwie syntezы: najpierw „Szkice” w 1991, potem już „Dzieje państwa i narodu” (1999) [112; 113]. Ta ostatnia znacznie się różni od syntezy J. Ochmąckiego: jest znacznie od niej mniej obszerna (do końca XVIII w. mniej więcej o połowę), ma inny układ pracy i nastawienie. Nie przypomina rywnieź podręcznika akademickiego. Znowy synteza Bronisława Makowskiego to podręcznik historii, który może być wykorzystany zarówno przez studentów historii, jak i gimnazjalistów. Ma bowiem staranny układ, wyważone i ostrożne oceny i piękne ilustracje.

Z innych opracowań syntetycznych należы wymienić jeszcze dwa. Najpierw Henryk Jowmiński napisał „Politykę Jagiellońską” [107], co wiaćciwie stanowi historię Polski i Litwy w okresie jagiellońskim (1385–1572). Brak tu jedynie pewnych kwestii takich jak gospodarka i kultura, sę za to obszernie przedstawione dzieje polityczne. Takich dysproporcji nie posiada następna synteza dziejów Litwy na przełomie średniowiecza i nowożytności (tj. w latach 1492–1569) pióra Grzegorza Biaszczyka [102]. W miarę pełnie przedstawiono tu dzieje polityczne, społeczne, gospodarcze i kulturalne i wyznaniowe w przełomowym dla W. Ks. Litewskiego okresie połowy XVI w.

Sę też syntezы dziejów Europy Środkowo-wschodniej, w których trochę miejsca poświęcono historii W. Ks. Litewskiego i unii polsko-litewskiej: ostatnio wznowiona synteza Piotra Wandycza [111], monografia Jerzego Kioczkowskiego o „Miodszej Europie” [104] i zbiorowa, dwutomowa „Historia Europy Środkowo-wschodniej” [103].

Podsumowując, można stwierdzić, że historiografia polska może poszczycić się kilkoma znaczącymi syntezami dziejów W. Ks. Litewskiego. Nadal od-

czuwa się jednak giyd obszernej i w miark wszechstronnej syntezy caiych dziejyw tego państwa.

Nauki pomocnicze historii

W zakresie nauk pomocniczych historii odczuwa się wyraźnie dysproporcjk w rozwoju poszczegylnych dyscyplin. Najlepiej rozwinkiy się: genealogia, geografia historyczna i nauka o archiwach. Tak popularne od lat 90. XX w. *badania genealogiczne* skoncentrowaiy się na litewskiej dynastii Giedyminowiczow, ktyr№ wzikli na warsztat trzej badacze: Tadeusz Wasilewski, Jan Tkgowski i Jarosław Nikodem. Ten pierwszy jest autorem ważnego artykuuiu o dacie urodzin Jagieii i Witolda [202], ktyry stanowi punkt wyjñcia do wielu pyniejszych ustalec, w tym rywnieñ z zakresu polityki zagranicznej i stosunkow z Polsk№. Z dynastii Giedymina interesowaiy go: synowie Giedymina [208; 211], mañiectwa Olgerda i inne kwestie [230; 209; 210]. Zaj№i się on rywnieñ pochodzeniem Czartoryskich [205], Radziwiiiow i Oñcikiow [206] i litewskimi negocjatorami unii krewskiej (Borys Iwan Olgimuntowicz Holszacki [204]). I choj zapewne nie wszystkie jego ustalenia utrzymaj№ się w nauce, to badania te pchnkiy naprzyd nasz№ wiedzk o Giedyminowiczach.

To samo moña powiedziej o drugim z badaczy — Janie Tkgowskim. Jego dorobek w zakresie genealogii Litwy jest jeszcze obszerniejszy. Obejmuje bowiem jedn№ monografię i 17 artykuiow. Wspomniana monografia to „Pierwsze pokolenia Giedyminowiczow”, tj. Giedymina, jego synow i wnukow [144]. Jest to opracowanie bardzo ważne, rozwijaj№ce dawne ustalenia Kazimierza Stadnickiego, Jyzefa Wolffa i innych badaczy jeszcze z XIX w. Niemniej niektyre ustalenia genealogiczne tego badacza nie maj№ doñj silnych podstaw dzydiowych i zapewne się nie utrzymaj№ w nauce. Natomiast wñgyd wymienionych artykuiow J. Tkgowskiego s№ prace nawi№zuj№ce do omawianej rozprawy, a nieraz rozwijaj№ zawarte tam ustalenia. Dotycz№ one pochodzenia kniaziew Iwana i Fiodora Nieñwickich [186; 196], Czartoryskich, powi№zac z moldawskimi Bogdanowiczami [198], przodkow Zofii Holszackiej (iony Wiadysiawa Jagieii [200]), daty ãmierci Skirgieii [187; 188], mañiectw ksiñiñ litewskich [192–198] i innych spraw [183–185; 188–191; 198].

Z kolei wspomniany J. Nikodem zaj№i się Skirgieii№ [657], synami Giedymina [162; 164] i innymi osobami dynastii Giedyminowiczow. Nie unikai teñ polemik z Janem Tkgowskim [163].

Drobniejsze prace o dynastii Giedyminowiczow wysziy spod piyra nastupuj№cych badaczy: Grzegorz Biaszczyk pisai o mañiectwach dynastycznych [148], Jan Powierski o Skirgielle [170], Andrzej Nowakowski o ïonie Witolda Annie [165], Marek Radoch o Aleksandrze Olgerdywnie i Ryngalle Kiejstutywnie [175] i Rafai Witkowski o Aldonie Giedyminywnie jako krylowej Polski [212]. Znyw o Jagiellonach jest dobry siownik biograficzny opracowany przez Maigorzatk Duczmal [138].

Sporo pisano o poszczegylnych rodach W. Ks. Litewskiego. S№ wikc mniejsze lub wikksze monografie rodyw: Abramowiczow (A. Ciechanowiecki,

A. Rachuba [151]), Bispingyw (K. Krasicki [597]), Buihakyw (W. Buihak [159]), Chodkiewiczzyw (L. Podhorodecki [169]), Ciechanowieckich (w tym Kiszkyw — S. Dumin, A. Rachuba, J. Sikorska-Kulesza [139]), Czartoryskich (T. Wasilewski [205]), Dogielyw (J. Ciechanowicz [150]), Eysymontyw (J. Szumski [178]), Jundziyyw (J. Ciechanowicz [149]), Kowzanyw (T. Kowzan, A. Rimeikiene [141]), Maskiewiczzyw (A. Rachuba [174]), Mejeryw (J. Szumski [178]), Moniwida (J. Ochmacski [166–167]), Ogicskich (T. Zielicska [145]), Okuniyw (J. Zawadzki [214]), Ostrogskich (T. Kempa [497]), Piisudskich (R. Piisudski [980]), Plateryw (T. Zielicska [145]), Poczobut-Odlanickich (A. Rachuba [172]), Radziwiiyw (T. Wasilewski [206], T. Zielicska [145; 215]), Sanguszkyw (T. Zielicska [145]), Sapiehyw (Dom Sapiëyski [137], A. Tiomacki [201], T. Zielicska [145]) i Tyszkiewiczzyw (T. Zielicska [145]). Osobno trzeba wymieniŭ herbarz rodzin tatarskich W. Ks. Litewskiego, opracowany przez Stanisława Dumina z Moskwy i bkd№cy prac№ zarywno z zakresu genealogii [304], jak i heraldyki. Drobne, ale interesuj№ce opracowania dotycz№ jeszcze: biskupa wileckiego Mikołaja z Gorzkowa [146], dworzan litewskich kryła Kazimierza Jagielloczyka (Olechno Sudymontowicz, Bohdan Sakowicz, Jan Kuczuk, Iwan Ilinicz i Stanko Kostewicz [154]), Joachima Jewiaszewskiego (syna znanego pamiktnikarza [160]), Polakyyw pracuj№cych w kancelarii Witolda (Mikołaj Cebulka [180; 181], Jakub z Glinian, Bartiomiej z Gyrki i Mikołaj Si№ka z Jawszowa [180]) oraz kartuzyyw w dawnej Polsce [213].

W sumie badania nad genealogi№ rozwijaj№ sik dobrze i mo¶na mieŭ nadziejk na ich dalszy rozwj. Chodziiby tu nie tyle o badania nad dynasti№ Giedyminowiczzyw i Jagiellonyw, lecz poszczegylnych rodyw, odgrywaj№cych wiksz№ lub mniejsz№ rolk historyczn№ w W. Ks. Litewskim. Przykiadem mog№ byŭ bujnie rozwijaj№ce sik badania nad czoiowymi rodami maiopolskimi w o¶rodku krakowskim.

Z kolei *geografia historyczna*, ktyra nale¶y do dyscyplin nie tylko z pogranicza historii i geografii, ale rywnie¶: archeologii, etnologii, architektury, urbanistyki oraz historii miast i wsi, pacstwa i prawa, Ko¶cioia, gospodarki, wojskowo¶ci (fortyfikacje) i demografii historycznej. Dla jasno¶ci wykiadu przedmiot tej dyscypliny podzielono na trzy czk¶ci: krajobraz naturalny, kulturalny i historyczno-polityczny. W zakresie krajobrazu naturalnego nie ma nic do odnotowania. Z kolei krajobraz kulturalny dotyczy: osadnictwa, dryg handlowych oraz geografii sztuki i literatury. *Badania nad osadnictwem* nie nale¶ do popularnych. Do odnotowania jest giywnie praca magisterska Joanny Racis o osadnictwie w parafii Pucsk (powiat trocki) od 1597 r. do kocca XVIII w. [216] W innych pracach kiadzie sik raczej nacisk na aspekt spoieczno-gospodarczy lub prawno-majNetkowy, a nie osadniczy. Niemniej nale¶y tu jeszcze wymieniŭ artykuł Jyzefa Hliwicskiego [217] o wiou¶ciach hospodarskich w powiecie grodzieckim w XV–XVI w., m. in. z powodu umieszczenia w aneksie miejscowo¶ci rominiktych przez Jana Jakubowskiego w jego mapie powiatu grodzieckiego XVI w. z 1934 r.

Znacznie więcej napisano o *osadnictwie etnicznym*. Osadnictwo polskie w Litwie zostało omówione przez wspomnianego już J. Jurkiewicza w artykule o stanie badań [226]. Jest to dobry punkt wyjścia do badań w tym zakresie. Natomiast natury ogólnej jest artykuł Piotra Eberhardta o rozmieszczeniu i liczebności Polaków w Litwie w aspekcie historycznym (od XIV do XX w. [222]). Podobnie rzecz wygląda z osadnictwem żydowskim, które budzi zainteresowanie badaczy polskich. Tak więc Z. Guldon pisal o stanie badań nad osadnictwem żydowskim w Rzeczypospolitej [225] i o Żydach na Wołyniu od XVI do XVIII w. (ten ostatni wspólnie z Jackiem Wijaczką [225]). Żydom w Białych Radziwiłłowskich w XVII i XVIII w. poświęcił uwagę Juliusz Bardach [219]. Z kolei syntetyzujący charakter ma artykuł Andrzeja Link-Lenczowskiego o Rzeczypospolitej jako ojczyźnie Żydów [228]. Znowo o bliskich im Karaimach jest tylko artykuł Jana Tyszkiewicza [232], dotyczący okresu do 1388 r. oraz ogólne opracowanie Grzegorza Peiczyskiego o historii Karaimów polskich [230].

Stosunkowo więcej napisano o *Tatarach*. Do odnotowania jest 10 artykułów Piotra Borawskiego, dotyczących głównie spraw wojskowych (3), poszczególnych kategorii Tatarów (3) i innych spraw, w tym osadnictwa tatarskiego [235–243]. Pisał on również o „społecznościach orientalnych” w W. Ks. Litewskim, tj. o Tatarach, Żydach i Karaimach [220]. Oprócz niego na ten temat pisali jeszcze: Krzysztof Grygajtis o nadaniach gospodarskich dla Tatarów, a praktycznie o osadnictwie [244], Arkadiusz Kołodziejczyk (dotyczył ma o W. Ks. Litewskim [245]), Irena Rychlikowa o problemie przynależności Tatarów do szlachty [246], Jacek Sobczak o ludności w dobrach prywatnych [247; 249], osadnictwie tatarskim [250] i ponownie o pojęciu prawnym [248] oraz Andrzej Zakrzewski o zamieszalności Tatarów [252]. Ten ostatni na nowo spróbował spojrzeć na problem struktury społeczno-prawnej Tatarów litewskich [251]. Przypomniano też klasyczną monografię o Tatarach litewskich Stanisława Kryczyńskiego z 1938 r. [233]

Brak jest natomiast opracowań o Ormianach, nie mylić o Niemcach czy Wiochach, choć odgrywali oni ważną rolę w dziejach tego państwa. Należy tu jeszcze wymienić studium Irydy Grek-Pabisowej o migracjach starobrzędowców, czyli Rosjan, w tym na terenie Rzeczypospolitej od XVII w. [224] oraz monografię Lecha Mroza [229] o dziejach Cyganów w Rzeczypospolitej od XV do XVIII w.

Z kolei *badania nad kształtami osiedli miejskich i wiejskich* nie znalazły wiarygodnie swego badacza. Wyjątkiem jest jedynie Zabudowa w powiecie grodzieńskim, która ma nadspodziewanie bogatą literaturę: Józef Maroszek pisał o renesansowym układzie przestrzennym [261], tenie wraz z Bartoszem i Witoldem Czarnieckimi przedstawił „studium historyczno-przestrzenne” [254], a Małgorzata Dolistowska — dzieje i układ przestrzenny Zabudowa [881]. Do tego należy jeszcze dodać artykuł Andrzeja Baranowskiego o urbanistyce Połocka w okresie baroku [253] oraz najnowsze publikacje Jerzego Gordziejewa (Jury Hardziejewa), historyka białoruskiego i polskiego. Ten ostatni sporo pisał o topografii i socjotopografii rodzinnego Grodna, głównie w czasach nowożytnych [257–260]. Natomiast trudno określić za udane opracowanie Bernarda

Rzeczyckiego o "Kulturze urbanistycznej Wilecszczyzny litewskiej", w ktryej raі№ pewne rozwaіania historyczne [262; 263].

O sieci miejskiej W. Ks. Litewskiego jest klasyczne opracowanie Stanisława Alexandrowicza, ktryy zaj№i sik gospodarczymi, prawnymi i etnicznymi osobliwościami sieci miasteczek tego państwa w XVI i XVII w. [264; 265] Jest on rywnieі autorem opracowania o roli miasteczek w rozwoju zaludnienia їdowskiego w W. Ks. Litewskim od XVI do XVIII w. [266; 1252]. Z miast byiy badane nastkruj№се: Wilno, Grodno, Biaia (województwo brzesko-litewskie [276]), Poi№ga (port nad Baitykiem [275]) i Gіrbokie [270]. S№ to wiањciwie przyczynki lub krytkie rozprawy o fragmencie dziejyw danej miejscowoњci. Najlepsze s№ opracowania o Grodnie: Ewa Dubas-Urwanowicz pisaia o dziejach miasta i ludnoњci do XVIII w. [267], a Jerzy Urwanowicz i Andrzej Woltanowski o mieњcie w 1794 r., w tym o jego ukiadzie przestrzennym i zabudowie [278]. Z kolei Wilno ma tylko kilka artykuuiyw Marcelego Kosmana i jego ksi№іkk o "Wilnie — dawniej i dziњ", czyli popularnym zarysie dziejyw tego miasta i jego zabytkyw [272; 273; 645]. O ulicach Wilna od XIV do XVIII w. jest studium Jyzefa Maroszka [274].

O drogach handlowych jest tylko opracowanie Henryka Samsonowicza o drodze handlowej mіkdzy Baitykiem a Morzem Czarnym [1099] oraz Zenona Guldona i Jadwigi Muszycskiej o spіawie wiњlanym i niemieckim [379].

Zagadnienie *geografii sztuki*, a szerzej kultury, to dyscyplina, ktrya od niedawna budzi zainteresowanie badaczy, giywnie historykyw sztuki i literatury. Natury metodologicznej jest artykuui Krzysztofa Dmitruka, na tle Polski i Europy w XVIII w. [281]. Konkretnie zaњ zagadnienie geografii baroku na kresach Rzeczypospolitej podniysi Andrzej Baranowski [279]. Bardziej ogylne uwagi dotycz№ „geografii niderlandyzmu polskiego” w XV–XVII w. (T. Chrzanowski [280]) oraz geografii kultury Rzeczypospolitej u schyiku XVII w. (S. Roszak [282]).

Trzeci dziai geografii historycznej to *krajobraz historyczno-polityczny*. Chodzi tu o dwie struktury: Państwo i Koњciyi, ich podziaiy i granice. W zakresie podziaiyw administracyjnych państwowych trzeba wymieniњ dwa artykuuiy Grzegorza Biaszczyka o powiatach na їmudzi w XVII i XVIII w. (wiањciwie od XVI): telszewskim [286] i szawelskim [285]. Jeњli chodzi o struktury koњcielne, to naleiy wymieniњ monografik wyіej wymienionego o diecezji їmudzkiej od XV do pocz№tku XVII w. (1609) [283], w tym o podziaiach koњcielnych (sieњ parafialna) [284]. Pisano teі o rozwoju sieci parafialnej w diecezji wileckiej. Najpierw Jerzy Ochmacski rozwin№i swoje dawniejsze badania i doprowadzii rozwuj tej sieci do przeiomu XVI i XVII w. [287], potem Jerzy Turonek (Jury Turonak) opublikowai artykuui o formowaniu sik sieci parafialnej w szkњci białoruskiej tej diecezji w okresie od 1387 do 1781 r. [288].

W sumie badania nad geografi№ historyczn№ s№ doњж rozwiniќte, choњ nierywnomiernie. Nic nie pisano o krajobrazie naturalnym, st№d potrzeba badac w tym zakresie, a wiќc nad ukształtowaniem terenu, glebami, wodami, klimatem, flor№ i faun№, w tym nad lasami. Sporo pisano o osadnictwie — czy raczej o dziejach — etnicznym, zwiaszcza їdyw i Tataryw, mniej o Polakach. Pilnym

postulatem jest zbadanie osadnictwa polskiego i niemieckiego i ich roli w dziejach W. Ks. Litewskiego. Zaniedbane s[№] badania nad kształtami osiedli, w tym urbanistyk[№]. Jest tu rywnie[№] sporo do zrobienia. Ta sama uwaga dotyczy dryg handlowych, co troch[№] dziwi ze wzgł[№]du na rozwój badac nad dziejami handlu. Brak jest jednak specjalnych studiow ro[№]wiksonych drogom. Z kolei zagadnienie geografii kultury (np. sztuki i literatury) ma perspektywy badawcze i warto ro[№]wiks[№]ż mu wikcej uwagi. Nie nale[№]iy tak[№]e zapomina[№]ż o tradycyjnych badaniach nad strukturami pa[№]ctwowymi i ko[№]scielnymi oraz ich granicami. Badania te ostatnio troch[№] zaniedbano, a jest tu rywnie[№] sporo do zbadania.

W *kartografii* kontynuowai swoje badania Stanisław Alexandrowicz. W tym czasie opublikowai on trzy artykuuy: o kartografii wojskowej W. Ks. Litewskiego [291], o trydiach do wyprawy poiockiej Batorego w 1579 r. [294] i o Jzefie Naronowiczu-Narocskim [290], znanym kartografie Litwy i Prus w poiowie XVII w. Wznowiono te[№] dawne prace kartograficzne Wandy Rewieckiej, kt[№]ra zginka tragicznie w czasie II wojny [№]wiatowej: plany Wilna Fryderyka Getkanta z 1648 r. [301] i Wawrzycca Gucewicza z okoio 1793 r. [300]. Z innych opracowac w tym zakresie nale[№]iy wymieni[№]ż nast[№]kpuj[№]ce prace: Agnieszki i Henryka Bartoszewicz[№] o kartografii radziwiiiowskiej w zbiorach Archiwum Giywnego Akt Dawnych w Warszawie (dwa artykuuy [295; 296]), Justyny Liguz o planie Wilna Georga Maxa von F[№]rstenhoffa sprzed 1737 r. [297], Stanisława Litaka o mapie diecezji iuckiej z okoio 1792 r. [298], Tadeusza Mariana Nowaka o obrazie ziemi lidzkiej na mapach XVI–XVIII w. [299] i Jacka Sobczaka o mapach departamentyw litewskich Komisji Edukacji Narodowej [302].

W sumie zanotowano 11 artykuuyw z zakresu kartografii W. Ks. Litewskiego. Nie jest to dorobek du[№]y, a dodatkowo dwie prace zostaiy napisane przed II wojn[№] [№]wiatow[№]. Niemniej dorobek ten wyr[№]nia sik do[№]ż pozytywnie w porywnaniu z innymi naukami pomocniczymi historii.

Heraldyka obejmuje jedn[№] monografi[№] i 9 artykuuyw. Wspomniana monografia dotyczy herbu Wilna i zostaia napisana przez Jana Adamusa przed wybuchem II wojny [№]wiatowej w Wilnie, a wydana dopiero w 1996 r. w zup[№]enie innej rzeczywisto[№]ci [303]. Stosunkowo najwikszy dorobek w tym zakresie ma Marce- Antoniowicz, autor artykuui o herbie zio[№]onym biskupa wileckiego Pawia Holzascskiego [306], o resercji tworczo[№]ci heraldycznej Wojciecha Wijuka-Kojaio-wicza w XVII–XIX w. (ten ostatni wydano po polsku i angielsku [307]) oraz o ”rozbrataniu sik” panyw polskich i litewskich w Parczewie w poiowie XV w. [308], czyli o porzuceniu herbyw polskich przez panyw litewskich. Ta ostatnia praca dotyczy te[№] problemu wiarygodno[№]ci Kroniki Bychowca. Z innych opracowac nale[№]iy wymieni[№]ż studia: Marka Derwicha o legendzie herbu Dkbno (wersja litewska [310; 311]), Ryszarda Kiersnowskiego o godiach jagiellockich [312], Stefana K. Kuczycskiego o herbach ziemskich w Rzeczypospolitej [313], Marka Cetwic-skiego o legendach herbowych Czartoryskich i Czetwertycskich (pochodz[№]ycych od Giedymynowicz[№] [309]), Tadeusza Wasilewskiego o herbach ziemi wileckiej i stoiecznego Wilna od XIV do XVIII w. [314] oraz Jerzego Wyrozumskiego o herbie polsko-litewskim, utworzonym po unii krewskiej [315].

Zatem stan badań nad heraldyką łońsiowo jest zbliżony do wspomnianej wyżej kartografii. Niemniej zwraca uwagę, że w obu dyscyplinach liczności się udział miały opracowania przedwojenne.

Jeżeli chodzi o *dyplomatykę*, to do odnotowania jest trochę więcej artykułów, bo 11. Na czoło wysuwa się kompetentne opracowanie Krzysztofa Pietkiewicza o dokumencie ruskim w kancelarii litewskiej Aleksandra Jagielloczyka z przełomu XV i XVI w. [312]. Tenże badacz scharakteryzował tę kancelarię litewską w tym czasie w swojej monografii (rozdział 1 [541]). Słowo to podstawowe opracowania do tej problematyki, tym ważniejsze, że mamy do czynienia z bujnym rozwojem badań nad kancelarią i dokumentem ruskim W. Ks. Litewskiego, co wiążąc się z publikacją kolejnych tomów *Metryki Litewskiej*.

Z innych opracowań z zakresu dyplomatyki należy wymienić następujące. Urszula Augustyniak pokazała kancelarię Radziwiłłów białostockich w XVII w. [316], a Mariola Jarczykowa zajęła się problemem autorstwa dokumentów tej kancelarii w I połowie tego stulecia [318]. Wspomniany już J. Gordziejew pisał o kancelariach miejskich w Grodnie od XVI do XVIII w. [317] Lidia Korczak [320], a potem szerzej Maria Koczarska przedstawiła drażliwy problem autentyczności aktu krewskiego z 1385 r. [319], podniesionego przez pewnego historyka litewskiego. Z kolei Jan Serebryński scharakteryzował instrukcje poselskie powiatu wileńskiego na sejmie w czasach Zygmunta III Wazy [322]. Sebastian Szybowski opisał dokument Witolda dla Stanisława Milewskiego z 29 XII 1429 r. [323], a Jan Tyszkiewicz — przywilej dla „Łydów trockich” (tj. Karaimów) z 24 VI 1388 r. [324], zastanawiając się nad datą jego wydania. Anna Wajs [325] przedstawiła zaś dyplom jednego z Radziwiłłów dla geometry Mikołaja Hybenera z 1615 r. Tutaj można też znaleźć artykuł recenzyjny Piotra Wkocowskiego o itinerariach Jagiellonów: Aleksandra Jagielloczyka z lat 1492–1506 i Kazimierza Jagielloczyka z lat 1440–1492 [326].

W sumie dorobek ten jest niemały i porównywalny z innymi naukami pomocniczymi historii. Z wyjątkiem prac wspomnianego K. Pietkiewicza słowo to jednak opracowania o dość wąskiej problematyce.

Trochę podobnie jest w zakresie *numizmatyki*. Wiele piszących na ten temat, Krzysztof Filipow opracował „epizod menniczny”, jakim było funkcjonowanie mennicy w Grodnie [328]. O wspólnych dziejach pieniądza w W. Ks. Litewskim pisał Ryszard Kiersnowski [329]. Z kolei Lech Kokociński zajmował się żwierzgopkami Zygmunta Augusta i szelągami litewskimi z lat 1652–1653 [330; 331]. Janusz Kurpiewski opisał unikalne grosze litewskie Zygmunta III [332], Mariusz Mielczarek — antyczne monety greckie na ziemiach Litwy, Białorusi i zachodniej Ukrainy [333], Jerzy Picski — monety litewskie w skarbcach koronnych XVI i XVII w. [334], a Andrzej Schmidt — nową odmianę szeląga litewskiego z 1614 r. [335].

W sumie dorobek numizmatyczny jest dość skromny, nie odbiega jednak od dorobku większej nauki pomocniczych historii. Chyba warto zajęć się opracowaniem syntezy dziejów numizmatyki litewskiej, pamiętając, że pionier-

rem badac w tym zakresie byi Marian Gumowski, autor "Numizmatyki litewskiej wiekyw ъrednich" (1920).

Доњж bogato prezentuje sik natomiast *nauka o archiwach*. Najpierw trzeba wymieniњ publikacje o archiwach i ich dziejach. Przedmiotem badac byiy szczegylnie archiwa Radziwiiiyyw, o ktyrych pisali: Eliĳbieta Bagicska [338–340], Pawei Czerniszewski [341], Rafai Jankowski [344–346], Waldemar Mikulski [356], Dorota Zamojska [361], Jarosiaw Zawadzki [362] i Teresa Zielicska [364]. Wspomniani badacze pisali m. in. o archiwaliach rodyw spokrewnionych lub spowinowaconych z Radziwiiiiami, np. Poiubieskimi [363], Sapiehami czy Iliniczami [355]. Osobno o dziejach archiwyyw Sapiehyw pisai Andrzej Rachuba [357], o archiwach szlachty trockiej — Andrzej Zakrzewski [1396], o archiwach szlachty ĩmudzkiej — Krzysztof Syta [358], a o archiwach kapituiy i kurii wileckiej — JyzeŃ Maroszek i Waldemar Wilczewski [352]. Ten ostatni temat koresponduje z krytkim informatorem Tadeusza Krahela o materiaiach archiwalnych w zbiorach Wilna [347].

Inna grupa opracowac dotyczy ѳrydei do pewnych tematyw, a wick do: badania stosunkyyw wyznaniowych i narodowych w W. Ks. Litewskim w XVII w. (U. Augustyniak [337]), stosunkyyw polsko-moskiewskich w XVI w. (H. Grala [343]), historii Rzeczypospolitej (W. Kriegseisen [348]) i recepcji wyznac reformowanych przez szlachtk rusk№ w XVI i XVII w. (M. Liedke [349]).

W sumie nauka o archiwach jest doњж rozwinikta i dobrze sik prezentuje na tle innych dyscyplin nauk pomocniczych historii.

Z kolei *urydioznawstwo* jako samodzielne№ dyscyplink reprezentuj№ tylko cztery publikacje. Najwikcej napisano o opisach parafii diecezji wileckiej z 1784 r., waĳnym ѳrydle do dziejyyw tej diecezji i wielu innych kwestii (W. Wilczewski, W. Wernerowa [366; 367]). Naleĳy teĳ wymieniњ krytkie omywienie rejestryw przychodyw i rozchodyw jako ѳrydia historycznego na przykladzie rejestru Mikoiaja Krzysztofa Radziwiiiia Sierotki z lat 1571–1572 (K. Halicki [365]) oraz przyczynek do ѳrydei kroniki Macieja Stryjkowskiego, opublikowany przez znawck tego tematu Zbysiawa Wojtkowiaka [368].

W zakresie *demografii historycznej* do odnotowania jest jedna monografia piy-ra Henryka Jowmiacskiego o zaludnieniu W. Ks. Litewskiego wediug popisu wojkowego z 1528 r. Jest to jednak praca z okresu II wojny ѳwiatowej, wydana po ѳmierci jej Autora [372]. Z kolei Grzegorz Biaszczyk napisai krytki artykui o zaludnieniu ĩmudzi w I poiowie XVIII w. [369], w ktyrym zaj№i sik problemem metody badac i rozwin№i swoje ustalenia z monografii o zaludnieniu ĩmudzi w XVII i XVIII w. z 1985 r. Interesuj№cym przyczynkiem jest jeszcze spis ludnoњci parafii zabrzeskiej koio Micska z 1786 r., opracowany przez Jadwigę Gawrysiakow№ i Stanisława Litaka [370]. Ten ostatni zaj№i sik jeszcze statystyk№ innowiercyw w Litwie w XVIII w. Z kolei Grzegorz Michaiowski omywii rozwyj demograficzny Biaiej Podlaskiej w wojewydztwie brzesko-litewskim od XV do XX w. [373].

W sumie opracowania z zakresu demografii historycznej prezentuj№ sik skromnie, z niew№tpliwn№ szkod№ dla tej dyscypliny naukowej i caiej nauki hi-

storycznej. Dodatkowo historiografia polska ma dawne i dobre tradycje w badaniach w tej dyscyplinie i szkoda by to zaprzerańсіж.

W zakresie *onomastyki* naleiы wymienіж nastkpuj№се prace: Leszka Bednarczuka o hydronimii W. Ks. Litewskiego oraz nazwiskach i przyzwiskach etnicznych [374; 375], Mirosiawa Dworakowskiego o mikrotoponimii Puszczy Białowieskiej [378] i Bazylego Tichoniuka o imionach siowiacskich w popisach wojskowych XVI w. i nazwach ostkpuw w puszczech krylewskich w XVII w. [380–382]. Jest to wikc dorobek bardzo skromny.

Pozostaie dyscypliny nauk pomocniczych historii s№ reprezentowane ъladowo. Z zakresu medalierstwa jest artykui Macieja Kossowskiego o orderze Janina z czasuw Jana III Sobieskiego [383], a sfragistyki — artykui Ewy Suchodolskiej o radziwiiowskim tioku pieczktnym z XVIII w. [385] i Waldemara Mikulskiego o pieczkci litewskiej Kazimierza Jagielloczyka [384].

Podsumowuj№с, trzeba powturyж teж o dysproporcji w rozwoju poszczegylnych dyscyplin nauk pomocniczych historii. S№ bowiem dyscypliny o bogatej literaturze, a na drugim biegunie s№ inne, kтыre mog№ pochwalіж sіk zaledwie kilkoma opracowaniami w caiym omawianym okresie. Do najlepiej rozwijaj№cych sіk dyscyplin zalicza sіk: genealogia, geografia historyczna, nauka o archiwach, a poniekd heraldyka, dyplomatyka, kartografia i numizmatyka. Siabo rozwija sіk: demografia historyczna, црыdioznawstwo, a zwiaszcza medalierstwo i sfragistyka.

Zagadnienia spoieczno-gospodarcze

Gospodarka, handel

Jedynie obszerniejsze opracowanie w tym zakresie wyszio spod piyra Jana Jurkiewicza i dotyczyio rowinnoњci wiоњcian w dobrach prywatnych w XVI i XVII w. Byia to praca zapocz№tkowana jeszcze w latach 80 i w tym czasie napisana [386]. Tenіe badacz zaj№i sіk takіe przemianami w ekonomiach krylewskich w XVII i w I poiowie XVIII w. (czynsz a pacszczyzna [398]) i gospodark№ na ĩmudzi od XVI do XVIII w. [399]. Osobno dai zarys reformy wyucznej w jkzyku niemieckim. Niemniej J. Jurkiewicz w latach 90 odszedi od tematyki gospodarczej na rzecz spoieczno-kulturalnej. Zjawisko to jest doњж symptomatyczne i w pewnym stopniu niepokoj№се. Niepokuj ten wynika z faktu, іe badania te nalei№ do trudniejszych, nieiatwo wyszkoliж tu specjalistk, a same badania s№ bardzo waіne w nauce historycznej.

Niemniej s№ pewne, drobne opracowania z historii gospodarczej. O problemach maj№tkowych Radziwiiiyw w XVIII w. pisali Zbigniew Anusik i Andrzej Stroynowski [387]. Anna Czapiuk omywiia plony zbyi w XVI i XVII w. [389], Jerzy Flisieski — starostwo brzeskie w XVI w. [391], Maurycy Horn — rzemiosio іydowskie od XII do kocca XVIII w. [396; 397], Wojciech Kriegseisen — dobra siuckie w 1767 r. [400], Franciszek Leњniak — ekonomie krylewskie w Polsce i Litwie [402], Wacław Odyniec — port w Poi№dze w czasach Jana III Sobieskiego [275] i Maciej Siekierski — sprawy ekonomiczne Mikoiaja Krzysztofa Radziwiiia Sierotki [414].

Stosunkowo duŝo pisano o dwuch tematach: leŝnictwie i handlu. O leŝnictwie pisali wiŝe, lub przynajmniej ocierali siŝ o ten temat, nastŝpujŝcy badacze: Dagnosiaw Demski pisai o Nalibokach i tamtejszej puszczy [390], Andrzej Gryguŝ — o uŝytkowaniu puszczy gospodarskich w XVI w. [392], Henryk Lulewicz — o leŝnictwach brzeskim i grodzieckim w XVII w. [403], Krzysztof Joŝycki — o ochronie lasy w leŝnictwie perstuckim w powiecie grodzieckim w XVI w. [404] i Leszek Postoiowicz — o administracji leŝnej i bartnictwie w puszczy grodzieckiej do XVII w. [409; 410]. Z kolei handlem najwiŝcej zajmowai siŝ Zenon Guldon. Razem z Jadwigŝ Muszyckŝ zajŝli siŝ spiiawem wiŝlanym i niemieckim [392], a wraz z Jackiem Wijaczkŝ pisai o zwiŝzkach handlowych ziem litewskich i biaioruskich z Krylewcem w latach 1600–1605 i 1765–1768 [393–394]. Z innych badaczy: Andrzej Michalski omywii zwiŝzki handlowe Woynia z miastami baityckimi od XIII do I poiowy XVIII w. [408], a Henryk Samsonowicz — o handlu litewskim z Zachodem w XV w. [412–413].

Spoieczestwo

Tu nie uwzglŝdniono prac z zakresu wspylnot etniczno-wyznaniowych, ktyre wiŝczono do nauk pomocniczych historii (geografia historyczna). Jeŝli chodzi o grupy spoieczne, to literatura na ten temat jest doŝ skromna. Oczywiŝcie sporo pisano o chiopstwie we wspomnianej monografii J. Jurkiewicza [386] o powinnoŝciach chioryw w dobrach prywatnych. Niemniej brak tu kontynuatory w. Dawno temu zostai teŝ opracowany temat ludnoŝci ksikstwa kleckiego w okresie pomiary wiŝcznej przez Annk Bajko, niedawno wydany [425]. O mieszcactwie, a ŝciŝlej o statusie tego stanu „pamiŝ raem a klaakaj” pisaia Barbara Rk-dzich [432].

Przypomniano teŝ dawny artykui Marii Jowmiacskiej (przygotowywany do druku w 1940 r.) o kupcach wileckich i ich roli w samorzŝdzie miejskim [428]. Znyw na bojary w pancernych zwryciia uwagk Irena Rychlikowa, ktyra przedstawia rywnieŝ stosunek caratu do szlachty w latach 1772–1831 [435]. Z kolei Jerzy Maroc scharakteryzowai szlachtk trockŝ w ŝwietle popisu pospolitego ruszenia z 1621 r. [430], a Krzysztof Zuba — lekarzy i personel pomocniczy w dobrach Radziwiii w XVIII w. [454].

Osobno trzeba wymieniŝ prace o dworach magnackich, mecenacie i klienteli magnackiej. Tematyka ta, zwiaszczu w odniesieniu do klientelizmu, rozwijaia siŝ w latach 90. Najwiŝcej na ten temat pisaia Urszula Augustyniak, ktyrej badania zaowocowaiy monografiŝ „mechanizmu patronatu” na dworze Krzysztofa Radziwiii (1585–1640), wydanŝ w 2001 r. [415]. Niemniej pierwszy artykui na ten temat [419] opublikowai ona juŝ w 1991 r. Potem wydaia krytki artykui o dworach kobiecych i dziecickych w XVII w. [417] i o znaczeniu wikzyw krwi w systemach nieformalnych w Rzeczypospolitej na przykiadzie klienteli Radziwiii w birŝacskich [418]. Swoje uwagi na temat mecenatu magnackiego ogiosi y teŝ: Mariola Jarczykowa [1041], Wanda Karkucicka [1282] i Tomasz Kempa w odniesieniu do Radziwiii w birŝacskich [427], Anny z Sanguszy w Radziwiiiowej i

Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła Sierotki. Do odnotowania są jeszcze artykuły Wiesława Majewskiego o granicach uzależnienia szlachty od magnaterii w XVII i XVIII w. [429], Janusza Bylicskiego o Piotrze Stabrowskim, kasztelanie parnawskim i siołebniku Radziwiłłowym (zm. 1619 r.) [426] oraz Włodzimierza Piwkowskiego o mecenacie Radziwiłłowym w zakresie kultury i sztuki [434].

Opieka społeczna, szpitalnictwo, choroby

W tej dziedzinie wyróżniają się prace Tadeusza Srogosza, który już w 1993 r. wydał monografię o działalności administracji w sferze sanitarno-zdrowotnej w okresie stanisławowskim [439]. Potem zajęł się szpitalnictwem W. Ks. Litewskiego w tym czasie oraz administracją opieki społecznej w Litwie na przełomie XVIII i XIX w. (ta ostatnia wspólnie z litewskim badaczem Aurimasem Andriulisem [441]). Są również opracowania o szpitalnictwie w diecezji wileńskiej Wiesława Partyki [451] i żydowskim w dawnej Rzeczypospolitej Maurycego Horna [445] oraz o miłosierdziu muzułmanów i kalwinów pióra Andrzeja Zakrzewskiego [453] i Wojciecha Kriegseisena [448]. Trzeba też przywołać pracę Andrzeja Karpickiego o fundacjach posagowych dla niezamożnych pań w dużych miastach Rzeczypospolitej (w tym w Wilnie) od XVI do XVIII w. [446].

Ten sam badacz wydał monografię o epidemiach chorób zakaźnych w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII w. [485] To samo, lecz w odniesieniu do lat 1651–1654, opracował Tomasz Ciesielski [442]. Wydaje się jednak, że ta problematyka jest trochę niedoceniona i zaniedbana, przynajmniej w odniesieniu do państwa litewskiego.

Litwini w Polsce

Warto zwrócić uwagę na ten drobny, ale wcale nie tak biały temat. Przede wszystkim należy wymienić wspólną polsko-litewską inicjatywę wydania tomu przydeci na temat pobytu Litwinów w Krakowie w XIV–XVI w. Jego współautorem był Wacław Urban, który na podstawie tego wydawnictwa opracował zagadnienie pobytu Litwinów w Krakowie do II połowy XVI w. i wydał je najpierw po litewsku, potem po polsku [458; 459]. Z innych opracowań należy wymienić następujące. Zygmunt Boras przedstawił udział Michała Kazimierza Ogieńskiego, hetmana wielkiego litewskiego, w konfederacji barskiej w Wielkopolsce [456]. Marian Chachaj napisał o związkach Mikołaja Czarnego Radziwiłła z Szydłowcem w województwie sandomierskim, skąd wzięła się Elżbieta z Szydłowieckich [457]. Włodzimierz Piwkowski pokazał sylwetkę Heleny Radziwiłłowej (1753–1821), twórczyni Arkadii pod Jowiczem od końca lat 70 XVIII w. [455]. Elżbieta Wartalska wskazała na udział mieszkaczy W. Ks. Litewskiego w funkcjonowaniu klasztoru Jasnogórskiego w XVII i XVIII w. [460] I wreszcie związki Siołohubów z majtkością Oporów pod Kutnem w XVIII w. należąca Hanna Ćerek-Kleszcz [462].

Zagadnienia prawno-ustrojowe i polityczne

Unia i stosunki polsko-litewskie

Stosunki polsko-litewskie zostały nawiązane w XIII w., a rozwinięły się w II połowie XIV w. Podstawowe znaczenie dla okresu do unii krewskiej ma monografia Grzegorza Biaszczyka o dziejach tych stosunków (tom 1) [465]. Prace nad temem drugim dla okresu „od Krewa do Lublina” są już zaawansowane. Oprócz tej monografii należy wymienić syntetyczne opracowanie o stosunkach polsko-litewskich Jerzego Ćenkiewicza, które w odniesieniu do dziejów W. Ks. Litewskiego ma charakter ogólny i raczej sprawozdawczy [472]. Natomiast dość ważne jest opracowanie Henryka Paszkiewicza o Litwie i początkowym okresie unii polsko-litewskiej, napisane na emigracji w 1954 r. i niedawno przypomniane w języku polskim [470]. Dalsze opracowania zostaną przedstawione w porządku chronologicznym. Pierwsze dotyczy problemu biskupa litewskiego Wita, wyświęconego przez Polaków w 1253 r. i omywione przez Adama Szwedk [515]. Potem było precedensowe małżeństwo polsko-litewskie z 1279 r., którego tytuł polityczne przedstawił Jan Powierski [171], zaś wspomniany A. Szwedka omywii najazdy litewskie na Mazowsze w 1302 r. [516] i na ziemie dobrzyckie na przełomie XIII i XIV w. [514] Z kolei Edward Rymar opisał polsko-litewskie wyprawy na Brandenburgię w 1326 r. [506], a Jan Ptak — działania wojenne Polski i Litwy przeciwko Krzyżakom w 1330 r. [504] Do odnotowania są jeszcze dwa artykuły Jerzego Wyrozumskiego o drodze Litwy do unii z Polską (natury ogólnej [530]) i Litwie w polityce Piastów [529] oraz Anny Supruniuk [510; 511] i Leszka Pudiowskiego o udziale rycerzy polskich w wyprawach krzyżackich na Litwę (głównie w okresie do 1385 r. [505]). O genezie unii z Polską w czasie bezkrólestwa po śmierci Ludwika Węgierskiego w 1382 r. pisał także Jan Tęgowski [517].

Spore zainteresowanie budzi następny okres, tj. dzieje unii „od Krewa do Lublina” (1385–1569). Najpierw trzeba wymienić opracowania natury ogólnej, syntetycznej, czksto oparte na dawniejszych pracach tychże lub innych badaczy. Niemniej są tu i dobre, i w miarę wszechstronne omywienia dziejów unii, np. studium Juliusza Bardacha „O Rzeczpospolitą Obojga Narodów” [463] czy artykuł Jerzego Wyrozumskiego o formowaniu się „wspólnoty polsko-litewskiej” w latach 1385–1501 (temat bez kocz [528]). Do pierwszej z wymienionych prac, a właściwie do jednego z omywionych tam zagadnień, nawiązują refleksje Andrzeja Wyczacskiego nad miejscem unii lubelskiej 1569 r. w Europie XVI w. [527] Zaś porównanie unii lubelskiej z unią angielsko-szkocką z 1707 r. i unią polsko-saską z lat 1697–1763 są dziełami odpowiednio Barbary Krzysztopy [491] i Józefa Gierowskiego [486–487]. Tu można się cofnąć do badaczki Zenona Huberta Nowaka na temat unii krewskiej i kalmarskiej z 1397 r. [902]. Badania te miały jednak charakter wstępny, wprowadzający do tematu. W sumie warto wskazać na potrzebę dalszych studiów porównawczych unii polsko-litewskiej z innymi uniami średniowiecznej i nowożytnej Europy.

Ze studiów szczegółowych o tematyce unijnej należy wymienić następujące prace w porządku chronologicznym. Stanisław Kurań przedstawił krytyki, ale wprowadzający nowe fakty szkic o stosunkach między Polską a

Litw№ za Wiadysiawa Jagieiiy [493]. Jan Tkgowski [518] i Jan Kurtyka [494] omywili spyr polsko-litewski o Podole w XIV i I poiowie XV w. Anna Sochacka pisaia o zjazdach polsko-litewskich w czasach Wiadysiawa Jagieiiy [509], Kazimierz Muћlicski — o stosunku Wiadysiawa Jagieiiy do unii horodelskiej z 1413 r. [1313] Jaroslaw Nikodem zaj№i sik stosunkiem Zbigniewa Oleћnickiego, biskupa krakowskiego, do unii polsko-litewskiej od lat 20 XV w. do jego ћmierci w 1453 r. [500; 501] Ten sam badacz przedstawii spory o koronacjk Witolda w latach 1429–1430 [499], a to samo uczynii Grzegorz Biaszczyk w ksi№ieczce o „Burzy koronacyjnej” [464]. Znyw Zofia Kowalska [490] omywiiia stosunki polsko-litewskie za Kazimierza Jagielloczyka (1447–1492), a Ludwik Sobolewski przedstawii niewydany doktorat o „prawnych aspektach unii” na przeiomie XV i XVI w. [471], giywnie o unii mielnickiej. Pyћniejszy okres nie ma specjalnych studiyw, ktyre pojawiiy sik dopiero w odniesieniu do przygotowac do unii lubelskiej. Ewa Dubas-Urwanowicz przedstawiiia wikc stosunek Polski do Litwy w latach 1562–1574 [482], a osobno — o tendencjach separatystycznych Litwinyw w czasie I bezkrylewia po ћmierci Zygmunta Augusta [483]. Z kolei unia lubelska zostaia pokazana przez Janusza Tazbira w „Polsce na zakrktach historii” [110] oraz w tomie studiyw o tej wiekopomnej unii [473]. Niestety, treћж tego tomu to na ogyi streszczenia i prace wtyrne, znane sk№edin№ed.

Z innych opracowac naleiy wymienij artykui Grzegorza Biaszczyka o zagadnieniach kulturalnych w unii [481], gdzie przypomniano dawn№e opinik Oskara Haleckiego o pominiciu kwestii kultury w jego syntezie dziejyw unii polsko-litewskiej i potrzebie wypeinienia tej luki. Zaћ Marceli Kosman zebrai swoje dawne studia o stosunkach polsko-litewskich i wydai w ksi№ie pt. „Orzei i pogoc” [489]. Wszystkie te studia — z jednym wyj№tkiem, ktyry pyћniej opublikowano — to prace znane w literaturze, choж ponownie preredagowane. Odnosz№e sik one do: spraw koћcielnych, nariywu Polakyyw do Litwy, kancelarii Witolda i stosunku Polakyyw do Litwinyw.

Niemniej bogaty jest nastkпny okres Rzeczypospolitej Obojga Narodyyw (1569–1795). Ogylly zarys stosunkyyw polsko-litewskich w tym czasie przedstawii wspomniany G. Biaszczyk, zwracaj№c uwagk na wkziowe problemy tych stosunkyyw [479; 480]. Inny aspekt zagadnienia, tj. potrzebк nowego ujkcia dziejyw „Rzeczypospolitej polsko-litewskiej” podkreћlii Jyzef Gierowski: nie polonocentryzm, lecz policentryzm [486]. Z kolei Tadeusz Wasilewski zaj№i sik odpowiedzi№ na pytanie, czym byia Rzeczpospolita Obojga Narodyyw: „federacj№ dwyych pacstw czy pacstwem jednolitym?” [520] Znyw Jerzy Malec przedstawii niewielk№e ksi№ikк o dziejach federalizmu i myћli federacyjnej w nowoіytnej Europie, najwikcej miejsca роћwikcay№c unii polsko-litewskiej po 1569 r. [496]. Andrzej Zakrzewski zanalizowai stosunek szlachty W. Ks. Litewskiego do odkbпоћci Litwy w ramach Rzeczypospolitej na podstawie instrukcji sejmikowych z XVI–XVIII w. [532]. Zaћ Zbigniew Wyjcik zaj№i sik tendencjami separatystycznymi w Litwie w XVII w. [524–526], a wikc wydarzeniami z lat 1626, 1655 i za panowania Jana III Sobieskiego. Trzeba tei wskazaж na szkic Jerzego Urwanowicza o zagroieniach dla unii w XVII i XVIII w. [519], czyli o unii kiej-

dacskiej 1655 r. i postanowieniach wileckich z 1701 r. W tej ostatniej sprawie Autor uznai, ie wspomniane postanowienia s№ falsyfikatem, co jest wa¶nym stwierdzeniem. Z kolei wspomniany A. Zakrzewski zaj¶ni si¶ czynnikami unifikacji i deunifikacji w W. Ks. Litewskim [531], stawiaj¶c te¶k, ie mimo unifikacji ustrojowej Litwa zachowaia odr¶bno¶¶ polityczn¶ do kocca XVIII w.

Ze szczegoliowych opracowac w porz¶dku chronologicznym naleiy wymienij nast¶puj¶ce. Henryk Lulewicz przedstawii monografi¶ stosunkuw polsko-litewskich w latach 1569–1588 [495]. Jan Sereyka omywii konflikt polsko-litewski z 1627 r. [508]. Henryk Wisner podai „kilka siyw” o unii kiejdackiej Janusza Radziwiia (1612–1655), co byio zapewne fragmentem jego biografii tego wojewody wileckiego i hetmana wielkiego litewskiego [521]. Marek Szwaba zaj¶ni si¶ okresem od ugody kiejdackiej do pokoju z Rosj¶ w 1686 r. [513], zwracaj¶c uwagk na „separatyzm litewski” w latach 1644–1686. Tenie omywii stosunek Litwy do ugody hadziackiej z 1658 r. [512]. Z kolei wspomniany ju¶ J. Malec przedstawii stosunek Litwy do unitarystycznych tendencji, dominuj¶cych w pocz¶tkowym okresie panowania Stanisawa Augusta Poniatowskiego [496]. Wybiegaj¶c trochk do przodu, mo¶na doda¶, ie ten badacz omywii kwestik unii na sejmie grodzieckim 1793 r. [731]. Za¶ rzekom¶ pryb¶ oderwania Litwy od Rzeczypospolitej po I rozbiornie zanalizowai Jerzy Michalski [498]. Rol¶ Konstytucji 3 Maja i r¶wniejszego Zarkczenia Wzajemnego Obojga Naroduw w kontek¶cie stosunkuw polsko-litewskich kompetentnie przedstawii Juliusz Bardach [476–478], a niezale¶nie od niego Jyze¶ Gulbinowicz z Wilna [488].

W sumie problematyka unii i stosunkuw polsko-litewskich ma obszern¶ literaturk, ktura mo¶ie by¶ dobrym punktem wyj¶cia do napisania syntezy tego tematu.

Kryl, elekcja, dwyr krylewski

Najpierw trzeba zacz¶¶ od kryliw polskich i wielkich ksi¶¶ litewskich, poczynaj¶c od Wiadysawa Jagieii. W¶ryd nich s¶ wiadcy, ktorych losy ¶ci¶le wi¶ni¶ si¶ z dziejami Litwy (np. Wiadysaw Jagieio, Aleksander Jagielloczyk czy Zygmunt August), a na drugim biegunie s¶ tacy, kturzy w ogyle nie byli w Litwie i ich zwi¶zek z tym pa¢stwem byi bardzo lu¶ny (zwiaszcza Wiadysaw III Warnecczyk). Niemniej znajomo¶¶ dziaiac kryliw polskich generalnie jest potrzebna do badac nad dziejami W. Ks. Litewskiego. W latach 90. wikkszo¶¶ tych wiadcyw otrzymaio nowe lub poprawione biografie. St¶d iatwiej wymienij tych, kturzy nie maj¶ takich biografii. Naleiy do nich przede wszystkim Zygmunt I Stary, a Michai Korybut Wi¶niowiecki ma opracowanie z 1984 r. Czekamy te¶ na dokoczenie biografii Zygmunta Augusta piyra Anny Sucheni-Grabowskiej [1294], ktura urywa si¶ na 1562 r. Jest te¶ specjalne opracowanie Janusza Dorobisza o pobytach Wiadysawa IV w Wilnie i okolicach [534].

W sumie tematyka ta naleiy do najlepiej opracowanych, cho¶ razi brak nowej biografii Zygmunta I (poprzednia piyra Zygmunta Wojciechowskiego wyszia w 1946 r.).

Z kolei o Litwinach na elekcjach pisano w odniesieniu do Wiadysiawa IV (W. Kaczorowski [538]), Jana III Sobieskiego (M. Szwaba [542]), Michaia Korybuta Wiśniowieckiego (K. Matwijowski [540]) i sejmu elekcyjnego z 1733 r. (A. Lisek [539]). Jest jeszcze ogólne opracowanie o elekcjach w Polsce w latach 1575–1764 [533]. Niemniej literatura do tego zagadnienia jest bardzo skromna.

Prawie zupełnie brakuje tej opracowań o dworze litewskim, zwłaszcza sprzed unii lubelskiej. Jest tylko jedna, trydiowa praca Krzysztofa Pietkiewicza o dworze litewskim Aleksandra Jagielloczyka w latach 1492–1506 [541]. O ile dla okresu wcześniejszego trudno jest pokusić się o podobne opracowanie, to okres późniejszy — Zygmuntowski — jest wdzięcznym polem do takich badań. Jest jedynie cykl artykułów Maurycego Horna o żydowskich dostawcach dworu krylewskiego i wielkoksiążęcego w XVI w. (do 1572 r.), m. in. o rzemieślnikach i przedsiębiorcach [537].

Sejm (w tym senat), sejmiki

W latach 90 tradycyjnie tworzone monografie kolejnych sejmów Rzeczypospolitej z lat: 1598 (J. Rzocca [576]), 1624 (J. Dorobisz [543]), 1667–1668 (M. Matwijów [571]), sejm abdykacyjny 1668 (W. Kiaczewski [549]), 1690 (M. Mryz [572]), 1692–1693 (A. Kaźmierczyk [565]), 1699 (B. Дубаў [544]), 1736 i 1738 (H. Palkij [555]), 1778 (W. Filipczak [546]) i 1793 (H. Olszewski [553]). Słynie również opracowania syntetyczne dziejów sejmów Rzeczypospolitej w dłuższym (do 1763 r. pióra Wojciecha Kriegseisena [550]) lub krótszym odcinku czasu. To ostatnie dotyczy fundamentalnej syntezy sejmów za panowania Jana Kazimierza, obejmującej prawo, doktrynę i praktykę jego funkcjonowania pióra Stefani Ochmann-Staniszevskiej i Zdzisiawa Staniszevskiego [552]. Rywnie dobrze opracowane są dzieje sejmów za Wiadysiawa IV: o izbie poselskiej pisali Jan Dzikielewski [546], a o praktyce parlamentarnej — Sybilla Hoidys [545]. Znyw o sejmie "srebrnego wieku" (lata 1587–1652) pisali niedawno Edward Opalicki [554]. Przypomniano też klasyczne syntezki dziejów sejmów Rzeczypospolitej w dobie oligarchii magnackiej (z 1966 r.) w latach 1652–1763 pióra Henryka Olszewskiego [553]. Zań o roli W. Ks. Litewskiego w systemie parlamentarnym w latach 1569–1763 ogłosii monografik Andrzej Rachuba [556]. Z prac szczegoiowych moina wymienić artykuły o posiach i senatorach litewskich w dobie Konstytucji 3 Maja Andrzeja Stroynowskiego [581].

Z kolei rozwój badań nad senatem to przede wszystkim rezultat sesji naukowej z 1993 r., ktora zaowocowala cyklem artykułów na ten temat [561]. W porzńedku chronologicznym o senacie pisali tam: Anna Sucheni-Grabowska, Jan Kracik (o biskupach w senacie), Stanisław Grzybowski, Janusz Dorobisz, Anna Filipczak-Kocur, Stefania Ochmann-Staniszevaska, Krystyn Matwijowski i Mariusz Markiewicz. Z innych prac trzeba wymienić monografik senatu za Batorego autorstwa Leszka Kieniewicza [548].

Jeńli chodzi o sejmiki litewskie, to największe zasługi na tym polu ma Andrzej Zakrzewski, autor monografii sejmiku trockiego w XVI–XVIII w., ktory przedstawiono na tle sejmików W. Ks. Litewskiego [558]. Oprócz tej monogra-

fii wydał on kilka publikacji o: kierowaniu obradami sejmików [583], ograniczeniu prawa monarchy do mianowania urzędników sędziowskich [606], o sejmikach epoki stanisławowskiej [585] oraz syntetycznego opracowania o sejmikach W. Ks. Litewskiego [584]. O sejmikach generalnych litewskich w Woikowsku i Sionimiu pisał Andrzej Rachuba [575]. Z kolei ogólny charakter ma opracowanie znanego nam W. Kriegera o sejmikach w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII w. [551].

Z prac szczegółowych należy wymienić następujące. Jacek Krupa pisał o stanowisku sejmików wobec zatrudniania czeladzi chrześcijańskiej przez Łydy za panowania Augusta II [567]. Większe zainteresowanie wzbudziła postawa sejmików litewskich wobec Konstytucji 3 Maja: Na ten temat napisano jedną monografię (Wojciech Szczygielski [557]) i dwa artykuły (Jacek Sobczak [579; 580]).

W sumie literatura o sejmie i sejmikach rozwija się dobrze, choć może trochę sobie wypadają czasy saskie.

Urzędy

Podstawowe znaczenie dla całego okresu mają spisy urzędników centralnych i dygnitarzy W. Ks. Litewskiego od XIV do XVIII w. autorstwa Henryka Lulewicza i Andrzeja Rachuby [590]. Do opracowania pozostają jeszcze urzędy ziemskie w poszczególnych województwach, nad którymi trwają obecnie prace. Ostatnio wydano spisy urzędników województwa kijowskiego i czernihowskiego z XV–XVIII w. [592].

Dla okresu panowania Aleksandra Jagiellończyka zasadnicze znaczenie posiada wspomniana monografia K. Pietkiewicza, w tym jej rozdział I o kancelarii litewskiej i jej personelu oraz III o urzędnikach [109]. Są też opracowania o poszczególnych urzędnikach: marszałkach ziemskich (L. Korczak [587]) i powiatowych (A. Zakrzewski [605]), urzędnikach nadwornych w latach 1569–1795 (A. Rachuba [600]), namiestnikach ziem pogranicznych (W. Jarmolik [762]), ministrach Augusta II (A. Sowa [588]) oraz studium porównawcze o diakach moskiewskich i pisarzach litewskich w XVI i na początku XVII w. (H. Grała [593]). Tu mieszczą się artykuły o hierarchii urzędów świeckich (H. Wisner [603]), o działalności policyjnej władz państwowych u schyłku Rzeczypospolitej (T. Srogosz [601; 602]) oraz o obsadzie urzędów w 1635 r. i na początku XVIII w. (A. Rachuba [596–599]). Syntetyczny i dość ogólny charakter ma encyklopedia urzędów i godności w dawnej Polsce Zbigniewa Gyrańskiego [586].

Osobno trzeba wymienić monografię Lidii Korczak o litewskiej radzie wielkosińskiej w XV w. [587] oraz jej artykuł o adaptacji polskich wzorów ustrojowych w Litwie na przykładzie wspomnianej rady [594].

W sumie literatura na ten temat nie jest obszerna, ale ma solidne podstawy do dalszych badań.

Prawo i sądy

Stosunkowo najwikcej pisano o Statutach Litewskich, co nie moie dziwiж. Tradycyjnie temat ten badał Juliusz Bardach, kтыры omywii: zwi№zki Statutyw z prawem rzymskim [607], funkcjonowanie prawa litewskiego w Polsce w XVII i XVIII w., bliiej zaj№i sik trochк zanedbanym II Statutem [611]. Niemaиy dorobek w tym zakresie ma rywnieи Henryk Wisner, kтыры skupii swoj№ uwagк na funkcjonowaniu III Statutu w czasach Zygmunta III i Wiadysiawa IV [629; 631], choж nie omieszkaи zwrycиж uwagi na polityczne uwarunkowania poprawy brzeskiej II Statutu z 1566 r. [630] Z kolei Maria Lizisowa, jкzykoznawca, zajkia sik jкzykiem Statutyw [1245; 1247] oraz koncepcj№ prawa i wiadzy, wynikaj№c№ z tych Statutyw [620].

Zajmuj№cy sik prawem litewskim, Andrzej Zakrzewski omywii projekt wydania praw i przywilejyw litewskich z 1611 r. [632], regionalizm prawno-administracyjny w Rzeczypospolitej, paradoksy unifikacji prawa i ustroju Rzeczypospolitej w XVII–XVIII w. [633; 634] oraz poioienie W. Ks. Litewskiego mиdzy Wschodem a Zachodem w aspekcie politycznym i prawno-ustrojowym [635]. O prawie wojskowym pisali Grzegorz Biaszczyk [616; 617] i Wojciech Organиciaк [623]: pierwszy omywii ustawy i artykuиy wojskowe do 1569 r., a drugi — kark ъmierci w tym prawie oraz kodeksy wojskowe z 1775 r. w odrкbnej monografii. Z kolei Wojciech Kulisiewicz zaj№i sik instytucj№ zaruki w prawie litewskim w XV–XVII w. [628]. Waиny problem zdrady Rzeczypospolitej m. in. w kontekсcie postкrowania Janusza Radziwiиia w 1655 r., omywili w odrкbnych studiach: Urszula Augustyniak [601] i Janusz Tazbir [625].

Stosunkowo mniej zajmowano sik s№downictwem. Iwona Wierzchowicka przedstawiaа organizacjk Trybunaiu Giywnego W. Ks. Litewskiego w latach 1581–1764 [627] oraz patronyw tego Trybunaiu w latach 1726–1793 [628]. O duchownych jako deputatach w Trybunale Giywnym pisai zaњ Henryk Karbownik [619]. Do odnotowania jest jeszcze artykuи Henryka Lulewicza o s№dzie ziemskim brasiawskim w latach 1603–1632 [621] i zaleиnoњci s№downictwa iуdowskiego od krylyw polskich do 1572 r.

Ostatnia kwestia do odnotowania to два krytkie studia o kulturze prawnej w Litwie: Elibiety Bagicskiej [639] i Jana Sereдыki [624].

W sumie nasza wiedza o prawie W. Ks. Litewskiego jest niemaia, zwiaszcza o Statutach Litewskich. Trochк siabiej wygl№da s№downictwo, zwiaszcza szlacheckie, choж z wyi№czeniem Trybunaiu Giywnego.

Wiadza, polityka

Jest to dziai najbardziej chyba nieokreњlony, niemniej potrzebny. Literatura zostanie tu omywiona w ukiadzie chronologicznym. Najpierw Tadeusz Wasilewski zaj№i sik problemem elekcyjnoњci wiadzy w Litwie w latach 1269–1377 [203]. Potem Jan Tkгowski przedstawii sprawк nastкpstwa tronu po ъmierci Olgierda w 1377 r. [663] Wiањciwie to samo (tj. objкcie wiadzy przez Jagieиk) omywii z kolei Jarosiaw Nikodem [654]. Зањ wspomniany J. Tkгowski zaj№i sik problemem wiadzy w W. Ks. Litewskim od unii krewskiej do ъmierci Skirgieиy (1385–1394) [664]. S№ to waиne zagadnienia, dot№d rozumiane w sposyб tradycyjny. Z kolei Jarosiaw Nikodem omywii podobne zagadnienie, lecz w od-

niesieniu do Władysława Jagiełły po śmierci królowej Jadwigi w 1399 r. [655] Artykuł ten jest jednak mocno dyskusyjny. Tenże badacz przedstawi przyczyny zamordowania Zygmunta Kiejstutowicza w 1440 r. [656], a Tomasz Stolarczyk omówi "karuzel życia" Władysława, czyli jego nieudane zabiegi o tron litewski w latach 1392–1430 [657]. Znow Tomasz Kempa przedstawi ważny fragment rywalizacji Radziwiłłów z Chodkiewiczami w latach 60–70 XVI w. [643], a wkrótce przed i w okresie funkcjonowania unii lubelskiej. Zebrany w tym czasie zjazd Litwinów w Rudnikach w 1572 r. to temat artykułu Henryka Lulewicza [495]. Z pewnością inny temat, bo działalność polityczną protestantów w Rzeczypospolitej u schyłku XVI w., podjęł Leszek Jarmicki w swojej monografii [918]. Okres pierwszych Wazów, a więc lata 1587–1648, to temat dwóch monografii Henryka Wisnera, oscylujących wokół problemy nie tylko politycznych, lecz także społecznych i wyznaniowych [637; 638]. Nową próbkę interpretacji polityki Janusza Radziwiłła w latach 1648–1655 podjęł Maciej Matwijów, co należy powitać z radością [650]. Znow Mariola Jarczykowa przedstawi "czarną legendę" tego polityka [642]. Andrzej Rachuba odpowiedział negatywnie na pytanie o udział Litwinów w konfederacji tyszowieckiej w 1655 r. [660]. Tenże badacz zaprezentował program reformy państwa, podjęty przez wojsko litewskie w połowie XVII w. [661] Z kolei Andrzej Zakrzewski omówił wojnę Litwy z Rosją w tym czasie w aspekcie postawy szlachty „inter maiestatem et libertatem” [632]. Znow Krystyn Matwijowski scharakteryzował stanowisko szlachty litewskiej po sejmie 1695 r. [650], a związki wojskowe w okresie bezkrólewia po śmierci Jana III Sobieskiego omówił Stanisław Orszulik [658]. Józef Gierowski dał angielską monografię reform państwowych w XVIII w. „od anarchii do dobrze zorganizowanego państwa” [466]. O podrobie Jana i Piotra Sapiehy do Petersburga w 1726 r. pisał Wojciech Kriegseisen [1056]. Wreszcie Jerzy Michalski pokazał postawę Karola Radziwiłła i jego stosunki z Czartoryskimi w II połowie XVIII w. [652; 653]. W sumie ta problematyka z zakresu historii politycznej ma się dobrze.

Wojsko, wojny

Problematyka historii wojskowej jest rozległa. Stosunkowo dużo pisano o hetmanach, a więc temacie wdziernym i popularnym. Mamy więc biografie hetmanów litewskich pisane zarówno przez historyków-amatorów, o większym lub mniejszym doświadczeniu, jak i historyków zawodowych, obeznanych z tematyką wojskową. To właśnie dziełem tych ostatnich jest chyba najlepsze opracowanie „Hetmanów Rzeczypospolitej Obojga Narodów” pod redakcją Mirosława Nagielskiego [684]. Z grona autorów tego opracowania trzeba wymienić Andrzeja Rachubę i M. Nagielskiego o niemałym dorobku ze wspomnianej tematyki. Pierwszy z nich napisał artykuł o armii W. Ks. Litewskiego w XVII w. [712], osobno zaś o działalności Albrychta Ciechanowieckiego [722], obecnego litewskiego (około 1630–1675), komisji wileńskiej z 1650 r. (sprawa zapłaty wojsku) i konfederacji wojska litewskiego we Wierzboiowie w 1655 r. [723] Zaś wspomniany M. Nagielski zajął się Kozakami w wojsku Rzeczypospolitej

w I połowie XVII w. [710] oraz sił № wojskowych Radziwiłłów w XVI–XVIII w. [711]. Zasygnalizowane wyżej inne opracowania o hetmanach „polskich” (praktycznie polskich i litewskich) napisali jeszcze: Zygmunt Boras (praca ziołona z trzech czkōci, nie jest zakoczona, nie obejmuje XVIII w. [669]), Siawomir Leńniewski [675; 676] i Leszek Podhorodecki [679].

O dowydcach wojskowych s№ jeszcze nastkruj№ce prace. Swoj№ biografik ma Janusz Radziwiłł (1612–1655) piyra Henryka Wisnera [739]. I choж jest to praca waına, sumuj№ca pogl№dy tego badacza na tk kontrowersyjn№ postаж, to odnosi sik wraienie, ie temat nie zostai wyczerpany. Tenie badacz omywii jeszcze postаж Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640) i jego siiy zbrojne [738]. Leszek Podhorodecki, wspomniany Autor monografii o hetmanach Rzeczypospolitej, omywii dziaialnoж hetmanów litewskich z roku Chodkiewiczów w monografii tego rodzaju [679]. Michaiem Pacem, hetmanem wielkim litewskich z II połowy XVII w., zaj№i sik Jerzy Maro [709]. O wkiadzie Radziwiłłów do rozwoju staropolskiej sztuki wojennej w XVII w. pisai Marek Plewczycki [715; 717; 719–720]. Zaњ o urzkdzie prowiantmistrza litewskiego w latach 1621–1622 pisai H. Wisner [604].

Doњж duio pisano jeszcze o fortyfikacjach. Do odnotowania jest monografia Bogusiawa Dybasia na ten temat [672], dotycz№ca pacstwa polsko-litewskiego w XVII w. Obszerne opracowanie o fortyfikacjach Wilna dai Edmund Maiachowicz [708], zaњ Janusz Bogdanowicz omywii wpiyw szkoiy staroholederskiej na fortyfikacje polskie w XVII w. [692], posiuuguj№c sik m. in. przykiadem Siucka w 1658 r.

Ta sama uwaga dotyczy rodzajów wojska. Oprycz cytowanych prac A. Rachuby i M. Nagielskiego naleiy wymieniж jeszcze nastkruj№ce. O pospolitym ruszeniu, jego liczebnoжci, skiadzie i uzbrojeniu pisai Tadeusz Wasilewski [736]. O ”Ludziach Wschodu” (do ktyrych zaliczono Litwinyów!) w wojsku polskim i Kozakach w obronie ziem polsko-litewskich pisai zaњ Marek Plewczycki [716; 718]. Wojskiem prywatnym Radziwiłłów zajkia sik Maria Pasztor [713]. Zmiany w siiach zbrojnych Rzeczypospolitej w dobie Sejmu Wielkiego (1788–1792) krytko zaprezentowai Stefan Chojecki [670].

Z innych prac naleiy wymieniж artykui Marka B№czkowskiego o Akademii Rycerskiej w Nieњwieiu i radziwiłłowskich korpusach kadetyw w XVIII w. [690] oraz monografik J. Urwanowicza o ”wojskowych sejmikach”, czyli koiach w wojsku Rzeczypospolitej od XVI do XVIII w. [733]. Byiy to organy wiadzy wojskowej, ktyre czksto nabieraiy charakteru politycznego.

Z kolei literatura o wojnach w porz№dku chronologicznym. O wojnach Polski i Litwy z Krzyiakami szeroko pisano w literaturze polskiej. Syntetycznie, a zarazem doњж szczegyiowo, omywii te wojny Marian Biskup [668]. Jest to praca bardzo dobra, choж budzi pewien niedosyt dla okresu do wybuchu Wielkiej wojny w 1409 r. Bogato reprezentowana jest ta wspomniana wojna, opisana piyrami tej miary co: Marian Biskup [667], Andrzej Nadolski (dwie monografie [677; 678]), Edward Potkowski [680] i inni. Najwikcej chyba napisano o wojnach Litwy z Moskw№ (i Rosj№), choж s№ tu doњж duie luki i brakuje caioњciowego opracowa-

nia na wzyr wspomnianej monografii M. Biskupa. Tak№ prac№ nie jest do№ж ogylny artykui Henryka Dominiczaka o wojnach na Wschodzie z lat 1449–1569 [659]. Tak wikc Robert Pletnia zaj№i sik wojnami Witolda na Wschodzie w latach 1404–1408 [714] i II wojn№ moskiewsk№ z lat 1500–1503 [714]. O ро№rednic-
twie wkgierskim w tej drugiej wojnie pisai Krzysztof Baczkowski [689]. Kampania 1514 r., czyli przede wszystkim bitwa pod Orsz№, to temat monografii Piotra Drydĩa [671]. O jeccach spod Orszy i zwi№zanych z tym problemach pisai za№ Hieronim Grala [698]. Dalsze wojny moskiewskie, w tym wojna inflancka, nie maj№ swojego nowoczesnego opracowania. Wiksze zainteresowanie wzbudziiy dopiero wojny XVII-wieczne. Wojciech Polak dai monografik wojny z lat 1607–1612 [996], a drobne przyczynki o walkach w Moskwie w tym czasie — Piotr Florek [751] i Tomasz Bohun [693]. Kolejna wojna moskiewska z lat 1632–1634 (zwana smoleck№) to temat monografii Dariusza Kupisza [674], a wojna kozacka z 1649 r. i wojna z Rosj№ w latach 1654–1655 to tematy prac Jacka Komudy [703], Piotra Krolla i Konrada Bobiatyckiego [691; 702].

Okres potopu nie ma swojej monografii poza artykuiem Andrzeja Rachuby o Wilnie pod okupacj№ moskiewsk№ [729], o skutkach tej wojny w dekanacie sionimskim, opisyanych przez Waldemara Wilczewskiego [737] oraz o wysiiku mobilizacyjnym Rzeczypospolitej w latach 1656–1659 piyra Mirosiawa Nagielskiego [712]. Niew№tpliwie jest to temat do zbadania.

Stosunkowo mniej wiadomo o pozostaiych wojnach z XVI–XVII w.: ze Szwecj№, Turcj№ i Tatarami. O bitwie pod Kircholmem w 1605 r. polemiczny dwugios zamieћcili Jerzy Teodorczyk i Zdzislaw Ęygulski [731]. Wojna szwedzka z lat 1621–1622 to temat artykuiu Henryka Wisnera [739]. Wojny z Tatarami dotyczyiy okresu sprzed unii lubelskiej i s№ reprezentowane przez dwa opracowania: Andrzeja Dziubickiego [695] o polsko-litewskich napadach na pogranicze tureckie (co jest tematem do№ж zdumiewaj№cym) i Andrzeja Gliwy [697] o najazdach tatarskich na ziemie polskie i litewskie na przeiomie XV i XVI w.

Osobno trzeba zasygnalizowаж problem wojny domowej w Litwie na przeiomie XVII i XVIII w., temat wainy i niezbadany dot№d. Poza niewielkim artykuiem Jerzego Urwanowicza o roli drobnej szlachty w tej wojnie nie ma nic do odnotowania [732].

Jeћli chodzi o wojny XVIII-wieczne, to jest tu kompletna posucha poza reprintem monografii Adama Wolacskiego [682] o wojnie 1792 r. (wydanej w latach 1922–1924) i powstaniem koћciuszkowskim 1794 r. To ostatnie zagadnienie zostaio dokiadnie opisane, a to giywnie za spraw№ 200 rocznicy powstania 1794 r. [687; 688]. Na ten temat s№ zarywno zbiorowe monografie tego powstania, jak i indywidualne (B. Szyndler [681]) oraz opracowania ро№wikcone wyi№cznie roli Wilna w tych wydarzeniach (W. Zajewski, A. Ęak) [741; 742; 683].

W sumie historia wojskowa i wojen jest do№ж bogato reprezentowana. Niemniej s№ tu raĩ№ce luki do wypeinienia, zwiaszcza w zakresie niektyrych wojen z XVII i XVIII w. oraz wojny domowej z przeiomu tych stuleci.

Skarb

W tym zakresie na czoło wysuwa się monografia Anny Filipczak-Kocur o skarbie litewskim za pierwszych Wazyw w latach 1587–1648 [743]. Ta badaczka pisała też o skarbie po śmierci Władysława IV [748] i komisjach wojsko-wo-skarbowych w XVII w. [745]. Poza jej pracami można wymienić jeszcze dwie pozycje: Krzysztof Pietkiewicz pisał o skarbowości litewskiej za Aleksandra Jagiellończyka w swojej monografii o tych czasach (rozdział 6), a Tomasz Ciesielski — za panowania Sasyw (1717–1764) [74]. W sumie dorobek w tym zakresie jest skromny, choć znaczący w odniesieniu do przełomu XV i XVI w. oraz I połowy XVII w.

Polityka zagraniczna

Chronologicznie rzecz biorąc, trzeba zacząć od ogólnego opracowania Marcelo Kosmana o ceremoniale zawierania umów międzynarodowych przed unią krewską i po unii [764]. Potem jest studium Janusza Grabowskiego o stosunkach Mazowsza z sąsiedzami, m. in. z Litwą za Kazimierza Wielkiego [759]. Z kolei Zenon Hubert Nowak zajmował się propagandą polsko-litewską przeciwko Zakonowi Krzyżackiemu w I połowie XV w. [770] oraz współpracę polityczną państw unii krewskiej (Polski i Litwy) i kalmarskiej (Dania, Szwecja i Norwegia) w latach 1411–1425 [503]. Znowu Jarosław Nikodem omówił stosunki Świdrygiełły z Zakonem w latach 1430–1432 [668] i niedoszłe przymierze księcia litewskiego Zygmunta Kiejstutowicza z królem rzymskim Albrechtem II w latach 1437–1439 [669]. Katarzyna Krupa przedstawiała zaś stosunki Litwy z Nowogrodem Wielkim przed 1430 r. [766] i w latach 1430–1471 [767], a Agnieszka Winiarska — rywalizację litewsko-moskiewską o tak bogatą republikę w II połowie XV w. [771]. O stosunkach litewsko-moldawskich w XIV, a głównie w XV w. pisała Ilona Czamaczka [750]. Znowu Jacek Wijaczka omówił stosunki Prus Książęcych m. in. z Litwą w połowie XVI w. [725]. Stosunki Kurlandii z Rzeczpospolitą od schyłku XVI i w XVII w. to temat pracy Almut Bues, badaczki niemieckiej, mieszkającej w Polsce [756]. O stosunkach Rzeczypospolitej z Rosją (a w szczególności kanclerza koronnego Jakuba Zadzikę) w latach 1632–1635 pisał Janusz Dorobisz [758], a w latach 1652–1653, Tomasz Ciesielski [757]. Ten sam temat został syntetycznie przedstawiony przez Henryka Wisnera dla XVI i XVII w. [753]. Stosunki Rzeczypospolitej do Szwecji, Rosji i Kozaczyzny w połowie XVII w. to temat rozprawy Zbigniewa Wyjickiego [772].

W sumie literatura o polityce zagranicznej jest wcale niemała, zwłaszcza w zakresie stosunków polsko-litewsko-rosyjskich, wkładowych dla W. Ks. Litewskiego w okresie XVI–XVIII w. Niemniej i tu daleko jest do wyczerpania tematu.

Zagadnienia wyznaniowe

Кoнцiяi кaтoлiцкi

Problematyka ta jest bardzo bogata. Omawianie należy zacząć od chrztu Litwy, czyli tematyki chłonie podejmowanej w literaturze, m. in. z powodu

600 rocznicy chrztu Litwy w 1987 r. Do odnotowania s№ artykuuiy: Mariana Banaszaka [798], Aleksandra Gieysztora [816], Karola Gyrskiego [817], Henryki Ilgiewicz (z Wilna) [819], Marcelego Kosmana [783; 825; 826] i Marka Zahajkiewicza [848]. Na ogyi byiy to opracowania natury ogylnej i maio wnosiiy do w gruncie rzeczy doъж znanego od dawna tematu. Najlepsze wydaj№ sik opracowania pisane przez duchownych-historykyw Коњcioia.

Z opracowac o tematyce ryiej naleiy wymieniъ nastkpuj№ce. Najpierw trzeba przypomnieъ rozprawy S. Litaka o stanie badac i problematyce bractw religijnych i szkyl parafialnych w dawnej Rzeczypospolitej [831]. Tenie badacz omywii stosunki коњcielne na ziemiach litewsko-ruskich w latach 1772–1815 [832] i dai cenn№, obszern№ monografiк Коњcioia iacicskiego w Rzeczypospolitej okoio 1772 r. [785]. Ta ostatnia to zestawienie struktur diecezjalnych i zakonnych wraz z ich omywieniem. Z innych opracowac trzeba wymieniъ nastkpuj№ce artykuuiy: Juliusza Bardacha o stosunkach mikiъdy katolikami a prawoslawnymi od kocca XIV do XVII w., Grzegorza Biaszczyka o dochodach duchowiecstwa katolickiego w XVII i XVIII w. [803], Henryka Karbownika o sytuacji prawnej Коњcioia katolickiego w Polsce przedrozbiorowej [480], Tadeusza Krahela o szkolnictwie Коњcioia katolickiego [783] i Krzysztofa Pietkiewicza o Коњciele katolickim za Aleksandra Jagiellocczyka w jego monografii o tym okresie (rozdziai 5). Przydatna jest rywnieи monografia Krzysztofa R. Prokopa [793] o biskupach pomocniczych w diecezjach polskich (w tym litewskich) do poiowy XVI w.

Pozostaie zagadnienia zostan№ omywione wediug struktur diecezjalnych i zakonnych. Tak wikc literatura o diecezji wilecskiej jest stosunkowo najbogatsza. Biskup Ignacy Massalski doczekai sik biografii piyra Tadeusza Kasabuiy [1283]. O biskupach z zakonu Franciszkanyw, a wikc o pierwszych biskupach wilecskich, pisai Krzysztof Rafai Prokop [838]. Znyw Marceli Antoniewicz omywii pochodzenie biskupyw wilecskich w XV i XVI w. na podstawie katalogyw tych biskupyw [146; 147]. O tuiactwie biskupyw i kapituiy wilecskiej w dobie potopu (w latach 1656–1662) pisai z kolei Waldemar Wilczewski [842]. Tenie badacz jest autorem artykuuiu o wizytacji diecezji przeprowadzonej przez biskupa Mikoiaja Siupskiego wkrytce po potopie [843]. O fundacjach коњcioiyyw i klasztoryw grodziecskich do kocca XVIII w. pisaia Ewa Dubas-Urwanowicz [812], a fundacje коњcioiyyw parafialnych do kocca XVII w. omywii Kazimierz Olczak [837]. „Kartkк z dziejyw parafii kowiecskiej” podai Stanislaw Litak [831]. O seminarium diecezjalnym za rz№dyw biskupa Ignacego Massalskiego pisai autor jego biografii — Tadeusz Kasabuia, a o seminarium papieskim (tj. alumnacie) w latach 1582–1798 — Henryk Litwin [1269].

S№ teи opracowania dziejyw pojedynczych parafii, co naleiy do rzadkoъci — a szkoda. O Zabiudowie pisai Adam Szot [795], a o DN№browie Biaiostockiej — Henryk Radziewicz [830]. Dzieje poszczegylnych коњcioiyyw to temat pracy: Marii Chmielewskiej (Suderwa koio Wilna [774]), Maigorzaty Dolistowskiej (Zabiudyw [811]), Teresy Friedelywny (Kalwaria Wilecska [814]), Tade-

usza Krahela (Nowy Pohost w dekanacie brasiawskim [827]) i Anny Mitkowskiej (rywnieĭ Kalwaria Wilecska [788]).

Znacznie skromniej prezentuj№ sĭk pozostaie diecezje. O diecezji ĩmudzkiej pisai tylko Grzegorz Biaszczyk, a mianowicie o: uposaĭeniu i ustroju od XV do pocz№tku XVII w. (1609) [804], o charakterystyce biskupyw ĩmudzkich [801] w tym czasie (po polsku i litewsku) i o plebanach kroskich [802]. Pierwsze dwie z tych prac to monografie, szczegylnie waĭne jest opracowanie ustroju tej diecezji. Diecezja iucka ma tylko trzy opracowania: zarys dziejyw piyra Mieczysiawa Malinowskiego i Bogdana Koiosoka [787], sylwetki biskupyw piyra Krzysztofa Rafaia Prokopa [1015] i mapk tej diecezji z okoio 1792 r. [794], o ktyrej pisai Stanislaw Litak. O archidiecezji mohylewskiej, powstaiej w 1783 r., napisai krytki artykui Jyzef Krasicski [828].

Natomiast stosunkowo obszerna jest literatura o zakonach. Ogylnie zakonnyw dotyczy wspomniana wyiej monografia S. Litaka [785], a oprycz niej naleĭy wymienĭż monografie Jerzego Flagi o ksztalceniu zakonnikyw w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII w. [777] i Piotra Gacha o strukturze i dziaialnoĭci duszpasterskiej zakonyw w latach 1773–1914 [778]. O roli zakonyw w rozwoju oblicza miast i regionyw W. Ks. Litewskiego pisai zaą Andrzej Baranowski [799].

Z konkretnych zakonyw mkskich najobszerniejsz№ literaturk maj№ jezuiaci. W duĭym stopniu wynika to z aktywnoĭci oĭrodka krakowskiego jezuityw w ostatnich latach. Powstaiy tam takie dzieia jak: siownik jezuityw polskich Ludwika Grzebienia (1993) [781], encyklopedia wiedzy o jezuitach (1996) [776], liczne publikacje o historii filozofii w Litwie Romana Darowskiego (o czym niiej) oraz dwie monografie Stanisiawa Obirka o dziaialnoĭci jezuityw w Rzeczypospolitej w latach 1564–1668 [790; 791]. Z innych opracowac trzeba wskazaż na prace Felicjana Paluszkiewicza o jezuitach w Wilnie i ich szkolnictwie [792].

Pozostaie zakony s№ znacznie skromniej prezentowane. Cystersi wydali monumentalne, dwutomowe dzieio o ich dziejach i kulturze (tom 1) oraz katalog klasztoryw mkskich (tom 2), ktryy obejmuje teĭ trzy klasztory w W. Ks. Litewskim: Kimbarywka koio Mozyrza, Olizarowy Staw koio Brzeącia i Wistycze w powiecie brzeskim [789]. W omawianych tomach s№ artykuiy Rafaia Witkowskiego [100] o wyiej wymienionych klasztorach i bibliotekach klasztornych oraz Henryka Gapskiego [815] i Piotra Gacha o dziejach cystersyw. Z kolei kapucyni maj№ monografĭk Antoniego Dydycza, specjalnie poąwikson№ Litwie, oraz artykui o dziejach klasztoru w Lubieszowie (powiat piccki [813]). Znyw dominikanie maj№ dwa skromne opracowania: Boĭena Gryguż pisaia o uposaĭeniu klasztoru w Sejnach [818], a Tadeusz Krahel o oĭrodku maryjnym w Ryĭanymstoku pod Grodnem, prowadzonym przez tych zakonnikyw [827]. O bernardynach pisaia Maigorzata Maciszewska w monografii z lat 1453–1530 [833], a o pijarach w Werenowie i Lidzie — Jarosiaw Kurkowski [829].

Zakony ĩeckie maj№ moĭe nieduĭ№ literaturk, ale znacz№c№. Najwiksze zasiugi w tej dziedzinie ma Maigorzata Borkowska, autorka wikkszoĭci artykuiyw oraz jedynej monografii o ĩyciu codziennym polskich klasztoryw ĩeckich w XVII i XVIII w. Wbrew tytuiowi, s№ tu materiaiy o klasztorach W. Ks. Litew-

skiego, zwłaszcza benedyktynek wileckich, których archiwum znajduje się w Polsce (w Iarnowcu pod Gdąskiem). Badaczka ta napisała jeszcze artykuły o szkole benedyktynek wileckich i nieświeskich, mariawitkach (od 1737 r. były w Wilnie) i brygitynkach w Brzeńcu i Grodnie [773; 805–809]. Jedynie o karmelitankach bosych pisał Czesław Gil w monografii o życiu codziennym w XVII–XIX w. i słowniku dotyczącym tego okresu [780]. Są tu również materiały o karmelitankach wileckich (od 1638 r.).

Pozostałe prace odnoszą się do kultu religijnego, w tym głównie pielgrzymek. Zagadnienie to potrzebuje jednak większego i całościowego opracowania. Najwięcej na ten temat napisała Aleksandra Witkowska: o pędniczych obrazkach maryjnych w Rzeczypospolitej [844] i o uroczystych koronacjach wizerunków maryjnych od XVII do XX w. [845]. O pielgrzymkach Polaków (jak się okazuje nie tylko) do Rzymu w latach 1478–1526 pisał Jacek Wiesiołowski [841], a o obchodach średniowiecznych jubileuszy chrześcijaństwa — Janusz Smołucha [840]. Ostatni artykuł jest dziełem Józefa Maroszka i dotyczy sanktuariów oraz miejsc cudownych i odpustowych w zachodniej części archidiecezji wileckiej [834].

W sumie literatura o Kościele katolickim jest dość bogata, zwłaszcza w odniesieniu do diecezji wileckiej i poniekąd łódzkiej oraz niektórych zakonów męskich (jezuici, cystersi, kapucyni) i żeńskich (benedyktynki, karmelitanki bosy i mariawitki).

Cerkiew prawosławna i unicka

Niewątpliwie w omawianym okresie dominowała literatura o unii brzeskiej, co wiódnie się z uroczystościami czterechsetnej rocznicy tej unii. W Polsce wydano 6 tomów z artykułami o tym wydarzeniu [863; 864; 866–869]. Do tego dochodzą jeszcze syntezy Hanny Dylągowej [299] i Romana Soszycskiego [850]. Z syntez ukazały się również „Dzieje Kościoła prawosławnego” w Polsce i Rzeczypospolitej pióra Antoniego Mironowicza [857], doprowadzone w tej chwili do końca XVIII w. Wielce przydatne jest również opracowanie Witolda Kołbuka o strukturze organizacyjnej Kościoła w Wschodnich: prawosławnego i unickiego około 1772 r. [853].

Oprócz wymienionych prac jest dość dużo innych, dotyczących konkretnych problemów, a więc: bractw cerkiewnych (L. Żwikia, W. Kołbuk [883], A. Mironowicz [855; 856]), kultu ikon Matki Boskiej (P. Chomik [872], M. Kruk [1088], A. Mironowicz [896]), opieki społecznej (R. Degiel [443], A. Mironowicz [892, 897]), szkolnictwa prawosławnego (A. Mironowicz [1008]) i bazyliackiego (Z. Niedziela [1010], R. Stępiec [915]). Wydano również kilka biografii hierarchów Cerkwi: Sylwestra Kossowa [1288], Józefa Nielubowicza-Tukalskiego [1287] i Teodozego Wasilewicza [1289] (wszystkie A. Mironowicza), Leona Kiszki (W. Wilczewski [1319]) i Józefa Welamina Rutkiego (M. Szegda [1314]).

W sumie problematyka Cerkwi prawosławnej i unickiej w omawianym okresie może tylko częściowo zadowolić. Dotyczy to zwłaszcza rozwoju badac

над genez№, przebiegiem i skutkami unii brzeskiej. S№ teї syntezy dziejyw Cerkwі. Niemniej brakuje rozwi№zania wielu konkretnych problemyw z dziejyw kultury, o¶wiaty, opieki spoiecznej i innych.

Inne wyznania. Reformacja i Kontrreformacja. Tolerancja religijna

W gruncie rzeczy jest to caiy kompleks zagadniec №ci№le ze sob№ zwi№zanych i trudnych do oddzielenia. Stosunkowo najwiksej napisano o protestantach, tj. praktycznie o kalwinach. Spory dorobek maj№ w tym zakresie giywnie dwaj badacze: Marceli Kosman i Henryk Wisner. Pierwszy, ktyry kiedu№ przymierzai sik i czk№ciowo zrealizowai swyj plan, chciai napisаж rein№ syntezy dziejyw protestantyzmu litewskiego. Nadal jest to postulat do realizacji. Z innych jego opracowac naleiy wymieniж artykuiy: o roli kalwinyw w kulturze Litwy i W. Ks. Litewskiego [929], o konwersjach protestantyw u schyiku XVI w. [930], o protestantach W. Ks. Litewskiego w XVII–XX w. i ich stosunku do unii katolikiyw z prawosiawnymi [928]. Z kolei H. Wisner badai stosunek kalwinyw do Rzeczypospolitej w I poiowie XVII w. [945], do pi№miennictwa „litewskojkzycznego” [948], relacje między religi№ a polityk№ na przykiadzie Janusza Radziwiia [949] oraz problematykk tolerancji i nietolerancji, o czym niiej. Z innych badaczy naleiy wymieniж nastkpuj№cych. Urszula Augustyniak przedstawia Krzysztofa II Radziwiia jako magnata ewangelika w №wietle jego testamentyw [926]. Taї badaczka zajkia sik relacj№ wiary i polityki w pogl№dach ewangelikiyw w latach 1631–1632 [924] oraz stosunku do innych wyznac w latach 1611–1686 [925]. Andrzej Jakubowski zwrycii uwagk na stosunki wyznaniowe w cechach mohylewskich od XVI do XVIII w. [820]. Tomasz Kempa zbadai pogl№dy wyznaniowe Mikoiaja Krzysztofa Radziwiia Sierotki [927] i stosunek prawosiawnych do synodu protestantyw w Toruniu w 1595 r. [880]. Marzena Liedke zajkia sik recepcj№ wyznac reformowanych w№ryd kniaziyw ruskich w XVI i na pocz№tku XVII w. [936]. Z biografii dziaiaczy religijnych tego okresu trzeba wymieniж: solidn№ monografiк Stanisawa Cie¶laka o Marcinie Laternie [1278], zwi№zonym m. in. z Wilnem i Poiockiem oraz biografik Jana Kamienieckiego o Szymonie Budnym [1281], a raczej jego dziaialno¶ci.

S№ teї dwa opracowania o unii ko¶cielnej: artykui Lidii Korczak [884] o planach unii w II poiowie XV w. i klasyczna juї monografia Oskara Haleckiego „Od unii florenckiej do unii brzeskiej”, po raz pierwszy wydana w 1958 r. [852].

Ariane, tak kiedu№ popularni z powodyw pozamerytorycznych, maj№ tylko dwa artykuiy: Piotr Wilczek [944] dai zarys dziejyw tego wyznania do 1604 r. (kalendarium), a Zdzisiaw Pietrzyk — przyczynek o antytrynitarzach w Strasburgu w latach 1538–1621 [940]. Z kolei fundacje poboїne muzumianyw omywii Jan Tyszkiewicz [943].

Stricte o Reformacji i Kontrreformacji pisali nastkpuj№cy badacze. Urszula Augustyniak daia przyczynek do badania propagandy Kontrreformacji w I poiowie XVII w. Wprowadziia teї pojkie „drugiej Reformacji” w W. Ks. Litewskim w I poiowie XVII w., dla odryїnienia od „pierwszej Reformacji” z XVI w. [922]. Marceli Kosman zebrai dane o „przebiegu, programach, realizacji” Reformacji w

syntetycznym szkicu [932]. Popularne opracowanie o Abrahamie Kulwieciu zameńczi Graiyna Strumiiio-Miosz [942]. Dwa tomy studiow o Reformacji i Kontrereformacji opublikowai Janusz Tazbir [920; 921], zamieszczajęc rozwaiania o tolerancji religijnej w Litwie w XVII w. i braciach polskich w siuibie u Radziwiiyw. Jego prace w ogyle dotyczęc caiej Rzeczypospolitej. Z kolei wspomniany przed chwilęc H. Wisner przedstawii likwidacjk zboru ewangelickiego w Wilnie w latach 1639–1646 [947] oraz sprawk ъwiadoscęc z 1647 r., czyli giońęc aferk ze zniszczeniem krzyiy katolickich przez ewangelikiyw [951], co spowodowaio konflikt na linii Końciyi katolicki — kalwini ksikcia Janusza Radziwiiia.

Z kolei sprawy tolerancji i nietolerancji religijnej, oprycz jui wymienionych prac, bezporednio dotyczęc cztery artykuiy: Henryka Wisnera o stosunku Radziwiiyw do przymusu wyznaniowego [946] i tolerancji Krzysztofa Radziwiiia (1585–1640) [950], Kazimierza Maliszewskiego o tradycjach „polskiej tolerancji” [938] oraz Antoniego Mironowicza o tolerancji na kresach Rzeczypospolitej [939].

W sumie problematyka Reformacji i Kontrereformacji jest dobrze ugruntowana w polskiej historiografii i ma bogate tradycje. Niemniej brakuje syntezy dziejyw tych wielkich ruchyw religijno-spoiecznych, zwiaszcza dziejyw protestantyzmu w W. Ks. Litewskim.

Zagadnienia kulturalne

Ogylne. Obyczaje i zwyczaje

Najpierw naleiy wymienij kilka opracowac o dziejach kultury W. Ks. Litewskiego od XV do XVIII w., z podkreñleniem jej specyfiki, autorstwa Marii Topolskiej [966; 968; 969]. Byiy to prace przygotowawcze do monografii tej badaczki o spoieczestwie wobec kultury, wydanej w 2002 r., i o charakterze syntetycznym. „Spoieczestwo i kultura w W. Ks. Litewskim od XV do XVIII w.” tej badaczki moia okreñlij jako zwiecczenie jej diugoletnich badac w tym zakresie [954]. Jest to podstawowa monografia o kulturze tego pacstwa. Troch szkoda, ie urywa sik ona nagle w latach 40 XVIII w.

Z pozostaiych prac trzeba wymieniij doñj ogylne rozwaiania o wzajemnych zwiñzkach kulturowych polsko-litewskich, ktyre sęc raczej „wprowadzeniem do dyskusji” nii solidnym opracowaniem tego zagadnienia. Chodzi tu o artykuiy: Tadeusza Chrzanowskiego [959], Tadeusza Ulewicza [970] i Kazimierza Wyjчика [461]. Osobno trzeba wskazaj na przyczynek Juliusza Bardacha o wpiywie dzieia „De republica emendanda” Andrzeja Frycza Modrzewskiego na elity polityczne Litwy [957].

Jeñli chodzi o obyczaje i zwyczaje, to do odnotowania jest kilka pozycji dotyczęcych giywnie ceremoniai u pogrzebowego. Pisali o tym: Mariola Jarczykowa („kultura funeralna”) [1050], Marceli Kosman [960] i Krystyn Matwijowski [962]. Troch inny charakter ma artykui Krystyny Syrnickiej o „gyrcie Welyw”, czyli o obyczajach grzebalnych w Litwie od czasow najdawniejszych [965]. Tu

mieńsi się jeszcze praca Jerzego Kowalczyka [961] o zwierzycach i zabawach muśliwskich Hieronima Floriana Radziwiłła (1715–1760).

W sumie jest to zestawienie dość przypadkowe, które wskazuje na potrzebę dalszych badań w zakresie zwyczajów kulturowych polsko-litewskich. Literatura o zwyczajach i obyczajach jest skromna.

Historia kultury materialnej

Nieduża literatura na ten temat obejmuje zaledwie kilka pozycji. Są to opracowania Jadwigi Chruszczycskiej o persjarniach i ich wyrobach (pasach) oraz pracowniach hafciarskich i tkackich [976; 977]. Z kolei Irena Turnau pisała o odzieży w krajach bałtyckich (w tym w Litwie) i ubiorze narodowym w dawnej Rzeczypospolitej [972]. Mundury wojewódzkie w państwie polsko-litewskim opracowali Tadeusz Jeziorowski i Andrzej Jeziorowski [971]. Ostatnią pracą jest studium Stefana Narkbskiego o meblarstwie wileckim, które niedawno opublikowano, lecz napisano je znacznie wcześniej, bo przed II wojną światową [982]. W sumie dorobek historiografii polskiej jest bardzo skromny.

Historia oświaty. Studia zagraniczne

Zaczynając od szkolnictwa parafialnego, trzeba jeszcze raz wymienić artykuł S. Litaka [1007], będący próbą podsumowania sieci tych szkół w Rzeczypospolitej w XVI i I połowie XVII w. Brak jest innych prac z tego zakresu. Dużo więcej pisano o szkolnictwie średnim różnych typów. Tak więc o szkołach katedralnych metropolii gnieźnieńskiej, a także i diecezji litewskich, pisał Krzysztof Stopka [1031]. Program nauczania w gimnazjum kalwickim w Siucku przedstawiała Mariola Jarczykowa [999]. O edukacji młodej ewangelickiej, wywodzącej się z magnaterii litewskiej, pisała znowu Urszula Augustyniak [994].

Zdecydowanie więcej wiemy jednak o szkolnictwie Kościoła katolickiego. Ogólny rys jego funkcjonowania dał Tadeusz Krahel [1006], zaś Marceli Kosman w swoich „Uwagach o szkolnictwie na Białorusi” skupił się na szkolnictwie jezuitów [1004]. Niewątpliwie szkolnictwo to ma największą literaturę. O działalności jezuitów na polu szkolnictwa pisał także Ludwik Piechnik [1014; 1016] w artykule o charakterze syntetycznym i przy analizie modelu średniej szkoły jezuitów w XVI w. Krytykę artykułu napisał też Felicjan Paluszkiwicz [1013], a kilka prac wydał Kazimierz Puchowski: głównie o nauczaniu historii (monografia na ten temat) i Collegium Nobilium w Wilnie [1023–1025]. Przypomniano też klasyczne dzieło Stanisława Bednarskiego z 1933 r. o upadku i odrodzeniu szkół jezuitów w Polsce (tj. w Rzeczypospolitej) [983].

Dopiero na tym tle widać rolę innych zakonów w systemie oświaty w Rzeczypospolitej. O pijarach są tylko trzy artykuły, dotyczące nauczania historii oraz śpiewu społecznego i narodowego w szkołach pijarskich (Jacek Taraszkiewicz [1033; 1034]) oraz przedmiotu nauczania — architektury militarnej (Tadeusz Marian Nowak [1011]). Pojedynczy artykuł o bernardynskich szkołach średnich w Litwie w latach 1782–1843 napisał Innocenty Rusecki [1026], a o szkole benedyktynek wileckich — Małgorzata Borkowska [996].

Z innych prac trzeba wymienić artykuły Jana Poplatka o alumnacie papieskim w Wilnie (I wydanie tej pracy w 1928 r. [1021]) i seminariach diecezjalnych prowadzonych przez jezuitów w Polsce (znanymi z 1976 r. [1022]) oraz dwie publikacje Tadeusza Kasabury: o seminarium diecezjalnym za rządów biskupa wileckiego Ignacego Massalskiego (1762–1794) [1003] i o reorganizacji szkolnictwa średniego w tej diecezji [1002]. Osobno należy wskazać na artykuł Marzeny Liedke o wpływie systemu szkolnictwa na przemiany szlachty ruskiej w W. Ks. Litewskim w II połowie XVI w. [675]

Szkolnictwo wyższe reprezentuje jezuicka Akademia Wilecka i późniejsze szkoły wyższe, z niej się wywodzą. Wreszcie w 1990 r. Ludwik Piechnik zakończył swoje monumentalne dzieło o dziejach tej Akademii w latach 1579–1773 [986], wydając ostatni i czwarty tom (I tom wyszedł w Rzymie w 1984 r.). Niejako przy okazji wydał on trzy artykuły o związkach kulturalnych Akademii z Zachodem, o wykładach Jana Kormana w II połowie XVII w. [1017] oraz o roli tego Uniwersytetu w dziejach Litwy [1015]. Dalsze losy uczelni wileckiej przedstawiła Janina Kamicka w dwóch częściach w odniesieniu do lat 1773–1780 i 1792–1799 [1000; 1001]. Ważny jest również artykuł Ireny Szybiak o studentach tej uczelni w latach 1783–1793 w świetle statystyki [1032]. Do odnotowania są jeszcze przyczynki: Tadeusz Marian Nowak pisał o problematyce wojskowej w wykładach niektórych jezuitów Akademii: Oswalda Krügera i Faustyna Grodzickiego [1012], a Władysław Zajewski — o działalności Józefa Wybickiego jako wizytatora i reformatora uczelni w 1777 r. [1036]

Jeżeli chodzi o wyjazdy Litwinów (tj. mieszkańców W. Ks. Litewskiego) na studia zagraniczne, to w ostatnich latach pojawiło się kilka ważnych publikacji z tego zakresu. Chodzi głównie o cztery monografie: Zdzisław Pietrzyk pisał o Strasburgu w latach 1538–1621 [1019; 1020], Dorota Józefowicz-Strzelczyk o uczelniach niemieckich w XVI i I połowie XVII w. [990], a Marian Chachaj o życiu zagranicznym edukacji Radziwiłłów od XVI do połowy XVII w. [984] oraz związki kulturalne Sieny i Polski do końca XVIII w. [985], sporo miejsca poświęcając interesującej nas problematyce, także w odrębnym artykule o studentach w Sienie do 1573 r. [997]. Do tego dochodzą jeszcze artykuły o studentach Rzeczypospolitej na następujących uczelniach: Dillingen i Heidelberg (wspomniana D. Józefowicz-Strzelczyk [1037; 1038]), Halle-Wittenberga (Jan Glicski [998]) i Krylewiec (Danuta Bogdan [995], Janusz Małłek [980] i Lech Mokrzecki [1009]). O podryśach edukacyjnych (i innych) po Zachodzie pisali też: Alojzy Sajkowski [1027–1029], Wojciech Sokołowski [1030] i Henryk Wisner [1035]. Niemal z reguły publikacje te odnoszą się do Radziwiłłów. Trzeba też wymienić „Dwa wieki kulturalnych i literackich powiązań polsko-bazylijskich” (do 1632 r.) pisał Maciej Włodarski [989], gdzie są wiadomości o Litwinach. W sumie historia szkolnictwa należy do dobrze rozwijających się w omawianym okresie. Może pora na syntetyczne opracowanie?

Historia literatury

Jedyną syntetyczną monografią jest „Literatura polska na Litwie” od XVI do XX w. pióra Mięczysława Jackiewicza [1040]. Z kolei zbiór studiów o literaturze cerkiewno-siowiacskiej na ziemiach polsko-litewskich wydał Aleksander Naumow [1047]. Ten badacz literatury cerkiewno-siowiacskiej omyłki jeszcze wileckie siuńebniki z lat 1691–1692 [1062]. Natury ogólnej są też: artykuł Magdaleny Hłusarskiej o kulturze literackiej Wilna w okresie stanisławowskim [1070] oraz obszerne studium Marioli Jarczykowej o kulturze literackiej środowiska białostockiego [1050; 1051], tj. kręgu dworu Radziwiłłów w Białymostku (w monografii tej). Pozostałe opracowania można podzielić na dwie części: pisarzy i gatunki literackie. Pisarze ci zostaną przedstawieni w porządku alfabetycznym. Pierwszym jest Teodor Billewicz, znany pamiatnikarz i podryinik po zachodniej Europie z II połowy XVII w., którym zainteresowała się Bernardetta Puchalska [1065]. Kolejny to Bogdan (Bohdan) Siemaszko, pisarz ruski kancelarii, miał być według badacza Jerzego Ochmasciego autorem „Pochwały” Olbrachta Gasztołda z około 1529 r. [1063]. Bernardyn litewski Juwenalis Charkiewicz to kolejny podryinik, który w swoim dzienniku opisał podryi do Hiszpanii w II połowie XVIII w. znalazł swego badacza w osobie Filipa Wolacskiego [62]. O „Hippice” i innych utworach Krzysztofa Moniwida Dorohostajskiego pisał Edyta Urbaska [1074], a o Jakubie Jasickim jako poecie — Zdzisław Zachmacz [1300]. O poezji pisarzy Radziwiłłowskich: Olbrychta Karmanowskiego i Daniela Naborowskiego pisał Adam Jarosz [1052; 1053], nie licząc wymienionej przed chwilą monografii M. Jarczykowej. O „Dzienniku podryi” po Syberii Józefa Kopcia pisał znowu Zdzisław Libera [1058]. Z kolei Mikołaj z Hussowa, wybitny poeta z początku XVI w., znalazł swoich badaczy w osobach Andrzeja Kempfi [1055] i Józefa Maroszkę [1060]; ten ostatni wysunął zupełnie nową hipotezę o jego pochodzeniu z Podlasia. O Danielu Naborowskim była mowa przed chwilą. Chyba najwięcej pisano o Radziwiłłach jako pisarzach. Tak więc Bohdan Krylikowski napisał monografię o Radziwiłłach — pamiatnikarzach [1044], w jakimś stopniu kontynuując kierunek badacza wyznaczony przez niedawno zmarłego Alojzego Sajkowskiego. Uczennica tego ostatniego, Barbara Judkowiak, poświęciła niedużą monografię Franciszce Urszuli Radziwiłłowej (1705–1753), poetce i dramatopisarce [1043] oraz artykule — Udarłkowi Radziwiłłowi (1712–1760), literatowi nie najwyższego lotu [1054].

Andrzej Rymsza (około 1550 – po 1595) — wojownik i poeta — znalazł swego badacza w osobie Edwarda Rytyckiego [1066]. Znowu Wojciech Kriegerstein przedstawił diariusz podryi Jana i Piotra Sapięw, którzy w 1726 r. udali się do Petersburga [1056]. Kolejny poeta to Maciej Kazimierz Sarbiewski, który od dawna budził zainteresowanie badaczy. Tytułem przykładu można wymienić tylko monografię z lat 90: Zbigniewa Grochala [1039], Aleksandra Mikołajczaka [1045] i tom studiów, wydany w Wilnie przez Eugenijk Ułinaite, także z udziałem polskich badaczy (J. Okoc [1182]). Rozległa twórczość M. Sarbiewskiego i jego działalność wykracza poza opiotki W. Ks. Litewskiego, jest on bowiem poetą całej Rzeczypospolitej, choć pochodził z Mazowsza, a uczył i pracował w Litwie i Polsce. Maciej Strykowski ma monografię w opraco-

waniu Zbysiawa Wojtkowiaka z 1990 r. [1048]. Przyczynek do tego tematu opracował Wojciech Golemon, który zajmuje się charakterystyką W. Ks. Litewskiego i jego mieszkańców w oczach tego pisarza [1049]. Na koniec pozostaje Felicjan Wykowski (1728–1784), poeta, matematyk i astronom, opisany przez wspomnianego M. Hlusarskiego [1070].

Jak widać z przedstawionego wykazu, w W. Ks. Litewskim uprawiano różnorodną literaturę: od poezji na europejskim poziomie (M. Sarbiewski, Mikołaj z Hussowa) do zwyczajnych dziuryszy i dziuryszyw podryjy. Do tego zestawienia trzeba dodać: mowy i kazania pogrzebowe (pisana o nich M. Jarczykowa [1050]), poezja okolicznościowa (Krystyna Maksimowicz [1059]), kaznodziejstwo (Magdalena Hlusarska [1072]) i pieśni, m. in. iaiobne (o wielkim giodzie w Litwie w latach 1570–1571, J. Pirojcski [1064]) i patriotyczne, np. z powstania 1794 r. (A. Woltanowski [1075]). W sumie badania historyczno-literackie sŃ doŃj rozwinięte. Moie by warto pokusić się o syntezę dziejw literatury w W. Ks. Litewskim?

Historia architektury i sztuki

Zwraca uwagę niewielka ilość syntez dziejw architektury i sztuki. Więściwie jest tylko dwutomowa synteza dziejw sztuki „w Polsce” (a nie „polskiej”) na przestrzeni ciaych dziejw piyra Tadeusza Chrzanowskiego [1082]. Uwzględniono tu również W. Ks. Litewskie. W zakresie architektury zwraca uwagę trzutomowe dzieło o „Architekturze gotyckiej w Polsce” [1080], gdzie dosiownie kilka stron poświęcono Mazowszu i W. Ks. Litewskiemu (autorstwa Roberta Kunkela).

Więcej opracowań jest natury ogólnej. Tak więc o architekturze pisano na różne tematy. Krótko o architekturze sakralnej w Litwie pisał Tadeusz Barucki. Z kolei Ryszard Brykowski zajmuje się drewnianą architekturą kościelną w W. Ks. Litewskim [1119; 1120], a głównie niewiętykami dwuwieżowymi. Maria Brykowska omawia nowożytnie fasady kościelne na tym obszarze do początku XVIII w. [1118] O architekturze wileckiej napisał jej znawca Stanisław Lorentz [1146]. Rolę Lublina w architekturze sakralnej W. Ks. Litewskiego w XVI–XVIII w. zajmuje się Zywy Tadeusz Bernatowicz [1109]. Fundacje Aleksandra Jagiellocczyka w Wilnie i Krakowie przedstawia Robert Kunkel [1141], wspomniany T. Bernatowicz — fundacje Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła Sierotki w ordynacji niewięskiej [1107], a Marta i Wojciech Boberscy — fundacje Jana Fryderyka Sapiehy (1680–1751) [1113]. Zywy Andrzej Kuszelski omawia kaplice loretańskie w W. Ks. Litewskim i Inflantach polskich [1142].

Z ogólnych prac z zakresu historii sztuki wymienia się trzy: Mariusz Karpowicz pisał o artystach wioskich w Wilnie w XVII w. [1127], Jerzy Kowalczyk — o stosunku Hieronima Floriana Radziwiłła do sztuki i artystów [1133], a Marek Walczak — o artystycznych przejawach kultury w. Jana z Krt [1162].

Jeśli chodzi o okresy dziejw architektury i sztuki, to stosunkowo mało reprezentowany jest Gotyk. Oprócz wspomnianej syntezy architektury gotyku do odnotowania sŃ tylko prace: wymienionego już R. Kunkela o rytmogotyckich

cerkwiach w zachodniej czkńsci państwa [1141] i Tomasza Wkciawowicza o ruцnogotyckich cerkwiach i końcioiach na ziemiach ruskich Polski i Litwy [1164].

Nie ma specjalnych opracować nastkpnego okresu — Renesansu. Z kolei Barok ma duĩ№ literaturk, co nie dziwi ze wzgłkdu na rozpowszechnienie i rangk baroku w architekturze W. Ks. Litewskiego. Najpierw artykuł Jerzego Kowalczyka o giywnych problemach badać nad architektur№ barokow№ w Polsce i Litwie [1131]. Potem naleiу przyпомnieж klasyczne opracowanie Wiadysiawa Tarkiewiczza [1094], ktуry porуwnai dwa baroki: krakowski i wilecki (praca pochodzi z 1946 r.). Wspomniany wyiej J. Kowalczyk dai sik poznaж jako znawca baroku, pisz№s o ruцnobarokowej architekturze Wilna i poniekd Grodna oraz o artystach wioskich, dziaiaj№cych w Rzeczypospolitej: Guarino Guarinim i Giovannim Batińcie Montano [1132; 1134; 1136]. Z innych badaczy trzeba wymienieж: Antoniego Mańlicskiego, ktуry pisai o wileckich arcydzieiach baroku [1148], Wojciecha Boberskiego — o ruцnobarokowej cerkwi katedralnej w Witebsku [1115] i Jerzego Paszendk — o wpiywie poiaryw Wilna na jego ruцnobarokow№ architekturk [1157].

Najobszerniejsza jest literatura dotycz№sa okreńlonych końcioiуw i klasztorуw. Zostanie ona przedstawiona w porz№dku alfabetycznym, ale trzeba zacz№e od publikacji Jerzego Paszendy o budowłach jezuickich „w dawnej Polsce” (tj. w Rzeczypospolitej) [1153]. Opracowai on nastkruj№se budowle: w Grodnie, Kownie, Micsku, Nieńwieiу, Siucku i Wilnie oraz końcioiу jezuickie w Grodnie i Kownie [1154–1156]. O Berezweczu pisai Waldemar Wilczewski (zwi№zki z końcioiem w Biaimstoku) [1166], o Budsiawiu — Maria Kaiamajska-Saeed [821], o Grodnie — wyiej wymieniona [822] i Dorota Kuty [1143], o Kodniu — znyw M. Kaiamajska-Saeed [823], o Nieńwieiу — Tadeusz Bernatowicz [1105], Andrzej Ciechanowiecki, Mariusz Karpowicz [1129] i Tomasz Kempa [1130], o Nowym Dworze w powiecie grodzieckim — Katarzyna Sobolewska-Charyton [1161], o Poiajńciu — znyw M. Karpowicz [1128], o Sejnach — Maciej Ambrosiewicz [1179], o Wigrach — tenie [1102; 1178], o Wilnie — znyw M. Kaiamajska-Saeed [1126], Jyżef Maroszek [1147] i Hanna Samsonowicz [1159], o Witebsku — Wojciech Boberski [1116] i wreszcie o Woipie — Michai Wardzycski [1163].

Niewiele mniej napisano o zamkach i pałacach. Najpierw trzeba wymienieж opracowania ogyłne z monumentalnymi (jeńli chodzi o obktońe), „Dziejami rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej” Romana Aftanazego [1077]. Wikszońe z 10 tomuw odnosi sik do interesuj№cego nas obszaru. Oprуcz wańnych recenzji tego dzieia trzeba wymienieж artykuł Katarzyny Mikockiej-Rachubowej o rezydencjach magnackich W. Ks. Litewskiego w XVII w. [1149] oraz zbiorowe opracowanie o „Dworkach i pałacach polskiej szlachty w byim wojewodztwie brzeskim” (tj. brzesko-litewskim) [1095]. Pozostaie prace przedstawiono w porz№dku alfabetycznym: o pałacach Grodna pisali: Andrzej Betlej [1111] i Jerzy Lileyko [1145], o Lubczu (tamtejszej kamercze) — Jerzy Baranowski [1104], o Massalanach koio Grodna — Jan Bisping [1112], o Skokach

koio Brzeńcia — Grzegorz Michaiowski [1400], o Szczorsach — Michai Boitryk [1117], o Trylesinie na Mohylewszczyźnie — Tadeusz Jaroszewski [1124] i o Zatroczu — Tomasz Grygiel [1122].

Poza Końcioiem katolickim trzeba wymieniż dwie publikacje. Maria i Kazimierz Piechotkowie opracowali drewniane byńnice w Rzeczypospolitej (sporo napisano o W. Ks. Litewskim) [1091], a Wojciech Boberski — projekt zboru kalwickskiego w Siucku w XVII w. [1144]

O urbanistyce pisano przy omawianiu geografii historycznej.

Sztuka i rzemiosio artystyczne s№ znacznie skromniej reprezentowane od architektury. O malarstwie jest zaledwie kilka opracowac: Anna Ryiyccka-Bryzek wydaia monografik o freskach bizantyjsko-ruskich w kaplicy zamku lubelskiego i w kolegiacie sandomierskiej [1158]. O wspomnianej kaplicy Tryjcy ńw. w Lublinie jest tom studiyw [1196] z artykuiami m. in. Marii Brykowskiej, Anny Ryiycckiej-Bryzek i innych. Z tym kierunkiem oddziaiywac sztuki wschodniej na zachodni№ wi№ie sik jeszcze artykui Piotra Krasnego o katolickim malarstwie sakralnym w Rzeczypospolitej XVII w. [1137]. Z kolei Jan Nieciecki omywii malarstwo ńcienne w końciele w Sionimiu [1152], wspomniana M. Kaiamajska-Saeed — freski w końciele w Budsiawiu [1125], a Barbara Jamska — obraz w końciele brygitek w Grodzie [1123].

Jeńli chodzi o rzeǔbk, to liczba publikacji jest jeszcze skromniejsza. S№ to trzy artykuiy Tadeusza Bernatowicza o rzeǔbach, giywnie o nagrobkach, w Nieńwieiu [1107;1110] oraz przyczynek Stanisława Mossakowskiego o projektach Tylmana z Gameraen na pomnik nagrobny Pawia Sapiehy (zmariego w 1665 r.) [1151], ktyre byż moie nie zostaiy w ogyle zrealizowane.

Pozostaie opracowania dotycz№: Wilna jako ońrodka grafiki (M. Kaiamajska-Saeed [1126]), ziotnictwa (S. İyciski [1167]), gobelinyw (A. Kietlicska i M. Piwocka [957]) i srebrnych trumien relikwiarzowych (P. Krasny [1137]).

Na koniec literatura o cmentarzach, nalei№ca do tego tematu. Szczegylne zainteresowanie budziiy cmentarze w Wilnie (M. Kosman [960], E. Maiachowicz [1089]), Grodzie (J. Rozmus i J. Gordziejew [1092]) i Micsku (Rzymsko-katolicki cmentarz [1093a]).

W sumie historia architektury i sztuki rozwija sik dobrze, a moie jeszcze lepiej w poroownaniu z innymi dziedzinami wiedzy historycznej. Uwaga ta dotyczy giywnie architektury, zwiaszcza barokowej i poniekd gotyckiej.

Historia teatru i muzyki

Jeńli chodzi o dzieje teatru, to odnosi sik wraieie jakby w W. Ks. Litewskim byi tylko teatr jezuicki. Tradycyjnie to temat iyywo interesuj№cy badaczy. Prawie wszystkie opracowania odnosz№ sik do tego teatru. Tak wikc Jan Okoc, maj№cy szczegylne zasiugi w badaniach nad teatrem jezuickim, kontynuowai swoje badania w tym zakresie [1181–1183], giywnie w odniesieniu do XVII w. Z kolei dla XVIII w. waie s№ ustalenia Ireny Kadulskiej (autorka antologii i artykuiu na ten temat) [1177], Andrzeja Kruczycskiego [1179] i Maigorzaty Niecikowskiej (zajkia sik specjalnie

Wilnem [1180]). Pewne problemy z dziejów teatru jezuickiego przedstawili jeszcze Tadeusz Bernatowicz (dzieje ojczyste), Tadeusz Bieckowski (wnioski do syntezy [1173]) i Jerzy Axer (teatr polityczny [1171]).

Poza teatrem jezuickim pewne zainteresowanie wzbudził jeszcze teatr magnacki, ьсiьlej — Radziwiłowski. Drobny epizod z życia teatralnego Nieввiеiа w XVIII w. przedstawia Barbara Judkowiak [1175; 1176], a Jarosław Komorowski pokazał spotkanie Radziwiłła ze sztuką Szekspira w Krylewcu w 1664 r. [1178].

Historia muzyki jest skromnie prezentowana. Zaczеж trzeba od pytania Barbary Przybyszewskiej-Jarmickiej: Muzyka staropolska czy muzyka w dawnej Polsce? Jest to problem wykraczajеcy oczywiьcie poza muzykę, a wiаьсiwie odnosi się do całej kultury w W Ks. Litewskim [1184]. Z innych opracowań trzeba wymienić artykuły: Marcina Zglicskiego koncentrujеce się wokół organów [1186–1188], Anny Szwejkowskiej o wkładzie jezuitów do kultury muzycznej Rzeczypospolitej w XVII w. [1185] i Ireny Bieckowskiej o muzykach Lwa Sapiehy (kapela z lat 1591–1597) [1172]. Ostatnio ukazały się jeszcze dwie monografie: siownik jezuitów muzyków i prefektów burs muzycznych (L. Grzebiec i J. Kochanowicz [1168]) i siownik geograficzny tychże burs (J. Kochanowicz [1169]).

W sumie dorobek historiografii polskiej w zakresie historii muzyki jest skromny, a stosunkowo dobry w zakresie historii teatru, zwłaszcza jezuickiego. Моіе trochę zapomniano o teatrze magnackim, szczególnie Radziwiłłowskim.

Historia ksiежи. Biblioteki. Drukarnie

W zakresie historii ksiежи do odnotowania jest jedna monografia Marioli Jarczykowej o ksiежce w kręgu Radziwiłłów białaczkich w I połowie XVII w. [1199] oraz artykuł na ten sam temat [1200]. Ogólnе charakterystykę druków przedstawia Halina Chodurska [1196], a Maria Topolska — drukowanie ksiежki polskе w okresie od połowy XVI do połowy XVII w. [1210]. Z kolei Henryk Buihak spróbował scharakteryzować ksiежи cyrylickie w państwie polsko-litewskim [1195], a Krzysztof Pilarczyk — Talmud i jego drukarzy [1208]. Pozostałe opracowania dotyczą konkretnych kwestii: Kazimierz Dola przedstawił rytuał wilecki z 1701 r. [1197], Małgorzata Smorąg-Ryńska — Ewangeliał Jawryszewski (przechowywany obecnie w Krakowie [1192]), Aleksander Naumow — wileckie siуеbniki z lat 1691–1692 [1062], a Hanna Widacka — ilustracje Michała Ĺukowskiego do dzieła Urszuli Radziwiłłowej [1165].

Stosunkowo większym powodzeniem cieszy się tematyka dziejów bibliotek. Ogólny charakter ma opracowanie Urszuli Paszkiewicz, która zebrała wiadomości o inwentarzach i katalogach z ziem wschodnich Rzeczypospolitej z lat 1510–1939 [1190]. To przygotowanie do monografii na ten temat. O najdawniejszych księgozbiorach waьny artykuł zamieьcił Jerzy Ochmański (od końca XIV do połowy XVI w.) [1207]. Zaь księgozbiory Radziwiłłów były przedmiotem sesji naukowej w 1994 r., w której wypowiedzieli się m. in.: Mariola Jarczykowa, Tadeusz Bernatowicz i Joanna Gwioздzik [1193]. I wiаьnie biblioteki tego rodzaju mają najobszerniejszą literaturę. O bibliotekach Radziwiłłów pisali jeszcze: znyw M. Jarczykowa [1201], Wanda Karkucieska [1204], Ewa Lechniak i Alojzy

Sajkowski [1205] i osobno ten ostatni [1028]. O bibliotekach zakonnych w XVII–XVIII w. jest monografia Marii Pidiypczak-Majerowicz [1191], o zbiorach bibliotecznych cystersyw pisai Rafai Witkowski [1212], a Iwona Pietrzkiwicz — o zbiorach kanonikyw regularnych lateracskich w W. Ks. Litewskim [1209]. Bibliotek Sanguszyw opracowaia zań Jolanta Marszalska [1189].

O drukarniach s№ trzy artykuiy: Barbara Judkowiak [1203] pisaia o drukarni nieńwieskiej w XVIII w., Antoni Mironowicz — o Zabiudowie [1206], a Henryk Wisner — o Kiejdanach [1211].

W sumie problematyka dziejyw ksi№iki, a zwiaszcza bibliotek, nie jest najgorzej rozwinieta. Moie warto przejñj do opracowac syntetycznych, np. w zakresie dziejyw bibliotek w W. Ks. Litewskim?

Historia nauki

W tym zakresie rzuca sik w oczy szczegylne zainteresowanie histori№ filozofii, uprawian№ giywnie przez jezuityw. Znacz№cy dorobek pod tym wzgldem maj№ dwaj badacze: Roman Darowski i Jacek Jadacki. Pierwszy z nich jest autorem kilku monografii o filozofii i jezuitach-filozofach w Polsce (tj. w Rzeczypospolitej) w XVII i XVIII w. oraz szeregu artykuiyw o poszczegylnych filozofach, dziaiaj№cych czksto w Litwie [1212–1215; 1221–1224]. Z kolei J. Jadacki napisai popularn№ monografik o „Siawnych Wilnianach. Filozofach” i rzucii oko na „Cztery wieki filozofii wilecskiej” [1218; 1226; 1227]. O teologii i humaniñmie jezuiickim przypomniano klasyczn№ monografik Bronisiawa Natockiego z 1975 r. [1220]

Mniejsze zainteresowanie badaczy wzbudziiy inne dyscypliny wiedzy. Bogdan Lisiak napisai siownik bio-bibliograficzny jezuityw zajmuj№cych sik naukami ñcisiyymi [1219], a Jadwiga Garbowska — naukami geologicznymi w Wilnie w latach 1781–1840 [1225]. Chemiczne pryby siawnego przyrodnika i podryñnika, tei profesora Akademii Wilecskiej, Jerzego Forstera przedstawii znyw Ignacy Siemion [1231]. Nauk przyrodniczych, zwiaszcza botaniki, dotycz№ jeszcze: monografia Wandy Grkbeckiej o botanicznej szkole naukowej w Wilnie w latach 1781–1841 [1217], Piotra Daszkiewicza o Janie Emmanuelu Gilibercie (w Litwie byi w latach 1775–1783) [1216], Tadeusza Majewskiego o dorobku naukowym Stanisawi Bonifacego Jundziia [1230] oraz Piotra Kñhlera o zielnikach botanikyw z Wilna z lat 1780–1840 i ich dalszych losach [1229]. W sumie badania w tym zakresie stosunkowo dobrze sik rozwijaj№, zwiaszcza w zakresie historii filozofii i niektyrych nauk przyrodniczych i ñcisiyich.

Historia jkzyka

W tym zakresie uwaga badaczy, a ñciñlej — jkzykoznaucyw, skupia sik nad jkzykiem polskim na kresach pyinosno-wschodnich Rzeczypospolitej. Dorobek w tej dziedzinie jest znacz№cy, poczynaj№c od obszernej monografii Zofii Kurzowej i jej artykuiyw na ten temat [1234]. Tk sam№ problematykk podjkli: Iryda Grek-Pabisowa z Iren№ Maryniakow№ [1242], Anna Pihan-Kijasowa (o fonetyce [1236]), Janusz Rieger (o genezie i ewolucji [1248]), Urszula Sokylska

(siowotwyrstwo, siownictwo, frazeologia, skiadnia [1237; 1249]) i Irena Szczepankowska (skiadnia [1250]).

Osobno trzeba wymienić studia Leszka Bednarczuka o „stosunkach etnolingwistycznych” (językowych) w W. Ks. Litewskim [1232; 1233; 1239] oraz Marii Lizisowej o języku Statutów Litewskich [1245] i Kodeksu Olszewskiego [1235] oraz o kontrowersyjnym temacie języka kancelarii litewskiej [1246]. Na koniec krytyki artykuł (streszczenie badań) przedstawił Mieczysław Buczyński o wzajemnych związkach językowych polsko-litewskich [1240], a na podobny temat pisała Barbara Dwilewicz [1241]. W sumie jest to dorobek znaczący, ale skupiony głównie na języku polskim. Warto też kontynuować badania nad wzajemnymi związkami między językami w W. Ks. Litewskim.

Њвiадомоўж народова і рэцтвова. Полонiзацiя. Стереотып

Problem ъвiадомоўжi народова, исторычнай i рэцтвовай налеiць до трудных в баданiях. В порэцтвове алфаветичным найперш налеiць wymienić badania Juliusza Bardacha nad „wieloszczeblowѡ ъвiадомоўжiѡ народоваѡ” на ziemiach ruskich i litewskich Rzeczypospolitej od XVII do XX w. [1253]. Nastѡpnie Grzegorz Biaszyk dał krytykѡ przyczynек о ъвiадомоўжi в Litwie до 1569 r. [1255], в ктыры старай сiк упорэцтвоваж терминологиѡ i wskazaж на рѡдне rodzaje tej ъвiадомоўжi: народоваѡ, исторычнаѡ i рэцтвоваѡ. Z kolei Hieronim Grala przedstawił dylematy Rusynѡw, ктырѡw musieli zdecydowaж сiк czy chcѡ podlegaж pod „koirak Witoldowy czy czapкк Monomacha” [1257]. Ewa Lenard оmywiла problem рэцтвоваѡѡ i народоваѡѡ в kronikach ruskich od koca XIV до poczѡтку XVI w. [1267], со jest waѡnym przyczynkiem до naszych rozwaѡac. Znyw Marzena Liedke dała cykl artykułѡw о ъвiадомоўжi народовай Rusynѡw в W. Ks. Litewskim в II роiowie XVI w. i оmywiла problem podniesiony juѡ przez Hieronima Gralk, tj. lojalnoѡж Rusynѡw wobec W. Ks. Litewskiego i Rzeczypospolitej в XVI w. [1263; 1265–1268]. Maria Topolska zajѡia сiк specyficznymi cechami ъвiадомоўжi народовай mieszкaccѡw рэцтва litewskiego od XV до XVIII w. [1273; 1274]. I wreszcie Henryk Wisner оmywił ъвiадомоўж рэцтвоваѡѡ i народоваѡѡ в Litwie od XVI до XX w. в syntetycznym artykule [1275; 1276].

Z zagadnieniem tym ѡсiѡле wiѡѡie сiк problem polonizacji в W. Ks. Litewskim. Tak wiѡc Stanisław Alexandrowicz оmywił ролк miast i miasteczek в „przemianach kulturowych i jѡzykowych” (tj. praktycznie polonizacji) на ziemiach Biaiorusi в XVI–XVIII w. [15] Jan Jurkiewicz przedstawił polonizacji jѡzykowѡ szlachty W. Ks. Litewskiego u schyiku XVI w. [1259], а wspomniana M. Liedke badała рѡдне aspekty procesu polonizacji, czy оgѡlniej „przemian kulturowych i jѡzykowych” wѡгryd moѡnych W. Ks. Litewskiego в II роiowie XVI w., а wiѡc: kontaktyѡw z Polakami, konwersji, systemu edukacji i звiѡзкѡw маiѡeskich [1262; 1264].

Jeѡli chodzi о badania stereotypѡw, то налеiць przyпомnieж ponownie wydany artykuł Marcelego Kosmana о opiniach Polakѡw о Litwinach до роiowy

XVI w. [1260]. Podobny temat stereotypu Litwina w ъwiadomoъci historycznej mieszkaccyw Rzeczypospolitej zaledwie zasygnalizowai Jacek Sobczak [1272].

W sumie badania z omawianej problematyki daj№ podstawk do dalszych badac, ktyre s№ bardzo potrzebne. Dotyczy to zarywno ryъnych form ъwiadomoъci, jak i polonizacji i stereotypyw: nie tylko polskich, ale i litewskich i ruskich.

Biografie

O niektyrych biografiach byia juъ wyъej mowa, niemniej trzeba choжby krytyko o nich wspomnieж. W omawianym czasie wydano 13 biografii. W porz№dku alfabetycznym s№ to: Szymon Budny (J. Kamieniecki [1281]), Jadwiga Andegawecska (O. Halecki, reprint [1280]), Jakub Jasieski (Z. Zachmacz [1300]), Sylwester Kossow (A. Mironowicz [1288]), Tadeusz Koъciuszek (B. Szyndler [1285]), Marcin Laterna (S. Cieъlak [1278]), Jyzef Nielubowicz-Tukalski (A. Mironowicz [1289]), Konstanty Ostrogski (T. Kempa [1284]), Janusz Radziwiii (H. Wisner [1296]), Mikoiaj Krzysztof Radziwiii Sierotka (ponownie T. Kempa [1285]), Anna z Sanguszkryw Radziwiiiowa (W. Karkucicska [1285]), Teodozy Wasilewicz (A. Mironowicz [1289]) i Witold (H. Jowmiacski, reprint [1308]). Mniejsze opracowania dotycz№ nastkpuj№cych osyb: Pawei Brzostowski (M. Gyrska [1304]), Iwan Dowojnowicz (B. Moъejko [1311]), Michai Giedroyж (A. Bruъdzicki [809]), Szmojio Ickowicz (T. Zielicska [145]), Leon Kiszka (W. Wilczewski [1318]), Jyzef Markiewicz (M. Moroz [1309]), Jan Fryderyk Nizzkowski (H. Bojczuk [1303]), Michai Kleofas Ogieski (Z. Boras [457]), Pawei Kleofas Podchocimski (W. Kaczorowski [1306]), Boguslaw Radziwiii (K. Zuba [1321]), Ludwika Karolina Radziwiii (E. Bagicska [1302]), Jyzef Welamin Rutski (M. Szegda [1314]) i Olechno Sakowicz (B. Moъejko [1311]). Pominikto biograpy w „Polskim Siowniku Biograficznym”, niektyre bardzo waъne do tematu jak: Sapiehowie, Soitanowie, Skirgieiio i inni. To samo uczyniono z pracami, o ktyrych byia juъ mowa w dziale genealogii. W sumie biografistyka wraz z genealogi№ to dziedziny, ktyre dobrze sik rozwijaiaiy w omawianym okresie. Takie perspektywy maj№ dobre.

Wnioski koccowe

Szczegyiowe oceny i postulaty zawarto w odpowiednich partiach tekstu i nie ma powodu do ich powtzyrzenia w tym miejscu. Moъna jednak podaj kilka uwag natury ogylnej. Polska historiografia w omawianym okresie w sumie rozwijaia sik doъж dobrze — raz lepiej, raz gorzej i poza wyj№tkami ma niemaiy dorobek. Jest wcale duъe grono badaczy podejmuj№cych problematykk dziejyw W. Ks. Litewskiego. Dotyczy to nie tylko historykyw, ale rywnieъ jkzykoznaucyw, historykyw architektury i sztuki, urbanistyw, archeologyw, etnologyw i innych. Problemem jest jednak integracja tych badaczy. Godne podkreъlenia jest wi№czanie sik nauki polskiej do mikdzynarodowej wspyiracy, choж na pewno jeszcze w stopniu niewystarczaj№cym. Potrzeba kontynuowania prac podstawowych, tworzenia infrastruktury do badac naukowyw, np. spisyw urzkdniowyw, si-

owniwyw biograficznych i geograficzno-historycznych, map, itp. Warto przejeźж do prac syntetycznych tam, gdzie jest to możliwe.

Polish Historiography of the Grand Duchy of Lithuania in 1990–2003

Grzegorz Biaszyk
(Poznan, Poland)

The quantity of source editions is relatively modest. Many of these have to be pursued, especially the series of Lithuanian *Metrica*, ecclesiastical and demographical sources. The history of scholarship and the state of historical research do not make good impression either. The publishing of the Grand Duchy of Lithuania syntheses is in a much better condition. In the meantime, three syntheses of the whole Grand Duchy of Lithuania history (including a handbook in their number) have been edited, and two syntheses concern selected periods of the country's history.

The research in the subjects of the auxiliary sciences of history have received a good measure of development, chiefly genealogy, historical geography, archive lore, and partially heraldry, diplomatics, cartography, and numismatics.

Social and special economical subjects have been developing poorly which is believed to be a reaction to these problems having been overtly exaggerated in previous times. However, rather a big number of studies are concerned with forestry and commerce, patronage and clientele.

The legal and political subjects are very extensive. Relatively much have been written about: the Union and the Polish-Lithuanian relations, individual Polish kings (except Zygmunt I), Sejm, regional councils, Lithuanian Statutes, military history and foreign politics. The treasury (excluding the Vasa dynasty period), courts and offices have been researched less thoroughly, though.

The subject of religion possesses quite a large portion of literature, chiefly concerned with the Roman Catholic Church: the Conversion of Lithuania, dioceses of Vilnius and Samogitia, orders (mainly the Jesuits, Cistercians, Capuchins, and on the other hand the Benedictine nuns). The Orthodox Church and the Uniate Church received less publications; however, there are syntheses and many works related to the anniversary of the Union of Brest in 1596. The situation concerning Protestant Churches (there was particularly much written about the Calvinists) and religious tolerance is similar.

Cultural studies are very extensive too. Matters developing with particular speed are history of education, foreign studies of Lithuanians, history of architecture and art, literature, theatre (chiefly Jesuit theatre), libraries, science and language (mainly Polish). Works concerning national and political consciousness, the Polonisation of the inhabitants of the Grand Duchy of Lithuania and stereotypes are the most prominent.

A distinct section refers to biography. It contains a relatively high number of more or less extensive essays. Genealogy and biography seem to be developing very well.

Summarizing, the possessions of Polish historiography in the field of the Grand Duchy of Lithuania gained in 1990–2003 are quite impressive. They are, however, much varied and of unequal importance. What attracts attention is the fact that so many researchers are interested in the subject, and they are not limited to only historians, there are linguists, historians of architecture and art, urbanists, archaeologists, ethnologists and many others as well. The main problem is the integration of their research. The pursuing of basic works and creating research infrastructure is much needed, that is, compiling registers of officials, biographical and geographical-historical and other lexicons (like registers of particular occupations and groups), maps, etc. It is also worth to undertake synthetic work where possible.

In conclusion, the fact that Polish scholarship is beginning to take part in the international cooperation, common publications and research, and other forms of it which can gain importance in the future must be emphasized.

Omywienie polskiej historiografii dotyczĄcej przeszioŃci Podlasia za lata 1991–2003

Dorota Michaluk

(Toruċ)

Zasiġ geograficzno-historyczny regionu

Podlasie, region historyczny poioŃony dzisiaj w pynocno-wschodniej Polsce i zachodniej Biaiorusi, wielokrotnie zmieniali swojĄ przynaleġnoŃġ politycznĄ. Do poiowy XI w. pozostawali w granicach Rusi, a po jej rozbiċiu na dzielnice, w sferze wpiywyw ksiġstwa halicko-wiodzimierskiego. O teren ten ze zmiennym szczġġciem walczyli ksiġġkta litewscy, mazowieccy, a takie krzyġciacy, ktorzy zapkġdzali sik nawet po BrzeŃġ nad Bugiem. W poczĄtkach XIV w. tereny te weszy w skiad Wielkiego Ksiġstwa Litewskiego. Od tego czasu ksiġġkta mazowieccy przyŃġczali Podlasie do swej dzielnicy dwukrotnie: raz za sprawĄ Wiadysiawa Jagieiiy, ktory walczĄc ze swoim stryjecznym bratem Witoldem przekazał w koccu XIV w. jego podlaskĄ ojcowiznk Mazowszu. Kolejny raz w rkce ksiġġġt mazowieckich trafiła czġġġ Podlasia w latach 1440–1444.

Nazwa *Podlasie* jest nazwĄ pycġnĄ, popularyzowanĄ wiĄġciwie w dobie unii lubelskiej [1416]. WczeŃniej dla oznaczenia tych ziem uġywano terminyw ziemia brzeska lub ziemia drohicka, najczġġciej stosujĄc opis poprzez jednoczesne wymienienie grodyw: BrzeŃġ, Drohiczyn, Mielnik, Bielsk, Kamieniec. Trzonem tego regionu, spinajĄcym go w jednĄ caioŃġ był ġrodkowy Bug. Ta naturalna spryjnoŃġ została jednak w znacznym stopniu naruszona poprzez stosunkowo pycġne przyŃġczenie nabytkyw pojaġwieskich na pynocy, oraz zdobyczy mazowieckich na zachodzie (powiat wġgrowski). PoczĄtkowo ziemie nadbuġacskie wraz z tymi nowymi terenami wchodziiy w skiad wojewodytwa trockiego Wielkiego Ksiġstwa Litewskiego. W 1513 r. utworzono wojewodytwa podlaskie obejmujĄce ziemie: brzeskĄ, kamienieckĄ, kobryckĄ, drohickĄ (z powiatem wġgrowskim), mielnickĄ, bielskĄ (z nabytkami pojaġwieskimi). Na sejmie w latach 1565–1566 przeprowadzono reformk administracyjnĄ Wielkiego Ksiġstwa Litewskiego, majĄcĄ na celu dostosowanie struktury paġstwa do podziaiyw terytorialnych w Koronie Polskiej przed planowanym zawarciem ġciġlejszej niġ dotyczĄcej unii pomiġdzy oboma paġstwami. Z ziem dawnego wojewodytwa podlaskiego utworzono dwa: podlaskie ze stolicĄ w Drohiczynie obejmujĄce ziemie: drohickĄ, mielnickĄ i bielskĄ oraz wojewodytwa brzeskie z siedzibĄ w BrzeŃciu. W skiad ostatniego weszy ziemie: brzeska, kamieniecka i kobrycka. Trzy lata pycġniej podział ten pogikbiia granica paġstwowa: wojewodytwa brzeskie zostało w granicach Wielkiego Ksiġstwa Litewskiego, wojewodytwa podlaskie w nowym ksztalcie inkorporowane zostało do Korony. Pomimo licznych i diugotrwa-

іх споруў гранічных падзіаі такі ўтрыманы застаі аі до коцца XVIII в. і розбіорыў Рэчэзуполітэй.

Назва Подласіе, кожарзона рачэй з лінарнымі граніцамі адміністрацыйнымі новаіўтнэго воіудзтва, а не маіо прэцызійнымі граніцамі рэгіону гісторычнаго, прылгнка іа до трэчх зіем: біельскай, дрохіцкай і міельніцкай з Аугустовем на руйноцу Мікдзырзечем на поіудніу, Вкргровем на заходзіе. Такіе відзеньне Подласіа ўпоўсзечнлі історыцы пачНэўшы ад Аляксандра Ябіоновскаго, ктыры ў пачНэўтках XX в. выдаі монографік Подласіа короннэго. Падэйньсіе такіе розуміеж моіна јещчэ ў прыпадку бадач абеймуйНэсцых діугі okres трэчх сталеці (XVI–XVIII в.) і копіечнаньсі одношення вынікуў статыстэчных до једнороднэго абшару. До тэго змніејсзэного абшару огранічаіы сік једнак і прачэ історыкуў аналізуйНэсцых праблему выіНэчнне для XVI в.: Віодзімірз Јармолік ў прачу роўвіксоной загадненьіом правным міаст подласскіх до уніі лубельскай займоваі сік једынне оўгродкамі поііотонымі ў зіеміах біельскай, міельніцкай і дрохіцкай, поміјајНэс јуі пр. Врзёњж. Подобнне абшар Подласіа ў XVI в. трактоваі Јерзы Очмацскі пры омавіаніу структуры віасноньсі зіемскай. ВујНэўткіем јест Аліна Ваврзусцук, ктыра структурук віасноньсіовНэ Подласіа ў XVI в. аналізоваіа на прыкіадзіе повіату брзескаго, не чыніНэс вшакіе порувнос з јего заходніНэ сзкьсіНэ.

Historia badac

Піершым крокіем ў баданіах Подласіа быіу експедыцје науковэ кіерованэ прэчх історыкуў Універсітету Віельскаго (І. Данііовіч, І. Оначевіч, Ј. Јаросзевіч), насткпнне ініцјатыва выдавнчза Віельскай Комісіі Археографічнэй. В пачНэўтках XX в. ў рамач серіі: ”• рыдіа діејовэ Польскі” ўказаіа сік піершза і јак дотыччэз једна монографіа роўвіксона діејом Подласіа піура Аляксандра Ябіоновскаго. Селем серіі быіо опублікованне црыдеі скарбовых дотычНэсцых воіудзтва Короны з ІІ поіову XVI віеку. Терыторіум аналізаванэ прэчх аўтора обеймоваіо вік једынне трз коронне зіеміе: дрохіцкНэ, міельніцкНэ і біельскНэ. Зіеміе брзеска і каміеніеcka зналазіу сік поза заінтэресованіем аўтора. В тым трзтомовым студіум (двух томуў опісуў і једнэго тому црыдеі з ІІ поіову XVI в.) подјктычх застаіо шэрег тематуў: опіс граніч воіудзтва, осаднчтво, структура віасноньсі зіемскай ў XVI в., роды подласскіе і іх походзеньне, сіеж міејска, обчызaje). Студіум то быіо піершзНэ поваініејсзНэ прачНэ (поза кілком аartyкуіамі) дотычНэсцНэ прэсзіоньсі Подласіа. Мімо іе віедза на темат Подласіа јест дісіај значнне шэрсза, прача та надал ма вартоњж науковНэ гдуі нектыре црыдіа выкорзастанэ прэчх аўтора прэстаіу істннеј бНэду загінкіу.

Сыстематэчне баданіа над прэсзіоньсіНэ Подласіа розпачкто допіеро ў другей поіовіе XX в. В латах 60 XX в. інтэрдысцплінарне прачэ провадзіа Комплексова Экспедыцја Јажвіеска. Резултатем јей прач быіо збурзеньне віелу дотыччэзасовых мытуў дотычНэсцых осаднчтва. ДечудујНэсэ једнак значнне маіо повоіанне ў Біаіымстоку плачыўкі універсітэцкай і зайкціе сік бада-

niami Podlasia przez: Stanisława Alexandrowicza, Andrzeja Wyrobisza, Andrzeja Wyczacskiego. Pod ich kierunkiem na seminariach magisterskich i doktoranckich powstawały prace wświetlające dzieje tego regionu. Wyniki badań publikowane były w wydawnictwach ciągłych ukazujących się w Białymstoku: „Acta Baltico-Slavica” (pierwsze tomy), „Rocznik Białostocki” wydawany przez Muzeum Okręgowe, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska w Białymstoku” wydawany przez Ośrodek Badań Naukowych MW, „Studia i Materiały do Dziejów Miasta Białegostoku”, „Rocznik Konserwatorski” wydawany przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, „Studia Podlaskie” wydawane przez Uniwersytet w Białymstoku, „Białostoczczyzna” kwartalnik Białostockiego Towarzystwa Naukowego, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” wydawane przez Białoruskie Towarzystwo Historyczne w Białymstoku, a ostatnio Studia i Materiały z Historii Pogranicza wydawane przez Białostocki Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego.

Artykuły, dotyczące głównie południowej części regionu, ukazują się w „Rocznikach Mikdyrzychkich” i „Rocznikach Białospodlaskich”.

Stan badań

Rok 1991 przewidziany jako początkowa cezurą omówienia historiografii W. Ks. L. w ramach realizowanego projektu w odniesieniu do polskiej historiografii nie ma większego znaczenia. W przeciwieństwie do Litwy, Białorusi, Ukrainy i Rosji nie były przełomowe ani z punktu widzenia wydarzeń politycznych, ani też w zakresie badań historycznych. W Polsce wcześniej już uprano się z wpływem ideologii marksistowskiej na badania historyczne. Literatura dotycząca Podlasia, opublikowana po 1991 roku, jest więc wynikiem wcześniej określonych kierunków badawczych, które powinny zostać krótko omówione, aby obraz badań nad tym regionem był pełny.

W pracach ogólnych dotyczących Podlasia analizowano jego nazwę (J. Wiśniewski), dzieje polityczne i militarne (J. Wiśniewski, S. Alexandrowicz, A. Wyrobisz). Z tematów szczegółowych najlepiej poznane są zagadnienia dotyczące osadnictwa, sieci miejskiej oraz struktury wsi wiejskiej.

Osadnictwo

Punktem wyjściowym dla wielu historyków Podlasia, a często i dla językoznawców, są artykuły Jerzego Wiśniewskiego (1964, 1967, 1977). Ich autor podjął mozolny trud przedstawienia rozwoju osadnictwa Białostoczczyzny od pradziejów po XX w., docierając do mnóstwa dokumentów i starając się określić początki poszczególnych miejscowości. Prace J. Wiśniewskiego dają pogląd na sytuację osadniczą w regionie, jednak nie są wolne od szeregu błędów metodycznych, które w znacznym stopniu wpływają na wynik badań. Przy analizie procesów osadniczych badany region powinien być w miarę sprytny, charakteryzować się wszechstronnością historyczną. Niebezpieczeństwem dla ogólnych wniosków jest pomniejszanie badanego obszaru, wydzielenie sztucznego terytorium badawczego w oparciu o współczesne granice powia-

tyw i wojewodztw. Studia osadnicze przeprowadził Jerzy Wiśniewski dla wojewodztwa białostockiego we wschodnich mu granicach czyli sprzed reformy administracyjnej 1975 r. Obejmowało ono, co prawda znaczny połacie nowego wojewodztwa podlaskiego, jednak już bez ziemi mielnickiej położonej po lewej stronie Bugu. Za to dołączone musiały zostać inne jednostki historyczno-geograficzne i administracyjne, w przeszłości będące fragmentami nowego wojewodztwa mazowieckiego, a także trockiego (wschodnia Suwalszczyzna i zachodnia Grodziezczyzna). Doprowadziło to do analizy procesów osadniczych dla sztucznie wyodrębnionych przez Wiśniewskiego obszarów: nadbużańskiego, rajgrodzko-goniądzkiego i ziem położonych w zlewisku Niemna. Za ich granice przyjął autor główne rzeki wojewodztwa: Bug, Narew, Biebrza, Supraśl, co nie jest zrozumiałe, bo rzeki nie były granicami osadnictwa. Nieporozumieniem jest też wyodrębnianie obszaru nadbużańskiego bez analizowania osadnictwa ziemi mielnickiej czy brzeskiej, a właśnie te ziemie tworzyły integralny obszar terytorium nadbużańskiego. Tyle tylko, że pozostały poza zainteresowaniem autora, gdy nie miały się w projekcie przez autora koncepcji pracy. Członki ziemi mielnickiej (po lewej stronie Bugu) leżały w granicach wojewodztwa białsko-podlaskiego i warszawskiego, ziemia brzeska i kamieniecka w granicach innego państwa.

Miasta

Na tle podejmowanych dotychczas badań dobrze wyróżniają się tematyka miejska zapoczątkowana pracami Stanisława Alexandrowicza artykułem o sieci miejskiej wojewodztwa podlaskiego. O prawie miejskim magdeburskim Podlasia pisał Włodzimierz Jarmolik (nie uwzględniał jednak miast ziemi brzeskiej i kamienieckiej, chociaż pisał o okresie sprzed unii lubelskiej). Rozwojem ukiadały przestrzennych miast podlaskich zajmowali się: Stanisław Alexandrowicz (Josićce), Jerzy Wiśniewski (Augustów), Jerzy Zieleniewski (Bielsk Podlaski) [1417], Cezary Kukło (Suraj), Janusz Chomicki i Andrzej Włodzki (Mikdzyrzec) [1347], Jan Kazimierski (Węgrów), Józef Maroszek (Siemiatycze, Goniądz, Suraj, Augustów, Zygmuntowo) [1381; 1387; 1390; 1391], Włodzimierz Jarmolik (Tykocin) [1365], Jan Siedlecki (Bracsk) [1406], Dorota Michałuk (Mielnik, Narew, Narewka) [1334–1336]. W ostatnim półwieczu ukazały się kilka monografii poświęconych historii podlaskich ośrodków miejskich: zbiorowa praca pod redakcją Henryka Majeckiego poświęcona Siemiatyczom, studium dziejów Bielska Podlaskiego pod redakcją Zbigniewa Romaniuka [1339], prace poświęcone Narwi, Mielnikowi, Narewce (Dorota Michałuk), Goniądzowi (Józef Maroszek, Jarosław Kloza), Turonie Kościelnej (Józef Maroszek, Waldemar F. Wilczewski), Knyszynowi (Józef Maroszek). Ukazały się też kilka tomów „Studiów i Materiałów do Dziejów Miasta Białegostoku” w całości wypełnione artykułami analizującymi przeszłość tego ośrodka. Badania nad tym miastem pozostają stale w kręgu zainteresowania takich badaczy jak: E. Kowicka (dwór Branickich) [1329], A. Sztachelska-Kokoczek (gospodarka w dobrach białostockich) [1411], A. Czapska (letnia rezydencja Branickich w Choroszczu) [1350],

T. Wasilewski (poczNetki Biaiegostoku), J. Maroszek (dobra biaiostockie, fundacje koŃcielne) [1333; 1389].

KilkanaŃcie juŃ tomyw „Rocznika Mikdzyrzeckiego” roŃwiksone zostaio przedstawieniu ryŃnych zagadniec dotyczŃcych Mikdzyrzeca, na uwagk zasiugujŃ szczególnie cykl dotyczŃcy posesjontyw dybr mikdzyrzeckich (Kamila Schuster) i urbanistyki (J. Chomicki [1347], A. Wkdzki).

WiasnoŃj ziemska

Do niedawna istniaia jedna praca ksiŃkowa roŃwiksone wiasnoŃci ziemskiej na Podlasiu, a ŃciŃle ziemi brzeskiej do poiowy XVII w. (A. Wawrzycczyk) oraz jeden niewielki artykuŃ roŃwiksone ogylnemu omywieniu wiasnoŃci szlacheckiej (J. Ochmacski). W ostatnich latach nastŃpii rozwyj badac w tym kierunku. Strukturk wiasnoŃciowŃ wojewudztwa podlaskiego w drugiej poiowie XVII w. przedstawia Anna Laszuk [1331]. Ujkie jest tym cenniejsze, ie analizie poddany zostaŃ obszar caiego nowoŃytnego wojewudztwa podlaskiego. Dobrom szlacheckim w powiecie tykocickim w ziemi bielskiej roŃwiksone jest obszerna praca Mariana Butkiewicza [1322]. W ubiegiym roku ukazaia sik praca Doroty Michaluk [1337] na temat osadnictwa i wiasnoŃci ziemskiej w ziemi mielnickiej wojewudztwa podlaskiego na przestrzeni dwuch stuleci: od czasu uformowania sik tej jednostki administracyjnej w I poiowie XVI w. do koca XVII w. Rezultatem badac jest jedenaŃcie kolorowych map przedstawiajŃcych proces formowania sik terytorialnego ziemi mielnickiej, rozwyj osadnictwa, strukturk wiasnoŃciowŃ oraz podziaiy koŃcielne i cerkiewne.

Szlachta Podlasia

RoŃne aspekty dziaialnoŃci roduw magnackich obecnych na Podlasiu, (RadziwiŃiowie, Branicy, Tkczycscy, Sieniawscy, Czartoryscy) byiy przedmiotem zainteresowania m. in. E. Koweckiej [1329], J. Maroszka, W. Jarmolika, J. Siedleckiego [1338], D. Michaluk [1399], A. Laszuk [1372], E. Bagicskiej [339; 421–424]). Badacze ci rozpatrywali takie pozycjk Ńredniej i drobnej szlachty; w przypadku tej ostatniej ukazai sik nawet tom materiaiyw, zawierajŃcy prace m. in. U. Augustyniak [419], H. Lulewicz, M. Plewczyskiego, E. Kozak, T. Wasilewskiego [735]. Bardzo waŃnŃ publikacjŃ sŃ spisy urzkdniyw podlaskich wydane przez E. Dubas-Urwanowicz, W. Jarmolika, M. Kuleckiego, J. Urwanowicz [589] w ramach serii urzkdniyw poszczegylnych wojewudztw Rzeczypospolitej.

Demografia

Ostatnie trzydziestolecie przyniosio wzrost zainteresowac demografiŃ historycznŃ, rywnieŃ w Polsce ukazai sik szereg prac z tego zakresu. DemografiŃ Podlasia jak dotychczas zajkia sik A. Laszuk (XVII w.) [1330] oraz w mniejszym stopniu Cezary Kuklo (LudnoŃj SuraiŃ). Pierwszym artykuŃem na ten temat jest praca Jerzego Topolskiego roŃwiksone zaludnieniu Podlasia przed i po wojnach drugiej poiowy XVII w. Weryfikacjk jego poglŃdyw podjkia wspomniana A. Laszuk oraz Z. Romaniuk.

Struktura etniczna i wyznaniowa

W wyniku skomplikowanych procesów społecznych na Podlasiu wytworzyła się mieszana struktura etniczna i wyznaniowa. Do niedawna problematyka ta nie była poruszana przez historyków badających Podlasie. Ostatnio jednak obserwować można coraz większe zainteresowanie tym tematem nie tylko wśród historyków ale i w gronie językoznawców (Leonarda Dacewicz [1360]). Możliwość badawcze odnośnie poznania struktury etnicznej mieszkańców Podlasia w XVI w. omawia D. Michaluk [1395].

Stosunkowo wczesnie rozwijał się na Podlasiu Kościół prawosławny organizacyjnie pozostający w granicach diecezji włodzimierskiej. Tematem tym od lat zajmuje się Antoni Mironowicz (organizacja Cerkwi prawosławnej, uposażenie, fundacje, sanktuaria) [836; 860], a ostatnio G. Sosna [914], P. Chomik [865], J. Korch [1368; 1369]). Materiał źródłowy do dziejów Cerkwi prawosławnej jest bardzo ubogi, niekiedy posiłkować należy się znacznie późniejszymi zapisami pochodzącymi z materiału aktowego dotyczącego Cerkwi grecko-katolickiej, w skład której po unii brzeskiej weszły niemal wszystkie parafie prawosławne poza parafiami zakonnymi w Bielsku Podlaskim i Zabiudowie. Zagadnieniami dotyczącymi Cerkwi prawosławnej i grecko-katolickiej zajmowali się także J. Maroszek [351; 854], D. Wereda [916], A. Laszuk, D. Michaluk (uposażenie, organizacja terytorialna, fundacje). Dużo uwagi poświęcono sanktuarium w Supraślu, Starym Korninie, Grabarce (A. Mironowicz [22; 901], J. Maroszek). Od kilku lat ukazuje się bibliografia Kościoła prawosławnego na Białostocczyźnie przygotowywana przez Grzegorza Sosnę [96].

Podlasie znajdowało się w zasięgu dwóch diecezji Kościoła rzymsko-katolickiego: wileńskiej i iuckiej. Historię Kościoła rzymsko-katolickiego na Podlasiu zajmowali się m. in. Tadeusz Krahel (organizacja diecezji wileńskiej) [39; 784], L. Krylik (organizacja diecezji iuckiej), J. Maroszek, A. Laszuk, D. Michaluk (uposażenie, fundacje, podziały kościelne), Tadeusz Borowski (zgrupowania zakonne) [1346]. Osadnictwem żydowskim na Podlasiu najwnikliwiej zajmował się A. Leszczyński w pracach poświęconych Żydom w ziemi bielskiej.

Gospodarka

Podstawą gospodarki Podlasia w okresie nowożytnym było rolnictwo i przemysł drzewny. Tymi zagadnieniami oraz rolą rynku lokalnego analizowali: J. Topolski (stan gospodarki przed i po wojnach drugiej połowy XVII w.), A. Czapiuk (struktura społeczno-gospodarcza starostwa tykocińskiego, pomiarów wyczna, rola ekonomiczna mieszczanek w Suraiu) [1348; 1349], A. Sztachelska-Kokoczka (handel w dobrach Branickich) [1410; 1412], J. Maroszek (rzemiosło w miastach podlaskich, organizacja rynku wewnętrznego, handel, jarmarki i targowiska) [405–407], A. Leszczyński (handel żydów w ziemi bielskiej), H. Lulewicz (leśnictwa w ekonomiach).

Historia sztuki

Prace z zakresu historii sztuki i architektury, kompozycji parkowych i ogrodowych [1327] publikowane s№ na iamac Roczniaka Konserwatorskiego” wydawanego z inicjatywy konserwatora wojewodzkiego w Biaimstoku ”Bia-iostoczczyzny”, Roczniaka Biaiostockiego” (m. in. E. Bocczak-Kucharczyk, J. Maroszek [1342], M. Kaiamajska-Saeed, A. Mironowicz [1150], M. Dolistowska [256], D. Stankiewicz [1407]).

Nazewnictwo miejscowe i osobowe

Rozwijaj№ sik badania z zakresu toponimii regionu (I. Halicka [1326], M. Kondratiuk) daj№с ъwiadectwo interesuj№сум procesom osadniczym zachodz№сум tu niegdу w przeszioњci. Waіne miejsce zajmuj№ takie badania nazw osobowych szczegylne w odniesieniu do przeszioњci, przy wykorzystaniu takich црыdei jak rejestry pomiarу wyczej, rejestry pogiywnego i podymnego, akta Kamery (L. Dacewicz [1323; 1324; 1352–1361])

Kartografia

Z terenуw Podlasia zachowaio sik maio zabytkуw kartograficznych. Caiу obszar wojewodztwa z takimi elementami jak: podziaiy administracyjne, osadnictwo wiejskie, sieж miejska, komunikacja, hydrografia, przedstawiony zostai na „Mappie szczegulnej woiewodztwa podlaskiego” sporz№dzonej przez Karola de Perthйe’sa w 1795 r. na zlecenie kryla Stanisliawa Augusta Poniatowskiego. Historia tej mapy, rysunek oraz stopiec prawidlowoњci analizowane byiy przez znawck tej dziedziny Stanisliawa Alexandrowicza [292; 293]. Zajmowai sik on rywnieі kilkoma znanymi z tego terenu mapami wiasnoњciowymi m. in. mapami dybr rajgrodzko-goni№dzkich i dybr bialskich. Ciekaw№ map№ jest mapa Mielnika z 1620 r. (D. Michaluk [1392]).

Wikszoњж regionуw historycznych Korony posiada atlasy historyczne w granicach nowoіytnych wojewodztw odwzorowuj№сум stan osadnictwa w XVI lub XVIII w. (w zaleіnoњci od tego w ramach jakiego projektu atlas taki byi przygotowywany). Koncercja wydania atlasуw historycznych dla poszczegulnych wojewodztw szeroko dyskutowana byia w okresie mіkdywojennym. Jako jeden z pierwszych zgioszono projekt mapy wojewodztwa podlaskiego w granicach po unii lubelskiej jego wykonawc№ czyni№с Tadeusza ĩebrowskiego pracownika warszawskiego archiwum. Przy wykonywaniu rkkopіњmiennej wersji autor napotkaі wiele trudnoњci wynikaj№сум z braku podstawowych badac w zakresie osadnictwa, struktury wiasnoњciowej, podziaiyw koњcielnych. Jedyны rkkopis tej mapy spion№i w czasie powstania warszawskiego wraz ze zbiorami Warszawskiego Towarzystwa Historycznego.

Ostatnio projekt atlasu historycznego wojewodztwa podlaskiego pojawiaі sik w planach Pracowni Atlasu Historycznego Polskiej Akademii Nauk.

rydia drukowane

Ostatnie lata przyniosiy szereg nowych publikacji црыdiowych dotycz№сум Podlasia. Ukazai sik interesuj№сe црыdia dotycz№сe miast: Go-

nińdza (J. Kloza, J. Maroszek [271]), Knyszyna (akta sńdowe opublikowane przez J. Maroszka [1]), Kleszczel (rejestr pomiary wiyczej opublikowany przez J. Zieleniewskiego w trzecim tomie „Studiow Podlaskich” [50]). Wydano materiaiy dotyczńce dybr Zabiudyw (red. J. Maroszek). Wańnym ũrydiem do dziejyw rzymsko-katolickiej diecezji wilecskiej sńo opublikowane w ubiegiym roku akta wizytacji diecezji wilecskiej z 1784 r., niestety bez opracowania naukowego (J. Maroszek). Wydano takie „Ksiki wizyty dziekacskiej dekanatu podlaskiego z 1773 roku” Końcioia grecko-katolickiego (W. F. Wilczewski, J. Maroszek [23]).

Ciekawym ũrydiem do poznania obuczajowońci mieszkaccyw i ũcia spoiecznego regionu jest „Ksika cudyw przed ikonńo Matki Boiej w Starym Korninie” z XVIII w., wydana przez A. Mironowicza [22].

Postulaty badawcze

Z punktu widzenia badac nad innymi regionami historycznymi Wielkiego Ksikstwa Litewskiego osińgnikcia w poznaniu wielowńotkowej historii Podlasia nie przedstawiajńo sik ũle. Jednak w porywnaniu z innymi regionami Korony nie wyglńodajńo dobrze. Wiele z omywionych wyiej prac ma charakter przyczynkarski. Brak jest przede wszystkim realnego programu badawczego, ktry pozwoliiby na usystematyzowanie dotychczasowej wiedzy, ocenk perspektyw badawczych i wytyczenie w miark rozsńodnego planu badac, zmierzajńocego do stworzenia peinej monografii historycznej tego regionu. Podlasie nie posiada tei ũadnego siownika historyczno-geograficznego poza nieaktualnym w wielu przypadkach „Siownikiem geograficznym Krylestwa Polskiego i innych krajyw siowiacskich” z poczńotkyw ubiegiego wieku.

Nie wszystkie miasta podlaskie majńo swoje monografie. Nawet stolica wojewodztwa Drohiczyn nie zostaia wiańciwie opracowana w sposyb naukowy. Nikt tei nie zastanawiai sik dlaczego ten wiańnie ońrodek, a nie Bielsk, jeszcze w drugiej poiwie XVI w. przez Gwagnina nazwany najprzedniejszym miastem, obrany zostai stolicńo wojewodztwa. Przyjrzeż sik rywniei naleiy prawu miejskiemu miast podlaskich, ktry wykazuje cechy swoistej mieszanki prawa magdeburskiego i praw zwyczajowych. Nikt tei nie zajmowai sik pozostaiońciami tradycji zwińozku grodu z wiońcińo pochodzńocńo z okresu przynaleińońci do Rusi, cechujńocymi jak sik wydaje, ońrodki nadbuĩacskie. Aby uzyskaż peiny obraz struktury wiasnońciowej Podlasia dalszej analizie poddaż naleiy stan wiasnońci w ziemi drohickiej i bielskiej w XVI w., zajńoż sik naleiy migarcjńo szlachty i jej rodowodem (nie tylko mazowieckim) w okresie nowoiytnym.

Wańnym postulatem badawczym jest koniecznońż rozszerzenia badac na teren ũrodkowej doliny Bugu i objkcie nimi ziem kamienieckiej i brzeskiej (znajdujńocych sik w granicach Biaiorusi). Dotyczy to badac historycznych szczegylnie przy podejmowaniu tematyw dotyczńocych procesyw osadniczych, struktury wiasnońciowej, ale takie badac porywnawczych w zakresie archeologii i jkzykoznavstwa. Niezbkdna jest wspypraca z historykami, archeologami, jkzykoznavcami z ońrodkyw naukowych na Biaiorusi. Moińliwońci badac tego terenu sńo

znacznie szersze niż dwadzieścia, czy nawet dziesięć lat temu, chociaż podkreślić należy, że baza prydowa dotycząca Podlasia w porównaniu z innymi regionami historycznymi Polski, Litwy i Białorusi jest bardzo słaba. Znaczna część archiwaliów dotyczących okresu średniowiecznego i nowożytnego wskutek różnych dziejowych kataklizmy uległa zagładzie lub rozproszeniu pomiędzy archiwa i biblioteki krajowe (Warszawa, Białystok, Lublin, Kraków, Siedlce, Drohiczyn) lub zagraniczne (Wilno, Mińsk, Grodno, Moskwa, Petersburg). Znaczącym utrudnieniem dla badaczy jest fakt, że pierwsze prydia pisane reprezentatywne dla całego regionu pojawiają się dopiero w początkach XVI w. (opisy wojskowe), podlaskie księgi ziemskie są zdekompletowane, księgi miejskie zachowały się z rzadka. Prydia do dziejów średniowiecza sprowadzają się w zasadzie do zapisków kronikarskich lub konieczności trudnych poszukiwać pojedynczych i przypadkowych wzmianek w materiale rozproszonym. Dodatkowo archeolodzy dotychczas nie traktowali Podlasia w sposób szczególny — w swoich badaniach zatrzymują się na wczesnym średniowieczu. Tymczasem z uwagi na bardzo słabe prydia pisane konieczne jest podejmowanie, choć może mało efektywnych z punktu zawodowego prestiżu archeologa, badań w warstwach archeologicznych późnego średniowiecza, a nawet nowożytnych.

Najważniejsze jednak pytanie, które pozostaje bez odpowiedzi to kwestia skutków zmiany przynależności państwowej województwa podlaskiego w 1569 r. W Wielkim Księstwie Litewskim Podlasie cieszyło się wielkim zainteresowaniem ze strony Jagiellonów, wielokrotnie było miejscem ich długich postojów (Bielsk, Mielnik, Knyszyn). Tutaj najwcześniej dotarło prawo niemieckie, w tutejszych dobrach zapoczątkowana została wielka agrarna reforma zwana pomiarem wiycznym. Region ten zdawał się być stosunkowo dobrze rozwiniętym obszarem Wielkiego Księstwa Litewskiego. Po unii lubelskiej miastami pogranicznymi stały się Brześć i Grodno, zaś do Podlasia z upływem lat przylgnęło określenie: „tylko lasy, piaski i karaski”. W przyszłości warto byłoby dokonać porównania procesów zachodzących w dwóch częściach regionu nadbużańskiego rozdzielonego po unii lubelskiej na „koronną” z ziemiami drohiczką, mielnicką, bielską oraz na część pozostałą w Wielkim Księstwie Litewskim: ziemie brzeską i kamieniecką.

Polish Historiography of 1991–2002 on the History of Podlasie Region of the Grand Duchy of Lithuania

Dorota Michaluk

(Torun, Poland)

Till 1569, Podlasie region was situated in the western part of the Grand Duchy of Lithuania. After the Lublin Union, a great part of historical Podlasie was incorporated to the Crown of Poland. Historians started investigating the history of this region already in the first half of the 19th Century (Jozef Jaroszewicz, Ignacy Daniowicz). At the beginning of the 20th Century, the synthetic history of that region was written by Aleksander Jabionowski. A big step in the research was done after the university center in Białystok was founded in the late 1960s. Thanks to such historians as Stanisław Alexandrowicz, Jerzy Ochmacski, Andrzej Wyczacski, Jerzy Wiśniowski and their pupils, investigations started being carried out in a more systematic way.

The last decade brought lots of new works concerning such topics as: town development: Bielsk, Narew, Białystok, Mielnik, Suraj, Goniądz (Józef Maroszek, Włodzimierz Jarmolik, Dorota Michaluk), analysis of property in the area of Podlasie in the 16th–17th Centuries (Anan Laszuk, Dorota Michaluk), position of the Orthodox Church before and after the Brest Union (Antoni Mironowicz, Grzegorz Sosna, Dariusz Fionik), the role and the organization of the Roman-Catholic Church and the Greek-Uniate Church (J. Maroszek, A. Mironowicz, Tadeusz Borowski, Tadeusz Krahel, Piotr Chomik), and others.

Although investigations have been carried out and published, there are still many gaps to fill and problems to solve. Nobody has given an answer to the question about the situation of this region before and after the union of the Grand Duchy of Lithuania and the Crown of Poland in 1569. There is a great need to create a special program to investigate the Podlasie region over both sides of the border in order to compare its western part, which from the 1569 belonged to the Crown of Poland, with the eastern one, which remained in the Grand Duchy of Lithuania.

Wielkie Księstwo Litewskie w historiografii: Bibliografia 1990–2003

(Bibliografia zawiera dane niepełne za lata 2001–2003)

*Opracowali Grzegorz Biaszczyk,
Dorota Michaluk i Krzysztof Pietkiewicz*

Grand Duchy of Lithuania in Polish Historiography: Bibliography of 1990–2003

(Bibliography includes incomplete data for 2001–2003)

*Compilers: Grzegorz Biaszczyk,
Dorota Michaluk and Krzysztof Pietkiewicz*

Wydawnictwa urydowe

1. Akta albo sprawy sNodyw miasta knyszycskiego 1553–1580. T. 1 / wstkp i oprac. J. Maroszek. Biaiystok, 1999.
2. Artykuuy do zjednoczenia // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. T. 4–5. 1997. S. 357–371.
Tom zawiera dokumenty dotyczNce unii brzeskiej z lat 1590–1595.
3. Bernatowicz T. Monumenta variis Radivillorum. Wyposaïenie zamku nieNwieskiego w Nwiewle urydei archiwalnych. Cz. 1: XVI–XVII w. Poznac, 1998.
4. Vacat. Zob. N 48.
5. Budziio J. Wojna moskiewska wzniecona i prowadzona z okazji faiszywych Dymitryw od 1603 do 1612 r. / oprac. J. Bylicski i J. Diugosz. Wrociaw, 1995.
6. Charkiewicz J. Dyjariusz podryiy hiszpacskiej z Wilna do miasta Walencyi na kapituiik jeneralskN Zakonu Mniejszych Braci Nw. Franciszka... w roku 1768. Wrociaw, 1998.
7. Diariusz drogi kryla Jmci Zygmunta III od szczkNliwego wyjazdu z Wilna pod Smoleck w roku 1609 a die 18 VIII i fortunnego prowadzenia przez lat dwie do wzikcia zamku Smolecska w roku 1611 / oprac. J. Bylicski. Wrociaw, 1999.
8. Diariusz oblKienia Pskowa / oprac. J. Urwanowicz // Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska. Z. 10. 1996. S. 143–168.

9. Dokumenty Lwa Sapiehy dla końcioiuy w Ikaćni i Nowym Poñońcie / wyd. T. Krahel // *Studia Teologiczne*. T. 11. Biaiystok; Drohiczyn; Jomia, 1993. S. 341–346.
10. Dokumenty uposaiajNęce końcioyi w Rudce (1442–1543) / wyd. J. Soszycski // *Studia Podlaskie*. T. 3. 1991. S. 161–169.
11. Drabina J. Wierzenia, religie, wspulnoty wyznaniowe w Nredniowiecznej Polsce i na Litwie i ich koegzystencja. Krakow, 1994.
Skrypt dla studentow religioznawstwa, zawierajNęcy materiaiy i wypisy cyrydiowe.
12. Gramota wielkiego ksikcia Kazimierza Jagiellocczyka dla wojewody wileckiego Dowgirda z 1442 r. / wyd. W. Mikulski // *PrzeeglNęd Historyczny*. T. 86. Z. 1. 1995. S. 67–74.
13. Instrukcja wydziaiu grodzieckiego na Sejm Wielki z 11 VIII 1791 r. / wyd. J. Urwanowicz // *Miscellanea Historico-Archivistica*. T. 11. 2000. S. 319–327.
14. Inwentarze warszawskiego dworu Lwa Sapiehy z 1630 r. / wyd. K. Makowska // *Rocznik Warszawski*. T. 25. 1996. S. 189–200.
15. Jaworski R. Z najdawniejszych dokumentow do dziejow domeny Radziwiiliowskiej // *Studia • rydioznawcze*. T. 39. 2001. S. 101–114.
16. Kiersnowski R. Miejski dwyr nowogrydzkiego podskdka // *Mikdzy Wschodem a Zachodem. Rzeczpospolita XVI–XVIII w. Studia ofiarowane Zbigniewowi Wyjcikowi w 70 rocznick urodzin*. Warszawa, 1993. S. 231–238.
Mowa o Janie Kiersnowskim, podskdku nowogrydzkim, inwentarz domu z 1634 r.
17. Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileckiej. T. 1. (1387–1507) / red. J. Wyrozumski. Krakow, 1994.
Dokoczenie wydawnictwa z l. 1932–1948: przedmowa, wstkp; indeksy.
18. Koiodziejczyk A., Jozieski K., Sliwieski J. Zarys konfliktyw o dobra na Podlasiu i Grodziezczycynie za Zygmunta I Starego. Wybyr cyrydei z Metyryki Litewskiej z 1 poi. XVI w. Olsztyn, 2001.
19. Komput wojsk Rzeczypospolitej na projektowanNę kampanik przeciwko Turcji w 1646 r. / wyd. M. Nagielski // *Studia i Materiaiy do Historii Wojskowońci*. T. 37. 1995. S. 319–326.
20. Kongres Kultury Polskiej 2000. T. 1. JeNli zapomnk o nich... T. 2. Kraj rodziny matki mej. PrzysziońNż Kultury Polakow na Kresach. Materiaiy z konferencji naukowej Drohiczyn 2000 / red. J. Maroszek.
Do materiaiyw doiNęczone zostaiy faksymile opisyw parafii diecezji wileckiej z 1784 r.
21. Końcioyi katolicki na Podlasiu. Zbiyr dokumentow erekcyjnych i funduszowych. Z. 1. Niewodnica. Biaiystok 1997. Z. 2. Wozki. Biaiystok, 1999. Z. 3. Biaiystok, 1999.
22. Ksikka cudow przed ikonNę Matki Boiej w Starym Korninie dokonanych / red. A. Mironowicz. Biaiystok, 1997.
23. Ksikka wizyty dziekackiej dekanatu podlaskiego przeze mnie ksikdza Bazylego Benedykta Guttorskiego dziekana podlaskiego, plebana golniew-

- skiego w roku 1773 miesiąca Novembra dnia 17 iuxta vetus kalendarza sporządzone / oprac. J. Maroszek, W. F. Wilczewski. Białystok, 1996. Materiał przydatny do dziejów Kościoła greckokatolickiego na Podlasiu.
- 23a. Lietuvos Metrika. Kniga Nr. 9. (1511–1518). Parengta (wyszła w 2003).
 24. Listy kryła Zygmunta Augusta do Radziwiłłów / oprac., wstęp i komentarze I. Kaniewska. Kraków, 1997.
 25. Listy polskie XVI w. / red. K. Rymut. T. 1. Listy z lat 1552–1548. Kraków, 1998. T. 2. Listy z lat 1548–1550. Kraków, 2001.
 26. Machynia M., Rakutis V., Szrednicki S. Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1777–1794. Spisy. Sztab, kancelaria, artyleria, wojska inżynierskie i piechota. Kraków, 1999.
 27. Maroszek J. Najstarszy dokument uposażeniowy Kościoła Farnego w Białymstoku z 4 grudnia 1581 roku // Białostoczczyzna. 1996. N 2. S. 3–8.
 28. Metryka Litewska. Księga wpisów N 131 / oprac. A. Rachuba. Warszawa, 2001.
 29. Metryka Litewska. Księga wpisów za lata 1516–1518 / wyd. K. Pietkiewicz // Lituano-Slavica Posnaniensia. T. 6. 1995. S. 159–199.
Zob. nr. 23a.
 30. Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo wileńskie 1690 r. / oprac. A. Rachuba. Warszawa, 1989.
 31. Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo brzeskie litewskie 1667–1690 / oprac. A. Rachuba. Warszawa, 2000.
 32. Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo trockie 1690 r. / oprac. H. Lulewicz. Warszawa, 2000.
 33. Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo nowogródzkie 1690 r. / oprac. H. Lulewicz i A. Rachuba. Warszawa, 2002.
 34. Moskwa w rękach Polaków. Pamiotniki dowódców i oficerów garnizonu polskiego w Moskwie w latach 1610–1612. Wybór i oprac. pamiotnikowy M. Kubala i T. Sciskior. Kryspiny, 1995.
 35. Nieciecki J. Testament Jana Klemensa Branickiego // Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku. Białystok, 2001. S. 7–28.
 36. Niezabitowski S. Dzienniki 1695–1700 / opracował, przygotował do druku i wstępem opatrzył A. Sajkowski. Poznań, 1998.
 37. Nieznane listy dotyczące unii brzeskiej (1595–96) / wyd. T. Kempa. // Odrodzenie i Reformacja w Polsce. T. 44. 2000. S. 107–128.
 38. Opis podróży przez Niemcy i Holandię do Londynu anonimowego szlachcica litewskiego z 1780 r. / wyd. B. Retc // Hłński Kwartalnik Historyczny. R. 49. 1994. N 3–4. S. 267–281.
 39. Opisy parafii dekanatu knyszczyskiego z 1784 r. / oprac. W. Wernerowa, J. Maroszek, L. Postoiowicz, T. Krahel // Studia Podlaskie. 1990. S. 99–217.

- Матэрыялы црыдзіове dotycz№се dekanatu Knyszyn diecezji wileckiej Коњсioia rzymско-католицкого.
40. Opisy zamkyw biaioruskich z inwentarzy dybr przechowywanych w Archiwum Radziwiwiowskiм w AGAD / wyd. W. Mikulski i J. Zawadzki. Warszawa, 1999.
 41. Poięgnanie z doczesnoњсi№ Zygmunta Szulca, rajcy grodzieckiego / wyd. E. Dubas-Urwanowicz // *Miscellanea Historico-Archivistica*. T. 11. 2000. S. 243–246.
Testament z 1724 r.
 42. Prawa i przywileje miasta i dybr Zabiudyw XV–XVIII w. / oprac. J. Maroszek, Biaiystok, 1994.
Publikacja црыдеi dotycz№cych dybr Chodkiewiczyw.
 43. Problemy XVII-wiecznych fundacji benedyktyцских na Litwie w ъwietle korespondencji / wyd. M. Borkowska // *Nasza Przeshiоњж*. T. 80. 1993. S. 265–307.
 44. Radziwiwi Hieronim Florian. Diariusze i pisma ryіne / oprac. i wstкp. M. Brzezina. Warszawa, 1998.
 45. Radziwiwi Hieronim Florian. Rzeczy, kтыrymi najgodniejszego mogk zabawiж гоњсia / oprac. A. Zamoyski. Warszawa 1998.
 46. Radziwiwi Janusz. Kondolencyjne listy Janusza Radziwiwiia do matki i siostry z 1626 r. / wyd. A. Jarosz i M. Jarczykowa // *Biuletyn Biblioteki Jagiellonskiej*. R. 44. 1994. N 1–2. S. 145–151.
 47. Regestr ekspensy na wyposaіenie i remonty коњсioia OO. Bernardynyw grodzieцких z lat 1736–1739 / wyd. E. Dubas-Urwanowicz // *Studia Podlaskie*. T. 9. 1999. S. 120–127.
 48. Regesty dokumentyw diecezji wileckiej z lat 1507–1522 J. Fijaika i W. Semkowicza / wyd. G. Biaszczyk // *Litvano-Slavica Posnaniensia*. T. 9. 2003. S. 247–299.
 49. Rejestr dworu krylowej Barbary (1548–1551) / wyd. A. Marchwicska // *Studia • rydioznawcze*. T. 38. 2000. S. 81–102.
 50. Rejestr pomiary wiycznej. Kleszczel z roku 1560 / wyd. J. Zieleniewski // *Studia Podlaskie*. T. 3. 1991. S. 201–248.
 51. Rккopiњmienne opisy parafii litewskich z 1784 r. Z. 1. Dekanat grodzieцки / oprac W. Wernerowa. Warszawa 1994. Z. 2. Dekanat knyszycski i augustowski / oprac W. Wernerowa. Warszawa, 1996.
 52. Rewizja dybr tatarskich z 1631 r. — sumariusz i wypisy / wyd. P. Borawski, W. Sienkiewicz, T. Wasilewski // *Acta Baltico-Slavica*. T. 20. 1991. S. 59–135.
 53. Saeculum Cartusiae Berezanae / wyd. R. Witkowski // *Litvano-Slavica Posnaniensia*. T. 7. 1997. S. 173–244.
Kronika Kartucji Bereskiej z poiowy XVIII w.
 54. Skorobohaty Aleksander. Diariusz / oprac. T. Wasilewski. Warszawa, 1994.
 55. Sokolicski Samuel Stanisiaw. Szyfrowane depesze Samuela Stanisiawa Sokolicskiego ze Smoleцка z 1633 r. / wyd. M. Nagielski // *Miscellanea Historico-Archivistica*. T. 11. 2000. S. 287–304.

56. „Spisek orleacski” w latach 1626–1628 / opracowali, wstępnym i przypisami opatrzyli U. Augustyniak i W. Sokołowski. Warszawa, 1990.
57. Spisy ludności i beneficjów diecezji wileńskiej z 2. poł. XVIII w. / wyd. J. Gawrysiakowa i S. Litak // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. T. 70. 1998. S. 101–135.
58. Szczygielski S. Series et notitia Troscenium abbatum ordinis S. Benedicti / do druku przygotował, wstępnym i przypisami opatrzył R. Witkowski // Lituanoslavica Posnaniensia. T. 9. 2003. S. 301–329.
59. Tabela dymów rolniczych w powiecie grodzieckim znajdujących się, ostatniemu taryfom zajętych do wybierania rekrutów... 1794 miesiąca maja 25 dnia / oprac. J. Urwanowicz i A. Woltanowski // Studia Podlaskie. T. 1. 1990. S. 221–264.
60. Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim / wyd. U. Augustyniak. Warszawa, 1992.
61. Wiktoryn Kuczycski: Pamiętnik 1668–1737 / red. Józef Maroszek i in. Białystok, 1999.
62. Vacat. Zob. N 1074a.

Historia historiografii, stan badań historycznych

63. Alexandrowicz S. Profesor Leonid Ćtkowicz (1910–1991) // Lituanoslavica Posnaniensia. T. 6. 1994. S. 3–10.
64. Alexandrowicz S. Henryk Jowmiacski (1898–1984) // Studia Podlaskie. T. 1. 1990. S. 317–321.
65. Alexandrowicz S. Profesor Leonid Ćtkowicz — historyk Wielkiego Księstwa Litewskiego // Czasy Nowożytne. T. 9. 2000. S. 35–45.
66. Bardach J. Problematyka III Statutu Litewskiego w świetle źródeł badawczych // Lituanoslavica Posnaniensia. T. 5. 1991. S. 286–290.
67. Bartoszewicz H. Jerzy Ochmacski (1933–1996) // Studia z Dziejów Rosji. T. 32. 1997. S. 258–259.
68. Biaszczyk G. Badania nad geografią historyczną Litwy od XIII do XVIII w. // Przejomy w historii. XVI Powszechny Zjazd Historyków Polskich. Pamiętniki. S. 549–577.
69. Biaszczyk G. Jerzy Ochmacski (1933–1996) // Zapiski Historyczne. T. 62. 1997. Z. 4. S. 193–195.
70. Biaszczyk G. Ежи Охманський как литуанист // Балто-славянские исследования. Т. 15. Москва, 2002. S. 588–618.
71. Biaszczyk G. Poznań as a Centre of Lithuanian Studies in the 19th and 20th Centuries // History, Culture and Language of Lithuania / edited by G. Biaszczyk, M. Hasiuk. Poznań, 2000. S. 91–108.
72. Biaszczyk G. Stan badań nad klasztorami w diecezji łódzkiej // Zakony i klasztory w Europie Środkowo-Wschodniej X–XX w. / red. H. Gapski, J. Kiocowski. Lublin, 1999. S. 263–270.
73. Cackowski S. Leonid Ćtkowicz // Kwartalnik Historyczny. R. 99. N 2. 1992. S. 163–166.

74. Ciesielski T. Problematyka badac nad skarbowoŃciŃ polskŃ i litewskŃ w czasach saskich (lata 1717–1764) // *Miscellanea Historico-Archivistica*. T. 12. 2000. S. 95–108.
75. Chynczewska-Hennel T. Unia brzeska XVII stulecia w polskiej historiografii // *Biaioruskie Zeszyty Historyczne*. R. 3. 1996. Z. 2. S. 31–40.
76. Dacewicz L. Problematyka i stan badac antroponomii regionu biaiostockiego // *Biaiostoczczyzna*. 1992. N 2. S. 32–34.
77. Guldon Z. Osadnictwo Ńydowskie i liczebnoŃ Ńyduw na ziemiach Rzeczypospolitej w okresie przedrozbiorowym. Stan badac i programy badawcze // *Ńydzi i judaizm we wspiyczesnych badaniach polskich* / red. K. Pilarczyk. Krakuw, 1997. S. 145–154.
78. Hardziejew J. (Gordziejew J.) PrzeglŃd badac nad dziejami Grodna (druga poiowa XIX – poczŃtek XX w.) // *Biaiostoczczyzna*. 2000. N 1. S. 42–50.
79. Jerzy WiŃniewski. (1.I.1928–30.X.1983) / red. A. Dobrowolski. Jomia, 2000.
80. Jurkiewicz J. Gospodarka Ńmudzi w XVI–XVIII w. w Ńwietle nowych badac // *Zapiski Historyczne*. T. 58. Z. 1. 1993. S. 85–104.
81. Jurkiewicz J. Jerzy Ochmacski jako historyk Litwy // *Acta Baltico-Slavica*. T. 23. 1996. S. 247–260.
82. Kosman M. Rozwyj badac nad dziejami Litwy historycznej w Polsce ostatniego pyiwiecia (1945–1995) // *Polska wobec transformacji na Wschodzie*. Poznac, 1996. S. 235–240.
83. Kowzan T. Wilno w dokumentach i relacjach kronikarzy europejskich od XIV st. // *Wileckie RozmaitoŃci*. N 4 (48). 1998. S. 1–3. N 5 (49). S. 3–4.
84. Litak S. Bractwa religijne w Polsce przedrozbiorowej XIII–XVIII w. Rozwyj i problematyka // *PrzeglŃd Historyczny*. T. 88. 1997. Z. 3–4. S. 499–523.
85. Litycki A. Sejmiki w dawnej Rzeczypospolitej. Problemy badawcze // *Czasopismo Prawno-Historyczne*. T. 48. Z. 1–2. 1996. S. 47–62.
86. JoŃycki K. Kilka uwag o stanie badac nad kolonizacjŃ Puszczy Grodzieckiej (w Ńwietle historiografii polskiej XIX stulecia) // *Szkice z dziejw kolonizacji Podlasia i Grodziezczyzny od XIV do XVI w.* / red. J. Ńliwieski. Prace ofiarowane prof. A. Czacharowskiemu. Olsztyn, 2002. S. 31–40.
87. Maroszek J. Badania prof. Jerzego WiŃniewskiego dziejw pyinocnego Podlasia a obecny stan // *Jerzy WiŃniewski (1.01.1928–30.10.1983)* / red. A. Dobrocsi. Jomia, 2000. S. 17–28.
88. Matelski D. Jerzy Ochmacski (1933–1996) // 1. *Kwartalnik Historyczny*. R. 104. Z. 2. 1997. S. 173–174; // 2. *Studia Historyczne*. R. 40. Z. 1. 1997. S. 144–145; // 3. *Poznacski Rocznik Archiwalno-Historyczny*. R. 4. 1996. S. 210–211.
89. Orzechowski K. Seweryn Wysioiuch i jego prace z dziejw W. Ks. Litewskiego i ŃlŃska // *Czasopismo Prawno-Historyczne*. T. 50. Z. 1. 1998. S. 151–169.

90. Paszenda J. Stan badan nad architekturą jezuitską na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej // Sztuka Kresyw Wschodnich. Materiały / red. J. Ostrowski. T. 2. Kraków, 1996. S. 57–63.
91. Pietkiewicz K. Profesor Jerzy Ochmański (1933–1996) // Lituano-Slavica Posnaniensia. T. 7. 1995. S. 3–16.
92. Profesor Henryk Jowmiński. Życie i dzieło / red. A. Kijas i K. Pietkiewicz. Poznań, 1995.
93. Prucnal D. Stan badań nad szpitalnictwem w przedrozbiorowej Polsce // Roczniki Humanistyczne. T. 47. Z. 2. 1999. S. 59–75.
94. Radzimicki A. Stan i potrzeby badań nad duchowieństwem katedralnym i kolegiackim w Polsce średniowiecznej // Nasza Przyszłość. T. 90. 1998. S. 35–56.
95. Rok B. Mniejszości narodowe i religijne w Rzeczypospolitej w czasach saskich. Stan badań i postulaty badawcze // Między Barokiem a Oświeceniem: nowe spojrzenie na czasy saskie / red. K. Stasiewicz i S. Achremczyk. Olsztyn, 1997. S. 71–84.
96. Sosna G. Bibliografia Parafii Prawosławnych na Białostocczyźnie. Suplement I–IV. Ryboły, 1991–2001.
97. Szwed R. Problem unii brzeskiej w literaturze historycznej XIX i XX w. // Czterechsetlecie Unii Brzeskiej. Tło polityczne, skutki społeczne i kulturalne / red. A. J. Zakrzewski i J. Fajowski. Człuchowa, 1996. S. 197–208.
98. Włocowski P. Polskie itineraria średniowieczne i nowożytnie. Przegląd badań i propozycje badawcze // Studia • rydziszawcze. T. 37. 2000. S. 13–48.
99. Witkowski R. The Historiography of the Benedictine Order In the Polish-Lithuanian Commonwealth. A Gloss in Discussion // Scripta Minora. T. 2. 1998. S. 211–227.
100. Witkowski R. Biblioteki klasztorne opactw cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej. Zarys problematyki i stan badań // Monasticon Cisterciensae Poloniae. T. 1: Dzieje i kultura męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej od średniowiecza do czasów współczesnych / red. A. Wyrwa i in. Poznań, 1999. S. 151–171.
101. Witkowski R. Zarys dziejów historiografii kartuskiej // Scripta Minora. T. 1. 1996. S. 201–248.

Syntezy i prace ogólne

Syntezy i monografie o charakterze ogólnym

102. Biaszczyk G. Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492–1569. Poznań, 2002.
103. Historia Europy Środkowo-Wschodniej / red. J. Kiocowski. T. 1–2. Lublin, 2000.

104. Kioczowski J. Miódzsa Europa. Europa Ёrodkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza. Warszawa, 1998.
105. Kowzan T. Wilno. Polska-Litwa. „Kocham Ciek — Ja też nie”. Bydgoszcz, 1999.
Zbiór trzech artykułów o stosunkach polsko-litewskich.
106. Jowmiński H. Polityka Jagiellonów / wyd. K. Pietkiewicz. Poznań, 1999.
Cykl wykładów uniwersyteckich z l. 1934 i 1948, wydany z rękopisu autora.
107. Makauskas B. (Makowski B.) Lietuvos istorija. Kaunas, 2000. 2 pataisytas ir papildytas leidimas.
108. Ochmański J. Historia Litwy. wyd. 3. poprawione i uzupełnione. Wrocław, 1990.
109. Pietkiewicz K. Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka. Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI w. Poznań, 1995.
110. Tazbir J. Polska na zakrętkach dziejów. Warszawa, 1997.
Zbiór esejów obejmujących okres od unii lubelskiej 1569 r. do końca XVIII w.
111. Wandycz P. Cena wolności. Historia Europy Ёrodkowo-wschodniej od średniowiecza do współczesności. Kraków, 1995.
112. Wisner H. Litwa i Litwini. Szkice z dziejów państwa i narodu. Olsztyn, 1991.
113. Wisner H. Litwa. Dzieje państwa i narodu. Warszawa, 1999.

Prace zbiorowe i materiały pokonferencyjne

114. Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza do współczesności. Studia i materiały ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Alexandrowiczowi w 65 rocznicę urodzin / red. Z. Karpus, T. Kempa, D. Michaluk. Toruń, 1996.
W tym zbiorze problematyki dziejów W. Ks. Litewskiego dotyczą prace umieszczone w niniejszej *BIBLIOGRAFII* pod N: 54, 191, 723, 803, 813, 900, 929, 978, 980, 1147, 1207, 1266, 1397.
115. Europa Ёrodkowa i Wschodnia w polityce Piastów / red. K. Zielińska-Melkowska. Toruń, 1997.
W tym zbiorze problematyki dziejów W. Ks. Litewskiego dotyczą prace umieszczone w niniejszej *BIBLIOGRAFII* pod N: 171, 516, 759.
116. Inter Orientem et Occidentem. Studia z dziejów Europy Ёrodkowowschodniej ofiarowane Janowi Tyszkiewiczowi. Warszawa, 2002.
W tym zbiorze problematyki dziejów W. Ks. Litewskiego dotyczą prace umieszczone w niniejszej *BIBLIOGRAFII* pod N: 203, 251.
117. Jezuicka ars educandi. Prace ofiarowane Ks. Prof. Ludwikowi Piechnikowi / red. M. Waloczyk. Kraków, 1995.
W tym zbiorze problematyki dziejów W. Ks. Litewskiego dotyczą prace umieszczone w niniejszej *BIBLIOGRAFII* pod N: 1023, 1034, 1153, 1177.
118. Komorowski P. Kurkowski J. Nowak T. M. Z dziejów ziemi ludzkiej. Warszawa, 1997.

Zbiór trzech studiów, z których prace T. M. Nowaka, zob. N 299 i J. Kurkowskiego, zob. N 829, dotyczą epoki W. Ks. Litewskiego.

119. Kultura artystyczna W. Ks. Litewskiego w epoce baroku / red. J. Kowalczyk. Warszawa, 1995.
W tym zbiorze problematyki dziejów W. Ks. Litewskiego dotyczą prace umieszczone w niniejszej *BIBLIOGRAFII* pod N: 967, 1118, 1127, 1133.
120. Kultura Litwy i Polski w dziejach. Тоісамонж і wspyііstnienie. Kraków, 2000.
W tym zbiorze problematyki dziejów W. Ks. Litewskiego dotyczą prace umieszczone w niniejszej *BIBLIOGRAFII* pod N: 290, 481, 530, 613, 931.
121. Litwa i jej mieszkańcy od XII do XX w. Studia ofiarowane Prof. Jerzemu Ochmacskiemu w 60 rocznicę urodzin / red. G. Biaszczyk i A. Kijas. Poznań, 1994.
W tym zbiorze problematyki dziejów W. Ks. Litewskiego dotyczą prace umieszczone w niniejszej *BIBLIOGRAFII* pod N: 174, 205, 321, 802, 846, 969.
122. Miasto i kultura ludowa w dziejach Białorusi, Litwy, Polski i Ukrainy / red. A. Kowal-Kwiatkowska. Kraków, 1996.
W tym zbiorze problematyki dziejów W. Ks. Litewskiego dotyczą prace umieszczone w niniejszej *BIBLIOGRAFII* pod N: 265.
123. Miasto, region, społeczeństwo / Studia ofiarowane Prof. A. Wyrobiszowi w 60 rocznicę Jego urodzin / red. E. Dubas-Urwanowicz i J. Urwanowicz. Białystok, 1992.
124. Między Wschodem a Zachodem. Rzeczpospolita XVI–XVIII w. Studia ofiarowane Zbigniewowi Wyjckowi w 70 rocznicę urodzin. Warszawa, 1993.
W tym zbiorze problematyki dziejów W. Ks. Litewskiego dotyczą prace umieszczone w niniejszej *BIBLIOGRAFII* pod N: 16, 540, 604, 660, 749, 1076, 1271.
125. Między Zachodem a Wschodem. Rzeczpospolita w epoce nowożytnej / red. J. Staszewski, K. Mikulski, J. Dumanowski. Toruń, 2002.
W tym zbiorze problematyki dziejów W. Ks. Litewskiego dotyczą prace umieszczone w niniejszej *BIBLIOGRAFII* pod N: 575, 636, 878.
126. Przemiany w Polsce, Rosji, na Ukrainie, Białorusi i Litwie (2 poł. XVII – 1 poł. XVIII w.). Wrocław, 1991.
W tym zbiorze problematyki dziejów W. Ks. Litewskiego dotyczą prace umieszczone w niniejszej *BIBLIOGRAFII* pod N: 249, 369, 398, 496.
127. Прэшыонж одлегіа і бліскіа. Марцелему Косманові w 60 rocznicę urodzin. Poznań, 2000.
W tym zbiorze problematyki dziejów W. Ks. Litewskiego dotyczą prace umieszczone w niniejszej *BIBLIOGRAFII* pod N: 247, 426, 1255.
128. Wilno i Wilecszczyzna jako krajobraz wielu kultur / red. E. Feliksiak. Białystok, 1992.
129. Z dziejów Europy Białorusko-Wschodniej. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. dr hab. Władysławowi A. Serczykowi w 60 rocznicę Jego uro-

dzin / red. E. Dubas-Urwanowicz, A. Mironowicz, H. Parafianowicz. Biały-
stok, 1995.

W tym zbiorze problematyki dziejów W. Ks. Litewskiego dotyczą prace umieszczone
w niniejszej *BIBLIOGRAFII* pod N: 169, 489, 536, 1349.

130. Ziemie pińocne Rzeczypospolitej Polsko-Litewskiej w dobie rozbioro-
wej 1772–1815 r. / red. M. Biskup. Warszawa, 1996.

W tym zbiorze problematyki dziejów W. Ks. Litewskiego dotyczą prace umieszczone
w niniejszej *BIBLIOGRAFII* pod N: 585, 832, 891.

Artykuły

131. Kosman M. Litwa — legenda wielkiej przeszłości i realia współczesno-
ści // *Przegląd Zachodni*. R. 52. N 3. 1996. S. 21–44.
132. Kosman M. Litwa etniczna i historyczna // *Świat i Polska u progu XXI w.*
Toruń, 1994. S. 263–268.
133. Kosman M. Mitologia redidiva. Między litwomanią a litwofobią //
Kultura polityczna w Polsce. Mity i fakty. T. 2. Poznań, 1999. S. 103–111.
134. Wisner H. Państwo i społeczeństwo litewskie (do wybuchu I wojny świato-
wej) // *Historia i współczesność języka polskiego na Kresach wschod-
nich* / red. I. Grek-Pabisowa. Warszawa, 1997. S. 299–354.

Nauki pomocnicze historii

Genealogia

Monografie

135. Bisping A. Nasze Massalany. Wspomnienia. Warszawa, 1992.
Wspomnienia z XX w., ale w książce zamieszczono tablicę genealogiczną Bispingów
od końca XVI w.
136. Buihak W. Buihakowie: zarys historii rodu. Warszawa, 1994.
137. Dom Sapięyski / oprac. E. Sapięha. Warszawa, 1995.
138. Duczmal M. Jagiellonowie. Słownik biograficzny. Kraków, 1996.
139. Dumin S., Rachuba A., Sikorska-Kulesza J. Ciechanowieccy herbu
Dębrowa. Warszawa, 1997.
140. Kempa T. Dzieje rodu Ostrogskich. Toruń, 2002.
141. Kowzan T., Rimeikiene A. Z dziejów jednego rodu (Kowzanowie
h. Tręby) w powstaniu styczniowym na ziemi wileckiej. Wilno; Caen,
1996.
Dzieje rodu Kowzanów od XVII w., choć pierwsze dane pochodzą już z XIV w.
142. Podhorodecki L. Dzieje rodu Chodkiewiczów. Warszawa, 1997.
143. Radziwiłłowie herbu Tręby / oprac. S. Gyrzycski i in. Warszawa, 1996.
- 143a. Szybkowski S. Ryd Cielepajów: studium genealogiczne. Gdansk, 1999.
Do tego rodu należał Mikołaj Cebulka z Czechowa, sekretarz w. ks. Witolda.
144. Tkowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów. Poznań, 1999.
- 144a. Tiomacki A. Sapięhowie. Linia kodecska. Warszawa, 1996.

- 144b. Witkowski R. *Prosopographia polono-cartusiana*. Salzburg, 1997.
145. Zielicka T. *Poczet polskich rodyw arystokratycznych*. Warszawa, 1997.
Powaïne opracowanie dziejyw 24 rodyw, w tym z W. Ks. Litewskiego, wraz z tablicami genealogicznymi. W rozprawie omywiono m. in. nastkpujÑce rody z W. Ks. Litewskiego: Ogicskich, Plateryw, Poczobutyw-Odlanickich, Radziwiiiyw, Sanguszkyyw, Sapiehyw i Tyszkiewiczyyw.

Artykuuy

146. Antoniewicz M. O pochodzeniu i rodzinie biskupa wileckiego Mikoiaja zwanego Gorzkowskim // *Zeszyty Historyczne. Prace Naukowe WSP w Czkochowie*. 1994. Z. 2. S. 137–154.
147. Antoniewicz M. Pochodzenie episkopatu litewskiego XV–XVI wieku w Æwietle katalogu biskupyyw wileckich // *Studia • rydioznawcze*. T. 39. 2001, S. 47–68.
148. Biaszczyk G. Maïieństwa dynastyczne polsko-litewskie od XIII do XV w. // *Profesor Henryk Jowmiacski*. Poznac, 1995. S. 98–115.
149. Ciechanowicz J. Kulturotwyrcza rola zacnego rodu Jundziiiiyyw // *W krkgu kultury litewskiej* / red. Walenty Piiat. Olsztyn, 1991. S. 93–116.
150. Ciechanowicz J. Ryd Dogielyw // *Polska i jej wschodni sÑsiedzi* / red. A. Andrusiewicz. Rzeszyw, 1997. S. 47–73.
151. Ciechanowiecki A., Rachuba A. Rys genealogiczny rodziny Abramowiczyyw na Wormianach // *PrzeeglÑed Wschodni*. T. 2. Z. 3. 1992–1993. S. 595–609.
152. Gyrny M. Wiadyslaw Jagieiiio — potomkiem Piastyw // *Genealogia* T. 1. 1991. S. 85–89.
153. Gyrzycski S. Rodzina Radziwiiiyw i ich tytuiy // *Miscellanea Historico-Archivistica*. T. 7. 1997. S. 19–26.
154. Jarmolik W. Kariery polityczne dworzan litewskich Kazimierza Jagielloczyka // *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sÑsiedzi od Æredniowiecza po wspryczesnoËj*. *Studia i materiaiy ofiarowanie Profesorowi Stanislawowi Alexandrowiczowi w 65 rocznik urodzin* / red. Z. Karpus, T. Kempa, D. Michaluk. Toruc, 1996. S. 93–102.
W pracy omywiono kariery Olechny Sudymontowicza, Bohdana Sakowicza, Jana Kuczuka, Iwana Pliicza i Stanka Kostewicza.
155. Jarmolik W. Sudymontowicze — Æredniowieczni wiañciciele Siemiatycz // *Biaiostocczyzna*, 1990. N 4. S. 33.
156. Jaworski R. Piorun, wnuk Herkulesa i inni... Rzecz o Radziwiiach i ich przydomkach // *MywiÑe Wieki*. 1999. N 3. S. 11–15.
157. Jaworski R. Radziwiii w jarmuice (Marcin Mikoiaj Radziwiii 1705–1782) // *MywiÑe Wieki*. 1998. N 1. S. 15–18.
158. Kirkiene G. Korzenie rodu Chodkiewiczyyw // *Biaioruskie Zeszyty Historyczne*. 2002. T. 17. S. 34–56.
Autorka wywodzi poczÑetki rodu z Grydka na Podlasiu.
159. Krasicki K. Dom Bispingyyw // *Magazyn Heraldyczny*. 1991. N 2. S. 20–22.

- Bispingowie — ryd inflancki osiadiy na Litwie. Zobacz: Bisping A. Nasze Massalany.
160. Lechniak E. Litewski paŋ na dworze Gonzaguw w Mantui. Z nieznanych archiwaliuw polsko-wioskich // *Lituanoslavica Posnaniensia*. T. 6. 1994. S. 109–120.
- Bohaterem artykułu jest Joachim Jewiaszewski, syn Teodora.
161. Nikodem J. Data urodzin Jagiełły. Uwagi o starszectwie synów Olgerda i Juliana // *Genealogia*. T. 12. 2000. S. 23–49.
162. Nikodem J. Narymunt Giedyminowicz i jego uposażenie // *Scriptura custos memoriae. Prace historyczne* / red. D. Zydorek. 2001. S. 609–622.
163. Nikodem J. Patirg (Patryk?) Kiejstutowicz czy Patryk Narymuntowicz? Próba identyfikacji księcia wiadajńskiego Grodnem do 1365 r. // *Genealogia*. T. 13. 2001. S. 133–150.
164. Nikodem J. Synowie Giedymina. Próba ustalenia kolejności urodzeń // *Genealogia*. T. 13. 2001. S. 7–30.
165. Nowakowski A. Księżna Anna Witoldowa a Krzyżacy // *Archaeologia et historia. Księga jubileuszowa dedykowana Pani Prof. R. Barnycz-Gupiec-owej* / red. L. Kajzer i in. Jydu. 2000. S. 289–297.
166. Ochmacski J. Litwin Moniwid pod Grunwaldem // *Pax et bellum* / red. K. Olejnik. Poznań, 1993. S. 167–173.
- To samo w języku litewskim: Ochmacski J. Manivydas —
T. 1. Vilnius, 1993. S. 113–122.
167. Ochmacski J. Moniwid i jego ryd. Studium z dziejów moimowiadztwa litewskiego w XV w. Pierwsze w Wielkim Księstwie Litewskim latyfundiów wieckie // *Lituanoslavica Posnaniensia*. T. 9. 2003. S. 12–74.
168. Piisudski R. Kronika rodu Piisudskich // *Magazyn Heraldyczny*. 1992. N 4. S. 19–21; 1992. N 5. S. 20–21.
169. Podhorodecki L. Ryd Chodkiewiczów herbu Końciesz, potem Gryf — dawniej i dziś // *Z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. dr hab. Wiadysławowi A. Serczykowi w 60 rocznicę Jego urodzin* / red. E. Dubas-Urwanowicz, A. Mironowicz, H. Parafianowicz. Białystok, 1995. S. 115–124.
170. Powierski J. Czy Skirgiełło był księciem kijowskim? // *Społeczeństwo i polityka do XVII w. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Wacława Odyca w 70-lecie urodzin*. Olsztyn, 1994. S. 65–78.
171. Powierski J. Polityczne tło małżeństwa Bolesława II Mazowieckiego z cyrknią Trojdena Gaudemundnią Zofią // *Europa Środkowa i Wschodnia w polityce Piastów* / red. K. Zielicka-Melkowska. Toruń, 1997. S. 63–82.
172. Rachuba A. Poczetowie Odlanicy w świetle nowych źródeł archiwalnych // *Miscellanea Historico-Archivistica*. T. 11. 2000. S. 159–167.
173. Rachuba A. Sapiehowie: mity, legendy, fakty // *Dom Sapieżyński*. Warszawa, 1995. S. 29–56.

174. Rachuba A. Uwagi do genealogii Maskiewiczów // Litwa i jej sędziowie od XII do XX w. Studia ofiarowane Prof. Jerzemu Ochmańskiemu w 60 rocznicę urodzin / red. G. Biaszczyk i A. Kijas. Poznań, 1994. S. 121–136.
175. Radoch M. Księżna Aleksandra Siemowitowa — siostra Władysława Jagiełły (zarys działalności politycznej do 1411 r.) // Studia historyczne z XIII–XV w. Wydanie jubileuszowe z okazji 75-lecia urodzin i 45-lecia pracy naukowej Profesora Kazimierza Jasieńskiego / red. J. Hłiwicki. Olsztyn, 1995. S. 137–142.
176. Radoch M. Matka Henryka Siemowitowicza z Kiejstuty // Studia z dziejów polityki dynastycznej od XIII do XVII w. Olsztyn, 1993. S. 93–100.
177. Sapieha E. Sapiehowie czerejsko-rybińscy; Sapiehowie kodeccy // Dom Sapieżyński. Warszawa, 1995. S. 57–126.
178. Szumski J. Eysymontowie i Mejerowie, właściciele Hoiny Mejera i Krasnogrudy // Drobną szlachta podlaska w XVI–XIX w. / red. S. K. Kuczyński. Białystok, 1991. S. 163–177.
Praca dotyczy dybr w pow. grodzieńskim i ich właścicieli w XVIII–XIX w.
179. Szybkowski S. Kariera Mikołaja Cebulki z Czechowa w służbie w. ks. Witolda (1407–1430) // Wiadcy, mnisi, rycerze / red. B. Hłiwicki. Gdańsk, 1996. S. 253–320.
180. Szybkowski S. Krzyżacki szpieg, lubelski mieszczanin i sandomierski chorąży. Kilka uwag w sprawie badań topograficznych personelu kancelarii w. ks. Witolda // Krzyżowcy, kronikarze, dyplomaci / red. B. Hłiwicki. Gdańsk, 1997. S. 247–278.
W artykule przedstawieni zostali Mikołaj Cebulka, Jakub z Glinian, Bartłomiej z Gyrki i Mikołaj Sińka z Japszowa.
181. Szybkowski S. Pozakancelaryjne aspekty życiorysu Mikołaja Cebulki z Czechowa — sekretarza, dyplomaty i doradcy Witolda. Przyczynek do badań nad kręgiem polskich współpracowników W. Ks. Litewskiego // Społeczność Polski średniowiecznej. T. 7. 1996. S. 243–265.
182. Vacat. Zob. N 143a.
183. Tkąkowski J. Chronologia urodzeń dzieci Giedymina // Genealogia. T. 5. 1995. S. 145–148.
184. Tkąkowski J. Czy Kiejstut Giedyminowicz był dwukrotnie żonaty? // Przegląd Wschodni. T. 5. 1998. Z. 3 (19). S. 399–412.
185. Tkąkowski J. Czyim synem był książe grodzieński Patryk? // Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Bieniakowi w 70 rocznicę urodzin i 45-lecie pracy naukowej. Toruń, 1997. S. 59–70.
186. Tkąkowski J. Jeszcze o pochodzeniu księcia Fiodora Nieświckiego // Genealogia. T. 8. 1996. S. 87–90.
187. Tkąkowski J. Kiedy zmarł Skirgiełło? // Społeczność i polityka do XVII w. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Wacława Odyńca w 70-lecie urodzin. Olsztyn, 1994. S. 59–64.

188. Tkgowski J. Kilka uwag do biografii Skirgieiij Olgierdowica // *History, Culture and Language of Lithuania* / edited by G. Biaszczyk, M. Hasiuk. Poznac, 2000. S. 129–140.
189. Tkgowski J. Kilka uwag do genealogii Giedyminowiczow // *Studia • rydioznawcze*. T. 36. 1997. S. 113–116.
190. Tkgowski J. Княц Iwan ĭedewid (przyczynek do genealogii rodu Giedymina) // *Studia historyczne z XIII–XV w. Wydanie jubileuszowe z okazji 75-lecia urodzin i 45-lecia pracy naukowej Profesora Kazimierza Jasiczkiego* / red. J. Ѓliwieski. Olsztyn, 1995. S. 131–136.
191. Tkgowski J. Ktyry Konstany — Olgierdowic czy Koriatowic — byi przodkiem kniaziew Czartoryskich? // *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni s№siedzi od ъredniowiecza po wspryczesnoъж*. *Studia i materiaiy ofiarowane Profesorowi Stanislawowi Alexandrowiczowi w 65 rocznick urodzin* / red. Z. Karpus, T. Kempa, D. Michaluk. Toruc, 1996. S. 53–60.
192. Tkgowski J. Maiĭecstwa ksicia Witolda Kiejstutowicza // *Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego*. R. 2 (13). 1995. S. 177–182.
193. Tkgowski J. Maiĭecstwa Lubarta Giedyminowica. Przyczynek do genealogii dynastow halicko-woiyckich w XIV w. // *Genealogia*. T. 6. 1995. S. 17–26.
194. Tkgowski J. Maiĭecstwo Kaцka Bogusiawica z Kenn№ Olgierdywn№ i jego rola w politycznych planach Kazimierza Wielkiego // *Homines et societos. Czasy Piastow i Jagiello*. 1997. S. 125–133.
195. Tkgowski J. Maiĭecstwo Wigunta Olgierdowica w politycznych planach kryla Wiadysiawa Jagieiij // *Genealogia*. T. 7. 1996. S. 57–68.
196. Tkgowski J. Pochodzenie kniaziew Iwana i Fiodora Nieъwickich // *Genealogia*. T. 7. 1996. S. 125–135.
197. Tkgowski J. Pokwitowanie posagu przez Katarzynk ksikĭn№ mazowieck№, ѱonk Michaiia Bolesiawa Zygmuntowicza z 1439 r. // *Genealogia*, T. 12. 2000. S. 99–101.
198. Tkgowski J. Polityczne aspekty maiĭecstwa ksikĭniczki mazowieckiej Katarzyny Siemowitywny z Michaiuszkiem synem Zygmunta Kejistutowicza // *Genealogia*. T. 13. 2001. S. 39–48.
199. Tkgowski J. Powi№zania genealogiczne wojewodyw moidawskich Bogdanowiczow z dworem Giedyminowiczow w XIV–XV w. // *Genealogia*. T. 3. 1993. S. 45–67.
200. Tkgowski J. Przodkowie Zofii Holszackiej, czwartej ѱony Wiadysiawa Jagieiij // *Genealogia*. T. 8. 1996. S. 27–45.
201. Vacat. Zob. N 144a.
202. Wasilewski T. Daty urodzin Jagieiij i Witolda. Przyczynek do genealogii Giedyminowiczow // *Przeǳni Wschodni*. T. 1. 1991. S. 15–34.
203. Wasilewski T. Dynastia litewska w latach 1269–1377 a elekcyjnoъж wiadzy // *Inter Orientem et Occidentem. Studia z dziejow Europy Ѓbrodkowo-wschodniej ofiarowane J. Tyszkiewiczowi*. Warszawa, 2002. S. 95–102.

204. Wasilewski T. Litewscy negocjatorzy unii Polski z Litwą i ich dalsze losy // Tarp istorijos ir butoves. Studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui / Sud. A. Bumblauskas ir R. Petrauskas. Vilnius, 1999. S. 69–76.
205. Wasilewski T. Pochodzenie i początki domu Czartoryskich // Litwa i jej mieszkańcy od XII do XX w. Studia ofiarowane Prof. Jerzemu Ochmańskiemu w 60 rocznicę urodzin / red. G. Biaszczyk i A. Kijas. Poznań, 1994. S. 45–63.
206. Wasilewski T. Pochodzenie rodu Radziwiłłów-Ostrogskich // Miscellanea Historico-Archivistica. T. 7. 1997. S. 11–17.
207. Wasilewski T. Początkowe dzieje dynastii Giedymina // Cziowiek w społeczeństwie średniowiecznym / red. R. Michajowski. Warszawa, 1997. S. 347–362.
208. Wasilewski T. Synowie Giedymina W. Ks. Litwy a następstwo po nim // Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sect. F. Vol. 45. 1990. S. 183–196.
209. Wasilewski T. Trzy małżeństwa W. Ks. Olgierda. Przyczynek do dynastii Giedyminowiczów // Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane A. Gieysztorowi w 50-lecie pracy naukowej / red. D. Gawinowa i in. Warszawa, 1991.
210. Wasilewski T. Wnuczka Korybuta Olgierdowicza Zofia Zygmuntywna (• edewidywna) księżniczka Zbawicka i potomkowie Fedka Korybutowicza Nieświszkiego Wiśniowiecscy i Zbarascy // Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. T. 5 (16). Warszawa, 2001. S. 175–182.
211. Wasilewski T. Z dziejów dynastii Giedyminowiczów. Nowe ustalenia genealogiczne // Biuletyn Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. 1991. N 5. S. 1–4.
212. Witkowski R. Aldona córka Kazimierza Jankowca, królowa „jakiej nie było” // Scriptura custos memoriae. Prace historyczne / red. D. Zydorek. 2001. S. 593–607.
213. Vacat. Zob. N 144b.
214. Zawadzki J. Okuniowie h. wianuskiego. Z dziejów awansu społecznego na Litwie wczesnonowoczesnej // Miscellanea Historico-Archivistica. T. 11. 2000. S. 169–193.
215. Zielińska T. Radziwiłłowie herbu Trąby — dzieje rodu // Radziwiłłowie herbu Trąby / oprac. S. Gyrzycki i in. Warszawa. 1996. S. 2–43.

Geografia Historyczna

Osadnictwo. Horyzont geograficzny

216. Racis J. Dzieje osadnictwa w parafii Pucsk: od r. 1597 do końca XVIII w. Pucsk, 1997.
217. Śliwiczki J. Z dziejów wiosni gospodarskich w pow. grodzieńskim (Dubna, Skidla i Łerosiawki) od XV do XVI w. // Szkice z dziejów kolonizacji

- Podlasia i Grodziezczyzny od XIV do XVI w. / red. J. Hliwicski. Prace ofiarowane prof. A. Czacharowskiemu. Olsztyn, 2002. S. 111–144.
218. Wyjck Z. S. Sarmacki horyzont geograficzny Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła zwanego Sierotką // *Belarusika-Albaruthenica*. T. 15. На шляхах да ўзаемаразумення. Навуковы зборнік. Мінск, 2000. S. 193–201.

Osadnictwo etniczne

219. Bardach J. Żydzi w Białych Radziwiłłowskich w XVII–XVIII w. // *Przebieg Historyczny*. T. 81. Z. 1–2. 1990. S. 199–220.
220. Borawski P. Społeczności orientalne w W. Ks. Litewskim w XVIII w. // *Rocznik Muzuimacski*. R. 1. T. 1. 1992. S. 6–41.
221. Demski D. Cudzoziemcy w Nalibokach od początku XVIII do końca XIX w. // *Etnografia Polska*. T. 42. Z. 1–2. 1998. S. 73–92.
222. Eberhardt P. Liczebność i rozmieszczenie ludności polskiej na Litwie // *Czasopismo Geograficzne*. T. 67. Z. 3/4. 1996. S. 321–344.
Dotyczy głównie XIX i XX w. choć omawia okres od XIV w.
223. Goldberg J. Dzieje Żydów w dawnej Rzeczypospolitej — próba syntetycznego spojrzenia // *Między wielką polityką a szlacheckim partykularyzmem*. Toruń, 1993. S. 337–352.
224. Grek-Pabisowa I. Światowe migracje starobrzędowców (od wieku XVII do czasów współczesnych) // *Starobrzędowcy w Polsce* / red. J. Cygacski. Olsztyn, 2000. S. 7–32.
225. Guldon Z., Wijaczka J. Żydzi a chrześcijaństwo na Wołyniu w XVI–XVIII w. // *Nasza Przyszłość*. T. 80. 1993. S. 225–248.
226. Jurkiewicz J. Kwestia polska osadnictwa jenieckiego na Litwie w historiografii // *Profesor Henryk Jowmiński. Życie i dzieło* / red. A. Kijas i K. Pietkiewicz. Poznań, 1995. S. 155–164.
227. Jurkiewicz J. Osadnictwo polskie w W. Ks. Litewskim w świetle badań historycznych // *Acta Baltico-Slavica*. T. 22. 1994. S. 237–255.
228. Link-Lenczowski A. Rzeczpospolita polsko-litewska ojczyzną Żydów // *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*. T. 1. Cz. 1. 1995. S. 241–248.
229. Mryz L. Dzieje Cyganów — Romów w Rzeczypospolitej XV–XVIII w. Warszawa, 2001.
230. Peiczycski G. Najmniejsza mniejszość. Rzecz o Karaimach polskich. Warszawa, 1995.
231. Romaniuk Z. O początkach osadnictwa żydowskiego na Podlasiu // *Gyfit*. 1997. N 2. S. 3–4.
232. Tyszkiewicz J. Karaimi na Rusi i Litwie do 1388 r. // *Przebieg Orientalistyczny*. R. 47. N 3–4. 1997. S. 177–186.

Osadnictwo tatarskie

233. Kryczycki S. Tatarzy Litewscy. Próba monografii historyczno-etnograficznej. Gdańsk, 2000.
Reprint z wydania: Warszawa. 1938.

234. Borawski P. Asymilacja kulturalna Tatarów w W. Ks. Litewskim // *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. T. 36. 1991. S. 163–191.
235. Borawski P. Siuiba wojskowa Tatarów-ziemian w dobrach Radziwiłł (XVI–XVIII w.) // *Rocznik Muzułmański*. R. 1. 1992. S. 74–100.
236. Borawski P. Szlachta litewsko-polska pochodzenia tatarskiego // *Przełom Wschodni*. T. 1. Z. 3. 1991. S. 595–613.
237. Borawski P. Tatarzy w miastach i jurydykach Radziwiłł // *Przełom Historyczny*. T. 83. Z. 1. 1992. S. 65–81.
238. Borawski P. Tatarzy-kozacy w W. Ks. Litewskim // *Acta Baltico-Slavica*. T. 23. 1996. S. 203–223.
239. Borawski P. Tatarzy-kozacy w W. Ks. Litewskim // *Rocznik Muzułmański*. R. 1. T. 1. 1992. S. 44–68.
240. Borawski P. Tatarzy-ziemie w dobrach Radziwiłł (XVI–XVIII w.) // *Przełom Historyczny*. T. 82. Z. 1. 1991. S. 33–49.
241. Borawski P. Uzbrojenie, barwa i chorągwie Tatarów W. Ks. Litewskiego (XVI–XVIII w.) // *Herold*. R. 2. N 3–4. 1991. S. 35–39 (Cz. 1); N 7. 1993. S. 16–25. (Cz. 2).
242. Borawski P. Zagadnienia sporne osadnictwa tatarskiego w W. Ks. Litewskim // *Acta Baltico-Slavica*. T. 21. 1992. S. 185–194.
243. Borawski P. Zwierzchnicy wojskowi Tatarów W. Ks. Litewskiego // *Acta Baltico-Slavica*. T. 22. 1994. S. 59–83.
244. Grygajtis K. Nadania gospodarskie dla Tatarów litewskich. Pryba charakterystyki problemu // *Zeszyty Historyczne (WSP w Człuchowie)* Z. 6. 2000. S. 143–166.
245. Kołodziejczyk A. Rozprawy i studia z dziejów Tatarów litewsko-polskich i islamu w Polsce w XVII–XX w. // *600-lecie osadnictwa tatarskiego na ziemiach W. Ks. Litewskiego*. Siedlce, 1997.
246. Rychlikowa I. Tatarzy litewscy 1764–1831 czyżby szlacheckiego stanu? // *Kwartalnik Historyczny*. R. 97. 1990. N 3–4. S. 77–122.
247. Sobczak J. Ludność tatarska w dobrach prywatnych Rzeczypospolitej szlacheckiej // *Przeszłość odległa i bliska*. Marcelemu Kosmanowi w 60 rocznicę urodzin. Poznań, 2000. S. 189–204.
248. Sobczak J. Położenie prawne Tatarów w Wielkim Księstwie Litewskim // *Przełom Historyczny*. T. 83. Z. 1. 1992. S. 118–129.
249. Sobczak J. Walka Tatarów w krylewskich o uznanie ich praw // *Przemiany w Polsce, Rosji, na Ukrainie, Białorusi i Litwie (2 poł. XVII – 1 poł. XVIII w.)*. Wrocław, 1991. S. 70–90.
250. Sobczak J. Z zagadnień spornych osadnictwa tatarskiego w W. Ks. Litewskim // *Acta Baltico-Slavica*. T. 19. 1990. S. 314–360.
251. Zakrzewski A. Struktura społeczno-prawna Tatarów litewskich w XV–XVIII w. Pryba nowego ujścia // *Inter Orientem et Occidentem*. Studia z dziejów Europy Środkowo-wschodniej ofiarowane J. Tyszkiewiczowi. Warszawa, 2002. S. 123–132.

252. Zakrzewski A. Zamoinońż Tatoryw w W. Ks. Litewskim w XVI–XVIII w. Pryba oceny // Zeszyty Historyczne (WSP w Czckstochowie). Z. 5. 1998. S. 5–13.

Ksztaity osiedli miejskich i wiejskich

253. Baranowski A. Urbanistyka Poiocka w okresie baroku // Kwartalnik Architektury i Urbanistyki. T. 39. Z. 1. 1994. S. 25–33.
254. Czarnecki B., Czarnecki W., Maroszek J. Zabiudyw. Studium historyczno-przestrzenne. Biaiystok, 1994.
255. Demidowicz T. Dubyw — zarys dziejyw wsi // Podlaski Kwartalnik Kulturalny. 1994. N 3. S. 3–21.
256. Dolistowska M. Zabiudyw — historia i ukiad przestrzeny // Ochrona i rozwyj miast zabytkowych leńŃocych w sferze wpiyw duïych miast na przykiadzie Biaiegostoku i Micska / red. H. Sawczuk. Biaiystok, 1993.
257. Gordziejew J. Socjotopografia Grodna w XVIII w. Toruc, 2002.
258. Gordziejew J. Topografia posiadiońci klasztornych nowoïytnego Grodna // Klasztor w mieńcie Ńredniowiecznym i nowoïytnym / red. M. Derwich, A. Pobyg-Lenartowicz. Wrociaw, 2000. S. 241–251.
259. Gordziejew J. Typologiczna charakterystyka Ńredniowiecznego i nowoïytnego Grodna // Biaioruskie Zeszyty Historyczne. 1998. N 4. S. 10–13.
260. Hardziejew J. (Gordziejew J.) W kwestii stratygrafii spoiecznej Grodna w pierwszej poiowie XVI w. // Biaioruskie Zeszyty Historyczne. 2001. N 16. S. 26–44.
261. Maroszek J. Renesansowy ukiad przestrzeni miasta Zabiudowa // Zeszyty Naukowe Politechniki Biaiostockiej. Nauki Techniczne. 1994. N 98. Architektura. Z. 13. S. 13–57.
262. Rzczycki B. Kultura urbanistyczna Wilecszczyzny // Wilno — Wilecszczyzna. T. 1. 1992. S. 187–218.
263. Rzczycki B. Rozwyj kulturowy systemu urbanistycznego Wilecszczyzny litewskiej // Zeszyty Naukowe. Akademia Ekonomiczna w Poznaniu. Ser. 1. Z. 204. 1992. S. 28–43.

Sież miejska Miasta. Drogi handlowe

264. Alexandrowicz S. Die Rolle der Kleinstdte im wirtschaftlichen Bedienungsgefęge der Entwicklung der jŃdischen BevŃlkerung des GrosfŃrstentums Litauen im 16.–18. Jh. // Historische Grenzlandschaften Ostmitteleuropas im 16.–20. Jh. Gessellschaft — Wirtschaft — Politik / Studiensammlung unter Redaktion von M. Wojciechowski. Toruc, 1996. S. 159–167.
265. Alexandrowicz S. Gospodarcze, prawne i etniczne osobliwońci sieci miejskiej ziem W. Ks. Litewskiego w XVI–XVII w. // Miasto i kultura ludowa w dziejach Biaiorusi, Litwy, Polski i Ukrainy. Krakyw, 1996. S. 61–90.

266. Alexandrowicz S. Rola miasteczek w gospodarczych uwarunkowaniach rozwoju ludności W. Ks. Litewskiego w XVI–XVIII w. // Regiony pograniczne Europy Białostocko-Wschodniej w XVI–XX w. Społeczeństwo, gospodarka, polityka. Toruń, 1996. S. 153–162.
267. Dubas-Urwanowicz E. Grodno do XVIII w. Miasto i ludność // Grodno w XVIII w.: miasto i ludność (na tle trendów rozwojowych od średniowiecza do 1939 r.) / red. A. Woltanowski i J. Urwanowicz. Białystok, 1997. S. 5–26.
268. Grodno w XVIII w.: miasto i ludność (na tle trendów rozwojowych od średniowiecza do 1939 r.) / red. A. Woltanowski i J. Urwanowicz. Białystok, 1997.
Zob. też N: 267, 278 i 740, niniejszej *BIBLIOGRAFII*.
269. Guldon Z., Muszyńska J. Spław węgla i niemiecki a gospodarka folwarczno-paszczytniana w szlacheckiej Rzeczypospolitej // Prusy Książęce i Prusy Korywskie w XV–XVIII w. / red. J. Wijaczka. Kielce, 1997. S. 251–262.
270. Ichnatowicz I. Gierbokie — miasteczko na Białorusi w XVIII w. // Miasto, region, społeczeństwo. Studia ofiarowane Andrzejowi Wyrobiszowi w 60 rocznicę Jego urodzin / red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz. Białystok, 1992.
271. Kłozka J., Maroszek J. Dzieje Goniądza w 450 rocznicę praw miejskich. Białystok; Goniądz, 1997.
Praca omawia dzieje Goniądza w ziemi bielskiej na Podlasiu. Do pracy załączony obszerny materiał źródłowy.
272. Kosman M. Wilno — dawniej i dziś. Toruń, 1993.
273. Kosman M. Wilno dawne i współczesne // Kosman M. Orzeł i pogoda. 1992. S. 234–336.
274. Maroszek J. Ulice Wilna w XIV–XVIII w. // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. R. 47. N 1–2. 1999. S. 163–186.
275. Odyniec W. Połona — białostocki port Sobieskich // Sobytki. R. 51. N 1/3. 1996. S. 164–168.
276. Rachuba A. Białystok pod rządami Radziwiłłów w latach 1568–1813 // Z nieznanej przeszłości Białej i Podlasia / oprac. nauk. T. Wasilewski i in. Białystok, 1990. S. 37–66.
277. Samsonowicz Henryk. Der Handelsstrasse Ostsee-Schwarzes Meer im 13. und 14. Jh. // Der Hansische Sonderweg. Köln, 1993. S. 23–30.
278. Urwanowicz J., Woltanowski A. Grodno w 1794 r. Miasto i ludzie // Miasto, region, społeczeństwo. Studia ofiarowane Andrzejowi Wyrobiszowi w 60 rocznicę Jego urodzin / red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz. Białystok, 1992.

Geografia sztuki

279. Baranowski A. Geografia baroku na "kresach" Rzeczypospolitej // Sztuka pograniczy Rzeczypospolitej w okresie nowożytnym od XVI do XVIII w. / red. A. Baranowski. Warszawa, 1998. S. 45–75.
280. Chrzanowski T. Geografia niderlandyzmu polskiego (XV–XVII w.) // Niderlandyzm w sztuce polskiej / red. T. Hrankowska. Warszawa, 1995.
281. Dmitruk K. Metodologiczne problemy badac kultury. Europa i Polska XVIII w. // O dialogu kultur. Rzeszyw, 1998. S. 9–34.
282. Roszak S. Geografia kultury Rzeczypospolitej schyłku XVII w. // Między barokiem a oświeceniem. Apogeum sarmatyzmu. Kultura polska 2 poł. XVIII w. / red. K. Stasiewicz i St. Achremczyk. Olsztyn, 1997. S. 71–77.

Podziały administracyjne i kościelne

283. Biaszczyk G. Diecezja łódzka od XV w. do początku XVII w. Uposażenie. Poznań, 1992.
284. Biaszczyk G. Diecezja łódzka od XV w. do początku XVII w. Ustrój. Poznań, 1993.
285. Biaszczyk G. Powiat szawelski w XVII i XVIII w. (Ze studiów nad podziałami administracyjno-terytorialnymi łódzi) // Acta Baltico-Slavica. T. 19. 1990. S. 163–178.
286. Biaszczyk G. Powiat telszewski w XVII i XVIII w. (Ze studiów nad podziałami administracyjno-terytorialnymi łódzi) // Acta Baltico-Slavica. T. 19. 1990. S. 145–161.
287. Ochmacski J. Powstanie, rozwój i kryzys sieci parafialnej w diecezji wileńskiej od chrystianizacji Litwy w 1387 r. do przełomu XVI–XVII w. // Roczniki Humanistyczne. T. 38. Z. 2. 1990. S. 23–60.
288. Turonak (Turonek) J. Farmavian'ne setki rymakatalickich parafijau u Belarusi (1387–1781 g.) // Belaruski гістарычны агляд. Т. 2. С. 2. 1995. S. 173–194.

Kartografia

Prace zbiorowe

289. Kartografia wojskowa krajów strefy bałtyckiej XVI–XX w. / red. S. Alexandrowicz, Z. Karpus, W. Rezmer. Toruń, 1996.
W tym zbiorze znalazły się następujące prace dotyczące bezpośrednio dziejów W. Ks. Litewskiego uwzględnione w niniejszej *BIBLIOGRAFII* pod N: 291 i 297.

Artykuły

290. Alexandrowicz S. Józef Naronowicz-Narocski "Eques Lituanus" — tworca topograficznej kartografii Litwy i Prus // Kultura Litwy i Polski w dziejach. Tożsamość i współistnienie. Kraków, 2000. S. 113–124.

291. Alexandrowicz S. Kartografia wojskowa W. Ks. Litewskiego do poi. XVII w. // Kartografia wojskowa krajow strefy baltickiej XVI–XX w. / red. S. Alexandrowicz, Z. Karpus, W. Rezmer. Torun 1996. S. 11–22.
292. Alexandrowicz S. „Mapa szczegulna wojewodztwa podlaskiego” Karola de Perthees’a z 1795 r. // Studia Podlaskie. T. 1. 1990. S. 91–97.
293. Alexandrowicz S. Mapy majNetkowe dybr bialskich ze schyiku XVIII wieku // Z nieznaney przeszioŃci Biaiej i Podlasia / red. T. Wasilewski i T. Krawczak. Biaia Podlaska, 1990, S. 220–228.
294. Alexandrowicz S. • rydia kartograficzne do wyprawy poiockiej Stefana Batorego roku 1579 // Od armii komputowej do narodowej (XVI–XX w.) / red. Z. Karpus i W. Rezmer. Torun, 1998. S. 17–43.
295. Bartoszewicz A., Bartoszewicz H., Obraz kartograficzny miast i miasteczek radziwiiiowskich w koccu XVIII i 1 poi. XIX w. // Miscellanea Historico-Archivistica. T. 11. 2000. S. 195–204.
296. Bartoszewicz H. Kartografika Radziwiiiowskie w zbiorach AGAD // Miscellanea Historico-Archivistica. T. 7. 1997. S. 115–126.
297. Liguz J. Plan Wilna Georga Maxa von Fyrstenhoffa jako urydio historyczne // Kartografia wojskowa krajow strefy baltickiej XVI–XX w. / red. S. Alexandrowicz, Z. Karpus, W. Rezmer. Torun, 1996. S. 73–92.
298. Litak S. Mapa diecezji iuckiej z ok. 1792 r. // Ojczyzna bliisza i dalsza. Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w 60 rocznick urodzin. Pod. red. Jacka Chrobaczycskiego i in. Krakow, 1993. S. 63–73.
299. Nowak T. M. Obraz ziemi lidzkiej na mapach XVI–XVIII w. // 1. Komorowski P., Kurkowski J., Nowak T. M. Z dziejow ziemi lidzkiej. Warszawa, 1997. S. 11–54 // 2. Analecta. R. 6. N 2. 1997. S. 43–86.
300. Rewiecska W. Plan przedmieŃz zachodnich Wilna: Trockiego i Jukiskiego — Wawrzycca Gucewicza // Lituano-Slavica Posnaniensia. T. 6. 1994. S. 33–36.
301. Rewiecska W. Plan Wilna Fryderyka Getkanta [z 1648 r.]. Analiza kartograficzna // Lituano-Slavica Posnaniensia. T. 6. 1994. S. 45–54.
302. Sobczak J. Mapy departamentow litewskich Komisji Edukacji Narodowej // Lituano-Slavica Posnaniensia. T. 6. 1994. S. 201–214.

Heraldyka

Monografie

303. Adamus J. O herbie miasta Wilna. Jydu, 1996.
Praca napisana przed II wojn№ Ёwiatow№.
304. Dumin S. Herbarz rodzin tatarskich Wielkiego Ksiekstwa Litewskiego. Gdansk, 1999.
305. Kuczycski S. K. Polskie herby ziemskie. Geneza, treŃci, funkcje. Warszawa, 1993.

Artykuivy

306. Antoniewicz M. Manifestacja genealogiczna w herbie ziołonym biskupa Pawia Olgimunta ks. Holszaccskiego // *Zeszyty Historyczne. Prace Naukowe WSP w Czestochowie*. Z. 4. 1997. S. 387–435.
307. Antoniewicz M. O recepcji tworczości heraldycznej Wojciecha Wijuka Kojaiowicza w XVII–XIX w. // *Zeszyty Historyczne. Prace Naukowe WSP w Czestochowie*. 2000. Z. 6. S. 5–14.
Wersja angielska: Antoniewicz M. On the Reception of Heraldic Works of Voicich Vijuk Kojalovii in the 17th to 19th Centuries // *History, Culture and Language of Lithuania* / edited by G. Biaszczyk, M. Hasiuk. Poznac, 2000. S. 227–240.
308. Antoniewicz M. O ”rozbrataniu sik” panyw litewskich ze szlacht№ polsk№ w Parczewie, czyli o wiarygodności relacji w Kronice Bychowca // *Heraldyka i okolice* / red. A. Biernat i in. Warszawa, 2002. S. 105–116.
309. Cetwieski M. Mityczne wzorce i spoieczne funkcje legend herbowych Czartoryskich i Czetwertycskich // *Genealogia* T. 1. 1991. S. 43–58.
310. Derwich M. Legenda herbu Dkbno. (1) Wersja tatarska // *Herold*. 1990. Z. 1. S. 28–33.
311. Derwich M. Legenda herbu Dkbno. (2) Wersja litewska // *Herold*. 1991. Z. 2. S. 24–29.
312. Kiersnowski R. Godia jagiellocskie // *Biuletyn Polskiego Towarzystw Heraldycznego*. R. 2. 1990. S. 2–4.
313. Kuczycski S. K. Herby ziemskie Rzeczypospolitej. Geneza, treńci, funkcje // *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Heraldycznego*. 1990. N 3. S. 3–10.
314. Wasilewski T. Herby ziemi wileckiej i miasta Wilna w wiekach XIV–XVIII // *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Heraldycznego*. 1991. N 6. S. 1–4.
315. Wyrozumski J. Herb polsko-litewski i jego sens ideowy // *Tradycje i perspektyw nauk pomocniczych historii w Polsce* / red. M. Rakosz. Krakow, 1995.

Dyplomatyka

316. Augustyniak U. Kancelaria Radziwiiiw biriaccskich w XVII w. — organizacja i funkcjonowanie // *Miscellanea Historico-Archivistica*. T. 11. 2000. S. 11–23.
317. Hardziejew J. (Gordziejew J.) Przyczynek do dziejow kancelarii miejskich grodzieckich w XVI–XVIII w. // *Biaiosloczyzna*. N 1/2. 2001. S. 3–12.
318. Jarczykowa M. Problemy autorstwa dokumentow kancelarii Radziwiiiw biriaccskich w 1 poi. XVII w. // *Prace Naukowe Uniwersytetu HlNskiego w Katowicach*. N 1464. T. 8. 1994. S. 57–68.
319. Koczerska M. Autentyczność dokumentu unii krewskiej 1385 r. // *Kwartalnik Historyczny*. R. 99. N 1. 1992. S. 59–80.
320. Korczak L. O akcie krewskim raz jeszcze (na marginesie rozprawy J. Dainauskasa) // *Studia Historyczne*. R. 34. N 3. 1991. S. 473–479.
321. Pietkiewicz K. Dokument ruski w kancelarii litewskiej Aleksandra Jagielloczyka (1492–1506) // *Litwa i jej sNesiedzi od XII do XX w. Studia*

- ofiarowane Prof. Jerzemu Ochmacskiemu w 60 rocznic urodzin / red. G. Biaszczyk i A. Kijas. Poznac, 1994. S. 65–86.
322. Sereďyka J. Instrukcje powiatu wileckiego na sejmy panowania Zygmunta III Wazy // 1. Studia historyczno-prawne. Prace ofiarowane Kazimierzowi Orzechowskiemu w 70 rocznic urodzin. Wrociaw, 1993 // 2. Sobytk. 1993. N 2/3. S. 187–197.
323. Szybkowski S. Dokument W. Ks. Litewskiego Witolda Kiejstutowicza z 23 XII 1429 r. // KsiŹnikta, urzkdnicy, ziocyccy / red. B. Hliwieski. Gdask, 1999. S. 291–302.
324. Tyszkiewicz J. Karaimi litewscy w czasach Witolda i sprawa przywileju datowanego rokiem 1388 // Studia • rydioznawcze. T. 36. 1997. S. 45–64.
325. Wajs A. Dyplom Jana Olbrachta Radziwiiia dla geometry Mikoiaja Hybenera z 1615 r. // Miscellanea Historico-Archivistica. T. 11. 2000. S. 329–333.
326. Wkcowski P. Itineraria Jagiellonyw // Studia • rydioznawcze. T. 37. 2000. S. 153–163.
- Artykui recenzyjny o itinerariach Kazimierza i Aleksandra Jagielloczykyw.

Numizmatyka

327. BiaioruŹ, Litwa, Polska, Ukraina — wspylne dzieje pieniŹdza. Materiaiy / red. K. Filipow. Warszawa, 1996.
Zob. teĩ N: 329, 333 i 334.
328. Filipow K. Grodziecki epizod menniczy // Jydzki Numizmatyk. 1992. N 21. S. 31–32.
329. Kiersnowski R. BiaioruŹ, Litwa, Polska, Ukraina — wspylne dzieje pieniŹdza // BiaioruŹ, Litwa, Polska, Ukraina — wspylne dzieje pieniŹdza. Materiaiy / red. K. Filipow. Warszawa, 1996. S. 5–12.
330. Kokociński L. „Pojedyneki” faiszerza z uczyonym. Przyczynek do badania autentycznoŹci szelŹogiyw litewskich z lat 1652–1653 // Wrociawskie Zapiski Numizmatyczne. N 17–18. 1999. S. 55–59.
331. Kokociński L. ŹwierŹkopki litewskie Zygmunta II. Co jest faiszerstwem, a co oryginaiem // Biuletyn Numizmatyczny. 1999. N 3. S. 3–11.
332. Kurpiewski J. Unikatowe grosze litewskie Zygmunta III Wazy z mylnymi datami 1008 i 1009 // Biuletyn Numizmatyczny. 1993. N 1. S. 42–44.
333. Mielczarek M. Antyczne monety greckie odkryte na ziemiach Polski, Litwy, Biaiorusi i Zachodniej Ukrainy // BiaioruŹ, Litwa, Polska, Ukraina — wspylne dzieje pieniŹdza. Materiaiy / red. K. Filipow. Warszawa, 1996. S. 31–37.
334. Pieski J. Monety litewskie w skarbach koronnych XVI–XVII w. // BiaioruŹ, Litwa, Polska, Ukraina — wspylne dzieje pieniŹdza. Materiaiy / red. K. Filipow. Warszawa, 1996. S. 91–99.
335. Schmidt A. Nowa odmiana rzadkiego szelŹoga litewskiego z 1614 r. // Biuletyn Numizmatyczny. 1992. N 4. S. 42–43.

Nauka o archiwach

336. Archiwalia Radziwiłłów herbu Trąby. Materiały // *Miscellanea Historico-Archivistica*. T. 7. 1997. S. 3–188.
337. Augustyniak U. • rydya do badania stosunków wyznaniowych i narodowościowych w W. Ks. Litewskim XVII w. w Archiwum Warszawskim Radziwiłłów // *Miscellanea Historico-Archivistica*. T. 7. 1997. S. 155–167.
338. Bagicka E. Fond Radziwiłłów w Państwowym Archiwum Historycznym Białorusi w Mińsku // *Białostoczczyzna*. 1998. N 1. S. 58–63.
339. Bagicka E. • rydya do dziejów Podlasia w XVII w. w Warszawskim Archiwum Radziwiłłów // *Białostoczczyzna*. 1998. N 2. S. 87.
340. Bagicka E. • rydya do dziejów Radziwiłłów w archiwach i bibliotekach wileckich // *Białostoczczyzna*. 1997. N 4. S. 68–78.
341. Czerniszewski P. Papiery Sapieżyńskich z Dzianiu Archiwum Warszawskiego Radziwiłłów XVI–XIX w. w zbiorach AGAD historia zbioru, zawartość, metoda porządkowania // *Archiwista Polski* R. 4. N 1. 1999. S. 66–70.
342. Gordiejew J. Losy archiwaliów grodzieckich z XVI–XVIII w. // *Białostoczczyzna*. 1998. N 2. S. 72–86.
343. Grała H. • rydya do dziejów stosunków polsko-moskiewskich w XVI w. (Nowe znaleziska w Archiwum Warszawskim Radziwiłłów) // *Miscellanea Historico-Archivistica*. T. 7. 1997. S. 135–153.
344. Jankowski R. Archiwiści i instrukcje archiwalne napisane dla nich w Archiwum Głównym Radziwiłłów w Nieświeżu // *Archiwista Polski*. R. 5. N 2. 2000. S. 34–40.
345. Jankowski R. Burzliwe losy Archiwum Radziwiłłów z Nieświeża od XV w. do 1838 r. // *Miscellanea Historico-Archivistica*. T. 11. 2000. S. 35–68.
346. Jankowski R. Prace inwentaryzacyjne w Archiwum Głównym Radziwiłłów w Nieświeżu do 1945 r. // *Archiwista Polski*. R. 5. N 3. 2000. S. 43–55.
347. Krahel T. Materiały archiwalne do dziejów Kościoła katolickiego północno-wschodniej Polski w archiwach i bibliotekach Wilna // *Białostoczczyzna*. 1999. N 2. S. 38–42.
348. Kriegseisen W. • rydya do historii Rzeczypospolitej szlacheckiej w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Mińsku // *Kwartalnik Historyczny*. R. 105. N 4. 1998. S. 87–105.
349. Liedke M. • rydya do badań nad recepcją wyznac reformowanych przez szlachtę ruską W. Ks. Litewskiego w XVI i XVII w. // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. 1998. N 4. S. 14–20.
350. Maiek A. Materiały dotyczące obszaru Litwy znajdujące się w zespole Kamery i Domen w Białymstoku 1795–1801 // *Białostoczczyzna*. 1998. N 2. S. 129.
351. Maroszek J. Archiwalia dotyczące Kościoła unickiego w zbiorach polskich i obcych // *Białostoczczyzna*. 1997. N 4. S. 62.
352. Maroszek J. Wilczewski W. Archiwa kapituły i kurii diecezji wileckiej, dzieje i współczesne miejsce przechowywania w zbiorach litewskich i polskich // *Białostoczczyzna*. 1998. N 4. S. 3–9.

353. Maroszek J. • rydia rkorı̄mienne do dziejw pynocno-wschodniej Polski w zbiorach moskiewskich // Biaiostoczyna. 2000. N 3–4. S. 3–17.
354. Michaluk D. • rydia do dziejw starostwa mielnickiego w Archiwum Woronieckich z Huszlewa // Biaiostoczyna 1993. N 4. S. 21–23.
Artykui dotyczy starostwa mielnickiego na Podlasiu.
355. Mikulski W. Dokumenty rodziny Ilinicyw w Archiwum Warszawskim Radziwiiiyw // Miscellanea Historico-Archivistica. T. 9. 1998. S. 7–11.
356. Mikulski W. Dokumenty z archiwum W. Ks. Litewskiego w Archiwum Warszawskim Radziwiiiyw // Miscellanea Historico-Archivistica. T. 7. 1997. S. 71–83.
357. Rachuba A. Archiwa Sapiehyw — ich losy i stan obecny // Miscellanea Historico-Archivistica. T. 9. 1998. S. 101–108.
358. Syta K. Archiwa szlachty imudzkiej w 2. poi. XVI w. // Studia o bibliotekach i zbiorach polskich. T. 7. Toruc, 1997. S. 29–47.
359. Wilczewski W. Zasyb tzw. Archiwum Zygmunta Glogera w Oddziale Wawelskim Archiwum Pacstwowego w Krakowie // Biaiostoczyna. 1993. N 2. S. 30–33.
Autor przedstawia urydia do dziejw Podlasia i Grodziecszczyzny w zbiorach Glogera.
360. Zakrzewski A. Budowa archiwuyw szlachty trockiej // Miscellanea Historico-Archivistica. T. 11. 2000. S. 111–118.
361. Zamojska D. Materiaiy do dziejw nauki polskiej w zbiorach wileckich. Rekonesans badawczy // Biuletyn Archiwum PAN. 1996. N 37. S. 3–17.
362. Zawadzki J. Archiwalia ryı̄nych rodyw przechowywane w Archiwum Warszawskim Radziwiiiyw // Miscellanea Historico-Archivistica. T. 7. 1997. S. 127–133.
363. Zawadzki J. Papiery Poiubickich i ich dybr, przechowywane w Archiwum Warszawskim Radziwiiiyw // Miscellanea Historico-Archivistica. T. 9. 1998. S. 13–32.
364. Zielicka T. Archiwa ryı̄nych linii rodu Radziwiiiyw w polskich zbiorach publicznych // Miscellanea Historico-Archivistica. T. 7. 1997. S. 107–113.

rydioznawstwo

365. Halicki K. Staropolskie rejestry przychodyw i rozchodyw jako urydio do dziejw kancelarii na przykiadzie rejestru Mikoiaja Radziwiiia "Sierotki" z roku 1571–1572 // Pamiktnik III Ogylnopolskiego Zjazdu Studentyw Archiwistyki w Lublinie / red. J. Josowski. Lublin, 2000. S. 85–89.
366. Wernerowa W. Ze studiyw nad opisami parafii diecezji wileckiej z 1784 r. w relacji ze szkicami Karola de Perthesa // Dwudziestolecie Zespoiu Historii Kartografii przy Instytucie Historii PAN / red. J. Ostrowski i W. Wernerowa. Warszawa, 1995.
367. Wilczewski W. Opisy parafii diecezji wileckiej z roku 1784 — oryginaiy w zbiorach wileckich // Biaiostoczyna. 1997. N 1. S. 79–109.

368. Wojtkowiak Z. O Smoleckim Latopisie Demetriusza, nieznanym Źrydle M. Strykowskiego i o przyczynach jego zapomnienia // *Scriptura custos memoriae. Prace historyczne* / red. D. Zydorek. 2001. S. 253–262.

Demografia historyczna

369. Biaszczyk G. Zaludnienie Ęmudzi w 1 poi. XVIII w. — Źrydia i metoda badac // *Przemiany w Polsce, Rosji, na Ukrainie, Biaiorusi i Litwie (2 poi. XVII – 1 poi. XVIII w.)*. Wrociaw, 1991. S. 52–69.
370. Gawrysiakowa J., Litak S. Spis ludnoŹci parafii zabrzeskiej obrzŹodku iacicskiego pod Micskiem na Biaiorusi z 1786 r. // *PrzeszioŹ Demograficzna Polski*. T. 21. 2000. S. 87–134.
371. Litak S. Statystyka innowiercyw na Litwie z XVIII w. // *Roczniki Humanistyczne*. T. 35. Z. 2. 1991. S. 297–303.
372. Jowmiacski H. Zaludnienie pacstwa litewskiego w wieku XVI. Zaludnienie w roku 1528 / wyd A. Kijas i K. Pietkiewicz. Poznac, 1998.
Praca napisana przed 1939 r. wydanie poŹmiertne.
373. Michaiowski G. Zarys rozwoju demograficznego Biaiej Podlaskiej (XV–XX) // *Podlaski Kwartalnik Kulturalny*. 1997. N 3. S. 3–23.

Onomastyka

374. Bednarczuk L. Nazwiska i przezwiska etniczne mieszkaczyw W. Ks. Litewskiego // *Wilno i kresy pyinocno-wschodnie* / red. E. Feliksiak. Biaiystok, 1996. T. 3. S. 7–41.
Artykui jest tylko czkŹciŹ wiŹkszej pracy na ten temat.
375. Bednarczuk L. Ze studyw nad hydronimiŹ W. Ks. Litewskiego // *Hydronimia siowiacka. Materiaiy* / red. K. Rymut. K. 1996. S. 117–135.
376. Berlicska A. Z dziejyw ksztaitowania sik nazwisk mieszczan na Podlasiu // *Biaiostoczczyzna*. 1991. N 1. S. 12–13.
377. Bogdanowicz E. Osiemnastowieczne nazwy osobowe w ksiegach metrykalnych Kleszczel (woj. Biaiostockie) // *Biaiostoczczyzna*. 1998. N 2. S. 132.
Artykui dotyczy nazewnictwa osobowego mieszkaczyw Kleszczel na Podlasiu.
378. Dworakowski M. Mikrotoponimia Puszczy Biaiwieskiej // *Biaiostoczczyzna*. 1993. N 1. S. 70–75.
379. Siownik historycznych nazw osobowych Biaiostoczczyzny (XV–XVII w.) / red. L. Dacewicz. T. I–II. Biaiystok, 1997–1998.
380. Tichoniuk B. Elementy baityckie w szesnastowiecznej antroponimii poiudniowej Biaiostoczczyzny // *Balto-siowiackie zwiŹzki jkzykowe*. Wrociaw, 1990.
381. Tichoniuk B. Imiona siowiackie i ich formy w popisach wojsk litewskich w XVI w. // *Polsko-wschodniosiowiackie powiŹzania kulturowe, literackie i jkzykowe. Materiaiy* / red. A. Bartoszewicz. Cz. 2. Olsztyn, 1995.
382. Tichoniuk B. Nazwy ostkpyw puszczy krylewskich W. Ks. Litewskiego w XVII w. // *Onomastica*. R. 40. 1995. S. 51–55.

Inne

383. Kossowski M. Order Janina ze skarbcza radziwiłłowskiego w Nieświeżu // Kronika Zamkowa. N 40. 2000. S. 18–47.
Chodzi zapewne o order nadany Karolowi I Stanisławowi Radziwiłłowi przez króla Jana III.
384. Mikulski W. O pieczęci średniowiecznej litewskiej Kazimierza Jagiellończyka. Przyczynek do dziejów sfragistyki gospodarskiej XV w. // Studia • rydionawcze. T. 40. 2002. S. 89–93.
385. Suchodolska E. Radziwiłłowski tiok pieczętny z 2 poi. XVIII w. // Studia • rydionawcze. T. 36. 1997. S. 89–100.

Zagadnienia społeczno-gospodarcze**Gospodarka i handel****Monografie**

386. Jurkiewicz J. Powinności włościan w dobrach prywatnych W. Ks. Litewskiego w XVI–XVII w. Poznań, 1991.

Artykuły

387. Anusik Z., Strojnowski A. Problemy majątkowe Radziwiłłów w XVIII w. // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. T. 48. 1991. S. 79–115.
388. Borowik P. Odbieranie gruntów wiejskich przez Antoniego Tyzenhauza w ekonomii grodzkiej // Białostoczczyzna. 1999. N 2. S. 16–22.
389. Czapiuk A. O plonach żyty w Polsce i w W. Ks. Litewskim w XVI i XVII w. // Między polityką a kulturą / red. C. Kukło. Warszawa, 1999. S. 233–247.
390. Demski D. Naliboki i Puszcza Nalibocka — zarys dziejów i problematyki // Etnografia Polska. T. 38. Z. 1–2. 1994. S. 51–78.
391. Flisicki J. Starostwo brzeskie w XVI w. // Rocznik Białkopodlaski. T. 5. 1997. S. 35–57.
392. Gryguz A. Użytkowanie puszczy królewskich w W. Ks. Litewskim i na Podlasiu w XVI w. przez ludność wiejską w świetle „Ustawy na wołoki” oraz „Ustawy leśnej” z 1567 r. // Społeczeństwo i polityka do XVII w. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Wacława Odyca w 70-lecie urodzin. Olsztyn, 1994. S. 119–122.
393. Guldon Z., Wijaczka J. Handel ekonomii litewskich z Królestwem w latach 1765–1768 // Zapiski Historyczne. T. 60. Z. 2–3. 1995. S. 39–47.
394. Guldon Z., Wijaczka J. Związki handlowe ziem litewskich i białoruskich z Królestwem w świetle rejestrów celnych komory grodzkiej z lat 1600 i 1605 // Królestwo a Polska / red. M. Biskup i W. Wrzesicki. Olsztyn, 1993. S. 53–63.
395. Guldon Z., Wijaczka J. Związki handlowe ziem litewskich i białoruskich z Królestwem w świetle rejestrów celnych komory grodzkiej z lat 1600 i 1605 // Komunikaty Warmińsko-Mazurskie. 1993. N 1. S. 21–31.

396. Horn M. Rzemiosio żydowskie na ziemiach polskich, litewskich, białoruskich i ukraińskich od wieku XII do 1795 r. // Ёльскі Кварталнік Історычны. 1993. N 1/3. S. 27–32.
397. Horn M. Rzemiosio żydowskie na ziemiach polskich, litewskich, białoruskich i ukraińskich od wieku XII do 1795 r. // Studia i szkice historyczne. Wrocław, 1996. S. 27–32.
398. Jurkiewicz J. Czynniki i pączki w ekonomii krylewskich w W. Ks. Litewskim w XVII – 1 poł. XVIII wieku // Przemiany w Polsce, Rosji, na Ukrainie, Białorusi i Litwie (2 poł. XVII – 1 poł. XVIII w.). Wrocław, 1991. S. 22–51.
399. Jurkiewicz J. Wirtschaftliche Tendenzen der Hufenverfassung im Grossfürstentum Litauen // Studia Historiae Oeconomicae. Vol. 23. 1998. S. 139–146.
400. Kriegseisen W. Dobra siuckie wojewody litewskiego Karola St. Radziwiłła „Panie Kochanku” w 1767 r. // Miscellanea Historico-Archivistica. T. 11. 2000. S. 133–143.
401. Lesicki J. Spory o dobra neuburskie // Miscellanea Historico-Archivistica. T. 6. 1996. S. 95–132.
402. Леўніак Ф. Зарыс праблематыкі дыбр стоіу крылеўскага ў Кароніі і на Літвіі (канец XVI–XVIII в.) // Рочнік Наўкова-Дыдактычны WSP ў Кракавіі. Z. 203. Праце Історычныя. T. 20. 1999. S. 29–44.
403. Lulewicz H. Леўніцтва эканоміі брэскага і гродзінскага ў часах Ваўзыў // Дробна шляхта падляска ў XVI–XIX в. / ред. S. K. Kuczyński. Бялосток, 1991. S. 149–160.
404. Жоўцкі К. У справе аховы лясоў на прыкладзе леўніцтва перстускага ў зямлі гродзінскага ў XVI в. // Мазоўска і яго сёсідзі ў XIV–XVI в. / ред. J. Ёльвіцкі. Олштын. 1997. S. 63–66.
405. Maroszek J. Rzemioslo i handel w Drohiczyne do koca XVIII wieku // Бялосточчына. 1999. N 2. S. 3–15.
406. Maroszek J. Wokół struktur kościelnych i handlowych na Mazowszu i Podlasiu w czasach nowożytnych // Rola szlachty mazowieckiej w kształtowaniu polskiego krajobrazu kulturowego. Ciechanów, 2000. S. 196–214.
407. Maroszek J. Żydzi wiejscy na Podlasiu w XVII i XVIII wieku w świetle przemian struktury rynku wewnętrznego // Studia Podlaskie. 1989. T. 2. S. 56–70.
408. Michalski A. Związki handlowe Woynia z miastami nadbaltyckimi od XIII do 1 poł. XVIII w. // Studia Baltyckie. Historia. T. 3. Koszalin 1998. S. 221–258.
409. Postoiowicz L. Administracja leśna w puszczech ekonomii grodzieńskiej do połowy XVII w. // Бялосточчына. 1993. N 1. S. 5.
410. Postoiowicz L. Bartnictwo w dawnej Puszczy Grodzieńskiej do koca XVII w. // Бялосточчына. R. 6. 1991. N 3. S. 9–12.
411. Rachuba A. Sprawa dybr Radziwiłłów białoruskich w latach 1655–1662 // Miscellanea Historico-Archivistica. T. 7. 1997. S. 51–70.

412. Samsonowicz H. Handel Litwy z Zachodem w XV w. // *Przegląd Historyczny*. T. 90. Z. 4. 1999. S. 453–458.
413. Samsonowicz H. Z zagadnień handlu litewsko-hanzeatyckiego w XV w. // *Tarp istorijos ir butovės. Studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui / Sud. A. Bumblauskas ir R. Petrauskas*. Vilnius, 1999. S. 77–85.
414. Siekierski M. Landed Wealth in the Grand Duchy of Lithuania: the economic Affairs of Prince Nicholas Christopher Radziwiłł (1549–1616) // *Acta Baltico-Slavica*. T. 20. 1989. S. 239–308; T. 21. 1992. S. 195–300.

Spoieczecstwo

Monografie

415. Augustyniak U. Dwyr i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640). Mechanizmy patronatu. Warszawa, 2001.
416. Horn M. Żydowskie bractwa rzemieślnicze na ziemiach polskich, litewskich, białoruskich i ukraińskich w latach 1613–1850. Warszawa, 1998.

Artykuły

417. Augustyniak U. Dwory kobiece i dziecięce w W. Ks. Litewskim w XVII w. // *Myśl i Wiadomości*. R. 38. N 4. 1995. S. 11–14.
418. Augustyniak U. Dwyr i klientela Krzysztofa Radziwiłła // *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. T. 38. 1994. S. 63–77.
419. Augustyniak U. Podlaska klientela Krzysztofa II Radziwiłła // *Drobna szlachta podlaska w XVI–XIX w.* / red. S. K. Kuczyski. Białystok, 1991. S. 87–112.
420. Augustyniak U. Znaczenie więzi krwi w systemach nieformalnych w Rzeczypospolitej 1 pol. XVII w. na przykładzie klienteli Radziwiłłów białoruskich // *Kultura staropolska*. 1997. S. 205–210.
421. Bagicska E. Kształtowanie się dziedzictwa Radziwiłłów białoruskich na Podlasiu w XVII w. // *Białostoczczyzna*. 1996. N 3. S. 16.
422. Bagicska E. Patronat Radziwiłłów białoruskich na Podlasiu w XVII w. // *Białostoczczyzna*. 1994. N 4. S. 18–28.
423. Bagicska E. Rekrutacja klienteli Radziwiłłowskiej na Podlasiu w XVIII w. // *Białostoczczyzna*. 1998. N 1. S. 3.
424. Bagicska E. Szlachta podlaska w kręgu Radziwiłłów białoruskich // *Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska w Białymstoku*. 1995. N 9. S. 30–40.
425. Bajko A. Ludność księstwa kleckiego w okresie pomiaru wyciecznej // *Lituaniano-Slavica Posnaniensia*. T. 9. 2003. S. 173–191.
426. Bylicski J. Piotr Stabrowski (zm. 1619), kasztelan parnawski, łowca i rokoszanin w służbie Radziwiłła (zarys bibliograficzny) // *Przeszłość odległa i bliska. Marcelemu Kosmanowi w 60 rocznicę urodzin*. Poznań, 2000. S. 67–74.
427. Kempa T. Urzędnicy i klienci Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła Sierotki // *Lituaniano-Slavica Posnaniensia*. T. 9. 2003. S. 193–221.

428. Jowmiacska M. Udziat communitatis mercatoriae w samorzędzie wileckim // *Lituanoslavica Posnaniensia*. T. 9. 2003. S. 75–108.
Praca przygotowana do druku w 1940 r. opublikowana z korekty autorskiej zachowanej w dokumentach H. Jowmiacskiego.
429. Majewski W. Granice uzależnienia szlachty od magnaterii w XVII–XVIII w. // *Drobna szlachta podlaska w XVI–XIX w.* / red. S. K. Kuczyski. Białystok, 1991. S. 113–126.
Problem klientelizmu, m. in. klienteli Janusza i Bogusiawa Radziwiłł w 1655–1656 r.
430. Maroc J. Szlachta powiatu trockiego w świetle popisu z 1621 roku // *Acta Universitatis Wratislaviensis*. N 1876. Prawo. N 251. 1996. S. 29–34.
431. Matwijowski K. Żydzi i Ormianie w Rzeczypospolitej Obojga Narodów (wiek XVI do XVIII) // *Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej*. Materiały. Wrocław, 1991. S. 162–169.
432. Радзiч В. Памяць раем і клякаж, або як мог бацька свае месца ў грамадстве меўшанін VKL XVII ст. // *Біеларускі гістарычны агляд*. Т. 5. С. 2. 1998. S. 410–418.
433. Piechotkowie M. i K. Skupiska żydowskie w strukturze przestrzennej miast dawnej Rzeczypospolitej // *Studia nad dziejami miast i mieszczactwa w średniowieczu*. T. 1. / red. M. Bogucka. Toruń, 1996. S. 171–193.
434. Piwkowski W. Meczenat radziwiłłowski w dziedzinie kultury, sztuki i rzemiosła artystycznego // *Radziwiłłowie herbu Trąby* / oprac. S. Gyrzycki i in. Warszawa, 1996. S. 51–56.
435. Rychlikowa I. Bojarzy pancerni na pograniczu moskiewskim w XVI–XIX w. // *Przełom Wschodni*. T. 3. Z. 3. 1994. S. 411–449.
436. Rychlikowa I. Carat wobec polskiej szlachty na ziemiach zabranych w latach 1772–1831 // *Kwartalnik Historyczny*. R. 98. 1991. N 3. S. 51–83.
437. Zielińska T. Przyczynek do kwestii konfliktu pokoleń na tle majętkowym w XVIII-wiecznym środowisku magnackim // *Trudne stulecia. Studia z dziejów XVII i XVIII w. ofiarowane Jerzemu Michalskiemu w 70 rocznicę urodzin* / red. J. Kędziała i in. Warszawa 1994.
W pracy omówiono problem na przykładzie stosunków panujących w rodzinie Radziwiłł w.

Opieka społeczna, szpitalnictwo, choroby

Monografie

438. Karpicki A. Walka z niewidzialnym wrogiem. Epidemie chorób w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII w. i ich następstwa demograficzne, społeczno-ekonomiczne i polityczne. Warszawa, 2000.
439. Srogosz T. Problemy sanitarno-zdrowotne w działalności administracyjnej Rzeczypospolitej w okresie stanisławowskim. Jyväskylä, 1993.

Prace zbiorowe

440. Charitas. Miłosierdzie i opieka społeczna w ideologii, normach postępowania i praktyce społeczności wyznaniowych w Rzeczypospolitej XVI–XVIII w. Warszawa, 1999.

Artykuły

441. Андриульс А., Srogosz T. Litewska administracja opieki społecznej na przełomie XVIII i XIX w. // Biuletyn Instytutu Filozoficzno-Historycznego WSP w Człuchowie. 1998. N 15. S. 118–122.
442. Ciesielski T. Epidemia dżumy w l. 1651–1654 na terenach Rzeczypospolitej // Człowiek i Kościół w dziejach. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. Kazimierzowi Doli z okazji 65 rocznicy urodzin / red. J. Kopiec, N. Widok. Opole, 1999. S. 169–180.
443. Degiel R. Opieka społeczna prawosławnych w Siucku XVII w. // Odrodzenie i Reformacja w Polsce. T. 42. 1998. S. 145–152.
444. Grochowska I. Klęski elementarne na Podlasiu na przełomie XVII–XVIII w. // Białostoczczyzna. 1993. N 2. S. 9–10.
445. Horn M. Szpitalnictwo żydowskie w dawnej Rzeczypospolitej // Szpitalnictwo w dawnej Polsce / red. M. Dębrowska i J. Krupp. Warszawa, 1998. S. 47–54.
446. Karpicki A. Fundacje posagowe w dziejach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII w. // Kwartalnik Historyczny. R. 105. N 1. 1998. S. 3–20.
Dotyczy m. in. Wilna.
447. Korch J. Choroby nekające społeczeństwo Podlasia w XVIII w. // Białoruskie Zeszyty Historyczne. 2002. T. 17. S. 45–54.
448. Krieger W. Miłosierdzie czy opieka społeczna? Działalność opiekuńcza w Jedności Ewangelicko-Reformowanej W. Ks. Litewskiego // Charitas. Miłosierdzie i opieka społeczna w ideologii, normach postępowania i praktyce społeczności wyznaniowych w Rzeczypospolitej XVI–XVIII w. Warszawa, 1999. S. 115–129.
449. Litak S. Szpitale w Polsce przedrozbiorowej. Rozwój i problematyka // Szpitalnictwo w dawnej Polsce / red. M. Dębrowska i J. Krupp. Warszawa, 1998. S. 13–31.
450. Mironowicz A. Działalność charytatywna w Kościele prawosławnym na terenie Rzeczypospolitej w XVI–XVIII w. // Charitas. Miłosierdzie i opieka społeczna w ideologii, normach postępowania i praktyce społeczności wyznaniowych w Rzeczypospolitej XVI–XVIII w. Warszawa, 1999. S. 79–86.
451. Partyka W. Szpitale w diecezji wileńskiej w 2 poł. XVIII w. // Religie — edukacja — kultura. Księżka dedykowana prof. S. Litakowi / red. M. Surdacki. Lublin. 2002. S. 623–632.
452. Srogosz T. Zakres działań władz państwowych w szpitalnictwie W. Ks. Litewskiego w latach 1768–94 // Zeszyty Historyczne. Prace Naukowe WSP w Człuchowie. 1997. Z. 4. S. 243–260.

453. Zakrzewski A. Charitas "diematu", czyli miiosierdzie muzumiany w dawnej Rzeczypospolitej // Charitas. Miiosierdzie i opieka spoieczna w ideologii, normach postkrowania i praktyce spoiecznoŃci wyznaniowych w Rzeczypospolitej XVI–XVIII w. Warszawa, 1999. S. 99–105.
454. Zuba K. Chirurdzy, felczerzy, cyrulicy w dobrach Radziwiii w linii nieŃwieskiej w XVIII w. // Medycyna NowoiŃtna. T. 6. Z. 1. 1999. S. 77–104.

Litwini w Polsce

Monografie

455. Piwkowski W. Arkadia Heleny Radziwiiiowej. Studium historyczne. Warszawa, 1998.

Artykuily

456. Boras Z. Michai Kazimierz Ogicski i jego udziai w konfederacji barskiej (1730–1800) // Powstania w Wielkopolsce w XVIII w. / red. B. Polak. Koszalin, 1999. S. 43–55.
457. Chachaj M. Mikoiaj Czarny Radziwiii a KoŃciyi katolicki w Szydiowcu // Z dziejyw parafii szydiowieckiej / red. J. Wijaczka. Szydiowiec, 1998. S. 7–15.
458. Urban W. Lietuviai Krokuvoje nuo XIV a. pabaigos iki 1579 m. // Љбелі-oliktojo amħiaus galŃtija / red. S. Narbutas. Vilnius, 2000. S. 421–452.
459. Urban W. Litwini w Krakowie od kocca XIV w. do roku 1579 // Teki Krakowskie. T. 10. 1999. S. 131–152.
460. Wartalska E. Udziai i rola mieszkaccyw W. Ks. Litewskiego w funkcjonowaniu Konwentu Jasnogyrskiego XVI–XVIII w. // Wilno i kresy pyinocno-wschodnie / red. E. Feliksiak. Biaiystok, 1996. T. 1. S. 95–110.
461. Wyjcik K. Kontakty intelektualne z LitwŃ. Litwini na Uniwersytecie Krakowskim // Chrzest Litwy. Geneza, przebieg, konsekwencje / red. M. Zahajkiewicz. Lublin, 1990. S. 231–240.
462. Ćerek-Kleszcz H. MajknoŃж oporowska i Soiiohubowie w XVIII w. // Oporyw. Stan badac / red. G. Kin-Rzymkowska i inni. Oporyw, 2000. S. 135–148.

Zagadnienia prawno-ustrojowe i polityczne

Unia i stosunki polsko-litewskie

Monografie

463. Bardach J. O RzeczpospolitŃ Obojga Narodyw. Warszawa, 1998.
464. Biaszczyk G. Burza koronacyjna. Dramatyczny fragment stosunkyw polsko-litewskich w XV w. Poznac, 1998.

465. Biaszczyk G. Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych do współczesności. T. 1. Trudne początki. Poznań, 1998.
466. Gierowski J. The Polish-Lithuanian Commonwealth in the 18th Century. From Anarchy to well-organised State. Kraków, 1996.
467. Kosman M. Orzeł i Pogoń. Z dziejów polsko-litewskich XIV–XX w. Warszawa, 1992.
468. Lulewicz H. Gniew o unii bliższy. Stosunki polsko-litewskie 1569–1588. Warszawa, 2002.
469. Malec J. Szkice z dziejów federalizmu i myśli federalistycznej w czasach nowożytnych. Kraków, 1999.
- 469a. Nowak Z. H. Współpraca polityczna państw unii polsko-litewskiej i unii kalmarskiej w latach 1411–1425. Toruń, 1995.
470. Paszkiewicz H. Początki Rusi / Z rękopisu przygotował K. Stopka. Kraków, 1996.
471. Sobolewski L. Prawne aspekty unii polsko-litewskiej na przełomie XV i XVI w. Kraków 1994 (maszynopis na Uniwersytecie Jagiellońskim).
472. Ćwikiewicz J. Litwa na przestrzeni wieków i jej powiązania z Polską. Toruń, 2001.

Prace zbiorowe

473. Unia lubelska i tradycje integracyjne w Europie Środkowo-Wschodniej // red. J. Kioczkowski. Lublin, 1999.
W tym zbiorze znalazły się m. in. prace bezpośrednio dotyczące dziejów W. Ks. Litewskiego uwzględnione w niniejszej *BIBLIOGRAFII* pod N: 293, 299, 477, 482, 519, 524, 527, 531, 945.

Artykuły

474. Bardach J. Konstytucja 3 Maja a unia polsko-litewska // Nauka Polska. R. 38. N 2. 1991. S. 3–27.
475. Bardach J. Konstytucja 3 Maja a unia polsko-litewska // Przegląd Historyczny. T. 82. Z. 3–4. 1991. S. 383–410.
476. Bardach J. Konstytucja 3 Maja a Zakończenie Wzajemne Obojga Narodów z 20 X 1791 r. // Lithuania. 1991. Z. 3 (4). S. 23–32.
477. Bardach J. Od aktu w Krewie do Zakończenia Wzajemnego Obojga Narodów (1385–1791) // Unia lubelska i tradycje integracyjne w Europie Środkowo-Wschodniej / red. J. Kioczkowski. Lublin, 1999. S. 12–34.
478. Bardach J. Unia polsko-litewska — jej treść i dziedzictwo // Symbolae historico-iuridicae Lodziensis J. Bardach dedicatae / red. Z. Rymaszewski. Jyväskylä, 1997. S. 17–26.
479. Biaszczyk G. Rzeczpospolita w latach 1569–1795. Wzajemne problemy stosunków polsko-litewskich // Zapiski Historyczne. T. 63. Z. 1. 1998. S. 59–80.
480. Biaszczyk G. The United Commonwealth: a survey of Polono-Lithuanian Relations, 1569–1795 // Mare Nostrum. T. 1. 1991. S. 11–23.

481. Biaszczyk G. Zagadnienia kulturalne w unii polsko-litewskiej (1385–1569) // *Kultura Litwy i Polski w dziejach. Тоісамоњж і wspyiistnienie*. Krakw, 2000. S. 31–49.
482. Dubas-Urwanowicz E. Stanowisko Polski wobec unii z Litw№ w l. 1562–1574 // *Unia lubelska i tradycje integracyjne w Europie Ѓrodkowo-Wschodniej* // red. J. Kioczowski. Lublin, 1999. S. 89–94.
483. Dubas-Urwanowicz E. Stanowisko szlachty na zjazdach koronnych wobec tendencji separatystycznych W. Ks. Litewskiego w pierwszym bezkrylewiu po ъmierci Zygmunta Augusta // *Granice i pogranicza. Historia codziennoњси і doњwiadczec* / red. M. Liedke, J. Sadowska, J. Trynkowski. T. 1. Biaiystok, 1991. S. 70–77.
484. Dubas-Urwanowicz E. Stosunek Korony do unii z Litw№ w 1562–1574 // *Studia Podlaskie*. T. 5. 1995. S. 5–39.
485. Dyl№gowa H. Rzeczpospolita Obojga Narodow — tradycje i rzeczywistoњж // *Christianitas*. 1998. Cz. 1. S. 416–419.
486. Gierowski J. Die Union zwischen Polen und Litauen im 16 Jh. und die polnisch-sachsische Union des 17 und 18 JhS. // *Wiener Beitrage zur Geschichte der Neuzeit*. Jg. 21. 1994. S. 63–82.
487. Gierowski J. O nowe ujkcie dziejow Rzeczypospolitej polsko-litewskiej // *Polska-Kresy-Polacy. Studia historyczne*. Wrociaw, 1994. S. 7–14.
488. Gulbinowicz J. Stosunek ywczesnej Litwy do Konstytucji 3 Maja 1791 r. // *Niepodlegoњж. N okolicznoњсиowu* 5. 1991. S. 37–48.
489. Kosman M. Między Krewem a Grodnem (Uwagi i integracji Litwy z Polsk№ w dobie przedrozbiorowej) // *Z dziejow Europy Ѓrodkowo-Wschodniej. Ksiegа pami№tkowa ofiarowana prof. dr hab. Wiadyslawowi A. Serczykowi w 60 rocznick Jego urodzin* / red. E. Dubas-Urwanowicz, A. Mironowicz, H. Parafianowicz. Biaiystok, 1995. S. 135–142.
490. Kowalska Z. Aus der Geschichte der politischen Beziehungen zwischen Polen und Litauen unter Kasimir IV (1447–1492) // *Osterreichische Osthefte*. Jg 34. 1992. H. 2. S. 264–283.
491. Krzysztopa B. Unia polsko-litewska z 1569 r. i angielsko-szkocka z 1707: studium porownawcze // *Wiadomoњси Historyczne*. 1996. N 4. S. 199–208.
492. Krzyianiakowa J. Rok 1413 // *Pax et bellum* / red. K. Olejnik. Poznac, 1993. S. 75–85.
493. Kuraњ S. Litwa a Polska za czasyw Jagieiiy i Witolda // *Lithuania*. 1996. N 1/2 (18/19). S. 192–197.
494. Kurtyka J. Podole mi¶dzy Polsk№ a Litw№ w XIV i w 1 poi. XV w. // *Kamieniec Podolski. Studia z dziejow miasta i regionu*. T. 1. Krakw, 2000. S. 9–59.
495. Lulewicz H. Zjazd w Rudnikach we wrzeњniu 1572 r. // *Przeegl№d Historyczny*. T. 91. Z. 2. 2000. S. 203–219.
496. Malec J. Litwa wobec unitarystycznych tendencji ksztaitowania nowego modelu pa¢stwa w pocz№tkach panowania Stanisiiawa Augusta Poniatow-

- skiego // *Przemiany w Polsce, Rosji, na Ukrainie, Białorusi i Litwie* (2 poł. XVII – 1 poł. XVIII w.). Wrocław, 1991. S. 142–152.
497. Maiachowicz E. Wileńskie dziedzictwo historii Rzeczypospolitej // *Przebieg Wschodni*. T. 3. Z. 4. 1994. S. 733–749.
498. Michalski J. Rzekoma przybawa oderwania W. Ks. Litewskiego od Rzeczypospolitej po I rozbiórce / *Parlament, prawo, ludzie*. Studia ofiarowane prof. J. Bardachowi w 70-lecie pracy twórczej. Warszawa, 1996. S. 176–181.
499. Nikodem J. Spory o koronację W. Ks. Litewskiego Witolda w latach 1429–1430. Cz. 1 // *Lituanica-Slavica Posnaniensia*. T. 6. 1995. S. 55–75 // Cz. 2. *Lituanica-Slavica Posnaniensia*. T. 7. 1997. S. 155–171.
500. Nikodem J. Zbigniew Oleńnicki wobec unii polsko-litewskiej do śmierci Władysława Jagiełły // *Nasza Przyszłość*. T. 91. 1999. S. 101–151.
501. Nikodem J. Zbigniew Oleńnicki wobec unii polsko-litewskiej w latach 1434–1453 // *Nasza Przyszłość*. T. 92. 1999. S. 85–135.
502. Nowak B. Z dziejów unii polsko-litewskiej. Unia w Horodle // *Przebieg Kresowy*. 1991. N 2–3. S. 33–35.
503. Vacat. Zob. N 469a.
504. Ptak J. Działania zbrojne Polski i Litwy przeciwko państwu krzyżackiemu w Prusach jesienią 1330 r. // *Studia Grunwaldzkie*. T. 1. 1991. S. 34–51.
505. Pudowski L. Udział rycerzy polskich w krzyżackich rejsach // *Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*. Wydział Nauk o Sztuce. 1991. N 108. S. 5–12.
506. Rymar E. Polsko-litewska wyprawa zbrojna do Marchii Brandenburskiej w 1326 r. // *Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny*. 2000. N 7. S. 21–44.
507. Rzocca J. Konflikty polsko-litewskie za Zygmunta III Wazy w świetle unii lubelskiej i III Statutu Litewskiego // *Polska i jej sąsiedzi XIV–XX w.* / red. J. Rzocca. Opole, 1998. S. 19–44.
508. Serejka J. Konflikt między Koroną a Litwą w 1627 r. // *Zeszyty Naukowe WSP w Opolu*. Historia VI. 1967. S. 119–157.
509. Sochacka A. Zjazdy polsko-litewskie w Lublinie i Parczewie w czasach Władysława Jagiełły // *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. II Sec. Folia Historia. Vol. 41/42. 1986–1987. N 3. S. 65–80.
510. Supruniuk A. O wyprawach do Prus rycerzy polskich i wojnie domowej w Koronie w latach 1382–1385 // *Zapiski Historyczne*. T. 65. Z. 2. 2000. S. 31–56.
511. Supruniuk A. U kresu wypraw krzyżowych. Udział rycerzy i stronników mazowieckich w krzyżackich rejsach na Litwę na podstawie XIV-wiecznych herbarzy // *Teki Historyczne*. T. 21. Londyn, 1994–1995. S. 52–83.
512. Szwaba M. Litwa wobec unii hadziackiej 1658 r. // *Studia Wschodnie*. Pod red. K. Matwijowskiego i R. Ćerlika. Wrocław, 1993.
513. Szwaba M. Od ugody kiejdańskiej do „wieczystego pokoju” z Moskwą. Polityczne aspekty separatyzmu litewskiego w latach 1644–1686 // *Studia*

- i materiaiy z dziejyw nowoiytnych / red. K. Matwijowski i S. Ochmann-Staniszevska. Wrociaw, 1995. S. 52–63.
514. Szweda A. Najazdy litewskie na ziemik dobrzycsk№ na przeiomic XIII–XIV w. // Zeszyty Historyczne. Prace Naukowe WSP w Czksktochowie. 1996. Z. 3. 1996. S. 83–94.
515. Szweda A. Problem biskupa litewskiego Wita // Komunikaty Mazursko-Warmieckie. 2002. N 3 (237). S. 327–342.
516. Szweda A. Sprawa najazdu litewskiego na Mazowsze w 1302 r. // Europa Ёrodkowa i Wschodnia w polityce Piastyw / red. K. Zieliecka-Melkowska. Toru, 1997. S. 83–88.
517. Ткгowski J. Bezkrylewie ро ъmierci Ludwika Wkgierskiego a geneza unii Polski z Litw№ // Studia historyczne z XIII–XV w. Wydanie jubileuszowe z okazji 75-lecia urodzin i 45-lecia pracy naukowej Profesora Kazimierza Jasieckiego / red. J. Ёliwiecki. Olsztyn, 1995. S. 87–110.
518. Ткгowski J. Sprawa przy№czenia Podola do Korony Polskiej w koccu XIV w. // Teki Krakowskie. T. 5. 1997. S. 155–176.
519. Urwanowicz J. Zagroёnie dla unii w XVII i XVIII w. // Unia lubelska i tradycje integracyjne w Europie Ёrodkowo-Wschodniej / red. J. Kioczowski. Lublin, 1999. S. 95–98.
520. Wasilewski T. W. Ks. Litewskie w dobie Rzeczypospolitej Obojga Narodyw (1569–1795). Federacja dwuch pacstw czy pacstwo jednolite? // Lithuania. 1990. N. 1. S. 66–77.
521. Wisner H. Kilka siyw o unii kiejdacskiej i Januszu Radziwille (1612–55) // Kultura polityczna w Polsce. Mity i fakty. Pod red. Morcelego Kosmana. Poznac, 1999. T. 2. S. 71–81.
522. Wisner H. Kilka uwag o W. Ks. Li
S. 313–321.
Artykui zawiera interesuj№ce uwagi o stosunkach W. Ks. Litewskiego z Koron№, o odrkbnosci i czynnikach integruj№cych oba pacstwa do 1654 r.
523. Wisner H. Litwa wobec Wiadysiawa IV // Rocznik Biaiostocki. T. 17. 1991. S. 9–36.
524. Wycik Z. Przejawy separatyzmu na Litwie w XVII w. // Unia lubelska i tradycje integracyjne w Europie Ёrodkowo-Wschodniej / red. J. Kioczowski. Lublin, 1999. S. 100–102.
525. Wycik Z. Tendencje separatystyczne w W. Ks. Litewskim w XVII w. // Belarus, Lithuania, Poland, Ukraine. The Foundations of Historical and Cultural Traditions in East Central Europe / Ed. J. Kioczowski, H. Gapski. Lublin, 1994. S. 58–67.
526. Wojcik Z. The Separatist Tendencies in the Grand Duchy of Lithuania in the 17th Century // Acta Poloniae Historica. T. 69. 1994. S. 55–62.

527. Wyczacski A. Refleksje nad miejscem unii lubelskiej w dziejach Europy XVI w. // Unia lubelska i tradycje integracyjne w Europie Ćrodkowo-Wschodniej / red. J. Kioczowski. Lublin, 1999. S. 103–105.
528. Wyrozumski J. Formowanie sik politycznej i ustrojowej wspylnoty polsko-litewskiej w latach 1385–1501 // Czasopismo Prawno-Historyczne. T. 45. Z. 1–2. 1993. S. 445–455.
529. Wyrozumski J. Litwa w polityce Piastyw // Acta Universitatis Nicolai Copernici. Wydziai Humanistyczno-Spoieczny. Z. 240. Historia 26. Toruc, 1992. S. 55–65.
530. Wyrozumski J. Na drodze do unii Polski z Litw№ // Kultura Litwy i Polski w dziejach. Toisamoњж i wspyiistnienie. Krakuw, 2000. S. 7–18.
531. Zakrzewski A. Prawno-ustrojowe aspekty zwi№ozku Polski i Litwy // Unia lubelska i tradycje integracyjne w Europie Ćrodkowo-Wschodniej / red. J. Kioczowski. Lublin, 1999. S. 106–107.
532. Zakrzewski A. Szlachta W. Ks. Litewskiego wobec odrkbnoњci Litwy w ramach Rzeczypospolitej (w ъwietle instrukcji sejmowych XVI–XVIII w.) // Senosios galťijos ir tautosakos saveika. S. 261–278.

Kryl, elekcja, dwyr krylewski

Prace zbiorowe

533. Elekcje krylyw Polski w Warszawie na Woli 1575–1764 r. / red. M. Tarczycki. Warszawa, 1997.

Artykuivy

534. Dorobisz J. Pobyty Wiadysiawa IV Wazy w Wilnie i okolicach // Wilno i kresy pyinocno-wschodnie / red. E. Feliksiak. Biaiystok, 1996. T. 1. S. 61–74.
535. Dubas-Urwanowicz E. Bezkrylewie — czas integracji czy podziaiyw? // Przegl№d Historyczny. T. 85. Z. 1–2. 1994. S. 35–43.
536. Dubas-Urwanowicz E. Konflikt Anny Jagiellonki z dostojnikami litewskimi w pierwszym bezkrylewiu po ъmierci Zygmunta Augusta // Z dziejyw Europy Ćrodkowo-Wschodniej. Ksika pamieŃtkowa ofiarowana prof. dr hab. Wiadyslawowi A. Serczykowi w 60 rocznick Jego urodzin / red. E. Dubas-Urwanowicz, A. Mironowicz, H. Parafianowicz. Biaiystok, 1995. S. 143–151.
537. Horn M. Usiugi chrzeŃsijacskich i Ńydowskich rzemieŃlnikyw i przedsiobiorcyw na rzecz dworu krylewskiego w Polsce i na Litwie za ostatnich Jagiellonyw (1506–1572) // 1. Biuletyn Ńydowskiego Instytutu Historycznego. 1990. N 2 (154). S. 3–22 // 2. Biuletyn Ńydowskiego Instytutu Historycznego. 1991. N 2 (158). S. 3–9.
538. Kaczorowski W. Litwini wњryd elektoryw Wiadysiawa IV // Rocznik Biaiostocki. T. 17. 1991. S. 191–211.

539. Lisek A. Litwini na sejmie elekcyjnym w 1733 r. // Z dziejów XVII i XVIII w. Księga jubileuszowa ofiarowana Prof. M. Komaszycskiemu / red. J. Kwak. Katowice, 1997. S. 138–154.
540. Matwijowski K. Bogusław Radziwiłł w okresie elekcji i pierwszych miesiącach rządów Michała Korybuta // Między Wschodem a Zachodem. Rzeczpospolita XVI–XVIII w. Studia ofiarowane Zbigniewowi Wyjckowskiemu w 70 rocznicę urodzin. Warszawa, 1993. S. 151–156.
541. Pietkiewicz K. Dwór litewski wielkiego księcia Aleksandra Jagiellończyka. S. 75–131.
542. Szwaba M. Krzysztof Pac wobec elekcji 1674 r. // Acta Universitatis Wratislaviensis. N 1108. Historia. T. 75. 1990. S. 63–71.

Sejm, senat, sejmiki

Monografie

543. Dorobisz J. Sejm nadzwyczajny z 1624 r. Opole, 1994.
544. Дубаў В. Sejm pacyfikacyjny w 1699 r. Toruń, 1991.
545. Dziągiewski J. Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV. Warszawa, 1992.
546. Filipczak W. Sejm 1778 r. Warszawa, 2000.
547. Hoidys S. Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy. Wrocław, 1991.
548. Kieniewicz L. Senat za Stefana Batorego. Warszawa, 2000.
549. Kiaczewski W. Abdykacja Jana Kazimierza. Społeczeństwo szlacheckie wobec kryzysu politycznego lat 1667–1668. Lublin, 1993.
550. Kriegseisen W. Sejm Rzeczypospolitej szlacheckiej (do 1763 r.). Geneza i kryzys władzy ustawodawczej. Warszawa, 1995.
551. Kriegseisen W. Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII w. Warszawa, 1991.
- 551a. Matwijowski M. Ostatnie sejmy przed abdykacją Jana Kazimierza 1667 i 1668. Wrocław, 1992.
552. Ochmann-Staniszevska S., Staniszevski Z. Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. Prawo — doktryna — polityka. T. 1–2. Wrocław, 2000.
553. Olszewski H. Sejm w dawnej Rzeczypospolitej. Ustrój i idee. T. 1–2. Poznań, 2002.
Wznowienie fundamentalnej rozprawy wydanej po raz pierwszy w 1966 r. i artykułów o tematyce sejmowej.
554. Opalicki E. Sejm srebrnego wieku 1587–1652. Między głosowaniem większością a liberum veto. Warszawa, 2001.
555. Palkij H. Sejmy 1736 i 1738 r. U początków nowej sytuacji politycznej w Rzeczypospolitej. Kraków, 2000.

556. Rachuba A. W. Ks. Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763. Warszawa, 2002.
- 556a. Rzocca J. Sejmy z lat 1597 i 1598. Cz. II. Ostatni sejm Rzeczypospolitej w XVI w. Opole, 1993.
557. Szczygielski W. Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku. Jydu, 1994.
558. Zakrzewski A. Sejmiki W. Ks. Litewskiego XVI–XVIII w. Ustryj i funkcjonowanie. Sejmik trocki. Warszawa, 2000.

Prace zbiorowe

559. Parlament, prawo, ludzie. Studia ofiarowane prof. J. Bardachowi w 70-lecie pracy twrczej. Warszawa, 1996.
W tym zbiorze znalaziy sik m. in. prace bezpońrednio dotycz№ce dziejyw W. Ks. Litewskiego uwzglkdnione w niniejszej *BIBLIOGRAFII* pod N: 498, 568, 605, 629.
560. Parlamentaryzm w Polsce we wspyczesnej historiografii / red. J. Bardach. Warszawa, 1995.
Zob. tei N 584.
561. Senat w Polsce. Dzieje i terańniejszońż / red. K. Matwijowski i J. Pietrzak. Warszawa, 1993.
W tym zbiorze znalaziy sik m. in. prace bezpońrednio dotycz№ce dziejyw W. Ks. Litewskiego uwzglkdnione w niniejszej *BIBLIOGRAFII* pod N: 564, 566, 569–570, 573, 576, 582.

Artykuivy

562. Dorobisz J., Filipczak-Kocur A. Senat za Zygmunta III i Wiadysiawa IV // Senat w Polsce. Dzieje i terańniejszońż / red. K. Matwijowski i J. Pietrzak. Warszawa, 1993.
563. Filipczak-Kocur A. Konfederacja litewska na nadzwyczajnym sejmie w 1672 r. // Studia z dziejyw pacstwa i prawa polskiego. T. 5 / red. J. Matuszewski i W. Uruszczak. Jydu, 2000. S. 131–137.
564. Grzybowski S. Udziat senatu w ksztaitowaniu polityki zagranicznej Rzeczypospolitej w 2 poi. XVI w. // Senat w Polsce. Dzieje i terańniejszońż / red. K. Matwijowski i J. Pietrzak. Warszawa, 1993.
565. Kańmierczyk A. Sejm grodziecki 31.XII.1692 – 11.II.1693 // Studia Historyczne. R. 33. Z. 1. 1990. S. 21–36.
566. Kracik J. Biskupi w senacie dawnej Rzeczypospolitej // Senat w Polsce. Dzieje i terańniejszońż / red. K. Matwijowski i J. Pietrzak. Warszawa, 1993.
567. Krupa J. Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej za ponawiania Augusta II wobec problemy zatrudnienia przez Jydyw czeladzi chrzeńcijackiej (1697–1733) // Studia Judaica. R. 2. N 1. 1999. S. 11–23.
568. Malec J. Sejm grodziecki 1793 r. a unia polsko-litewska // Parlament, prawo, ludzie. Studia ofiarowane prof. J. Bardachowi w 70-lecie pracy twrczej. Warszawa, 1996. S. 148–153.

569. Markiewicz M. Senat jako organ władzy wyborczej w epoce saskiej // Senat w Polsce. Dzieje i teraǰniejszość / red. K. Matwijowski i J. Pietrzak. Warszawa, 1993.
570. Matwijowski K. Senat w czasach Jana III Sobieskiego // Senat w Polsce. Dzieje i teraǰniejszość / red. K. Matwijowski i J. Pietrzak. Warszawa, 1993.
571. Vacat. Zob. N 551a.
572. Mryz M. Ostatnie zwyżkstwo parlamentarne kryła Jana III Sobieskiego. Sejm 1690 // Acta Universitatis Wratislaviensis. N 1108. Historia. T. 75. 1990. S.101–113.
573. Ochmann-Staniszevska S. Stosunek senatu do reform ustroju państwa za panowania Jana Kazimierza Wazy // Senat w Polsce. Dzieje i teraǰniejszość / red. K. Matwijowski i J. Pietrzak. Warszawa, 1993.
574. Olszewski H. Sejm grodziecki 1793 r. jako forum konfliktów ideowych // Czasopismo Prawno-Historyczne. T. 52. Z. 1–2. 2000. S. 239–249.
575. Rachuba A. Sejmiki generalne W. Ks. Litewskiego w Woikowysku i Sionimie // Między Zachodem a Wschodem. Studia z dziejów Rzeczypospolitej w epoce nowożytnej / red. J. Staszewski, K. Mikulski i J. Dumanowski. Toruń, 2002. S. 42–56.
576. Vacat. Zob. N 556a.
577. Siedlecki J. Mikołaj Skaszewski i Krzysztof Ęlski — posowie szlachty ziemi bielskiej na sejmie Rzeczypospolitej // Studia Podlaskie. T. 3. 1991. S. 27–40.
578. Siedlecki J. Sejmiki szlachty ziemi bielskiej w Bracsku w XVI–XVIII wieku // Przegląd Historyczny. 1989. T. 80. N 2. S. 239–272.
579. Sobczak J. Sejmik kobrycki 14 II 1792 r. // Studia Podlaskie. T. 4. 1993. S. 51–65.
580. Sobczak J. Sejmiki litewskie 1792 r. wobec Konstytucji 3 Maja // Profesor Henryk Jowmiacski. Ęycie i dzieło / red. A. Kijas i K. Pietkiewicz. Poznań 1995. S. 165–182.
581. Stroynowski A. Reprezentanci W. Ks. Litewskiego w czasie uchwalania Konstytucji 3 Maja // Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica. 1991. Z. 41. S. 3–16.
582. Sucheni-Grabowska A. Kształtowanie się koncepcji senatu w XVI w. // Senat w Polsce. Dzieje i teraǰniejszość / red. K. Matwijowski i J. Pietrzak. Warszawa, 1993.
583. Zakrzewski A. Kierowanie obradami sejmików W. Ks. Litewskiego (XVI–XVIII w.) // Studia z dziejów państwa i prawa polskiego. T. 5 / red. J. Matuszewski i W. Uruszczak. Jydy, 2000. S. 139–149.
584. Zakrzewski A. Sejmiki W. Ks. Litewskiego (początek XVI – koniec XVIII w.) // Parlamentaryzm w Polsce we współczesnej historiografii / red. J. Bardach. Warszawa, 1995. S. 100–106.
585. Zakrzewski A. Sejmiki W. Ks. Litewskiego epoki stanisławowskiej (do 1788 r.). Zmiany w ustroju i funkcjonowaniu // Ziemia pińocne

Rzeczypospolitej Polsko-Litewskiej w dobie rozbiorowej 1772–1815 / red. M. Biskup. Warszawa, 1996. S. 59–66.

Urzkdy

Monografie

586. Gyralski Z. Encyklopedia urzkdyw i godnoŃci w dawnej Polsce. Warszawa, 2000.
587. Korczak L. Litewska rada wielkosiŃkca w XV w. Krakw, 1998.
588. Sowa A. Ńwiat ministrow Augusta II. WartoŃci i poglŃdy funkcjonujŃce w kręgu ministrow Rzeczypospolitej w latach 1702–1728. Krakw, 1995.
589. Urzkdnicy podlascy XIV–XVIII wieku. Spisy / Dubas-Urwanowicz E., Jarmolik W., Kulecki M., Urwanowicz J. Kyrnik, 1994.
590. Urzkdnicy centralni i dygnitarze W. Ks. Litewskiego XIV–XVIII w. Spisy / oprac. H. Lulewicz i A. Rachuba. Kyrnik, 1994.
591. Urzkdy dworu monarszego dawnej Rzeczypospolitej i paŃstw oŃciennych / red. A. GŃsiorowski i R. Skowron. Krakw, 1996.
592. Urzkdnicy wojewodztwa kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII w. Spisy / oprac. E. Janas i W. Kiaczewski. Kyrnik, 2002.

Artykuły

593. Grala H. Diacy i pisarze: wczesnonowoiŃtny aparat wiadzdy w PaŃstwie Moskiewskim i W. Ks. Litewskiego (XVI – pocz. XVII w.) // Modernizacja struktur wiadzdy w warunkach opyznienia. Europa Ńbrodkowa i Wschodnia na przełomie Ńredniowiecza i czasow nowoiŃtnych / red. M. Dygo i in. Warszawa, 1999. S. 73–91.
594. Korczak L. Adaptacja polskich wzorow ustrojowych w W. Ks. Litewskim na przykladzie ksztaitowania sił litewskiej rady wielkosiŃkcej w XV w. // History, Culture and Language of Lithuania / edited by G. Biaszczyk, M. Hasiuk. PoznaŃ, 2000. S. 141–150.
595. Korczak L. Marszaikowie ziemscy w W. Ks. Litewskim w XV w. // Cracovia Polonia Europa. Studia z dziejow Ńredniowiecza ofiarowane J. Wyrozumskiemu w 65 rocznic urodzin i 40-lecie pracy naukowej. Krakw, 1995. S. 373–376.
596. Rachuba A. Kandydaci Piotra Kochlewskiego do nowych urzkdyw litewskich w 1635 r. // Kwartalnik Historyczny. R. 99. N 1. 1992. S. 91–103.
597. Rachuba A. Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyckiego na Litwie w latach 1705–1709 // PrzeglŃd Historyczny. T. 83. Z. 4. 1992. S. 617–632.
598. Rachuba A. Sprawa obsady urzkdyw litewskich po Sapiebach w poczŃtku XVIII w. // Między wielkŃ politykŃ a szlacheckim

- partykularyzmem. *Studia z dziejów nowożytnej Polski i Europy* / red. K. Wajda i in. Toruń, 1993.
599. Rachuba A. Udział urzędników W. Ks. Litewskiego w uroczystościach państwowych Rzeczypospolitej w latach 1574–1764 // *Theatrum ceremoniale na dworze księstwa i królów polskich*. Red. M. Markiewicz, R. Skowron. Kraków, 1999. S. 149–164.
600. Rachuba A. Urzędnicy nadworni W. Ks. Litewskiego w latach 1569–1795: struktura społeczna i drogi awansu // *Urządki dworu monarchicznego dawnej Rzeczypospolitej i państw ościennych* / red. A. Gęsiorowski i R. Skowron. Kraków, 1996. S. 55–71.
601. Srogosz T. Pozycja W. Ks. Litewskiego w działalności policyjnej władzy i sędziostwa Rzeczypospolitej // *Zeszyty Historyczne. Prace Naukowe WSP w Człuchowie*. 2000. Z. 6. S. 347–356.
602. Srogosz T. Status of the Grand Duchy of Lithuania in Police Activities of the Authorities at the Time of Decline of the 1st Commonwealth // *History, Culture and Language of Lithuania* / edited by G. Biaszczyk, M. Hasiuk. Poznań, 2000. S. 241–252.
- Jest to wersja angielska pracy zamieszczonej pod N 601.
603. Wisner H. Hierarchia urzędów świeckich W. Ks. Litewskiego w świetle projektu poprawy systemu obronnego (1601) // *Miscellanea Historico-Archivistica*. T. 8. 1997. S. 45–49.
604. Wisner H. Prowiantmistrz w W. Ks. Litewskim 1621–1622 // *Między Wschodem a Zachodem. Rzeczpospolita XVI–XVIII w. Studia ofiarowane Zbigniewowi Wyjckowskiemu w 70 rocznicę urodzin*. Warszawa, 1993. S. 87–92.
605. Zakrzewski A. Marszałek powiatowy W. Ks. Litewskiego — marszałkiem sejmikowym (XVI–XVIII w.) // *Parlament, prawo, ludzie. Studia ofiarowane prof. J. Bardachowi w 70-lecie pracy twórczej*. Warszawa, 1996. S. 356–361.
606. Zakrzewski A. Ograniczenie przez sejmiki W. Ks. Litewskiego monarchicznego prawa mianowania urzędników sądowych XVII–XVIII w. //

S. 173–186.

Prawo i sędziostwo

Monografie

607. Bardach J. Statuty Litewskie a prawo rzymskie. Warszawa, 1999.
608. Kulisiewicz W. Zaruka (vadum) w prawie litewskim XV–XVII w. Warszawa, 1993.
609. Organiński W. Kodeksy wojskowe w Polsce roku 1775. Katowice, 2001.

Artykuły

610. Augustyniak U. Potworne konspiracje, czyli problem zdrady w Rzeczypospolitej w czasach Wazów // *Barok*. R. 1. N 1. 1994. S. 89–103.

611. Bardach J. Geneza romanizacji II Statutu Litewskiego // Dawne prawo i myśl prawnicza. Prace historyczno-prawne poświęcone pamięci Wojciecha Marii Bartla / red. J. Malec i W. Uruszczak. Kraków, 1995.
612. Bardach J. Litewskosc w państwowosci i systemie prawa Wielkiego Księstwa w XVI–XVIII stuleciach // Tarp istorijos ir butoves. Studijos prof. Edvardo Gudaviciaus 70-meiiu / Sud. A. Bumblauskas ir R. Petrauskas. Vilnius, 1999. S. 349–365.
613. Bardach J. Prawo litewskie w Koronie Królestwa Polskiego XVII i XVIII w. // Kultura Litwy i Polski w dziejach. Tożsamosc i wspolistnienie. Kraków, 2000. S. 51–66.
614. Bardach J. Statuty Litewskie w Koronie Królestwa Polskiego // Studia z dziejow państwa i prawa polskiego / red. J. Matuszewski. T. 3. Jydu, 1999. S. 17–28.
615. Bardach J. Uzione prawo w II Statucie Litewskim // 1566 metu antrasis Lietuvos Statutas / red. A. Bumblauskas i in. Vilnius, 1993. S. 15–23.
- 616.
617. Biasczyk G. Ustawy i artykuiy wojskowe Polski i Litwy do 1569 r. // Studia i Materiaiy do Historii Wojskowosci. T. 39. 1998. S. 29–75.
Wersja rozszerzona artykuiu.
618. Horn M. Ewolucja zaleinosci jydowskiego srodownictwa od wiadzy monarszej w Polsce i na Litwie do 1572 r. // Biuletyn Jydowskiego Instytutu Historycznego. R. 46. N 3/2. 1995–1996. S. 3–26.
619. Karbownik H. Deputaci duchowni na Trybunaiach Koronnym i Litewskim // Koscisci i Prawo. T. 10. 1992. S. 185–202.
620. Lizisowa M. Konsercja prawa i wiadzy w statutach litewskich w hwietle analizy jkzykowej // Baitowie. Przesziosc i teradziosc / red. A. Kastory i A. Essek. Kraków, 1993.
621. Lulewicz H. Srod ziemski brasiawski w hwietle zachowanych ksiog ziemskich z lat 1603–1632 // Miscellanea Historico-Archivistica. T. 10. 1999. S. 151–161.
622. Malec J. Walka szlachty litewskiej o zachowanie III Statutu w II poiowie XVIII w. // Czasopismo Prawno-Historyczne. T. 44. Z. 1–2. 1992. S. 65–72.
623. Organiściak W. Kara hwierci w prawie wojskowym Rzeczypospolitej szlacheckiej od XVI do XVIII w. // Problemy Prawa Karnego. 1994. N 20. S. 79–93.
624. Sereyka J. Kultura prawna magnatow litewskich w XVI i XVII w. // Kultura polityczna w Polsce. Przesziosc i teradziosc. Pod red. M. Kosmana. Poznac, 1996. S. 35–41.
625. Tazbir J. Zdrada po staropolsku // Res Publica Nova. R. 9. N 2. 1995. S. 14–20.

626. Wasilewski T. Nobilitacje miast w dawnej Rzeczypospolitej // Czas, przestrzeń, praca w dawnych miastach. Studia ofiarowane H. Samsonowiczowi w 60 rocznicę urodzin / red. A. Wyrobisz i M. Tymowski. Warszawa, 1991.
627. Wierzchowiecka I. Organizacja Trybunału Gięwnego W. Ks. Litewskiego (1581–1764). Miejsce, czas, skład sądu // Dzieje wymiaru sprawiedliwości / red. T. Maciejewski. Koszalin, 1999. S. 203–218.
628. Wierzchowiecka J. Patroni Trybunału Litewskiego (1726–1793) // W kręgu dziejów wymiaru sprawiedliwości / red. P. Jurek. Wrocław, 2000. S. 59–68.
629. Wisner H. Krył i statut. Epizod z czasów Wiadysiawa IV // Parlament, prawo, ludzie. Studia ofiarowane prof. J. Bardachowi w 70-lecie pracy twórczej. Warszawa, 1996. S. 335–339.
Artykuł omawia przywilej z 1640 r. wprowadzający język polski w woj. smoleckim.
630. Wisner H. Polityczne uwarunkowania poprawy brzeskiej II Statutu W. Ks. Litewskiego // 1566 metų antrasis Lietuvos Statutas / red. A. Bumblauskas i in. Vilnius, 1993. S. 24–27.
631. Wisner H. Trzeci Statut i praktyka życia politycznego W. Ks. Litewskiego w czasach Zygmunta III i Wiadysiawa IV // Czasopismo Prawno-Historyczne. T. 44. 1992. Z. 1–2. S. 55–63.
632.
Artykuł omawia okres wojny z Rosją w latach 1654–1667.
633. Zakrzewski A. Jurydyka-administracyjny regionalizm u I Rzeczypospolitej // Belarusika-Albaruthenica. T. 3. 1994. S. 16–23.
634. Zakrzewski A. Oferta Jana Januszowskiego wobec Lwa Sapiehy, czyli projekt wydania praw i przywilejów litewskich z 1611 r. // Prawo wczoraj i dziś. Studia dedykowane prof. Krystynie Syjce-Zielickiej / red. G. Baituszajtys. Warszawa, 2000. S. 435–441.
635. Zakrzewski A. Paradoxy unifikacji prawa i ustroju W. Ks. Litewskiego i Korony XVI–XVIII w. // Czasopismo Prawno-Historyczne. T. 5. Z. 1–2. 1999. S. 219–238.
636. Zakrzewski A. W. Ks. Litewskie między Wschodem a Zachodem. Aspekt polityczny i prawno-ustrojowy // Między Zachodem a Wschodem. Studia z dziejów Rzeczypospolitej w epoce nowożytnej / red. J. Staszewski, K. Mikulski i J. Dumanowski. Toruń, 2002. S. 23–36.

Władza i polityka

Monografie

637. Wisner H. Najjaśniejsza Rzeczypospolita. Szkice z czasów Zygmunta III i Wiadysiawa IV Wazy. Warszawa, 2001.
Nowa, całkowicie zmieniona wersja książki opublikowanej w 1976 r.

638. Wisner H. Rzeczpospolita Wazyw. Czasy Zygmunta III i Wiadysiawa IV. Warszawa, 2002.

Artykuivy

639. Bagicska E. W. Ks. Litewskie — kultura polityczna i prawna od XVI do poczÑtku XIX w. // Biaiostoczczyzna. 1997. N 4. S. 123–127.
640. Giodek M. Kraje baltickie w koncepcjach politycznych Filipa de Mezieresa // Pomerania Medievalis. Pomorze Siowiackie i jego sÑsiedzi / red. J. Hauzicki. Gdansk, 1995.
641. Horn M. Udziai Źydyw w kontaktach dyplomatycznych i handlowych Polski i Litwy z zagranicÑ w XV–XVII w. (ze szczegylnym uwzglkdnieniem roli serwitutyw i faktoryw krylewskich i wielkoksiÑkiczych) // Biuletyn Źydowskiego Instytutu Historycznego. R. 41. N 3–4. 1990. S. 3–16.
642. Jarczykowa M. „Czarna Legenda” Janusza II Radziwiiiia (1612–1655) // Czasy potopu szwedzkiego w literaturze polskiej. Katowice, 2000. S. 21–34.
643. Kempa T. Rywalizacja Radziwiiiyw i Chodkiewiczzyw o pierwsze miejsce w elicie politycznej W. Ks. Litewskiego w latach 60 i 70 XVI w. // History, Culture and Language of Lithuania / edited by G. Biaszczyk, M. Hasiuk. Poznac, 2000. S. 195–220.
644. Kopczycki M. Axel Oxenstierna, Albrycht St. Radziwii and Max Weber. Office-Holders in Sweden and Poland of the 17th Century // Der Fruhmoderne Staat in Ostmitteleuropa. I. Augsburg, 1999. S. 27–34.
645. Kosman M. Problem stoiecznych funkcji Wilna do poiowy XVII w. // Zapiski Historyczne. T. 64. Z. 3–4. 1999. S. 37–65.
646. Kosman M. Wilno und Krakow. Bemerkungen zum Hauptstadtwesen in der ehemaligen Adelsrepublik // History, Culture and Language of Lithuania / edited by G. Biaszczyk, M. Hasiuk. Poznac, 2000. S. 151–159.
647. Liedke M. Listy Grzegorza Chodkiewicza do ksikcia Romana Sanguszki z lat 1566–1570 // Biaiostoczczyzna. R. 12. 1997. S. 110–116.
648. Maroc J. Michai K. Pac a Jan III Sobieski // Studia z dziejyw epoki Jana III Sobieskiego. Wrociaw, 1984. S. 175–182.
649. Matwijowski K. Pryba charakterystyki stanowiska szlachty litewskiej po niedoszym sejmie 1695 r. // Studia historyczno-prawne. Prace ofiarowane K. Orzechowskiemu. Wrociaw, 1993.
650. Matwijyw M. Koncepcje polityki Janusza Radziwiiiia w latach 1648–1655. Pryba interpretacji // Acta Universitatis Wratislaviensis. N 1108. Historia. T. 75. 1990. S. 33–42.
651. Matwijyw M. Pryba mediacji hetmana litewskiego Janusza Radziwiiiia w konflikcie polsko-kozackim w latach 1653–1655 // Wrociawskie Studia Wschodnie. T. 5. 2001. S. 9–34.
652. Michalski J. Od wrogoŹci do przyjaŹni. Czartoryscy wobec Karola Radziwiiiia „Panie Kochanku” // Miscellanea Historico-Archivistica. T. 11. 2000. S. 145–158.

653. Michalski J. Wokyi powrotu Karola Radziwiłła z emigracji pobarskiej // *Kwartalnik Historyczny*. R. 106. 1999. N 4. S. 27–72.
654. Nikodem J. Objęcie władzy na Litwie przez Jagiełłę w 1377 r. // *Przegląd Historyczny*. T. 92. Z. 4. 2001. S. 451–460.
655. Nikodem J. Problemy legalizacji władzy Władysława Jagiełły w 1399 r. // *Nihil superfluum esse. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Prof. J. Krzyżaniakowej / red. J. Strzelczyk i J. Dobosz*. Poznań, 2000. S. 392–401.
656. Nikodem J. Przyczyny zamordowania Zygmunta Kiejstutowicza // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. T. 17. 2002. S. 5–33.
657. Nikodem J. Rola Skirgiełły na Litwie do roku 1394 // *Scripta Minora*. T. 2. 1998. S. 83–129.
658. Orszulik S. Polemika wokół zwycięstw wojskowych (koronnego i litewskiego) w okresie bezkrólewia po śmierci Jana III Sobieskiego // *Studia z dziejów Europy, Polski i Białoska*. Prace ofiarowane J. Gierowskiemu / red. K. Matwijowski. Wrocław, 1992.
659. Pletnia R. Działalność wielkiego księcia litewskiego Witolda na północno-wschodnich obrzeżach państwa litewskiego w latach 1404–1408 // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne*. Kraków, 1998. Z. 125. S. 17–25.
660. Rachuba A. Czy Litwini uczestniczyli w zawarciu konfederacji tyszowieckiej? // *Między Wschodem a Zachodem. Rzeczpospolita XVI–XVIII w. Studia ofiarowane Zbigniewowi Wyjckowskiemu w 70 rocznicę urodzin*. Warszawa, 1993. S. 119–124.
661. Rachuba A. Programy reform państwa w wystąpieniach wojska litewskiego w połowie XVII w. // *Przegląd Wschodni*. T. 4. Z. 2. 1997. S. 299–307.
662. Stolarczyk T. Na karuzeli życia, czyli walki Świdrygiełły o tron litewski w latach 1392–1430 // *Niebem i sercem okryta. Studia historyczne dedykowane dr Jolancie Malinowskiej / red. M. Malinowski*. Toruń, 2003. S. 99–122.
663. Tkąkowski J. O następstwie tronu na Litwie po śmierci Olgierda // *Przegląd Historyczny*. T. 84. Z. 2. 1993. S. 127–134.
664. Tkąkowski J. Zagadnienie władzy w W. Ks. Litewskim w okresie między unię krewską a zgonem Skirgiełły (1385–1394) // *Zapiski Historyczne*. T. 66. Z. 4. 2001. S. 7–18.
665. Wisner H. Kilka uwag o stronictwie wojewody wileckiego Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640) // *Zapiski Historyczne*. T. 62. Z. 4. 1997. S. 29–43.
666. Wisner H. W. Ks. Litewskie w przededniu potopu // *Rzeczpospolita w latach potopu. Materiały...* Kielce, 1996. S. 11–19.

Wojsko, wojny

Monografie

667. Biskup M. Grunwaldzka bitwa. Geneza — przebieg — znaczenie — tradycja. Warszawa, 1991.
668. Biskup M. Wojny Polski z Zakonem Krzyżackim (1308–1521). Gdansk, 1993.
669. Boras Z. Poczec hetmanow polskich koronnych i litewskich XVI–XVIII w. Cz. 1–3. Poznac, 1991–1995.
670. Chojecki S. Zmiany w siiach zbrojnych Rzeczypospolitej w dobie Sejmu Wielkiego (1788–1792). Warszawa, 1991.
671. Dryidi P. Orsza 1514. Warszawa, 2000.
672. Dybań B. Fortece Rzeczypospolitej. Studium z dziejow budowy fortyfikacji w pacstwie polsko-litewskim w XVII w. Toruc, 1998.
673. Haftka M. Wielka wojna Polski i Litwy z Zakonem Krzyżackim 1409–1411. Batalia o Malbork latem 1410. Malbork, 2000.
Praca popularna, wiaciwie to katalog Muzeum Zamkowego w Malborku.
674. Kupisz D. Smoleck 1632–1634. Warszawa, 2001.
675. Leńniewski S. Poczec hetmanow polskich i litewskich XVIII w. Warszawa, 1992.
676. Leńniewski S. Poczec hetmanow polskich i litewskich. Bydgoszcz, 1992.
Dotyczy hetmanow z XVI i XVII w.
677. Nadolski A. Grunwald 1410. Wrociaw, 1993.
678. Nadolski A. Grunwald. Problemy wybrane. Olsztyn, 1990.
679. Podhorodecki L. Siawni hetmani Rzeczypospolitej. Warszawa, 1994.
680. Potkowski E. Grunwald 1410. Krakyw, 1994.
681. Szyndler B. Powstanie końciuszkowskie 1794 r. Warszawa, 1994.
- 681a. Urwanowicz J. Wojskowe "sejmiki": koia w wojsku Rzeczypospolitej XVI–XVIII w. Białystok, 1996.
682. Wolacski A. Wojna polsko-rosyjska 1792 r. Warszawa, 1996.
Reedycja wydania z lat 1922–1924.
683. ĩak A. Wilno 1794. Warszawa, 1995.

Prace zbiorowe

684. Hetmani Rzeczypospolitej Obojga Narodow / red. M. Nagielski. Warszawa, 1995.
685. Od armii komputerowej do narodowej (XVI–XX w.) / red. Z. Karpus i W. Rezmer. Toruc, 1998.
W tym zbiorze znalaziy sik m. in. prace bezrońrednio dotyczące dziejow W. Ks. Litewskiego uwzglkdnione w niniejszej *BIBLIOGRAFII* pod N: 294 i 725.
686. Pax et bellum / red. K. Olejnik. Poznac, 1993.
W tym zbiorze znalaziy sik m. in. prace bezrońrednio dotyczące dziejow W. Ks. Litewskiego uwzglkdnione w niniejszej *BIBLIOGRAFII* pod N: 166 i 492.
687. Powstanie 1794 r. Dzieje i tradycja. Studia i szkice w dwustulecie / red. H. Szwankowska. Warszawa, 1996.
W tym zbiorze znalaziy sik m. in. prace bezrońrednio dotyczące dziejow W. Ks. Litewskiego uwzglkdnione w niniejszej *BIBLIOGRAFII* pod N 707.

688. Powstanie końciuszkowskie 1794. Dzieje militarne / red. T. Rawski. T. 1. Warszawa, 1994; T. 2. Warszawa, 1996.

Artykuiy

689. Baczkowski K. Wkigierskie роўгrednictwo pokojowe w konflikcie litewsko-moskiewskim na pocz№tku XVI w. // *Balticum. Studia z dziejyw polityki, gospodarki i kultury XII–XVII w. ofiarowane M. Biskupowi w 70 rocznick urodzin* / red. Z. H. Nowak. Toruń, 1992. S. 37–47.
690. B№czkowski M. Akademia Rycerska w Nieњwieiu i radziwiiiowskie korpusy kadetyw w XVIII w. // *Wiek Oњwiecenia*. T. 10. 1994. S. 17–50.
691. Bobiatycki K. Kampania zimowo-wiosenna wojsk Janusza Radziwiiiia 1654–1655 // *Staropolska sztuka wojenna XVI–XVII w. Prace ofiarowane prof. Jaremie Maciszewskiemu* / red. M. Nagielski. Warszawa, 2002. S. 173–198.
692. Bogdanowicz J. Wpiyw szkoiy staroholenderskiej na uformowanie sik „polskiej manieri” w sztuce obronnej XVII w. // *Niderlandyzm w sztuce polskiej* / red. T. Hrankowska. Warszawa, 1995. S. 327–349.
693. Bohun T. Bitwa pod Moskw№ 1–3 wrzeњnia 1612 r. // *Staropolska sztuka wojenna XVI–XVII w. Prace ofiarowane prof. Jaremie Maciszewskiemu* / red. M. Nagielski. Warszawa, 2002. S. 45–56.
694. Dominiczak H. Wojny o granick wschodni№ Rzeczypospolitej w 1449–1569 // *Biuletyn Instytutu Filoz. — Hist. WSP w Czstkochowie*. N 24. 1999. S. 94–102.
695. Dziubicki A. Polsko-litewskie napady na tureckie pogranicze czarnomorskie w epoce dwu ostatnich Jagiellonyw // *Kwartalnik Historyczny*. R. 103. N 3. 1996. S. 53–88.
696. Florek P. Z taktyki wojsk polskich podczas dziaiac wojennych w Moskwie w 1608–1611 // *Czasy Nowoïytne*. T. 4. 1998. S. 167–187.
697. Gliwa A. Najazdy tatarskie i tureckie na Polsk i Litwk na przeiomic XV i XVI w. (1497–1503) // *Nasze Historie*. 1995. N 2. S. 113–123.
698. Grala H. Jeccy spod Orszy: między jagiellock№ „propagand№ sukcesu” a moskiewsk№ racj№ stanu (1512–1522) // *Aetas media aetas moderna. Studia ofiarowane H. Samsonowiczowi w 70 rocznick urodzin*. Warszawa, 2000.
699. Grala H. Niewinпоњж szpiega // *Mywi№ Wieki*. 1998. N 8. S. 32–38.
700. Grala H. Pamiktna data: 14 lipca nad Wiedrosz№ // *Mywi№ Wieki*. R. 43. N 7. 2000. S. 36–44.
701. Grala H. Zakiadnicy racji stanu. Rzecz o jeccach spod Orszy // *Mywi№ Wieki*. R. 42. N 6. 1999. S. 31–38.
702. Knoll P. Obrona Smolecska w 1654 r. // *Staropolska sztuka wojenna XVI–XVII w. Prace ofiarowane prof. Jaremie Maciszewskiemu* / red. M. Nagielski. Warszawa, 2002. S. 151–172.

703. Komuda J. Wyprawa iojowska Janusza Radziwiłła w 1649 r. // *Staropolska sztuka wojenna XVI–XVII w. Prace ofiarowane prof. Jaremu Maciszewskiemu* / red. M. Nagielski. Warszawa, 2002. S. 115–129.
704. Kuc M. Oblężenie twierdzy malborskiej w 1410 r. — aspekty militarne // *Zapiski Historyczne*. T. 65. Z. 1. 2000. S. 25–44.
705. Kupisz D. Niefortunne oblężenie — Biały 1634 // *Myśli o Wiekach*. R. 43. N 5. 2000. S. 29–34.
706. Majewski W. Działania armii litewskiej pod dowództwem Wielhorskiego i Mokronowskiego (czerwiec–październik 1794) // *Powstanie 1794 r. i tradycje kościuszkowskie na Podlasiu* / red. nauk. J. Wojtasiek. Siedlce, 1997.
707. Majewski W. Litwa 1794. Działania wojenne XIV–XVIII // *Powstanie 1794 r. Dzieje i tradycja*. Warszawa, 1996. S. 70–86.
708. Małachowicz E. Fortyfikacje Wilna // *Teka Komisji Urbanistyki i Architektury*. Cz. 1. T. 23. 1989–1990. S. 221–231. Cz. 2. T. 24. 1990. S. 133–148 / Cz. 3. T. 25. 1992. S. 163–176.
709. Maroń J. Działalność wojskowa Michała K. Paca w latach 1649–1664 // *Z dziejów i tradycji srebrnego wieku* // *Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia* 75. 1991. S. 43–63.
710. Nagielski M. Kozacy w siłach zbrojnych Rzeczypospolitej w 1 poł. XVII w. // *Od Łukiewskiego i Koscińskiego do Piłsudskiego i Petlury. Z dziejów stosunków polsko-ukraińskich od XVI do XX w.* / red. J. Wojtasiek. Warszawa, 2000. S. 35–55.
711. Nagielski M. Siła wojskowa przedstawicieli rodu Radziwiłłów w XVI–XVIII w. na podstawie zachowanych archiwaliów Archiwum Warszawskiego Radziwiłłów // *Miscellanea Historico-Archivistica*. T. 7. 1997. S. 37–44.
712. Nagielski M. Wysiłek mobilizacyjny Rzeczypospolitej w latach 1656–1659 // *Rzeczpospolita w latach potopu* / red. J. Muszyńska i J. Wijaczek. Kielce, 1996. S. 167–178.
713. Pasztor M. Milicje magnackie Radziwiłłów // *Trudne stulecia. Studia z dziejów XVII i XVIII w. ofiarowane Jerzemu Michalskiemu w 70 rocznicę urodzin* / red. J. Kędziela i in. Warszawa, 1994.
714. Pletnia R. Wybrane aspekty genezy i przebiegu wojny litewsko-moskiewskiej z lat 1500–1503 // *Studia Historyczne*. R. 42. Z. 1. 1999. S. 3–22.
715. Plewczynski M. Rusini litewscy w armii koronnej w latach 1501–1569 // *Przełom Wschodni*. T. 3. 1994. Z. 3. S. 361–377.
716. Plewczynski M. Kozacy w obronie ziem polsko-litewskich w 1 poł. XVI w. // *Od Łukiewskiego i Koscińskiego do Piłsudskiego i Petlury. Z dziejów stosunków polsko-ukraińskich od XVI do XX w.* / red. J. Wojtasiek. Warszawa, 2000. S. 8–17.
717. Plewczynski M. Ludzie Wschodu w wojsku ostatnich Jagiellonów. Warszawa, 1995.

718. Plewczycski M. Polska i Litwa wobec kozaczyzny w 1 poi. XVI w. // *Stosunki polsko-ukraïskie w XVI–XX w.* / red. J. Wojtasik. Siedlce, 2000. S. 9–18.
719. Plewczycski M. Szlachta podlaska w wojsku polskim za ostatnich Jagiello-nyw // *Studia Podlaskie*. T. 3. 1991. S. 5–26.
720. Plewczycski M. Wkiad Radziwiïiyw w rozwyj staropolskiej sztuki wojen-nej XVI w. // *Miscellanea Historico-Archivistica*. T. 7. 1997. S. 27–36.
721. Rachuba A. Armia W. Ks. Litewskiego jako czynnik unifikacji narodowej i kulturowej // *Przegl№d Historyczny*. T. 88. Z. 2. 1997. S. 237–246.
722. Rachuba A. Dziaiaalnoñž wojskowa i politycznego Albrychta Konstante-go Ciechanowieckiego, oboçnego litewskiego (ok. 1630–1675) // *Curia Maior. Studia z dziejyw kultury ofiarowane Andrzejowi Ciechanowieckie-mu* / oprac. D. Gieysztor-Rosa i M. Prosińska. Warszawa, 1990.
723. Rachuba A. Komisja Wilecska w 1650 r. // *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni s№siedzi od ñredniowiecza po wspyczesnoñž*. Studia i mate-riaiy ofiarowane Profesorowi Stanislawowi Alexandrowiczowi w 65 rocz-nick urodzin / red. Z. Karpus, T. Kempa, D. Michaluk. Toruń, 1996. S. 279–288.
724. Rachuba A. Konfederacja wojska litewskiego w Wierzboiowie w 1655 r. // *Miscellanea Historico-Archivistica*. T. 4. 1994. S. 13–31.
725. Rachuba A. Oficerowie cudzoziemskiego autoramentu w armii W. Ks. Li-tewskiego w latach 1648–1667 // *Od armii komputowej do narodowej (XVI–XX w.)* / red. Z. Karpus i W. Rezmer. Toruń, 1998. S. 57–71.
726. Rachuba A. Siyy zbrojne W. Ks. Litewskiego w XVII w. // *Mywi№ Wieki*. 1991. N 2. S. 26–30.
727. Rachuba A. Siyy zbrojne W. Ks. Litewskiego w XVII w. // *Przegl№d Wschodni*. T. 3. 1994. Z. 3. S. 379–410. (szerzej)
728. Rachuba A. W. Ks. Litewskie w powieñci ”Ogniem i mieczem” a jego rzeczywista rola w walce z powstaniem Chmielnickiego // *Epoka ”Ogniem i mieczem” we wspyczesnych badaniach historycznych*. Pod red. M. Na-gielskiego. Warszawa, 2000. S. 147–154.
729. Rachuba A. Wilno pod okupacj№ moskiewsk№ w latach 1655–1661 // *Lithuania*. 1994. N 2–3. S. 62–72.
730. Romaniuk Z. Straty na Podlasiu w czasie potopu na przykiadzie starostwa bracskiego // *Biaïostocczyzna*. 1997. N 1. S. 46–49.
Artykui dotyczy Bracska na Podlasiu.
731. Teodorczyk J. İygulski Z. Dwugios o bitwie pod Kircholmem. Historia i ikonografia // *Rocznik Historii Sztuki*. T. 24. 1999. S. 97–130.
732. Urwanowicz J. Drobna szlachta w wojnie domowej na Litwie w XVII–XVIII w. // *Drobna szlachta podlaska w XVI–XIX w.* / red. S. K. Ku-czycki. Biaïystok, 1991. S. 75–86.
733. Vacat. Zob. N 681a.

734. Wagner M. Szlachta podlaska w korpusie oficerskim w drugiej połowie XVII wieku // Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska w Białymstoku. 1992. N 6. S. 5–18.
735. Wasilewski T. Pospolite ruszenie województwa podlaskiego ziem zachodniej Litwy w XVI w. // Drobną szlachtą podlaską w XVI–XIX w. / red. S. K. Kuczyński. Białystok, 1991. S. 9–12.
736. Wasilewski T. Uwagi o liczebności, składzie etnicznym i uzbrojeniu litewskiego pospolitego ruszenia koronnego 1410–1529 // Studia Grunwaldzkie. T. 1. 1991.
737. Wilczewski W. Spustoszenia wojenne w dekanacie sionimskim w czasie najazdu moskiewskiego w poł. XVII w. // Nasza Przeszłość. T. 94. 2000. S. 245–298.
738. Wisner H. Krzysztof Radziwiłł (1585–1640) i jego siły zbrojne. Z dziejów magnaterii litewskiej I poł. XVII w. // Miscellanea Historico-Archivistica. T. 11. 2000. S. 231–241.
739. Wisner H. Wojna polsko-szwedzka w Inflantach 1621–1622 // Zapiski Historyczne. 1991. T. 56. Z. 4. S. 45–68.
740. Woltanowski A. Grodno w powstaniu kościuszkowskim // Grodno w XVIII w.: miasto i ludność (na tle trendów rozwojowych od średniowiecza do 1939 r.) / red. A. Woltanowski i J. Urwanowicz. Białystok, 1997. S. 27–41.
741. Zajewski W. Rola Wilna w insurekcji 1794 // Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich. T. 1. Cz. 1. 1995. S. 273–278.
742. Zajewski W. Wilno w rewolucji 1794 r. // Dwusetna rocznica powstania kościuszkowskiego / red. H. Kocuj. Katowice, 1994.

Skarb

Monografie

743. Filipczak-Kocur A. Skarb litewski za pierwszych dwu Wazów 1587–1648. Wrocław, 1994.

Artykuły

744. Filipczak W. Kontrola Komisji Skarbu Litewskiego na sejmie 1778 r. // Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica. Vol. 67. 2000. S. 181–200.
745. Filipczak-Kocur A. Litewskie komisje wojskowo-skarbowe w XVII w. // Kwartalnik Historyczny. T. 109. N 3. 2002. S. 97–118.
746. Filipczak-Kocur A. Między Drugim a Trzecim Wazem na tronie polskim. Finanse litewskie w l. 1647–1649 // Cziowiek i Kościół w dziejach. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. Kazimierzowi Doli z okazji 65 rocznicy urodzin / red. J. Kopiec, N. Widok. Opole, 1999. S. 201–208.
747. Filipczak-Kocur A. Podatki litewskie w świetle uchwał sejmowych 1631–1648 // Zeszyty Naukowe WSP w Opolu. Historia. Z. 27. 1990. S. 155–164.

748. Filipczak-Kocur A. Skarb litewski po śmierci Władysława IV // *Miscellanea Historico-Archivistica*. T. 12. 2000. S. 67–74.
749. Filipczak-Kocur A. Z dziejów litewskiego skarbu nadwornego za Zygmunta III Wazy // *Мікды Вшчодем а Заходем. Rzeczpospolita XVI–XVIII w. Studia ofiarowane Zbigniewowi Wyjckowi w 70 rocznicę urodzin*. Warszawa, 1993. S. 77–86.

Polityka zagraniczna

Monografie

750. Czamcaska I. Moidawia i Woioszczyzna wobec Polski, Wkgier i Turcji w XIV i XV w. Poznań, 1996.
751. Polak W. O Kreml i Smolecszczyznę. Polityka Rzeczypospolitej wobec Moskwy w latach 1607–1612. Toruń, 1995.
752. Wijaczka J. Prusy księstwa a Polska, Litwa i Inflanty w połowie XVI w. Działalność dyplomatyczna Arsenusa von Brandta w 1544–1558. Kielce, 1992.
753. Wisner H. Krył i car. Rzeczpospolita i Moskwa w XVI i XVII w. Warszawa, 1995.

Artykuły

754. Biskup M. Krylewicz a Polska i Litwa jagiellocka w czasach średniowiecza (do r. 1525) // *Krylewicz a Polska* / red. M. Biskup i W. Wrzesiński. Olsztyn, 1993. S. 11–34.
755. Bues A. Kurlandia, Inflanty, Prusy Krylewskie i Księstwo a Rzeczpospolita Obojga Narodów. Refleksje o federacyjnej budowie państwa polsko-litewskiego w 2 poł. XVI i w XVII w. // *Czasopismo Prawno-Historyczne*. T. 50. Z. 1. 1998. S. 221–233.
756. Bues A. Stosunki Kurlandii z Rzeczpospolitą u schyłku XVI i w XVII w. // *Zapiski Historyczne*. T. 63. Z. 1. 1998. S. 43–57.
757. Ciesielski T. Rzeczpospolita a Państwo Moskiewskie w latach 1652–1653 // *Polacy a Rosjanie na przestrzeni wieków (XVII–XX w.)* / red. J. Rzocca. Opole, 2000. S. 25–38.
758. Dorobisz J. Kanclerz wielki koronny Jakub Zadzik wobec stosunków z Państwem Moskiewskim w latach 1632–1635 // *Polacy i Rosjanie na przestrzeni wieków (XVII–XX w.)* / red. J. Rzocca. Opole, 2000. S. 9–23.
759. Grabowski J. Między Polską, Luksemburgami, Litwą a zakonem krzyżackim. Uwagi nad zhojowaniem Mazowsza przez Kazimierza Wielkiego // *Europa Środkowa i Wschodnia w polityce Piastów* / red. K. Zielińska-Melkowska. Toruń, 1997. S. 121–138.
760. Jarmolik W. Dyplomatyczne misje do Moskwy Iwana Sapiehy // *Białostoczczyzna*. 1993. N 4. S. 101.
761. Jarmolik W. Obsługa komunikacyjna państw litewskich w rycym średniowieczu // *Miasto, region, społeczeństwo*. Studia ofiarowane Andrzejom

- wi Wyrobiszowi w sześćdziesiątą rocznicę Jego urodzin / red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz. Białystok, 1992.
762. Jarmolik W. Rola namiestników w kontaktach dyplomatycznych W. Ks. Litewskiego w późnym średniowieczu // Wojsko. Społeczeństwo. Historia. Prace ofiarowane Mieczysławowi Wrzosekowi w 65 rocznicę jego urodzin. Red. W. Fedorowicz i in. Białystok, 1995. S. 31–39.
763. Korczak L. Znajomość spraw tureckich w W. Ks. Litewskim w XV w. // Świat chrześcijański i Turcy osmańscy w dobie bitwy pod Warną. Kraków, 1997.
764. Kosman M. Ceremonie zawierania umów międzynarodowych przez wielkich księży litewskich przed i po unii z Polską // Theatrum ceremoniale na dworze księży i królów polskich / red. M. Markiewicz i R. Skowron. Kraków, 1999. S. 47–60.
765. Kosman M. Muzyka zachodnia w polityce Jagiellonów // Przegląd Zachodni. 1984. N 3. S. 1–24 / przedruk: Kosman M. Orzeł i Pogoda. 1992. S. 143–169.
766. Krupa K. Książęta litewscy w Nowogrodzie Wielkim do 1430 r. // Kwartalnik Historyczny. R. 100. N 1. 1993. S. 29–46.
767. Krupa K. Polityczne związki Giedyminowiczów z Nowogrodem Wielkim w latach 1430–1471 // Przegląd Historyczny. T. 84. Z. 3. 1993. S. 289–306.
768. Nikodem J. Stosunki białoruskie z Zakonem Krzyżackim w latach 1430–1432 // Białoruskie Zeszyty Historyczne. Z. 14. 2000. S. 5–32.
769. Nikodem J. Uwagi o genezie niedoszłego przymierza Zygmunta Kiejstutowicza z Albrechtem II // Docendo discimus. Studia historyczne ofiarowane Zbigniewowi Wielgoszewi w 70 rocznicę urodzin. Poznań, 2000. S. 335–356.
770. Nowak Z. H. Głównie aspekty walki ideologicznej Polski i Litwy z Zakonem Krzyżackim na forum europejskim w 1 poł. XV w. // Ekspansja niemieckich zakonów rycerskich w strefie Bałtyku od XIII do połowy XVI w. / red. M. Biskup. Toruń, 1990. S. 187–200.
771. Winiarska A. Rywalizacja litewsko-moskiewska na terenie Nowogrodu Wielkiego w 2 poł. XV w. // Białowieża. Przeszłość i teraźniejszość / red. A. Kastory i A. Essek. Kraków, 1993. S. 30–41.
772. Wyjciec Z. W. Ks. Litewskie wobec Szwecji, Rosji i powstań kozackich // Przegląd Wschodni. T. 1. Z. 3. 1991. S. 557–593.

Zagadnienia wyznaniowe

Kościół katolicki

Monografie

773. Borkowska M. *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII–XVIII w.* Warszawa, 1996.
Dotyczy także W. Ks. Litewskiego.
774. Chmielewska M. *Кoнцiяi в Судервiе под Вiлнем.* Poznań, 2000.
Dydycz A. *Dzieje Zakonu braci mniejszych kapucynów na Litwie (1756–1993).* Rzym, 1994.
775. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995 / oprac. L. Grzebiec i in.* Kraków, 1996.
776. Flaga J. *Formacja i kształcenie duchowieństwa zakonnego w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII w.* Lublin, 1998.
777. Gach P. *Struktura i działalność zakonów żeńskich na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Białoruska w 1773–1914.* Lublin, 1999.
778. Gil Cz. *Siownik polskich karmelitanek bosych 1612–1914.* Kraków, 1999.
Obejmuje także obszar W. Ks. Litewskiego.
779. Gil Cz. *Życie codzienne karmelitanek bosych w Polsce w XVII–XIX w.* Kraków, 1997.
Obejmuje także obszar W. Ks. Litewskiego.
780. Grzebiec L. *Siownik jezuitów polskich 1564–1990. T. 1–12.* Kraków, 1993. (maszynopis powielony).
781. Kałamajska-Saeed M. *Ostra brama w Wilnie.* Warszawa, 1990.
782. Kosman M. *Od chrztu do chrystianizacji. Polska — Русь — Litwa.* Warszawa, 1992.
783. Krahel T. *400 lat Końcioia w Nowym Pohońcie 1593–1993. Zarys dziejów końcioia i parafii.* Białystok, 1993.
784. Litak S. *Końciyi iacicki w Rzeczypospolitej około 1772 r.* Lublin, 1996.
785. Maciszewska M. *Klasztor bernardynski w społeczeństwie polskim 1453–1530.* Warszawa, 2001.
786. Malinowski M., Kolosok B. *Zarys dziejów diecezji iuckiej oraz katedry św. Piotra i Pawła w Jucku.* Kalwaria Zebrzydowska, 1993.
787. Mitkowska A. *Kalwaria w Werkach pod Wilnem na tle kalwarii polskich i europejskich.* Kraków, 1998.
788. *Monasticon Cisterciensae Poloniae. T. 1: Dzieje i kultura żeńskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej od średniowiecza do czasów współczesnych / red. A. Wyrwa i in. T. 2: Katalog żeńskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej / red. A. Wyrwa i in.* Poznań, 1999.
789. Obirek S. *Działalność kulturalna jezuitów w Rzeczypospolitej Obojga Narodów: (1564–1668): przyba syntezy.* Kraków, 1996.
790. Obirek S. *Jezuici w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1564–1668. Działalność religijna, społeczno-kulturalna i polityczna.* Kraków, 1996.
791. Paluszkiwicz F. *Jezuici w Wilnie.* Piotrków Trybunalski, 1994.
792. Prokop K. R. *Biskupi pomocniczy w diecezjach polskich w dobie przedtrydenckiej (2 poł. XIII i 1 poł. XVI w.).* Kraków, 2002.

793. Prokop K. R. Sylwetki biskupów iuckich. Biały Dunajec, Ostryg, 2001.
 794. Szot A. Dzieje parafii Zabiudów do roku 1795. Białystok, 1992.

Prace zbiorowe

795. Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym / red. M. Derwich, A. Pobyg-Lenartowicz. Wrocław, 2000.

Artykuły

796. Aleksandrowicz P. Stosunki religijne w Międzyrzecu i okolicy // Rocznik Międzyrzecki. T. 1. 1969. S. 110–134.
 797. Banaszak M. Chrzest Ćmudzi i jego reperkusje w Konstancji // Chrzest Litwy. Geneza, przebieg, konsekwencje / red. M. Zahajkiewicz. Lublin, 1990. S. 57–76.
 798. Baranowski A. Rola zakonów w rozwoju oblicza miast i regionów dawnego W. Ks. Litewskiego // Lituanica-Slavica Posnaniensia. T. 5. 1991. S. 81–94.
 799. Bardach J. Дайнenni памінь каталікамі і прываславнымі ў VKL (канек XIV–XVII ст.) // Беларускі гістарычны агляд. Т. 1. 1994. Њль. 1. S. 66–81.
 800. Biaszczyk G. Charakterystyka biskupów Ćmudzkich w 1417–1609 // Lithuania. R. 2–3. 1991–1992. N 4/1. S. 256–263.
 801. Biaszczyk G. Plebani kroczy na Ćmudzi i ich uposażenie do końca XVIII w. // Litwa i jej sNiesiedzi od XII do XX w. Studia ofiarowane Prof. Jerzemu Ochmacskiemu w 60 rocznicę urodzin / red. G. Biaszczyk i A. Kijas. Poznań, 1994. S. 105–120.
 802. Biaszczyk G. Ze studiów nad dochodami duchowieństwa katolickiego (na przykładzie diecezji Ćmudzkiej i wileckiej w XVII i XVIII w.) // Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sNiesiedzi od średniowiecza po współczesność. Studia i materiały ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Alexandrowiczowi w 65 rocznicę urodzin / red. Z. Karpus, T. Kempa, D. Michałuk. Toruń, 1996. S. 293–300.
 803.
 804. Borkowska M. Dzieje Zgromadzenia Mariae Vitae czyli mariawitek // Nasza Przeszłość. T. 93. 2000. S. 107–152.
 Pierwszy klasztor założony w Wilnie w 1737 r.
 805. Borkowska M. Miscellanea brygityjskie: Grodno // Nasza Przeszłość. T. 85. 1996. S. 137–158.
 806. Borkowska M. Miscellanea brygityjskie: skiadkowe fundacje w Brzeńcu // Nasza Przeszłość. T. 91. 1999. S. 331–340.
 807. Borkowska M. Triduum Sacrum u benedyktynek nieńwieskich w XVIII w. // Nasza Przeszłość. T. 76. 1991. S. 315–328.
 808. Bruńdzicki A. Michai Giedroju zwany biogosiawionym na tle duchowości Zakonu Kanoników Regularnych od Pokuty // Felix saeculum Cracoviae — krakowscy Ćwiksi XV w. / red. K. Pańc i K. R. Prokop. Kraków, 1998. S. 107–132.

809. Chynczewska-Hennel T. Pobyt Maria Filonardiego w Wilnie (1636 r.) // *Barok*. 1998. N 2. S. 51–63.
810. Dolistowska M. Коўсіуі парафіялы рв. Ёв. Piotra i Pawia w Zabiudowie. Jego dzieje i architektura // *Z Badac Katedry Historii i Architektury*. Z. 2. 1999. S. 69–76.
811. Dubas-Urwanowicz E. Fundacje коўсіоіуу і класзторыуу grodzieckich do XVIII w. // *Fundacje i fundatorzy w ъredniowieczu i epoce nowoіytnej* / red. E. Opalicki i T. Wińlicz. Warszawa, 2000. S. 130–141.
812. Dydycz A. Z dziejыуу каруцыскаго класзторыуу w Lubieszowie // *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni s№siedzi od ъredniowiecza po wspyіczesnoњж*. Studia i materiaіуу ofiarowane Profesorowi Stanisіawowi Alexandrowiczowi w 65 rocznick urodzin / red. Z. Karpus, T. Kempa, D. Michaluk. Toruń, 1996. S. 301–313.
813. Friedelywna T. Tradycje Kalwarii Wileckiej // *Przeгl№ed Wschodni* T. 3. Z. 3. 1994. S. 485–496.
814. Gapski H. Cystersi w Rzeczypospolitej i na Ёl№ску w XVI–XVIII w. // *Monasticon Cisterciensae Poloniae*. T. 1: Dzieje i kultura mkskich класзторыуу cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej od ъredniowiecza do czasыуу wspyіczesnych / red. A. Wyrwa i in. Poznań, 1999. S. 55–73.
815. Gieysztor A. Narodziny Litwy chrzeњсijackiej // *Obyz*. N 23. 1992. S. 1–13.
816. Gyrski K. Problemy chrystianizacji w Prusach, Inflantach i na Litwie // *Komunikaty Warmicko-Mazurskie*. 1982. N 3. S. 151–168. To samo przedruk: 1997. N 3. S. 503–520.
817. Gryгуж B. Uposaіenie zakonu dominikanуу w Sejnach w XVII–XVIII w. // *Bіaiostoczczyzna*. 1997. N 4. S. 21–38.
818. Іlgiewicz H. Kulturalne nastќpstwa chrztu Litwy // *Kultura Litwy i Polski w dziejach. Тоіsamoњж і wspyііstnienie*. Krakуw, 2000. S. 19–30.
819. Jakubowski A. Stosunki wyznaniowe w cechach mohylewskich od pierwszej poiowy XVI do drugiej poiowy XVIII wieku // *Bіaioruskie Zeszyty Historyczne*. T. 14. 2000. S. 57–73.
820. Kaіamajska-Saeed M. Коўсіуі Brygidek w Grodnie // *Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w.* / red. J. Lileyko. Lublin, 2000. S. 349–363.
821. Kaіamajska-Saeed M. Oіtarz w Budsiawiu // *Niderlandyzm w sztuce polskiej* / red. T. Hrankowska. Warszawa, 1995. S. 437–450.
822. Kaіamajska-Saeed M. Refleksje kodecskie // *Festina lente*. Prace ofiarowane Andrzejowi Fischingerowi w 70 rocznick urodzin. Krakуw, 1998. S. 147–152.
- Prasa роњвіксона fundacji kościoіа ъв. Anny w Kodniu.
823. Karbownik H. Zarys sytuacji prawnej Коўсіоіа katolickiego w Polsce przedrozbiorowej // *Коўсіуі і Prawo*. T. 13. 1998. S. 7–25.

824. Kosman M. Udziai Polski w chrystianizacji Litwy — miedzy histori№ a polityk№ // Przegl№d Religioznawczy. 2000. N 2. S. 13–28.
825. Kosman M. Wpisyw chrystianizacji na spoieczestwo i pacstwo polsko-litewskie // Rola chrystianizacji w ksztaitowaniu sik pacstwowo№ci polskiej / red. B. Cioch. Opole, 1996. S. 51–60.
826. Krahel T. Ryianostocki o№rodek kultu maryjnego w iyciu diecezji i regionu // Rubieie. N 2–3. 1993. S. 3–13.
827. Krasicki J. Dziedzictwo Mohylewa // Studia Theologica Varsaviensia. R. 36. 1998. S. 189–197.
Dzieje archidiecezji mohylewskiej od 1783 r.
828. Kurkowski J. Pijarzy w Werenowie i Lidzie 1735–1845 // 1. Komorowski P., Kurkowski J., Nowak T. M. Z dziejyw ziemi lidzkiej. Warszawa, 1997. S. 55–132 // 2. Analecta. R. 6. 1997. N 1. S. 41–117.
829. Liedke M. Nastkpstwa chrystianizacji Giedyminowiczzyw przez 1386 r. // History, Culture and Language of Lithuania / edited by G. Biaszczyk, M. Hasiuk. Poznac, 2000. S. 117–128.
830. Litak S. Pos№g ”Wenery” z Kowna. Kartka z dziejyw parafii kowieckiej w XVIII w. // Christianitas, 1998. Cz. 1. S. 96–102.
831. Litak S. Stosunki ko¶cielne na ziemiach litewsko-ruskich w latach 1772–1815 // Ziemie ruynocne Rzeczypospolitej Polsko-Litewskiej w dobie rozbirowej 1772–1815 / red. M. Biskup. Warszawa, 1996. S. 67–80.
832. Maciszewska M. Klasztory benedyktyckie w miastach Krylestwa Polskiego i W. Ks. Litewskiego w latach 1453–1514. Procesy fundacyjne i lokalizacja // Klasztor w mie¶cie ¶redniowiecznym i nowoitynym / red. M. Derwich, A. Pobyg-Lenartowicz. Wrociaw, 2000. S. 567–579.
833. Maroszek J. Sanktuaria, miejsca cudowne i o¶rodki odpustowe zachodniej poiaci Archidiecezji Wileckiej // Wiadomo¶ci Ko¶cioia Archidiecezji Biaiostockiej. R. 17. 1991. N 4. S. 118–139.
834. Mironowicz A. Diecezja biaioruska w latach 1697–1772 // Biaioruskie Zeszyty Historyczne. 2003. T. 19. S. 77–98.
835. Mironowicz A. Duchowiecstwo podlaskie i jego uposaenie w XVI wieku // Biaioruskie Zeszyty Historyczne. T. 7. 1997. S. 116–125.
836. Olczak K. Fundacje ko¶cioiyw parafialnych w diecezji wileckiej do koca XVII stulecia // Chrzest Litwy. Geneza, przebieg, konsekwencje / red. M. Zahajkiewicz. Lublin, 1990. S. 91–108.
837. Prokop K. R. Duchowi synowie ¶w. Franciszka z Asyiu w gronie biskupyw historycznych ziem polskich (XIII–XX w.) // W krkgu dziejyw Ko¶cioia i rodziny franciszkacskiej / red. R. Prejs. Warszawa, 1999. S. 195–220.
Mowa m. in. o pierwszych biskupach wileckich.
838. Radziewicz H. Dzieje parafii DNobrowa Biaiostocka (1460–1960) // Wiadomo¶ci Ko¶cielne Archidiecezji Biaiostockiej. R. 1. 1992. N 2. S. 43–74 (Cz. 1); N 3. S. 99–116 (Cz. 2) i R. 2. 1993. N 1. S. 115–127 (Cz. 3); N 2. S. 110–117 (Cz. 4).

839. Smoiucha J. Udział pielgrzymów z Królestwa Polskiego i W. Ks. Litewskiego w obchodach średniowiecznych jubileuszy chrześcijaństwa // *Nasza Przeszłość*. T. 93. 2000. S. 5–21.
840. Wiesiołowski J. Pielgrzymowanie Polaków do Rzymu na przełomie XV i XVI w. (1478–1526). Komunikat // *Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy* / red. H. Manikowska i H. Zaremska. Warszawa, 1995. S. 160–164.
841. Wilczewski W. Tuiactwo biskupów kapituły wileńskiej w 1656–1662 // *Roczniki Humanistyczne*. T. 47. Z. 2. 1999. S. 102–123.
842. Wilczewski W. Wizytacja diecezji wileńskiej przeprowadzona przez biskupa Mikołaja Siupskiego. Czas trwania i zasięg // *Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne*. T. 72. 1999. S. 473–478.
843. Witkowska A. Pielgrzymki maryjne na ziemiach Rzeczypospolitej w XVII w. Komunikat // *Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy* / red. H. Manikowska i H. Zaremska. Warszawa, 1995. S. 204–209.
844. Witkowska A. Uroczyste koronacje wizerunków maryjnych na ziemiach polskich w 1717–1792 // *Przestrzeń i sacrum. Geografia kultury religijnej w Polsce i jej przemiany w okresie od XVII do XX wieku na przykładzie ośrodków kultury i migracji pielgrzymkowych* / red. A. Jackowski. Kraków, 1995.
845. Witkowski R. Pierwsze lata kartuzji Sanctae Crucis w Berezie // *Litwa i jej siedziby od XII do XX w. Studia ofiarowane Prof. Jerzemu Ochmańskiemu w 60 rocznicę urodzin* / red. G. Biaszczyk i A. Kijas. Poznań, 1994. S. 137–146.
846. Witkowski R. Szkice dziejów kartuzji bereskiej 1648–1831 // *Lituanoslavica Posnaniensia*. T. 7. 1995. S. 73–118.
847. Zahajkiewicz M. Chrzest Litwy // *Chrzest Litwy. Geneza, przebieg, konsekwencje* / red. M. Zahajkiewicz. Lublin, 1990. S. 33–56.

Cerkiew prawosławna i unicka

Monografie

848. Degiel R. Protestanci i prawosławni. Patronat wyznaniowy Radziwiłłów białostockich nad Cerkwią prawosławną w księstwie siuckim w XVII w. Warszawa, 2000.
849. Dylągowa H. Dzieje unii brzeskiej (1596–1918). Warszawa, Olsztyn, 1996.
850. Gil A. Prawosławna eparchia chełmska do 1569 roku. Lublin, 1999.
851. Halecki O. Od unii florenckiej do unii brzeskiej. T. 1–2. Lublin, 1997.
Przekład pracy: From Florence to Brest (1459–1596) // *Sacrum Poloniae Millennium*. T. 5. 1958. S. 9–444.
852. Koibuk W. Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej ok. 1772 r. Struktury organizacyjne. Lublin, 1998.

853. Maroszek J. Dziedzictwo unii kościelnej w krajobrazie kulturowym Podlasia: 1596–1996. Białystok, 1996.
854. Mironowicz A. Bractwa cerkiewne w Rzeczypospolitej. Białystok, 2003.
855. Mironowicz A. Bractwo Objawienia Pańskiego w Bielsku Podlaskim. Bielsk Podlaski, 1994.
856. Mironowicz A. Кошци православы в dziejach dawnej Rzeczypospolitej. Białystok, 2001.
857. Mironowicz A. Кошци православы в рацстве Пястыв і Ягіеллоныв. Białystok, 2003.
- 857a. Mironowicz A. Podlaskie оґrodki i organizacje prawoslawne w XVI i XVII wieku. Białystok, 1991.
858. Mironowicz A. Prawoslawie i unia za panowania Jana Kazimierza. Białystok, 1997.
859. Mironowicz A. Ćycie monastyczne na Podlasiu. Białystok, 1998.
860. Nowicka-Jeńowa A. Bazylianie na kresach — роґrednicy między kultur№ oficjaln№ a ludow№ // Literatura i instytucje w dawnej Polsce. Warszawa, 1994.
- 860a. Sosna G., Fionik D. Dzieje Cerkwi w Bielsku Podlaskim. Białystok, 1995.
861. Soszycki R. 400-lecie Unii Brzeskiej (1596–1996). Marki-Struga, 1996.

Prace zbiorowe

862. Czterechsetlecie Unii Brzeskiej. Tio polityczne, skutki spoieczne i kulturalne / red. A. J. Zakrzewski i J. Faiowski. Czkochowa, 1996.
863. Czterechsetlecie Unii Brzeskiej. Zagadnienia jkzyka religijnego / red. Z. Leszczyski. Lublin, 1998.
864. Кошци православы в dziejach Rzeczypospolitej i krajyw s№siednich / red. P. Chomik. Białystok, 2000.
865. Unia brzeska — uwarunkowania, konteksty, i konsekwencje historyczno-kulturowe // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. T. 4–5. Warszawa, 1997. S. 14–356.
866. Unia Brzeska, geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodyw siowiacskich / red. R. Juiny, F. Ziejka, A. Krcpiccki. Krakyw, 1994.
867. Unia brzeska. Przeszioґж i teraцniejszoґж 1596–1996 / red. P. Natanek. Krakyw, 1998.
868. Unia brzeska z perspektywy czterech stuleci / red. J. S. Gajek i S. Nabywaniec. Lublin, 1998.

Artykuily

869. Bendza M. Sposoby realizacji Unii Brzeskiej // Unia brzeska z perspektywy czterech stuleci / red. J. S. Gajek i S. Nabywaniec. Lublin, 1998. S. 59–67.
870. Bendza M. Z dziejyw prawoslawnej diecezji biaioruskiej (1700–1720) // Rocznik Teologiczny Chrzeґcujacskiej Akademii Teologicznej. R. 34. 1992. Z. 1. S. 87–103.

871. Chomik P. Kult ikon Matki Boskiej w W. Ks. Litewskim w wiekach XVI–XVIII // Коўсііу Правослаўны в дзейях Рэчысполітэй і кра-
йуу s№siednich / red. P. Chomik. Białystok, 2000. S. 108–119.
Monografia pod tym tytułem wyszła w Białymstoku w 2003 r.
872. Chomik P. Magnateria i szlachta W. Ks. Litewskiego wobec kultu ikon
Matki Bożej w wiekach XVI–XVIII // Białoruskie Zeszyty Historyczne.
T. 19. 2003. S. 97–109.
873. Chynczewska-Hennel T. Od Unii Brzeskiej do Unii Hadziackiej — dzieje
poraiki czy szansy? // Unia brzeska — uwarunkowania, konteksty i konse-
kwencje historyczno-kulturowe // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze.
T. 4–5. Warszawa, 1997. S. 105–117.
874. Dylągowa H. Unia brzeska — pojednanie czy podział? // Unia Brzeska,
geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich / red.
R. Juiny, F. Ziejka, A. Krpiczki. Kraków, 1994.
875. Hryniewicz W. Prekursor unijnych dnóiec Rusinyw. Memoriał unijny me-
tropolity Mizaela (1476 r.) // Unia Brzeska, geneza, dzieje i konsekwencje
w kulturze narodów słowiańskich / red. R. Juiny, F. Ziejka, A. Krpiczki.
Kraków, 1994.
876. Kempa T. Działalność hetmana Konstantego Iwanowicza Ostrogskiego
na polu prawosławia // Białoruskie Zeszyty Historyczne. N 12. 1999. S. 5–21.
877. Kempa T. Коўсііу unicki w Рэчысполітэй до роіууу XVII w.
Czynniki sprzyjające rozwojowi unii brzeskiej i hamujące jej wzrost //
Między Zachodem a Wschodem. Studia z dziejów Рэчысполітэй w
epoce nowożytnej / red. J. Staszewski, K. Mikulski i J. Dumanowski.
Toruń, 2002. S. 365–385.
878. Kempa T. Poparcie magnaterii litewskiej i ruskiej dla Unii Brzeskiej w
pierwszych latach po jej zaprowadzeniu // Rocznik Białkopodlaski. T. 5.
1997. S. 7–22.
879. Kempa T. Правослаўні а synod protestancki w Toruniu 1595 r. U ро-
cznótkуу wspiypracy dyzunitуу і dysydentyуу // Zapiski Historyczne.
T. 62. Z. 1. 1997. S. 39–52.
880. Kempf A. „...obaczyli na drzewie gruszkowym leńnym jasność wielka,
jakby ognia paiającego” ...Łyrowickie sanktuarium I–II // Przegląd Pra-
wosławny. R. 8. N 5. 1992. S. 6. N 6. S. 26–27.
881. Kioczowski J. Jagiełło i Witold wobec prawosławnych: próba ich dowar-
tościowania w 1417 r. // Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i
kultury XII–XVII w. Ofiarowane M. Biskupowi w 70 rocznicę urodzin /
red. Z. H. Nowak. Toruń, 1992.
882. Koibuk W. Ustawy i statuty unickich bractw cerkiewnych // Unia Brzeska,
geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich / red.
R. Juiny, F. Ziejka A. Krpiczki. Kraków, 1994.
883. Korczak L. W kręgu litewskich zwolenników unii kościelnej w 2 poł.
XV w. // Polska i jej s№siedzi w руцным нредніууецу / red. K. Ojyg,
S. Szczur. Kraków, 2000. S. 323–332.

884. Kozak S. Do pytania pro berestejsku Uniju // *Slavia Orientalis*. T. 46. 1997. N 1. S. 135–143.
885. Kozak S. Unia brzeska. Oczekiwania i rzeczywistość // *Unia brzeska. Przeszłość i teraźniejszość 1596–1996* / red. P. Natanek. Kraków, 1998. S. 189–200.
886. Kracik J. Pisarze polityczni a geneza unii brzeskiej // *Unia brzeska. Przeszłość i teraźniejszość 1596–1996* / red. P. Natanek. Kraków, 1998. S. 113–129.
887. Kumor B. Episkopat iacicki wobec unii brzeskiej (1590–1637) // *Unia brzeska. Przeszłość i teraźniejszość 1596–1996* / red. P. Natanek. Kraków, 1998. S. 15–39.
888. Kumor B. Geneza i zawarcie unii brzeskiej // *Premisslia Chrystiana*. T. 7. 1997. S. 15–58.
889. Juńny R. Piotr Mohyia a unia w Brześciu. Dzieło unijnej wikli kościelnej w oczach hierarchy prawosławnego z perspektywy piąćdziesiąt lat // *Unia brzeska z perspektywy czterech stuleci* / red. J. S. Gajek i S. Nabywaniec. Lublin, 1998. S. 81–94.
890. Mironowicz A. Cerkiew prawosławna na terenie W. Ks. Litewskiego w latach 1772–1795 // *Ziemia Rujnocne Rzeczypospolitej Polsko-Litewskiej w dobie rozbirowej 1772–1815* / red. M. Biskup. Warszawa-Toruć, 1996.
891. Mironowicz A. Cerkiew prawosławna w okresie metropolii Piotra Mohyiy // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. T. 8. 1997. S. 47–65.
892. Mironowicz A. Geneza bractw cerkiewnych // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. R. 3. Z. 2. 1996. S. 22–30.
893. Mironowicz A. Kościół prawosławny i unicki w Rzeczypospolitej w 1596–1648 // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. R. 3. Z. 1. 1996. S. 23–55.
894. Mironowicz A. Kościół prawosławny na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej (1596–1918) // *Prawosławie. Hwiatio wiary i zdrój doświadczeń* / red. K. Leńniewski, J. Leńniewska. Lublin, 1999.
895. Mironowicz A. Kult ikon Matki Bożej na Białorusi // *Białostocki Przegląd Kresowy*. T. 5. 1996. S. 137–141.
896. Mironowicz A. Miłosierdzie w Kościele prawosławnym w dawnej Rzeczypospolitej // *Białostocki Przegląd Kresowy*. T. 8. 2000. S. 73–82.
897. Mironowicz A. Monaster św. Onufrego w Jabiecznej // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. 1998. N 9. S. 26–43.
898. Mironowicz A. Nieznany dokument dotyczący monasteru Zańnikcia NMP w Zabudowie // *Rocznik Teol.* R. 36. Z. 1–2. 1994. S. 213–232.
899. Mironowicz A. Organizacja Kościoła prawosławnego Rzeczypospolitej do końca XVIII w. // *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność. Studia i materiały ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Alexandrowiczowi w 65 rocznicę urodzin* / red. Z. Karpus, T. Kempa, D. Michałuk. Toruń, 1996. S. 211–218.
900. Vacat. Zob. N 858a.

901. Mironowicz A. Ёвікі в Коўсiele prawosiawnym na Biaiorusi // Wilno i kresy pynocno-wschodnie. T. 1. Historia i ludzkie losy / red. E. Feliksiak i A. Mironowicz. Białystok, 1996.
902. Moszycki L. Cerkiwnosiowianska tzw. moskiewska msza maryjna jako odzwierciedlenie litewsko-polsko-białoruskich kontaktów kulturowych XV w. // Czterechsetlecie Unii Brzeskiej. Zagadnienia języka religijnego / red. Z. Leszczycki. Lublin, 1998. S. 21–35.
903. Nabywaniec. S. Коўсіі prawosiawni i jego stosunek do unii w Rzeczypospolitej w XVIII w. // Roczniki Teologiczne. T. 47. Z. 4. 2000. S. 125–148.
904. Naumow A. Unia brzeska jako podział kultury // Unia brzeska z perspektywy czterech stuleci / red. J. S. Gajek i S. Nabywaniec. Lublin, 1998. S. 179–188.
905. Naumow A. Wiadysław IV Jagiełło wobec prawosławia // Kaplica Tryjcy Ёв. na zamku Lubelskim. Historia. Teologia. Sztuka. Konserwacja / red. B. Paprocka, J. Sil. Lublin, 1999. S. 17–24.
906. Nowicka-Jełowa A. Udział bazylijanów w kształtowaniu kultury chrześcijańskiej na wschodnich kresach Rzeczypospolitej // Unia brzeska-uwarunkowania, konteksty i konsekwencje historyczno-kulturowe // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. T. 4–5. Warszawa, 1997. S. 240–251.
907. Obirek S. Wkład ks. Piotra Skargi w przygotowanie unii brzeskiej // Unia Brzeska. Przeszłość i teraźniejszość. 1998. S. 187–200.
908. Papierzyńska-Turek M. Коўсіі prawosiawni na ziemiach Litwy i Korony // Przemyskie Zeszyty Historyczne. R. 6–7. 1989–1990. S. 139–162.
909. Paprocki H. Wileccy męczennicy // Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. T. 21. N 3 (80). 1991. S. 7–11.
910. Pidiurczak-Majerowicz M. Mentalność duchowieństwa unickiego Rzeczypospolitej w wiekach XVII i XVIII // Studia z dziejów kultury i mentalności czasów nowożytnych / red. K. Matwijowski i B. Rok. Wrocław, 1993.
911. Rzosca J. Коўсіі unicki w okresie panowania Wazy (1596–1668) // Czterechsetlecie Unii Brzeskiej. Tło polityczne, skutki społeczne i kulturalne / red. A. J. Zakrzewski i J. Faiowski. Człuchowa, 1996. S. 37–62.
912. Samsonowicz H. Mieszczactwo Rzeczypospolitej wobec Unii Brzeskiej // Unia brzeska z perspektywy czterech stuleci / red. J. S. Gajek i S. Nabywaniec. Lublin, 1998. S. 73–80.
913. Vacat. Zob. N 861a.
914. Stępiec R. Wkład bazylijanów do kultury i oświaty polskiej na terenie Korony i W. Ks. Litewskiego w 2 poł. XVIII w. // Rola mniejszości narodowych w kulturze i oświacie polskiej w latach 1700–1939 / red. A. Bilewicz i S. Walasek. Wrocław, 1998. S. 44–55.
915. Wereda D. Bazylianie w unickiej diecezji brzeskiej w XVIII wieku // Białoruskie Zeszyty Historyczne. T. 19. 2003. S. 110–125.

916. Wereda D. Kolatorowie parafii unickiej diecezji brzeskiej w XVII w. // Roczniki Humanistyczne. T. 48. Z. 2. 2000. S. 113–143.

Inne wyznania. Reformacja i Kontrreformacja. Tolerancja religijna

Monografie

917. Jarmicki L. Bez użycia siły. Działalność polityczna protestantów Rzeczypospolitej w schyłku XVI w. Warszawa, 1992.
918. Kriegseisen W. Ewangelicy polscy i litewscy w epoce saskiej (1696–1763). Sytuacja prawna, organizacja i stosunki międzywyznaniowe. Warszawa, 1996.
919. Tazbir J. Reformacja w Polsce. Szkice o ludziach i doktrynie. Warszawa, 1993.
920. Tazbir J. Reformacja, kontrreformacja, tolerancja. Wrocław, 1996.

Artykuły

921. Augustyniak U. „Druga reformacja” w W. Ks. Litewskim w 1 poł. XVII w. W poszukiwaniu tożsamości wyznaniowej // Sztuka i dialog wyznac XVI i XVII w. / red. J. Harasimowicz. Warszawa, 2000. S. 223–234.
- 922.
923. Augustyniak U. Non de fide, sed de securitate pacis. Wiara i polityka w poglądach ewangelików w Rzeczypospolitej w 1631–1632 // Odrodzenie i Reformacja w Polsce. T. 44. 2000. S. 71–99.
924. Augustyniak U. Stosunek ewangelików reformowanych (kalwinistów) do innych wyznac w świetle akt sądowych Jednoty Litewskiej z lat 1611–1686 // Stosunki międzywyznaniowe w Europie Środkowej i Wschodniej w XIV–XVII wieku. Warszawa, 2002. S. 81–93.
925. Augustyniak U. Wizerunek Krzysztofa II Radziwiłła jako magnata-ewangelika w świetle jego testamentu // Przegląd Historyczny. T. 81. Z. 3–4. 1990. S. 461–477.
926. Kempa T. Poglądy wyznaniowe Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła Sierotki I przemiany duchowe w jego życiu // Belarusica-Albaruthenica. T. 15. На шляхах да ўзаемаразумення. Навуковы зборнік. Мінск, 2000. S. 153–166.
927. Kosman M. Kalwini litewscy wobec unii katolicyzmu z prawosławiem // Czterechsetlecie Unii Brzeskiej. Tło polityczne, skutki społeczne i kulturalne / red. A. J. Zakrzewski i J. Faiowski. Człuchowa, 1996. S. 115–130.
928. Kosman M. Kalwini w kulturze W. Ks. Litewskiego — elementy rodzime i wpływy obce // Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza do współczesności. Studia i materiały ofiarowane Profesorom

- wi Stanisławowi Alexandrowiczowi w 65 rocznicę urodzin / red. Z. Karpius, T. Kempa, D. Michaluk. Toruń, 1996. S. 187–195.
929. Kosman M. Konwersja protestantów w W. Ks. Litewskim u schyłku XVI w. // *Belarusica-Albaruthenica*. T. 15. На шляхах да ўзаемаразумення. Навуковы зборнік. Мінск, 2000. S. 176–183.
930. Kosman M. Protestantyzm a kultura narodowa na Litwie XVI–XX w. // *Kultura Litwy i Polski w dziejach. Tożsamość i współistnienie*. Kraków, 2000. S. 79–89.
931. Kosman M. Reformacja na Litwie. Przebieg — programy — realizacja // *Chrzest Litwy. Geneza — przebieg — konsekwencje*. Pod red. M. Zahajkiewicza. Lublin, 1990. S. 181–207.
932. Kosman M. Spadkobiercy Reformacji — protestanci w W. Ks. Litewskim XVII–XX w. // *Наш радавод*. Кн. 4. ч. 2. Гродна, 1992. S. 338–344.
933. Kosmanowa B. Sprawa wileckiego kościoła św. Michała (wizja J. I. Kraszewskiego a rzeczywistość historyczna) // *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. T. 40. 1996. S. 53–68.
934. Kriegseisen W. Likwidacja wsi Łotywi ewangelickiej w Lubczu. Przyczynek do dziejów kościoła ewangelicko-reformowanego w W. Ks. Litewskim. Vilnius, 2000. S. 347–359.
935. Liedke M. Recepcja wyznac reformowanych przez książąt ruskich w W. Ks. Litewskim w XVI i początkach XVII w. // *Białostoczczyzna*. 1998. N 2. S. 8–14.
936. Liedke M. Szlachta ruska W. Ks. Litewskiego a reformacja // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. T. 18. 2002. S. 21–50.
937. Maliszewski K. Tradycje tolerancji polskiej — I Rzeczpospolita // *Colloquium Charitativum Secundum* / red. K. Maliszewski. Toruń, 1996. S. 47–56.
938. Mironowicz A. Tolerancja wyznaniowa na kresach wschodnich Rzeczypospolitej // *Między Zachodem a Wschodem. Studia z dziejów Rzeczypospolitej w epoce nowożytnej* / red. J. Staszewski, K. Mikulski i J. Dumanowski. Toruń, 2002. S. 339–347.
939. Pietrzyk Z. Antytrynitarze z Królestwa Polskiego i W. Ks. Litewskiego w Strasburgu w latach 1538–1621 // *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*. 1995. N 1/2. S. 47–62.
940. Siawicki W. Projekty politycznej współpracy protestancko-prawosławnej i unii religijnej obu wyznac w świetle obrad toruńskiego synodu generalnego 1595 r. i późniejszych planów braci czeskich // *Między Zachodem a Wschodem. Studia z dziejów Rzeczypospolitej w epoce nowożytnej* / red. J. Staszewski, K. Mikulski i J. Dumanowski. Toruń, 2002. S. 349–364.
941. Strumiński G. Abraham Kulwież [1510–1545], pionier reformacji na Litwie w 1 poł. XVI w. // *Lithuania*. 1998. N 1/2. S. 83–87.

942. Tyszkiewicz J. Fundacje pobożne muzeumów litewsko-polskich // Fundacje i fundatorzy w średniowieczu i epoce nowożytnej / red. E. Opalicki i T. Wiślicz. Warszawa, 2000. S. 154–161.
943. Wilczek P. Zarys dziejów zboru ariackiego w Rzeczypospolitej do roku 1604 (pryba kalendarium) // Między średniowieczem a renesansem. Katowice, 1994. S. 99–121.
944. Wisner H. Kalwiniści litewscy i Rzeczpospolita w I połowie XVII w. // Unia lubelska i tradycje integracyjne w Europie Środkowo-Wschodniej // red. J. Kiocowski. Lublin, 1999. S. 99.
945. Wisner H. Książka na Biriach i Dubinkach a przymus wyznaniowy (I poł. XVII w.) // Наш Радавод. Кн. 2. ч. 2. Гродна, 1992. S. 303–313.
946. Wisner H. Likwidacja zboru ewangelickiego w Wilnie (1639–1646). Z dziejów walki z innymi wierzącymi // Odrodzenie i Reformacja w Polsce. T. 37. 1993. S. 89–102.
947. Wisner H. Protestanci, katolicy i rzymskość litewskojęzyczne // Senosios galvijos ir tautosakos saveika. Kulturine Lietuvos Didziosios Kunigaikštystės pati S. 254–260.
948. Wisner H. Religia i polityka. Kilka uwag do biografii Janusza Radziwiłła (1612–1655) // History, Culture and Language of Lithuania / edited by G. Biaszczyk, M. Hasiuk. Poznań, 2000. S. 221–226.
949. Wisner H. Religijność i tolerancja Krzysztofa Radziwiłła hetmana wielkiego litewskiego, wojewody wileńskiego (1585–1640) // Zapiski Historyczne. T. 60. Z. 1. 1995. S. 25–38.
- 950.

Autor omawia konflikt między katolikami a kalwiniastami o zburzenie krzyży przez tych ostatnich.

Zagadnienia kulturalne

Ogólne. Obyczaje i zwyczaje

Monografie

951. Seredyka J. Książniczka i chudopachołek. Zofia z Radziwiłł w Dorohostajska — Stanisław Tymicki. Opole, 1995.
952. Sielicki F. Polsko-ruskie stosunki kulturalne do końca XV w. Wrocław, 1997.
953. Topolska M. Społeczeństwo i kultura w W. Ks. Litewskim od XV do XVIII w. Poznań; Zielona Góra, 2002.

Prace zbiorowe

954. Między barokiem a oświeceniem. Apogeum sarmatyzmu. Kultura polska 2 poł. XVIII w. / red. K. Stasiewicz i St. Achremczyk. Olsztyn, 1997.
955. Między PadwŃem a ZamoŃciem. Studia z historii sztuki i kultury nowożytniej ofiarowane Prof. Jerzemu Kowalczykowi / red. M. Boberska i in. Warszawa, 1993.

Artykuiy

956. Bardach J. Elity W. Ks. Litewskiego a polski przekiad „De republica emendanda” Andrzeja Frycza Modrzewskiego // Kultura staropolska — kultura europejska. Prace ofiarowane J. Tazbirowi w 70 rocznick urodzin. Kom. red. S. Bylina i in. Warszawa, 1997. S. 307–314.
957. Bartnicka K. KsiŃdza JyzeŃa Legowicza poradnik Ńycia rodzinnego // PrzeglŃd Humanistyczny. R. 37. N 4. 1997. S. 71–78.
J. Legowicz (zm. 1811) — pisarz religijny, autor ksiŃiek dla ludu, pleban w KorkoŃszkach pod Wilnem.
958. Chrzanowski T. Wzajemne oddziaiywanie kulturalne Polski i Litwy // Chrzest Litwy. Geneza, przebieg, konsekwencje / red. M. Zahajkiewicz. Lublin, 1990. S. 209–230.
959. Kosman M. Pompa funebris w Wilnie doby przedrozbiorowej // Lituanoslavica Posnaniensia. T. 6. 1994. S. 131–158.
960. Kowalczyk J. ZwierzyŃce i zabawy myŃliwskie Hieronima Floriana ks. RadziwiŃia // Jowietwo w tradycji i kulturze / red. J. Kiryjow. Warszawa, 1995.
961. Matwijowski K. Pogrzeb Anny Marii RadziwiŃiowej [1667 r.] // Acta Universitatis Wratislaviensis. N 1501. Studia i Materiaiy Ńrydiowe z dziejyw nowożytnych. 1993. S. 119–129.
962. Sajkowski A. Z tradycji kultury rycerskiej na Litwie (kawalerowie maltaŃscy) // Sprawozdania. PoznaŃskiego Towarzystwa Przyjaciyi Nauk. Wydziai Nauk o Sztuce. 1990. N 107. S. 31–32.
963. Sielicki F. Polsko-biaioruskie kontakty kulturalne do kocca XV w. // Slavia Orientalis. T. 45. 1996. S. 463–477.
964. Syrnicka K. Na gyrce Welyw (Z dziejyw cmentarzy i obyczaju grzebalnego na Litwie) // Litteraria. R. 28. 1997. S. 5–44.
965. Topolska M. OsobliwoŃci procesu spoieczno-kulturalnego w W. Ks. Litewskim od XV do XVIII w. // Litwa. Dzieje, naryd, kultura. Pod red. G. LemaŃaite i P. Bukowca. Krakow, 1998. S. 37–44.
966. Topolska M. Specyfika kultury umysiowej doby baroku w W. Ks. Litewskim // Kultura artystyczna W. Ks. Litewskiego w epoce baroku / red. J. Kowalczyk. Warszawa, 1995. S. 13–26.
967. Topolska M. The Development of Culture in the Grand Duchy of Lithuania from 15th to 17th Centuries // La Via dell’abra dal Baltico all’alma mater. Atti del Convegno Italio-baltico. Svoltosi all’universita di Bologna. A cura de Ricordo C. Lewandowski. Bologna, 1994.
968. Topolska M. Z dziejyw kultury W. Ks. Litewskiego od XV do XVIII w. // Litwa i jej ŃŃsiedzi od XII do XX w. Studia ofiarowane Prof. Jerzemu

Ochmacskiemu w 60 rocznic urodzin / red. G. Biaszczyk i A. Kijas. Poznań, 1994. S. 171–191.

969. Ulewicz T. O zwińzkach umysowych Wilna z Krakowem w XVI w. (wprowadzenie do dyskusji) // Cracovia Litterarum. Kultura umysowa i literacka Krakowa i Maiopolski w dobie Renesansu / red. T. Ulewicz. Kraków, 1991.

Historia kultury materialnej

Monografie

970. Jeziorowski T. Jeziorowski A. Mundury wojewydzkie Rzeczypospolitej Obojga Narodow. Warszawa, 1992.
971. Turnau I. Ubiyr narodowy w dawnej Rzeczypospolitej. Warszawa, 1991.

Prace zbiorowe

972. Tkaniny artystyczne z wiekyw XVIII i XIX / red. M. Piwocka. Kraków, 1997.
973. Ubioru w Polsce / red. A. Sieradzka i K. Turska. Warszawa, 1994.

Artykuły

974. Bieckowska K. Kafle z Suprańla // Biaiostocczyna. 1994. N 2. S. 107.
975. Chruszczyska J. Kilka szczegyyw dotyczńcych radziwiiiowskich persjarni w Nieńwieiu i Siucku oraz pasyw z nich pochodzńcych // Ubioru w Polsce / red. A. Sieradzka i K. Turska. Warszawa, 1994.
976. Chruszczyska J. Pracownie hafciarskie i tkackie zaiione przez Annk z Sanguszkyyw Radziwiiiowń // Tkaniny artystyczne z wiekyw XVIII i XIX / red. M. Piwocka. Kraków, 1997. S. 89–102.
977. Dybań B. Projekt budowy manufaktury zbrojeniowej w dobrach radziwiiiowskich w okolicach Siucka z 1670 r. // Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sńsiedzi od ĩredniowiecza po wspyczesnońż. Studia i materiaiy ofiarowane Profesorowi Stanislawowi Alexandrowiczowi w 65 rocznic urodzin / red. Z. Karpus, T. Kempa, D. Michaluk. Toruń, 1996. S. 289–292.
978. Kietlicska A., Piwocka M. Michaia Kazimierza Ogicskiego gobeliny z posńgami bystw // Tkaniny artystyczne z wiekyw XVIII i XIX / red. M. Piwocka. Kraków, 1997. S. 103–133.
979. Maiiek J. Polscy i litewscy studenci na Uniwersytecie Krylewieckim w XVI i XVII w. // Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sńsiedzi od ĩredniowiecza po wspyczesnońż. Studia i materiaiy ofiarowane Profesorowi Stanislawowi Alexandrowiczowi w 65 rocznic urodzin / red. Z. Karpus, T. Kempa, D. Michaluk. Toruń, 1996. S. 177–186.
980. Narkbski S. Uwagi o meblarstwie wileckim / wyd. I. Grzelak // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. R. 44. N 4. 1996. S. 415–429.
Dotyczy mebli z XVIII i XIX w.

981. Turnau I. Odziei w krajach baityckich w XVI–XVIII w. // Roczniki Dziejyw Spoiecznych i Gospodarczych. T. 53–55. 1992–95. S. 1–13.

Historia oŋwiaty. Studia zagraniczne

Monografie

982. Bednarski S. Upadek i odrodzenie szkyl jezuickich w Polsce. Studium z dziejyw kultury i szkolnictwa polskiego. Krakow, 2003.
Reedycja wydania z 1933 r.
983. Chachaj M. Zagraniczna edukacja Radziwiliyw od pocznku XVI do poiowy XVII w. Lublin, 1995.
984. Chachaj M. ZwiNzki kulturalne Sieny i Polski do kocca XVIII w. Staropolscy studenci i podryinicy w Sienie. Sienecczycy i ich dzieia w Polsce. Lublin, 1998.
985. Piechnik L. Odrodzenie Akademii Wilecskiej 1730–1773. Rzym, 1990.
Tom 4 i ostatni jego dziejyw Akademii Wilecskiej z lat 1579–1773.
986. Pietrzyk Z. W krkgu Strasburga. Z peregrynacji miodzieiy z Rzeczypospolitej polsko-litewskiej w latach 1538–1621. Krakow, 1997.
987. Puchowski K. Edukacja historyczna w jezuickich kolegiach Rzeczypospolitej (1565–1773). Gdansk, 1999.
- 987a. Stopka K. Szkoily katedralne metropolii gniecniecskiej w sredniowieczu. Studia nad ksztaczeniem kleru polskiego w wiekach srednich. Krakow, 1994.
988. Wiodarski M. Dwa wieki kulturalnych i literackich powiNzacz polsko-bazylyjskich 1433–1632. Krakow, 2001.
989. IoiNedz-Strzelczyk D. Peregrinato academica. Studia miodzieiy polskiej z Korony i Litwy na akademiach i uniwersytetach niemieckich w XVI i I poi. XVII w. Poznac, 1996.

Prace zbiorowe

990. Jezuicka ars educandi. Prace ofiarowane Ks. Prof. L. Piechnikowi. Krakow, 1995.
991. La Via dell'abra dal Baltico all'alma mater. Atti del Convegno Italio-baltico. Svoltosi all'universita di Bologna. A cura de Ricordo C. Lewandowski. Bologna, 1994.
992. Z dziejyw szkolnictwa jezuickiego w Polsce. Wybyr artykuiyw / Wstkp, wybyr i opr. J. Paszenda. Krakow, 1994.

Artykuiy

993. Augustyniak U. Instrukcja Bogusiawa Radziwiliia dla opiekunyw jego cyrki Ludwiki Karoliny (Przyczynek do edukacji miodzej ewangeliczki w koccu XVII w.) // Odrodzenie i Reformacja w Polsce. T. 36. 1992. S. 215–235.

994. Bogdan D. Studenci z Rzeczypospolitej na Uniwersytecie Krylewieckim w latach 1544–1619 // *Krylewiec a Polska* / red. M. Biskup i W. Wrzesicki. Olsztyn, 1993.
995. Borkowska M. Szkoia benedyktynek wileckich // *Nasza Przesiońż*. T. 81. 1994. S. 85–113.
996. Chachaj M. Studenci z Rzeczypospolitej w murach dawnego Uniwersytetu Sienińskiego (do 1573 r.) // *Z dziejw Europy wczesnońredniowiecznej* / red. J. Wijaczka. Kielce, 1997. S. 7–21.
997. Gliński J. Polscy studenci na Uniwersytecie Halle-Wittenberga na przeiońmie XVII–XVIII w. // *Archiwum Historii i Filozofii Medycyny*. T. 61. Z. 4. 1998. S. 321–326.
998. Jarczykowa M. Program nauczania liceum w Siucku. Z dziejw szkolnictwa kalwieskiego XVII w. // *Prace Naukowe Uniwersytetu Ѓlnieskiego w Katowicach*. N 1872. T. 12. 2000. S. 117–128.
999. Kamieska J. Akademia Wilecska 1773–1780 // *Rozprawy z Dziejw Ońwiaty*. T. 38. 1998. S. 51–68.
1000. Kamieska J. Akademia Wilecska 1792–1799 // *Rozprawy z Dziejw Ońwiaty*. T. 40. 2000. S. 3–21.
W 2004 r. wyszia jej monografia: *Universitas Vilnensis. Akademia Wilecska i Szkoia Giywna W. Ks. Litewskiego, Puitusk* — Warszawa, 2004.
1001. Kasabuia T. Problem reorganizacji szkolnictwa Ńredniego w diecezji wilecskiej w czasach Komisji Edukacji Narodowej // *Studia Teologiczne*. T. 17. 1999. S. 245–262.
1002. Kasabuia T. Seminarium diecezji wilecskiej w okresie rzńdyw biskupa I. Massalskiego (1762–94) // *Roczniki Teologiczne (Lublin)*. 1996. Z. 4. S. 129–144.
1003. Kosman M. Uwagi o szkolnictwie na ziemiach biaioruskich W. Ks. Litewskiego // *Kosman M. Orzei i Pogoc*. 1992. S. 201–217.
1004. Koziei L. Polscy studenci na Uniwersytecie w Wńrzburgu w XVI i XVII — studium statystyczne // *Rozprawy z Dziejw Ońwiaty*. T. 38. 1998. S. 27–70.
1005. Krahel T. Szkolnictwo Końcioia rzymsko-katolieskiego w W. Ks. Litewskim // *Наш радавод*. Кн. 4. ч. 2. 1992. S. 462–469.
1006. Litak S. Sież szkui parafialnych w Rzeczypospolitej w XVI i 1 poi. XVII w. Pryba podsumowania // *Rozprawy z Dziejw Ońwaty*. T. 37. 1996. S. 21–35.
1007. Mironowicz A. Szkolnictwo prawosiawne na ziemiach biaioruskich biaioruskich XVI–XVIII w. // *Biaioruskie Zeszyty Historyczne*. N 2. Z. 2. 1994. S. 20–34.
1008. Mokrzeski L. Academic contacts between Poland, Grand Duchy of Lithuania and the Albertina University (to 1772) // *La Via dell’abra dal Baltico all’alma mater. Atti del Convegno Italio-baltico. Svoltosi all’universita di Bologna* / A cura de Ricordo C. Lewandowski. Bologna, 1994.
1009. Niedziela Z. Szkoiy bazyliacske na Biaiorusi w Ńwietle raportyw Komisji Edukacji Narodowej // *Unia brzeska, geneza, dzieje i konsekwencje w kul-*

- turze narodyw siowiacskich / red. R. Juiny, F. Ziejka, A. Krcpiccki. Krakow, 1994.
1010. Nowak T. M. Architektura militarna jako przedmiot nauczania w wileckim kolegium pijaryw w 2 poi. XVIII w. // Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska. Z. 12. 1998. S. 156–158.
1011. Nowak T. Problematyka wojskowa w wykiadach jezuityw polskich: Oswalda Kręgera (1633) i Faustyna Grodzickiego (1747) // *Analecta*. R. 6. N 1. 1997. S. 7–39.
1012. Paluszkiewicz F. Szkolnictwo jezuickie w Rzeczypospolitej Obojga Narodow // *Przegląd Powszechny*. R. 115. N 9. 1998. S. 236–245.
1013. Piechnik L. Działalność jezuityw polskich na polu szkolnictwa (1565–1773) // *Jezuici a kultura polska. Materiały i studia* / red. L. Grzebiec, S. Obirek. Krakow, 1993.
1014. Piechnik L. Geneza Uniwersytetu Wileckiego i jego rola w dziejach religijnych Litwy // *Rocznik Sekcji Pedagogicznej Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej Ignatianum w Krakowie*. 2000. S. 171–181.
1015. Piechnik L. Model średniej szkoły jezuickiej w Polsce i na Litwie przed wydaniem „Ratio studiosorum” // *Nasza Przeszłość*. T. 94. 2000. S. 299–332.
1016. Piechnik L. Wykiady Jana Kormana na Katedrze Polityki Uniwersytetu Wileckiego (2 poi. XVII w.) // *Roczniki Wydziału Filozofii Towarzystwa Jezusowego w Krakowie*. R. 4. 1991–1992. S. 267–275.
1017. Piechnik L. Związki kulturalne dawnej Akademii Wileckiej z Zachodem w latach 1570–1773 // *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce*. Wybór artykułow / Wstęp, wybór i opr. J. Paszenda. Krakow, 1994. S. 115–130. (I wyd. z 1987 r.).
1018. Pietrzyk Z. „Tyłem się w Strazburku nauczyli...” *Studia Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła Sierotki w Strasburgu w latach 1563–1564* // *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. T. 41. 1997. S. 159–167.
1019. Pietrzyk Z. Przyczynek do studiow w Strasburgu młodzieży pochodzącej z Rzeczypospolitej na początku XVII w. // *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. T. 38. 1994. S. 99–102.
1020. Poplatek J. Alumnat papieski w Wilnie // *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce*. Wybór artykułow / Wstęp, wybór i opr. J. Paszenda. Krakow, 1994. S. 97–114. (I wyd. z 1928 r.)
1021. Poplatek J. Jezuickie seminaria diecezjalne w Polsce (1564–1773) // *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce*. Wybór artykułow / Wstęp, wybór i opr. J. Paszenda. Krakow, 1994. S. 75–96.
1022. Puchowski K. Collegium Nobilium SI w Wilnie. Z dziejów kształcenia elit politycznych w dawnej Rzeczypospolitej // *Jezuicka ars educandi. Prace ofiarowane Ks. Prof. Ludwikowi Piechnikowi* / red. M. Waloczyk. Krakow, 1995. S. 213–228.

1023. Puchowski K. Jezuickie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej XVIII w. — ucydia i kierunki reform // Kwartalnik Pedagogiczny. R. 40. 1995. S. 173–187.
1024. Puchowski K. Nauczanie historii w polskich kolegiach jezuickich (1565–1773) // Jezuici a kultura polska. Materiaiy i studia / red. L. Grzebiec S. Obirek. Krakow, 1993.
1025. Rusecki I. Bernardyckie szkoiy ъrednie na Litwie (1782–1843) // Nasza Przesioњж. T. 88. 1997. S. 227–254.
1026. Sajkowski A. „Gente Lituani Nazione Poloni” all’Universita di Bologna // Laudatio Bononiae. Atti del Convegno storico italo-polacco. A cura di Riccardo Casimiro Lewacski. Varsavia, 1990.
1027. Sajkowski A. DokЃd Litwini wracali. Wokyi peregrynacji ksikcia Aleksandra Ludwika Radziwiiia // Wilno — Wilecszczyzna. T. 4. 1992. S. 113–126.
Dotyczy giywne biblioteki tego Radziwiiia.
1028. Sajkowski A. Radziwiiiyw w podryiy edukacyjnej na Zachyd ”przystanek czeski” (1604) // Pamiktnik Siowiacki. T. 44. 1994. S. 95–100.
1029. Sokoioowski W. Studia i peregrynacje Janusza i Krzysztofa Radziwiiiyw w latach 1595–1603 (Model edukacji syna magnackiego na przeiomie XVI i XVII w.) // Rozprawy z Dziejyw Oњwiaty. T. 35. 1992. S. 3–35.
1030. Vacat. Zob. N 988a.
1031. Szybiak I. Studenci Szkoiy Giywnej W. Ks. Litewskiego w latach 1783–1793 (pryba ujkcia liczebnego) // Szlakami przeszioњci i czasyw wspyczesnych / red. K. Puchowski i J. Ćerka. Gdacsk, 1993. S. 228–234.
1032. Taraszkiewicz J. Nauczanie historii w szkoiach pijarskich prowincji litewskiej w ъwietle reformy szkolnej z 1762 r. // Kwartalnik Pedagogiczny. R. 40. 1995. S. 189–194.
1033. Taraszkiewicz J. Skiad spoieczny i narodowoњciowy siuchaczy i wykadowcyw szkzy pijarskich w Rzeczypospolitej Obojga Narodyw // Jezuicka ars educandi. Prace ofiarowane Ks. Prof. L. Piechnikowi. Krakow, 1995. T. 1. 1998. S. 143–146.
1034. Wisner H. Miodzieccze peregrynacje Janusza i Krzysztofa Radziwiiiyw po Europie. (Schyiek XVI — poczЃtek XVII w.) // Zapiski Historyczne. T. 55. Z. 1. 1990. S. 23–42.
1035. Zajewski W. Misje Wybickiego na Litwie // Rocznik Mazurka DNobrowskiego. N 1–2. 1995–1996. S. 126–134.
Jyzef Wybicki byi reformatorem i wizytatorem Akademii Wilecskiej w 1777 r.
1036. ĆoiЃdę D. Polacy z Korony i Litwy na studiach w Dillingen (1564–1624) // Studia Historica Slavo-Germanica. T. 17. 1988–1990. S. 3–21.
1037. ĆoiЃdę D. Studenci polscy z Korony i Litwy w Heidelbergu w okresie Reformacji // Rozprawy z Dziejyw Oњwiaty. T. 36. 1994. S. 3–17.

Monografie

1038. Grochal Z. Chrześcijański Horacy — Maciej Kazimierz Sarbiewski i jego estetyka. Niepokalanów, 1994.
1039. Jackiewicz M. Literatura polska na Litwie XVI–XX w. Olsztyn, 1993.
1040. Jarczykowa M. Książka i literatura w kręgu Radziwiłłów białeckich. Katowice, 1995.
1041. Jarczykowa K. Kultura epistolarna w kręgu Radziwiłłów białeckich w XVII w. Kielce, 1998.
1042. Judkowiak B. Słowo inscenizowane: o Franciszce Urszuli Radziwiłłowej poetce. Poznań, 1992.
1043. Krylikowski B. Wład Sarmatów. Radziwiłłowie i rzeźbiarze. Lublin, 2000.
1044. Mikołajczak A. Antyk w poezji Macieja K. Sarbiewskiego. Poznań, 1994.
1045. Mikołajczak A. Studia Sarbiewiana. Gniezno, 1998.
1046. Naumow A. Wiara i historia. Z dziejów literatury cerkiewno-słowiackiej na ziemiach polsko-litewskich. T. 1. Kraków, 1996.
- 1046a. Sajkowski A. Opowieści misjonarzy, konkwistatorów, pielgrzymów i innych świata ciekawych. Poznań, 1991.
W. Ks. Litewskiego dotyczy jeden rozdział pt.: Litwini ciążą na Zachodzie.
1047. Wojtkowiak Z. Maciej Strykowski dziejopis W. Ks. Litewskiego. Kalendarium życia i działalności. Poznań, 1990.

Artykuły

1048. Golemon W. W. Ks. Litewskie i jego mieszkańcy w oczach M. Strykowskiego // Uniwersalizm i regionalizm w kronikarstwie Europy Środkowo-Wschodniej. Średniowiecze — początek czasów nowożytnych / red. U. Borkowska. Lublin, 1996. S. 71–83.
1049. Jarczykowa M. „Chwalebna swada” Radziwiłła. Mowy pogrzebowe Krzysztofa II // Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Studia Bibliologiczne. T. 7. N 1389. 1993. S. 15–28.
1050. Jarczykowa M. Sposoby przesyłania korespondencji staropolskiej. Funkcjonowanie epistografii w środowisku Radziwiłłów białeckich w XVII w. // Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. N 1743. T. 11. 1998. S. 104–114.
1051. Jarosz A. Daniel Naborowski „nasz poeta polski” (uwagi o listach D. Naborowskiego) // Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. N 1339. Studia bibliologiczne. T. 6. 1993. S. 17–39.
1052. Jarosz A. Walory literackie i informacyjne listy poetów z XVII w.: O Karmanowskiego i D. Naborowskiego // Studia bibliologiczno-bibliograficzne / red. M. Kocyjowa. Kraków, 1995. S. 65–84.
1053. Judkowiak B. Choż za umbrą literata. Przyczynki do sylwetki literackiej księcia Udarłyka Radziwiłła (1712–1770) // Dwyr mający w sobie osoby

- i myzgi rozmaite. *Studia z dziejyw literatury i kultury* / red. B. Sienkiewicz i B. Judkowiak. Poznac, 1991. S. 61–82.
1054. Kempfi A. O biaioruskim zapleczu kulturowym M. Hussowskiego „Pieńni o iubrze” // *Rocznik Teologiczny Chrześcijacskiej Akademii Teologicznej*. R. 34. Z. 1. 1992. S. 193–207.
1055. Kriegseisen W. Diariusz petersburskiej podryiy Jana i Piotra Sapiehyw z 1726 r. Przyczynek do księiki E. Rostworowskiego „O polsk№ koronk. Polityka Francji w latach 1725–1733” // *Wiek Oñwiecenia*. T. 9. 1993. S. 55–63.
1056. Lechniak E. Hladami nieznaney peregrynacji... Mikoiaja Krzysztofa Radziwiia (nie Sierotki) // *Dwyr maj№cy w sobie osoby i myzgi rozmaite. Studia z dziejyw literatury i kultury* / red. B. Sienkiewicz i B. Judkowiak. Poznac, 1991. S. 43–49.
1057. Libera Z. O „Dzienniku podryiy” Jyzefa Korcia // *Wiek Oñwiecenia*. T. 9. 1993. S. 227–284.
1058. Maksimowicz K. Stosunek opinii publicznej do Kazimierza Nestora Sapiehy w poezji okolicznoñciowej Sejmu Czteroletniego // *Wiek Oñwiecenia*. T. 8. 1992. S. 185–212.
1059. Maroszek J. Podlaski rodowyd M. Hussowskiego, autora „Pieńni o iubrze” z 1521 r. // *Наш радавод*. T. 8. 1999 (2000). S. 25–34.
1060. Naumow A. Przedmowy metropolity Cypriana Iochowskiego w wileckim siuiebniku z 1692 r. // *Acta Polonico-Ruthenica*. T. 2. 1997. S. 81–90.
1061. Naumow A. Wileckie siuiebniki z 1691 i 1692 roku // *Siowianie wschodni: duchowoñж, mentalnoñж, kultura. Ksikga jubileuszowa dedykowana Prof. Ryszardowi Juinemu w 70 rocznick urodzin* / red. A. Rauny i D. Piwowarska. Krakuw, 1997. S. 31–36.
1062. Ochmacski J. Deodatus Septennius — zagadkowy autor „Pochwaiy” O. Gasztoida z okoio 1529 r. // *Lituanos-Slavica Posnaniensia*. T. 6. 1995. S. 77–82.
1063. Piroiycki J., Nieznana pieñc o giodzie na Litwie w latach 1570–1571 // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellockiego*. N 1049. Prace historyczne. 1993. Z. 101. S. 37–42.
1064. Puchalska B. Sarmata w Anglii. Wokyi dziennika podryiy Teodora Billewicza // *Mikdzy barokiem a oñwieceniem. Apogeum sarmatyzmu. Kultura polska 2 poi. XVIII w.* / red. K. Stasiewicz i St. Achremczyk. Olsztyn, 1997. S. 126–130.
1065. Ryiycki E. Andrzeja Rymszy przypadki bibliograficzne // *Prace Naukowe Uniwersytetu Hlnoskiego w Katowicach*. N 1743. *Studia Bibliograficzne*. T. 11. 1998. S. 115–120.
Dotyczy pisarza litewskiego (ok. 1550 po 1595).
1066. Sajkowski A. Jukasz Gyrnicki, Radziwiia zwany Sierotka i Wenecja // *Jukasz Gyrnicki i jego czasy* / red. B. Noworolska i W. Stec. Biaiyostok, 1993.
1067. Vacat. Zob. N 1047a.

1068. Szymaniak W. Polscy i litewscy korespondenci księcia pruskiego Albrechta Hohenzollerna w latach 1525–1548 // *Rozprawy z dziejów XVIII w. Z dziejów komunikacji społecznej epoki nowożytnej* / red. J. Wojtowicz. Toruń, 1993. S. 45–51.
1069. Ёлусарска М. „Co w Polsce Naruszewicz, to tu jesteŃ w Litwie”, czyli o litewskich sentymentach Felicjana Wykowskiego // *Senosios gal'tijos ir tautosakos saveika. Kultūrine Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtis* / Par. R. Rep S. 279–315.
F. Wykowski (1728–1784), matematyk, astronom, poeta, pochodzący z Polski i tworzący w Litwie.
1070. Ёлусарска М. Kultura literacka Wilna w dobie stanisławowskiej. Zarys wybranych zagadnień // *Wiek Oświecenia*. T. 14. 1998. S. 95–129.
- 1071.
1072. Ёлусарска М. Muza litewska Stanisławowi Augustowi albo o „litewskości” kryla // *Wiek Oświecenia*. T. 15. 1999. S. 203–227.
W pracy omówiono wiersze okolicznościowe o krylu Stanisławie Augustu Poniatowskim.
1073. Urbacska E. „Hippika” i inne utwory literackie Krzysztofa Moniwida Dorostajskiego (1562–1615) // *Lituanoslavica Posnaniensia*. T. 9. 2003. S. 223–237.
- 1073a. Wolacski F. Juwenalis Charkiewicz bernardyn litewski i jego podróże do Hiszpanii w 2 poł. XVIII w. // *Studia i materiały z dziejów nowożytnych* / red. K. Matwijowski i S. Ochmann-Staniszevska. Wrocław, 1995. S. 168–176.
1074. Woltanowski A. Nieznana poezja litewska powstania kościuszkowskiego // *Studia Podlaskie*. T. 6. 1996. S. 145–168.
1075. Zielińska T. Propaganda świetności domu radziwiłłowskiego epoki Michała K. Radziwiłła „Rybecki” w ówczesnych „brodawkach masowego przekazu” // *Między Wschodem a Zachodem. Rzeczpospolita XVI–XVIII w. Studia ofiarowane Zbigniewowi Wyjckowskiemu w 70 rocznicę urodzin*. Warszawa, 1993. S. 205–214.

Historia architektury i sztuki

Monografie

1076. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Wyd. 2, przejrzone i uzupełnione. T. I–II. Wrocław, 1991–1997.
Monumentalne dzieła powstające rezydencjom szlacheckim i magnackim W. Ks. Litewskiego dotyczyły tomy 1–4 oraz 5 (Woiyc), 10 (Braciawskie), 11 (Kijowskie i uzupełnienia).
1077. Ambrosiewicz A. Zespoły pokamedulski w Wigrach. Suwałki, 1998.
1078. Ambrosiewicz M. Zespoły poddominickie w Sejnach. Suwałki, 1997.

1079. Architektura gotycka w Polsce / red. T. Mroczko i M. Arszycski. Warszawa, 1995.
1080. Bernatowicz T. Miles christianus et peregrinus. Fundacje M. K. Radziwiłła Sierotki w ordynacji niechwieskiej. Warszawa, 1998.
1081. Chrzanowski T. Sztuka w Polsce od I do III Rzeczypospolitej. Zarys dziejowy. Warszawa, 1998.
Jest to kontynuacja pracy następczej (od drugiej połowy XVI do XX w.). Dotyczy także W. Ks. Litewskiego.
1082. Chrzanowski T. Sztuka w Polsce Piastów i Jagiellonów. Zarys dziejowy. Warszawa, 1993.
1083. Ciechanowski A. Niechwień międzynarodowy ośrodek kultury na Białorusi (od XVI do XX w.). Warszawa, 1994.
1084. Deluga W. Malarstwo i grafika cerkiewna w dawnej Rzeczypospolitej. Gdansk, 2000.
1085. Kamińska-Saeed M. Portrety i zabytki księżki Olekowskiej w Siucuku. Inwentaryzacja Józefa Smolickiego z 1904 r. Warszawa, 1996.
1086. Kosman M. Cmentarze dawnego Wilna. Toruń, 1994.
1087. Kruk M. Zachodnioruskie ikony M. Boskiej z Dzieciątkiem wieku XV i XVI. Kraków, 2000.
1088. Małachowicz E. Wilno. Dzieje, architektura, cmentarze. Wrocław, 1996.
Rozległa monografia głównie poświęcona cmentarzom i architekturze Wilna, bogato ilustrowana.
1089. Paszenda J. Budowle jezuickie w Polsce w XVI–XVIII w. Kraków, 2000.
1090. Piechotka M., Piechotka K. Bramy nieba. Byńlice drewniane na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej. Warszawa, 1996.
1091. Rozmus J., Gordziejew J. Cmentarz farny w Grodnie 1792–1939. Kraków, 1999.
1092. Ryńska-Bryzek A. Freski bizantyjsko-ruskie fundacji Jagiellonów w kaplicy Zamku Lubelskiego. Lublin, 2000.
- 1092a. Rzymsko-Katolicki Cmentarz Kalwaryjski w Miejsku na Białorusi. Oprac. T. Czerniawska, A. Jaroszewicz. Warszawa, 1996 r. i Suplement z 2000 r.
1093. Tatarkiewicz W. Dwa baroki krakowski i wileński // Lituano-Slavica Poznaniensia. T. 5. 1991. S. 7–16.
Wznowienie rozprawki wydanej po raz pierwszy w 1946 r.

Prace zbiorowe

1094. Dwórki i pałace polskiej szlachty w byłym województwie brzeskim // Przeszłość i teraźniejszość / oprac. i red. A. Chojnacki i D. Grzegorzczuk. Siedlce, 1997.
1095. Kaplica Tryjcy św. na zamku Lubelskim. Historia. Teologia. Sztuka. Konserwacja / red. B. Paprocka, J. Sil. Lublin, 1999.
1096. Kultura artystyczna W. Ks. Litewskiego w epoce baroku. / Pod red. J. Kowalczyka. Warszawa, 1995.
1097. Niderlandyzm w sztuce polskiej / red. T. Hrankowska. Warszawa, 1995.

1098. Sztuka Kresyw Wschodnich. Materiaiy / red. J. Ostrowski. T. 2. Krakyw, 1996.
1099. Sztuka pograniczy Rzeczypospolitej w okresie nowoïytnym od XVI do XVIII w. / red. A. Baranowski. Warszawa, 1998.
1100. Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w. / red. J. Lileyko. Lublin, 2000.

Artykuiy

1101. Ambrosiewicz M. Uwagi do rekonstrukcji pokamedulskiego zespoiу w Wigrach // Biuletyn Konserwatorski Wojewydztwa Biaiostockiego. Z. 5. 1999. S. 183–194.
1102. Baranowski A. J. Rola rodzin magnackich w uroczystoñciach koronacyjnych na wschodnich terenach Rzeczypospolitej // Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w. / red. J. Lileyko. Lublin, 2000. S. 619–632.
1103. Baranowski J. Kunstkamera w zamku Radziwiiiyw w Lubczu // Materiaiy Muzeum Wnkrz Zabytkowych w Pszczynie. 1990. S. 43–54.
1104. Bernatowicz T. Коñciyi i klasztor Benedyktynек w Nieñwieiу // Sztuka Kresyw Wschodnich. Materiaiy / red. J. Ostrowski. T. 2. Krakyw, 1996. S. 127–146.
1105. Bernatowicz T. Le chiese del Bernardoni nel Ducato di Njasvih (Nieñwieiу) // L'architetto Gian Maria Bernardoni (1575–1627). SJ tra l'Italia e le terre dell'Europa centro-orientale / Ed. Sante Graciotti. Jerzy Kowalczyk. Roma, 1999. S. 39–55.
1106. Bernatowicz T. Nagrobki dziecicke fundacji Mikoiaja Krzysztofa Radziwiiiа „Sierotki” // Lituano-Slavica Posnaniensia. T. 5. 1991. S. 69–80.
1107. Bernatowicz T. Peregrinus et miles Christianus. O nagrobku Mikoiaja Krzysztofa Radziwiiiа ”Sierotki” w Nieñwieiу // Biuletyn Historii Sztuki. R. 52. N 3–4. 1990. S. 227–249.
1108. Bernatowicz T. Rola Lublina w architekturze sakralnej W. Ks. Litewskiego w XVII w. // Sztuka ziem W. Ks. Litewskiego. 2000. S. 15–26.
1109. Bernatowicz T. Rzeçby Campagni i Franco w Nieñwieiу a wczesny barok // Biuletyn Historii Sztuki. R. 54. N 4. 1992. S. 31–52.
1110. Betlej A. Nowe wiadomoñci na temat paiaцу Sanguszkyw w Grodnie // Przegl№d Wschodni. T. 6. 1999. S. 169–176.
1111. Bisping J. Massalany // Biaiostoczczyzna. 1991. N 4. S. 42–43.
Opis paiaцу z XVII–XX w.
1112. Boberska M., Boberski W. W krkgу fundacji Jana Fryderyka Sapiehy (1680–1751) // Między Padw№ a Zamoñciem. Studia z historii sztuki i kultury nowoïytniej ofiarowane Prof. Jerzemu Kowalczykowi / red. M. Boberska i in. Warszawa, 1993.
1113. Boberski W. „Projekt” zboru kalwieskiego w Siucku. Z warsztatu XVII — wiecznego cieñli // Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w. / red. J. Lileyko. Lublin, 2000. S. 253–266.

1114. Boberski W. Dzieje fary w Witebsku i jej architektoniczne przemiany // *Sztuka Kresyw Wschodnich* / red. A. Betlej i P. Krasny. T. 4. Kraków, 1999. S. 33–60.
1115. Boberski W. Руднобарокова церкiew katedralna w Witebsku i jej rzymski pierwowzór // *Biuletyn Historii Sztuki*. R. 62. N. 1–2. 2000. S. 105–152.
1116. Boitryk M. Wielka historia w maiych Szczorsach. W dawnej siedzibie rodu Chreptowiczow na Biaiorusi // *Przeegl№d Prawosiawny*. R. 14. 1998. S. 9–12.
1117. Brykowska M. Nowoityne fasady koŃcielne na obszarze W. Ks. Litewskiego (do pocz№tku XVIII w.) // *Kultura artystyczna W. Ks. Litewskiego w epoce baroku*. Pod red. J. Kowalczyka. Warszawa, 1995. S. 177–190.
1118. Brykowski R. Drewniana architektura koŃcielna na ziemiach W. Ks. Litewskiego. RozwaŃania wstk¶ne // *Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w.* / red. J. Lileyko. Lublin, 2000. S. 211–232.
1119. Brykowski R. Drewniane dwuwieŃowe Ńwi№tynie w Rzeczypospolitej // *Biuletyn Historii Sztuki*. R. 53. 1991. N 1–2. S. 27–51.
1120. Gyrska M. Motywy emblematyczne i heraldyczne w dekoracji malarskiej koŃcioia pw. Ńw. Jerzego w Wilnie // *Sztuka Kresyw Wschodnich* / red. A. Betlej i P. Krasny. T. 4. Kraków, 1999. S. 71–86.
1121. Grygiel T. Paia Tyszkiewiczow w Zatroczu // *Lituanos-Slavica Posnanien-sia*. T. 5. 1991. S. 243–256.
1122. Jamska B. Nieznany obraz Opiakiwanie w koŃciele brygidek w Grodzie // *Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w.* / red. J. Lileyko. Lublin, 2000. S. 297–311.
1123. Jaroszewski T. Trylesin — romantyczna rezydencja Soitanyw na Mohylewuszczynie // *Przeegl№d Wschodni*. T. 4. Z. 3. 1997. S. 555–560.
1124. Kaiamajska-Saeed M. Freski koŃcioia Bernardynyw w Budsiawiu // *Sztuka Kresyw Wschodnich*. Materiaiy / red. J. Ostrowski. T. 2. Kraków, 1996. S. 409–423.
1125. Kaiamajska-Saeed M. Wilno jako oŃrodek graficzny w XVII w. Postulaty badawcze // *Biuletyn Historii Sztuki*. 1993. N 2/3. S. 199–211.
1126. Karpowicz M. ArtyŃci wioscy w XVII w. // *Kultura artystyczna W. Ks. Litewskiego w epoce baroku*. Pod red. J. Kowalczyka. Warszawa, 1995. S. 59–77.
1127. Karpowicz M. ArtyŃci wioscy w PoiajŃciu. Pietro Puttini i Giovanni Merli // *Rocznik Historii Sztuki*. T. 21. 1995. S. 317–334.
1128. Karpowicz M. Un inusitato altare a NieŃwiei. Pellegrino Pellegrini e Nicolo Radziwiii detto l’orfanello // *Munera polonica et slavica Ricardo Lewacski oblata* / Silvano De Fanti curante. Udine, 1990.
1129. Kempa T. Pocz№tki fundacji koŃcioia i klasztoru Bernardynyw w NieŃwieiu przez Mikoiaja Krzysztofa Radziwiiiia Sierotk w koccu XVI w. // *Zapiski Historyczne*. T. 64. Z. 3–4. 1999. S. 67–85.

1130. Kowalczyk J. Głównie problemy badań nad architekturą barokową w Polsce i na Litwie // *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*. T. 40. Z. 3/4. 1995. S. 175–213.
1131. Kowalczyk J. Guarino Guarini i architektura barokowa w Polsce i na Litwie // *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*. T. 42. Z. 3. 1997. S. 179–201.
1132. Kowalczyk J. Hieronima Floriana Radziwiłła stosunek do sztuki i artysty // *Kultura artystyczna W. Ks. Litewskiego w epoce baroku*. Pod red. J. Kowalczyka. Warszawa, 1995. S. 27–42.
1133. Kowalczyk J. Pałace i dwory barokowe w mieście sejmowym Grodnie // *Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w.* / red. J. Lileyko. Lublin, 2000. S. 451–472.
1134. Kowalczyk J. Architektura barokowa Wilna i jej europejskie związki // *Biuletyn Historii Sztuki*. R. 55. N 2/3. 1993. S. 169–197.
1135. Kowalczyk J. Znaczenie wzorów Giovanniego Battisty Montano dla architektury barokowej w Polsce i na Litwie // *Biuletyn Historii Sztuki*. R. 62. N 1–2. 2000. S. 9–49.
1136. Krasny P. Relikwiarz św. Józefa Kuncewicza w katedrze połockiej. Przyczynek do badań nad srebrnymi trumnami relikwiarzowymi w Rzeczypospolitej w XVII w. // *Studia nad sztuką renesansu i baroku*. T. 4 / red. J. Lileyko. Lublin, 2000. S. 121–140.
1137. Krasny P. Uwagi o wpływie sztuki Kościoła Wschodniego na katolickie malarstwo sakralne w Rzeczypospolitej XVII w. // *Sztuka XVII w. w Polsce* / red. T. Hrankowska. Warszawa, 1994.
1138. Kunkel R. Fundacje Aleksandra Jagiellończyka w Wilnie i Krakowie // *Sztuka ok. 1500* / red. T. Hrankowska. Warszawa, 1997. S. 129–143.
1139. Kunkel R. Mazowsze i W. Ks. Litewskie // *Architektura gotycka w Polsce*. Cz. 1. 1995. S. 90–92.
1140. Kunkel R. Renegockie cerkwie na zachodnich rubieżach W. Ks. Litewskiego // *Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w.* / red. J. Lileyko. Lublin, 2000. S. 39–48.
1141. Kusztelski A. Kaplice łoretackie w W. Ks. Litewskim i Inflantach polskich // *Sztuka pograniczy Rzeczypospolitej w okresie nowożytnym od XVI do XVIII w.* / red. A. Baranowski. Warszawa, 1998. S. 225–249.
1142. Kuty D. Etapy budowania pobernardyckiego kościoła w Grodnie // *Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w.* / red. J. Lileyko. Lublin, 2000. S. 393–420.
1143. Lileyko J. Przebudowa pałacyw Batoriackiego i Sapieżyńskiego na gmach sejmowy 1717–1718 // *Między Padwą a Zamościem*. Studia z historii sztuki i kultury nowożytnej ofiarowane Prof. Jerzemu Kowalczykowi / red. M. Boberska i in. Warszawa, 1993.
1144. Lileyko J. Przebudowa Starego Zamku w Grodnie na cele sejmowe w 1673–1678 // *Kultura artystyczna W. Ks. Litewskiego w epoce baroku* / red. J. Kowalczyk. Warszawa, 1995. S. 129–146.

1145. Lorentz S. O architekturze wileckiej // *Biuletyn Historii Sztuki*. R. 55. N 2–3. 1993. 153–167.
1146. Maroszek J. Коњсиуи Њв. Anny w Wilnie — zagadka historii i architektury // *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni s№siedzi od Њredniowiecza po wspryczesnoЊж*. Studia i materiaiy ofiarowane Profesorowi Stanislawowi Alexandrowiczowi w 65 rocznick urodzin / red. Z. Karpus, T. Kempra, D. Michaluk. Toruь, 1996. S. 103–114.
1147. Мањlicski A. Wileckie arcydzieia wczesnego baroku // *Akcent*. R. 11. N 1–2. 1990. S. 305–317.
1148. Mikocka-Rachubowa K. Rezydencje magnackie w W. Ks. Litewskim w XVII w. // *Przegl№d Wschodni*. T. 4. Z. 3. 1997. S. 523–545.
1149. Mironowicz A. Ikona Њв. Mikoiaja Cudotwyrca // *Biaiostocka*. 1990. N 1. S. 6.
1150. Mossakowski St. Projekty Tylmana z Gameren na pomnik nagrobny hetmana Pawia Jana Sapiehy (zm. 1665 r.) // *Kultura staropolska — kultura europejska*. Prace ofiarowane J. Tazbirowi w 70 rocznick urodzin. Kom. red. S. Bylina i in. Warszawa, 1997. S. 425–429.
1151. Nieciecki J. Malowidia Њcienne Antoniego Perliczki w koњciele pw. Њв. Andrzeja w Sionimiu // *Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w.* / red. J. Lileyko. Lublin, 2000. S. 533–545.
1152. Paszenda J. Jezuickie budynki szkolne w dawnej Polsce // *Jezuicka ars educandi*. Prace ofiarowane Ks. Prof. Ludwikowi Piechnikowi / red. M. Waloczyk. Krakow, 1995. S. 169–180.
1153. Paszenda J. Kolegium jezuickie w Micsku // *Lituanoslavica Posnaniensia*. T. 5. 1991. S. 117–138.
1154. Paszenda J. Коњсиуи Jezuityw w Kownie // *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*. T. 38. Z. 1. 1993. S. 21–35.
1155. Paszenda J. Коњсиуи роjezuicki (farny) w Grodnie // *Kultura artystyczna W. Ks. Litewskiego w epoce baroku*. Pod red. J. Kowalczyka. Warszawa, 1995. S. 191–212.
1156. Paszenda J. Wpryw роiaryw Wilna na architektury pynego baroku // *Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w.* / red. J. Lileyko. Lublin, 2000. S. 487–493.
1157. Ryiуcka-Bryzek A. Malowidia greckie fundacji Jagieiiy w kolegiacie sandomierskiej — dzieje i stan badac // *Prace komisji wschodnioeuropejskiej*. T. 4. 1997. S. 5–17.
1158. Samsonowicz H. Kaplica Њв. Kazimierza w Wilnie i uroczyste przeniesienie relikwii Њwiktego w 1636 r. // *Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w.* / red. J. Lileyko. Lublin, 2000. S. 335–344.
1159. Smoг№g-Ryiуcka M. Ruњ Halicko-Wiodzimierska i Litwa w XIII w. Zwi№zki polityczne i artystyczne // *Sztuka Kresyw Wschodnich*. Materiaiy / red. J. Ostrowski. T. 2. Krakow, 1996. S. 9–19.
1160. Sobolewska-Charyton K. Altarie nowodworskie // *Biaiostockie Teki Historyczne*. T. 1. 1995. S. 5–28.

1161. Walczak M. Uwagi o artystycznych przejawach kultury Jana z Kłt na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej // *Przegląd Wschodni*. T. 6. Z. 2. 1999–2000. S. 335–356.
1162. Wardzycski M. Oitarze w kościele parafialnym w Woipie na Białorusi // *Przegląd Wschodni*. T. 6. Z. 2. 1999–2000. S. 235–260.
1163. Wkciałowicz T. Fenomeny pogranicza. Ruynogotyckie kościoły i cerkwie na ziemiach ruskich Korony i Litwy // *Białostocki Przegląd Kresowy*. T. 6. 1998. S. 135–148.
1164. Widacka H. Michał Ćukowski i jego ilustracje do dzieła księżny Urszuli Radziwiłłowej // *Rocznik Biblioteki Narodowej*. R. 30–31. 1994–1995. S. 197–221.
1165. Wilczewski W. Kościół Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku — kopia wewnątrz bazyliki w Berezeczcu // *Białostocka*. 1996. N 2. S. 79–83.
1166. Ćycieski St. Ziotnictwo w skarbcu Ludwiki Karoliny Radziwiłłowej z r. 1680 // *Przegląd Zachodniopomorski*. T. 33. Z. 3–4. 1989. S. 277–301.

Historia teatru i muzyki

Monografie

1167. Grzebiec L., Kochanowicz J. Siownik jezuitów muzyków i prefektów burs muzycznych. Kraków, 2002.
1168. Kochanowicz J. Siownik geografii jezuickich burs muzycznych (materiały). Kraków, 2002.

Prace zbiorowe

1169. *Dramat i teatr religijny w Polsce* / red. I. Siawicka. Warszawa. Kaczmarek. Lublin, 1991.

Artykuły

1170. Axer J. Polski teatr jezuicki jako teatr polityczny // *Jezuici a kultura polska. Materiały i studia* / red. L. Grzebiec S. Obirek. Kraków, 1993. S. 11–22.
1171. Bieckowska I. Muzycy Lwa Sapiehy // *Barok*. 1998. N 2. S. 39–49.
1172. Bieckowski T. Dzieje ojczyste w jezuickim teatrze szkolnym w Polsce // *Kultura staropolska — kultura europejska. Prace ofiarowane J. Tazbirowi w 70 rocznicę urodzin*. Kom. red. S. Bylina i in. Warszawa, 1997. S. 315–318.
1173. Bieckowski T. Teatr w systemie edukacyjnym szkół jezuickich w Polsce. Wnioski do syntezy // *Religie — edukacja — kultura. Księżka dedykowana prof. S. Litakowi* / red. M. Surdacki. Lublin, 2002. S. 407–411.
1174. Judkowiak B. „Нрiewo-gry” w polskim teatrze XVIII w. przed Bogusiawskim. Wczesny epizod ze sceny magnackiej w Nieńwieiu // *Wojciech Bogusiawski i teatr polski w XVIII w.* // *Wiek Ońwiecenia*. T. 12. 1996. S. 43–59.

1175. Judkowiak B. Z dziejów teatru nieńwieskiego. U poczĉtkeyw teatru // Pamiktnik Teatralny. R. 29. Z. 3–4. 1990. S. 305–327.
1176. Kadulska I. Diugie trwanie baroku w polskim teatrze jezuickim XVII w. // Jezuicka ars educandi. Prace ofiarowane Ks. Prof. Ludwikowi Piechnikowi / red. M. Walocczyk. Krakw, 1995. S. 117–130.
1177. Komorowski J. Ksickia Radziwiia spotkanie z Shakespearem. „Poskromienie ziońnicy” w Krylewcu w 1664 r. // Pamiktnik Teatralny. R. 45. 1996. Z. 3–4. S. 423–434.
1178. Kruczycski A. Teatr religijny w Polsce w XVII w. // Dramat i teatr religijny w Polsce / red. I. Siawicka. Warszawa. Kaczmarek. Lublin, 1991.
1179. Niecikowska M. Teatr jezuicki w Wilnie w 2 poiowie XVIII w. // Wilno teatralne / red. M. Koziowskiej. Warszawa, 1998. S. 38–46.
1180. Okoc J. Jezuicka scena religijna w Polsce XVII w. // Dramat i teatr religijny w Polsce / red. I. Siawicka. Warszawa. Kaczmarek. Lublin, 1991. S. 73–97.
1181. Okoc J. Teatr Akademii Wilecskiej w czasach Sarbiewskiego (I poi. XVII w.) // Mathias Casimirus Sarbievius in cultura Lithuaniae, Poloniae, Europae.
1182. Okoc J. Teatr jezuicki w Polsce. Pomikdzy swojskońciĉ a cudzoziemszczyzna // Jezuici a kultura polska. Materiaiy i studia / red. L. Grzebiec, S. Obirek. Krakw, 1993.
1183. Przybyszewska-Jarmicska B. Muzyka staropolska czy muzyka w dawnej Polsce? Z badac nad kulturĉ muzycznĉ w Rzeczypospolitej XVII i XVIII w. // Zmierzch kultury staropolskiej. Ciĉgiońż i kryzysy (wieki XVII–XIX) / red. U. Augustyniak i A. Karpicki. Warszawa, 1997. S. 56–64.
1184. Szweykowska A. Wkiad jezuityw w kulturk muzycznĉ Rzeczypospolitej XVII w. // Jezuici a kultura polska. Materiaiy i studia / red. L. Grzebiec, S. Obirek. Krakw, 1993.
1185. Zglicski M. Organmistrz, snycerz, stolarz, inwestor — z dziaialnońci XVIII-wiecznego wilecskiego warsztatu organmistrzowskiego. Uwagi na bazie nowo odkrytych archiowaliyw // Przeglĉd Wschodni. T. 6. Z. 2. 1999–2000. S. 289–303.
1186. Zglicski M. Prospekty organowe na terenie W. Ks. Litewskiego w XVIII w. // Sztuka Kresyw Wschodnich. Materiaiy / red. J. Ostrowski. T. 2. Krakw, 1996. S. 385–396.
1187. Zglicski M. Wilecskie organy bernardycskie i ich twyrscy // Conservatio est aeterna creatio. Ksicka dedykowana prof. Janowi Tajchmanowi / red. J. Krawczyk. Toruĉ, 1999. S. 355–369.

Historia ksiĉiki. Biblioteki. Drukarnie

Monografie

1188. Marszalska J. Biblioteka i archiwum Sanguszków. Zarys dziejów. Tarnów, 2000.
1189. Paszkiewicz U. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej (spis za lata 1510–1939). Warszawa, 1998.
1190. Pilarczyk K. Talmud i jego drukarze w I Rzeczypospolitej. Z dziejów przekazu religijnego w judaizmie. Kraków, 1998.
1191. Smorąg-Ryżycka M. Ewangeliarz Jawrzeszewski. Kraków, 1999.

Prace zbiorowe

1192. Badania księgozbiorów Radziwiłłów / red. Z. Jaroszewicz-Pieresiawcew. Warszawa, 1995.

Artykuły

1193. Bernatowicz T. „Biblioteka jest jedna ozdoba...”. Mikołaj Radziwiłł Sierotka i księżki // Badania księgozbiorów Radziwiłłów / red. Z. Jaroszewicz-Pieresiawcew. Warszawa, 1995.
1194. Buihak H. Na tropach księgiek cyrylickich wydawanych w państwie polsko-litewskim w XV–XVIII w. Pryba charakterystyki // Rękopis a druk / red. J. Rusek i in. Kraków, 1993.
1195. Chodurska H. Ogólna charakterystyka druków W. Ks. Litewskiego // Rękopis a druk / red. J. Rusek i in. Kraków, 1993.
1196. Dola K. Rytuál wrocławski z 1682 i wilecki z 1701 r. // Siuicé Panu z weselém. Księga jubileuszowa ku czci kard. H. Gulbinowicza z okazji 50-lecia kapłactwa / red. I. Dec. Wrocław, 2000. S. 127–133.
1197. Gwióździk J. Staropolski księgozbiór pańien benedyktynek z Nieświeża. Z dziejów fundacji M. K. Radziwiłła Sierotki // Badania księgozbiorów Radziwiłłów / red. Z. Jaroszewicz-Pieresiawcew. Warszawa, 1995.
1198. Jarczykówna M. Księżka w kręgu mecenatu Radziwiłłów białeckich // Autoryt i wydawcy dialogi z czytelnikami. Studia historycznoliterackie / red. R. Ociczek. Katowice, 1992. S. 7–31.
1199. Jarczykówna M. O chowaniu, uwożeniu, podmoknicciu bibliotek Radziwiłłów. Z problematyki ochrony księgiek w 1 poł. XVII w. // Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Nr 1618. Studia Bibliologiczne. T. 10. 1997. S. 120–129.
1200. Jarczykówna M. Radziwiłłowie białeccy i nieświescy wobec księgiek w XVII w. Zarys problematyki // Badania księgozbiorów Radziwiłłów / red. Z. Jaroszewicz-Pieresiawcew. Warszawa, 1995.
1201. Jaroszewicz-Pieresiawcew Z. Supraskie druki cyrylickie // Białoruskie Zeszyty Historyczne. 1998. T. 10. S. 24–30.
1202. Judkowiak B. Z dziejów drukarni nieświeckiej w XVIII w. // Lituanoslavica Posnaniensia. T. 6. 1994. S. 121–130.

1203. Karkucicka W. Biblioteka i archiwum Radziwiłłów w Białej Podlaskiej // Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi. T. 16. Studia i Materiały. Warszawa, 1995.
1204. Lechniak E., Sajkowski A. I libri italiani nella biblioteca di Nieśwież del principe Aleksander Ludwik Radziwiłł // Munera polonica et slavica Ricardo Lewacski oblata / Silvano De Fanti curante. Udine, 1990.
1205. Mironowicz A. Powstanie zabiudowskiej oficyny wydawniczej na tle sytuacji wyznaniowej w W. Ks. Litewskim // Acta Baltico-Slavica. T. 19. 1990. S. 245–264.
1206. Ochmacski J. Najdawniejsze księgozbiory na Litwie od końca XIV do połowy XVI w. // Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza do współczesności. Studia i materiały ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Alexandrowiczowi w 65 rocznicę urodzin / red. Z. Karpus, T. Kempa, D. Michaluk. Toruń, 1996. S. 73–83.
1207. Pidiypczak-Majerowicz M. Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII w. // Acta Universitatis Wratislaviensis. 1996. N 1815.
1208. Pietrzakiewicz I. Księgozbiory konwentów i szkół kanoników regularnych laterańskich na ziemiach W. Ks. Litewskiego // Nasza Przyszłość. T. 92. 1999. S. 485–497.
1209. Topolska M. Drukowana księgotka polska w kulturze W. Ks. Litewskiego na przełomie Renesansu i Baroku (1553–1654) // Lituano-Slavica Posnaniensia. T. 6. 1995. S. 83–108.
1210. Wisner H. Kilka uwag o drukarni w Kiejdanach i jej publikacjach // Czasy Nowożytne. T. 9. 2000. S. 79–87.
1211. Witkowski R. Some remarks on the charterhouse of Bereza Kartuska // Scripta Minora. T. 1. 1996. S. 271–279.

Historia nauki

Monografie

1212. Darowski R. Filozofia w szkołach jezuickich w Polsce w XVI w. Kraków, 1994.
1213. Darowski R. Poglądy filozoficzne Antoniego Skorulskiego (1715–1777). Kraków, 1996.
1214. Darowski R. Studia z filozofii jezuitów w Polsce XVII i XVIII w. Kraków, 1998.
1215. Daszkiewicz P. Polityka i przyroda. Rzecz o Jean Emmanuelu Gilibercie. Warszawa, 1995.
Jan Emanuel Gilibert (1741–1814) — poioinik i lekarz w W. Ks. Litewskim przebywai w latach 1775–1783, m. in. profesor Szkoły Giywnej w Wilnie.
1216. Grkbecka W. Wilno — Krzemieniec. Botaniczna szkoła naukowa (1781–1841). Warszawa, 1998.
1217. Jadacki J. Siawni Wilnianie. Filozofowie / Z przedmow№ S. Hwieiawskiego. Wilno, 1994.

1218. Lisiak B. Jezuiti polscy a nauki ścisłe od XVI do XIX w. Słownik bibliograficzny. Kraków, 2000.
1219. Natocski B. Humanizm jezuicki i teologia pozytywno-kontrowersyjna od XVI do XVIII w. Nauka i przemysłnictwo. Kraków, 2003.

Artykuły

1220. Darowski R. Filozofia jezuitów w Polsce od XVI do XVIII w. — przyba syntezy // Jezuiti a kultura polska. Materiały i studia / red. L. Grzebiec, S. Obirek. Kraków, 1993.
Wszystkie wymienione prace tego badacza dotyczą rywnie W. Ks. Litewskiego i mieszkających w nim filozofów.
1221. Darowski R. L'activite philosophique de Diego Ortiz (1564–1625) en Pologne et en Lituanie // Forum Philosophicum. T. 4. 1999. S. 219–234.
1222. Darowski R. Marcina Hmgleckiego SJ traktat "O Lichwie" (1596) // Roczniki Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellockiego w Krakowie. R. 5. 1993–1994. S. 209–228.
1223. Darowski R. Początki filozofii na Litwie // Roczniki Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellockiego w Krakowie. R. 5. 1993–1994. S. 191–207.
1224. Garbowska J. Nauki geologiczne w uczelniach Wilna i Krzemieca w 1781–1840 // Prace Muzeum Ziemi. Z. 42. 1993. S. 5–112.
1225. Jadacki J. Cztery wieki filozofii wileckiej // Rocznik Tow. Nauk. Warszawskiego. R. 58. 1995. S. 91–99 // Kresy, Syberia, literatura. Doświadczenie dialogu i uniwersalizmu. Warszawa, 1995.
1226. Jadacki J. Rzut oka na cztery wieki filozofii wileckiej // Filozofia na Uniwersytecie Wileckim / red. R. Jadczyk, J. Pawlak. Toruń, 1997. S. 9–20.
1227. Jarczykowska M. Krzysztof II Radziwiłł (1585–1640) wobec zagadnień dydaktycznych i naukowych // Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. N 1525. Studia Bibliologiczne. T. 9. 1995. S. 136–148.
1228. Kęthler P. Zielniki botaników ośrodka wileckiego z lat 1780–1840 w Kijowie, Krakowie i Wilnie // Kwartalnik Historii Nauki i Techniki. R. 39. N 1. 1994. S. 109–119.
1229. Majewski T. Wkład księdza Stanisława Bonifacego Jundziłły [1761–1847] do rozwoju nauk przyrodniczych w Polsce // Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. R. 55. 1992. S. 75–83.
1230. Siemion I. Chemiczne i alchemiczne przyby Jerzego Forstera // *Analecta*. R. 4. 1995. N 1. S. 73–103.
J. Foster (1754–94) — profesor Akademii Wileckiej, przyrodnik i znany podryinik.

Historia języka

Monografie

1231. Bednarczuk L. Języki W. Ks. Litewskiego na tle porównawczym. Wilno, 1993.

1232. Bednarczuk L. Stosunki językowe na ziemiach W. Ks. Litewskiego. Kraków, 1999.
1233. Kurzowa Z. Język polski Wileczczyzny i kresyw pynocno-wschodnich XVI–XX w. Warszawa, 1993.
1234. Lizisowa M. Język Kodeksu Olszewskiego (1550). Z recepcji staropolskiego języka prawno-sędowego w W. Ks. Litewskim w XVI w. Kraków, 2000.
1235. Pihan-Kijasowa A. Literacka polszczyzna kresyw pynocno-wschodnich XVII w. Fonetyka. Poznań, 1999.
1236. Sokylska U. Siedemnastowieczna polszczyzna kresyw pynocno-wschodnich. Siowotwyrstwo, siownictwo, frazeologia. Białystok, 1999.

Prace zbiorowe

1237. Historia i współczesność języka polskiego na Kresach wschodnich / red. I. Grek-Pabisowa. Warszawa, 1997.

Artykuły

1238. Bednarczuk L. Stosunki etnolingwistyczne na obszarze W. Ks. Litewskiego // Acta Baltico-Slavica. T. 22. 1994. S. 109–124.
1239. Buczyński M. Wzajemne związki językowe polsko-litewskie // Polska — Litwa. Historia i kultura / red. J. Mizicki i J. Hwiłch. Lublin, 1994. S. 153–156.
1240. Dwilewicz B. Język polski na Litwie a wpływy litewskie // Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literaturowych i kulturowych polsko-balto-wschodniosłowiańskich. T. 3. Językoznawstwo. Białystok, 2000. S. 219–225.
1241. Grek-Pabisowa I., Maryniakowa I. Język polski na Kresach pynocno-wschodnich dawniej i dziś // Historia i współczesność języka polskiego na Kresach wschodnich / red. I. Grek-Pabisowa. Warszawa, 1997. S. 27–109.
1242. Kurzowa Z. Język polski w W. Ks. Litewskim w XVII i XVIII w. // Barok w polskiej kulturze, literaturze i języku / red. M. Stępiec i S. Urbaczyk. Warszawa, 1992.
1243. Kurzowa Z. Najważniejsze charakterystyczne rysy języka polskiego w W. Ks. Litewskim w XVII w. // Munera Linguistica Ladislao Kuraszkievicz dedicata / red. M. Basaj, Z. Zagyrski. Wrocław, 1993.
1244. Lizisowa M. Język statutow litewskich w aspekcie kulturalnym // Acta Baltico-Slavica. T. 24. 1999. S. 229–238.
1245. Lizisowa M. O języku kancelarii W. Ks. Litewskiego // Wilno i kresy pynocno-wschodnie / red. E. Feliksiak. Białystok, 1996. T. 3. S. 63–78.
1246. Lizisowa M. Ze studiów nad siownictwem Statutu W. Ks. Litewskiego // Acta Baltico-Slavica. T. 21. 1992. S. 19–59.

1247. Rieger J. W sprawie genezy i ewolucji polszczyzny w W. Ks. Litewskim // Studia nad polszczyzną kresową №. T. 8. 1995. S. 31–38.
1248. Sokylska U. Składnia XVII-wiecznej polszczyzny kresów pynocno-wschodnich // Polszczyzna pynocno-wschodnia. T. 2 / red. B. Nowowiejski. Białystok, 1999. S. 211–261.
1249. Szczepankowska I. Składnia XVIII-wiecznej polszczyzny kresowej wobec wpływu obcych (na materiale korespondencji K. S. Radziwiłła) // Polszczyzna pynocno-wschodnia. T. 2 / red. B. Nowowiejski. Białystok, 1999. S. 263–277.

Ўвядомоўж народова і расцова. Polonizacja. Stereotypy.

Monografie

1250. Aleksandrowicz-Szumlikowska M. Radziwiłłowie w świetle swoich testamentów. Przyczynek do badań mentalności magnackiej XVI–XVII w. Warszawa, 1995.
- 1250a. Bem-Wiśniowska E. Funkcjonowanie nazwy "Polska" w języku czasów nowożytnych (1530–1795). Warszawa, 1998.
Dotyczy również Rzeczypospolitej.
- 1250b.
Niewiera A. Wyobrażenia o narodach w pamiętnikach i dziennikach z XVI–XIX wieku. Katowice, 2000.
Polacy o innych, w tym o Litwinach i Białorusinach.

Artykuły

1251. Alexandrowicz S. Rola miast i miasteczek w przemianach kulturowych i językowych na ziemiach Białorusi w XVI–XVIII w. // Наш радавод. Кн. 7. Гродна, 1995. S. 243–248.
1252. Bardach J. Wieloszczeblowa ўвядомоўж народова на землях літewsko-ruskich Rzeczypospolitej w XVII–XX w. // Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich. T. 1. Cz. 1. Gdansk, 1995. S. 25–38.
1253. Vacat. Zob. N 1251a.
1254. Biaszczyk G. Problem ўвядомоўж народовай і гісторычнай w Litwie w XV i XVI w. (do 1569 r.) // Прэзіоўж одлегія і бліска. Марцелему Косманові w 60 rocznicę urodzin. Poznań, 2000. S. 53–58.
1255. Dybek D. Opis nacji Rzeczypospolitej i ўвiата w творчоўжi Wacława Potockiego // Potocki (1621–1696). Materiały / red. W. Walecki. Kraków, 1998.
1256. Grala H. Koipak Witoldowy czy czapka Monomacha? Dylematy wyznawców prawosławia w monarchii ostatnich Jagiellonów // Katolicyzm w Rosji i prawosławie w Polsce (XI–XX w.) / red. J. Bardach i in. Warszawa, 1997. S. 51–67.
1257. Grala H. Rutheni vs. Moschi: Elita ruska W. Ks. Litewskiego wobec wojen moskiewskich w XVI w. // Наш радавод. Кн. 8. Гродна, 1999. S. 34–51.

1258. Jurkiewicz J. Polonizacja językowa szlachty w W. Ks. Litewskim u schyłku XVI w. w świetle podpisów sądowych trybunalskich // *Eruditio et interpretatio. Studia historyczne* / red. Z. Chodyja. Poznań, 1997. S. 215–228.
1259. Kosman M. Polacy o Litwinach (czasy Piastów i Jagiellonów) // Kosman M. *Orzeł i Pogoń*. 1992. S. 40–78.
1260. Lenard E. Państwo i naród w kronikach litewskich od końca XIV do pocz. XVI w. Próba analizy treści // *Państwo, naród, stany w świadomości wieków średnich*. Pamieci B. Zientary 1929–1983. Warszawa, 1990. S. 130–148.
1261. Liedke M. Czynniki wpływające na polonizację szlachty ruskiej W. Ks. Litewskiego w 2. poł. XVI w. // *Białostoczczyzna*. R. 8. N 1. 1993. S. 1–5.
1262. Liedke M. Lojalność możnych i szlachty ruskiej wobec W. Ks. Litewskiego i Rzeczypospolitej w XVI w. // *Białostoczczyzna*. 1996. N 4. S. 14–19.
1263. Liedke M. Mieszane związki małżeńskie a polonizacja możnych W. Ks. Litewskiego w XVI w. // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. N 7. 1997. S. 126–132.
1264. Liedke M. System edukacji a przemiany językowe i kulturowe szlachty ruskiej W. Ks. Litewskiego w 2. poł. XVI w. // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. Z. 2. 1994. S. 7–19.
1265. Liedke M. Świadomość narodowa szlachty oraz możnych ruskich W. Ks. Litewskiego w kształtowaniu się narodu szlacheckiego // *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność*. Studia i materiały ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Alexandrowiczowi w 65 rocznicę urodzin / red. Z. Karpus, T. Kempa, D. Michaluk. Toruń, 1996. S. 135–144.
1266. Liedke M. Wpływ konwersji na przemiany kulturowe i językowe szlachty ruskiej W. Ks. Litewskiego w 2. poł. XVI w. // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. Z. 1. 1995. S. 11–27.
1267. Liedke M. Związki z możnymi oraz kontakty z Koroną jako przyczyny przemian językowych i kulturowych szlachty ruskiej w W. Ks. Litewskim w 2. poł. XVI w. // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. R. 2. Z. 2. 1995. S. 16–22.
1268. Litwin H. Przynależność narodowa alumnów Seminarium Papieskiego w Wilnie 1580–1798. Przyczynek do badań nad świadomością narodową w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych // *Między Wschodem a Zachodem. Rzeczpospolita XVI–XVIII w.* Studia ofiarowane Zbigniewowi Wyjckowskiemu w 70 rocznicę urodzin. Warszawa, 1993. S. 61–66.
1269. Vacat. Zob. N 1251b.
1270. Ochmann-Staniszevska S. Rodzimość i cudzoziemskość w opiniach polsko-litewskiej szlachty w połowie XVII w. // *Między barokiem a oświeceniem. Apogeum sarmatyzmu. Kultura polska 2. poł. XVIII w.* / red. K. Stasiewicz i St. Achremczyk. Olsztyn, 1997. S. 42–55.

1271. Sobczak J. Stereotyp Litwina w ̄wiadomoŃci historycznej spoieczestwa Rzeczypospolitej szlacheckiej // *Kultura polityczna w Polsce. Mity i fakty*. Pod red. Morcelego Kosmana. Poznań, 1999. T. 2. S. 93–102.
1272. Topolska M. In Between Regional and State Patriotism. Conditions of National Consciousness in the Grand Duchy of Lithuania in 15th and 18th Centuries // *History, Culture and Language of Lithuania / edited by G. Biaszczyk, M. Hasiuk*. Poznań, 2000. S. 161–172.
1273. Topolska M. Specyficzne cechy ̄wiadomoŃci narodowej mieszkaccyw W. Ks. Litewskiego w XV do XVIII w. // *Наш радавод*. Кн. 7. Гродна, 1996. S. 168–172.
1274. Wisner H. PolskoŃж i litewskoŃж // *Kultura staropolska — kultura europejska*. Prace ofiarowane J. Tazbirowi w 70 rocznick urodzin. Kom. red. S. Bylina i in. Warszawa, 1997. S. 81–83.
1275. Wisner H. ̄wiadomoŃж racstwowa i narodowa na Litwie w okresie XVI–XX w. // *Lithuania*. N 3 (4). 1994. S. 33–37.

Biografie

KsiŃiki

1276. Besala J. Stefan Batory. Warszawa, 1992.
1277. CieŃlak S. Marcin Laterna (1552–1598) dziaiacz kontrreformacyjny. Krakow, 2003.
1278. Cynarski S. Zygmunt August. 2 wyd. Wrociaw, 1997.
1279. Halecki O. Jadwiga Andegawecska i ksztaitowanie sik Europy ̄brodkowo-Wschodniej. Krakow, 2000.
Przekiad pracy: Jadwiga of Anjou and the Rise of East Central Europe. New York, 1991.
1280. Kamieniecki J. Szymon Budny — zapomniana postаж polskiej reformacji. Wrociaw, 2002.
1281. Karkucicska W. Anna z Sanguszkyw Radziwiiiowa (1676–1746). DziaialnoŃж gospodarcza i mecenat. Warszawa, 2000.
1282. Kasabuia T. Ignacy Massalski — biskup wilecki. Lublin, 1998.
1283. Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (1524/25–1608) wojewoda kijowski i marszaiek ziemi woiyskiej. Toruń, 1993.
1284. Kempa T. Mikoiaj Krzysztof Radziwiii ”Sierotka” (1549–1616) wojewoda wilecki. Warszawa, 2000.
1285. KrzyŃianiakowa J., Ochmacski J. Wiadyslaw II Jagieio. Wrociaw, 1990.
1286. Mironowicz A. Metropolita Jyzef Nielubowicz Tukalski. Biaystok, 1998.
1287. Mironowicz A. Sylwester Kossow wiadyka biaioruski, metropolita kijowski. Biaystok, 1999.
1288. Mironowicz A. Teodozy Wasilewicz archimandryta siucki, biskup biaioruski. Biaystok, 1997.
1289. Olejnik K. Wiadyslaw III Warnecczyk (1424–1444). Szczecin, 1996.
1290. Папйе А. Aleksander Jagielloczyk. Krakow, 1999.
Reedycja wydania Krakow, 1949.

1291. Papře F. Jan Olbracht. Krakw, 1999.
Reedycja wydania: Krakw, 1936.
1292. Staszewski J. August II Mocny. Wrociaw, 1998.
1293. Sucheni-Grabowska A. Zygmunt August kryl polski i wielki ksiŃik litewski 1520–1562. Warszawa, 1996.
1294. Szyndler B. Tadeusz KoŃciuszek 1746–1817. Warszawa, 1991.
1295. Wisner H. Janusz Radziwiłł 1612–1655. Wojewoda wilecki, hetman wielki litewski. Warszawa, 2000.
1296. Wisner H. Zygmunt III Waza. Wrociaw, 1991.
1297. Wyjck Z. Jan Kazimierz Waza. Wrociaw, 1997.
1298. Wyjck Z. Jan Sobieski 1629–1696. Wyd. 2. Warszawa, 1994.
1299. Zachmacz Z. Jakub Jasicki generał i poeta. Nad biografiŃ i tekstami. Warszawa, 1995.
1300. Zienkowska K. Stanisław August Poniatowski. Wrociaw, 1998.

Artykuły

1301. Bagiecka E. Spór o Ludwika Karolika Radziwiłła // Biaostoczczyzna. 1997. N 4. S. 4–14.
1302. Bojczuk H. Jan Fryderyk Nizkowski (1774–1816), twórca litewskiej szkoły chirurgicznej, ojciec biednych i pocieszyciel cierpiŃcych // Archiwum Historii i Filozofii Medycyny. T. 61. Z. 2–3. 1998. S. 183–190.
1303. Gyrka M. Paweł Ksawery Brzostowski — autoportret ustawodawcy i mecenasa // Dwór — plebania — rodzina chiopska. Szkice z dziejów wsi polskiej XVII i XVIII w. / red. M. Hlusarska. Warszawa, 1998. S. 103–121.
1304. Jarmolik W. Gryzelda Wodzycka — przybrana cyrka Wiesiołowskich // Biaostoczczyzna. 1992. N 4. S. 44.
Artykuł dotyczy rodu Wiesiołowskich m. in. właścicieli Biaegostoku i Tykocina.
1305. Kaczorowski W. Paweł Kleofas Podchocimski, chorodniczy i budowniczy wilecki, lekarzem Władysława IV // Wilno i kresy pŃnocno-wschodnie / red. E. Feliksiak. T. 1. Biaystok, 1996. S. 41–60.
1306. Lolo R. Albrycht Stanisław Radziwiłł wobec wojny 30-letniej w Ńwietle pamiatki i korespondencji // PrzeglŃd Humanistyczny. R. 43. N 2–3. 1999. S. 135–146.
1307. Jowmiacki H. Witold wielki ksiŃik litewski // Lituanica Slavica-Posnaniensia. T. 7. 1995. S. 19–71.
Reedycja pracy wydanej w Wilnie w 1930 r.
1308. Moroz M. Działalność Józefa Markiewicza w Ekonomii Grodzkiej za czasów rŃdy Antoniego Tyzenhauza // Biaostoczczyzna. 1998. N 1. S. 15.
1309. Moroz M. Józef Markiewicz — komornik województwa wileckiego (2 poł. XVIII w.) // Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sŃsiedzi od Ńredniowiecza po współczesność. Studia i materiały ofiarowane Profe-

- sorowi Stanisławowi Alexandrowiczowi w 65 rocznicę urodzin / red. Z. Karpius, T. Kempa, D. Michaluk. Toruń, 1996. S. 219–230.
1310. Моіејко В. Kuchmistrz dworu krylewskiego i starosta bielski Olechno Sankowicz // Szlachta, starostowie, zaciężni / red. B. Hliwiski. Gdansk, 1998. S. 135–145.
1311. Моіејко В. Starosta bielski Iwan Dowojnowicz w sporze z mieszczanami gdacskimi. Nieznane źródła do badań nad mentalnością szlachecką i bielską hierarchią urzędniczą // Społeczeństwo Polski średniowiecznej. T. 8. 1999. S. 207–218.
1312. Мушліцкі К. Крыл Wiadysław Jagiełło a unia horodelska — przyczynek do charakterystyki władcy // Lituanoslavica-Polnaniensia. T. 7. 1997. S. 119–131.
1313. Szegda M. Metropolita Józef Władysław Rutki (1613–1637) // Unia brzeska. Przeszłość i teraźniejszość 1596–1996 / red. P. Natanek. Kraków, 1998. S. 291–319.
1314. Tiomacki A. Iwan Sapieha [ok. 1450–1519] — założyciel miasta Kodnia // Podlaski Kwartalnik Kulturalny. 1994. N 1. S. 3–9.
1315. Tiomacki A. Jan Fryderyk Sapieha [1680–1751] — pan na Kodniu // Podlaski Kwartalnik Kulturalny. 1994. N 3. S. 38–54.
1316. Tiomacki A. Paweł Sapieha [1481–1579] — tworca Kodekszczyzny // Podlaski Kwartalnik Kulturalny. 1994. N 2. S. 3–12.
1317. Wilczewski W. Metropolita Leon Kiszka, reformator unickiego kościoła katolickiego w I poł. XVIII w. // Wiadomości Kościelne Archidiecezji Białostockiej. R. 3. 1994. N 4. S. 134–142.
1318. Wisner H. Dzieciństwo Janusza Radziwiłła (1612–55) // Przegląd Wschodni. T. 4. Z. 3. 1997. S. 547–554.
1319. Zielińska T. Kariera i upadek żydowskiego potentata w dobrach radziwiłłowskich w XVIII w. // Kwartalnik Historyczny. R. 98. 1991. N 3. S. 33–49.
1320. Zuba K. Bogusław Radziwiłł (1620–1669) — portret psychologiczny magnata w świetle listów i pamfletów // Medycyna Nowożytna. T. 5. 1998. S. 113–136.

Badania nad dziejami Podlasia

(Ważniejsze prace o znaczeniu ogólnym i zasięgu wykraczającym poza terytorium Podlasia wymienione zostały do tematycznych rozdziałów *Bibliografii*)

Monografie

1321. Butkiewicz M. Dobra szlacheckie w powiecie tykocińskim. Lublin, 1998. Praca poświęcona własności szlacheckiej w powiecie Tykocin ziemi bielskiej województwa podlaskiego.
1322. Dacewicz L. Antroponimia Białegostoku w XVII–XVIII wieku. Białystok, 2001.
1323. Dacewicz L. Nazewnictwo kobiet w dawnym powiecie mielnickim (XVI–XVIII). Białystok, 1994.

Praca dotyczy powiatu mielnickiego województwa podlaskiego.

1324. Geresz J. Młdzyrzec Podlaski: dzieje miasta i okolic. Młdzyrzec Podlaski, 1995.
1325. Halicka I. Nazwy miejscowe ęrodkowej i zachodniej Biaostoczczyzny. Dzierławcze, patronimiczne i rodzinne. Warszawa, 1976.
1326. Katalog parków i ogrodów zabytkowych dawnego województwa biaostockiego / E. Bocczak-Kucharczyk, J. Maroszek, K. Kucharczyk. Biaystok, 2000.
1327. Kobylicska U. Z archeologicznych studiów nad pradziejami i wczesnymi dziejami pynocnego Podlasia (badania wykopaliskowe w Doikach, Gnieciukach i Potoce w woj. podlaskim). Warszawa, 2003.
1328. Kowicka E. Dwyr „Najrzędniejszego w Polsce magnata”. Warszawa, 1991.
- Praca poświęcona dworowi Jana Klemensa Branickiego.
1319. Laszuk A. Ludność województwa podlaskiego w drugiej połowie XVII wieku. Warszawa, 1999.
1330. Laszuk A. Zańcianki i krylewszczyzny. Struktura wsi ziemskiej w województwie podlaskim w drugiej połowie XVII wieku. Warszawa, 1998.
1331. Maroszek J. Pogranicze Litwy i Korony w planach kryła Zygmunta Augusta: z historii dziejów realizacji myśli monarchicznej między Niemnem a Narwią. Biaystok, 2000.
- Obszerny tom studiów poświęcony szerokiej tematyce południowego Podlasia.
1332. Maroszek J., Wilczewski W. Dzieje obszaru gminy Turów Końcielna. Turów Końcielna, 1997.
- Monografia dotyczy miejscowości Turów Końcielna na Podlasiu.
1333. Michaluk D. Dobra i miasteczko Narewka na tle dziejów regionu (do końca XIX wieku). Biaystok-Narewka, 1997.
1334. Michaluk D. Mielnik — stolica ziemi mielnickiej na Podlasiu (do końca XVIII wieku). Mielnik, 1999.
1335. Michaluk D. Z dziejów Narwi i okolic. W 480 rocznicę nadania prawa cheńskiego 1514–1994. Biaystok-Narew, 1996.
- Praca dotyczy miasta Narew na Podlasiu (historia, rozwój układu przestrzennego, historia parafii katolickiej i prawosławnej).
1336. Michaluk D. Ziemia mielnicka województwa podlaskiego w XVI–XVII wieku. Osadnictwo, wsi ziemskie i podziały końcielne. Toruń, 2002.
1337. Siedlecki J. Bracsk Bogusiawa Radziwiłła 1653–1669. Biaystok, 1991.
- Dotyczy Bracsk w ziemi bielskiej na Podlasiu.

Prace zbiorowe

1338. Bielsk Podlaski. Studia i materiały do dziejów miasta / red. Z. Romaniuk. Bielsk Podlaski, 1999.
- Tom zawiera artykuły dotyczące ogólnej historii miasta do 1513 r., stosunków wyznaniowych w okresie nowożytnym, historii powstania styczniowego, wojny 1939–1945.

1339. Drobna szlachta podlaska w XVI–XIX wieku. Materiały symposium w Hołinach Mejera (26–27 maja 1989 roku) / S. K. Kuczyski. Białystok, 1991. Zbiór artykułów poświęconych życiu gospodarczemu, politycznemu i społecznemu drobnej szlachty na Podlasiu.
1340. Granice i pogranicza. Historia codzienności i doświadczeń / red. M. Liedke, J. Sadowska, J. Trynkowski. T. 1. Białystok, 1991.
1341. Паміж fundatora. Ёўніотыніе — маўзолеа в краіобразіе культурым Podlasia / oprac. J. Maroszek, P. Olkzki, W. Wilczewski. Białystok, 1998.
1342. Studia i materiały do dziejów Siemiatycz / red. H. Majecki. Warszawa, 1989. Tom studiów poświęconych Siemiatyczom na Podlasiu.
1343. Szkice z dziejów kolonizacji Podlasia i Grodziejszczyzny od XIV do XVI w. / red. J. Ѓliwiski. Prace ofiarowane prof. A. Czacharowskiemu w 70-lecie urodzin i 45-lecie pracy naukowej. Olsztyn, 2002.

Artykuły

1344. Віецкoвскa К. Вчeснo-рeднoвeчнe курхaнy Пoдлaсiя // Общeствo, экoнoмикa, културa и искуствo слaвян. Труды VI мeждунaрoднoгo кoнгрeссa слaвянскoй архeoлoгии. Нoвгoрoд, 26–31.08.1996. М., 1998. Т. 4. С. 396–404.
1345. Borowski E. Działalność Panien Benedyktynek w Drohiczyń nad Bugiem // Studia Teologiczne. 1989. T. 7. S. 83–135.
1346. Chomiccki J. Powstanie i rozwój układu urbanistycznego Międzyrzecza Podlaskiego od średniowiecza do czasów obecnych // Rocznik Międzyrzecki. 1988–1990. T. 21–23. S. 78–193.
Artykuł dotyczy Międzyrzecza na Podlasiu, centrum dybry magnackich.
1347. Czapiuk A. Rola ekonomiczna kobiet w szesnastowiecznym Surażu // Białostoczczyzna. 1995. N 3. S. 138.
Praca dotyczy Suraża w województwie podlaskim.
1348. Czapiuk A. Struktura społeczno-gospodarcza starostwa tykocińskiego w drugiej połowie XVI wieku // Z dziejów Europy Ѓrodkowo-Wschodniej. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. dr hab. Władysławowi A. Serczykowi w 60 rocznicę Jego urodzin / red. Dubas-Urwanowicz, A. Mironowicz, H. Parafianowicz. Białystok, 1995. S. 125–134.
1349. Czapska A. Miasto i rezydencja Choroszcz // Białostoczczyzna. 1989. N 2. S. 11.
1350. Czyjewski P. Handel na Podlasiu w drugiej połowie XV w. // Białostoczczyzna. 1994. N 1. S. 3.
1351. Dacewicz L. Kształtowanie się nazw osobowych odzawodowych na terenie dawnego województwa podlaskiego (XVI–XVII w.) // Studia Podlaskie. T. 4. 1993. S. 93–99.
1352. Dacewicz L. Nazewnictwo ięckie dawnego powiatu mielnickiego w porównaniu z historycznymi ięckimi antroponimami ukraińskimi

- (XVI–XVII w.) // Kontakty językowe polsko-wschodniosłowiańskie. Rzeszyw, 1995. S. 43–53.
1353. Dacewicz L. Nazewnictwo ślęskie dawnego woj. podlaskiego w porównaniu z historycznymi ślęskimi antroponimami // Biaostocki Przegląd Kresowy. 1995. T. 3. S. 53–70.
1354. Dacewicz L. Nazwiska mieszkańców i ich imiona w XVII w. na terenie powiatu mielnickiego // Systemy onomastyczne w słowiańskich gwarach mieszanych i przejściowych. Lublin, 1993. S. 137–146.
1355. Dacewicz L. Nazwiska w osiemnastowiecznych księgach metrykalnych parafii mielnickich // Biaostoczczyzna. 1989. N 2. S. 8–11.
1356. Dacewicz L. Nazwy osobowe w Księdze pogrzebowej parafii mielnickiej (2 poł. XVIII w.) // Slavia Orientalis. 1990. N 3–4. S. 295–302.
Praca dotyczy nazewnictwa osobowego mieszkańców Mielnika w województwie podlaskim.
1357. Dacewicz L. Sposoby identyfikacji kobiet w XVI-wiecznym starostwie braczkim // Biaostoczczyzna. 1994. N 4. S. 69–73.
1358. Dacewicz L. Sposoby identyfikacji szlachty w XVI-wiecznej ziemi bielskiej // Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska w Białymstoku. 1995. N 9. S. 15–21.
1359. Dacewicz L. Wieloetniczny charakter antroponimii dawnego Podlasia // Biaostoczczyzna. 1997. N 1. S. 28–33.
1360. Dacewicz L. Wschodniosłowiańskie cechy językowe w mikrotoponimii wybranych miejscowości woj. biaostockiego // Ze studiów nad gwarami wschodniosłowiańskimi w Polsce // Rozprawy Słowistyczne. [Lublin] 1997. N 12. S. 265–269.
1361. Flisicki J. Dawne miasteczka podlaskie: Piszczac, Rossosz i Wisznice // Rocznik Białkopodlaski. 1996. T. 4. S. 34–56.
1362. Jarmolik W. Burzliwe dzieje zamku tykocińskiego // Biaostoczczyzna. 1992. N 1. S. 7.
1363. Jarmolik W. Powstanie województwa podlaskiego // Biaostoczczyzna. 1989. N 4. S. 6–9.
1364. Jarmolik W. Znaczenie i funkcje Tykocina w XVI–XVII wieku. Krylewska historia miasta // Biaostoczczyzna. 1991. N 3. S. 5.
1365. Karczewski M. Osadnictwo z najstarszych faz wczesnego średniowiecza na terenie dzisiejszego Suraja // Biaostoczczyzna. 1995. N 3. S. 23.
1366. Karwowska H. Wstępne wyniki archeologicznych badań wykopaliskowych Gyry Zamkowej w Grydku // Biuletyn Konserwatorski. Białystok, 1996. S. 81–113.
Artykuł dotyczy prac wykopaliskowych na zamku Chodkiewiczów w Grydku (obecne woj. podlaskie).
1367. Korch J. Parafia w Starym Korninie w XVI–XVIII wieku // Biaoruskie Zeszyty Historyczne. 2000. T. 14. S. 74–87.
Artykuł dotyczy Starego Kornina na Podlasiu.
1368. Korch J. Stary Kornin jako ośrodek plemiętny i sanktuarium Matki Bożej // Biaoruskie Zeszyty Historyczne. 2002. T. 17. S. 26–41.

1369. Krasnodkbski D. Podlasie na przełomie I i II milenium w ьwielie wynikiyw najnowszych badac archeologicznych // Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie zjazdu gnieźnieckiego. Warszawa, 2000. S. 179–190.
1370. Krasnodkbski D. ьredniowieczni mieszkaccy pogranicza // Gazoci№g peien skarbyw archeologicznych. Poznac, 1998. S. 94–108.
1371. Laszuk A. Dwory urzkdnikyw na Podlasiu w II poiowie XVII w. // Biaiostocczyzna. 1993. N 1. S. 11–19.
1372. Laszuk A. Ludnoњж Bracska na przełomie XVII i XVIII w. // Biaiostocczyzna. 1994. N 4. S. 29–39.
1373. Laszuk A. Japy i ich mieszkaccy do 1795 r. // Biaiostocczyzna. 1996. N 4. S. 20.
1374. Laszuk A. Materiaiy do dziejyw Podlasia w zbiorach Archiwum Skarbu Koronnego w zbiorach AGAD // Biaiostocczyzna. 1998. N 2. S. 91.
1375. Laszuk A. Organizacja starostwa knyszycskiego w XVII w. // Biaiostocczyzna. 1993. N 3. S. 25.
1376. Laszuk A. Parafia siemiatycka i jej mieszkaccy w XVII w. // Biaiostocczyzna. 1993. N 2. S. 25–29.
1377. Laszuk A. Rejestry podatkowe z XVI–XVIII w. jako ьrydio do badac osadniczych i demograficznych wojewydzstwa podlaskiego // Archeion. 1993. T. 92. S. 49–61.
1378. Laszuk A. Straty niektyrych miast podlaskich po wojnach poiowy XVII w. // Biaiostocczyzna. 1992. N 2. S. 1–4.
1379. Maciejczuk J. Osadnictwo pradziejowe w historycznych granicach Suraia od epoki kamienia do wczesnego ьredniowiecza // Biaiostocczyzna. 1995. N 3. S. 8–23.
1380. Maroszek J. Dobra goni№dzkie w XVI–XVII w. // Biaiostocczyzna. 1993. N 4. S. 3.
1381. Maroszek J. Dolina Biebrzy w przeszioњci — do kocca XVIII w. // Biaiostocczyzna. 1995. N 1. S. 1.
1382. Maroszek J. Dzieje przedrozbirowe Podlasia w badaniach historycznych // Biaiostocczyzna. 1997. N 1. S. 12.
1383. Maroszek J. Pogranicze Litwy i Korony w planach kryla Zygmunta Augusta. Z dziejyw realizacji myšli monarszej mikdzy Niemnem a Narwi№ // Granice i pogranicza: historia codziennoњci i doњwiadczec. T. 1 / red. M. Liedke, J. Sadowska, J. Trynkowski. Biaiystok, 1999. S. 55–69.
1384. Maroszek J. Sarkofag serca kryla Zygmunta Augusta na rynku miasta Knyszyna // Ђwikci przydroini, patroni przyuliczni / red. B. Wierzbicka. Warszawa, 2000. S. 33–51.
1385. Maroszek J. Siemiatycze jako oњrodek dybr ziemskich w XV–XVIII w. (do 1801 r.) // Studia i materiaiy do dziejyw Siemiatycz / red. H. Majeckiego. Warszawa, 1989. S. 7–42.

* Вышла в 2004 г.: М. Markiewicz. Historia Polski 1492–1795. Krakow, 2004.

1386. Maroszek J. Ukiad przestrzenny miasta Suraia // Biaiostoczczyzna. 1995. N 3. S. 37–55.
1387. Maroszek J. W sprawie lokalizacji mennicy tykocickiej // Biaiostoczczyzna. 1991. N 4. S. 40–41.
1388. Maroszek J. Wokyi najstarszych dziejw dybr biaiostockich // Biaiostoczczyzna. 1992. N 1. C. 1–6.
1389. Maroszek J. Zaginione miasto Zygmuntowo // Miasto, region, spoieczestwo. Studia ofiarowane Andrzejowi Wyrobiszowi w szejdziesiNtN rocznik Jego urodzin / red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz. Biaiystok, 1992. S. 51–67.
1390. Maroszek J. Znaczenie i funkcje Tykocina w XVII–XVIII w.: magnacka historia miasta // Biaiostoczczyzna. 1991. N 4. C. 1–5.
1391. Michaluk D. Mapa gruntyw miasta Mielnika z 1620 r. // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. 1992. N 2. S. 185–194.
1392. Michaluk D. Miasteczko Narew w XVI w. — powstanie i rozwij // Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sNiesiedzi od redniowiecza po wspyieczestwo / red. Z. Karpus, T. Kempa, D. Michaluk. Toruc, 1996. S. 126–134.
1393. Michaluk D. Mikdzy KoronN a LitwN. Kszaitowanie sik terytorium ziemi mielnickiej w XVI–XVII wieku // Granice i pogranicza. Historia codziennosci i dowiadczec. T. 1 / red. M. Liedke, J. Sadowska, J. Trynkowski. Biaiystok, 1999. S. 36–54.
1394. Michaluk D. O moiliwoNciach badania struktury etnicznej ludnoNci Podlasia w XVI wieku // Biaioruskie Zeszyty Historyczne. T. 17, 2002. S. 57–72.
1395. Michaluk D. Pamehnyja spreiki pamih Karonaj i Ujalikim Knjastuam Litouskim u XVI–XVII stst. Na przykladzie Melnickaj i Beras'cejjskaj zemlja Гiстарычны Альманах. 2001. T. 5. C. 23–53.
1396. Michaluk D. Rezydencja hospodarska w Mielniku w XIV–XVI w. // Biaiostoczczyzna. 1991. N 3. S. 1–4.
1397. Michaluk D. Rozwiy ukiadu przestrzennego Mielnika w XIII–XVIII w. // Studia Podlaskie. 1994. T. 4. S. 25–50.
1398. Michaluk D. Wymiana rodyw na pograniczu koronno-litewskim w XVI–XVII wieku na przykiadzie poiudniowego Podlasia // Mikdzy Zachodem a Wschodem. Studia z dziejw Rzeczypospolitej w epoce nowoitynej / red. J. Staszewski, K. Mikulski i J. Dumanowski. Toruc, 2002. S. 250–262.
1399. Michaiowski G. Skoki nad Bugiem // Podlaski Kwartalnik Kulturalny. 1993. N 2. S. 30–34.
Skoki k. BrzeNcia, dzieje majNtku od XVI do XX w.
1400. Musianowicz K. Przyczynki do osadnictwa mazowieckiego na Podlasiu // Hwiatowit [Warszawa], 1995. T. 21. S. 245–273.
1401. Popiawski T. Droga Chodkiewiczowska i Bazyliacska — najstarsze trakty Biaiegostoku // Biaiostoczczyzna. 1995. N 4. S. 103.

1402. Popiawski T. Mapy starostwa suraskiego z 1761 r. (materiai црыдиowy) // Biaiostoczczyzna. Biaiystok, 1995. N 3. S. 112.
1403. Romaniuk Z. Z dziejw osadnictwa szlacheckiego w ziemi bielskiej od XV do poiowy XVI w. // Biaiostoczczyzna. 1995. N 3. S. 56.
1404. Rusin K. Сментарышко культуры przeworskiej w Niemirowie, gm. Mielnik, woj. podlaskie // WiadomoŃci Archeologiczne. 1999–2001. T. 64. S. 101–109.
1405. Siedlecki J. SpruŃczizna aktowa sŃodyw ziemskiego i grodzkiego w Bracsku. Pryba szacunku iloŃciowego // Biaiostoczczyzna. 1994. N 4. S. 98–104.
1406. Stankiewicz U. Wyniki badac archeologicznych wczesnoŃredniowiecznego osadnictwa grodowego w Bracsku, gm. Bracsk, woj. biaiostockie // Славян-ский средневековый город. Т. 2. Труды VI Международного конгресса славянской археологии, Новгород. 26–31.08.1996. Т. 4. Москва, 1998. С. 361–370.
1407. Szczerba J. M. Jurydyki i libertacje krylewskich miast podlaskich do poiowy XVII wieku // Studia Podlaskie. 1990. T. 1. S. 13–46.
1408. Sztachelska A. Biaiostocki oŃrodek miejski w okresie dziaialnoŃci Jana Klemensa Branickiego. Zagadnienia prawno-ustrojowe, sŃodownictwo i zabudowa miasta // Studia i materiaiy do dziejw miasta Biaiegostoku. T. 1. Biaiystok, 1985. S. 71–82.
1409. Sztachelska-Kokoczka A. Miynarstwo w dobrach Jana Klemensa Branickiego na Podlasiu // Biaiostoczczyzna. 1992. N 3. S. 9.
1410. Sztachelska-Kokoczka A. Obryt nieruchomoŃciami miejskimi na terenie miasta Biaiegostoku w XVII wieku // Biaiostoczczyzna. 1992. N 4. S. 6.
1411. Sztachelska-Kokoczka A. Spiaw produktyw z dybr Jana Klemensa Branickiego do kocca XVIII w. // Biaiostoczczyzna. 1997. N 4. S. 15.
1412. Sztachelska-Kokoczka A. SpoiecznoŃŃ iŃdowska w Biaiymstoku w XVIII w. // Biaiostoczczyzna. 1996. N 2. S. 20.
1413. Tyszkiewicz J. Ziemie podlaskie w Ńredniowieczu i nowoiŃtnoŃci (do poiowy XVII w.) // Z nieznaney przeszioŃci Biaiej i Podlasia. Biaia Podlaska, 1990. S. 13–36.
1414. Wernerowa W. Wkiad Komisji Skarbu Koronnego do poznania geograficznego Polski w koccu XVIII wieku // Studia Jomiyckie 1989. T. 1. S. 165–179.
Praca dotyczy m. in. wojewydzstwa podlaskiego.
1415. Wyrobisz A. Podlasie w Polsce przedrozbirowej // Studia nad spoieczestwem i gospodarkoŃ Podlasia w XVI–XVIII w. Warszawa, 1981. S. 173–210.
1416. Zieleniewski J. Powstanie i rozwyj ukiadu przestrzennego Bielska Podlaskiego w XIV–XVIII wieku // Studia Podlaskie. 1990. T. 1. S. 47–70.

ДЫСКУСІ / DISCUSSION

Каментатар Г. М. Семянчук

(Беларусь)

Г. Я. Галенчанка (Беларусь): Какое из обобщающих польских изданий наиболее полно учитывает новации польской историографии по ВКЛ? В каких авторских или коллективных работах польских ученых учтены изменения в историографии и новые подходы к изучению ВКЛ? Следующий вопрос о книге Я. Тенговского. Вы в своих докладах высоко оценили ее, но у вас же формируется еще один крупный специалист, который очень основательно критикует эти работы, — Я. Никодэм. Он публикует очень информативные статьи, и он основательно и убедительно доказывает, что Я. Тенговский в большинстве случаев ошибается. Как вы относитесь к этой дискуссии?

Г. Блашчык (Польшча): Если речь идет о первом вопросе, то в новых работах очень часто говорят о синтезе, это преимущественно те работы, которые вышли в 1990-е гг. Сюда можно отнести восьмитомную «Краковскую историю», однако она отражает более традиционный подход к изучению краковских событий и личностей. Кроме нее в Кракове выходит новая синтезная работа, которая посвящена событиям в Польше и всей Речи Посполитой. Над ней трудилось много авторов. До этого вышла первая часть работы Станислава Щуры «История Польши» (хронологические границы — до первой половины XVI века). Конечно, в этой работе есть некоторые недочеты и ошибки, но она довольно нова в своем содержании. Дело в том, что вторую часть данной работы мы не увидели*. Вышла только третья часть, посвященная XIX в. (автор-составитель Хвальба). Это то, что было издано в Кракове. Данные работы отличаются новаторством в изложении материала. Что касается других городов, то внимания заслуживает Познань. Несколько лет назад тут вышла книга «История Польши от 1505 г. до разделов Речи Посполитой» профессора Е. Топольского. Мне кажется, что эта работа является хорошим примером новых взглядов на проблематику Великого княжества Литовского.

Если речь идет о Я. Никодэме, то он является нашим младшим коллегой в Познани, много публикуется, в том числе и в белорусских периодических исторических изданиях. Его работы, естественно, касаются Великого княжества Литовского. Они очень интересны, факты, которые он приводит, довольно содержательны. Но то же самое я могу сказать и о работах Я. Тенговского. Насколько я помню, Я. Никодэм не писал рецензии на работы Я. Тенговского. Их исследования в какой-то мере взаимодополняемы.

Г. М. Семянчук (Беларусь): Выходит, что в современной польской историографии по генеалогии Гедиминовичей проходят основательные баталии между профессорами Т. Василевским и Я. Тенговским.

Д. Міхалюк (Польшча): Да, профессор Т. Василевский и профессор Я. Тенговский вели споры, но они не были достаточно острыми. В данный момент проходит очень интересная и долгая дискуссия. Но она и существует для того, чтобы обмениваться своими мнениями, своими знаниями, своими мыслями и доводами.

А. Радаман (Беларусь): В докладе профессора Г. Блащика говорилось о синтезах Польского сейма, но не было названо последней книги профессора А. Рахубы «Великий князь Литовский в парламентской системе Речи Посполитой». Как вы можете оценить эту книгу?

Г. Блащык (Польшча): Конечно, я знаю эту книгу. Не вспоминал о ней по причине хронологических рамок. Эта книга вышла только в 2002 г. Я лично знаю профессора А. Рахубу как очень хорошего историка. Он занимается данной проблемой давно. Лично я считаю данную работу одной из самых сильных и лучших по этой тематике.

Д. С. Вырскі (Україна): Пользуясь присутствием профессора Г. Блащика, хочу задать ему вопрос по его книге. Вы довольно скептически отнеслись к подсчетам Барановича всего населения Украины середины XVII в. Также я заметил скепсис, основанный на том, что Киевщина имеет такое же население, как богатая Волынь.

И еще один вопрос: когда вы описываете жизнь Смоленска 1514 г., вы ссылаетесь на М. Крома. Вы настаиваете на версии о том, что сам М. Глинский переубедил смолян сдать московскому князю. На Украине издавалась другая его работа, посвященная самому М. Глинскому. М. Кром не показывает своего отношения к нему. Он не может сказать, кто же переубедил смолян: М. Глинский или новая артиллерийская батарея, которая была с ним. Он занимает нейтральную позицию, а вы ссылаетесь на М. Крома и утверждаете, что это пушки заставили сдать смолян, а М. Глинский — просто авантюрист.

Г. Блащык (Польшча): Я понял первый вопрос, но не слишком хорошо понял вопрос о Барановиче.

Д. С. Вырскі (Україна): Ваша книга охватывает хронологически рамки до 1569 г. Подсчеты Барановича для более позднего времени. Вы сравниваете Киевщину и Волынь. Территория Киевщины в два раза меньше территории Волыни. Населения столько же.

Г. Блащык (Польшча): Довольно трудно ответить на этот вопрос. Вторая часть — это потеря Смоленска в 1514 г. Я основывался на одной работе М. Крома, а в остальных работах было по-другому. Остальные работы М. Крома были изданы на Украине. Ситуация довольно банальна. У нас очень плохой доступ как к украинской, так и к литовской литературе. Немного легче с белорусской литературой. Украинской же литературы у нас просто нет. Если говорить о сравнении Киевщины и Волыни, то я точ-

но не помню, т. к. исторической демографией занимался в докторской работе, а это было довольно давно. Тогда украинская литература была представлена очень скудно. Ничего больше сказать по этим вопросам не могу.

Г. М. Семянчук (Беларусь): Традиции польской историографии, которой уже более ста лет, и литовской историографии (ей немного меньше) предполагают издание такого количества книг. Удивило то, что в польской историографии стало так мало концептуальных работ. Ведь известно, что каждый, начиная изучать ВКЛ, через некоторое время начинает работать и по Речи Посполитой. Он активно изучает польскую историографию и обязательно выбирает для себя определенную концепцию и школу по изучению ВКЛ и Речи Посполитой. Конечно, поражает список историографических работ, приложенный к докладу профессора Г. Блащика. Для того чтобы только просмотреть этот список, необходим не один вечер. И правильно профессор Г. Блащик подметил в пятом пункте своего доклада о том, что снизилась концептуальность. Я пока не могу найти этому объяснения. Дело в том, что в выступлениях наших польских коллег — и профессора Г. Блащика, и доктора Д. Михалюк — было очень много информации, однако хотелось бы также услышать о центрах, где сосредоточены основные резервы ученых. Мы великолепно знаем, как складывались центры по изучению ВКЛ в Польше. Почему Познань, почему Варшава, Краков? Почему редкие книги стали издаваться в Познани, а Белосток благодаря изданиям и организационной деятельности профессора Александровича стал центром изучения Великого княжества и пограничья? Меня также удивило, что у нас возникло мало вопросов к Дороте. Поэтому, я думаю, вполне уместным будет следующий вопрос. Как выглядит сейчас карта центров по изучению Великого княжества Литовского? Поддерживаются ли контакты между ними? Какое направление выбирает современная молодежь? Какие идеи генерируются между этими центрами? Богатая библиография, которую представили профессор Г. Блащик и доктор Д. Михалюк, поможет, я думаю, каждому найти книги по своей теме. Профессор Г. Блащик в своем докладе показал те проблемы, которые на данный момент остались в стороне. Это те темы, которые всегда были сильны в польской историографии, но сейчас не хватает специалистов. Это, я бы сказал, призыв к нам о сотрудничестве или объединении усилий с целью закрытия «белых пятен» в нашей общей истории. Хотя создается впечатление, что «белых пятен» нет, если даже взять любой госпиталь, то обязательно в Польше им кто-нибудь интересуется. И у нас: вот это уже изучается в Польше, мы используем польский опыт и пойдем в правильном направлении. Есть ли какая-нибудь возможность для распространения данной идеи в Литве, Беларуси, Украине, России?

Второе. У меня вопрос к Дороте. Существует ли комплексная программа дебатов, посвященная проблемам Подляшья? Кто пишет том «Dzieje naroda polskiego», который посвящен средневековью?

Г. Блашчык (Польшча): Данную работу пишет профессор Т. Ясинский. Вопрос по карте центров изучения ВКЛ. Есть очень хорошая статья профессора Е. Охманского. Она довольно основательно, правда, в небольшом объеме, написана про основные тенденции изучения ВКЛ от начала XIX в. до 1965 г. Очень трудно еще что-то сюда добавить. В последние десятилетия в нашей стране наступил полицентризм. Разные центры изучения ВКЛ начали складываться в 1970-е гг. Среди этих центров очень большое значение имеет Варшава. Профессор Т. Василевский и его ученики, А. Рахуба, М. Нагельский, Г. Люлевич, потом был В. Сенкевич, который оставил интересные работы. И, с другой стороны, профессор Ю. Бардах — классик истории государства и права. Сейчас у него один ученик, А. Закршевский, раньше был еще один, В. Кулисевиц, он сейчас директор Сеймовой библиотеки. Сейчас здесь появляется много новых людей, но ситуация такая же, как я и говорил. Профессор С. Александрович уехал из Познани в 1977 г. в Белосток и начал новые работы. Потом перебрался в Торунь, там продолжил свою работу, создав довольно сильную школу молодых ученых.

Если говорить о Гданьске, то тут нет такого центра. Конечно, тут есть люди, которые активно занимаются изучением ВКЛ, но это единицы.

Краков, который известен своими учеными XIX в., сейчас не может быть назван центром изучения ВКЛ. В начале XX в. тут все стихло, и сейчас идет постепенное восстановление. Если говорить о краковских ученых, то тут можно отметить пани Л. Корчак.

Люблин. Здесь можно отметить только В. Колбука, который занимается костелами всей РП, С. Литака, но он тоже занимается всей РП. Университет Варминско-мазурский начал интересоваться Гродненщиной.

Д. Міхалюк (Польшча): Я только добавлю, что, как отметил Г. Блашчык, сейчас «управляют» историей отдельные личности. Если говорить об университете Николая Коперника, то тут существует следующая ситуация: есть международный ректорат, который занимается Литвой, Беларусью и Украиной. На данный момент идет активный поиск преподавателей. Очень много наших коллег занимаются украинской тематикой — это профессор Резнер, доктор Вишка, Карпус, доктор Кемпа. Сегодня очень мало ученых затрагивает белорусскую тематику.

Если говорить о втором вопросе, существует ли программа дебатов о Подляшье. Такой программы на данный момент не существует. Я считаю, что такая или подобная программа должна разрабатываться и претворяться в жизнь.

УКРАЇНА / UKRAINE

Історія Великого князівства Литовського в українській історіографії 1991–2003 рр.: основні тенденції

Катерина Кириченко

(Київ)

Праці українських вчених, присвячені історії Великого князівства Литовського займають в загальній масі сучасної історіографії надзвичайно маленьке, ледь помітне місце. Як зазначала Н. М. Яковенко ще у 1992 році: «Литовською добою» в історії України займаються лише Ф. Шабульдо та О. Русина, а принагідно, у зв'язку з іншими питаннями — ще не більше якоїсь п'ятірки вчених» [34, с. 113]. Далі, подібну оцінку української історичної науки в галузі дослідження історії ВКЛ бачимо і в 1997 році [33, с. 56] та 2001 [25]. Із сумом мусимо констатувати дуже невелике просування вперед литуаністичних студій порівняно із 1992 роком: усі перелічені нами оцінки стану сучасної історіографії ВКЛ, цілком справедливі і для 2003 р. (Традиційно, в українській історіографії литуаністами називаються саме дослідники історії ВКЛ, можливо, це можна пояснити майже повною відсутністю сюжетів, пов'язаних з Литвою).

Зазначена історіографічна парадигма: історія ВКЛ як історія «Литовської доби в історії українських земель» є традиційною для української історичної науки. Київська школа литуаністики (XIX – початок XX стст.) відрізнялася якраз саме тими рисами, про які йтиметься далі. Це, по суті, вивчення не загального розвитку ВКЛ, а історії українських земель у той період, коли вони входили до його складу. Тобто вже у XIX – на початку XX стст. коло проблем, що цікавили українських вчених було досить вузьким та орієнтованим саме на історію України. Можна з впевненістю твердити, що сучасна вітчизняна литуаністика існує у цьому ж річищі.

Це чудово демонструє остання узагальнююча (науково-популярна) праця, присвячена історії ВКЛ — «Україна під татарами і Литвою», написана О. Русиною [14]. Ця робота представляє ще одну характерну рису сучасної литуаністики — популяризацію даного періоду (крім цієї книги О. Русиної ще вийшло кілька збірників так само науково-популярного напрямку) [13; 11; 15]. Варто сказати, що в ситуації майже повного вакууму знань широкого загалу про цю добу, це є таки благом, та, на жаль, відсутність наукового апарату (посилань, коментарів тощо) не дає змоги ані дискутувати з авторкою, ані позитивно сприймати висновки і гіпотези.

Загалом, серія «Україна крізь віки» (задумана як популярно-наукова) досить яскраво ілюструє і хронологічну сітку «зацікавленості» історією ВКЛ,

і основні праблемы, што хвилююць сучасных даследнікў. Якщо розглянуці усі 15 томів серіі, ми знайдемо в них усього 3 праці (не враховуючы книгу О. Русіноі), де згадуецься Вялікае князівства Літовскае як таке (як правило, аўтары называюць яго «Літва» або «Польска-Літовска дзяржава»).

Не беручы до увагі том 4: «Кііўска Русь», де Літва згадана ліше побіжна, подивімося на том 5, напісаны М. Котляром: «Галіцка-волінскае князівства». Нібі у цьому томі мае бути не ліше згадана, а й прокоментавана вынікнення (бо ж самае сярэдыною XIII століття і датуецься ця подія) та палітыка ВКЛ щодо украінскага земля, тым часом власне стасункам ВКЛ та Галіцка-Волінскага князівства (які высвітлююцца, зввычайно, з пазіцыі ГВК) прысвечана усього 4 сторінкі. На цих сторінках аўтор павторюе думку попереднікў (і попередніх власных робіт) про втрату шансу «об'яднання у Руска-Літовска дзяржаву» разам з вбивствам Войшелка. Те самае павторене у коментарях до нововыданого «Галіцка-Волінскага літопісу» [2].

У сьомому томі: «Украінска нацыянальна рэвалюцыя XVII ст. (1648–1676 рр.)» (аўтары: В. А. Смолій, В. С. Степанков), таж дуже побіжна згадуецься ВКЛ. Коротка кажучы, уся історыя літовскага язичніцкага дзяржавы падпадае пад тэндэнцыю, успадковану від історыяграфіі XIX ст. (прынагідна зазначымо, што ця ідея існувала й у XVI ст., згадаймо хоча б сюжэт про Лавраша-Васіля (Войшелка) у білоруска-літовскаму літопісанні), бачыці місіійнасць праваслаўнага царквы у Літві та ідею «уніі» між Вялікім князівствам Літовскім та Галіцка-Волінскім князівствам.

Такым чынам, сучасна украінска історыяграфія не выпродукувала жоднага сінтэтычнага работы, прысвеченага власна ВКЛ (XIII–XVIII стст.), а тязіе до *рэгіяналістычных даследаванняў долі украінскага земля в т. зв. «Літовскага перыяду»* (40-ві роки XIV – 1569). Недарма О. Русіна вызначыла ВКЛ як «конгламерат «земель», які протязом XIV–XVI стст. зберігалі значныя локальныя асаблівасці, генетычна пов'язаны з больш раннімі этапама іхнага історычнага развітку» [88]. З цьога впливае і наступнае відсутнасць тэарэтычных пытанняў щодо ВКЛ в цэлому. Пытання рэгіянальных асаблівасцей Воліны, Галічыны, Поділля, Кііўшчыны, Чернігово-Сівершчыны досыць неоднорідна высвітлюецься, але власна історыя ВКЛ (бодай крзів прызму спецыфікі історычнага долі цих земляў) не займаецься жоден вчений. Очевыдно, што це не є катастрофічным, бо для шырокага сінтэзу украінскага літуаністыці не вистачае професійных даследнікў.

Таке становішча, на нашу думку, спрычыняецься кількома прычынама. *По-перше*, жоден з відомых літуаністаў не выкладае у вузі (це, очевыдно, впливае на неактуалізаванасць вивчення історыі ВКЛ, што закладаецься ще з студэнцкага років), а історыя Вялікага князівства Літовскага у праграмах та навчальных планах падаецься ліше у окресленому нами ключі історыі Украіны (віддаючы належна класычнага історыяграфіі), што прызводіць до певнага аднабокоста візіі. Крім таго, мало хто з выкладачів така справді выкарыстоўвае зарубіжныя праці з перыяду (хай навіць таго «літовскага»), а таж падае дадатковыя відомасці про те самае ВКЛ, не вдаючыся до лінейна-факто-

графічного викладу. Таким чином, існування якихось наукових шкіл досить проблематичне, оскільки на першому етапі навчання зацікавлення історією ВКЛ зводиться майже нанівець. З іншого боку, пропоновані підручники відводять історії ВКЛ досить мізерну частку свого загального обсягу.

По-друге, дослідження історії ВКЛ XIII–XVIII стст. «впирається» в джерельну базу. Очевидно, що ширша розробка «польської доби» в історії України спричинена наявністю т. зв. масових документів з цього періоду, які дають більш солідний ґрунт для доказів та концептуалізації (а також для ширшого застосування новітніх підходів до історії: антропологічного, соціологічного, просопографічного тощо). Натомість, пошуків нових методів для обробки вже виданих документів з історії ВКЛ та певних узагальнень майже не знаходимо. Особливо це стосується наративних джерел. Присутність масових джерел для вивчення історії українських міст та, певною мірою, судової практики дозволяє розвиватися (на сьогодні досить популярним) урбаністичній течії, дослідженням правничих практик та дії Литовських статутів на українських землях.

По-третє, принагідно зазначу, що причиною такого невеликого захоплення історією ВКЛ є мовний бар'єр. Молодих дослідників досить часто лякає перспектива вивчати литовську мову, щоб знайомитися з працями литовської історіографії (якщо вони взагалі доходять до України), а також спілкуватися з литовськими колегами. *Четвертою* причиною можна назвати момент, вже згаданий попередньо: широкому загалу досить мало відомо про ВКЛ, час існування якого в шкільних підручниках позначений як «польсько-литовський».

Якщо ж подивитися на *вузівські підручники*, які існують на сьогодні саме з цього періоду (або окремо виділяють «польсько-литовську» добу), то увагу привертають наступні. (Питання оцінки усіх сучасних вузівських підручників (в тому числі і курсів «Історії Центрально-Східної Європи») ми не ставили перед собою, оскільки історія ВКЛ традиційно подається у курсі історії України). Хронологічно першим, є збірна монографія («розрахована на масового читача», і, очевидно, не можна назвати її вузівським підручником, але рекомендована як підручник) «Історія України: нове бачення». (Т. 1. 1995) [12]. Розділ «Українські землі у складі Литви та Польщі», написаний О. В. Русиною. Окремо «литовський період» авторкою не виділяється. Розділ написаний у хронологічно-проблемному ключі, коли йдучи за хронологією подаються основні проблеми політичної історії. Побіжно тут подано початок ВКЛ, але цілком ґрунтуючися на класичних позитивістських роботах, без огляду основних сучасних концепцій. Українська історія викладається без пов'язання з європейським середньовіччям.

Наступні книги, які тут аналізуються, вже намагаються вписати історію України до загальної європейської. Перша — книга Ю. Терещенка «Україна і європейський світ...» (1996) [9], у якій автор намагається викласти історію України у тісному прив'язанні до історії Європи. Другим таким виданням є «Нарис історії України...» Н. М. Яковенко [10]. «Нарис історії

України...» ґрунтуецца на перыядызацыі І. Лисяка-Рудніцкага, про што заявлено в передмові. На жаль, на што спираецца Ю. Терещенко можна толькі прыпускати, бо теоретычныя праблемы ним не оговаруюцца.

Попры абсалютну несхожыць падходаў до выкладу матэрыялу (в першому выпадку, в книзі Ю. Терещенка, сустрачаемо «тэматычна-геаграфічны» выклад, коли історыя паділена географічна, по краінах; а вже потім подаюцца загальныя тэндэнцыі развітку палітычнага, эканамічнага та культурнага жыцця; в другому — праблемны, та супільно орыентаваны) та до загальнай канцэпцыі, ці падручныкі досыць точно відбываюць тэндэнцыі развітку сучаснай літуаністыкі в Украіні. Навіць у орыентаваному на еўрапейскую історыю падручыкамі ми не сустрачаемо генезы та развітку власнае ВКЛ.

Зазначымо, што вчэні, які займаюцца саме історыю ВКЛ не напісалы навіць методычных рэкамендацый по сваёму перыяду (хоча О. В. Русына дуже актыўно прыймае учасьць у навукова-папулярных праектах, але воні, очевідно, не могуць замяніці падручыка, прысвечанага цій тэматыцы).

Із усяго сказанага, відно, што і пытаньня *назвы* дэражавы залышаецца артыкульованым у класычнаму разумінні, як «Літовская або Літовска-Русская дэражава» [16]. Більше того, у свайй книзі «Евалюцыя сацыяльна-тэрытарыяльных спільнот...» А. О. Гурбык намагаецца пдтвердыці цей традыцыйны тэрмін чэрэз зварнення до:

а) тогочасных історычных рэалій;

б) того факту, што у назві мае быці відображэны «двохсотлітні перыяд перебування большаці украінскых зямель у складі Вялікага князівства Літовскага і Жомойтскага» [48, с. 11].

На його думку, саме тэрмін «Літовска-Русская дэражава» больш прыдатны до выкарыстання означэння ВКЛ. Зауважымо, покліканыя дослідныка на білоруськоцэнтрыстскую канцэпцыю паходжэння ВКЛ: аўтор прытрымуецца думкі про локалізацыю «Літвы Міндаугаса» у Чорній Русі, із сталіцаю у Новогрудку. Той самы тэрмін вжывае і Ю. Терещенко, выкарыстоўваючы падібную аргументацыю [9, с. 301]: шоправда, толькі першы аргумент: «У Еўропі вважалы ВКЛ «літовска-рускаю дэраваю» (оскілкі Вітовт у зовнішній палітыцы наслідуваў Галіцка-Волінскае князівства).

Праблема паходжэння та, фактычна, століття развітку (1248 (?) – 1340 рр.) ВКЛ не є актуалізаваным для украінскай історыяграфіі. Як і у выпадку з білорусько-літовскаым літопісаньням, мусымо спыраціся на праці колег з іншых краін, або дослідныкаў ХІХ сторіччя [19; 20]. Што ж до перыяду історыі ВКЛ після Люблінскай уніі, таюж маемо лыше побіжны згады про Літву (більше про Білорусь). Цей час вже называецца «польскым».

Пытаньня *перыядызацыі історыі ВКЛ* ставыцца толькі як перыядызацыя історыі украінскых зямель у складі Літовскай дэражавы. Крайняю верхняю «точкаю» данаго перыяду традыцыйно вважыцца Люблінская унія [9; 10; 14; 16], коли украінскыя зямлі былі прыеднаны бэзпосередня до Короны Польскай. Едыным выняткам з цёй парадыгмы є кныга Н. М. Яковен-

ко [10]. Її поділ виходить зі специфіки внутрішнього життя українських земель [10, с. 10]. Крайньою нижньою точкою вважається 1340 рік, коли Любарт, син Гедиміна посів Галицький стіл. Весь цей період, за концепцією І. Лисяка-Рудницького, відноситься до пізнього середньовіччя. Внутрішній поділ загального часового відтинку залежить від того, яку тему досліджує автор. У єдиній узагальнюючій роботі О. Русиної [14], судячи з поділу книги на розділи, періодизація подана за принципом володарів. Що, можливо, є виправданим для такого типу робіт.

Підсумовуючи, мусимо зазначити, що як такі, найважливіші теоретичні питання не ставляться сучасною вітчизняною литуаністикою.

Джерела та їх використання. Щодо видання та перевидання джерел з історії ВКЛ в Україні, спостерігаються ті самі тенденції. *По-перше*, видань джерел власне з історії ВКЛ (корпусних, або, принаймні, присвячених саме цій темі) просто немає (приємним винятком з цього є допоміжний подокументальний опис актових книг Володимирського гродського суду [1], який, очевидно, не є джерелом). І це на відміну, скажімо, від видання джерел, що висвітлюють питання історії Речі Посполитої. Катастрофічний стан видання та перевидання джерел характеризує, якщо можна так сказати, «хронологічні пріоритети» історіографії ВКЛ (як вже зазначалося: XV–XVI стст.), «політично-географічні зацікавлення» (українські землі, а відтак і діячі української історії); а також, очевидно, ґрунтовну роботу попередників (йдеться про видання документів у XIX столітті, на які, більшості, і посилаються сучасні дослідники) — і все це разом вкладається у ту саму акцентуацію на історію України, коли тільки литовсько-білоруською тематикою не займається жоден дослідник. Справедливості заради, відмітимо, що на сьогодні Ф. М. Шабульдо готує до друку 16 ханських ярликів на українські землі (з фонду Литовської Метрики), з науковою розгорнутою передмовою та розлогими коментарями. Публікація буде охоплювати період з 1461 р. до початку XVI ст. Крім того, існує проект видання корпусу документів Сіверської землі (XIV–XVI стст.), що його готує О. В. Русина в Інституті української археографії та джерелознавства.

Як бачимо, *основними пріоритетами* користуються актові джерела, тим часом, наративні та спеціальні джерела залишаються поза увагою не лише видавців (на мою суб'єктивну думку, варто було б перевидати усі білорусько-литовські літописи з покращеним археографічним описом та сучасними коментарями), але й дослідників. І це також дає в загальній картині очевидні «чорні плями». Йдеться про білорусько-литовські літописи, перекладні повісті, апокрифи, синодики тощо. Причому, якщо літописи ще використовуються, то інші наративні (і спеціальні) джерела «провисають». На практиці, білорусько-литовським літописанням користуються або споживацькі, або абсолютно некритично, або прикладаючи до них риси, характерні для руського («класичного») літописання. Для прикладу, Л. Войтович [56, с. 283 і наст.] у генеалогічних схемах князівських родів використовує легендарну частину т. зв. другого білорусько-литовського зводу з таким ко-

ментарем: «...багато елементів легендарної генеалогії оперті на усну традицію, історична глибина якої навряд чи сягає далі XI–XII ст.» [56].

К. Орлов, пишучи про литовсько-тверські династичні зв'язки теж без коментарів згадує як достеменний історичний факт, одруження «Гінвіла Мігайловича... (sic!) з дочкою тверського князя Марією» [40, с. 85]. Можна назвати тільки кілька праць, які, спираючись на солідну критику джерела (та залучення інших джерел) аргументують свої концепції (зокрема йдеться про дискусію щодо Київської виправи Гедиміна [43] та Синьоводської битви [32; 44; 45]).

Але певний початок вже є і щодо легендарної частини літописів Великого князівства Литовського. Крім згаданих праць, які використовують методи текстологічної критики, для верифікації своїх джерел, варто зазначити досить цікаву статтю О. Русиної, у якій вона робить спробу викрити механізми складання «літописних легенд» [65]. Використовуючи епізод про вбивство Сигізмунда Кейстутовича у Хроніці Биховця, дослідниця робить висновки про запозичення загальної схеми опису загадкового вбивства великого князя Сигізмунда з Київського літопису XII ст., де подібним чином описується вбивство Андрія Боголюбського. Інтерес до легенд та проблеми їхнього творення продовжує стаття тої ж дослідниці про київські легенди XV–XVI стет. [85].

Окремо стоїть стаття М. Жарких про трактат Михалона Литвина [61], де розглядаються уривки, видані в 1615 році. Стаття, що містить 35 сторінок має на меті дослідити джерельну цінність трактату, чого для більшості інших пам'яток ми не знаходимо. Ця робота є для нас дуже цікавою, оскільки автор, спираючись на текстологічний та порівняльний метод (уривки порівнювалися з Біблійними книгами, творами С. Герберштейна, Я. Длугоша, М. Меховського та нормами Литовського Статуту), визначає не лише майже усі використані джерела в кожному розділі, не лише пропонує свою концепцію автентичної структури трактату, а й переводить працю Литвина на рівень «утопічного проекту реформування Великого князівства Литовського» [61, с. 42]. Висновки М. Жарких дають змогу визначити питання використання можливостей даного тексту в подальшій праці.

Таким чином, можна зауважити певне просунення вперед *вивчення нарративу*, причому не лише у текстологічному ключі, а й з залученням новітніх методик дослідження міфотворчості та певних запозичених сюжетів. Очевидно, що цей процес тільки розпочався, і, фактично цими питаннями займаються ті самі дослідники, про яких вже йшлося. На мою думку, наявність подібних сюжетів в українській історіографії говорить не тільки про т. зв. «критичний напрям» (та деміфологізацію історичної науки), але й про назрівання необхідності в узагальнюючій праці, принаймні, присвяченій легендарній частині білорусько-литовського літописання. Остання узагальнююча робота, присвячена цьому питанню в Україні вийшла у 20-х рр. XX ст. (йдеться про роботу Т. Сушицького). У радянські часи ця тема взагалі не піднімалася вітчизняною історіографією, тоді як в Литві та Білорусі

існують більш сучасні дослідження М. Ючаса та В. Чемерицького. На жаль, ані перша, ані друга праці майже недоступні широкому колу дослідників.

Конференції та часописи. Основні напрями, за якими було запропоновано робити доповідь, фактично не діють на українській історіографії. Все те, що було сказано про литуаністику загалом, можна без серйозної корекції перенести на майже всі прояви наукового спілкування. Отже, потрібно почати із найменшого: *конференцій* з історії ВКЛ українська наука собі в актив записати не може. Єдина конференція, яку можна було б згадати — «Литва — Україна: історія, політологія, культурологія», що відбулася у Вільнюсі 28–30 вересня, 1993 року [92]. Але вона була організована Товариством українців Литви, тож українські литуаністи хіба брали в ній участь. Можна було б характеризувати доповіді на конференціях, присвячених історії України, але «удільна вага» таких доповідей надзвичайно мала, натомість дійсно важливих та дискусійних доповідей ми там не знайдемо.

Те саме можна сказати і про *наукові часописи*. Можна перелічити журнали, які у різні періоди згуртовували українських медієвістів та публікували матеріали із середньовіччя: «Український історичний журнал», «Генеза» (1994–1998 рр.), «Mediaevalia Ucrainica» (останній номер вийшов у 1999 р.), «Київська старовина», останнім часом «Соціум»; документальні та джерелознавчі матеріали публікувалися в «Архівах України». Усі ці видання є київськими. Матеріали з медієвістики та литуаністики з'являються і у «Записках Наукового товариства імені Тараса Шевченка», у «Віснику Львівського університету. Серія історична», тобто у львівських виданнях. Тут, принагідно потрібно зазначити, що фактично українська серйозна медієвістика поділяється на декілька *регіональних шкіл*, очевидно, закладених ще за радянської влади (і обумовлених присутністю джерел у київських та львівських архівах). Це передусім, київська, львівська та дніпропетровська (острозька, М. Ковальського) школи. Школа М. Ковальського, скоріше є джерелознавчою та не прив'язаною до географічного розташування. Глибше, різниця та саме такий поділ обумовлений певною різницею історичних доль двох регіонів: Галичини та Центральної України і Волині.

Відмінності між школами виявляються не лише за регіонами та тематикою досліджень (так, львівські вчені вивчають Галичину, київські — Волинь і Центральну Україну), а, певним чином, методами своїх досліджень (острозька чи дніпропетровська школа є джерелознавчою). Але це стосується української медієвістики загалом. Якщо ж подивитися на публікації з литуаністики у львівських часописах ми побачимо роботи і київських вчених (О. Русина [84, 87], В. Собчук [89, 90]), і львівських (О. Купчинський [31], Л. Войтович). Але львівські автори, як правило, займаються литуаністикою принагідно (більше публікацій львів'ян присвячено історії Польщі), тому якісь спеціальні риси ми шукати не будемо.

Окремо зазначимо існування такого київського наукового центру, як «Товариство дослідників Центрально-Східної Європи», яке очолює Н. Яковенко. На засіданнях наукового семінару при «Товаристві» іноді виголошу-

юцца доповіді з окремих аспектів історії Великого князівства Литовського. У часописі, що видається цим центром («Український гуманітарний огляд», випуски 1–8), так само піднімаються теми, присвячені історії ВКЛ. Також вартий уваги «Просемінарій», заснований В. І. Ульяновським (та друкований варіант «Просемінарію»), де також спостерігаємо зацікавлення литуаністичною тематикою.

Узагальнюючи, можна сказати, що сучасна вітчизняна литуаністика має центр в Києві, оскільки саме в Києві працюють двоє вчених, що займаються тільки «Литовською добою» в історії України (мається на увазі, що обидва вони керують аспірантами, які будуть продовжувати дослідження історії ВКЛ). Також у Києві, як вже зазначалося існують два центри, в яких також приділяється увага історії ВКЛ.

Основні напрями вивчення історії ВКЛ. Якщо зробити певні узагальнення з тематики історичних досліджень історії ВКЛ, то ми побачимо безсумнівний пріоритет досліджень політичних. Причому, переважно із застосуванням фактографічного підходу та позитивістської методології.

Політика. Основними блоками питань, які є актуалізованими для української історіографії можна назвати такі:

- Проблема входження українських земель до складу ВКЛ;
- Синьоводська битва та її реконструкція;
- Київське князівство;
- Боротьба за «українські землі» між ВКЛ та Московським князівством;
- Люблінська унія.

Але варто відзначити, що при порівнянні, ми побачимо нерівномірність досліджень цих проблем (як на рівні кількості робіт, присвячених саме їй, так і на професійному рівні). Скажімо, Синьоводська битва та її реконструкція, київський похід Гедиміна мають публікації ґрунтовні з великими джерелознавчими екскурсами, але всього двох дослідників; Люблінська унія має численну кількість публікацій різних вчених, з різних позицій; Київське князівство має досить багато публікацій, але єдиного автора і репрезентує єдину концепцію (О. Русиної); боротьба за українські землі між ВКЛ та Московським князівством має кілька публікацій цілком фактографічного характеру. Навіть з приведеного, короткого опису можна зробити висновок про очевидно місцеву парадигму історіографії ВКЛ.

Основні кола дискусій сучасної української литуаністики можна простежити за блоком рецензій та відповідей на рецензії. Тож перша велика дискусія точиться навколо так званої «київської виправи» Гедиміна, та проблеми Синьоводської битви. Це не дивно, бо як відомо, саме ця (фантастична чи реальна) виправка і є відправною точкою входження українських земель до ВКЛ, а приєднання Києва (знакового центру Русі) створювало всі умови для розвитку ідеї об'єднання руських земель під владою ВКЛ. Синьоводська битва (а саме її реконструкція) також викликала наукові суперечки

[32; 44; 45]. Реконструкція існує і для битви на р. Ведроші [36]. Варто звернути увагу на ці реконструкції. Основними положеннями з роботи Ф. Шабульда є твердження (на основі повідомлень Рогозького літописця, «Списку руських міст далеких та близьких», Хроніки М. Стрийковського) про широку військову кампанію Ольгерда, що передувала битві на Синій воді [45, с. 11]. Дослідник датує битву літнім сезоном 1362 року. Так, він пов'язує інкорпорацію Переяславщини та деяких чернігівських волостей, а також Путивльщини до Київського князівства із цією широкомасштабною кампанією. Вчений вважає, що перемога Ольгерда на Синіх водах була своєрідною «литовською «Задонщиною» (так зветься один з розділів праці [45]), внаслідок якої, «литовські» землі вийшли з-під ординського панування. Критика цієї концепції [44] ґрунтується перш за все на критиці підходу Ф. Шабульда до джерел, та, що не може не тішити, викликає відповідь [32].

Фактологічний метод реконструкції представлений ще однією реконструкцією (зазначу, що усі роботи О. Казакова є абсолютно фактографічними, та абсолютно неприйнятними для читання, через відсутність бодай найпростішої структури викладу) — битви на р. Ведроші [36]. У цій статті дуже детально розглядається підготовка, хід та наслідки битви, але, на жаль, досить поверхово подається історіографія питання. Джерелознавство вичерпується посиланнями на джерело.

Особливу увагу хотілося б звернути на ще один напрям досліджень в історії ВКЛ, започаткований Н. М. Яковенко [60; 66]. Йдеться про *історію еліт*. Це абсолютно новий напрям в українській історіографії як за об'єктом, так і за методами досліджень. Об'єктом дослідження в даному випадку стає місцева еліта (шляхта, князі), у студіях ставиться питання про склад, походження та функціонування цього прошарку суспільства. До цього ж напрямку можна віднести і роботи, присвячені правничій ситуації шляхти [52; 54; 55]. Дослідження історії еліт, на сьогодні, на мою думку, є найперспективнішим. Але в даному випадку, ця історія є справді дуже вузько місцевою. Тому, для створення певної загальної картини того, яким чином існувала шляхта на усьому просторі ВКЛ, очевидно, потрібні зусилля усіх литуаністів, представлених на цьому Круглому столі. Як показала Н. Яковенко, наступним кроком після створення глобальної картини української шляхти йде підхід до явища з конкретної історико-антропологічної точки зору. Тобто спроба реконструювати історію уявлень та ідей, які діяли у певному середовищі того часу. Але з історії ідей та уявлень ми знайдемо тільки одну книгу — вже згадану збірку статей Н. Яковенко «Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей» [229].

Ще однією працею (яка, очевидно, мала на меті, стати перехідною ланкою між монографіями О. Толочка «Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология» (К., 1992) та роботою Н. Яковенко [60]) ніби з дослідження еліт, стала праця Л. Войтовича [56]. Але дослідника зрадило бажання всеохоплюваності: джерела для генеалогічних таблиць проаналізовані в спосіб згаданий вище. Методологічно ця праця є генеалогічним

дослідженням, хоча присутні і розділи про взаємовідносини князя з різними верствами середньовічного суспільства.

До досліджень у галузі *історіі суспільства* можна віднести і книгу А. Гурбика [48], хоча об'єктом дослідження тут є суспільство не елітне, а селянське. Автор досліджує еволюцію соціально-територіальних громад у досить описовому ключі, з соціологічними обрахунками. На жаль, визначень та чіткої картини розвитку волості, сябринної спілки тощо, ми не знайдемо.

З історії *економічного життя* ВКЛ (звичайно, українських земель) згадаємо такі блоки інтересів сучасної української історіографії:

- Аграрна реформа (А. Гурбик [47]);
- Економічне життя окремих регіонів (О. Русина [50]);
- Грошовий обіг (Г. Козубовський [49]);
- Торгівля (О. Сидоренко [51]).

Усім цим проблемам присвячено по одній роботі, тому можна зробити висновок про абсолютну неактуалізованість економічної теми в українській історіографії Великого князівства Литовського.

Церква. Історії церкви варто було б присвятити окрему доповідь, але тут схарактеризуємо основні тенденції та тематику досліджень. Отже, основну увагу привертає до себе проблема унії. Унії Флорентійської передусім (Берестейську унію ми не розглядаємо). Цій темі присвячені роботи Б. Гудзяка [181], В. Земи [69], Н. Кочан [71; 72], І. Купайла [73], Ю. Пелешенка [74], В. Шевченка [78]. Спільним моментом у всіх цих дослідженнях є оцінка поширення Флорентійської унії на українських землях та відношення місцевого населення до неї. Майже в один голос вчені стверджують відсутність знань про унію у XV – на початку XVI стст., а також про відсутність релігійної напруги в цей час на українських землях, на відміну, скажімо від литовських. Не можна обійти увагою підручник з історії церкви та релігійної думки на Україні [70], який не є науковою роботою, більше того є тільки підручником, але дуже гарним з боку саме довідкового. Автор не висуває своїх гіпотез, а реферує попередників. Цікавою є і стаття В. І. Ульяновського про митрополита Спиридона [76]. Автор досліджує роботу «Изложение о Православней истинне нашей вере», принагідно ставлячи питання про життя митрополита Спиридона, його діяльність на широкому тлі міжнародної політики кінця XV – початку XVI стст. Загалом, за формою, історія церкви цього періоду (XIV–XVI стст.) тяжіє до біографістики.

Право. Дослідження права ВКЛ у сучасній українській історіографії можна розбити на декілька тенденцій. По-перше, це роботи, присвячені порівнянню норм писаного права ВКЛ (Литовських Статутів) та звичаєвого права (цьому присвячені статті С. Л. Багацької [148; 149; 150; 151] та М. Гримич [180]). По-друге, темою для дослідження стали місцеві особливості дії середньовічного права. Так В. Поліщук досліджує реальну дію судових інституцій на Волині, реконструює формування урядів на конкретних прикладах [54; 55]. Можна говорити про близькість досліджень такого плану до досліджень про суспільство того періоду (В. Поліщук займається

періодом до судової реформи 1565–1566 рр.) і відносити, скоріше до досліджень історії еліт. Схожі спроби ми знаходимо і у статтях С. Ковальової [53] та В. Гулевича [52]. Але в останній статті більше уваги звертається на відношення влади до практики т. зв. «наїздів» (за законодавчими пам'ятками ВКЛ). Таким чином, констатуємо близькість «правничої» тематики до історії суспільства.

Урбаністика. Широкої популярності у сучасній вітчизняній історіографії набирає урбаністика. в основному, це дослідження з історії Києва [79; 80; 85] та міст Волині [89; 90]. Зв'язок урбаністики з історією ВКЛ на Україні цілком зрозумілий, оскільки Київ отримав магдебурзьке право за зразком Вільнюса (а інші українські міста за зразком литовських міст). Українському місту XV–XVII стст. присвячена узагальнююча робота В. Марочкіна [83], де автор подає основні засади життя міста, міщанського суспільства тощо. Розвитку Києва у XIII–XVI стст. присвячена робота відомого київського археолога Г. Івакіна [82]. Київським самоврядуванням (та порівнянням його особливостей з практикою самоврядування міст ВКЛ) займається Н. Білоус [79; 80]. Про особливості волинського локаційного процесу пише А. Є. Заяць [81].

Підсумовуючи, зазначимо, що основними пріоритетами досліджень у вітчизняній литуаністиці останніх дванадцяти років є політична історія українських земель у складі ВКЛ, історія церкви та історія суспільства. Але зазначені пріоритетні напрями розвиваються дуже нерівномірно.

Очевидно, що ми не змогли оглянути усі роботи й усі підходи. Основні висновки, які можна зробити наступні: на жаль, методологічна база української історіографії в більшості є позитивістською, і хоча з'являються інші підходи, позитивізм залишається домінуючим. Скоріше за все це пов'язано з тим, що і на сьогодні українська історіографія має велику лауну у дослідженнях ВКЛ, яка заповнюється дуже повільно. Ще однією причиною можна назвати ту, що сучасні дослідники сформувалися у радянській історичній традиції, в річищі класичної школи української історіографії, а також з відсутністю інтересу до історії ВКЛ в цілому.

History of the Grand Duchy of Lithuania in Ukrainian Historiography of 1991–2003: Main Trends

Kateryna Kyrychenko

(Kyiv, Ukraine)

The article presents the analysis of main directions and tendencies in the contemporary Lithuanian studies in Ukraine. It is based on historiographical works concerning different aspects of the history of the Grand Duchy of Lithuania published from 1991 to 2003. The author comes to a conclusion that the development of Lithuanian studies in Ukraine takes place within the framework of “Kiev school.” This tradition considers the GDL history as “Lithuanian period in the history of Ukraine.” Such a specific approach leads to the lack of the development of theoretical and methodological issues in the Ukrainian historiography. A number of questions such as foundation of the Lithuanian state or the origin of its name are not reviewed by Ukrainian historians. The area of interests of contemporary historians is mainly related to the political history of Lithuania connected with the Ukrainian lands. The methodological background of the most of these studies is positivism and factography, which possibly is the lasting result of the Soviet period.

**Дослідження політичної історії
Великого князівства Литовського (до 1569 р.)
в сучасній українській історіографії (1991–2003 рр.)**

Віталій Василенко

(Дніпропетровськ)

Очевидно, ні для кого з фахівців не є секретом, що плідний і багатообіцяючий розвиток литуаністики в Білорусі, Росії та Україні був фактично перерваний в радянську добу (точніше, на початку другої третини ХХ ст.). Дещо пізніше це відбулося, хоча й слабшою мірою, в Литві та Польщі. Можливості для відновлення повноцінних студій в цій царині відкрилися відносно нещодавно; проте низка об'єктивних і суб'єктивних причин, на жаль, не завжди дозволяє дослідникам вчасно знайомитися з результатами напрацювань закордонних колег. Тому, вважаю, цілком на часі є стислий загальний огляд стану досліджень політичної історії ВКЛ доби його суверенності в українській пострадянській історіографії.

Відразу варто зазначити, що зацікавлення цією тематикою в Україні є непропорційно слабким порівняно з її важливістю для формування адекватного бачення вітчизняної історії. Існує ціла низка факторів, що обумовлюють такий стан литуаністичних студій; втім, їхній докладний аналіз не є метою даного огляду.

Безпосередньо політична історія ВКЛ розглядається порівняно в небагатьох статтях та монографіях; проте окремі сюжети містяться в дослідженнях з історії України XIII–XVI стст., генеалогії та ін. Видається логічним побудувати огляд, що пропонується до уваги, за проблемно-хронологічним принципом.

Причини і початковий період утворення ВКЛ зі зрозумілих причин не привертають істотної уваги українських дослідників. Варто відзначити оцінки Н. Яковенко, О. Русиної, згідно з якими ця держава від самого початку являла творіння литовців і мешканців Чорної Русі [10, с. 90, 93; 29, с. 43].

Декілька цікавих зауважень стосовно даної доби були висловлені М. Котляром. Угода 1219 р. литовських князів з Романовичами, вважає він, була укладена Міндаугасом з метою спертися на волинських князів у боротьбі за верховну владу в Литві [238, с. 287]. За підсумками угоди 1254 р. Міндаугаса з Данилом Романовичем Роман Данилович став «литовським удільним князем» [238, с. 281]; щоправда, в іншому місці дослідник стверджує, що тим самим Чорна Русь фактично була втрачена Міндаугасом [238, с. 288]. М. Котляр вважає також, що певний час у ВКЛ існував «дуумвірат» Вайшвілкаса і Шварна Даниловича [238, с. 215].

Хіба што подив може викликати довіра деяких вітчизняних дослідників до інформації, яка міститься в «легендарній» частині литовсько-руських літописів [162, с. 253–255, 257–259 та ін.].

Природно, проблемою, що продовжує викликати особливе зацікавлення українських вчених, є питання про час і обставини переходу під владу ВКЛ українських земель. Йдеться, зокрема, про вірогідність оповідання білорусько-литовських літописів пізньої (широкої) редакції про похід Гедімінаса в Південну Русь і приєднання ним Волині і Київщини. Достовірність цієї легенди, відомої спочатку завдяки М. Стрийковському, піддавали сумніву вже М. Карамзін, К. Стадницький, С. Соловійов, Д. Зубрицький, І. Шараневич, М. Смирнов. (Щоправда, і зараз трапляються такі історіографічні курйози, як датування приєднання Волині до ВКЛ 1320 р. [243, с. 156].)

Перший докладний критичний аналіз оповідання був здійснений В. Антоновичем. Український дослідник дійшов висновку, що Волинь до 1335–1340 рр. управлялася власними князями, однак могла мати місце боротьба Гедімінаса з Андрієм і Левом II Юрійовичами за Підляшшя. Легенда ж про похід Гедімінаса на Київ, на думку В. Антоновича, створена за фабулою дійсної виправи Витаутаса проти Володимира Ольгердовича; насправді перехід Києва під литовську зверхність стався внаслідок битви на Синій Воді і приєднання Поділля.

Однак вже в 1882 р. учень Антоновича М. Дашкевич спробував довести, що приєднання Києва Гедімінасом могло мати місце, хоча й не в 1321 р., а після 1332 р. Заперечував він і зв'язок між Синьоводською битвою і приєднанням Києва.

Концепції обох вчених знайшли численних послідовників. Зокрема, точку зору В. Антоновича в основному підтримали М. Грушевський, Р. Зотов, Ф. Леонтович, О. Пресняков, П. Клепатський. З М. Дашкевичем, повністю чи частково, були згодні М. Владимирський-Буданов, М. Ясинський, І. Філевич, М. Любавський, М. Максимейко.

Новий аргумент на користь поглядів М. Дашкевича дало припущення М. Присьолкова, що київський князь Федір був братом Гедімінаса. Воно було підтримане багатьма польськими і радянськими істориками.

В новітній українській історіографії не існує консенсусу щодо цієї проблеми. Ф. Шабульдо, як і раніше, відстоює історичність походу Гедімінаса на Волинь і Київ, датуючи його 1320-ми рр. [253, с. 42, прим. 10]; дану точку зору поділяють, наприклад, Л. Войтович, В. Бодрухин [56, с. 290, 445, 450–451, 502, 508; 162, с. 259–262; 164, с. 112; 235, с. 137]. Н. Яковенко раніше схилилася до точки зору М. Дашкевича [60, с. 84], пізніше відійшла від неї [10, с. 91]. М. Котляр визнає, що на початку 1320-х рр. Андрій і Лев II загинули в боротьбі з Гедімінасом [238, с. 227] (Н. Яковенко схилиється до «ординської» версії [10, с. 74]); що ж до часу приєднання Київщини, то він відносить цю подію до часів Альгірдаса [238, с. 215]. Найбільш по-

слідовно і, як видається, обґрунтовано відстоює концепцію В. Антоновича О. Русина [246; 244; 88, с. 56–68; 14, с. 47–58, 176].

Н. Яковенко та Л. Войтович, слідом за Ф. Шабульдом, датують початок утвердження Коріатовичів в Західному (Малому) Поділлі 1340-ми рр. [10, с. 91; 56, с. 345–346, 350, 447; 57, табл. 49]; не згодна з цим датуванням О. Русина [14, с. 56].

По-різному оцінюється і історична роль Синьоводської битви. Ф. Шабульдо вважає її частиною широкомасштабної антиординської кампанії, наслідком якої стало приєднання не тільки Поділля і Київщини, а й Сіверщини і Переяславщини [252, с. 63; 253, с. 8–9, 20; 254, с. 76, 78]; при цьому ним обстоюється вірогідність опису цих подій М. Стрийковським [252, с. 52, 59; 253, с. 10–11, 20–21]. Спростовує його аргументи О. Русина [14, с. 58; 45]. М. Крикун утримується в цьому питанні від остаточних висновків [6, с. 6].

О. Русиною докладно досліджений процес приєднання Сіверщини до ВКЛ [88, с. 69–79]. Зокрема, добре узгоджується з відомими джерелами датування приєднання Брянська (одночасно з Києвом) 1357–1360 рр.; проте, на думку дослідниці, немає підстав вважати, що це знаменувало підпорядкування всієї Сіверської землі ВКЛ [14, с. 56–58; 88, с. 72;].

Видається обґрунтованим і ствердження О. Русиною факту тривалого існування литовсько-татарського «кондомініуму» в українських землях [14, с. 58–64, 69, 88; 88, с. 79–88, 112]. Лише це, за її переконанням, дозволило ВКЛ, ведучи одночасно виснажливу боротьбу на інших напрямках, в короткий час приєднати величезні обшири Південно-Західної Русі, причому цілими землями і «непомітно» для сучасників [88, с. 81]. Не можна не погодитись, що було б спрощенням бачити в тогочасних литовсько-татарських відносинах лише непримиренний антагонізм.

Значна увага приділена О. Русиною питанню про склад і приналежність сіверських уділів Литовсько-Руської держави [14, с. 70–76; 88, с. 90–122]. Виглядають аргументованими твердження, згідно з якими Дмитра Ольгердовича старшого перед 1379 р. було позбавлено Брянська, а натомість надано Трубчевськ; Чернігів знаходився у володінні Костянтина Ольгердовича, і ніколи — Карібутаса-Дмитра чи Дмитра старшого; знахідки монет Володимира Ольгердовича в Південній Сіверщині не доводять приналежності йому цієї території. в той же час надзвичайно сумнівно, щоб в 1375 р. Роман Михайлович був не тільки титулярним брянським князем.

Полемізуючи з Ф. Шабульдом, О. Русина доводить, що немає підстав вважати Дмитра старшого жертвою політики Йогайли, спрямованої на обмеження удільної автономії, чи таємним прибічником Москви [88, с. 167]. Так само ні на чому не оперті твердження, нібито в 1379–1380 рр. існував союз Володимира Ольгердовича з Дмитром московським [14, с. 80].

Що до становища удільних князів (переважно українських земель) в державній системі ВКЛ, то для багатьох вітчизняних дослідників, як видається, притаманна тенденція перебільшувати сепаратизм цих правителів [10, с. 92].

Л. Войтович вважае, што головний зміст політики Любартаса полягав у боротьбі за реставацію Галицько-Волинської держави [56, с. 441, 446, 509]; ним доводиться, що Волинь не знаходилась у васальних відносинах щодо Литви до 1385 р. [56, с. 485–486; 235, с. 142]. Прагнення до повної незалежності приписується і Володимиру Ольгердовичу [56, с. 445].

Схожих поглядів дотримується і Н. Яковенко, звертаючи увагу на «асиміляцію» Ольгердовичів їхнім руським оточенням [260, с. 80–81]; обстоюється нею і теза (як видається, недостатньо обґрунтовано) щодо «столітньої опозиції Олельковичів» [260, с. 81].

Вважаю, що є слушним, хоч і розходиться з усталеною традицією, датування Л. Войтовичем початку другого князювання Андрія Ольгердовича в Полоцьку 1386, а не 1381 чи 1382 роком; проте абсолютно незрозуміле твердження, ніби воно тривало до загибелі князя на Ворсклі в 1399 р. [56, с. 309; 235, с. 149;], так само, як і володіння Дмитра старшого Брянськом [235, с. 149].

Цілком довільним, не опертим на джерелах згодом є твердження цього ж дослідника щодо утворення на початку 1390-х рр. спрямованої проти «централістичної» політики Йогайли і Витаутаса «коаліції» з Володимира Ольгердовича київського, Федора Коріатовича подільського та господаря Молдови Романа [235, с. 149, 170]; пізніше до них були додані ще й Карібутас-Дмитро Ольгердович сіверський та Швітрігайла Ольгердович вітебський [56, с. 348, 448, 486, 490, 509]. Відстоювалася Л. Войтовичем і давно спростована теза про те, нібито Скіргайла був у 1387–1392 рр. литовським великим князем [235, с. 151].

Не існує і єдності поглядів взагалі щодо проведення Йогайлою чи Витаутасом послідовної «антиудільної» політики, хоч ця думка давно і міцно утвердилася в історіографії. в наш час її поділяють Л. Войтович, В. Бодрухин та ін. [56, с. 447–448; 163, с. 116–117]; дії Витаутаса оцінюються навіть як остаточне знищення української державності [162, с. 283]. Н. Яковенко схильна бачити тут боротьбу двох моделей влади: західноєвропейської одноосібної (репрезентованої Витаутасом і Ягеллонами) і родової колективної (православні Ольгердовичі) [260, с. 79].

О. Русина, як свого часу Ф. Леонтович, гадає, що ця «канонічна» історіографічна схема не верифікується джерелами [14, с. 82–83; 88, с. 99;]. Але в той же час вона фактично прирівнює становище князів Гольшанських в Києві наприкінці XIV – в першій третині XV ст. до статусу Володимира Ольгердовича і його нащадків [14, с. 81–82]. Гадаю, необхідно брати до уваги той факт, що Гольшанські не належали до династії Гедиміновичів (хоча й були з ними пов'язані через численні шлюби); тому навряд чи їхні права уявлялися сучасникам настільки ж вагомими.

Н. Яковенко поділяє ще одну тезу Ф. Леонтовича: згідно з нею, уставні грамоти, які отримували окремі землі ВКЛ, слід розглядати насамперед як привілеї «територіальним спільнотам алодистів» [10, с. 106–107; 260, с. 77–78].

Предметом гострих дискусій залишається життєвість в середовищі литовсько-руської і московської еліти в другій половині XIV ст. т. зв. «общерусской» програми. Спроби довести це (зокрема, щодо політики Альгірдаса) містяться насамперед в працях І. Грекова, а з сучасних українських дослідників — Ф. Шабульда [253, с. 7, 31–32, 38–39; 255, с. 31]. Втім, їхня аргументація побудована переважно на здогадах і гіпотезах, а також вельми довільному трактуванні джерельного матеріалу; це відзначали О. Русина [14, с. 62–63, 98, 145; 88, с. 85–86], а також автор цих рядків. Це ж стосується і фантастичних планів, що нібито плекав в 1399 р. Витаутас [14, с. 89–90].

Низка проблем політичної історії ВКЛ останньої третини XIV ст. розглянута в статті автора цих рядків «Спирні проблеми політичної історії Центрально-Східної і Східної Європи XIV ст. (литовсько-московські угоди 70–80-х рр. та Куликовська битва 1380 р.)» (має вийти друком найближчим часом в «Українському історичному журналі»). Центром уваги обрано наступну проблему. в описі архіву Посольського приказу 1626 р. згадана прелімінарна угода вдови Альгірдаса Уляни Олександрівни про публічне хрещення Йогайли, його одруження з дочкою Дмитра Івановича московського і визнання залежності від останнього. Л. Черепнін першим звернув увагу на цю згадку, датувавши угоду 1384 р. і пояснюючи її планами спільної антиординської боротьби. Його точка зору була підтримана багатьма російськими, українськими і польськими істориками (зокрема, і з еміграції). О. Соловйов та І. Греков навіть вбачали в цьому свідчення далекосяжних планів Москви та життєвості «общерусской» програми. Лише С. Думін, хоча й без аргументів, датував дану угоду 1381 р., наблизившись, вважаю, до вірного бачення проблеми.

В згаданій статті доводиться, що згадана угода могла постати лише між листопадом 1381 і червнем 1382 рр., тобто тоді, коли Йогайла був відсторонений від влади Кястутісом і залишався лише удільним князем у Креві і Вітебську. Спростовується ще кілька сумнівних, на мій погляд, тверджень: щодо зв'язків Андрія Ольгердовича з Москвою за життя Альгірдаса (В. Кучкін); участі в князівському з'їзді у Переяславлі-Заліському (листопад 1374 р.) Андрія, Дмитра старшого і Володимира Ольгердовичів (Ф. Шабульдо); участі в Куликовській битві контингентів з Полоцька, Брянська і Пскова, а тим більше — Київщини і Сіверщини (Ф. Шабульдо); сумнівів Йогайли в лояльності його руських загонів у 1380 р. (Ст. Смолька; на безпідставність цього вказав вже М. Грушевський); достовірності повідомлення М. Стрийковського стосовно претензій Дмитра Московського після Куликовської битви на Київ, Полоцьк і Вітебськ (О. Соловйов, Г. Хорошкевич, Ф. Шабульдо); «промосковської» політики Кястутіса (І. Греков).

Предметом істотного зацікавлення в українській історіографії залишається політична боротьба 1430-х рр. у ВКЛ. Дехто схильний визнавати за Польщею провідну роль у змові 1 вересня 1432 р. [56, с. 492; 235, с. 152]; втім, коректніше було б, слідом за М. Грушевським, Б. Барвінським, а також

О. Русиною, відмовитися від будь-якої категоричності в цьому питанні [14, с. 110; 245, с. 8].

Цими ж авторами переконливо доведено, що боротьба Швітрігайли з Жигімантасом I не носила виключно (чи переважно) національно-релігійного характеру. Взагалі стосовно XIV–XV стст. навряд чи можна казати про існування національних «партій» [14, с. 6, 111–112, 115; 245, с. 9]. Протилежної точки зору дотримується Н. Яковенко: ці «феодальні війни» велися руською знаттю за розширення своїх прав [10, с. 93, 95, 104; 260, с. 78]. За оцінкою Л. Войтовича, це була боротьба Рюриковичів і Гедиміновичів за збереження прав удільних князів, «протистояння прихильників унітарної держави і старої удільної системи» [56, с. 448, 490, 492–493]; Швітрігайла ж підтримував «український та білоруський сепаратизм» [56, с. 478; 235, с. 152;].

Варто згадати, що свого часу В. Антонович також вважав Швітрігайлу прихильником відновлення у ВКЛ «руського удільного ладу». Втім, як вже доводилося зауважувати авторів цих рядків, коротке і неспокійне господарювання Швітрігайли не дає достатніх підстав для далекосяжних висновків; цілком ймовірно, що в інших умовах він виступив би спадкоємцем внутрішньої політики Витаутаса [232, с. 22].

«Патріотичним», але навряд чи безсумнівним є твердження Н. Яковенко, що головні сили Швітрігайли локалізувалися в Україні [10, с. 95]. О. Русина звернула увагу на важливий факт: з точки зору автора білорусько-литовського літопису, втрата Швітрігайлою в 1435–1436 рр. Смоленська, Полоцька і Вітебська дорівнювала втраті ним «Великого князівства Руського» [14, с. 115].

На думку Л. Войтовича, Швітрігайла зберігав до 1440 р. Східне Поділля і частину Східної Волині [9, с. 496]; це викликає заперечення О. Русиної [14, с. 116].

Як не дивно, в новітній українській історіографії досі зустрічається записана в проправославних авторів минулих століть теза, згідно з якою Олелько Володимирович через незгоду з Флорентійською унією вигнав митрополита Ісидора з Києва [56, с. 321; 235, с. 157]. (Пор.: [14, с. 125–126; 88, с. 188;]).

Вбивство Жигімантаса I оголошується Л. Войтовичем, згідно з його загальним баченням подій 1430-х рр., справою насамперед князів Олександра та Івана Чорторійських, а сама змова — продовженням боротьби між Швітрігайлою і Жигімантасом I [56, с. 318, 342, 496]. Дивно, чому при цьому повністю ігнорується роль чільних представників литовсько-католицької аристократії: воєвод вільнюського Яна Довгірда і троцького Петра Лелюша.

Відновлення Київського і Волинського удільних князівств на початку правління Казімераса, на думку Н. Яковенко, задовольнило українську аристократію і сприяло самоусуненню останньої від претензій на помітну політичну роль в Литовсько-Руській державі в цілому [10, с. 95–96]. М. Брайчевським Київське князівство до 1471 р. трактується навіть як «друге українське королівство».

В історіографії усталеною є точка зору, згідно з якою удільні князі в цю добу залишалися повністю самостійними у внутрішніх справах (В. Антонович, Ф. Леонтович, М. Владимирський-Буданов, М. Ясинський, М. Любавський, П. Клепатський та ін.). Лише М. Грушевський заперечував це, навівши приклад втручання Казімераса в земельні пожалування Олелька Володимировича. Але його думка не була підтримана ані тоді, ані в наш час. (Див., напр.: [14, с. 124–125, 128]).

Велике розмаїття зберігається в оцінці «змови князів» 1481 р. Її розглядали в якості «української ірреденти» (Д. Дорошенко); «швидше... гурткової і династичної інтриги, ніж суспільного руху» (М. Грушевський, О. Пресняков); радянські дослідники намагалися надати змові 1481 р. характер широкого, мало не народного руху (К. Базилевич, Л. Черепнін, І. Греков). На погляд Н. Яковенко, змовники бажали вбити Казімераса і віддати владу Михайлу Олельковичу (в інтересах української та білоруської знаті) [10, с. 99]. Дещо інше трактування пропонує Л. Войтович: вбивство з метою «реставрувати незалежну Литовсько-Руську державу» на чолі з Олельковичем [235, с. 139, 157] чи «відновити Київське князівство і відірвати русько-литовські землі від Польщі» [56, с. 292, 322]. О. Русина, з огляду на стан джерельної бази, воліє утриматися від ризикованих гіпотез на цю тему [14, с. 130–131].

В цілому не викликає довіри пояснення переходів прикордонних князів до Москви на межі XV–XVI ст. релігійними утисками [14, с. 161, 179, 226; 88, с. 185–187; 247, с. 32–33]. Подібні твердження з боку московського уряду оцінюються як лише привід для війни [258, с. 50]. в той же час визнається, що литовсько-московські війни мали наслідком покращення становища православних у ВКЛ [10, с. 104; 258, с. 50]. На думку Л. Войтовича, ці переходи пояснюються фактичним скасуванням удільного ладу привілеєм 1492 р. [56, с. 485, 497–498, 509–510, 515].

Н. Яковенко вказує, що після скасування Волинського та Київського уділів, на межі XV–XVI стст. кілька головних княжих родин взяли на себе функції колишнього удільного князя [260, с. 79], забезпечивши цим фактичну «екстериторіальність» стосовно ВКЛ [10, с. 101].)

О. Русина серед інших мотивів Івана III, що штовхали його до експансії, вказує на роль економічних факторів [14, с. 156–157; 88, с. 179–180]. Також вона зазначає абсурдність твердження щодо приєднання Москвою у війні 1500–1503 рр. «319» міст [14, с. 166; 88, с. 201], що подеколи зустрічається й досі [10, с. 100]. Як і російський дослідник М. Кром, О. Русина наголошує на далеко не ідилічному характері переходу Сіверщини під московську владу, відсутності однозначної підтримки цього з боку місцевого населення, про що свідчить, наприклад, значний відтік з Брянщини місцевого боярства [14, с. 164–165; 88, с. 195–200]. Подібним є погляд на дану проблему і О. Казакова [38, с. 4, 6–7, 11, 21 та ін.].

Що до оцінки повстання М. Глинського, вона поділяє досить поширену в наш час точку зору, згідно з якою князь був «талановитим авантюристом,

котрый зумів перетворити епізод придворної боротьби на подію східноєвропейського масштабу» [14, с. 167; 88, с. 202]. Близьким є й погляд Н. Яковенко: «по суті, фамільна справа розгалуженого клану Глинських та пов'язаних з ними клієнтарною залежністю бояр Київщини, Мозирщини й Турівщини» [10, с. 99]. При цьому остання все ж вважає за можливе вести мову про наявність «руської (православної) партії», метою якої, можливо, було створення буферної держави під московським протекторатом на східних руських землях ВКЛ [10, с. 100, 104].

Вірогідним виглядає здогад С. Леп'явка щодо входження до складу козацтва тієї частини боярства — слуг Південної Київщини і Брацлавщини, яка не дістала шляхетських прав [14, с. 263–264; 240]. Ним же проаналізовано заходи литовсько-руського уряду з використання козаків у Лівонській війні в 1561–1569 рр. [198, с. 17–31].

Що до переходу українських земель в 1569 р. від ВКЛ до Корони, Н. Яковенко підкреслюється «безболісність», малопомітність для населення цієї події [260, с. 81]; пасивність місцевих князів і шляхти пояснюється їх дотеперішньою відосібленістю від центру держави [10, с. 121–122].

Як і раніше, по-різному оцінюється сам феномен ВКЛ в історії України. Свого часу Д. Дорошенко вважав його державою також і українського народу; дехто (Р. Лашенко, М. Сидор) навіть обстоював термін «Литовсько-Українська держава». На думку М. Чубатого, Литовсько-Руська держава перейняла державний та суспільний устрій, право, культуру від українських держав — Київської та Галицько-Волинської. Реакція К. Харламповича на вживання терміну «білорусько-литовський сойм» в I томі «Білоруського архіву» була різкою: «ніколи не існувало ні такого сойму, ні такої держави».

Втім, неважко помітити, що подібні оцінки походять переважно з середовища емігрантської та західноукраїнської дорадянської історіографії. Домінує все ж інша традиція, найяскравіше репрезентована в працях М. Грушевського. На його думку, ВКЛ являло собою в першу чергу Білорусько-Литовську державу, тоді як переважна більшість українських земель була поєднана з власне Великим князівством досить «механічно». Тому розповідженими були і є тези про значне обмеження державного життя в Україні в литовську добу [162, с. 50; 163, с. 114], «ілюзію державності» українців у цей період [230, с. 122], оцінки ВКЛ як «не своєї» (Д. Багалій, І. Крип'якевич) або взагалі «чужої держави» [162, с. 52; 260, с. 78], держави Білорусько-Литовської [256; 162, с. 27, 51, 222; 257, с. 83], фактично — лише «меншого зла» порівняно з іншими сценаріями розвитку української історії.

Тим самим, вважаю, підтверджується наступний висновок: «На відміну від великоруської історичної науки, що (при абстрагуванні від деталей) розглядає ВКЛ як конкурента Москви у «збиранні» спадщини Київської Русі, і від української, для якої доба після 1340 р. є епохою бездержавності, білоруською історіографією ВКЛ сприймається як органічна складова вітчизняної історії, так само «своя» держава, як і для литовського народу. (Зрозуміло, що йдеться не про той варіант білоруської історичної науки,

який отримав монопольне право на існування починаючи з 1930-х рр.)» [234, с. 96].

Очевидно, саме ця «поступливість», фактична відмова від претензій на спадщину ВКЛ є головною причиною недостатньої зацікавленості даною проблематикою в сучасній українській історіографії. (Варто, однак, пам'ятати про тезу М. Кордуби та І. Лисяка-Рудницького: згідно з нею, саме цей історичний період мав вирішальне значення для національної диференціації між Україною і Білоруссю, з одного боку, та Великоросією, — з іншого [241, с. 26]). Неважко пояснити і значну нерівномірність в ступені дослідженості окремих проблем політичної історії ВКЛ вітчизняними істориками.

Природно, здійснений огляд не претендує ані на вичерпність, ані на абсолютність пропонованих висновків; проте, сподіваюся, він дасть поштовх до зацікавленого обговорення багатьох спірних проблем, якими так рясніє наше спільне минуле.

Study of Political History of the Grand Duchy of Lithuania (before 1569) in Contemporary Ukrainian Historiography (1991–2003)

Vitalij Vasylenko

(Dnipropetrovsk, Ukraine)

The paper presents the Ukrainian investigations in political history of the Grand Duchy of Lithuania (GDL) until 1569. It stresses the marginality of these works in contemporary historiography, despite of their importance for shaping of an adequate vision of domestic history.

The starting point of the GDL history is analyzed with regard to its relationships with the Galician-Volynian State (M. Kotljar). The transition of the Ukrainian lands under the control of the GDL is described. The article stresses the variety of viewpoints that Ukrainian historians maintain concerning key issues of Lithuanian history. For example, visions of the historical role of the Sinevod's battle (its maximization by F. Shabuldo, minimization by O. Rusina). Particularly, O. Rusina emphasizes duration of Lithuanian-Tatar "condominium" in Ukraine. This position follows the general tendency of exaggerating of separatist behavior of particular princes in Southern Rus'. O. Rusina denies continuity of Vytautas' policy during the GDL domination, as well as the presence of "all Rus' programs" among Lithuanian-Russian elite. Another point of interest is the so-called "civil war" of the 1430s (its national and religious character is asserted by N. Jakovenko and L. Vojtovich, whilst O. Rusina denies it). Moreover, Ukrainian historians are interested in studying of history of the Kievan and Volynian princes, "plot of princes" in 1481, M. Glinsky revolt, and the Union of Lublin in 1569. The author concludes that Ukrainian scholars stress weak connections of Ukrainian lands with the GDL regarding it as a purely Lithuanian-Belarusian State. All in all, this determines the insufficiency of Lithuanian studies in Ukraine.

Велике князівство Литовське як історичний досвід: випадок України

Дмитро Вирський

(Київ)

Напевно в цій аудиторії буде зайвим довгий вступ про націю як «уявлену спільноту», «безсмертя» якої забезпечено феноменом історичної свідомості, себто доконечної потреби для кожного представника національної спільноти бути обізнаним з її колективним досвідом (з включенням його до власної індивідуальної картини світу). Суспільні функції історії як відповідника фольклорних артефактів на кшталт «живої і мертвої води», «молодильних яблук» тощо загальновідомі.

Причому поняття «безсмертя» включає в себе елемент нескінченності і безперервності. Відтак тяглість, спадковість досвіду минулого є необхідною складовою національної історичної свідомості. Втім, як це не прикро, «смертність» людини та її діянь «дана нам у відчуттях». Таким чином, «мудрість життя» вимагає певного «безумства хоробрих», аби «смертю смерть подолавши» існування *animal sociale* набуло сенсу. Отже, спроби сконструювати ланцюжок історичних перетворень, наприкінці якого знаходиться сучасна спільнота, навряд чи колись припиняться.

В цих спробах інтерпретація одних і тих самих фактів може суттєво різнитися. І, певною мірою, охоронцями цієї різниці, котрі забезпечують від *монотонного* звучання, виступають дослідники, які приймають за основу існування «початків» і «кінців» певних історичних явищ та розглядають чим вони були для сучасників, справжніх «дійових осіб», а не для безсмертної спільноти «і мертвих, і живих, і ненароджених» (поетична метафора «нації», яку вжив на зорі українського національного відродження Т. Г. Шевченко).

Такі історико-антропологічні підходи, які пропонують поцінувати досвід не лише за те, що він «свій», стають наразі все більш популярними. Напевно, тут ми маємо справу з відомим процесом індивідуалізації історичної свідомості у постмодерному суспільстві. Процес цей, щоправда, часто-густо видається надмірно зрівноваженим прогресуючою «історичністю» сьогодення. Втім, у суспільствах, що естетизували «протириччя», такий стан речей виглядає досить природно («безобразність» стає тут зворотнім боком глибоко індивідуалізованого «образу»).

Утім, згадана індивідуалізація припускає різні рівні, в т. ч. і «національний». Відтак, говорити про роль Великого князівства Литовського в історичній свідомості сучасних українців (оскільки ще почуваємось такими) та про різноманітний досвід цього потужного державного утворення на

сході Європы як складнік украінскай ідэнтычнасці (яку сподіваёмся плекати), вважаю справою марною, прынамні, не цільком.

Панівнымі концептамі спрыняття ВКЛ в Украіні ё яго роль як достоту еўрапейскай (хоча й погранічна — «украіннай») дзяржавы, контынуа-тара традыцыі Кііўскай Русі, краіны сінтэзу традыцый заходна- та східнохры-стыянскіх, переможца Золатоі Орды та борца за выхід да Чорнаго мора, суспільства з высокаю сацыяльнаю мобільнасцю на яго «ніжчых» шаблях та з доволі стабільным олігархічным «дахам» (рэалія, да болі, знайома сучаснаму «пострадянскаму прастору»), проекту рэгіянальнай «універсаль-най дзяржавы» альтэрнатывнаго польскай «шляхетскай дэмакратыі» та російскаму «самодержавству» (окресліты яго можна як квазікласічную «феодальную імперыю»).

Погляд на канкрэтно-історычныя праблемы ВКЛ «умовнаго украінца» мае пэвны спецыфічныя асаблівасці. Так, пытаньня першагенезы Літвы, праз віддаленісць Украіны від галавной «арены» падій выклікае у нього хіба акадэмічны інтэрес. Це добра ілюструецца доволі мляваю рэакцыяю украінцаў на поточныя дыскусіі щодо паходжэння ВКЛ. Папулярна, напрыклад у Білорусі, новаварыжская тэорыя «прыклікання Міндовга», у світлі запеклоі боротбы Галіцка-Волінскаго князівства з літоўскаю агрэсіяю аж да выгасання у 1320-х рр. дынастыі Даніловічів, не выклікае в Украіні асабліваго энтузіазму.

Спадшына «Літвы язичніцкай», така мала серцу перасічнаго літоўца, взагалі не бачыцца украінцам як значна і самоцінна для нього асабіста, а разглядаецца ліше в місіійнай для східнаго хрыстыянства перспектыві. Сюжет «выбору віры» літоўцамі разглядаецца як нэрэалізавана альтэрнатыва перетварэння Вільнюса на «новы Кііў». Католізацыя Літвы, подекуды, спрымаецца навіць як «зрада» перспектыві чы то спільнай літоўска-рускай «Еўроінтэграцыі», чы то тварэнню якоісь «східнееўрапейскай» цывілізацыйнай альтэрнатывы Заходу. Отже, маємо тут такі сабі шыры «кыеворускай імперыялізм» у чыстому выгядзі.

Відтак, доволі натужно украінец захоплюецца справді «народнаю» для літоўцаў та білорусаў эпопею протыстаяння німецкім хрестоносным ордам. Взагалі, выдаецца, што вйны в Прыбалтыцы за учасці украінскіх воякаў маюць в Украіні стійку «чорну легенду». Мала які дысліднык відмовіцца щодо ных понарыкаці на місцевы клімат та зауважыці невідповіднасць тутешніх рэалій для праяваў крацых сторін вйськоваго мыстэцтва украінцаў.

Пэрманэнтна канфронтацыя ВКЛ з Вялікім князівствам Маскоўскім, спрыняття яго як «спадкаваго ворага» також мае в Украіні не багата аполгетів, якщо не рахуваты відвертых вульгарызацый, што бачаты у цій боротбы відбіток адвічнаго украінска-російскаго протыстаяння. Відтак, учасць «своіх» прэдків у літоўска-маскоўскіх вйнах украінцамі часта-густо трактуецца як праяв моладэцтва, по-справжньому цікаваго хіба дыслідныкам місцевых вйсковых традыцый. Навіць герой цых воєн — князь Костянтын Івановыч Остроўскы поцінованы в Украіні більше за іншы, не

пов'язані з «московськими», справи (образно кажучи «Вишневець 1512» горює над «Оршею 1514»).

«Громадська думка» спокійно відноситься до «служби на два боки» добре знаної у міждержавних стосунках Литви-Речі Посполитої і Москви-Росії від часів Олельковичів до пізньої доби Запоріжжя. Відомі історичні спроби порозуміння між опонентами знаходять в Україні загальну схвальну оцінку. Більш того, українці схильні бачити коріння литовських «бід» у самоусуванні влад ВКЛ від боротьби за давньоруську спадщину та нездатність інтегрувати руське населення держави до «великолитовського» соціуму.

Натомість, коли мова заходить про «південний фронт» ВКЛ українське серце починає битись у пожвавленому режимі. Будь-яку активність Вільнюса у цьому напрямку по вигасанні галицької династії Даниловичів, мої земляки вітають з, подекуди, надмірним ентузіазмом. Так, лише нещодавно в українській історіографії утвердилася думка (і наразі ще недостатньо спопуляризована) про литовсько-татарський кондомініум над землями України, що склався після 1362 р., був підтверджений у 1395 р. та відгукувався у виплатах т. зв. упоминків кримському ханові («за володіння руськими землями») протягом XVI–XVII ст. Проте, такий собі топос «воз'єднання», модельованого за «перяславським» (1654 р.) зразком, досі відлунюється у популярних трактуваннях ранніх українсько-литовських стосунків.

Активне втручання ВКЛ у боротьбу за золотоординську спадщину за часів Вітовта має в Україні численних апологетів. Наголошується також на зверхності цього великого князя над Кримом часів утвердження династії Гіреїв. Факт цей використовується для підкреслення історичної взаємовигідності українсько-кримського партнерства.

Крім того, з вітовтовими часами пов'язують і розквіт чорноморської торгівлі. Факти будівництва власних портів (Хаджибей — предтеча Одеси тощо), піднесення подніпровських міст із Києвом на чолі, використання західних спеціалістів (італійських купців-колоністів) для затиснення контактів з Європою і налагодження хлібного експорту по Чорному морю сприймаються як передвісники власне *українського* майбуття.

Громадянську війну 1432–1440 рр. в Україні схильні розглядати в контексті відродження «українських» амбіцій, зіпертих на успішну господарську розбудову краю, а поразку Свидригайла на Швянті під Вількомиром у 1435 р. як крах вищезгаданого «києворуського імперіалізму» та світсько-місійної «української» програми.

Надалі світські українці претендують загалом лише на панування «у своїй сторонці» (образ з тексту сучасного гімну України). Відтак, ліквідація великокняжою владою Київського князівства Олельковичів у 1471 р. оцінюється сучасною вітчизняною історіографією достоту як удар у спину. Змови українських аристократів аж до повстання М. Глинського включно та втрата впливів у Криму і на Чорному морі сприймаються в Україні як правомірна розплата за політичну короткозорість.

Неувага великокняжої влади до «далеких земель» (традиційний у литовських джерелах ярличок для українських земель), за панівними наразі історіографічними уявленнями, змусила українців по-новому оцінити перспективи українсько-польського партнерства. Відтак, якщо щодо польсько-литовських терть у XIV–XV ст. та спроб накидання Литві унійних проектів в інтересах Польської Корони українська історіографія традиційно стояла горою за литвинів, то про оцінку унійних проектів XVI ст. такого вже не скажеш.

У поглядах на Люблінську унію 1569 р. в Україні наразі домінує позитивний настрій, підкреслюється, зокрема, аспект об'єднання майже всіх етнічних українських земель в єдиному державному утворенні. Відтак, доволі дискусійна «зрада» інтересів Великого князівства українськими аристократами на сеймі в Любліні розглядається як точка відліку процесу усвідомлення себе окремою нацією.

Серед українців, оглядаючих полюблінські часи, рідко знайдеш ностальгуючих за ВКЛ. Останнє частіше розглядається як об'єкт експансії (реалізованої чи проекрованої). Пригадують в Україні вряди-годи і «недорізану» до Київського воеводства по Люблінській унії Мозирщину або й українську Берестейщину, відверто радіють спробам Б. Хмельницького перетворити Південну Білорусь на таку собі кромвелівську Ірландію для своїх ветеранів, взагалі доскіпливо цікавляться боротьбою між різними політичними силами за «душі» білорусів, іншої (поза українцями) частини колись слабкодиференційованих «русинів».

Спільні з «литвинами» акції мисляться вже лише як паритетні (переговори Б. Хмельницького про союз з Радзівілами), хоча «литовська спадщина» сприймається як цілком атрактивна, ба навіть взірцева (бажання Б. Хмельницького отримати для козаків статус «татар литовських», проекти «Великого князівства Руського» тощо). Натомість без вдячності пригадують роль литвинів у зриві Гадяцької унії 1659 р.

XVIII-вічне ВКЛ практично повністю зникає з обріїв українця, що шукає поживи національним почуттям. Зазвичай Литва та Білорусь згадуються тут лише в контексті інших, поза Україною, «жертв» імперських амбіцій Росії. Втім, у міру зростання інтересу до магнатських кланів (в т. ч. «великолитовського» походження), під патронатом яких відбувалося нове соціально-економічне відродження «рукотворної пустелі» Правобережної України у XVIII ст., культура олігархічних «дворів» аристократії з останніх часів ВКЛ починає вабити дослідників та значно більше «промовляти» до українського серця.

Крім цього, вдячні українці литвинам тут і за П. Орлика — творця явища української політичної еміграції. Варто згадати й традиційно відзначувану роль «литовської спадщини» у доведенні «дворянського» родоводу українських старшинських сімей Гетьманщини. Адже наприкінці XVIII — першій третині XIX стст. вказівка українцем на зв'язок свого роду, наприклад із экс-«великолитовською» Білоруссю, була значним «козирем» у спорах із російською Герольдією.

У царині політичного досвіду структури ВКЛ сприймаються типологічно наближеними до іншого державного проекту «псевдоримлян» — Священної Римської імперії, а згодом більш відомої як просто Австро-Угорщина. «Австрійський досвід» в Україні обговорюється доволі активно, хоча і без особливого пієтету (за винятком хіба Галичини). Провідними темами тут виступають політика щодо національних меншин в умовах нечисельності «титульної» нації, соціальний консерватизм як політична стратегія, функціонування олігархічних еліт та роль харизми монарха у суспільстві. Підкреслення «людяності» політичних структур як ВКЛ, так і Австро-Угорщини у порівнянні з Великим князівством Московським і Російською імперією стало своєрідним загальником.

Особливо цікавою та безумовно злободенною, на мій погляд, є обговорення «олігархічної» проблематики в Україні, що тісно пов'язується з «досвідом ВКЛ». Слід зауважити, що інтерес до досліджень патронально-клієнтарних зв'язків, соціальних ритуалів, індивідуальних та групових кар'єрних стратегій «будить» в сучасному українському суспільстві не лише академічну допитливість.

Те саме можна сказати й про зацікавлення традиціями індивідуальної добродійності та меценатства, мляве відродження яких у країні тим не менш сприймається дуже ентузіастично. Тут особливо слід відзначити «культу» Федора Коріатовича, фундатора Мукачівського монастиря та Галшки Гулевичівни, яка стояла у витоків Києво-Могилянської академії.

Загальноновизнаним є внесок практик ВКЛ до першогогенези українського козацтва — теми, що в Україні завжди мала особливе значення. Відроджена в сучасній українській історіографії «боярська теорія» (обгунтована, передусім, у працях С. Леп'явка (див. [7]), що стверджує походження козаків від нижчих верств феодального класу Литви, лише підкреслила «литовську спадщину» цієї «націєтворчої» соціальної верстви.

Велике значення «досвіду ВКЛ» приділяється в Україні і в зв'язку з проблематикою правової держави. Авторитет Литовських Статутів як «законів вартих вільного народу» є цілком незаперечним, а іноді (це особливо кидається в очі у підручниках для українських юристів) попросту апологетичним. Так козацька старшина ще у 1763 р. маніфестувала свою позицію перед російським урядом.

Значно менший, порівняно з військово-політичним та правовим аспектами «великолитовського досвіду», інтерес викликають в Україні здобутки ВКЛ в економічній та культурній сферах. Утім, дослідниками поступово «освоюється» досвід інтеграції до світової економічної системи, питання ролі іноземного капіталу у господарському розвитку країни, а також реалізації її транзитного потенціалу. У центрі уваги знавців історії культури традиційно лишаються міські братства, релігійні рухи (зокрема, слід відзначити інтерес до історії протестантизму на землях ВКЛ) та церковні інституції [181]. Причому популярним є підкреслення зв'язків культурних явищ із проявами буття громадянського суспільства у державі.

Цікавымі асаблівасцямі в Украіні відрізняюцца персоналійні «культы» діячів ВКЛ. Так, серед Гедзіміновічів «героямі» украінців доволі рідка стаюць особи, што рэальна абіймалі велікокнязівскі титул. Найкрасномовнішым тут мабуць будзе шырока знанае выданне «Історыя Украіны в асобах: Літовска-польска доба» [11] в якому в рубрыцы «Украінні» мажновладці» подані біографічныя нарысы ліше про Володымира Ольгердовіча Кііўскаго, його нашадка Олелька та Олельковічів в загалі, про Шем'ячів та Можайскіх, Міхайла Глінскаго, Костянтина Острозкаго, Дмітра Вішневецкаго. Напавно, крім Ольгерда — сіншоводскаго звітажця та Вітовта — «чорноморскаго мрїініка», жоден з велікіх князів літовскіх не выклікае значніх емоцій. Натомісьць, офіційні «відступнікі», «бунтівнікі» та «змовнікі» — подільскі Коріатовічі, несамовітый Свідрыгайло, «гусітскі король» Сігізмунд Корібутовіч, кііўскі Олельковічі та сіверянскі Бельскі etc., выклікаюць цілковіте сівчуття. Сюжет «нерозуміння урядом» та «образы у краціх почуттях» є традіційным у подачі образів найбільш шанованіх «своіх феодалів» — Міхайла Глінскаго, Дмітра Вішневецкаго та двох «найкоханішых» з Острозкаіх — Костянтина Івановіча та Васіля-Костянтина.

Насамкінець, треба сказаці про рэцэпцію «літовскаі спадціны» на рівні украінскіх рэгіонів. Зрозуміло, што провід тут ведуць Волінь та Полісся, які за часів ВКЛ належалі до відносно «цівілізованіх» раіонів державы. Прічому ці рэгіоны добра прадставлені у столічнэму науковэму істэблїшменті Кіева. За велікоі підтрымкі останняго і на Воліні разбудувався амбітны прэект Острозкаі акадэміі (до останняго часу напрату пов'язаны з так само відроджэноу Кіево-Могілянскау акадэміеу). Місцэва прэблематыка стоіть у цэнтры увагы досіть потужнаго Товарыства дослідніків Цэнтральна-Східнаі Європы, яке очолюе відома украінска дослідныця Наталя Яковенко. Іншымы «акадэмічнымы» осередкамы украінскаі літуаністыкі є відділ сэрэдніх віків Інстытуту історыі Украіны НАНУ, де літуаністычны напраток очолюе Олена Русіна, та Кііўскы універсітет ім. Т. Шэвченка, де плідно працуюе прэсемінарыі Васіля Ульяновскаго.

Вартым на асобліву згадку є й канфэрэнцыйны рух на землях історычнаі Кііўшыны і Воліні, што відзначаецься жвавістэу. Прічому все більше він охоплюе не ліше абласні, але й скромнішы правінцыйны цэнтры (як прыклад наведу сівжовідбулі «Сангушківскы чытаннны» в м. Славуці).

Іншымы рэгіоном, де до «літовскаі спадціны» ставляцься із значным піетэтом є Поділля. Прічому, із зрозуміліх прычын воно є цэнтром культу князів Коріатовічів (зокрэма, одна з цэнтральніх вуліць Кам'янця-Подільскаго названа на іх чэсть). Культ цей мае свое відгалуженнны у Закарпатті, прічому, слід зазначыці, што на ньому велікоу міроу трымаеться почуття украінскаі ідэнтычності цьога трывалы час «відрізаннаго» від «Велікоі Украіны» рэгіону.

Для Подніпров'я «літовскы спомыны» відіграюць значну роль у пытаннных вызначеннны часу заснуваннны того чы іншаго з міських поселеннны (напрату

му пов'язаних з популярним «ювілейним» рухом). За приклад тут може правити моя мала батьківщина — м. Кременчук на Полтавщині. Пошуки місцезнаходження Вітовтового замку, джерела про існування якого є досить непевні, здатна раз-у-раз збурювати досить «сонну» місцеву громадську думку. На Полтавщині також люблять згадувати битву на Ворсклі 1399 р., але на жодне реальне дослідження, принаймні місця битви, іще не стяглися.

Культ Вітовта сягнув навіть Миколаївщини, про що свідчить, зокрема, стаття місцевої дослідниці С. Г. Ковальнової, яка розглянула дані тутешньої топонімії, що нагадують про литовські часи (Вітовтова балка, Вітовтовка, Вітовтова лазня) [237].

Історична Сіверщина з Черніговом залюбованим статусом «української Равенни» (тут збереглося чи не найбільше давньоруських пам'яток) до станнього часу мляво цікавилась своєю «литовською спадщиною». Ініціатива щодо її дослідження виходила більше з Києва, де над цією проблематикою плідно працює вищезгадана О. Русіна. Утім, зусиллями Сергія Леп'явка та очолюваного ним часопису «Сіверянський літопис» пробуджується, зокрема, інтерес до тематики війн за Сіверщину між Вільно і Москвою протягом XVI ст.

Таким чином, потенціал ВКЛ як історичного досвіду у випадку України є надзвичайно високим. Спектр його застосування сягає як глобального та регіонально-міжнародного, так і загальнонаціонального та обласного рівнів світосприйняття сучасного українця. Причому досвід цей протистоїть популярним образам «хуторянської України», етнографічної та автаркійної, одвічно-незмінно ігноруючої будь-які модернізаційні процеси. Різноманітність сфер застосування «великолитовської спадщини» дозволяє також із оптимізмом оцінювати перспективи розгортання літуаністичних студій в Україні.

Grand Duchy of Lithuania as a Historical Experience: the Case of Ukraine

Dmytro Vyrski

(Kyiv, Ukraine)

The article deals with the issues of perception of historical experience of the Grand Duchy of Lithuania (GDL) by Ukrainian scholars. The article focuses on Ukrainian “visions” on the GDL history. Most attention is paid to their distinctive features such as fragmentary interest into the foundation of the GDL, ambivalent relation to the opposition between Lithuania and Moscow, and exaggerated interest into “the Black Sea policy” of the GDL. At the same time, peculiarities of personal “cults” of public figures of the GDL in Ukraine are considered. Regional features of perception of the GDL heritage are being analyzed and prospects of deployment of Lithuanian’s studies in the Ukrainian regions are considered. The article concludes that historical experience of the GDL is significant for the formation of intellectual potential of modern Ukraine.

**Українська бібліографія
Великого князівства Литовського 1990–2003 рр.**

Укладачі: К. Кириченко, Д. Вирський

**Ukrainian Scholarship of the Grand Duchy of Lithuania
in 1990–2003: Bibliography**

Compilers: K. Kyrychenko, D. Vyrski

Джерела

1. Володимирський гродський суд. Подокументальні описи актових книг. Випуск 1. Справи 1–5. 1566–1570 роки / Укл. описів Г. Сергійчук. К., 2002.
Публікація подокументальних описів справ Володимирського гродського суду, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у м. Києві. Тут же перевиданий покажчик «Опись актовой книги Киевского центрального архива за 1566 год. N 923» (Київ, 1895), укладений А. Федоровим-Чеховським.
2. Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / За ред. М. Ф. Котляра. К., 2002.
Публікація Галицько-Волинського літопису за Хлебніковським списком. До публікації додані три статті, присвячені Галицько-Волинському князівству, тексту та рукописам літопису. Більше половини книги складають порядкові коментарі М. Ф. Котляра до фактичного змісту тексту.
3. Забуті і невідомі староукраїнські грамоти XIV – першої половини XV ст. [Олег Купчинський] // Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка. Т. ССXXXIII. Праці Історико-філософської секції. Львів, 1997. С. 333–359.
Публікація 14 україномовних документів (з різних архівів), які датуються XIV – першою половиною XV ст. З фаховою передмовою до кожного документу. Особливо цікавими є документи №N 6, 8 (опубліковані повторно); 9, 11 (публікуються вперше: дві грамоти князя Федора Любартовича 1412 та 1427 років).
4. Із спостережень над «Реєстром Чернігівських границь» з 20-х років XVI століття [Олена Русина] // Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка. Т. ССXXV. Праці Історико-філософської секції. Львів, 1993. С. 293–306 (публікація: С. 299–303; передмова: С. 293–299; примітки: С. 304–305).

Публікацыя (повторна) тексту «Реестру Чернігівських границь» («Пам'ятки» 1527 р. [назва та дата створення, запропонована О. В. Русиною]. Рукопис — РДАДА. Ф. 389. Оп. 1. Спр. 223.), у скоригованому (згідно спостережень публікатора) вигляді, без завершальної частини. Джерело не має оригінального характеру і є відтворенням тексту перемирної грамоти 1526 р. [ця ж «Пам'ять» опублікована у книзі див. 88].

5. Мицик Ю. «Опис Естонії та Латвії» в Хроніці Олександра Гваньїні // Український археографічний щорічник. Вип. 5/6. 2001. С. 264–305. Передмова о. Ю. Мисика — С. 264–268; текст (переклад укр. мовою з польського видання) — С. 268–301; примітки, в основному географічно-біографічного характеру — С. 301–305. Видання п'ятої частини Хроніки Олександра Гваньїні у перекладі українською. Є опис Жемайтії.

Загальні роботи

6. Крикун М. Г. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV–XVIII ст.: Кордони воєводств у світлі джерел. К., 1993.
Встановлюється поділ земель Правобережної України, в тому числі і в часи ВКЛ.
7. Леп'явко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. Чернігів, 1996.
У книзі подається перебіг козацьких війн кінця XVI століття.
8. Мальченко О. Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воєводств (XV – середина XVII ст.). К., 2001.
У книзі автор намагається зробити опис укріплених пунктів вказаних воєводств.
9. Терещенко Ю. І. Україна і європейський світ. Нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст. К., 1996.
Підручник з історії України. На широкому тлі загальноєвропейського розвитку, показується розвиток українських земель.
10. Яковенко Н. М. Нарис історії України. З найдавніших часів до кінця XVIII століття. К., 1997.
Узагальнююча праця з історії України.

Науково-популярні видання

11. Історія України в особах: Литовсько-польська доба. К., 1997.
Книга подає біографії видатних осіб окресленої епохи, які мали вплив на Руських землях ВКЛ. Особливо цікавими є статті: О. Русиної, Н. Яковенко, Я. Ісаєвича, О. Савчук, Д. Наливайка.
12. Історія України: нове бачення: У 2-х т. / О. І. Гуржій, Я. Д. Ісаєвич, М. Ф. Котляр та ін.; під ред. В. А. Смолія. К., 1995. (Т. 1)
Видання підруничкового типу. Розділ «Українські землі у складі Литви та Польщі» (С. 113–151) написаний О. В. Русиною і охоплює період від 40-х рр. XIV ст. до 40-х рр. XVII ст.
13. На переломі: друга половина XV – перша половина XVI ст. / Упор. і передмова О. В. Русиної. К., 1994.

Збірник матеріалів різного змісту: прозові художні твори, уривки з історичних досліджень, документальні матеріали.

14. Русина О. В. Україна під татарами і Литвою (серія: Україна крізь віки. Т. 6). К., 1998.

У книзі подається загальний огляд історії українських земель у складі Великого князівства Литовського. Розглядаються деякі питання подієвої історії, суспільного, церковного, економічного життя та етнодемографічного розвитку.

15. Русина О., Горобець В., Чухліб Т. Незнайомі Клію. Українська історія в таємницях і курйозах XV–XVIII століття. К., 2002.

Науково-популярне видання, що вміщує нариси історичних загадок з вказаного періоду. Найбільш цікавими є статті О. Русиної.

Енциклопедії

16. Енциклопедія історії України. Робочий зошит 1–3 (літери А–В). К., 2002. Академічний проект, здійснюваний переважно силами Інституту історії України НАНУ (планується як 6-томник). Про все видання сказати щось важко, бо це тільки перші робочі зошити, але тут вже є стаття «Велике князівство Литовське» тощо.

Перевидання

17. Антонович В. Б. Грановщина (Епизод из истории Брацлавской Украины) // Антонович В. Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. К., 1995. С. 607–621.
18. Антонович В. Б. Киев, его судьба и значение с XIV по XVI столетие (1362–1569) // Там само. С. 534–576.
19. Антонович В. Б. Очерк истории Великого княжества Литовского до смерти великого князя Ольгерда // Там само. С. 622–743.
20. Грушевський М. Історія України–Русі. Т. 3–7. К., 1993–1995. Перевидання багатотомної праці видатного українського історика М. Грушевського «Історія України–Русі». Томи присвячені т. зв. Литовсько-Польській добі.
21. Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Передмова І. О. Денисюка. Львів, 1991.
22. Отамановський В. Д. Вінниця в XIV–XVII ст. Вінниця, 1993. Умовно віднесено до перевидань. Насправді: перша публікація книги вченого (написана 1924–1946 рр.) Особливо цікаві розділи 1–4. Також тут опублікований (без належної археографічної передмови та без коментарів привілей Володислава IV (31.7.1634), яким підтверджувалися права вінницьким міщанам, надані його попередниками).

Джерелознавство та історіографія

23. Гошко Т. Нова концепція генези Великого князівства Литовського // Український гуманітарний огляд. Вип. 3. К., 2000. С. 79–88. Рецензія на книгу: Краўцэвіч А. К. Стварэнне Вялікага княства Літоўскага. Мн., 1998.

24. Грачова С. Літописні повісті про битву на Ворсклі // Просемінарій. Медієвістика. Історія Церкви, науки і культури. Вип. 1. К., 1997. С. 8–15.
У статті аналізується текст повісті про битву на Ворсклі (1399) у трьох літописних традиціях: новгородській, тверській та московській. Зроблена спроба скоригувати реконструкцію Троїцького літопису.
25. Гурбик А. О. Огульний гіперкритицизм чи фаховий конструктивізм: альтернативи поступу сучасної литуаністики // Український історичний журнал. 2000. № 2. С. 69–82.
26. Довбищенко М. Українські церковні архіви литовсько-польської доби: історична доля та перспективи реконструкції // Архіви України. 2001. № 6 (листопад–грудень). С. 10–24.
У статті робиться спроба показати долю українських церковних архівів (православних та уніатських) литовсько-польської доби від створення до сьогодення.
27. Див. 61.
28. Капітан Л. І. Литовсько-польська доба на сторінках «Українського історичного журналу» (1985–2000) // Український історичний журнал. 2000. № 3. С. 53–61.
Стаття присвячена огляду публікацій з теми в УІЖ.
29. Кириченко К. Повідомлення про хрещення Ольгерда у «Посланих Спиридона-Сави» та споріднених із ним пам'ятках: спроба текстологічного аналізу // Просемінарій. Медієвістика. Історія Церкви, науки та культури. Вип. 5. К., 2003. С. 16–32.
У статті проводиться текстологічний аналіз повідомлення про хрещення Ольгерда перед смертю у «Посланих Спиридона-Сави» та споріднених з ним пам'ятках: «Родословий литовського князства», «Скороченому литовському літописі» та ін., і встановлюється вторинність версії «Послання».
30. Кириченко К. Пошуки образу: Литва XIII–XIV ст. очима літописців Північної Русі та Новгородської землі // Просемінарій. Історія Церкви, науки і культури. Вип. 3. К., 1999. С. 4–17.
На основі новгородської та північноруської літописної традиції робиться спроба визначення образу Литви в означений період.
31. Купчинський О. Про деякі способи уточнення дат пізньосередньовічних документів в археографічній практиці // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2002. Вип. 37. Частина 1. С. 455–464.
Теоретична стаття, в якій розглядаються способи уточнення дат документів за непрямыми ознаками. Є приклади з великокнязівських грамот кінця XIV – початку XV стст.
32. Шабульдо Ф. М. Наративні джерела й перші дослідники про похід Ольгерда на Сині Води і Білобережжя // Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI–XVIII століть. К., 2000. С. 57–74.
Вчений розглядає весь комплекс наративних джерел, що говорить про Синьоводську битву (білорусько-литовське літописання, Хроніка Стрийковського, Гус-

тинський літопис ін.) та формування двох протилежних точок зору: «за» і «проти» походу Ольгерда на Поділля.

33. Шевченко Н. В. Білорусько-Литовська держава: нові концептуальні засади сучасної білоруської історіографії // Український історичний журнал. 1997. № 2. С. 55–67.

У статті розглядаються основні концепції утворення ВКЛ у сучасній білоруській історіографії.

34. Яковенко Н. М. У пошуках витоків: проблеми білоруської історіографії Великого князівства Литовського з перспективи 1991–1992 рр. // Історія, історіософія, джерелознавство (Статті, розвідки, замітки, есе). К., 1996. С. 112–137.

На матеріалах Гродненських наукових конференцій 1991 і 1992 років робиться огляд основних тенденцій в білоруській литуаністиці, та порівняння з литуаністикою на Україні.

Політика

35. Брехуненко В. А. Донське питання і глобальне протистояння Московії та Польсько-Литовської держави за гегемонію в Східній Європі // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська Академія». 2000. № 18. Історичні науки. С. 45–49.

У роботі оглядаються стосунки між Польсько-Литовською державою та Московським князівством через призму Донського питання.

36. Казаков О. О. Битва на р. Ведроші 14 липня 1500 // Український історичний журнал. 1998. № 5. С. 52–63.

Робиться історична реконструкція битви. Автор виділяє три етапи у цій битві, кожен з яких окремо відобразився у певному джерелі.

37. Казаков О. Встановлення російсько-литовського кордону перемирною грамотою 1503 р. // Вісник Київського інституту «Слов'янський університет». 1998. Вип. 1. С. 169–176.

Дуже детально географічно реконструюється російсько-литовський кордон за перемирною грамотою 1503 р.

38. Казаков О. Московсько-литовська війна 1500–1503 рр. за українські землі. К., 1998.

Аналізується хід військових дій у війні 1500–1503 років, подається детальний опис втрат ВКЛ під час цієї війни.

39. Казаков О. О., Мордвинцев В. М. Маловідомі сторінки московсько-литовської боротьби за давньоруські землі на межі 70–80-х років XV ст. К., 1997.

Робота містить спробу хронологічно-географічного опису військових операцій на литовсько-московському кордоні у 70–80-х роках XV ст.

40. Орлов К. Литовсько-тверські династичні зв'язки у політиці держав Східної Європи XIII–XV ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. 1998. Вип. 32. С. 182–187.

- Зміст статті не відповідає назві. У тексті подається виключно хронологічний виклад шлюбних зв'язків тверської князівської династії з литовською.
41. Пасічник М. С. Політичні унії між Польщею і Литвою в історичній долі українського народу (XVI ст.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. 1992. Вип. 28. С. 13–19.
У статті подається візія унійного (між ВКЛ та Короною; церковні унії) процесу з точки зору українських земель. Текст хибує на проправославну патетику.
42. Розумна Є. Люблінський унійний сейм: проблема прилучення Київського воєводства // Мандрівець. 1999. № 4. С. 43–45.
Оглядаються особливості інкорпорації в Корону Польську Київського воєводства у порівнянні з інкорпорацією Волині і Підляшшя, розглядається положення Київського воєводства у структурі відносин Корони і ВКЛ перед та після Люблінської унії.
43. Русина О. Київська виправа Гедиміна (текстологічний аспект проблеми) // Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка. Т. ССХХІ. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) дисциплін. Львів, 1996. С. 147–157.
Аналіз джерел, що залучені до доказу історичності київського походу Гедиміна. Робиться висновок, що походу не було.
44. Русина О. Синьоводська «Задонщина»: історіографічна першість чи історіографічний гібрид? // Український гуманітарний огляд. Вип. 1. 1999. С. 178–189.
Критична рецензія на книгу Ф. М. Шабульда «Синьоводська проблема...» (див. 45).
45. Шабульдо Ф. М. Синьоводська проблема: можливий спосіб її розв'язання. К., 1998.
Збірка, що містить доповнені та розширені тексти трьох статей дослідника, присвячені Синьоводській проблемі: Литовська «Задніпрянщина»: незнаний аспект Синьоводської проблеми. С. 5–50; Концепція Синьоводської битви В. Б. Антоновича і вітчизняна історіографія. С. 51–68; Мацей Стрийковський як історик Синьоводської битви. С. 69–84.
46. Яковенко Н. Здобутки і втрати Люблінської унії // Київська старовина. 1993. № 3. С. 77–85.
В статті аналізується політична і соціальна ситуація на українських землях після Люблінської унії.

Економіка

47. Гурбик А. Аграрна реформа в Україні XVI ст. К., 1997.
Загальна робота, присвячена аграрній реформі в Україні до волочної поміри та проходження волочної поміри.
48. Гурбик А. Еволюція соціально-територіальних спільнот в середньовічній Україні (волость, дворище, село, сяринна спілка). К., 1998.
Розглядається трансформація соціальних громад в період входження українських земель до ВКЛ.

49. Івакін Г., Козубовський Г. Золотоординські монети з литовськими контрамарками // Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка. Т. ССXL. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) дисциплін. Львів, 1996. С. 290–298.
Робиться спроба встановити місця контрамаркування татарських монет литовською Колоною (робиться висновок, що це місця майже недоступні для монет литовського великокнязівського карбування).
50. Русина О. Тенденції соціально-економічного розвитку Сіверської землі у XIV–XV ст. // Історія. Історіософія. Джерелознавство. К., 1996. С. 21–37.
У статті розглядається економічне становище Сіверщини у ВКЛ.
51. Сидоренко О. Ф. Українські землі у міжнародній торгівлі (IX – середина XVII ст.). К., 1992.
Монографія присвячена міжнародній торгівлі «українських земель» від часів Київської Русі до початку Хмельниччини. Є розділи про торгівлю в період належності українських земель до ВКЛ.

Право

52. Гулевич В. «Наїзди» у русько-литовському праві XV – кінця XVI ст. (Розвиток і еволюція права на прикладі «наїздів») // Просемінарій. Медієвістика, історія Церкви, науки і культури. Вип. 5. К., 2003. С. 33–63.
У статті подається класифікація «наїздів», теорія та практика такого способу дій. Ставиться питання походження терміну, ставлення до явища офіційного законодавства (Судебник Казимира, Перший, Другий та Третій Литовські Статути) та шляхетського соціуму.
53. Ковальова С. Судові чиновники в українських судах XIV та XVI століть // Юридический весник. 2000. N 1. С. 110–117.
Огляд структури суду на українських землях.
54. Поліщук В. Врядове виживство красносільських бояр у контексті замкових служб (Луцьке староство в 1545–1567 рр.) // Молода нація. 2001. N 3. С. 196–239.
Реконструється історія урядової боярської служби та її оформлення.
55. Поліщук В. Свідки у литовсько-руському праві до судово-адміністративної реформи 1564–1566 рр. // Молода нація. 2000. N 1. С. 123–164.
У статті досліджується інститут свідків до Першого Литовського статуту та у Першому Литовському статуті.

Суспільство

56. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів, 2000.
Дослідження складу та функціонування князівської верстви.

57. Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів XII–XVI ст. Львів, 1996.
58. Івакін В. Рід князів Вишневецьких у київських поменниках // Про-семінарій. Медієвістика, історія Церквы, науки і культуры. Вип. 4. К., 2000. С. 67–79.
Зроблена спроба уточнення генеалогіі князів Вишневецьких за поменнікамі київських монастирів.
59. Крикун М. Земські уряды на украінських землях у XV–XVIII століттях // Записки Науковаго товариства імені Тараса Шевченка. Т. ССXXVIII. Праці Історыко-філосафскай секцыі. Львів, 1994. С. 65–122.
У статці разглядаецца структура земскаго уряду на руськіх землях: час появи, структура, змяні у складзі.
60. Яковенко Н. М. Украінска шляхта з кінца XIV да сярэдзіны XVII ст. (Волян і Цэнтральная Украіна). К., 1993.
Узагальнююча монографія, прысвячана стратыфікацыі, правам та родінным зв'язкам шляхты Волян та Цэнтральнай Украіны. Захищена у 1994 році як докторска дысертацыя (див. 126).

Культура

61. Жаркіх М. Трактат Міхалона Літвіна 1615 року як сацыяльна утопія та історычнае джерела // Записки Науковаго товариства імені Тараса Шевченка. Т. ССXL. Праці Камісіі спецыяльных (дапаміжных) дысцыплін. Львів, 2000. С. 7–42.
У статці разглядаюцца праблемы пов'язані з трактатам Міхалона Літвіна: авторство, джерела, мета напісання. Викорыстані матэматычныя метады вивчэння.
62. Еўрапейскае Відроджэнне та украінска літэратура XIV–XVIII ст. К., 1993.
Збірка статей, прысвячана украінскай літэратуры данага перыяду, та іі зв'язкам з еўрапейскаю літэратураю. Особліва цікава стаття Дм. Наливайка.
63. Мицик Ю. Украіна XV–XVII століть у світлі тогочаснай прэсы (За матэрыяламі «летючых лісткіў») // Записки Науковаго товариства імені Тараса Шевченка. Т. ССXXXIII. Праці Історыко-філосафскай секцыі. Львів, 1997. С. 36–46.
У статці разглядаюцца відомасці про подыі на украінскай землях (в тому числі і ВКЛ) в еўрапейскай «летючых лістках».
64. Русина О. Василь Нікольскіі — невідомыі книжник XVI ст. і його творчыіць // Записки Науковаго товариства імені Тараса Шевченка. Т. ССXL. Праці Камісіі спецыяльных (дапаміжных) дысцыплін. Львів, 2000. С. 43–52.
Атрыбуцыя «Сказанія о ісхожденіі Святаго Духа» (1511) В. Нікольскаму (дрібныі шляхтыч, що брав участь у повстанні Глінскаго).
65. Русина О. Від Кузмиці Кіяніна да кіяніна Скобеіка (модельування смерці в Хроніці Биховця) // Соціум. Альманах сацыяльнай історыі. 2002. Вип. 1. С. 37–53.

У статті подається версія походження сюжету з Хроніки Биховця про вбивство Сигізмунда Кейстутовича. Скоріше за все, автор Хроніки Биховця взяв сюжет про вбивство Андрія Боголюбського з Київського літопису XII ст. (у складі Іпатіївського).

66. Яковенко Н. М. Родова еліта — носій «континуїтету реалій» між княжою Руссю і козацькою Україною (до проблеми існування меншини елітарного типу в Україні між моментом входження руських земель до складу чужих держав (XIV ст.) і Хмельниччиною (сер. XVII ст.): Доповідь на міжнародному конгресі українців. Серпень, 1993, м. Київ. // *Сучасність*. 1994. № 1. С. 118–124.

Ставиться питання про існування на українських землях XIV–XVII стст. місцевої еліти, її особливостях та зв'язок з елітою Київської Русі.

Релігія

67. Гудзяк Б. Грецький Схід, київська митрополія і Флорентійська унія // *Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка*. Т. ССХХVІІІ. Праці історично-філософської секції. Львів, 1994. С. 48–60.

68. Жиленко І. Литовські мученики в історії України // *Людина і світ*. 2001. № 8. С. 40–46.

Нарисова стаття про трьох литовських мучеників (Антонія, Іоанна та Євстафія) від їхнього мучеництва до 14 квітня 1852 р., коли мощі святих були перекладені у бронзову раку.

69. Зема В. Між апокрифом та історією (Флорентійська унія в православної полеміці) // *а се єго сребро*. Збірник на пошану члена-кореспондента НАН України Миколи Федоровича Котляра з нагоди його 70-річчя. К., 2002. С. 207–225.

Досліджується рецепція Флорентійської унії в наративних джерелах передберестейської доби. Ставиться питання про причини відсутності використання «Флорентійського сюжету» у наративних пам'ятках ВКЛ кінця XV – середини XVI століть.

70. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Навчальний посібник: У 3-х книгах: Кн. 1: Середина XV – кінець XVI ст. (Автор: В. І. Ульяновський); Кн. 2: Середина XV – кінець XVI ст. (Автор: В. І. Ульяновський); Кн. 3: Кінець XVI – середина XIX ст. (Автори: О. П. Крижановський, С. М. Плохій).

71. Кочан Н. Прелюдія Берестя: Флорентійська унія і київське православ'я // *Людина і світ*. 1993. № 10–12. С. 20–25.

Популярне перекладення статті: див. наступну позицію.

72. Кочан Н. І. Флорентійська унія і Київська митрополія: до характеристики розвитку та втілення ідеї унії церков // *Український історичний журнал*. 1996. № 1. С. 28–44.

73. Купайло І. Григорій Цамблак (київський митрополит, 1364–1419) // *Україна*. 1991. № 17. С. 42.

Коротка біографічна замітка.

74. Пелешенко Ю. Київський митрополит Ісидор і доля Флорентійської унії в Україні // Київська старовина. 2000. № 2. С. 135–142.
75. Тимошенко Л. Василянські життєписи митрополитів Михайла Рагози, Іпатія Потія та Йосифа Рутського з Віленського монастиря Святої Трійці // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. V. Дрогобич, 2001.
У статті аналізуються три невідомі життєписи перших уніатських митрополитів.
76. Ульяновський В. Київський митрополит Спиридон, і його догматичний твір «Изложение о Православней истинне нашей вере» (Част. I–IV.1–2) // Просемінарій. Медієвістика. Історія Церкви, науки і культури. Вип. 2–4. 1998–2000.
Цикл статей (на жаль, поки не завершений), у якому розглядається творчість митрополита Спиридона (Спиридона-Сави, за існуючою історіографічною традицією — автора «Послання о Мономаховом венце»). Робиться детальний розгляд історичної ситуації, пов'язаної з опальним митрополитом. Доводиться хибність думки про тотожність митрополита та автора «Послання о Мономаховом венце».
77. Чумаченко О. Образи з минулого. Біографічний довідник осіб, похованих в Успенському соборі Києво-Печерської лаври. К., 1999.
Довідник, що включає життєписи осіб, похованих в Успенському соборі Києво-Печерської лаври. Включає життєписи також осіб, пов'язаних з ВКЛ: Юліанії Тверської; Володимира Ольгердовича; Скиргайла Ольгердовича; Олелька Володимировича та інш.
78. Шевченко В. Русь — Україна: шлях від унії Фераро-Флорентійської до Берестейської // Пам'ять століть. 1996. № 3. С. 121–134.

Регіональна історія. Міста

79. Білоус Н. Київські війти XVI – першої половини XVII ст. // Київська старовина. 2001. № 3; 2002. № 3.
Досліджується особливості формування війтівської посади в Києві (XVI ст.). Робиться висновок про існування відмінних рис від аналогічних урядів інших міст ВКЛ.
80. Білоус Н. Привілеї на війтівство київським міщанам Черевчям // Архіви України. 2002. № 4–6. С. 239–242.
Опубліковано два документи з Литовської Метрики.
81. Заєць А. Є. До історії правової локації волинських міст XVI – перш. пол. XVII ст.: локаційні привілеї у Литовській і Волинській (Руській) метриках // Архіви України. 2001. № 4–5. С. 83–98.
У статті досліджується система локаційних документів українським містам.
82. Івакін Г. Ю. Історичний розвиток Києва XIII – середина XVI ст. К., 1996.
Монографія, присвячена історії Києва окресленого періоду.
83. Марочкін В. Українське місто від XV до середини XVII ст. Звичаєво-правова атрибутика як історичне джерело. Toronto, 1999.

- Дослідження звичаєво-правових норм життя міського суспільства Зокрема розглядаються система врядування в місті (уряди воєвод, війтів, старост); правничі інституції в містах під магдебурзьким правом.
84. Русина О. До питання про київських князів татарської доби // Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка. Т. ССХХV. Праці Історико-філософської секції. Львів, 1993. С. 194–203.
Стаття входить у цикл публікацій дослідниці про князівську традицію в Києві і вміщує аналіз питання безперервності київського княжіння у 40-х рр. XIII – 80-х рр. XIV ст.
85. Русина О. Київ легендарний // а се єго сребро. Збірник на пошану члена-кореспондента НАН України Миколи Федоровича Котляра з нагоди його 70-річчя. К., 2002. С. 225–238.
У статті подається аналіз легенд, пов'язаних з Києвом у XV–XVI ст. Робиться висновок про об'єкти міфотворчості (монументальні споруди давньоруських часів), схеми створення легенд (в основному через книжні сюжети) та досить недовге їх життя.
86. Русина О. Про князівську традицію на Київщині у XIII–XIV ст. // Київська старовина. 1997. N 3/4. С. 82–93.
Стаття з циклу досліджень авторки про князівську традицію в Києві. Скоріше за все, київськими князями в цей період були путивльські (місцеві) князі.
87. Русина О. Путивльські волості XV – початку XVII ст. // Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка. Т. ССXL. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) дисциплін. Львів, 1996. С. 368–379.
Стаття присвячена історії Путивльських земель у окреслений період.
88. Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. К., 1998.
У книзі розбирається коло проблем, пов'язаних з історією Сіверської землі: поняття Сіверщина, входження Сіверської землі до ВКЛ, адміністративно-територіальний устрій, тощо.
89. Собчук В. З історії землеволодінь шляхетських родів із князівськими титулами у Південній Волині XV – першій половині XVII ст. // Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка. Т. ССXL. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) дисциплін. Львів, 2000. С. 333–360.
У статті розглядаються земельні володіння князів (Курцевичів, Буремських, Сангушковичів, Гольшанських, Четвертенських, Корецьких, Чарториських, Ружинських, Масальських, Пузин, Пронських, Подгорських, Радзивилів) на Волині.
90. Собчук В. Крем'янецька волость у XVI ст.: територія і поселення // Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка. Т. ССXL. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) дисциплін. Львів, 1996. С. 380–399.
91. Тищенко К. Литва на Сіверщині. Топонімічні свідчення // Пам'ятки України. 2001. N 1–2. С. 104–117.
Розглядаються топонімічні джерела, які говорять про литовську присутність на Сіверщині.

Конференцыі

92. Литва — Украіна: історыя, політологія, культуралогія: Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі, што відбулася у Вільнюсі 28–30 вересня, 1993 р. Вільнюс, 1995.
Збірнік матэрыялаў з канферэнцыі «Літва–Украіна: історыя, політологія, культуралогія», што проходила у Вільнюсі. У зборці прадставлены доповіді украінскай дэлегацыі.
93. Русина О. Проблемы інкорпорацыі південно-руських земель Великим князівством Літовскім в украінскай історыяграфіі кінца ХІХ – пачатку ХХ ст. С. 98–104.
94. Любченко В. Літовскі князі Коріатовічы і Поділля. С. 105–109.
95. Дзюба О. Культурны працес на «руських землях» Великага князівства Літовскага та Польскага каралівства псля Люблінскай уніі. С. 114–118.
96. Пелешенко Ю. Грыгорій Цамблак у Вільнюсі. С. 110–113.
97. Єрмоленко Св. Украінска лексіка актовай мовы періоду літовскай доби. С. 119–122.
98. Мацько Л. Актуальні пытанні вивчення мовы украінскага грамадства спільнага украінска-літовскага дзяржавага періоду. С. 123–128.
99. Ажнюк Л. Літовскі Статут 1529 року і яго місце в історыі дырэктывнага жанру украінскай діловай мовы. С. 129–134.
100. Павличко Я. Віленскае выданне Марка Антонія де Домініса (Маркантуна Господнетича). С. 135–141.
101. Александрович В. Украіна і Літва: штрихи з історыі малярскіх взаемозв’язкаў кінца 16–17 ст. С. 142–154.
102. Щербатюк О. Портреты прадставнікаў літовскіх князівскіх родів в Успенскаму саборі Києво-Печерскай Лавры (історыка-культурны аспект). С. 155–162.
103. Хмельницькаму — 500. Тезы навукова-теаретычнай канферэнцыі. Хмельницькай, 1991:
104. Станіслаўскі В. В. Выхад міських паселенняў у Подільскаму воеводстве в кінці ХV – першай паловіне ХVІІ ст. С. 50–51.

Аўторефераты дысертацый

105. Босчко В. Ф. Правобережні порубіжні тэрыторыі у генезі, эвалюцыі та арганізацыі фармування украінскага козацтва (друга паловіна ХV – сярэдзіна ХVІІ ст.). Аўтореферат дысертацыі... канд. іст. наук. (07.00.01). Київскі нац. універсітет імені Тараса Шевченка. К., 2000.
106. Боянівска М. Б. Украінска рукопісна кніга в ХV – першай паловіне ХVІІ ст.: вытворчасць і паширэнне. Аўтореферат дысертацыі... канд. іст. наук. (07.00.02). НАН Украіны; Інстытут українознавства ім. І. Крыв’якевіча. Львів, 1994.
107. Войтовіч Л. В. Князівскі дынастыі Східнай Еўропы (кінець ІХ – пачаток ХVІ ст.): склад, грамадства і палітычная роля. Аўтореферат дысертацыі... докт. іст. наук. (07.00.01). Львів, 2001.

108. Войтович В. Л. Удільні князівства Рюриковичів та Гедиміновичів в XII–XVI ст. Історико-генеалогічне дослідження. (07.00.01). Автореферат дисертації... канд. іст. наук: 07.00.02 / НАН України; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 1994.
109. Горін С. М. Православні монастирі Волині другої половини XV – середини XVII ст.: чисельність, статус, релігійно-культурні функції. Автореферат дисертації... канд. іст. наук. (07.00.01). НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Інститут народознавства. Львів, 2000.
110. Гошко Т. Магдебурзьке право Центрально-Східної Європи XIII–XVIII ст. в українській і польській історіографії. Автореферат дисертації... канд. іст. наук. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. НАН України. К., 1999.
111. Гурбик А. О. Сільська община на Україні в XIV–60-х рр. XVI ст.: Соціально-економічні і правові аспекти проблеми. Автореферат дисертації... канд. іст. наук. (07.00.02). АН України, Інститут історії України. К., 1991.
112. Дячок О. О. «Хроніка Європейської Сарматії» Олександра Гваньїні як джерело з історії України XV–XVI ст. Автореферат дисертації... канд. іст. наук. (07.00.06). Дніпропетровськ, 1992.
113. Жук О. М. Історична топографія Луцька X–XVIII ст. Автореферат дисертації... канд. іст. наук. (07.00.06). Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2000.
114. Заєць А. Є. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII ст. Автореферат дисертації... канд. іст. наук. (07.00.02). АН України, Інститут історії України. К., 1994.
115. Казаков О. О. Московсько-литовська боротьба за давньоруські землі в кінці XV – на початку XVI ст. Автореферат дисертації... канд. іст. наук. (07.00.02). Запорізький держ. університет. Запоріжжя, 1998.
116. Козубовський Г. А. Гроші, грошовий обіг Середньої Наддніпрянщини XIV–XV ст. Автореферат дисертації... канд. іст. наук. (07.00.02). АН України, Інститут археології. К., 1992.
117. Крикун М. Г. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV–XVII ст. (воєводства та повіти). Автореферат дисертації... докт. іст. наук. (07.00.02). АН України, Інститут історії України. К., 1992.
118. Лепявко С. А. Військово-політична діяльність українського козацтва в контексті міжнародних відносин (1561–1595). Автореферат дисертації... докт. іст. наук. (07.00.01). НАН України, Інститут історії України. К., 2000.
119. Осіп'ян О. Л. Економічний розвиток вірменських колоній в Галичині, на Поділлі та Буковині в XIV–XIX ст. Автореферат дисертації... канд. іст. наук. (07.00.01). Донецький державний університет. Донецьк, 1999.

120. Русина Е. В. Северская земля: генезис и историческая эволюция в XIV – начале XVI века. Автореферат дисертації... канд. іст. наук. (07.00.02). АН України, Інститут історії України. К., 1991.
121. Собчук В. Д. Знать Південної Волині на схилі середніх віків. Істори́ко-генеалогічне та істори́ко-географічне дослідження: Автореферат дисертації... канд. іст. наук: (07.00.01) НАН України; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Інститут народознавства. Львів, 2002.
122. Томілович Л. В. Пороські землі середини XIII – середини XVI ст. Автореферат дисертації... канд. іст. наук. (07.00.01). Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2000.
123. Фрис В. Я. Кирилична рукописна книга в Україні XVI – першій половині XVII століття: кодикологія та регіональні особливості (07.00.06). Автореферат дисертації... канд. іст. наук: (07.00.06) НАН України; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 1994.
124. Шама О. Польсько-литовська унія та інкорпорація українських земель до Королівства Польського на Люблінському сеймі 1569 року. Автореферат дисертації... канд. іст. наук. (07.00.01). К., 1996.
125. Шеломенцев-Терський С. В. Лучеськ X–XV ст. Автореферат дисертації... канд. іст. наук. (07.00.04). НАН України, Інститут археології. К., 1999.
126. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). Автореферат дисертації... докт. іст. наук. (07.00.02). АН України, Інститут історії України. К., 1994.

Додаткова бібліографія

Публікація джерел

127. Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / НАН України; Інститут української мови; Житомирський держ. педагогічний ун-т ім. І. Франка. Північноукраїнський діалектологічний центр; Центральний держ. історичний архів України у м. Києві / В. В. Німчук (відп. ред.), А. М. Матвієнко (упоряд.), В. М. Мойсієнко (упоряд.). Житомир, 2002.
128. Берестейська унія 1596–1996: Документи Центрального держ. архіву України, м. Львів / Центральний держ. історичний архів України у Львові / Оксана Гайова (авт. тексту). Львів, 1997.
129. Відтворення духовних джерел [Електронний ресурс] / Програма «Книжковий простір»; Національний ун-т «Києво-Могилянська академія». Наукова бібліотека. К., 2001. Вип. 1: Крыловский А. С. Систематический каталог книг библиотеки Киевской духовной академии. 1890–1906 г.; Аскоченский В. Киев с древнейшим его училищем Академиею. Часть 1, 2. К., 1856 г.; Тітов Хв. Стара вища освіта в Київській Україні XVI – поч. XIX. К., 1924 г.; Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники 1-й том. К., 1883 г.,

- 2-й том. К., 1898 г.; «Основа». Ежемесячный южнорусский литературно-ученый вестник. Содержание за 1861–1862 гг., N 1–12 за 1861 г., N 1–4 за 1862 г. СПб.; Систематический указатель журнала «Киевская старина» за 1882–1906 годы. Полтава, 1911 г. 1 электрон. опт. диск.
130. Волинські грамоти XVI ст. (Па'мятки української мови) / Упорядники: В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко. К., 1995.
131. Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського / І. Ворончук (пер., упоряд. і передм.). К.; Старокостянтинів, 2001.
132. Історія Хаджибея (Одеси) 1415–1795 рр. в документах / Т. Г. Гончарук (ред.). Одеса, 2000.
133. Книга київського підкоморського суду (1584–1644) (Пам'ятки української мови. Серія актових джерел і грамот.) / Передмова: В. В. Німчук, Н. М. Яковенко. Підгот. до вид.: Г. В. Боряк, Т. Ю. Гирич, Л. З. Гісцова та ін. К., 1991.
134. Кравченко В. М. Інвентарні описи волинських маєтків князів Сангушків другої половини XVI століття // Записки наукового товариства імені Шевченка. Т. 238. Праці історично-філософської секції. Львів, 1999. С. 385–414.
135. Люстрації королівщин українських земель XVI–XVIII ст.: Матеріали до реєстру рукописних та друкованих текстів / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського / Р. Майборода (уклад.). К., 1999. (Науково-довідкові видання з історії України; Вип. 49).
136. Пам'ятки історії Східної Європи. Джерела XV–XVII ст. Т. V. Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652–1673 рр. / Укладач П. Кулаковський. Острог; Варшава; Москва, 1999.
137. Пересопницьке Євангеліє 1556–1561: Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик / НАН України; Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського; Інститут української мови / О. С. Онищенко (ред. кол.), І. П. Чепіга (підгот.), Л. А. Гнатенко (підгот.). К., 2001.
138. Тимошенко Л. В. Артикули Берестейської унії 1596 р. // Український історичний журнал. 1996. N 2. С. 18–28.
139. Тисяча років української суспільно-політичної думки: У 9 т. / Т. Гунчак (голова ред. кол., наук. ред.), О. Сліпушко (упоряд і прим.), О. Сліпушко (передм.), В. Яременко (передм.) К., 2001. Присвячується 10-ій річниці незалежності України: Т. 1: X–XV ст.; Т. 2. Кн. 1: XVI ст.; Т. 2. Кн. 2: Перша половина XVII ст.
- Видання відрізняється популярним характером, що позначилося і на рівні наукового опрацювання матеріалів.
140. Торгівля на Україні XIV – середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянина / Упор.: В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко. К., 1990.

141. Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. У 2 ч. К., 1995.
142. Український степовий кордон в середині XVI століття (спогади барського старости Бернарда Претвича). О. Є. Мальченко (упорядн.). Запоріжжя; К., 1997.

Дослідження

143. Александрович В. С. Західноукраїнські малярі XVI століття. Шляхи розвитку професійного середовища: Автореферат дисертації... докт. іст. наук.: 07.00.01 / НАН України; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Інститут народознавства. Львів, 2001.
144. Александрович В. С. Мистецтво Галицько-Волинської держави / НАН України; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 1999.
145. Александрович В. С., Балушок В. Г., Боянівська М. Б., Войтович Л. В., Голик Р. Й. Історія української культури: У 5 т. / НАН України / Я. Д. Патон (гол. ред.). Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століть. К., 2001.
146. Алексієвець Л. М. Києво-Могилянська академія у суспільному житті України і зарубіжних країн (XVII–XVIII стст.). Т., 1999.
147. Алексієвець Л. М. Києво-Могилянська академія у суспільному житті України і зарубіжних слов'янських країн (XVII–XVIII стст.): Автореферат дисертації... канд. іст. наук: 07.00.01 / Чернівецький держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2000.
148. Багацька С. Л. Відображення міжнародного права в редакціях Литовського статуту // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 1999. Вип. 13. Ч. 1. С. 115–120.
149. Багацька С. Л. Вплив литовських статутів на розвиток права в країнах Східної Європи // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 1999. Вип. 15. С. 56–66.
150. Багацька С. Л. Звичаєве право Литовсько-Руської держави // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 1998. Вип. 7. Ч. II. С. 116–127.
151. Багацька С. Л. Правові джерела Литовських Статутів // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 1998. Вип. 7. Ч. III. С. 52–61.
152. Балух В. Фільварки пізньосередньовічної Польщі / Чернівецький держ. ун-т ім. Ю. Федьковича / О. І. Сич (відп. ред.). Чернівці, 1999.
153. Балух В. О. Фільваркове господарство Польщі XVI – першої половини XVII ст.: Автореферат дисертації... докт. іст. наук: 07.00.02 / Чернівецький держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2000.
154. Бережанський В. Г. Виготовлення зброї в давньоруській державі / Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України. К., 2000.
155. Бережанський В. Г. Зброя Київської Русі / НАН України; Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України. К.: Ін-т археології, 2000.
156. Бережанський В. Г. Історіографія зброєзнавства Київської Русі / Академія Збройних Сил України. К., 1998.

157. Бережанський В. Г. Класифікація озброєння Київської Русі / Академія Збройних Сил України. К., 1998.
158. Бережанський В. Г. Словник історичних зброєзнавчих термінів (за матеріалами озброєння Київської Русі) / Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України. К., 2000.
159. Бережанський В. Г. Техніка бойового застосування давньоруського озброєння / Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України. К., 2000.
160. Берестейська унія і українська культура XVII століття: Матеріали Третіх «Берестейських читань», Львів, Київ, Харків, 20–23 червня 1995 р. / Львівська Богословська Академія; Інститут історії церкви / Б. Гудзяк (ред.), О. Турій (ред.). Львів, 1996.
161. Білецька О. В. Грамоти подільських князів Коріатовичів як джерела до вивчення історії Поділля XIV ст. // Записки історичного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечнікова. Вип. 12. Одеса, 2002. С. 415–423.
162. Бодрухин В. М. Українська державність удільної доби (XII–XIV ст.) / Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. Луганськ, 2002.
163. Бодрухин В. М. Чернігівська земля-князівство / Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. Луганськ, 2002.
164. Бодрухин В. М., Чукаєва В. О., Попов В. Б., Ветров В. С., Манько В. О. Пізні кочовики Східноєвропейського степу / Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. Луганськ, 2002.
165. Брехуненко В. А. Взаємини козацьких спільнот Східної Європи в XVI – середині XVII ст.: Автореферат дисертації... докт. іст. наук: 07.00.02 / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. К., 2000.
166. Брехуненко В. Стосунки українського козацтва з Доном у XVI – середині XVII ст. / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського. К., 1998.
167. Верменич Я. В. Історична регіоналістика в Україні: спроба концептуального аналізу / НАН України; Інститут історії України. К., 2001.
168. Печерський В. В., Тиманович Є. В., Тищенко О. І., Пламеницька О. А., Андрущенко М. П. Пам'ятки архітектури та містобудування України: Довідник держ. реєстру нац. культ. надбання / А. П. Мандер (ред.), В. В. Вечерський (ред.). К., 2000.
169. Вихованець Т. Костянтин і Януш Олександровичі Острозькі / Національний ун-т «Острозька академія»; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Острозький осередок. Острог, 2001. (Серія «Studia Historica res gestas Ostrogoiae illustrantia»; Vol. 2).
170. Галицько-Волинська держава XII–XIV ст.: Зб. наук. пр.: У 2 кн. / О. С. Кучерук (упоряд.). Львів, 2002. Кн. 1.

171. Галичина та Волинь у добу середньовіччя: До 800-річчя з дня народження Данила Галицького [Збірник матеріалів конференції] / Ярослав Ісаєвич (відп. ред.). Львів, 2001. (Історичні та культурологічні студії / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; 3).
172. Гамбург Л. С. Судові реформи в Лівобержній Україні (Гетьманщині) XVIII ст.: Автореферат дисертації... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2000.
173. Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. Вип. 2001 р. / Є. Чернецький (голов. ред.), В. Іванців (літ. ред.), А. Гречило (пер. з слов.), О. Стародуб (пер. з пол.). Біла Церква, 2001.
174. Гізер С. М. Ногайські племена на південному заході України (кінець XV–XVII ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Одеський національний ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2002.
175. Головата Н. А. Землеволодіння та економічна діяльність православної церкви в другій половині XVI – першій половині XVII ст. на Правобережній Україні: Автореферат дисертації... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України; Інститут історії України. К., 1997.
176. Головка О. Б. Балтійські племена в політичних взаємовідносинах давньоруської і польської держав (X – перш. пол. XIII ст.) // Україна і Польща в період феодалізму. К., 1991.
177. Гоман Ю. О. Походження та етнополітичний розвиток причорноморських ногайців в XIII–XVI ст.: Автореферат дисертації... канд. іст. наук: 07.00.02 / Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2002.
178. Гошко Т. Д. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XVI – початок XVII ст.). Львів, 2002.
179. Гречило А. Б. Українська міська геральдика / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львівське відділення. К., 1998.
180. Гримич М. Литовський статут і звичаєве право (про співвідношення кодифікованого права і звичаєво-правової традиції) // Етнічна історія народів Європи. 2001. Випуск 10. С. 4–9.
181. Гудзяк Б. Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / Переклад М. Габлевич, ред. О. Турій. Львів, 2000.
182. Гурбик А. О., Гурій О. І., Матях В. М., Ричка В. М., Салій К. І. Українське суспільство на зламі середньовіччя і нового часу: нариси з історії ментальності та національної свідомості / НАН України; Інститут історії України / В. А. Смолій (відп. ред.). К., 2001.
183. Делімарський Р. Є. Магдебурзьке право у Києві / Українська вільна академія. К., 1996.
184. Довбищенко М. В. Регіональна та соціальна структура уніатської церкви кінця XVI – першої половини XVII ст. (на матеріалах Волинського воєводства): Автореферат дисертації... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський ун-т ім. Т. Шевченка. К., 1998.

185. Жук В. Н. Велика битва на Ворсклі: До 600-річчя битви Вітовта із золотоординцями на Ворсклі 12 серпня 1399 р. Полтава, 1999.
186. Зварич В., Шуст Р. Нумізматики: Довідник. Тернопіль, 1998.
187. Історія православної церкви в Україні: Зб. наук. Праць / НАН України; Інститут філософії. Відділення релігієзнавства / П. Яроцький (відп. ред.). К., 1997.
188. Кагарлик С. Р. Культурно-просвітницька діяльність Києво-Печерської лаври в другій половині XVII–XVIII ст.: Автореферат дисертації... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України; Інститут історії України. К., 2000.
189. Ковальський М. П. Етюди з історії Острога: Нариси / Острозька академія. Острог, 1998. До 900-річчя першої датованої літописної згадки 1100 року про Острог (Іпатієвський літопис).
190. Козубовський Г. А. Київське князівство при Володимирі Ольгердовичі за пам'ятками нумізматики // Старожитності Південної Русі. Чернігів, 1993. С. 131–137.
191. Комарницький С. І. Хотинська епопея: З історії Хотинської війни 1621 року. Чернівці, 2000.
192. Копитко А. Д. Зовнішньоекономічні зв'язки Галицької і Волинської земель (кінець X – перша половина XIV ст.): Автореферат дисертації... канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2003.
193. Кралою П. М. Особливості взаємовпливу національної та конфесійної свідомості в українській суспільній думці XVI – першої половини XVII ст.: Автореферат дисертації... докт. філос. наук: 09.00.11 / Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. К., 1998.
194. Круглова Т. А. Магдебургское право в Киеве: поиск точки отсчета. К., 1999.
195. Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569–1673 рр.: Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій. Острог; Львів, 2002.
196. Кучинко М. М. Волинська земля в X – першій половині XIV ст.: Автореферат дисертації... докт. іст. наук: 07.00.04 / НАН України; Інститут археології. К., 1999.
197. Кучинко М. М. Волинська земля X – середини XIV ст.: археологія та історія: Навч. посіб. Луцьк, 2002.
198. Леп'явко С. А. Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561–1591) / Інститут історії України НАН України; Чернігівський держ. педагогічний ун-т ім. Т. Шевченка. Чернігів, 1999.
199. Лисенко С. Визначні представники роду Незабитовських в історії Центрально-Східної Європи (XVI–XX ст.) / Національний педагогічний ун-т ім. М. Драгоманова. Біла Церква, 2001.
200. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – початку XVII століття. К., 2000.

201. Марочкін В. Атрибут пошанування в українському місті середньовіччя // Слово і час. 1995. № 10. С. 86–88.
202. Микитишин В. О. Військова справа в Україні у другій половині XIV – першій половині XV ст.: Автореферат дисертації... канд. іст. наук: 20.02.22 / Національний ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2003.
203. Микола Павлович Ковальський: Матеріали до біобібліографії / Національний ун-т «Острозька академія»; Українське історичне товариство ім. М. Грушевського; Історична секція Української вільної академії наук (США) / І. Пасічник (ред.), Л. Винар (передмова). Острог, 2002.
204. Михайловський В. Початки уряду Кам'янецького генерального староства (1431–1446) // Київська старовина. 2001. № 3. С. 163–169.
205. Музиченко П. П. Звичай як джерело права в українських землях XIV–XVI ст. // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. 1998. № 1. С. 10–16.
206. Музиченко П. П., Ковальова С. Г. Земський суд на українських землях ВКЛ // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. 1999. Вип. 7. С. 23–31.
207. Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. К., 1998.
208. Подаляк Н. Ганза: мир торгівлі и політики в XII–XVII столетиях / НАН України; Інститут української археології и источниковедення ім. М. С. Грушевського. К., 1998.
209. Ричков П. А., Луц В. Д. Архітектурно-мистецька спадщина князів Острозьких. К., 2002. (Національні святині України).
210. Рожко В. Є. Православні монастирі Волині: Історико-краєзнавчий нарис. Луцьк, 1997.
211. Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.) / Міжнародний фонд «Відродження». К., 1998.
212. Сидоренко О. Ф. Українські землі у міжнародній торгівлі (IX – середина XVII ст.): Автореферат дисертації... докт. іст. наук: 07.00.01 / НАН України; Інститут історії України. К., 1997.
213. Смирнов І. О. Кочове населення на південному заході України (кінець IX – перша половина XVII ст.): Автореферат дисертації... канд. іст. наук: 07.00.01 / Одеський держ. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 1999.
214. Собчук В. Архів Сапег як джерело для вивчення генеалогії та землеволодіння феодальної еліти Південної Волині XVI ст. // Рукописна україніка у фондах ЛНБ імені В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 20–21 вересня, 1996. Львів, 1999. С. 442–445.
215. Спеціальні історичні дисципліни: Зведений бібліографічний довідник-показчик: атрибутика, емблематика, медальєріка, символіка,

- фалеристика / НАН України; Інститут історії України / М. Ф. Дмитрієнко (ред.), Л. П. Маркітант (упоряд.). К., 1997. Ч. 1.
216. Спеціальні історичні дисципліни: Зведений бібліографічний довідник-показчик: атрибутика, емблематика, медальєріка, символіка, фалеристика / НАН України; Інститут історії України / М. Ф. Дмитрієнко (ред.), Л. П. Маркітант (упоряд.). Ч. 2: Нумізмати́ка. Сфрагі́стика. К., 1997.
217. Старченко Н. Початок станової диференціації населення ВКЛ в інтерпретації В. Б. Антоновича // Академія пам'яті професора Володимира Антоновича. К., 1994. С. 100–106.
218. Старченко Н. П. Становище жінки-шляхтянки на Волині другої половини XVI – початку XVII ст.: майновий та правовий аспекти: Автореферат дисертації... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Інститут народознавства. Львів, 2002.
219. Старченко Н. Шлюбна стратегія вдів і кілька проблем навколо неї (шляхетська Волинь в XVI ст.) // Київська старовина. 2001. N N 1; 4. С. 20–42.
220. Степовик Д. В. Історія Києво-Печерської Лаври=A History of the Kyiv Caves Monastery / D. Stepovuk. К., 2001.
221. Страшко В. Рекомендації до складання подокументних описів актових книг Правобережної України XVI–XVII століть / Державний комітет архівів України; Центральний держ. історичний архів України {Київ}. К., 2002.
222. Телегін Д. Я., Винокур І. С., Титова О. М., Свешніков І. К., Виногородська Л. І. Археологія доби українського козацтва XVI-XVIII ст.: Навч. Посібник / Інститут змісту і методів навчання; Національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 1997.
223. Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI–XVIII століть / НАН України; Інститут історії України / В. Смолій (відп. ред.). К., 2000.
224. Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.) / НАН України; Інститут історії України / В. Смолій (відп. ред.). Вип. 2. К., 2002.
225. Ульяновський В. І. Відоме і невідоме з біографії та діяльності князя К. І. Острозького // Острозька давнина. Т. 7. Львів, 1995. С. 27–31.
226. Ульяновський В. І. Пам'ятник Костянтину Острозькому в Києво-Печерській лаврі // Українські історичні журнал, 1992. N 2. С. 112–121.
227. Чукаєва В. А. Русские княжества и Золотая Орда. 1243–1350 гг. Днепропетровск, 1998.
228. Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. К., 2000.
229. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. К., 2002.

Спеціальні праці згаданы ў асобных докладах

230. Бойко О. Д. Історія України. К., 1999.
231. Брайтчевський М. Конспект історії України. К., 1993.
232. Василенко В. О. Дослідження політичної історії Великого князівства Литовського в науковій спадщині В. Б. Антоновича // Гуманітарний журнал. 2001. № 1–2 (9–10). Зима–весна. С. 3–30.
233. Василенко В. О. Питання політичної історії Литовсько-Руської держави в працях М. П. Дашкевича // Бористен. 2001. № 8. С. 5–10.
234. Василенко В. О. Політична історія Великого князівства Литовського в «Короткому нарисі історії Білорусі» В. Ігнатовського // Вісник ДДУ. Серія: історія та археологія. Вип. 5. Дніпропетровськ, 2000. С. 58–66.
235. Войнович Л. В. Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів. К., 1992.
236. Замлинський В. У складі Литви та під польським володарюванням // Історія України в особах: IX–XVIII ст. К., 1993. С. 133–144.
237. Ковальова С. Г. Південноукраїнські землі і основні напрямки еволюції суспільно-політичного життя і державності Великого князівства Литовського в I третині XV століття // Історія Півдня України від найдавніших часів до сучасності. Зб. н. пр. у III ч. Ч. II. Миколаїв; Одеса, 1999. С. 5–10.
238. Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь. (Україна крізь віки. Т. 5). К., 1998.
239. Кочан Н. Флорентійська унія та її історична доля на українсько-білоруських землях // Другий міжнародний конгрес українців (Львів, 22–28 серпня 1993 р.): Доповіді і повідомлення. Історія. Ч. I. Львів, 1994 (далі — ДМКУ). С. 53–58.
240. Леп'явко С. А. Українське козацтво на державній службі (початковий період) // УІЖ. 1999. № 3. С. 57–62.
241. Лисяк-Рудницький І. Формування українського народу і нації. (Методологічні зауваги) // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. в 2 т. К., 1994. Т. 1. С. 11–27.
242. Пелешенко Ю. Боротьба Григорія Цамблака та Фотія за Київську митрополічу кафедру // ДМКУ. С. 51–53.
243. Рогалев А. Ф. Белая Русь и белорусы (В поисках истоков). Гомель, 1994.
244. Русина О. До джерел історіографічного міфу (переглядаючи проблему Гедимінового походу на Київ) // Середньовічна Україна. Вип. 2. К., 1997. С. 32–47.
245. Русина О. Ілюзія вбивства // Див. 15. С. 7–19.
246. Русина О. Легенда про виправу Гедиміна на Русь в оцінці В. Б. Антоновича та в пізнішій історіографії // Академія пам'яті В. Б. Антоновича: Доповіді та матеріали. К., 1994. С. 93–99.
247. Русина О. В. Олена Прекрасна української історії // Див. 15. С. 27–36.

248. Старченко Н. Початок станової диференціації населення Великого князівства Литовського в інтерпретації В. Б. Антоновича // Академія пам'яті В. Б. Антоновича. С. 100–106.
249. Шабульдо Ф. М. Адміністративно-правове становище Києва XIII–XV ст. // Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст. К., 1982. С. 25–30.
250. Шабульдо Ф. М. Землі Юго-Западної Руси в составе Великого княжества Литовского. К., 1987.
251. Шабульдо Ф. М. Консолідація антиординських сил північно-східних та південно-західних руських земель // УІЖ. 1980. № 9. С. 68–79.
252. Шабульдо Ф. М. Концепція Синьоводської битви В. Б. Антоновича і вітчизняна історіографія // Див. 45. С. 51–68.
253. Шабульдо Ф. М. Литовська «Задніпрянина»: незнаний аспект Синьоводської проблеми // Див. 45. С. 5–50.
254. Шабульдо Ф. М. Мацей Стрийковський як історик Синьоводської битви // Див. 45. С. 69–84.
255. Шабульдо Ф. Русь в інтеграційних процесах XIII–XIV ст. // ДМКУ. С. 27–31.
256. Шевченко Н. В. Білорусько-Литовська держава: нові концептуальні засади сучасної білоруської історіографії // УІЖ. 1997. № 2. С. 55–67.
257. Шевченко Н. Новітня концепція утворення Великого князівства Литовського та дослідження В. Б. Антоновича з історії Литовсько-Руської держави // Академія пам'яті В. Б. Антоновича. С. 83–92.
258. Шуст Р. Київська митрополія між Литвою та Москвою (XIV–XV ст.) // ДМКУ. С. 43–51.
259. Яковенко Н. Володимир Ольгердович. Свидригайло Ольгердович. Олелько Ольгердович. Семен Олелькович. Костянтин Острозький. Костянтин-Василь Острозький // Історія України в особах: IX–XVIII ст. К., 1993. С. 144–163.
260. Яковенко Н. Родова еліта як носій «континуїтету реалій» між княжою Руссю і козацькою Україною // ДМКУ. С. 76–83.

ДЫСКУСІ / DISCUSSION

Каментатар Г. Л. Харашкевіч

(Расія)

А. В. Кузьмін (Расія): Есть ли обобщающие работы по проблеме генеалогических источников, посвященных тому региону, в котором сейчас сформировалось современное Украинское государство, изучается ли их региональная специфика, проблемы их интерпретации?

К. В. Кырычэнка (Україна): Такою узагальнюючою працею можна назваць кнігу Наталі Яковенка «Українська шляхта XIV–XVI ст.». Загалом же в нас розробляюцца окремі рэгіёны.

А. М. Янушкевіч (Беларусь): У мяне два пытанні. Ці гэта ўжо прынята ва ўкраінскай гістарыяграфіі — ужываць на літоўскі манер імёны вялікіх князёў? Наколькі зараз папулярны і распаўсюджаны сярод украінскіх гісторыкаў канцэптуальны падыход, якога прытрымліваецца Н. Якавенка, аб тым, што калі б падчас Люблінскай уніі было тры з паловай часткі, а менавіта побач з Каронай і Літоўскім княствам трэцім членам была б Прусія, то развіццё РП у XVII–XVIII стст. было б не такім трагічным, якое мы маем. Наколькі такі тэзіс падтрымліваецца ўкраінскімі гісторыкамі?

В. А. Васыленка (Україна): Імена пишуцца по-роўзнаму, і іх напісанне цалком залежыць від історыка, зокрема, я пишу імена на літовскі манер, це обумовлена простаю неабходнасцю. Що стосуецца канцэпцыі Н. Яковенка, што РП (Річ Пасполіта) трохнацыянальна, то, як я ўжэ казав, — вона не падтрымуецца. Вона мае на увазі час псля Люблінскай уніі. Н. Яковенка піше про можлівості рэфармування Речі Пасполітої, аби прадовжыці існавання надалі. Якщо мова про трохсторонній союз, котрый міг быці укладеный в межах Люблінскай уніі, то в Украіні про це ніхто не піше, і така можлівость не розглядаецца.

К. В. Кырычэнка (Україна): Что касается формы имен. Украинская историография еще не выработала своего подхода к написанию и употреблению имен исторических личностей. В работах встречаются литовские, польские и славянские формы имен.

А. Шаланда (Беларусь): У мяне пытанне да Віталія Васыленкі. Прагучала такое паняцце як Галіцка-літоўская унія, ці Літоўска-галіцкая унія. Удакладніце, што вы маеце на ўвазе і наколькі гэтая канцэпцыя распрацавана ва ўкраінскай гістарыяграфіі?

В. А. Васыленка (Україна): Термін «Галіцка-літовская унія» выкарыстоўваецца в працах М. Кацери. Справа у тому, што мова йде про відомый факт перадачы Вайшвілкасом, я буду казати на літовскі манер, влады Шварну Даниловичу. Не могу сказати, што ця тема дуже популярна в украінській історіографіі.

Г. М. Семянчук (Беларусь): У мяне пытанне да ўсіх выступоўцаў з Украіны. У Беларусі на сённяшні дзень яшчэ ніхто не асмеліўся падняць тэму, як і калі стварылася этнічна-культурная мяжа паміж сучаснымі беларусамі і ўкраінцамі. Ці пачынаюцца спробы такіх даследаванняў на Украіне?

Д. С. Вырскі (Украіна): Такі даследаванні, безумовна, ведуться, але пераважна серед этнологаў та этнографіў. У іх працах падкрэслюецца теза, што на межы XVII ст. відбуваецца дыферэнцыяцыя білорусіў та украінцаў. Утім, ця теза не являецца новаю в украінскай історыяграфіі.

Г. Я. Галенчанка (Беларусь): Мяне цікавяць спрэчкі паміж А. Русінай і Ф. Шабульдо наконт Сіняводскай бітвы. Мне здаецца, што ў дадзенай спрэчцы аўтары спасылаюцца на Кучынскага. Ці падтрымліваецца імі яго пункт гледжання?

В. А. Васыленка (Украіна): О. Русіна дужа багата паклікаецца на праці Кучынскага і падтрымуе яго точку зору. Однак вона не кажа, што бітвы не было, але стверджуе, што це був не вельмі значны епізод в історіі Східноі Європы.

А. М. Янушкевіч (Беларусь): Хацелася б даведацца, як большасць украінцаў ставіцца да сімбіёзу ўкраінскіх, беларускіх і літоўскіх элементаў у гісторыі Украіны падчас існавання ВКЛ? Ці большасць гісторыкаў ставіцца да гэтай праблемы як да акупацыі Вялікім княствам Літоўскім украінскіх зямель?

В. А. Васыленка (Украіна): Що стосуецца погляду про окупацію, то він проглядаецца тількі в не дастатньо якісных і доволі дилетантських працах. Напрыклад, праці Будрухіна з Луганська. Треба сказаці, што дана праця стосуецца не історыі ВКЛ, а розпвідае про розквіт в історыі Чернігівскай землі, про історыю середньовічнай Украіны. Там йде мова і про окупацію, і про захоплення влады. Утім, такий підхід підтрымуюць не всі вчені-літуаністы, а лише ті з них, які займаюцца даною тэмою в ракурсі певных виокремленых регіонів.

С. В. Марозава (Беларусь): Вельмі часта гучала ў выступленнях прозвішча Алены Русінай. Які рэзананс выклікае ў гістарычных колах Украіны яе канцэпцыя ўваходжання ўкраінскіх зямель у склад ВКЛ і, у прыватнасці, тая пазіцыя, якую яна праводзіць у сваёй працы «Украіна пад татарами і Літвой».

К. В. Кырычэнка (Украіна): Ця книга користуецца попитом тількі у книгарнях, тому што студэнты здаюць сесію з даного предмету, однак вона не користуецца попитом у вчених. Тому ніякого резонансу не спостерігаецца. У нас вельмі насторожено ставляцца як до іі пазіцыі, так і до пазіцыі Ф. Шабульдо.

А. В. Кузьмін (Расія): На Украіне так сложилось, что в работах по генеалогии или в работах, где генеалогические сюжеты затрагиваются довольно широко, — прежде всего это работы Н. Яковенко и Е. Русинной, — нечетко прописана источниковая база. Местами это доходит

до смешного. Приведу пример из книги Н. Яковенко, где говорится о единстве происхождения рода киевских бояр Аксаковых и московских бояр Аксаковых, которые, в свою очередь, происходили из рода Воронцовых-Вельяминовых, на том основании, что в XIX в. у них были одинаковые гербы, только поля разные. Но род московских Аксаковых появился только в середине XVI в., в то время как род киевских Аксаковых — в XIV в. Как эту хронологическую неувязку в 200 лет увязать, исследовательница даже не объясняет. На мой взгляд, есть определенные проблемы и в изучении источников по территории Украины. Потому что в работе той же Е. Русиной поднимается вопрос изучения публикации источников. Но за последние лет восемь она ничего по этой теме не сделала. Вот здесь, в новых сборниках, есть хорошие работы молодых авторов по синодикам. Это очень важный источник, который толково не разработан ни в российской, ни в белорусской, ни в украинской историографии. Мне кажется, рассматривая эти работы, не надо бояться критических замечаний. В России было три рецензии на книгу Н. Яковенко. И там довольно много замечаний, касающихся генеалогии украинской, казацкой старшины, и по многим фамилиям, что там приводятся. Есть еще одна рецензия М. М. Крома, там тоже указываются определенные ошибки. И что это за выражение: «Под татарами и Литвой»?

Д. С. Вырскі (Україна): Термін «Україна під татарами і Литвою» має давню історіографічну традицію, то цікава метафора української історіографії. Ця книга розрахована на широкі маси, там так і написано, що вона має науково-популярний характер.

Г. Я. Галенчанка (Беларусь): Я хотел бы заступиться за Е. Русину. Она провела огромную работу по исследованиям документов, подготовив публикацию по письмам-посланиям к папе Сиксту IV. Она ездила в Смоленск, чтобы посмотреть документы, но ее даже не пустили в архив.

А. В. Кузьмін (Расія): Если начинать издавать, то надо издать Любецкий помянник со всеми известными списками, а не выдергивать из контекста одну грамоту 1476 г. и ее издавать. Надо бы переиздать все грамоты ВКЛ по XIV–XV вв. Эта проблема вообще никем не затронута. Я думаю, что это довольно существенная проблема в изучении ВКЛ. Должна быть разработана программа первоочередных задач по переизданию источников.

Д. Вілімас (Літва): Хочу поблагодарить наших украинских коллег за доклады. Хочу сказать от имени литовской делегации: в Литве украинская историография не представлена. В этой связи нас интересует, изучает ли кто-нибудь на Украине Статуты ВКЛ?

К. В. Кырычэнка (Україна): Так, вивчають. Існує кілька підходів до вивчення Статутів ВКЛ. Перший — використання Статутів як ідеального тла для вивчення місцевих актових книг. Другий (ім займається Інститут міжнародних відносин при Київському національному університеті) — вивчення норм міжнародного права в Статутах. Порівняльне і не дуже якісне до-

слідження. Існує ще кілька досліджень, однак їх дуже мало. Мало і тих вчених, які беруть якусь конкретну ситуацію і вивчають її за Статутами.

Д. С. Вырскі (Україна): Щодо Статутів ВКЛ можна відзначити праці, які стосуються рецепції литовського права у пізніших пам'ятках українського права. Дане питання доволі активно розробляється Інститутом держави і права ім. Корецького.

С. М. Салей (Беларусь): Вялікі дзякуй українскім калегам за іх змястоўныя даклады, а таксама ўсім удзельнікам і выступоўцам за актыўны ўдзел у круглым сталі!

Хачу нагадаць, што дадзенае мерапрыемства з'явілася адначасова і заснавальным сходам Міжнароднай акадэмічнай сеткі даследчыкаў Вялікага княства Літоўскага, у бліжэйшых планах якой арганізацыя электроннай рассылкі, стварэнне міжнароднага вэб-сайта, планаванне і правядзенне разнастайных мерапрыемстваў, накіраваных на паляпшэнне ўзроўню даследаванняў ВКЛ і ўсталяванне сувязяў паміж даследчыкамі Вялікага княства. Мы шчыра вітаем усе прапановы па дзейнасці сеткі, якія вы можаце даслаць на адрас электроннай пошты wkl@tut.by. Дзякуй і да пабачэння!

Academic Network of the Grand Duchy of Lithuania Scholars

Academic Network of the Grand Duchy of Lithuania Scholars aims at promotion of a better understanding and tolerance in Eastern Europe and improvement of academic performance of historians in the region through creating the conditions for professional development, collaboration, and informational exchange among the Belarusian, Lithuanian, Polish, Russian, Ukrainian and other scholars working on the history of the Grand Duchy of Lithuania.

Rationale

Grand Duchy of Lithuania (GDL) existed in the center of Europe on the junction of civilizations in the thirteenth-eighteenth centuries and comprised entire territories of contemporary Belarus, Lithuania, and Ukraine, partially Poland (Podlissie province), Russia (Smolensk and Briansk provinces), and Latvia. Mentality of the major part of Eastern European population was formed mostly in frames of the GDL, being influenced by complex processes that took place there. It is impossible to explain contemporary political, social, economic and cultural situation in these countries without careful study of appropriate issues of the GDL history.

Various issues of the GDL history had been researched by historians, lawyers, linguists and other professionals during the last two hundred years; however, results of their findings were mostly formulated under the influence of ideological and political situation in their countries of origin. This situation even became more difficult in 1990s, when every new independent nation started to formulate its own theory of nation and state genesis. Thus, the Grand Duchy of Lithuania is now said to be Lithuanian State in Lithuania, Belarusian - in Belarus. Although historians coming from the GDL successor states contributed largely towards study of certain GDL issues in frames of their national histories, it is vitally important to study shared history together to overcome theoretical, methodological and ideological limitations of national historiographies. We also hope that activities of the network would facilitate a better understanding among nations-successors of the Grand Duchy today.

The network's history

The idea of creation of the international network of GDL Scholars emerged in Spring 2002 during one of the workshops for young Belarusian historians. Consequently, workshop participants contributed largely towards establishing contacts with their colleagues abroad and as a result, there was formed a core group of network coordinators from Belarus, Lithuania, Poland, Russia, and Ukrainian.

Goals

Networking

to involve local researchers, professors, young scholars from Belarus, Lithuania, Poland, Russia, Ukraine, other countries for exchange of experience and collaboration in field of academic issues of the GDL studies,

Informational exchange

to facilitate informational exchange on issues related to GDL studies internationally, including but not limited to the Internet,

Research

to initiate and conduct cross-border research projects on mutually important GDL issues and publish their results,

Professional development

to organize professional development events for scholars from Belarus, Lithuania, Poland, Russia, Ukraine and other countries that conduct research and/or lecture on the issues of the Grand Duchy of Lithuania,

Promotion

to publicize results of the GDL studies internationally, especially in the GDL successor states, including, but not limited to the scholarly community, and

Sustainability development

to establish steady professional links between the GDL scholars and facilitate the establishment of the Professional Association of the GDL Scholars.

Membership Information

Academic Network of the Grand Duchy of Lithuania Scholars is an international organization of the junior and senior faculty members, scholars, lecturers, researchers and other professionals whose interests match the objectives of the network. If you are interested in joining us, please fill in and submit to wkl@tut.by a **statement** describing how you could participate in the development of the Network, either by contributing to one of our current activities, or else by setting up a new one. The network coordinators will contact you shortly.

Members of the Academic Network of the Grand Duchy of Lithuania Scholars could benefit from the Networks' publications, events, and Internet tools, including e-mail list gdl_scholars@yahoogroups.com, and web-sites <http://www.vklonline.com> (in Belarusian), <http://www.civiceducationproject.org/projects/grandduchy> (in English).

Grodna Public Association of Young Intellectuals VIT

Grodna Public Association of Young Intellectuals VIT is a Belarusian NGO created in 1995 with an aim to support scholarly activities of young Belarusian social scientists and scholars in humanities.

Members of the VIT Association contributed towards establishment of the community of young Belarusian scholars of the Grand Duchy of Lithuania and initiated creation of the International Academic Network of the Grand Duchy of Lithuania Scholars.

Activities

VIT Association organized and co-organized a number of activities related to the field of the GDL studies, including:

- 4 sessions of the School of Young Belarusian Historians of the Grand Duchy of Lithuania
- Professional development workshops for GDL scholars on Research and Teaching Methods and Tools
- International Round Table *Grand Duchy of Lithuania: History of Research in 1991–2003* (in cooperation with the Academic Network of the Grand Duchy of Lithuania Scholars)
- International Conference *Constructing and Deconstructing the Grand Duchy of Lithuania* (in cooperation with the Academic Network of the Grand Duchy of Lithuania Scholars)
- Publication of *The Handbook Grand Duchy of Lithuania: Research Methods and Tools*
- Launching of the Web-site (<http://www.vklonline.com>) in Belarusian language

Contact Information

Vul. Budzianaha 48a-419, Grodna, 230023, Belarus,
tel./fax + 375 152 75 71 68,
e-mail: vit_hrodna@yahoo.com

Гродзенскае абласное грамадскае аб'яднанне маладых навукоўцаў **ВІТ**

Гродзенскае абласное грамадскае аб'яднанне маладых навукоўцаў «ВІТ» заснавана маладымі навукоўцамі-гуманітарыямі ў 1995 годзе. Арганізацыя бачыць сваю місію ў фармаванні сацыяльна-актыўных нацыянальна-свядомых грамадзян праз правядзенне навуковых, адукацыйных і інфармацыйных мерапрыемстваў.

Асноўныя праграмы грамадскага аб'яднання «ВІТ»:

- Падтрымка навуковых даследаванняў маладых навукоўцаў-гуманітарыяў;
- Захаванне і адраджэнне гісторыка-культурнай спадчыны Гарадзеншчыны, развіццё краязнаўчага турызму;
- Грамадзянская і прававая адукацыя ды грамадзянскі ўдзел моладзі.

У межах **Праграмы падтрымкі навуковых даследаванняў** праводзяцца навуковыя і метадычныя канферэнцыі, круглыя сталы, школы-семінары па актуальных праблемах гісторыі, права і мовазнаўства Беларусі, перадусім часоў Вялікага княства Літоўскага.

Шырока вядомы ў Рэспубліцы Беларусь і за яе межамі **Школа вывучэння Вялікага княства Літоўскага**, разнастайныя навуковыя семінары і сесіі, якія традыцыйна ладзяцца арганізацыяй з 2002 года для маладых навукоўцаў, што спецыялізуюцца ў вывучэнні ВКЛ і прагнуць пашырыць свае веды і абмяняцца досведам у выкарыстанні сучасных метадаў і метадалогіі гістарычнага даследавання. Прамежкавыя вынікі школы знайшлі адлюстраванне ў выдадзеным у 2003 годзе навучальным дапаможніку «Вялікае княства Літоўскае: метадалогія і метады даследавання».

Маладыя беларускія даследчыкі ВКЛ маюць магчымасць абменьвацца досведам і ў віртуальнай прасторы пры дапамозе вэб-пляцоўкі **Вялікае княства Літоўскае** (<http://www.vklonline.com>), створанай сябрамі арганізацыі.

Дзякуючы намаганням сябраў Грамадскага аб'яднання «ВІТ» у 2003 годзе была створана міжнародная сетка даследчыкаў Вялікага княства Літоўскага (**Academic Network of the Grand Duchy of Lithuania Scholars**), якая мае на мэце спрыянне інфармацыйнаму абмену, сумесным даследчым праектам і прафесійнаму развіццю даследчыкаў з краін — «спадкаемцаў» ВКЛ.

Кантакты:

вул. Будзёнага, 48а-419, г. Гродна, 230023, Рэспубліка Беларусь,
тэл./факс (152) 75-71-68,
e-mail: vit_hrodna@yahoo.com

Навуковае выданне

**ВЯЛІКАЕ КНЯСТВА ЛІТОЎСКАЕ:
ГІСТОРЫЯ ВЫВУЧЭННЯ Ў 1991–2003 гг.**

Матэрыялы міжнароднага круглага стала
(16–18 мая 2003 г., г. Гродна)

На беларускай, англійскай,
польскай, украінскай і рускай мовах

Адказны рэдактар	Каўн С. Б.
Адказны за выпуск	Каменева В. С.
Кампутарны дызайн, вёрстка	Андрэева Ю. А.
Карэктар	Кавалёў Л. Ф.

Падпісана ў друк 19.10.06. Фармат 60x90/16.
Папера афсэтная. Гарнітура Times New Roman. Друк афсэтным.
Ум. друк. арк. 31,5. Ул.-выд. арк. 40,0.
Наклад 200 экз. Замова № 272.

Выдавец і паліграфічнае выкананне
Сумеснае таварыства з абмежаванай адказнасцю «Медисонт».
ЛІ № 02330/0133391 ад 19.07.04 г.
ЛП № 02330/0056748 ад 22.01.04 г.
Адрас: 220004, г. Мінск, вул. Ціміразева, 9.